

ελληνική επιθεώρηση ευρωπαϊκού δικαίου

revue hellénique de droit européen

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

3/2020

Τόμος 40
Ιούλιος - Σεπτέμβριος

Χ. Δεληγιάννη - Δημητράκου
Νικόλαος Βαλτικός και Γεώργιος Σπυρόπουλος: Λίγα λόγια στη μνήμη τους – Παρέμβαση στην επετειακή επιστημονική εκδήλωση για τα 100 χρόνια από την ίδρυση της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας

Άρθρα

Σ. Βλαχόπουλος
Αγία Σοφία και διεθνές δίκαιο

Ν. Μαματσοπούλου
Οι έννομες συνέπειες των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: απόψεις διεθνούς και εθνικού δικαίου

Θ. Χίου
Ανάλωση κατά προτίμηση; Σκέψεις για το Ευρωπαϊκό Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας στο ψηφιακό περιβάλλον με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ «Tom Kabinet» (C-263/18)

Επισκόπηση Νομολογίας

- ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2020)
- ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2020)

Σχολιασμένη Νομολογία

- Μαζική διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα
- Ειδικές άδειες μετ' αποδοχών που παρέχουν τη δυνατότητα απουσίας από την εργασία προς κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών και υποχρεώσεων των εργαζομένων
- Έννοια του εργοδότη στην περίπτωση των διακινούμενων εργαζομένων
- Επιβολή χρηματικών κυρώσεων λόγω μη κοινοποίησης μέτρων μεταφοράς Οδηγίας
- Ευνοϊκές φορολογικές αποφάσεις τύπου "tax rulings" για ενδοομιλικές συναλλαγές και κρατικές ενισχύσεις
- Δικαίωμα ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών σε εύλογη αμοιβή
- Δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές και κράτος δικαίου
- Περικοπές κυρίων συντάξεων δυνάμει των Ν. 4051/2012 και 4093/2012

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)
ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ (26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγητής ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ (Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ - ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογγίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)
EFSTATHIOS KOUTSOHINAS, Président du Barreau de Thessalonique (rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique)

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS (Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ, Σ. ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Χειρόγραφα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κ. ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επίκ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ., Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - Ταχ. Θυρίδα 14, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310 486 937

Εγγραφές συνδρομητών, παραγγελίες παλαιών τόμων/ανατύπων, εξόφληση συνδρομών: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης
κ. ΣΤΕΛΛΑ ΔΟΔΟΥΡΑ
sdodoura@gmail.com
Δικαστικό Μέγαρο
26^{ης} Οκτωβρίου 3
546 26, Θεσσαλονίκη
τηλ.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ΕΤΗΣΙΕΣ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ - ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
Φυσικά Πρόσωπα	€ 36
Νομικά Πρόσωπα	€ 42
Φοιτητές - ασκούμενοι δικηγόροι	€ 18
Τιμή παλαιών τόμων από 1981 έως 1990	€ 10
από 1991 έως 1993	€ 13
1994 και 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 έως 2000	€ 30
2001 έως 2005	€ 36
Τιμή εκάστου τεύχους	€ 9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN

SECRETARIAT: V. TZORTZI, S. MAVRIDIS

Tous les manuscrits ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) - Boîte Postale 14, 551 02 Kalamaria - Thessalonique, tel: 2310 486 937

Souscriptions, paiements, commandes des anciens volumes, extraits: Barreau de Thessalonique
Mme STELLA DODOURA
sdodoura@gmail.com
Palais de Justice
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique
tél.: 2310 542 986
fax: 2310 500 875

ABONNEMENTS ANNUELS	GRÈCE - ÉTRANGER
Personnes physiques	€ 36
Personnes morales	€ 42
Étudiants - Avocats stagiaires	€ 18
Prix des anciens volumes	
de 1981 à 1990	€ 10
de 1991 à 1993	€ 13
1994 et 1995	€ 15
1996	€ 18
1997 à 2000	€ 30
2001 à 2005	€ 36
Prix de fascicule	€ 9

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγενή, ο οποίος διετέλεσε και Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής της Επιθεώρησης διετέλεσε επίσης από το 1986 μέχρι το 1999 και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου. Στην Γραμματεία της Επιθεώρησης συμμετείχαν από την αρχή της κυκλοφορίας της ο Αλκιβιάδης Παναγόπουλος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ, η επιστημονική συνεργάτις του ΚΔΕΟΔ κ. Στέλλα Ιωαννίδου, δικηγόρος, και η κ. Σοφία Μεγγλίδου, Δ.Ν., δικηγόρος, που είχε και την ευθύνη της ύλης της Επιθεώρησης από το 1981 μέχρι το 2007.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

ΕΥ. ΚΟΥΤΣΟΧΗΝΑ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Φ. ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αθανασιάδη Χιόνα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Βασιλειάδου Γεωργία, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Βλαχόπουλος Σπύρος, Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Γαϊτενίδης Νικόλαος, Δρ. Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Γκουπιδένη Λαμπρινή, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Δεληγιάννη-Δημητράκου Χριστίνα, Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Έδρα Jean Monnet «Η προστασία των Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην Ευρώπη και Συγκριτικοί Νομικοί Πολιτισμοί», Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ

Ζάχου Μαλαματή, LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Καρβέλα Σοφία, Ασκούμενη ΚΔΟΕΔ

Καρφή Ζωή, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή», ΚΔΕΟΔ

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μαματσοπούλου Νικολέττα, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος του Ιδρύματος Λίλιαν Βουδούρη

Μιχαηλίδου Μαρία-Χριστίνα, LL.M, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή», ΚΔΕΟΔ

Μπερέτσος Αθανάσιος, Ασκούμενος ΚΔΕΟΔ

Παπακωνσταντής Μάρκος, Δ.Ν., Δικηγόρος

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Σταύρου Λευκοθέα, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ, Γραφείο Προγραμμάτων

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγενή», ΚΔΕΟΔ

Χίου Θεόδωρος, Δ.Ν., Δικηγόρος, Μεταδιδακτορικός Ερευνητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, ιδρυτής και διαχειριστής του IPrights.GR

Περιεχόμενα 3/2020

Χ. Δεληγιάννη - Δημητράκου

Νικόλαος Βαλτικός και Γεώργιος Σπυρόπουλος: Λίγα λόγια στη μνήμη τους – Παρέμβαση στην επετειακή επιστημονική εκδήλωση για τα 100 χρόνια από την ίδρυση της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας 273

ΑΡΘΡΑ

Σ. Βλαχόπουλος

Αγία Σοφία και διεθνές δίκαιο 275

Ν. Μαματσοπούλου

Οι έννομες συνέπειες των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: απόψεις διεθνούς και εθνικού δικαίου 277

Θ. Χίου

Ανάλωση κατά προτίμηση; Σκέψεις για το Ευρωπαϊκό Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας στο ψηφιακό περιβάλλον με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ «Tom Kabinet» (C-263/18) 301

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ 313

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής 325

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2020) 331

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-311/18, Facebook Ireland και Schrems, 16.07.2020 (Το επίπεδο προστασίας των ΗΠΑ για τη μαζική διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από οργανισμούς εγκατεστημένους στην ΕΕ) – Παρατηρήσεις Ζ. Καρφή 359

ΔΕΕ C-588/18, FETICO κ.λπ., 04.06.2020 (Ειδικές άδειες μετ' αποδοχών που παρέχουν τη δυνατότητα απουσίας από την εργασία προς κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών και υποχρεώσεων των εργαζομένων) – Παρατηρήσεις Μ. Παπακωνσταντής 366

ΔΕΕ C-610/18, AFMB κ.λπ., 16.07.2020 (Εφαρμοστέα νομοθεσία περί κοινωνικής ασφάλισης και έννοια του εργοδότη στην περίπτωση των διακινούμενων εργαζομένων) – Παρατηρήσεις Σ. Καρβέλα 370

ΔΕΕ C-549/18, Επιτροπή/Ρουμανία (Καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες), 16.07.2020 και ΔΕΕ C-550/18, Επιτροπή/Ιρλανδία (Καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες), 16.07.2020 (Επιβολή χρηματικών κυρώσεων με βάση το άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ λόγω μη κοινοποίησης μέτρων μεταφοράς Οδηγίας) – Παρατηρήσεις Ε. Τσιτσιπά 374

ΓΕΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις Τ-778/16 και Τ-892/16, Ιρλανδία/Επιτροπή, 27.07.2020 (Ευνοϊκές φορολογικές αποφάσεις τύπου “tax rulings” για ενδοομιλικές συναλλαγές και κρατικές ενισχύσεις) – Παρατηρήσεις Γ. Βασιλειάδου	381
ΔΕΕ C-265/19, Recorded Artists Actors Performers, 08.09.2020 (Δικαίωμα ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών σε εύλογη αμοιβή η οποία κατανέμεται μεταξύ αυτών και των παραγωγών φωνογραφημάτων) – Παρατηρήσεις Μ.-Χ. Μιχαηλίδου	387
II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	
A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Μάιος – Ιούλιος 2020)	397
B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ	
ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 310/15, Υπόθεση Mugemangango κατά Βελγίου, 10.07.2020 (Δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές και κράτος δικαίου) – Παρατηρήσεις Μ. Σαπαρδάνη	409
III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ	
ΣΤΕ (Ολ.), αποφάσεις αριθμ. 1439-1443/2020, 14.07.2020 (Περικοπές κυρίων συντάξεων δυνάμει των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 και χρονικός περιορισμός των αποτελεσμάτων των αποφάσεων ΣΤΕ (Ολ.) 2287-2288/2015 σε σχέση με το άρθρο 1 ΠΠΠ ΕΣΔΑ) – Παρατηρήσεις Χ. Αθανασιάδη	419
ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ	
Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με το Αζερμπαϊτζάν «Ενίσχυση του Υπουργείου Φορολογίας της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν σε θέματα ενδοομιλικών συναλλαγών και στην ανάπτυξη μέτρων κατά της φοροαποφυγής» – Δραστηριότητες Μαρτίου - Απριλίου	427
Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με το Αζερμπαϊτζάν «Ενδυνάμωση της Θεσμικής Ικανότητας της Διεύθυνσης Πνευματικής Ιδιοκτησίας σχετικά με τη Διαχείριση και την Προστασία των Δικαιωμάτων Πνευματικής Ιδιοκτησίας στα Ψηφιακά Δίκτυα» – Δραστηριότητες Μαρτίου - Απριλίου	427
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ	
I. Βιβλιοπαρουσιάσεις	429
II. Βιβλία ΚΔΕΟΔ 2020	433

Table of contents 3/2020

Ch. Deliyanni - Dimitrakou

Nikolaos Valtikos and Georgios Spyropoulos: A few words in remembrance of them – Intervention in the scientific event for the 100th anniversary of the establishment of the International Labour Organization	273
---	-----

ARTICLES

S. Vlachopoulos

Hagia Sophia and international law	275
------------------------------------	-----

N. Mamatsopoulou

The legal consequences of the judgments of the European Court of Human Rights: international and national law views	277
---	-----

Th. Chiou

Exhaustion as a matter of preference? Remarks on the European Copyright Law in digital environment in light of the CJEU's decision "Tom Kabinet" (C-263/18)	301
---	-----

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	313
------------	-----

II. Information Technology e-news	325
-----------------------------------	-----

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF EU

A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (June – August 2020)	331
--	-----

B. Annotations CJEU – GCEU

CJEU C-311/18, Facebook Ireland and Schrems, 16.07.2020 (<i>The level of protection in the USA for the bulk transfer of personal data from organizations established in the EU</i>) – Annotation Z. Karfi	359
---	-----

CJEU C-588/18, FETICO and Others, 04.06.2020 (<i>Paid special leave permitting time off from work to meet specific needs and obligations of the workers</i>) – Annotation M. Papakonstantis	366
---	-----

CJEU C-610/18, AFMB and Others, 16.07.2020 (<i>The applicable social security legislation and the concept of "employer" in case of migrant workers</i>) – Annotation S. Karvela	370
---	-----

CJEU C-549/18, Commission/Romania (Anti-money laundering), 16.07.2020 and CJEU C-550/18, Commission/Ireland (Anti-money laundering), 16.07.2020 (<i>Imposition of financial penalties under Article 260 para. 3 TFEU on grounds of failure to notify measures transposing a Directive</i>) – Annotation E. Tsitsipa	374
---	-----

GCEU joined cases T-778/16 and T-892/16, Ireland/Commission, 27.07.2020 (<i>Advance tax decisions (tax rulings) for intra-group transactions and State aid</i>) – Annotation G. Vasileiadou	381
---	-----

CJEU C-265/19, Recorded Artists Actors Performers, 08.09.2020 (<i>Right of the performers to equitable remuneration shared with the phonogram producers</i>) – Annotation M.-Ch. Michailidou	387
II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (May – July 2020)	397
B. Annotations	
ECHR, Application No 310/15, Mugemangango v. Belgium, 10.07.2020 (<i>Right to free elections and the rule of law</i>) – Annotation M. Sapardani	409
III. NATIONAL COURTS	
Council of State (plenary session), Judgments Nos 1439-1443/2020, 14.07.2020 (<i>Reduction of main pensions under L. 4051/2012 and 4093/2012 and time limitation of the results of the decisions of the Council of State (plenary session) 2287-2288/2015 in relation to Article 1 of Protocol No 1 to the ECHR</i>) – Annotation Ch. Athanasiadi	419
CONFERENCES – RESEARCH	
Twinning Programme with Azerbaijan "Strengthening the Azerbaijani Ministry of Taxation on Intra-group Transactions and the Development of Anti-Tax Avoidance Measures" – Activities of March - April	427
Twinning Programme with Azerbaijan "Strengthening the Institutional Capacity of the Intellectual Property Agency to Manage and Protect Intellectual Property Rights in Digital Networks" – Activities of March - April	427
BIBLIOGRAPHY	
I. Book reviews	429
II. Books CIEEL 2020	433

Table des matières 3/2020

Ch. Deliyianni - Dimitrakou

Nikolaos Valtikos et Georgios Spyropoulos: Quelques remarques en leur souvenir – Intervention à la manifestation scientifique pour le 100e anniversaire d'établissement de l'Organisation Internationale du Travail	273
---	-----

DOCTRINE

S. Vlachopoulos

Hagia Sophia et droit international	275
-------------------------------------	-----

N. Mamatsopoulou

Les conséquences juridiques des arrêts de la Cour Européenne des Droits de l'Homme: vues de droit international et national	277
---	-----

Th. Chiou

Épuisement par préférence? Remarques sur le droit d'auteur européen dans l'environnement numérique à l'occasion de la de l'arrêt du CJUE "Tom Kabinet" (C-263/18)	301
---	-----

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	313
--------------------------	-----

II. @-ctualités d'informatique juridique	325
--	-----

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE

A. Revue de Jurisprudence (juin - août 2020)	331
---	-----

B. Notes CJUE – TUE

CJUE C-311/18, Facebook Ireland et Schrems, 16.07.2020 (<i>Le niveau de protection assuré aux États-Unis concernant le transfert de données à caractère personnel en masse de la part des organisations établies dans l'UE</i>) – Notes Z. Karfi	359
--	-----

CJUE C-588/18, FETICO e.a., 04.06.2020 (<i>Congés spéciaux rémunérés permettant de s'absenter du travail pour répondre à des besoins et obligations déterminés</i>) – Notes M. Papa-konstantis	366
--	-----

CJUE C-610/18, AFMB e.a., 16.07.2020 (<i>La législation de sécurité sociale applicable et la notion d' "employeur" en cas de travailleurs migrants</i>) – Notes S. Karvela	370
--	-----

CJUE C-549/18, Commission/Roumanie (Lutte contre le blanchiment de capitaux), 16.07.2020 et CJUE C-550/18, Commission/Irlande (Lutte contre le blanchiment de capitaux), 16.07.2020 (<i>Condamnation au paiement d'une somme forfaitaire au titre de l'article 260 para. 3 TFUE à cause de l'absence de communication des mesures de transposition d'une Directive</i>) – Notes E. Tsitsipa	374
---	-----

TUE affaires jointes T-778/16 et T-892/16, Irlande/Commission, 27.07.2020 (<i>Décisions fiscales anticipatives ou tax rulings concernant les transactions intragroupes et aides d'état</i>) – Notes G. Vasiladiou	381
CJUE C-265/19, Recorded Artists Actors Performers, 08.09.2020 (<i>Droit des artistes interprètes ou exécutants à une rémunération équitable partagée avec les producteurs des phonogrammes</i>) – Notes M.-Ch. Michailidou	387
II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME	
A. Revue de Jurisprudence (mai – juillet 2020)	397
B. Notes	
CEDH, Requête No 310/15, Affaire Mugemangango c. Belgique, 10.07.2020 (<i>Droit à des élections libres et État de droit</i>) – Notes M. Sapardani	409
III. JURIDICTIONS NATIONALES	
Conseil d'Etat (en session plénière), Arrêt Nos 1439-1443/2020, 14.07.2020 (<i>Réduction des pensions principales en vertu des lois 4051/2012 et 4093/2012 et limitation dans le temps des effets des arrêts du Conseil d'Etat 2287-2288/2015 en relation de l'Article 1 du protocole additionnel no 1 à la CEDH</i>) – Note Ch. Athanasiadi	419
ÉDUCATION – RECHERCHE	
Programme du jumelage entre la Grèce et l'Azerbaïdjan "Le renforcement du ministère de la fiscalité de la République d'Azerbaïdjan en matière des transactions intra-groupes et des mesures visant à lutter contre les évasions fiscales" – Activités mars - avril	427
Programme du jumelage entre la Grèce et l'Azerbaïdjan "Renforcement de la capacité institutionnelle de la Direction de la Propriété Intellectuelle pour la Gestion et la Protection des Droits de Propriété Intellectuelle sur les Réseaux Numériques" – Activités mars - avril	427
DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE	
I. Revue bibliographique	429
II. Livres CIEEL 2020	433

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

Νικόλαος Βαλτικός και Γεώργιος Σπυρόπουλος: Λίγα λόγια στη μνήμη τους¹

Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου*

Αγαπητές και αγαπητοί συνάδελφοι, αγαπητές φοιτήτριες και αγαπητοί φοιτητές, φίλες και φίλοι.

Θα ήθελα, καταρχάς, να συγχαρώ την Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος και την Εταιρεία Εργατικού Δικαίου και Κοινωνικής Ασφάλειας για την ωραία πρωτοβουλία να γιορτάσουν, με τη σημερινή εκδήλωση, την επέτειο των 100 χρόνων από την ίδρυση της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας, καθώς και να τιμήσουν στο πλαίσιο της δύο κορυφαίους Έλληνες νομικούς που έχουν διατελέσει ανώτατα στελέχη της εν λόγω Οργάνωσης: τον Νικόλαο Βαλτικό και τον Γεώργιο Σπυρόπουλο.

Δυστυχώς, προσωπικοί λόγοι με εμποδίζουν να παρευρεθώ στη σημερινή εκδήλωση. Θεωρώ εντούτοις χρέος μου να απευθύνω τη γραπτή αυτή παρέμβαση, όχι βέβαια για να αναλύσω το πολυσχιδές και ανατρεπτικό έργο της ΔΟΕ ούτε για να παρουσιάσω το έργο των δύο διάσημων στελεχών της που τιμώνται σήμερα. Εκλεκτοί συνάδελφοι έχουν αναλάβει να σας μιλήσουν για τα ζητήματα αυτά. Ο λόγος για τον οποίο παρεμβαίνω είναι μια εσωτερική μου ανάγκη. Είναι η βαθιά επιθυμία μου να πω δυο λόγια αγάπης για τον Νικόλαο Βαλτικό και τον Γιώργο Σπυρόπουλο, τους οποίους γνώρισα στα νεανικά μου χρόνια και με τους οποίους συνδέθηκα με στενούς πνευματικούς και συναισθηματικούς δεσμούς, αφού υπήρξαν και οι δύο δάσκαλοι και πνευματικοί μου πατέρες.

Τον Νικόλαο Βαλτικό τον γνώρισα το 1976 σε μια διάλεξη που έδωσε στη Σχολή μας για το έργο της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας. Έλληνας της Αιγύπτου με σπουδές από τα 18 του χρόνια στο Παρίσι και διδάκτωρ από το 1947 μιας πολυβραβευμένης διδακτορικής διατριβής της Νομικής Σχολής της Σορβόνης, ο Νικόλαος Βαλτικός εντάχθηκε το 1948 στη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας και ανέλαβε υψηλόβαθμες διευθυντικές θέσεις. Ήταν, μάλιστα, πολύ γνωστός στη χώρα μας για τη συμβολή του από τη θέση του διευθυντή του Τμήματος εφαρμογής των Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας κατά την εξέταση των συλλογικών καταγγελιών για παραβιάσεις των συνδικαλιστικών ελευθεριών από το δικτατορικό καθεστώς.

1. Παρέμβαση στην επετειακή επιστημονική εκδήλωση για τα 100 χρόνια από την ίδρυση της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας που πραγματοποιήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2019 στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ υπό τη διοργάνωση της Εταιρείας Νομικών Βορείου Ελλάδος (Ε.Νο.Β.Ε.) και της Εταιρείας Δικαίου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης (Ε.Δ.Ε.Κ.Α.).

* Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ, Έδρα Jean Monnet «Η προστασία των Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην Ευρώπη και Συγκριτικό Νομικό Πολιτισμοί», Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ

Το 1976, όταν τον συνάντησα για πρώτη φορά, ήταν φυσικό να γοητευτώ από την προσωπικότητα και το έργο του. Αποφάσισα έτσι να ειδικευθώ στο Διεθνές Εργατικό Δίκαιο και, τον Οκτώβριο του 1977, εγγράφηκα για μεταπτυχιακές σπουδές στη Νομική Σχολή της Γενεύης, όπου δίδασκε από το 1972 ως καθηγητής.

Πρόσωπο με διεθνή ακτινοβολία και πλούσιο συγγραφικό έργο, μεταφρασμένο σε πολλές γλώσσες, ο Βαλτικός έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και σεβασμού από τον ακαδημαϊκό κόσμο στη Γενεύη και στο εξωτερικό. Παρακολούθησα με μεγάλο ενδιαφέρον τα μαθήματά του και τον συμβουλευόμουν με δέος, τόσο κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου όσο και αργότερα όταν έγινα δεκτή από τη Νομική Σχολή της Γενεύης για την εκπόνηση της δικτατορικής μου διατριβής. Το 1981, ο Νικόλαος Βαλτικός συνταξιοδοτήθηκε από την εν λόγω Σχολή καθώς και από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας. Συνέχισε, όμως, μια λαμπρή καριέρα ως δικαστής του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης καθώς και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τον Νοέμβριο του 1989, συναντηθήκαμε και πάλι στη Γενεύη κατά την υποστήριξη της διδακτορικής διατριβής μου. Είχε οριστεί μέλος της εξεταστικής της επιτροπής και συνέβαλε σημαντικά με την κριτική σκέψη και τις εύστοχες παρατηρήσεις του στη βελτίωσή της. Έναν χρόνο αργότερα, δέχθηκε με χαρά να προλογίσει την έκδοσή της. Δεν θα ξεχάσω ποτέ τη συγκίνηση που ένοιωσα όταν διάβασα τον πρόλόγό του. Στα χρόνια που ακολούθησαν συνήθιζα να του στέλνω λίγα λουλούδια στη γιορτή του σε ένδειξη αγάπης και ευγνωμοσύνης για όλα όσα είχε κάνει για μένα. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, μου υπενθύμισε με πολύ χιούμορ, σε μια από τις ευχαριστήριες επιστολές του, ότι ήταν πλέον πολύ ηλικιωμένος για να δέχεται ανθοδέσμες από νεαρές κυρίες! Δίστασα έκτοτε να του ξαναστείλω λουλούδια και τον Νοέμβριο του 2003 πληροφορήθηκα τον θάνατό του. Δεν θα τον ξεχάσω ποτέ. Υπήρξε μια μεγάλη φυσιογνωμία. Ένας ξεχωριστός και πολύ γενναϊόδωρος άνθρωπος.

Εξίσου σημαντικός, διαφορετικός όμως σε ιδιοσυγκρασία, ήταν ο Γεώργιος Σπυρόπουλος, τον οποίο γνώριζα από τα παιδικά μου χρόνια γιατί είχε συμπαρασταθεί στο πατέρα μου όταν είχε χειρουργηθεί το 1958 στην Πανεπιστημιακή Οφθαλμολογική Κλινική της Γενεύης και είχαν γίνει έκτοτε στενοί φίλοι.

Μαθητής του διάσημου καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης, Paul Durand, ο Γεώργιος Σπυρόπουλος είχε υποστηρίξει το 1954 μια πολύ σημαντική διδακτορική διατριβή για τη συνδικαλιστική ελευθερία που δημοσιεύτηκε το 1956 και εξακολουθεί να αποτελεί και σήμερα

έργο αναφοράς. Στα χρόνια της δεκαετίας του 1960 ήταν ήδη γνωστός διεθνώς και θεωρείτο μάλιστα ένας από τους πρωτοπόρους της διεθνοποίησης των εργασιακών σχέσεων και, ειδικότερα, της διεξαγωγής συλλογικών διαπραγματεύσεων έξω από τα εθνικά σύνορα σε ευρωπαϊκό και πολυεθνικό επίπεδο. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, εντάχθηκε στη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας, όπου ανέλαβε διευθυντικές θέσεις. Διετέλεσε για πολλά χρόνια διευθυντής του Τμήματος Συνθηκών Εργασίας και Περιβάλλοντος της εν λόγω Οργάνωσης και συνταξιοδοτήθηκε από τη θέση αυτή...

Στην Ελλάδα ήταν πολύ γνωστός όχι μόνον για τους αγώνες που έδωσε στους κόλπους της ΔΟΕ κατά την εκδίκαση συλλογικών καταγγελιών για παραβιάσεις των συνδικαλιστικών ελευθεριών από ελληνικές κυβερνήσεις, αλλά και γιατί επισκέφτηκε το 1977 για έξι μήνες τη χώρα μας ως επικεφαλής του Διεθνούς Προγράμματος ΡΙΑCT της ΔΟΕ για τη Βελτίωση των Συνθηκών και του Περιβάλλοντος Εργασίας. Συνέταξε, μάλιστα, μετά το τέλος αυτής της αποστολής μια εκτενή έκθεση, η οποία οδήγησε τα επόμενα χρόνια σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα του εργατικού δικαίου και των εργασιακών σχέσεων.

Ο Γεώργιος Σπυρόπουλος ήταν ένας ιδιαίτερα γοητευτικός άνθρωπος. Εξάιρετος νομικός με ευρεία ανθρωπιστική παιδεία στους κλάδους της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας και της πολιτικής επιστήμης, ήταν ένα άτομο έντονα πολιτικοποιημένο. Ενδιαφερόταν για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα και τον κόσμο και περιστοιχιζόταν πάντοτε από νέους επιστήμονες με τους οποίους του άρεσε να συζητά και να μοιράζεται σκέψεις και ιδέες. Μετά τη συνταξιοδότησή του ανέπτυξε μια πλούσια επιστημονική δράση. Μετείχε σε πολλά επιστημονικά δίκτυα και συνέγραψε σημαντικά άρθρα και βιβλία για τον συνδικαλισμό, τις συγκριτικές συλλογικές

εργασιακές σχέσεις και τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στο εργατικό δίκαιο.

Η στενή φιλική σχέση μου μαζί του ξεκίνησε κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στη Γενεύη και συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της ζωής του. Μας καλούσε συχνά σπίτι του και ερχόταν με τη σύζυγό του, την αγαπημένη του Michelle, στο δικό μας, ακόμη και όταν αυτό ήταν ένα δωμάτιο της φοιτητικής εστίας στη Γενεύη. Συζητούσαμε για τα πολιτικά πράγματα στην Ελλάδα, καθώς και για τη διδακτορική διατριβή μου. Σε αυτόν οφείλω την ενασχόλησή μου με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές διαστάσεις των συλλογικών διαπραγματεύσεων και αυτός μου έμαθε τις ιδιαιτερότητες που εμφανίζει η χρήση του συγκριτικού δικαίου στις εργασιακές σχέσεις καθώς και τον καθοριστικό ρόλο που παίζουν οι εξωνομικοί παράγοντες στη διαμόρφωση και στην εξήγηση των νομικών εργασιακών θεσμών. Όταν υποστήριξα τη διατριβή μου, ο Γιώργος Σπυρόπουλος ήταν ένας από τους ελάχιστους φίλους που μπόρεσαν να παραστούν, εκπροσωπώντας, όπως έλεγε με χιούμορ, την οικογένειά μου. Τελευταία φορά τον συνάντησα στη Γενεύη το 2009. Ήταν λίγο καταπονημένος, αλλά πάντοτε ευδιάθετος, με χιούμορ, πνευματική διαύγεια και αγάπη για τη ζωή. Ένα μικρό ατύχημα και οι συνέπειές του τον πήραν λίγα χρόνια αργότερα από κοντά μας. Θα τον θυμάμαι πάντα.

Με τα λόγια αυτά τελειώνω την παρέμβασή μου. Ήθελα να αποτίσω τιμή στους δύο αυτούς μεγάλους δασκάλους του εργατικού δικαίου και να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου γι' αυτούς.

Μιλάνο, 9 Δεκεμβρίου 2019

Ευχαριστώ πολύ.

Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου

Αγία Σοφία και διεθνές δίκαιο

Σπύρος Βλαχόπουλος*

Η μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τέμενος έρχεται σε αντίθεση τόσο με τη Σύμβαση της UNESCO για την προστασία των μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς (1972) όσο και με την ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, παραβιάζεται το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ που προστατεύει την ιδιωτική ζωή, συμπεριλαμβάνοντας και την προστασία του περιβάλλοντος. Επιπλέον, παραβιάζεται το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα στην εκπαίδευση και, συνακόλουθα, το δικαίωμα των γενεών για ακώλυτη πρόσβαση στα στοιχεία της παγκόσμιας πολιτιστικής παράδοσης. Θα μπορούσε, επίσης, να τεθεί και ζήτημα παραβίασης του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ περί θρησκευτικής ελευθερίας. Η γενικότερη προβληματική της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει απασχολήσει το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ahupbay* και λοιποί κατά Τουρκίας, όπου έγινε, καταρχήν, δεκτό ένα συναφές δικαίωμα. Ωστόσο, το Δικαστήριο του Στρασβούργου τήρησε μια στάση που μπορεί να αμφισβητηθεί για την ορθότητά της, δεχόμενο ότι δικαίωμα ατομικής προσφυγής υπήρχε, «με τα μέχρι τότε δεδομένα», μόνο για τις μειονότητες και τους αυτόχθονες στο πλαίσιο του δικαιώματος διατήρησης της πολιτιστικής τους παράδοσης. Ο συγγραφέας εκφράζει την ευχή αλλαγής αυτής της επιφυλακτικής θέσης στο πλαίσιο της εξελικτικής νομολογίας του ΕΔΔΑ.

Αγία Σοφία – διεθνές δίκαιο – Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) – Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) – παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά

Η μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τέμενος δεν προσβάλλει μόνον την παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά. Παραβιάζει και το διεθνές δίκαιο. Καταρχάς, παραβιάζεται η Σύμβαση της UNESCO για την προστασία των μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς (1972), που έχει επικυρωθεί και από την Τουρκία και απαγορεύει τις μονομερείς εθνικές ενέργειες όσον αφορά τη διαχείριση των εν λόγω μνημείων. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί πλέον κοινό τόπο και έχει επισημανθεί από όλους όσους έχουν αρθρογραφήσει για τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί¹.

Η διαχείριση μνημείων διαχρονικής και παγκόσμιας εμβέλειας σαν να πρόκειται για μια συνηθισμένη κρατική ιδιοκτησία και εσωτερική υπόθεση², η πλήρης παράκαμψη των διεθνών κανόνων προστασίας των μνημείων, οι αναπόφευκτοι περιορισμοί προσβασιμότητας στην Αγία Σοφία λόγω της μετατροπής της σε τέμενος, η κάλυψη των ψηφιδωτών της Αγίας Σοφίας τουλάχιστον κατά τις ώρες της προσευχής και η μόνιμη στρώση χαλιού στο μο-

ναδικό μαρμάρινο υπόλευκο δάπεδο της Αγίας Σοφίας, είναι σαφές ότι δεν συμβαδίζουν με τον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο νομικό πολιτισμό³.

Η κατάργηση, όμως, του καθεστώτος της Αγίας Σοφίας ως μουσείου έρχεται σε αντίθεση και με την ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, παραβιάζονται προεχόντως δύο ρυθμίσεις της: πρώτον, το άρθρο 8 που προστατεύει την ιδιωτική ζωή⁴, συμπεριλαμβάνοντας και την προστασία του περιβάλλο-

* Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

1. Βλ., μεταξύ άλλων, Π. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟ, Η πολιτιστική βεβήλωση της Αγίας Σοφίας, διαθέσιμο σε: syntagmawatch.gr. Χ. ΤΣΙΛΙΩΤΗ, Η Αγία Σοφία, το Διεθνές Δίκαιο και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, διαθέσιμο σε: syntagmawatch.gr. Δ. ΚΟΥΡΤΗ, Σχετικά με το καθεστώς της Αγίας Σοφίας με βάση το ισχύον Διεθνές Δίκαιο, διαθέσιμο σε: constitutionalism.gr.

2. Βλ. Κ. ΣΤΕΝΟΥ, Νομικές και ηθικές διαστάσεις, διαθέσιμο σε: efsyn.gr: «Ο ισχυρισμός των τουρκικών αρχών ότι 'κανείς δεν μπορεί να παρέμβει στα εσωτερικά της Τουρκίας και να θίξει τα κυριαρχικά της δικαιώματα' είναι εσφαλμένος, διότι δεν αναγνωρίζει την προβλεπόμενη από τη Σύμβαση [της UNESCO] έννοια της επιτήρησης (monitoring) για τον τρόπο διαχείρισης του μνημειακού πλούτου που έχει την τιμή και την ευθύνη να βρίσκεται στην επικράτεια της».

3. Βλ. και Μ. ΑΣΤΡΑΠΕΛΛΟΥ, Ένας παγκόσμιος θησαυρός εκπέμπει SOS, Το Βήμα, 19.07.2020., όπου ο Α. Βασιλακέρης, επισκέπτης καθηγητής Βυζαντινής Τέχνης και Αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου ως το 2018, δηλώνει τα ακόλουθα: «Το 1931 ο Τόμας Γουίτμορ, που ... ήταν προσωπικός φίλος του Αταρτούκ, τον έπεισε να ερευνήσουν και να αποκαλύψουν ορισμένα από τα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας. Η καλλιτεχνική ποιότητα και η αξία τους ... είναι που οδήγησε το 1934 το Υπουργικό Συμβούλιο της Τουρκίας του Αταρτούκ στην απόφαση ... ο χώρος να γίνει οριστικά μουσείο. Ένα μέγα θέμα που προκύπτει μετά τη μετατροπή του μνημείου σε τζαμί είναι ότι πλέον τη διαχείρισή του δεν θα την έχει κάποιος αρχαιολόγος από το Υπουργείο Πολιτισμού όπως συνέβαινε μέχρι σήμερα, αλλά ένας ιμάμης, ο οποίος λογικά δεν θα έχει τα ίδια κίνητρα για να διαφυλάξει ένα μοναδικό αρχιτεκτονικό και καλλιτεχνικό επίτευγμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας».

4. «1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του. 2. Δεν επιτρέπεται να υπάρξει επέμβασις δημοσίας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων».

ντος σύμφωνα με την εξελικτική νομολογία του ΕΔΔΑ⁵, και, δεύτερον, το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ⁶, το οποίο προστατεύει το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Θα αποτελούσε εντελώς «μυωπική» αντίληψη να υποθέσει κανείς ότι η εκπαίδευση περιορίζεται στις σχολικές αίθουσες και δεν συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα των γενεών για ακώλυτη πρόσβαση στα στοιχεία της παγκόσμιας πολιτιστικής παράδοσης⁷. Θα μπορούσε, τέλος, να τεθεί και ζήτημα παραβίασης του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ περί θρησκευτικής ελευθερίας⁸, αφού η εν λόγω ενέργεια μόνον ως διάθεση σεβασμού απέναντι στη χριστιανική μειονότητα της Τουρκίας δεν μπορεί να εκληφθεί, ιδίως αν συνδυασθεί και με άλλες ενέργειες, όπως η μετατροπή και της Μονής της Χώρας σε τζαμί.

Η γενικότερη προβληματική της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της ΕΣΔΑ έχει απασχολήσει και το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ahunbay και λοιποί κατά Τουρκίας* (απόφαση της 21.02.2019). Στην υπόθεση αυτή, πέντε Τούρκοι πολίτες (δύο καθηγητές πανεπιστημίου, ένας αρχαιολόγος, ένας δημοσιογράφος και ένας δικηγόρος) υποστήριξαν ότι η κατασκευή ενός μεγάλου υδροηλεκτρικού φράγματος θα οδηγούσε στην καταστροφή του αναγνωρισμένου αρχαιολογικού χώρου *Hasankeyf*. Σύμφωνα με το Δικαστήριο του Στρασβούργου, η διαρκώς

αυξανόμενη ευαισθητοποίηση των πολιτών και η θέσπιση κανόνων του διεθνούς δικαίου οδηγούν στην αποδοχή μιας κοινής ευρωπαϊκής και παγκόσμιας αντίληψης για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ακώλυτης πρόσβασης σε αυτήν. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ δήχθηκε ότι δικαίωμα ατομικής προσφυγής σε αυτό υπήρχε, «με τα μέχρι τότε δεδομένα», μόνο για τις μειονότητες και τους αυτόχθονες στο πλαίσιο του δικαιώματος διατήρησης της πολιτιστικής τους παράδοσης⁹.

Η απόφαση αυτή του ΕΔΔΑ έγινε αντικείμενο κριτικής και χαρακτηρίστηκε – δικαίως – ως άτολη¹⁰. Επίσης, ανάλογα με το ποιος είναι αυτός που προσφεύγει ενώπιον του ΕΔΔΑ και ανάλογα με το αν ανήκει σε μειονότητα ή όχι, το ίδιο πολιτιστικό μνημείο μπορεί άλλοτε να διασώζεται και άλλοτε όχι¹¹. Αυτό, πάντως, που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τέμενος θα αποτελούσε μια ευκαιρία για το ΕΔΔΑ να αναθεωρήσει τη νομολογία του. Το ίδιο το ΕΔΔΑ εξελίσσει και αναθεωρεί διαρκώς τη νομολογία του, στη συγκεκριμένη μάλιστα απόφαση *Ahunbay* τόνισε ρητώς την προσωρινότητα της θέσης του και επιφυλάχθηκε να επανεξετάσει τη στάση του. Κυρίως όμως, το ΕΔΔΑ δεν μπορεί να κωφεύει απέναντι σε προκλητικές προσβολές των παγκόσμιων πολιτιστικών μνημείων, εάν θέλει να διατηρήσει την εικόνα του στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη ως «θεματοφύλακα» των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γιατί είναι μεν ακριβές ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα αποσκοπούν προεχόντως στην προστασία των ευάλωτων μειοψηφιών, ενίοτε όμως θα πρέπει να προστατεύονται και τα αυτονόητα δικαιώματα των πλειοψηφιών, ιδίως το δικαίωμα των γενεών για ακώλυτη πρόσβαση στα μνημεία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

5. Βλ. Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟ, Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος: Η προσαρμογή του συνταγματικού κειμένου στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, Αθήνα, 2014, σ. 39 επ.

6. «Ουδείς δύναται να στερηθή του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. Παν Κράτος εν τη ασκήσει των αναλαμβανομένων υπ' αυτού καθηκόντων επί του πεδίου της μορφώσεως και της εκπαίδευσως θα σέβεται το δικαίωμα των γονέων όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και εκπαίδευσιν ταύτην συμφώνως προς τας ιδίας αυτών θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις».

7. Βλ. Σ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟ, Αγία Σοφία: Γιατί παραβιάζεται η ΕΣΔΑ, διαθέσιμο σε: kathimerini.gr.

8. «1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την 12 13 ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών. 2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων».

9. Για την απόφαση αυτή, βλ. Β. DRAZEWSKA, *Hasankeyf, the Ilisu Dam, and the Existence of 'Common European Standards', Cultural Heritage Protection, Santander Art and Culture Law Review*, 2018, σσ. 89-120 επ., διαθέσιμο σε: <https://www.ejournals.eu/SAACLR/2018/2-2018/art/14284/>.

10. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να αποτελέσει περιεχόμενο ατομικής προσφυγής; Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση και μια άτολη απόφαση του Στρασβούργου, διαθέσιμο σε: echrcaselaw.com.

11. Βλ. και Β. DRAZEWSKA, ό.π., σ. 114: «*One may thus wonder if, hypothetically, this case would have had a better chance of prevailing at Strasbourg for the time being if the petition had been filed by a member (members) of the Kurdish minority residing in Hasankeyf, and therefore directly affected by its destruction*».

Οι έννομες συνέπειες των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: απόψεις διεθνούς και εθνικού δικαίου

Νικολέττα Μαματσοπούλου*

Παρά τη συνεχιζόμενη τάση μείωσης των καταδικαστικών αποφάσεων εις βάρος της Ελλάδας, η χώρα μας εξακολουθεί να παραμένει ψηλά στη λίστα των χωρών με τις περισσότερες καταδικές βάσει της ετήσιας αναφοράς που εκδίδει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), κατ' άρθρο και κατά κράτος. Υπό το πρίσμα της εν λόγω αποθαρρυντικής διαπίστωσης, κρίσιμες αναδεικνύονται οι προβλέψεις των άρθρων 46 παρ. 1 και 41 ΕΣΔΑ· με την πρώτη εισάγεται η δημοσίου διεθνούς δικαίου υποχρέωση των κρατών μελών της ΕΣΔΑ να συμμορφώνονται με τις καταδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου στις οποίες υπήρξαν διάδικοι, ενώ με τη δεύτερη εξ αυτών ρυθμίζεται η περίπτωση επίδικασης υπέρ του προσφεύγοντος και εις βάρος του καθ' ου η προσφυγή κράτους ποσού δίκαιης ικανοποίησης ένεκα της διαπιστωθείσας παραβίασης. Αμφότερες οι προρρηθείσες διατάξεις, όπως θα εκτεθεί αναλυτικά κατωτέρω, συνεπάγονται πολλαπλά ζητήματα τόσο σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, δοθέντος ότι εγείρουν τη διεθνή ευθύνη του καταδικασθέντος κράτους, όσο και σε επίπεδο εθνικού δικαίου, καθώς αναφύονται δυσεπίλυτα δογματικά ζητήματα κατά την ερμηνευτική προσαρμογή των εννόμων συνεπειών που επιφέρουν οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ – όπως άλλωστε κάθε άλλου δικαιοδοτικού οργάνου – στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξης. Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται αρχικά ένας ορολογικός διαχωρισμός των αποφάσεων του ΕΔΔΑ σε δύο κατηγορίες (υπό II)· ακολούθως, γίνεται προσπάθεια σκιαγράφησης της έννοιας της υποχρέωσης συμμόρφωσης που το άρθρο 46 παρ. 1 της ΕΣΔΑ καθιερώνει (υπό III) και, εν συνεχεία, η ανάλυση επικεντρώνεται στο ακανθώδες ζήτημα της δυνατότητας να αναπτύσσουν οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ την έννομη συνέπεια του δεδικασμένου (υπό IV.A) καθώς και εκείνη της εκτελεστότητας (υπό IV.B). Τέλος, αντιμετωπίζονται ορισμένα ειδικότερα ζητήματα (υπό V), τα οποία ανακύπτουν στο πλαίσιο της αναμφίβολα δυσεπίτευκτης επιχείρησης αναγκαστικής εκτέλεσης κατά της ιδιωτικής περιουσίας του ελληνικού Δημοσίου, με εξέταση τυχόν εναλλακτικών διόδων ικανοποίησης του δικαιωθέντος ιδιώτη.

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – υποχρέωση συμμόρφωσης – δίκαιη ικανοποίηση – δεδικασμένο – εκτελεστότητα – αλλοδαπές δικαστικές αποφάσεις

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Παραδοσιακά, οι έννομες συνέπειες των δικαστικών αποφάσεων διακρίνονται από τη θεωρία¹ σε τρεις βασικούς κύκλους. Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίζεται ως βασικός θεσμός της πολιτικής δίκης το δεδικασμένο (άρθρα 321 επ. ΚΠολΔ), το οποίο συνίσταται στη δεσμευτική ενέργεια που αναπτύσσει η δικαστική απόφαση που κατέστη τελεσίδικη. Περαιτέρω, βασική συνέπεια των καταψηφιστικών αποφάσεων συνιστά η εκτελεστότητα, η οποία παρέχει στον δικαιούχο τη δυνατότητα υλικής πραγμάτωσης του δικαιώματος που διαγνώσθηκε, με τη μεσολάβηση των αρμόδιων οργάνων της εκτελεστικής εξουσίας². Τέλος, η διαπλαστική ενέργεια θεωρείται ως άμεση συνέπεια των διαπλαστικών αποφάσεων, ήτοι αυτών που δέχονται διαπλαστική αγωγή και που δεν περιορίζονται

στη διάγνωση της υφιστάμενης νομικής κατάστασης, αλλά προχωρούν στη μεταβολή της³.

Στο πλαίσιο της παρούσας προβληματικής, θα εξεταστούν οι έννομες συνέπειες τις οποίες αναπτύσσουν οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε αναφορά με την ημεδαπή έννομη τάξη.

II. Διάκριση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ

Το ζήτημα των ενεργειών των αποφάσεων του Δικαστηρίου θα συναρτηθεί αρχικά με τον προσδιορισμό της φύσης της απόφασης με βάση το περιεχόμενο του διατακτικού της. Ειδικότερα, η θεωρία, ακολουθώντας αντίστοιχη νομολογία του Δικαστηρίου⁴, εκκινεί από μια διμερή διάκριση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ.

Από το άρθρο 41 της ΕΣΔΑ⁵, το οποίο ορίζει ότι «Εάν το

* Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος του Ιδρύματος Λίλιαν Βουδούρη

1. Μεταξύ πολλών, βλ. Γ. ΡΑΜΜΟ, Στοιχεία Ελληνικής Πολιτικής Δικονομίας, τόμ. Ι, τ.χ. Α', παρ. 141, σ. 381 επ.· Κ. ΚΕΡΑΜΕΑ, Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, παρ. 115, σ. 295 επ.· Κ. ΜΠΕΝ, Μαθήματα Πολιτικής Δικονομίας, Θεμελιακές έννοιες, Οργανισμός Δικαστηρίων, σ. 271 επ.

2. Ν. ΝΙΚΑΣ, Εγχειρίδιο Πολιτικής Δικονομίας, παρ. 100, σ. 687, αριθ. 1· Κ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ, ό.π., παρ. 116, σ. 297, αριθ. II· Κ. ΜΠΕΝΣ, ό.π., σ. 281, αριθ. 8.3.3.

3. Ν. ΝΙΚΑΣ, ό.π., παρ. 100, σ. 688, αριθ. 4· Κ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ, ό.π., παρ. 116, σ. 298, αριθ. III· Κ. ΜΠΕΝΣ, ό.π., σ. 282, αριθ. 8.3.4.

4. ΕΔΔΑ *Marckx κατά Βελγίου*, (Προσφυγή No 6833/74), απόφαση της 13ης Ιουνίου 1979, παρ. 58.

5. Εφεξής, όπου στο κείμενο δεν γίνεται αναφορά σε νομοθέτημα, εννοείται παραπομπή στο αντίστοιχο άρθρο της ΕΣΔΑ.

Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, και αν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλόμενου Μέρους δεν επιτρέπει παρά μόνο την ατελή εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο χορηγεί, εφόσον είναι αναγκαίο, στον παθόντα δίκαιη ικανοποίηση», διακρίνονται δύο είδη αποφάσεων. Η πρώτη κατηγορία αποφάσεων αφορά εκείνες, με τις οποίες το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι έχει λάβει χώρα ορισμένη παραβίαση της Σύμβασης. Στην περίπτωση αυτή, ο χαρακτήρας της απόφασης είναι διαπιστωτικός και η απόφαση αποκαλείται από την επιστήμη⁶ ως «αναγνωριστική» ή «διαπιστωτική» ή ως «δικαιοδοτική διαπιστωτική πράξη».

Εφόσον το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι έχει λάβει χώρα παραβίαση ορισμένου άρθρου της Σύμβασης και εφόσον υποβάλλεται σχετικό αίτημα από τον προσφεύγοντα, εξετάζει υπό το πρίσμα του άρθρου 41 το ενδεχόμενο επιδίκασης υπέρ αυτού δίκαιης ικανοποίησης⁷. Κατά την κρατούσα στην επιστήμη⁸ ορολογία, οι αποφάσεις αυτής της κατηγορίας καλούνται ως «αποφάσεις προς παροχή» ή ως «δικαιοδοτικές πράξεις προς παροχή». Μάλιστα, χρησιμοποιώντας την παρ' ημίν ισχύουσα ορολογία, ευχερώς θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, στην περίπτωση αυτή, η απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου περιέχει δύο κεφάλαια, καθώς εν προκειμένω υφίστανται δύο διακριτές διατάξεις της απόφασης, κάθε μία από τις οποίες αποφαίνεται επί αυτοτελούς αίτησης παροχής έννομης προστασίας⁹. Πρόκειται, δηλαδή, αφενός, για την κατάγνωση της παραβίασης ορισμένου άρθρου της Σύμβασης και, αφετέρου, για την επιδίκαση ποσού αποζημί-

ωσης. Όπως θα καταστεί σαφές παρακάτω, καθένα από τα κεφάλαια αυτά της απόφασης συνδέεται με διαφορετικές έννομες συνέπειες, αναφορικά με το ζήτημα του δεδικασμένου, της εκτελεστότητας, καθώς και της συνακόλουθης δυνατότητας αναγκαστικής εκτέλεσης αυτών.

Στο πλαίσιο του άρθρου 41, γίνεται δεκτό¹⁰ ότι το Δικαστήριο του Στρασβούργου διαθέτει ευρεία εκτιμητική ευχέρεια, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις περιστάσεις κάθε περίπτωσης, για την επιδίκαση ή μη δίκαιης ικανοποίησης, την οποία συνήθως επιδικάζει αν συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις. Καταρχάς, εξετάζεται αν έχει συντελεστεί παραβίαση υποχρέωσης με βάση τη Σύμβαση, η οποία, κατά το ΕΔΔΑ¹¹, περιλαμβάνει τόσο τις πράξεις όσο και τις παραλείψεις όλων ανεξαιρέτως των κρατικών αρχών, δηλαδή, του νομοθέτη, της διοίκησης και των δικαστηρίων. Κατά δεύτερον, το Δικαστήριο εξετάζει αν είναι αδύνατη η, κατά το εσωτερικό δίκαιο του καταδικασθέντος Κράτους, ανόρθωση των συνεπειών της προκληθείσας ζημίας¹². Κατά τρίτον, απαιτείται ζημία¹³ του προσφεύγοντος, η οποία διαπιστώνεται με αυτόνομα κριτήρια¹⁴ και με την επισήμανση ότι το Δικαστήριο αναγνωρίζει, αφενός, την υλική ζημία, περιλαμβανομένου και του διαφυγόντος κέρδους¹⁵, και, αφετέρου, την ηθική βλάβη, αν και στην τελευταία περίπτωση η επανόρθωση αυτής πραγματοποιείται, κατά κανόνα, με μόνη τη διαπίστωση της παραβίασης¹⁶. Τελευταία προϋπόθεση που

6. F. SUDRE, Droit européen et international des droits de l' homme, 1989, σ. 443, αριθ. 259. J. VELU / R. ERGEC, La Convention européenne des droits de l'homme: Extrait du Répertoire pratique du droit belge, Complément, Tome VII, 1990, σ. 10173, αριθ. 1186. J. VELU, Rapport sur les responsabilites incombants aux Etats parties à la Convention européenne des droits de l' homme aux Actes Du Sixième Colloque International Sur la Convention Européenne Des Droits de L'Homme, 1988, σ. 566, αριθ. 21. P. LEUPRECHT, The Execution of Judgments and Decisions, σε: R.-St. J. Macdonald / F. Matscher / H. Petzold (επιμ.), The European system for the protection of human rights, 1993, σ. 793, αριθ. 1. G. RESS, Effets des arrêts de la Cour européenne des droits de l' homme en droit interne et pour les tribunaux nationaux aux Actes Du Cinquième Colloque International Sur la Convention Européenne Des Droits de L'Homme, 1985, σ. 270.

7. J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1028, αριθ. 1192. J. VELU, ό.π., σ. 566, αριθ. 21.

8. F. SUDRE, ό.π., σ. 443, αριθ. 259. J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 10173, αριθ. 1186. J. VELU, ό.π., σ. 566, αριθ. 21. P. LEUPRECHT, ό.π., σ. 795, αριθ. 2.

9. Για την έννοια των κεφαλαίων, όπως καθιερώνεται στο πλαίσιο της ημεδαπής επιστήμης του δικονομικού δικαίου, βλ. ενδεικτικώς Α. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟ, Ζητήματα από την κατ' έφεση δίκη, ΕΛΛΔνη, 1992, σ. 1144. Κ. ΜΑΚΡΙΔΟΥ, Οι πρόσθετοι λόγοι έφεσης, 2000, σ. 42. Ν. ΝΙΚΑ, ό.π., παρ. 112, σ. 805, αριθ. 84.

10. J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1034, αριθ. 1200.

11. ΕΔΔΑ *De Wilde, Ooms και Versyp κατά Βελγίου* (άρθρο 50) (Προσφυγές Νος 2832/66, 2835/66, 2899/66), απόφαση της 10ης Μαρτίου 1972, παρ. 22-23.

12. *Ibid*, παρ. 20. ΕΔΔΑ *Ringeisen κατά Αυστρίας* (άρθρο 50) (Προσφυγή Νο 2614/65), απόφαση της 22ας Ιουνίου 1972, παρ. 21. ΕΔΔΑ *König κατά Γερμανίας* (άρθρο 50) (Προσφυγή Νο 6232/73), απόφαση της 10ης Μαρτίου 1980, παρ. 15. ΕΔΔΑ *The Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Νο 1) (άρθρο 50) (Προσφυγή Νο 6538/74), απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 1980, παρ. 13. ΕΔΔΑ *Guzzardi κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 7367/76), απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 1980, παρ. 113.

13. Βλ. αναλυτικά για την προϋπόθεση της ζημίας, F. SUDRE, ό.π., σσ. 445-446, αριθ. 260.

14. ΕΔΔΑ *The Sunday Times κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Νο 1) (άρθρο 50), ό.π., παρ. 15.

15. ΕΔΔΑ *Goddi κατά Ιταλίας* (Προσφυγή Νο 8966/80), απόφαση της 9ης Απριλίου 1984, παρ. 35-36. ΕΔΔΑ *Martins Moreira κατά Πορτογαλίας* (Προσφυγή Νο 11371/85), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 1988, παρ. 65.

16. ΕΔΔΑ *Bricmont κατά Βελγίου* (Προσφυγή Νο 10857/84), απόφαση της 7ης Ιουλίου 1989, παρ. 99. ΕΔΔΑ *Norris κατά Ιρλανδίας* (Προσφυγή Νο 10581/83), απόφαση της 26ης Οκτωβρίου 1988, παρ. 50. ΕΔΔΑ *Schönenberger και Durmaz κατά Ελβετίας* (Προσφυγή Νο 11368/85), απόφαση της 20ής Ιουνίου 1988, παρ. 35. Για τη διστακτικότητα του Δικαστηρίου του Στρασβούργου να επιδικάσει δίκαιη ικανοποίηση στην περίπτωση της ηθικής βλά-

εξετάζει το Δικαστήριο είναι αυτή της ύπαρξης αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της παραβίασης της Σύμβασης και της ζημίας, ο οποίος, συνήθως, στις περιπτώσεις υλικής ζημίας δυσχερώς αποδεικνύεται¹⁷.

III. Η δημοσίου διεθνούς δικαίου υποχρέωση συμμόρφωσης (άρθρο 46 παρ. 1)

Η ανάλυση εν προκειμένω οφείλει να εκκινήσει από το λεκτικό του άρθρου 46 παρ. 1, σύμφωνα με το οποίο «*Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών στις οποίες είναι διάδικοι*».

Δεν αμφισβητείται¹⁸ ότι η υποχρέωση συμμόρφωσης των κρατών, κατά τα ειδικότερα οριζόμενα στο άρθρο 46 παρ. 1, απορρέει από την αποτυχία του εναγόμενου κράτους να εκπληρώσει την κατ' άρθρο 1 υποχρέωσή του, ήτοι να αναγνωρίζει «*εις όλα τα εξαρτώμενα εκ της δικαιοδοσίας του πρόσωπα, τα καθοριζόμενα εις το πρώτον μέρος της Συμβάσεως δικαιώματα και ελευθερίες*», και συνεπάγεται στο πεδίο του δημοσίου διεθνούς δικαίου την ενεργοποίηση της διεθνούς ευθύνης του καταδικασθέντος κράτους, από την οποία απορρέουν τρεις ειδικότερες υποχρεώσεις. Συγκεκριμένα, το κράτος οφείλει¹⁹: α)

να θέσει άμεσα τέρμα στην παραβίαση, β) να λάβει τα κατάλληλα μέτρα, ώστε να μην επαναληφθεί αυτή στο μέλλον και γ) να αποκαταστήσει κάθε βλάβη του θύματος της παραβίασης. Και οι τρεις ως άνω υποχρεώσεις αντιστοιχούν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται επανειλημμένως στη διεθνή βιβλιογραφία²⁰, σε μία «*υποχρέωση αποτελέσματος*» (obligation of result, obligation de résultat), υπό την έννοια ότι εναπόκειται στο καταδικασθέν κράτος να επιλέξει τα μέσα εκείνα με τα οποία θα επιτύχει τη συμμόρφωσή του. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για μια υποχρέωση «*επίδειξης ορισμένης συμπεριφοράς ή υιοθέτησης ορισμένων μέτρων*» που θα απαιτούσε από το κράτος να πράξει ή να παραλείψει. Ο γενικός αυτός κανόνας απορρέει από την αρχή της επικουρικότητας του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς οι εθνικές αρχές γνωρίζουν την εθνική έννομη τάξη και επομένως βρίσκονται σε καλύτερη θέση να κρίνουν²¹. Όπως συναφώς παρατηρείται²², στην περίπτωση αυτή, η απόφαση περιλαμβάνει και πάλι προστακτικό μέρος, παρότι αυτό δεν διατυπώνεται ρητά. Ο επακριβής προσδιορισμός του κατά περίπτωση πρακτέου καθίσταται ανέφικτος, ενόψει της ελευθερίας του κράτους περί την επιλογή των μέσων συμμόρφωσης. Σύμφωνα με την άποψη αυτή της θεωρίας είναι, εξάλλου, και η νομολογία του ΕΔΔΑ²³.

Όπως, όμως, εύστοχα αναφέρει ο Imbert²⁴, η ελευθερία

βης, βλ. Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, Αστική Ευθύνη του Κράτους στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ, 2005, σ. 2003 επ., ιδίως σ. 2017, αριθ. 3.

17. ΕΔΔΑ *Berrehab κατά Κάτω Χωρών* (Προσφυγή Νο 10730/84), απόφαση της 21ης Ιουνίου 1988, παρ. 33-34. ΕΔΔΑ *Rauwels κατά Βελγίου* (Προσφυγή Νο 10208/82), απόφαση της 26ης Μαΐου 1988, παρ. 43, 46. ΕΔΔΑ *Η. κατά Βελγίου* (Προσφυγή Νο 8950/80), απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 1987, παρ. 59. Για το ζήτημα της δυσχερούς απόδειξης της υλικής ζημίας, βλ. Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, ό.π., σ. 2016, αριθ. 2.

18. Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, Σκέψεις για το δεδικασμένο και την εκτελεστότητα των αποφάσεων του ΕυρΔΔΑ στην ημεδαπή έννομη τάξη, ΕΛΛΗΝ, 2000, σ. 327 επ., κεφ. Ι. Σ. ΤΡΕΚΛΗ, σε: Σ. Ακτύπη ... [κ.ά.] (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο: Δικαιώματα - Παραδεκτό - Δίκαιη ικανοποίηση - Εκτέλεση, 2013, άρθρο 46, σ. 620, αριθ. 7. Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με κάθε τίμημα; Ζητήματα σχετικά με την εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Δ, 27, σ. 117 επ., ιδίως σ. 123. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων - Ζητήματα διεθνούς και εθνικού δικαίου, κεφ. ΙΙ, σ. 34. Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Δεδικασμένον και εκτελεστότης αποφάσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επιδικαζούσης χρηματικήν απαίτησιν, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, τόμ. ΙΙ, κεφ. ΙΙΙ, σ. 361, Δ, 1995, σ. 857 επ. Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, Η αναγκαστική εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εσωτερική έννομη τάξη, ΝοΒ, 63, σ. 201 επ., ιδίως σ. 203.

19. Ρ. LEUPRECHT, ό.π., σ. 793, αριθ. 1. Ε. ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ, Δημόσιο Δι-

εθνές Δίκαιο, 2015, σσ. 463-465. Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, ό.π., σ. 209. Βλ. σχετικά και ΕΔΔΑ *Παπαμιχαλόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα* (άρθρο 50) (Προσφυγή Νο 14556/89), απόφαση της 31ης Οκτωβρίου 1995, παρ. 34. ΕΔΔΑ *Scozzari και Giunta κατά Ιταλίας* (Προσφυγές Νος 39221/98 και 41963/98), απόφαση της 13ης Ιουλίου 2000 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 249.

20. F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, *Les grands arrêts de la Cour Européenne des droits de l' homme*, 2005, σσ. 750-584 επ. Ε. LAMBERT, *Les effets des arrêts de la Cour Européenne des droits de l' homme*, 1999, σ. 115. J. VELU, ό.π., σ. 570, αριθ. 24. J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1043, αριθ. 1211. Ρ. LEUPRECHT, ό.π., σ. 793, αριθ. 1. R. BERNHARDT, *The Convention and Domestic Law*, σε: R.-St. J. Macdonald / F. Matscher / H. Petzold (επιμ.), *The European system for the protection of human rights*, 1993, σ. 38 Β. Από την ημεδαπή θεωρία, βλ. Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., ό.π., σ. 130. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. ΙΙΙ, σ. 47. Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, ό.π., σ. 327 επ. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗ, Το Δεδικασμένο κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, 2007, παρ. 30α, σ. 614, αριθ. 3.

21. Σ. ΤΡΕΚΛΗ, ό.π., άρθρο 46, σ. 626, αριθ. 26

22. Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, ό.π., σ. 327 επ., κεφ. Ι.

23. ΕΔΔΑ *Marckx κατά Βελγίου*, ό.π., παρ. 58. ΕΔΔΑ *Belilos κατά Ελβετίας* (Προσφυγή Νο 10328/83), απόφαση της 29ης Απριλίου 1988, παρ. 78. ΕΔΔΑ *Χατζηναστασίου κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 12945/87), απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1992, παρ. 33.

24. Ρ.-Η. IMBERT, Η εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Η συνεισφορά του εθνικού δικαστή, ΕΕΕυρΔ, 2002, σ. 1 επ., ιδίως σ. 20.

επιλογής των μέσων δεν αναιρεί την υποχρέωση συμμόρφωσης· για την επίτευξη του αποτελέσματος, ήτοι της συμμόρφωσης, υπάρχει υποχρέωση, για τον τρόπο που θα επιτευχθεί το αποτέλεσμα, ήτοι για τα χρησιμοποιούμενα μέσα, υπάρχει ελευθερία. Άλλωστε, και το ίδιο το ΕΔΔΑ²⁵ έχει κρίνει ότι «η ελευθερία επιλογής που το κράτος απολαμβάνει ως προς τα μέσα εκπλήρωσης της προβλεπόμενης από το άρθρο 53 [νυν άρθρο 46] υποχρέωσης δεν μπορεί να του επιτρέψει την αναστολή εφαρμογής της Σύμβασης ενόσω αναμένεται η ολοκλήρωση της σχετικής μεταρρύθμισης [...]».

Επομένως, όπως θα αναπτυχθεί παρακάτω στον οικείο τόπο, καθίσταται σαφές ότι, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, το οποίο διαπιστώνει την παραβίαση ορισμένου προστατευόμενου από το δίκαιο της ΕΣΔΑ δικαιώματος, δεν έχει την εξουσία να τροποποιήσει ή να καταργήσει τις εθνικές νομοθετικές διατάξεις ή να εξαφανίσει τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων²⁶ ή τις πράξεις των διοικητικών αρχών του καταδικασθέντος κράτους. Η απλή διαπίστωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση δεν μπορεί να επιφέρει *eo ipso* τέτοια αποτελέσματα²⁷. Το Δικαστήριο δεν έχει, δηλαδή, την εξουσία να υποδεικνύει στο κράτος τα διορθωτικά μέτρα που πρέπει να υιοθετήσει ή να επιτάσσει από αυτό να διαγράψει τις ποινικές κυρώσεις εις βάρος του προσφεύγοντος²⁸, να τροποποιήσει τη νομοθεσία του²⁹, να δημοσιεύσει την απόφαση του ΕΔΔΑ στον εθνικό τύπο³⁰ ή να ανοίξει νέα διαδικασία³¹.

Ωστόσο, ειδικώς για τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ με τις οποίες καταδικάζεται το κράτος σε καταβολή δίκαιης ικανοποίησης στον προσφεύγοντα, κατά το άρθρο 41, επισημαίνεται εύστοχα ότι «το ευρύ πεδίο διακριτικής ευχέρειας σχετικά με τους τρόπους που θα άρει την προσβολή της Σύμβασης περιορίζεται στο μηδέν. Ο μόνος τρόπος να ανταποκριθεί το καταδικασθέν κράτος στην υποχρέωσή

του είναι να καταβάλει την επιδικασθείσα αποζημίωση»³².

Παρότι δεν αμφισβητείται η γένεση της ως άνω δημοσίου διεθνούς δικαίου υποχρέωσης του καταδικασθέντος κράτους, τη θεωρία³³ έχει απασχολήσει το ζήτημα της ερμηνευτικής συναγωγής της δυνατότητας να αναπτύξουν οι αποφάσεις του Δικαστηρίου την έννομη συνέπεια του δεδικασμένου και, σε περίπτωση ενδεχόμενων καταψηφιστικών αποφάσεων, της εκτελεστότητας, δεδομένου ότι στο κείμενο της Σύμβασης δεν διαλαμβάνεται σχετική πρόβλεψη.

IV. Οι έννομες συνέπειες των αποφάσεων του ΕΔΔΑ

A. Δεδικασμένο

1. Τυπικό δεδικασμένο

Καταρχάς, οι αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου διακρίνονται σε «οριστικές» και «μη οριστικές» (άρθρο 44)³⁴. Ο όρος «οριστική» που χρησιμοποιείται στη διάταξη του άρθρου 44 δεν είναι ακριβής και ορθότερος θα ήταν ο όρος «τελεσίδικη»³⁵. υπερισχύει στο σημείο αυτό το αγγλικό και γαλλικό κείμενο της Σύμβασης «*the judgment of the Court shall be final*» – «*l' arrêt de la Cour est définitif*».

32. G. RESS, *ό.π.*, σ. 803· Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., *ό.π.*, σ. 132 (στην αρχή)· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., *ό.π.*, κεφ. III, σ. 49· Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, *ό.π.*, σ. 328, κεφ. I (στο τέλος).

33. Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., *ό.π.*, σ. 123· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., *ό.π.*, κεφ. III, σ. 34· Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, κεφ. III, σ. 361, αριθ. 1· Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, *ό.π.*, Ελλάδα, 2000, σ. 327· Κ. ΜΠΕΝΣ, Τα συνταγματικά θεμέλια της δικαστικής προστασίας: Το ελληνικό έλλειμμα κράτους δικαίου, τόμ. I, 1998, σ. 386, αρ. 6.1· Ι. ΣΚΟΡΔΑΣ, Δίκαιη Ικανοποίηση κατά το άρθρο 50 ΕΣΔΑ και αποζημίωση κατά το εσωτερικό δίκαιο: Διεθνής Ευθύνη για προσβολή ενοχικών δικαιωμάτων, γνμδ, ΝοΒ, 47, σ. 1532 επ., ιδίως σ. 1535.

34. Τελεσίδικη είναι πάντοτε η απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης (άρθρο 44 παρ. 1), ενώ οι αποφάσεις του Τμήματος 7 δικαστών καθίστανται τελεσίδικες υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 44 παρ. 2.

35. Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Εφαρμογή και Αποτελέσματα των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ελληνική έννομη τάξη σε τιμ. τόμ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, τόμ. II, σ. 93, αριθ. 1.2.3· Κ. ΜΠΕΝΣ, Προβλήματα δεδικασμένου και εκτελεστότητας της απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Δ, 30, σ. 977 επ., ιδίως σ. 978· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Τα συνταγματικά θεμέλια ..., *ό.π.*, σ. 386, αριθ. 2, όπου παρατηρεί ότι ακριβέστερος θα ήταν ο όρος «αμετάκλητη». Αντίθετος στη χρήση του όρου «αμετάκλητη» είναι ο Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *ό.π.*, παρ. 30α, σ. 607, αρ. 1, ο οποίος επισημαίνει ότι η απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου υπόκειται στο έκτακτο ένδικο μέσο της αναθεώρησης (αναψηλάφησης), σύμφωνα με το άρθρο 80 του Οργανισμού του ΕΔΔΑ.

25. ΕΔΔΑ *Vermeire κατά Βελγίου* (Προσφυγή Νο 12849/87), απόφαση της 29ης Νοεμβρίου 1991, παρ. 26.

26. ΕΔΔΑ *Pakelli κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 8398/78), απόφαση της 25ης Απριλίου 1983, παρ. 45· ΕΔΔΑ *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (άρθρο 50) (Προσφυγή Νο 7525/76), απόφαση της 24ης Φεβρουαρίου 1983, παρ. 15.

27. J. VELU / R. ERGEC, *ό.π.*, σ. 1043, αριθ. 1211.

28. ΕΔΔΑ *Albert και Le Compte κατά Βελγίου* (άρθρο 50) (Προσφυγές Νος 7299/75 και 7496/76), απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 1983, παρ. 9.

29. ΕΔΔΑ *Belilos κατά Ελβετίας*, *ό.π.*, παρ. 78.

30. ΕΔΔΑ *Castells κατά Ισπανίας* (Προσφυγή Νο 11798/85), απόφαση της 23ης Απριλίου 1992, παρ. 54.

31. ΕΔΔΑ *Saidi κατά Γαλλίας* (Προσφυγή Νο 14647/89), απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 1993, παρ. 47.

Το τυπικό δεδικασμένο της απόφασης ταυτίζεται με τον όρο «τελεσιδικία»³⁶ και χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει την απόφαση που δεν υπόκειται σε προσφυγή για επανεξέταση ή σε άλλο ένδικο μέσο³⁷. Ο τελεσιδικός χαρακτήρας της απόφασης προκύπτει, συγκεκριμένα, από την αδυναμία προσβολής της τόσο στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου όσο και στο πλαίσιο του εσωτερικού δικαίου. Καταρχάς, στο επίπεδο του εσωτερικού δικαίου, η προσβολή της απόφασης του ΕΔΔΑ με κάποιο από τα προβλεπόμενα από τον ΚΠολΔ ένδικα μέσα είναι αδύνατη, δεδομένου ότι για το παραδεκτό της κατ' άρθρο 35 ενώπιον του ΕΔΔΑ ατομικής προσφυγής προϋποτίθεται ότι αυτά έχουν εξαντληθεί³⁸. Άλλωστε, στο επίπεδο του διεθνούς δικαίου, ο τελεσιδικός χαρακτήρας της απόφασης δεν εμποδίζει την υποβολή αίτησης προς επανεξέταση ή ερμηνεία (άρθρα 80 και 79 του Οργανισμού του Δικαστηρίου, αντίστοιχα), αν και το Δικαστήριο προβαίνει σπανίως στην εξέταση σχετικών αιτημάτων³⁹.

2. Ουσιαστικό δεδικασμένο

2.α. Αρνητική και θετική λειτουργία

Σε μια προσπάθεια ερμηνευτικής προσαρμογής των ενόμων συνεπειών των αποφάσεων του Δικαστηρίου με τα ισχύοντα στην πλειονότητα των εθνικών δικονομικών συστημάτων, προσδόθηκε στις αποφάσεις αυτές η έννομη συνέπεια του ουσιαστικού δεδικασμένου, νομοθετικό έρεισμα του οποίου θεωρήθηκε το άρθρο 46 παρ. 1 και η εκεί καθιερούμενη υποχρέωση συμμόρφωσης⁴⁰. Το εν

λόγω δεδικασμένο της απόφασης του Δικαστηρίου του Στρασβούργου επιτελεί, κατά τη σχετική ορολογία της ημεδαπής δικονομικής θεωρίας⁴¹, τόσο αρνητική όσο και θετική λειτουργία. Η αρνητική λειτουργία του δεδικασμένου (*ne bis in idem*) εκδηλώνεται με το απαράδεκτο της τυχόν νέας προσφυγής ενώπιον του Δικαστηρίου με αντικείμενο την ίδια προσβολή των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος, είτε η πρώτη προσφυγή απορρίφθηκε – ακόμη και κατ' εφαρμογή του άρθρου 35 παρ. 3 – είτε έγινε εν όλω ή εν μέρει δεκτή, ενώ νέα προσφυγή δεν εμποδίζεται μόνο στην περίπτωση που στηρίζεται σε νέα στοιχεία, κατ' άρθρο 35 παρ. 2 στοιχείο β'⁴². Εξάλλου, η θετική λειτουργία του δεδικασμένου της απόφασης του Δικαστηρίου εκδηλώνεται στην περίπτωση που ανακύψει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων του καταδικασθέντος κράτους προδικαστικό ζήτημα, αν συντελέστηκε η διαπιστωθείσα με την απόφαση του ΕΔΔΑ παραβίαση της Σύμβασης, οπότε τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να θέσουν ως βάση της απόφασής τους για την κύρια υπόθεση το ως άνω κριθέν προδικαστικό ζήτημα⁴³. Καταρχήν, λοιπόν, η απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου θα αναπτύσσει τη θετική δέσμευση του προδικαστικού ζητήματος, στην περίπτωση που τα ελληνικά δικαστήρια κληθούν να εκδικάσουν αγωγή αποζημίωσης για αστική ευθύνη του κράτους, κατά το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ, οπότε ο εθνικός δικαστής δεσμεύεται από την απόφαση του ΕΔΔΑ αναφορικά με την κατάφαση της προϋπόθεσης του παρανόμου, το οποίο έγκειται στη διαπιστωθείσα παραβίαση της Σύμβασης⁴⁴. Μάλιστα, στην περίπτωση αυτή, βάσιμα μπορεί να υποστηριχθεί ότι δεν εμποδίζεται ο ημεδαπός δικαστής να επιδικάσει υπέρ του ενάγοντος μεγαλύτερο ποσό αποζημίωσης, σε σχέση με το ποσό της δίκαιης ικανοποίησης που επιδίκασε υπέρ αυτού το ΕΔΔΑ, καθώς, δεδομένου ότι η απόφαση του εθνικού δικαστή εκδίδεται κατ' εφαρμογή διάφορης νομικής αιτίας⁴⁵, δεν θα ανακύπτει περίπτωση δέσμευσης από το δεδικασμένο της προηγούμενης απόφασης του ΕΔΔΑ.

36. Για το σημείο αυτό, βλ. Ν. ΝΙΚΑ, ό.π., παρ. 95, σ. 637, αρ. 3· Γ. ΡΑΜΜΟ, ό.π., παρ. 142, σ. 383· Κ. ΚΕΡΑΜΕΑ, ό.π., παρ. 115, σ. 296· Κ. ΜΠΕΗ, Μαθήματα Πολιτικής Δικονομίας, Θεμελιακές έννοιες, Οργανισμός Δικαστηρίων, σ. 271, αριθ. 8.3.2.1.

37. F. SUDRE, ό.π., σ. 450, αριθ. 263· J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1014, αριθ. 1181· E. LAMBERT, ό.π., σ. 70· J. VELU, ό.π., σ. 588· I. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, ό.π., σ. 98, αριθ. 2.3· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 607, αριθ. 1· I. ΣΚΟΡΔΑΣ, ό.π., ΝοΒ, 47, σ. 1535, ο οποίος επισημαίνει ότι «η δυνατότητα άσκησης μόνον εκτάκτων ενδίκων μέσων επιβεβαιώνει την τελεσιδικία»· Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, ό.π., σ. 209· Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., ό.π., Δ, 27, σ. 122· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. II, σ. 33. Βλ. σχετικά ΕΔΔΑ *Ringeisen κατά Αυστρίας* (άρθρο 50) (Προσφυγή No 2614/65), απόφαση της 22ας Ιουνίου 1972, παρ.17: "As to Article 52 (art. 52), its sole object is to make the Court's judgments not subject to any appeal to another authority".

38. ΑΠ 1471/2013, διαθέσιμη στο: www.areiospagos.gr.

39. F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, ό.π., σ. 747, αριθ. Α.1· F. SUDRE, ό.π., σ. 448, αριθ. 262· J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σσ. 1014-1015, αριθ. 1182-1183· E. LAMBERT, ό.π., σ. 92.

40. E. LAMBERT, ό.π., σ. 70· J. VELU, ό.π., σ. 588· F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, ό.π., σ. 746 Α.1· J. VELU, ό.π., σ. 588· Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., ό.π., σ. 124· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. II, σ. 36· Σ. ΤΡΕΚΛΗ ό.π., άρθρο 46, σ. 625, αριθ. 22· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 607, αριθ. 2· I. ΣΚΟΡΔΑΣ, ό.π., σ. 1535· Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, ό.π., σ. 209· Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., κεφ. III,

σ. 361, αριθ. 1.

41. Βλ., αντι πολλών, Ν. ΝΙΚΑ, ό.π., παρ. 95, σ. 639, αριθ. 9· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 12, σ. 183 επ.

42. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 608, αριθ. 2· J. VELU, ό.π., σ. 588, αριθ. 31.β· F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, ό.π., σ. 746 Α.

43. Κ. ΜΠΕΗΣ, Τα συνταγματικά θεμέλια ..., ό.π., σ. 388, αριθ. 6.4.2· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 610, αριθ. 2, υποσημ. 16· J. VELU, ό.π., σ. 588, αριθ. 31.α.

44. Σ. ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 353/2012, ΝοΒ 60, σ. 1386 επ., ιδίως σ. 1391. Βλ. και ΑΠ 1816/2007, διαθέσιμη στο: www.areiospagos.gr.

45. Για την κάλυψη της νομικής αιτίας από το δεδικασμένο της απόφασης, βλ. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 19, σσ. 374-375, αριθ. 5· Κ. ΚΕΡΑΜΕΑ ... [κ.ά.], ό.π., άρθρο 324, αριθ. 6· Γ. ΡΑΜΜΟ, ό.π., παρ. 144, σ. 399.

2.β. Χρονικά όρια

Αναφορικά με το χρονικό πεδίο ισχύος του ουσιαστικού δεδικασμένου της απόφασης και δεδομένου ότι η Σύμβαση δεν περιέχει σχετική πρόβλεψη, ανέκυψε στη θεωρία προβληματισμός περί του εάν η υποχρέωση συμμόρφωσης που καθιερώνεται με το άρθρο 46 παρ. 1 και, εντεύθεν, η δεσμευτικότητα του ουσιαστικού δεδικασμένου έχει ισχύ *ex nunc* ή *ex tunc*. Κατά την υποστηριζόμενη στην επιστήμη άποψη⁴⁶, η απόφαση του Δικαστηρίου αναπτύσσει ισχύ *ex tunc* αναφορικά με την υποχρέωση υιοθέτησης ατομικών μέτρων⁴⁷ που θα αποσκοπούν να φέρουν τον προσφεύγοντα στη θέση στην οποία θα βρισκόταν αν δεν είχε εμφιλοχωρήσει η παραβίαση. Αντίθετα, τυχόν αποδοχή *ex tunc* ισχύος της απόφασης αναφορικά με την υποχρέωση λήψης γενικών μέτρων⁴⁸, θα δημιουργούσε αόρατη ανασφάλεια δικαίου και θα προσέκρουε στον εξελικτικό χαρακτήρα της ερμηνείας των διατάξεων της ΕΣΔΑ που επιχειρεί το ΕΔΔΑ. Παρόλα αυτά, υποστηρίζεται ότι⁴⁹ το διάδικο κράτος δύναται να προσδώσει στην απόφαση αναδρομική ισχύ με πληρότητα, η οποία να εξικνείται μέχρι το χρονικό σημείο επικύρωσης της Σύμβασης. Σε κάθε περίπτωση, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η απόφαση αναπτύσσει «άμεσα αποτελεσμα», ώστε να αναγνωρίζεται *eo ipso* από το διάδικο κράτος, χωρίς ανάγκη να λάβει χώρα κάποια ειδικότερη διαδικασία⁵⁰. Τέλος, το ουσιαστικό δεδικασμένο παύει να ισχύει μόνον στην περίπτωση που γίνει δεκτή η προσφυγή προς επανεξέταση της απόφασης, κατά το άρθρο 80 του Οργανισμού του Δικαστηρίου⁵¹.

2.γ. Αντικειμενικά και υποκειμενικά όρια

Εκκινώντας από τα παρ' ημών ισχύοντα, το δεδικασμένο καλύπτει, κατ' άρθρο 322 παρ. 1 ΚΠολΔ, «το ουσιαστικό ζήτημα που κρίθηκε» ενώ, κατ' άρθρο 324 ΚΠολΔ «δεδι-

κασμένο υφίσταται μόνο για το δικαίωμα που κρίθηκε [...]». Επομένως, αντικείμενο του δεδικασμένου είναι πάντοτε η κρίση της τελεσίδικης απόφασης αναφορικά με ορισμένη έννομη σχέση ή με ορισμένη έννομη συνέπεια που προβλήθηκε με την αγωγή⁵². Δεν δημιουργείται δεδικασμένο ούτε για τη μείζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού ούτε για τη διαπίστωση της συνδρομής ή μη των πραγματικών περιστατικών της σχέσης⁵³. Περαιτέρω, σταθερά επισημαίνεται από την ημεδαπή θεωρία⁵⁴ ότι το εκάστοτε κεφάλαιο της απόφασης, εκ του γεγονότος ότι περιέχει οριστική κρίση του δικαστηρίου επί αυτοτελούς αίτησης, συνιστά το ελάχιστο τμήμα της απόφασης που εξοπλίζεται με δεδικασμένο.

Ως εκ τούτου, η έννοια του δεδικασμένου της «αναγνωριστικής» απόφασης του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, δηλαδή αυτής με την οποία διαπιστώνεται απλώς η παραβίαση δικαιώματος του προσφεύγοντος και η οποία κατά τούτο περιέχει μόνο ένα κεφάλαιο, δεν προσλαμβάνει επακριβή κυριολεκτικό χαρακτήρα, καθώς δεν διαγιγνώσκεται εν προκειμένω ορισμένη έννομη σχέση. Έτσι, η εξ αντικείμενου οριοθέτηση του δεδικασμένου της αναγνωριστικής αυτής απόφασης λαμβάνει έναν ιδιότυπο χαρακτήρα και καλύπτει την κρίση της απόφασης περί της προσβολής στην προκειμένη περίπτωση του εκάστοτε προστατευόμενου από τη Σύμβαση δικαιώματος, καθώς και τη σιωπηρά εξυπακουόμενη κρίση ότι το καταδικασθέν κράτος οφείλει να θέσει άμεσα τέρμα στην παραβίαση, να φροντίσει να μην επαναληφθεί αυτή στο μέλλον και να αποκαταστήσει κάθε βλάβη την οποία υπέστη ο προσφεύγων⁵⁵.

Ωστόσο, ειδικώς στην περίπτωση που με την απόφαση του Δικαστηρίου επιδικάζεται υπέρ του προσφεύγοντος, υπό τους όρους του άρθρου 41, ορισμένο ποσό δίκαιης ικανοποίησης, βάσιμα μπορεί να υποστηριχθεί ότι το κεφάλαιο αυτό της απόφασης δημιουργεί δεδικασμένο με τη γνήσια έννοια του όρου. Πράγματι, στην περίπτωση επιδίκασης δίκαιης ικανοποίησης από το Δικαστήριο, καθίσταται σαφές ότι το τελευταίο διαγιγνώσκει αποζημιωτική αξίωση του ιδιώτη, ο οποίος έχει υποστεί ζημία από τη ζημιόγono συμπεριφορά του αντιδίκου κράτους.

46. E. LAMBERT, *ό.π.*, σ. 84.

47. Για την υποχρέωση υιοθέτησης ατομικών μέτρων συμμόρφωσης, βλ. ενδεικτικά Λ. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟ, Ο έλεγχος της συμμόρφωσης των Κρατών προς τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Πρόσφατες εξελίξεις, σε τιμ. τόμ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, σ. 1217 επ.· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η συμμόρφωση στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Οι διεθνείς πτυχές, ΤοΣ 2002, σ. 577 επ., ιδίως σ. 588· Σ. ΤΡΕΚΛΗ *ό.π.*, άρθρο 46, σ. 632 επ.· Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟ, Η συμμόρφωση στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ: Οι ελληνικές εμπειρίες, ΤοΣ, 2002, σ. 559 επ., ιδίως σσ. 563-564.

48. Για την υποχρέωση υιοθέτησης γενικών μέτρων συμμόρφωσης, βλ. ομοίως Λ. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟ, Ο έλεγχος της συμμόρφωσης ..., *ό.π.*, σ. 1222 επ.· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η συμμόρφωση ..., *ό.π.*, σ. 577 επ., ιδίως σ. 588· Σ. ΤΡΕΚΛΗ *ό.π.*, άρθρο 46, σ. 640 επ.· Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟ, *ό.π.*, σσ. 563-564.

49. E. LAMBERT, *ό.π.*, σ. 86.

50. J. VELU, *ό.π.*, σ. 588.

51. *Ibid.*

52. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *ό.π.*, παρ. 16, σ. 312, αριθ. 1. Βλ. σχετικά ΑΠ 108/2019, ΑΠ 411/2016 και ΑΠ 25/2014, διαθέσιμες στο: [www. areiospagos.gr](http://www.areiospagos.gr).

53. Γ. ΜΑΝΙΚΑ, Το ουσιαστικό ζήτημα ως αντικείμενο του δεδικασμένου στον τόμ. Το δεδικασμένο, Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών μελετών, σ. 356.

54. Δ. ΤΣΙΚΡΙΚΑΣ, Το μεταβιβαστικό αποτέλεσμα της εφέσεως στην πολιτική δίκη, 1996, σσ. 106-107.

55. Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 209, ο οποίος επισημαίνει ότι οι ανωτέρω τρεις υποχρεώσεις υφίστανται παρά τη μη αναφορά τους ή τον μη επακριβή καθορισμό τους στο προστακτικό μέρος του διατακτικού της απόφασης· Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, *ό.π.*, σ. 330, κεφ. ΙΙΙ.

Η εκδοχή αυτή επαληθεύεται αν ανατρέξει κανείς στη νομολογία του ΕΔΔΑ και στις παραμέτρους που συνεκτιμά για να επιδικάσει υπέρ του προσφεύγοντος δίκαιη ικανοποίηση. Όπως συναφώς αναπτύχθηκε ανωτέρω (υπό II), το Δικαστήριο του Στρασβούργου συνεκτιμά κριτήρια, όπως η ύπαρξη ζημιολογίου πράξης ή παράλειψης του κράτους, η υλική ή ηθική ζημία που υπέστη ο προσφεύγων και η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ των στοιχείων αυτών, καταφάσκοντας, έτσι, την προσβολή ή μη ορισμένου δικαιώματος του ιδιώτη κατοχυρωμένου από τη Σύμβαση.

Όσον αφορά στην υποκειμενική εμβέλεια του ουσιαστικού δεδικασμένου της απόφασης του ΕΔΔΑ, γίνεται δεκτό ότι λειτουργεί μεταξύ των διαδίκων μερών⁵⁶. Δεν αμφισβητείται στη θεωρία⁵⁷ ότι το δεδικασμένο της απόφασης εκτείνεται υποκειμενικά στο διάδικο κράτος. Αντιθέτως, το άρθρο 46 ουδεμία αναφορά κάνει στον προσφεύγοντα, παράλειψη που δικαιολογείται ωστόσο με αναδρομή στη νομοθετική εξέλιξη των σχετικών διατάξεων· η νομοθετική διαδρομή δεν αφήνει πράγματι περιθώριο αμφιβολίας περί της επέκτασης της δεσμευτικής ισχύος της απόφασης και στον προσφεύγοντα ιδιώτη⁵⁸.

Σε κάθε περίπτωση, η δέσμευση που παράγει το ουσιαστικό δεδικασμένο για το διάδικο κράτος ισχύει όχι μόνον έναντι του κράτους, ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου, αλλά και έναντι όλων ανεξαιρέτως των εθνικών αρχών⁵⁹. Πρόκειται για το «άμεσο αποτέλεσμα» της από-

φασης του ΕΔΔΑ στην εθνική έννομη τάξη, υπό την προϋπόθεση ότι η απόφαση του Δικαστηρίου δεν είναι «ούτε ασαφής ούτε ατελής»⁶⁰. Ο προσφεύγων που δικαιώθηκε στο ΕΔΔΑ μπορεί, δηλαδή, να επικαλείται την απόφαση ενώπιον κάθε αρχής και κάθε δικαστηρίου του αντιδίκου κράτους και των τυχόν παρεμβαίνοντων στη δίκη κρατών⁶¹. Επομένως, δεσμεύει την εκτελεστική εξουσία⁶², εάν η παραβίαση προέρχεται από ορισμένη διοικητική πρακτική, τη δικαστική εξουσία⁶³, εάν πρόκειται περί ασύμβατης προς τη Σύμβαση ερμηνείας διάταξης νόμου και τέλος, τη νομοθετική εξουσία⁶⁴, εάν η παράβαση οφείλεται σε αντίθετη προς τη Σύμβαση νομοθετική διάταξη.

Μάλιστα, ειδικώς στην τελευταία περίπτωση που το Δικαστήριο του Στρασβούργου κρίνει ως αντίθετη προς τη

56. J. VELU / R. ERGEC, *ό.π.*, σ. 1070, αριθ. 1223· J. VELU, *ό.π.*, σ. 588. Πρβλ. όμως και την άποψη της E. LAMBERT, *ό.π.*, σ. 76, η οποία υποστηρίζει ότι, παρότι το ουσιαστικό δεδικασμένο της απόφασης δεν δεσμεύει τρίτα - μη διάδικα κράτη, η απόφαση - σε περιπτώσεις που κρίνει ότι θίγεται ορισμένο δικαίωμα ανήκον στον σκληρό πυρήνα της ευρωπαϊκής έννομης τάξης προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων - αναπτύσσει αντιταξιμότητα έναντι των τρίτων αυτών κρατών, τα οποία θα πρέπει να θεωρούν ανεφάρμοστες τις ασύμβατες προς τη Σύμβαση διατάξεις της νομοθεσίας τους, διότι, σε διαφορετική περίπτωση, θα θεωρηθούν υπεύθυνα εξαιτίας παραβίασης όχι του ουσιαστικού δεδικασμένου αλλά της ίδιας της Σύμβασης.
57. E. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, *ό.π.*, κεφ. III, σ. 330· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *ό.π.*, παρ. 30α, σ. 607, αριθ. 2· Ι. ΣΚΟΡΔΑΣ, *ό.π.*, σ. 1536· Κ. ΜΠΕΗΣ, Προβλήματα δεδικασμένου ..., *ό.π.*, σ. 977.
58. E. LAMBERT, *ό.π.*, σ. 75· P. MAHONEY / S. PREBENSEN, *The European Court of Human Rights*, σε: R.-St. J. Macdonald / F. Matscher / H. Petzold (επιμ.), *ό.π.*, σσ. 630-631, αριθ. 5· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *ό.π.*, παρ. 30α, σ. 608, αριθ. 2. Συγκεκριμένα, η έλλειψη αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι, κατά την αρχική πρόβλεψη της Σύμβασης, ο προσφεύγων δεν ήταν διάδικος στη σχετική δίκη. Ωστόσο, κατόπιν τροποποίησης του εσωτερικού Κανονισμού του Δικαστηρίου, ο προσφεύγων θεωρείται από 01.01.1983 ως διάδικος με ικανότητα παράστασης ενώπιον του Δικαστηρίου, δυνατότητα που θεσμοθετήθηκε, μάλιστα, με τα άρθρα 3 και 5 του 9ου Πρωτοκόλλου, όπως αυτά τροποποιήθηκαν εν συνεχεία από το 11ο Πρωτόκολλο.
59. F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, *ό.π.*, σ. 585· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *ό.π.*,

παρ. 30α, σ. 609, αριθ. 2· Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, τόμ. II, κεφ. III, σ. 362, αριθ. 2, ο οποίος αναφέρεται στην «αυτόθρονη ισχύ» (self-executing) των διατάξεων της Σύμβασης, υπό την έννοια ότι επηρεάζουν άμεσα καταστάσεις του εσωτερικού εννόμου βίου, κατά τρόπον ώστε η προστασία αυτών να απορρέει εκ της άμεσου εφαρμογής των διατάξεων της Σύμβασης.

60. ΕΔΔΑ *Vermeire κατά Βελγίου*, *ό.π.*, παρ. 25: "[...] there is nothing imprecise nor incomplete".
61. E. LAMBERT, *ό.π.*, σ. 76· F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, *ό.π.*, σ. 747, αριθ. Α. 2.
62. ΕΔΔΑ *John κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 199/05), απόφαση της 10ης Μαΐου 2007, παρ. 33.
63. ΕΔΔΑ *Κοκκίνης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 45769/06), απόφαση της 6ης Νοεμβρίου 2008, παρ. 35.
64. ΕΔΔΑ *Αθανασίου και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγή Νο 2531/02), απόφαση της 9ης Φεβρουαρίου 2006, παρ. 52-53. Προς τον σκοπό συμμόρφωσης προς την ανωτέρω καταδικαστική απόφαση, ο Έλληνας νομοθέτης θεσμοθέτησε με τα άρθρα 53-60 Ν. 4055/2012 (ΦΕΚ Α' 51/12.03.2012) ένδικο βοήθημα αποζημιωτικού χαρακτήρα (αίτηση δίκαιης ικανοποίησης) για την υπέρβαση του εύλογου χρόνου εκδίκασης υπόθεσης από τα διοικητικά δικαστήρια. Βλ. σχετικά ΑιτΕ στο σχέδιο νόμου για τη δίκαιη δίκη και την εύλογη διάρκεια αυτής, όπου αναφέρεται ότι, «[...] εξακολουθεί να παραμένει σοβαρό πρόβλημα της πολιτείας για την απονομή της δικαιοσύνης. Ήδη, στις 21.12.2010 εκδόθηκε σε βάρος της χώρας μας η πρώτη απόφαση-πilotος (προσφυγή 50973/08 Αθανασίου κ.λπ. κατά Ελλάδος) με την οποία διαπιστώνεται αφενός παραβίαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 13 της ΕΣΔΑ, ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων και του Συμβουλίου της Επικρατείας, αφετέρου η ύπαρξη συστημικού προβλήματος, λόγω του μεγάλου αριθμού των υποθέσεων, στις οποίες διαπιστώνεται παρόμοια παραβίαση ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων και του Συμβουλίου της Επικρατείας. Με την απόφαση αυτή καλείται το Ελληνικό Κράτος να υιοθετήσει, εντός έτους από της τελεσίδικιάς της, ήτοι μέχρι 21.3.2012, αποτελεσματική προσφυγή ή συνδυασμό προσφυγών σε εθνικό επίπεδο για την αντιμετώπιση του προβλήματος, σύμφωνα με τα κριτήρια της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου [...]» (διαθέσιμη σε: www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/g-dikaidi-eisig.pdf).

Σύμβαση ορισμένη εθνική νομοθετική διάταξη, το δεδικασμένο της καταδικαστικής απόφασης θα έχει αναγκάως εφαρμογή έναντι όλων των προσώπων που υπάγονται στη δικαιοδοσία του κράτους, η νομοθετική εξουσία του οποίου υποχρεούται να καταργήσει την επίμαχη διάταξη και η δικαστική να μην την εφαρμόζει⁶⁵. Επομένως, το δεδικασμένο της απόφασης θα διαθέτει ευρύτερο πεδίο εφαρμογής κάθε φορά που οι σχετικές παραβιάσεις έχουν την πηγή τους, άμεσα ή έμμεσα, σε νομοθετικά κείμενα και όχι σε ατομικά εκτελεστικά μέτρα⁶⁶. Την άποψη αυτή φαίνεται, μάλιστα, να συμμερίζεται και το ΕΔΔΑ⁶⁷ και η νομολογία των δικαστηρίων μας⁶⁸. Πάντως, και πριν ακόμη την τροποποίηση της εθνικής νομοθετικής διάταξης που κρίθηκε ασύμβατη προς την ΕΣΔΑ, οφείλει ο ημεδαπός δικαστής να τη θεωρεί ανεφάρμοστη. Όπως εύστοχα παρατηρείται⁶⁹, η αναγνώριση από τον εθνικό δικαστή αμέσου αποτελέσματος της απόφασης επιτρέπει στο διάδικο κράτος να συμμορφωθεί προς την αυθεντία του ουσιαστικού δεδικασμένου, αναμένοντας τη μεταβολή της εθνικής του νομοθεσίας. Αυτή η θεώρηση

του αμέσου αποτελέσματος της απόφασης συνιστά ένα αντιστάθμισμα στην προσωρινή αδυναμία του διάδικου κράτους να προσαρμόσει άμεσα την εσωτερική νομοθεσία του στις ευρωπαϊκές απαιτήσεις. Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, θα πρέπει να γίνεται προσπάθεια προς τον σκοπό της ταχύτερης δυνατής τροποποίησης των εθνικών νομοθετικών προβλέψεων.

2.δ. Οι δυνατότητες αναθεώρησης της αντίθετης ημεδαπής απόφασης

Περισσότερα προβλήματα ανακύπτουν στην περίπτωση όπου η διαπιστωθείσα παραβίαση έγκειται στην έκδοση δικαστικής απόφασης, δεδομένου ότι κατά τη σχετική επισήμανση θεωρίας⁷⁰ και νομολογίας⁷¹, το ΕΔΔΑ δεν συνιστά αναθεωρητικό ή ακυρωτικό δικαστήριο, δυνάμενο να ανατρέψει τις έννομες συνέπειες της ημεδαπής απόφασης με την οποία προσεβλήθη ορισμένο ουσιαστικό δικαίωμα του προσφεύγοντος. Κατά συνέπεια, το δεδικα-

65. E. LAMBERT, ό.π., σ. 81· J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1053, αριθ. 1217· E. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, Σκέψεις για το δεδικασμένο και την εκτελεστικότητα των αποφάσεων του ΕυρΔΔΑ στην ημεδαπή έννομη τάξη, ΕλλΔνη, 2000, κεφ. ΙΙΙ, σ. 330· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 612, αριθ. 3, ο οποίος, ωστόσο, κρίνει ότι, δεν πρόκειται κατά νομική ακριβολογία για δεδικασμένο, «αφού η δέσμευση δεν αναφέρεται σε έννομη σχέση, αλλά για αυθεντική ερμηνεία των διατάξεων της ΕΣΔΑ [από την οποία] δεσμεύονται τα εθνικά δικαστήρια, όχι όμως και το ίδιο το ΕΔΔΑ».

66. E. LAMBERT, ό.π., σ. 82, η οποία χρησιμοποιεί τον όρο «l'autorité de la chose jugée renforcée».

67. ΕΔΔΑ *Marckx* κατά Βελγίου, ό.π., παρ. 58: "Admittedly, it is inevitable that the Court's decision will have effects extending beyond the confines of this particular case, especially since the violations found stem directly from the contested provisions and not from individual measures of implementation [...]".

68. ΟΛΑΠ 10/2004 και ΟΛΑΠ 11/2004, διαθέσιμες στο: www.areiiospagos.gr. Η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου έκρινε ότι «[...] υποβαλλομένου αιτήματος, στα πλαίσια του οριστικού προσδιορισμού της αποζημιώσεως περί αναγνώρισεως του ιδιοκτήτη του απαλλοτριούμενου ακινήτου, που αποκτά πρόσωπο σε διανοιγόμενη εθνική οδό ότι δεν ήταν ωφελούμενος και συνεπώς δεν υποχρεούνταν σε αποζημίωση τρίτων ιδιοκτησιών, ούτε σε αυτοαποζημίωση, το Εφετείο είναι αρμόδιο να εξετάσει ενιαίως κατά τη διαδικασία αυτή α) τη χορήγηση αποζημιώσεως σε σχέση με την αξία του απαλλοτριούμενου ακινήτου, β) την αναγνώριση δικαιούχων της αποζημιώσεως, γ) την ύπαρξη ή όχι ωφέλειας του ιδιοκτήτη απαλλοτριούμενου ακινήτου, που αποκτά πρόσωπο σε διανοιγόμενη εθνική οδό και εντεύθεν την υποχρέωση ή μη συμμετοχής στις δαπάνες απαλλοτριώσεως κατά τις διατάξεις του άρθρου 1 παρ. 1 και 3 του ν. 653/1977 και δ) το αίτημα περί της δικαστικής δαπάνης». Αντίστοιχα και οι ΑΠ 851/2005 ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 920/2005 ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1274 /2005 ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1593/2006, διαθέσιμη στο: www.areiiospagos.gr. Αντίθετη η ΕφΑθ 5361/1993, Δ, 1994, σ. 733 επ.

69. E. LAMBERT, ό.π., σ. 88.

70. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 609, αριθ. 2· Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 573· Αντίθετος ο Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, ό.π., σ. 225, ο οποίος – διαπιστώνοντας ότι ο νομοθέτης δεν έχει θεσπίσει ένδικο βοήθημα για την ανατροπή δικαστικής απόφασης αντίθετης προς καταδικαστική απόφαση του ΕΔΔΑ – προτείνει προς τον σκοπό της αποτελεσματικής εκτέλεσης της καταδικαστικής απόφασης του Δικαστηρίου να θεωρηθεί ότι «η ημεδαπή απόφαση, εξαιτίας της αντίθεσής της προς την απόφαση του ΕΔΔΑ και της υπερέχουσας θέσης [...] της τελευταίας αυτής απόφασης στην εσωτερική έννομη τάξη αποβάλλει αυτοδικαίως, μετά την έκδοση της εν λόγω απόφασης [του ΕΔΔΑ], την ισχύ της [...] ενώ, αν παρά ταύτα χωρήσει εφαρμογή ή εκτέλεσή της, επειδή θα πρόκειται για ευθέως παράνομες, κατά την έννοια των άρθρ. 914, 919 του ΑΚ και 105 του ΕισΝΑΚ, πράξεις και, συνεπώς, για αδικοπραξία, γεννάται [...] αξίωση αποζημίωσης και χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης [...] χωρίς να απαιτείται, προκειμένου να ασκηθεί η οικεία αγωγή [...], η συνδρομή των προϋποθέσεων του άρθρ. 940 ΙΙΙ ΚΠολΔ». Στο ίδιο πλαίσιο και ο Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ό.π., σ. 366, υποστηρίζει ότι η απόφαση του ΕΔΔΑ, που διαπιστώνει παραβίαση ορισμένου άρθρου της Σύμβασης εκ μέρους του εθνικού δικαστή, «υπερισχύει της δευτέρας»· εξαιτίας της επενέργειας του ουσιαστικού δεδικασμένου της απόφασης του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, με συνέπεια τα αποτελέσματα της ημεδαπής απόφασης να παύουν να ισχύουν. Ωστόσο, μια τέτοια άποψη, η οποία δέχεται την αυτόματη κατάργηση των εννόμων συνεπειών της ημεδαπής απόφασης δυσχερώς μπορεί να γίνει δεκτή, καθώς αντιφάσκει προς τη γενική αρχή σύμφωνα με την οποία το ΕΔΔΑ δεν αποτελεί αναθεωρητικό δικαστήριο. Βλ. σχετικά και στο πλαίσιο της γαλλικής βιβλιογραφίας E. LAMBERT, ό.π., σ. 75.

71. ΑΠ 1471/2013 και ΑΠ 1816/2007, διαθέσιμες στο: www.areiiospagos.gr, με τις οποίες κρίθηκε ότι η απόφαση του ΕΔΔΑ δεν ανατρέπει το δεδικασμένο της ημεδαπής απόφασης, η οποία έχει ήδη – πριν την προσφυγή στο ΕΔΔΑ – καταστεί αμετάκλητη. Το γεγονός, δηλαδή, ότι το ΕΔΔΑ διαπίστωσε με την απόφασή του την παραβίαση της Σύμβασης δεν ασκεί επιρροή, διότι η εν λόγω απόφαση δεν διεισδύει στην εθνική έννομη τάξη επιφέροντας την αυτόθροη κατάργηση προηγούμενης ημεδαπής απόφασης που αποτελεί δεδικασμένο.

σμένο της απόφασης του εθνικού δικαστηρίου δεν ανατρέπεται μετά την έκδοση της καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ⁷². Έχει βέβαια κριθεί, μάλλον περιθωριακά στη νομολογία, ότι αν εξακολουθεί η νομική κατάσταση που κρίθηκε από το ΕΔΔΑ ότι είναι αντίθετη προς τη Σύμβαση, πράγμα που συμβαίνει όταν η προσβολή του θεμελιώδους δικαιώματος του προσφεύγοντος είναι διαρκής, τότε οφείλει ο ημεδαπός δικαστής, κατόπιν σχετικής αίτησης του προσφεύγοντος, να καταργήσει για το μέλλον την ισχύ της ημεδαπής απόφασης⁷³.

Σε κάθε περίπτωση, δεδομένου ότι ο Έλληνας νομοθέτης δεν έχει θεσπίσει ένδικο βοήθημα στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης, κατά το πρότυπο της ποινικής⁷⁴ και της

διοικητικής δίκης⁷⁵, για την περίπτωση που ημεδαπή απόφαση αντιφάσκει προς καταδικαστική απόφαση του ΕΔΔΑ, έχει υποστηριχθεί από τους Μητσόπουλο⁷⁶, Βούλγαρη⁷⁷ και Καρέλο⁷⁸ η αναλογική εφαρμογή του υπ' αριθ. 8 του άρθρου 544 ΚΠολΔ λόγου αναψηλάφησης, σύμφωνα με τον οποίο επιτρέπεται αναψηλάφηση «αν η προσβαλλόμενη απόφαση στηρίζεται σε απόφαση πολιτικού, ποινικού ή διοικητικού δικαστηρίου, η οποία ανατράπηκε αμετάκλητα ύστερα από την τελευταία συζήτηση, μετά την οποία εκδόθηκε η απόφαση που προσβάλλεται». Υπέρ της εκδοχής αυτής τάσσεται και ο Μπέης⁷⁹, ο οποίος επισημαίνει, αφενός, ότι η παλαιότερη άποψη περί αδυναμίας αναλογικής εφαρμογής των εξαιρετικών διατάξεων – όπως της διάταξης του άρθρου 544 αριθ. 8 ΚΠολΔ – έχει ξεπεραστεί, αφετέρου, ότι το προδικαστικό ζήτημα της ύπαρξης ή μη παραβίασης της Σύμβασης, επί του οποίου δόθηκε αρνητική απάντηση από τον ημεδαπό δικαστή, ανατράπηκε από τη μεταγενέστερη απόφαση του ΕΔΔΑ που δέχτηκε την ύπαρξη παραβίασης. Ακριβώς η ανατροπή της προδικαστικής αυτής κρίσης είναι που δικαιολογεί την ανάλογη εφαρμογή της διάταξης της αναψηλάφησης. Ωστόσο, η άποψη αυτή δεν είναι αναντίρρητη. Όπως ειδικότερα παρατηρεί ο Κονδύλης⁸⁰, η αναδρομική εξαφάνιση της ημεδαπής απόφασης, με κάποιο από τα ένδικα μέσα που προβλέπει ο ΚΠολΔ, δεν είναι δυνατή,

72. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 609, αριθ. 2. Βλ. σχετικά ΕφΑθ 5361/1993, Δ, 1994, σ. 733, με παρατηρήσεις Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ / Σ. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ / Κ. ΜΠΕΗ, η οποία ασχολήθηκε με το ζήτημα του δικαιώματος αυτοτελούς προσθέτου παρέμβασης μηχανικού, μέλους του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, μετά την προσφυγή του μέλους στο ΕΔΔΑ, το οποίο έκρινε ως αντίθετα προς το άρθρο 6 παρ. 1 τις διατάξεις των β.δ. 30/31.05.1956 και 188/1966 που θεσπίζουν την υποχρεωτική παράσταση του ΤΕΕ ως κατ' εξαίρεση νομιμοποιούμενου διαδίκου. Το Εφετείο δέχτηκε ότι η κύρια – κατ' ορθό νομικό χαρακτηρισμό του δικογράφου – παρέμβαση είναι απορριπτέα λόγω δεδικασμένου περί του δικονομικού ζητήματος (ΚΠολΔ 322), αφού με προηγούμενη απόφαση είχε κριθεί τελεσιδικώς το ζήτημα της έλλειψης ενεργητικής νομιμοποίησης του παρεμβαίνοντα και το δεδικασμένο αυτό «εξακολουθεί να ισχύει», ενώ η απόφαση του ΕΔΔΑ «αντιμετώπισε το θέμα της αξίωσης του πολίτη απέναντι το ελληνικό Δημόσιο, εκφραζόμενο με τη νομοθετική αυτού εξουσία να του παράσχει τη δυνατότητα να έχει απευθείας πρόσβαση στο δικαστήριο και όχι τις σχέσεις του, με τους ήδη αντιδίκους του, εξ αφορμής δικονομικών κανόνων του εσωτερικού δικαίου». Ουσιαστικά, δηλαδή, δέχτηκε το Εφετείο ότι δεν ανακύπτει εν προκειμένω η θετική δέσμευση του δεδικασμένου της απόφασης του ΕΔΔΑ λόγω διάφορων αντικειμενικών ορίων των δύο αποφάσεων. Σύμφωνα με το σκεπτικό της εφετειακής απόφασης είναι ο Κ. Γιαννούλης, ο οποίος θεωρεί ότι η απόφαση του ΕΔΔΑ υποχρεώνει το ελληνικό δημόσιο να μεταβάλει τη σχετική νομοθεσία που αφορά τη δυνατότητα παράστασης των μηχανικών του ΤΕΕ και δεν επηρεάζει σε ήδη ανοιγείσα δίκη, δημιουργώντας δεδικασμένο δεσμευτικό για τα ελληνικά δικαστήρια. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Κ. Μπέης, ο οποίος επισημαίνει ότι η απόφαση του ΕΔΔΑ δεν αναπτύσσει δεδικασμένο περί του προδικαστικού ζητήματος παροχής δικαστικής ακρόασης και προστασίας από τα εθνικά δικαστήρια και, επομένως, ουδεμία δέσμευση περί του ζητήματος αυτού ανακύπτει για το δικάσαν εφετείο.

73. ΑΠ 818/2008, ΝοΒ, 2008, σ. 2456.

74. Βλ. σχετικά την αίτηση επανάληψης της διαδικασίας, κατ' άρθρο 525 αριθ. 5 ΚΠΔ (όπως εισήχθη με το άρθρο 11 Ν. 2865/2000), σύμφωνα με το οποίο «Η ποινική διαδικασία που περατώθηκε αμετάκλητα με δικαστική απόφαση επαναλαμβάνεται, προς το συμφέρον του καταδικασμένου για πλημμέλημα ή κακούργημα [...] 5) αν με απόφαση του ΕΔΔΑ διαπιστώνεται παραβίαση δικαιώματος που αφορά το δικαίωμα χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή την ουσιαστική διάταξη που εφαρμόστηκε». Η νο-

μοθετική διαφοροποίηση έγκειται, σύμφωνα με τη νομολογία, στους διαφορετικούς σκοπούς που εξυπηρετούν η πολιτική και η ποινική δίκη. Βλ. σχετικά ΑΠ 534/2015 και ΑΠ 2071/2006, διαθέσιμες στο: www.areiospagos.gr, ΑΠ 1845/2005 ΝΟΜΟΣ.

75. Βλ. σχετικά το ένδικο βοήθημα της επανάληψης της διαδικασίας, κατά το άρθρο 105Α ΚΔΔικ (όπως εισήχθη με το άρθρο 23 Ν. 3900/2010), σύμφωνα με την παρ. 1 του οποίου «Δικαστική απόφαση, για την οποία κρίθηκε με απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ότι εκδόθηκε κατά παραβίαση δικαιώματος που αφορά το δικαίωμα χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή διάταξης ουσιαστικού δικαίου της Σύμβασης, υπόκειται σε αίτηση επανάληψης της διαδικασίας ενώπιον του δικαστηρίου που την εξέδωσε». Πλέον, αντίστοιχο ένδικο βοήθημα ανευρίσκεται και στην ακυρωτική δίκη ενώπιον του ΣτΕ, καθώς το άρθρο 69Α του π.δ. 18/1989 (όπως εισήχθη με το άρθρο 16 Ν. 4446/2016) προβλέπει την επανάληψη της διαδικασίας. Βλ. σχετικά Σ. ΤΡΕΚΛΗ ό.π., άρθρο 46, σ. 632 επ.· Ε. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, τόμ. ΙΙ, 2017, σ. 259, αριθ. 605β.

76. Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., τόμ. ΙΙ, κεφ. ΙV, σ. 366, αριθ. 1β.

77. Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, ό.π., σ. 104, αριθ. 3.2.3.2.

78. Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, ό.π., σ. 233, ο οποίος, μάλιστα, υποστηρίζει ότι η άρνηση των ημεδαπών δικαστηρίων να εφαρμόσουν κατ' αναλογία τον ως άνω λόγο αναψηλάφησης θεμελιώνει αφενός μεν νέα προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ, για την παραβίαση αυτή τη φορά της διάταξης του άρθρου 46 παρ. 1, αφετέρου δε αγωγή κακοδικίας.

79. Κ. ΜΠΕΗΣ, Προβλήματα δεδικασμένου ..., ό.π., σ. 980.

80. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 610, αριθ. 2, υποσημ. 16.

αφενός, γιατί η αναλογική εφαρμογή των περί αναψηλάφησης διατάξεων δεν είναι δυνατή κατά πάγια άποψη της επιστήμης⁸¹, αφετέρου, γιατί τα λοιπά ένδικα μέσα έχουν ήδη εξαντληθεί, πριν την προσφυγή του διαδίκου ενώπιον του ΕΔΔΑ. Κατά τον ίδιο, η απόφαση του Δικαστηρίου του Στρασβούργου δεν δύναται να ακυρώσει την αντίθετη ημεδαπή απόφαση «στερεί, όμως, από το δεδικασμένο [της τελευταίας αυτής απόφασης] τη θετική του λειτουργία»· εάν, δηλαδή, ο διάδικος προσφύγει εκ νέου στα ημεδαπά δικαστήρια ζητώντας την παροχή εννόμου προστασίας, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να θέσουν ως βάση της απόφασής τους την απόφαση του ΕΔΔΑ και όχι την αντίθετη ημεδαπή απόφαση.

Εξάλλου, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η νομολογία⁸² δεν δέχεται ούτε αναλογική εφαρμογή του υπ' αριθ. 1 του άρθρου 544 ΚΠολΔ λόγου αναψηλάφησης, σύμφωνα με τον οποίο επιτρέπεται αναψηλάφηση «αν στην ίδια υπόθεση εκδόθηκαν, μεταξύ των ίδιων διαδίκων που είχαν παραστεί με την ίδια ιδιότητα, από το ίδιο ή διαφορετικά δικαστήρια, αποφάσεις που αντιφάσκουν μεταξύ τους». Η νομολογία αρνείται την αναλογική αυτή εφαρμογή με δύο επιχειρήματα. Καταρχάς, με τον υπ' αριθ. 1 του άρθρου 544 ΚΠολΔ λόγο αναψηλάφησης επιδιώκεται, κατά την πάγια άποψη στην επιστήμη⁸³ και στη νομολογία⁸⁴, η εξαφάνιση της νεότερης απόφασης, η οποία και προσβάλλεται, προκειμένου να γίνει σεβαστό το δεδικασμένο της προγενέστερης απόφασης· αντίθετα, με την επιδιωκόμενη αναλογία επιχειρείται η εξαφάνιση της προγενέστερης ημεδαπής απόφασης. Κατά δεύτερον, δεν υφίσταται, εν προκειμένω, ταυτότητα αντικειμένου μεταξύ της ημεδαπής απόφασης και της απόφασης του ΕΔΔΑ ενώ, περαιτέρω, ούτε ταυτότητα υποκειμενικών ορίων του δεδικασμένου συντρέχει, αφού στη δίκη ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου παρέστη ο προσφεύγων και το ελληνικό κράτος και όχι ο αντίδικος του προσφεύγοντος. Άλλωστε, εύστοχα τονίζεται ότι ο υπ' αριθ. 1 του άρθρου 544 ΚΠολΔ λόγος αναψηλάφησης προϋποθέτει αντίφαση μεταξύ αποφάσεων πολιτικών δικαστηρίων⁸⁵, όρος που κρίνεται όλως αδόκιμος στην περίπτωση του Δικαστηρίου

του Στρασβούργου.

Συναφώς προτείνεται⁸⁶, ως λύση προς τον σκοπό άρσης της αντίφασης της ημεδαπής απόφασης, η άσκηση από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου αναίρεσης υπέρ του νόμου, κατά τα ειδικότερα οριζόμενα στη διάταξη του άρθρου 557 ΚΠολΔ, η οποία, αφενός, δεν συνεπάγεται αποτελέσματα για τους διαδίκους – πλην των περιπτώσεων που κρίνονται ζητήματα δικαιοδοσίας ή έλλειψης καθ' ύλην αρμοδιότητας – αφετέρου, δύναται να επιφέρει μεταβολή της νομολογίας, «η οποία δεν είναι μεν νομικά δεσμευτική, αλλά είναι ψυχολογικά δεσμευτική, επιδρώντας, έτσι, στην έκδοση μεταγενέστερων αποφάσεων». Κατά την ίδια άποψη, προϋποτίθεται, πάντως, ότι για την άσκηση αναίρεσης υπέρ του νόμου, η καταδικαστική απόφαση του ΕΔΔΑ αφορά καταδίκη της ελληνικής πολιτείας και όχι άλλου κράτους, ακόμη και αν οι δύο υποθέσεις είναι όμοιες μεταξύ τους.

Εναλλακτικά, κατά την ίδια άποψη, θα μπορούσε να τύχει αναλογικής εφαρμογής το άρθρο 51 παρ. 5 του Ν. 345/1976 περί Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου⁸⁷, το οποίο προβλέπει ως λόγο αναψηλάφησης και αμετάκλητης ακόμη απόφασης τη μεταγενέστερη έκδοση απόφασης του ΑΕΔ, με την οποία κρίνεται αναδρομικά η αντισυνταγματικότητα διάταξης νόμου, κατ' εφαρμογή του οποίου εκδόθηκε η προσβαλλόμενη απόφαση. Πράγματι, εν προκειμένω, με τη μεταγενέστερη απόφαση του ΕΔΔΑ, η οποία καταφάσκει την παραβίαση ορισμένου άρθρου της ΕΣΔΑ και δεδομένης της υπερνομοθετικής ισχύος της Σύμβασης κατά το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, πληρούνται οι όροι της αναλογίας. Άλλωστε, η έκδοση απόφασης του ΑΕΔ, περί αντισυνταγματικότητας εφαρμοσθείσας διάταξης νόμου, έχει ήδη υπαχθεί από την ελληνική δικονομική θεωρία⁸⁸ στους λόγους διάσπασης των χρονικών ορίων του δεδικασμένου των ημεδαπών αποφάσεων, καθώς θεωρείται ότι ισοδυναμεί με νομοθετική μεταβολή. Ωστόσο, η προτεινόμενη αναλογία αποκρούεται από τη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων⁸⁹.

81. Κ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ένδικα μέσα, σ. 92, αριθ. 35· Β. ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ, ΕρμΚΠολΔ, άρθρο 544, σ. 407, αριθ. 1· Ν. ΝΙΚΑΣ, ό.π., παρ. 116, σ. 868, αριθ. 22· βλ. και τη σύμφωνη θέση της νομολογίας, ΑΠ 231/2016, ΤΝΠ ΔΣΑ, ΑΠ 1109/2015, ΤΝΠ ΔΣΑ, ΑΠ 1845/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΑΠ 1740/1985, ΕΕΝ, 1986, σ. 645, ΑΠ 1140/1984, ΝοΒ, 1985, σ. 790.

82. ΑΠ 534/2015 και ΑΠ 2071/2006, διαθέσιμες στο: www.areiospagos.gr, ΑΠ 1845/2005 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

83. Ν. ΝΙΚΑΣ, ό.π., παρ. 116, σ. 870, αριθ. 29· Κ. ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ένδικα μέσα, σ. 93, αριθ. 35· Β. ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ, άρθρο 544, σ. 409, αριθ. 15 με επίκληση της ΚΠολΔ 549 παρ. 2.

84. ΟΛΑΠ 424/1983, ΕΕΝ, 50, σ. 848· ΑΠ 43/1995 ΝοΒ, 44, σ. 616· ΕφΑθ 4211/2000, ΕλλΔνη, 42, σ. 751.

85. Ν. ΝΙΚΑΣ, ό.π., παρ. 116, σ. 869, αριθ. 25.

86. Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, ό.π., σ. 100, αριθ. 3.1.2. Υπέρ της δυνατότητας άσκησης αναίρεσης υπέρ του νόμου κατ' άρθρο 557 ΚΠολΔ και ο Κ. ΜΠΕΝΣ, Προβλήματα δεδικασμένου ..., ό.π., σ. 981.

87. «Επί αναδρομικής κηρύξεως της αντισυνταγματικότητας νόμου, κατά την προηγουμένη παραγραφον 4, εφ' όσον εντός του χρονικού διαστήματος της αναδρομής είχαν εκδοθή αμετάκλητος δικαστική απόφασις κατ' εφαρμογήν της κηρυχθείσας ως αντισυνταγματικής διατάξεως, χωρεί αίτησις επαναλήψεως της εφ' ης εξεδόθη η απόφασις αυτή διαδικασίας, ασκουμένη εκ μέρους παντός διαδίκου εντός προθεσμίας εξ μηνών από της δημοσιεύσεως της αποφάσεως του Ειδικού Δικαστηρίου. Κατά τα λοιπά τηρείται η ισχύουσα διαδικασία εις το δικάζον δικαστήριον υποχρεούμενον όπως μη εφαρμόση την κηρυχθείσαν ως αντισυνταγματικήν διάταξιν».

88. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 31, σ. 669, αριθ. 6.

89. ΑΠ 2071/2006, διαθέσιμη στο: www.areiospagos.gr, ΑΠ 1845/2005,

2.ε. Κριτικές επισημάνσεις

Σε κάθε περίπτωση, είναι ακριβές ότι η ασφαλέστερη οδός προς τον σκοπό διασφάλισης των δικαιωμάτων του προσφεύγοντος, ο οποίος δικαιώθηκε στο ΕΔΔΑ, είναι αυτή της αναθεώρησης της ημεδαπής απόφασης που αποτέλεσε την αιτία της καταδίκης. Επομένως, υπό αυτό το πρίσμα, είναι σκόπιμη είτε η θέσπιση ειδικής νομοθετικής ρύθμισης και στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης⁹⁰ είτε η συστολή της αυστηρής στάσης της ελληνικής νομολογίας και της απροθυμίας αναλογικής εφαρμογής ορισμένου λόγου αναψηλάφησης. Άλλωστε, υπέρ της δυνατότητας ερμηνευτικής διεύρυνσης των λόγων αναψηλάφησης έχει ταχθεί και μέρος της επιστήμης⁹¹. Συγκεκριμένα, όπως πρώτος υποστήριξε παρ' ημών ο Μπέης⁹², είναι δυνατή η ερμηνευτική διεύρυνση των λόγων αναψηλάφησης στις περιπτώσεις όπου οι επιδιώξεις της επίτευξης κοινωνικής ειρήνης και ασφάλειας δικαίου, τις οποίες εξυπηρετεί ο θεσμός του δεδικασμένου, αντιτίθενται στην πραγματοποίηση του εξ αντικειμένου δικαίου, ουσιαστικού και δικονομικού. Τη δυνατότητα ερμηνευτικής διεύρυνσης των λόγων αναψηλάφησης έχει, άλλωστε, δεχθεί μεμονωμένα και η νομολογία⁹³ όταν «προσβάλλεται έντονα το περί δικαίου αίσθημα, ώστε να μην είναι ανεκτή [...] η ακαμψία του δεδικασμένου». Παρότι στην πολιτική δίκη παρενδύονται κατά κύριο λόγο ιδιωτικά συμφέρο-

ντα⁹⁴ και η έλλειψη ενδίκου βοηθήματος αναθεώρησης της ημεδαπής απόφασης δικαιολογείται από τον σκοπό προστασίας των δικαιωμάτων που δημιουργήθηκαν με την ημεδαπή απόφαση υπέρ τρίτων προσώπων, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι, ο ιδιώτης που δικαιώθηκε στο ΕΔΔΑ, συνεχίζει να απειλείται στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξης από μια απόφαση, η οποία διατηρεί πλήρως την ισχύ της και μπορεί, ενδεχομένως, στην περίπτωση που έχει καταψηφιστικό χαρακτήρα, να εκτελεστεί εις βάρος του.

Αξιοσημείωτο είναι, πάντως, ότι στο πλαίσιο της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης για την Αναμόρφωση του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας⁹⁵, η οποία πραγματοποίησε τις εργασίες της, υπό την προεδρία του Καθηγητή κ. Κλαμαρή, μεταξύ των ετών 2005 έως 2008, ελήφθη πρόνοια «λαμβάνοντας υπόψη και τη νομολογία του Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Στρασβούργο, [...] να ευθυγραμμιστούν οι σχετικές διατάξεις με τις διατάξεις του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας»⁹⁶. Σε αυτό το πλαίσιο, με το άρθρο 58 παρ. 1 του Σχεδίου που κατήρτισε, προτάθηκε η προσθήκη στο άρθρο 544 ΚΠολΔ του αριθμού 11, ο οποίος αφορούσε την περίπτωση κατά την οποία προηγήθηκε καταδίκη με απόφαση του Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και αφορούσε τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε⁹⁷. Μάλιστα, ιδιαίτερως θετική υπήρξε η ανταπόκριση της επιστήμης⁹⁸ στην προτεινό-

ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

90. Προς την κατεύθυνση αυτή τάσσεται και ο Φ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 573 (στο τέλος)· πιο επιφυλακτική η Σ. ΤΡΕΚΛΗ *ό.π.*, άρθρο 46, σ. 638, αριθ. 66.

91. Κ. ΜΠΕΗΣ, Οι λόγοι Αναψηλάφησης και η ερμηνευτική διεύρυνση αυτών, 1966, σ. 121 επ.· σύμφωνος και ο Α. ΚΑΡΓΑΔΟΣ, Κωλύματα προσαγωγής εγγράφων ως λόγος αναψηλάφησης και αι δυνατότητες αναλογικής διευρύνσεως αυτού, Δ, 10, σ. 24 επ., ιδίως σ. 33 επ., όπου δέχεται τη δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής ειδικώς του υπ' αρ. 7 του άρθρου 544 ΚΠολΔ λόγου αναψηλάφησης· Κ. ΜΠΕΗΣ / Ε. ΜΠΕΗΣ / Ε. ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ, Αναψηλάφηση βάσει μεταγενέστερης εξέτασης του DNA, γνμδ, Δ, 31, σ. 868 επ., ιδίως σ. 870, όπου επισημαίνεται ότι η διαφορά μεταξύ του άρθρου 544 αρ. 7 ΚΠολΔ και του προϊσχύσαντος άρθρου 785 αρ. 6 ΠολΔ/1834 είναι ότι, υπό το κράτος ισχύος της ΠολΔ του Μάουρερ, «προκειμένου νέα κρίσιμα έγγραφα να στηρίξουν αίτηση αναψηλάφησης, επειδή από ανώτερη βία είχε εμποδιστεί η πριν την τελεσιδικία επίκληση και προσκομιδή τους, ήταν αναγκαία η προσφυγή στην ανάλογη εφαρμογή του νόμου».

92. Κ. ΜΠΕΗΣ, Οι λόγοι Αναψηλάφησης ..., *ό.π.*, σ. 123.

93. ΑΠ 905/2005, ΧρΔ, 2005, σ. 993 επ., με Παρατηρήσεις Σ. ΤΣΑΝΤΙΝΗ. Στη συγκεκριμένη απόφαση κρίθηκε ότι θεμελιώνεται λόγος αναψηλάφησης με αναλογική εφαρμογή του άρθρου 544 αριθ. 7 ΚΠολΔ εάν, κατά τη διάρκεια της δίκης αναγνώρισης της πατρότητας, κατέστη δυνατή επιστημονική μέθοδος – εν προκειμένω έκθεση εξέτασης DNA που αποδεικνύει πλήρως ότι ο δικαστικά αναγνωρισμένος πατέρας δεν είναι ο πραγματικός πατέρας – που δεν είχε ανακαλυφθεί και, συνεπώς, δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τον εναγόμενο.

94. Σ. ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Η αυτονομία της ιδιωτικής βουλήσεως εν τη πολιτική δικονομία – Οι οικονομικές συμβάσεις, 1965, παρ. 3, σ. 32.

95. Για τις σχετικές προτάσεις και το καταρτισθέν Σχέδιο Νόμου, βλ. Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή του Υπουργείου Δικαιοσύνης για την Αναμόρφωση του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας – Πρόταση Σχεδίου Νόμου, 2008.

96. Βλ. σχετικά ΑιτΕ για τις κατ' ιδίαν διατάξεις, *ό.π.*, σ. 37, αριθ. 7.13.

97. Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή του Υπουργείου Δικαιοσύνης για την Αναμόρφωση του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας – Πρόταση Σχεδίου Νόμου, σ. 80, αριθ. 44. Η εν λόγω πρόταση επαναλήφθηκε, περαιτέρω, αυτούσια και στο Σχέδιο της Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για την τελική διαμόρφωση του κειμένου του νέου Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, η οποία λειτούργησε, υπό την προεδρία του τότε Αντιπροέδρου του Αρείου Πάγου, Ι. Παπανικολάου, το χρονικό διάστημα 2008-2009. Βλ. σχετικά Ειδική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή του Υπουργείου Δικαιοσύνης για την Τελική Διαμόρφωση του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας – Σχέδιο Νόμου, 2009.

98. Βλ. τις παρατηρήσεις του Δ. ΚΡΑΝΗ, Τακτική Διαδικασία Δεύτερου Βαθμού και Αναψηλάφηση (Σύμφωνα με τις προτάσεις της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής για την Αναμόρφωση του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας), Εισήγηση στο 33ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δικονομολόγων, σσ. 128-129, αριθ. 11, ο οποίος παρατηρούσε ότι, η προσθήκη του υπ' αριθ. 11 λόγου αναψηλάφησης «κρίνεται επιβεβλημένη για τη διασφάλιση της δικαιοκρατικής εικόνας της πολιτικής δίκης» ενώ, περαιτέρω, επισή-

μενη μεταρρύθμιση. Υποστηρίχθηκε, συγκεκριμένα, ότι με την υπό εξέταση μεταρρύθμιση επιτυγχάνεται «εναρμόνιση της χώρας μας στις επιταγές της ΕΣΔΑ για την πλήρη συμμόρφωσή της στις δικαστικές αποφάσεις», με την κριτική επισήμανση, όμως, ότι σε περιπτώσεις παραβάσεων του άρθρου 6 παρ. 1 και μη έγκυρης απονομής δικαιοσύνης, η επανεκδίκαση της υπόθεσης από τον εθνικό δικαστή δεν μπορεί να επανορθώσει τη βλάβη του διαδίκου και καθίσταται προδήλως αλυσιτελής ενώ, τέλος, σε περιπτώσεις παραβάσεων αναφορικά με την εκτέλεση της απόφασης του Δικαστηρίου, που επιδίκασε υπέρ του προσφεύγοντος και κατά του ελληνικού Δημοσίου δίκαιη ικανοποίηση, σύμφωνα με το άρθρο 41, η δυνατότητα αναψηλάφησης δεν προσφέρει τίποτα στον διάδικο και προσφορότερη θα ήταν «η νομοθετική εξάλειψη των εμποδίων που καθιστούν αδύνατη την πραγμάτωση του δι-ατακτικού της απόφασης του ΕΔΔΑ»⁹⁹. Ωστόσο, παρόλη τη θετική υποδοχή της προτεινόμενης ρύθμισης εκ μέρους της επιστήμης, η σχετική πρόταση, περί καθιέρωσης συναφούς λόγου αναψηλάφησης για την περίπτωση έκδοσης καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ, απερρίφθη.

Πάντως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η τάση του Έλληνα νομοθέτη έχει υπάρξει μεμονωμένα προς την κατεύθυνση εξεύρεσης οικονομικής οδού αναθεώρησης της ημεδαπής απόφασης, μετά την έκδοση καταδικαστικής απόφασης του ΕΔΔΑ. Ειδικότερα, με την από 05.09.2017 τροπολογία του Υπουργείου Δικαιοσύνης που κατατέθηκε στο σχέδιο νόμου με τίτλο «Ευρωπαϊκή εντολή έρευνας στις ποινικές υποθέσεις – Εναρμόνιση της νομοθεσίας με την Οδηγία 2014/41/ΕΕ» προβλέφθηκε τροποποίηση του άρθρου 758 ΚΠολΔ. Με τη διάταξη προστέθηκαν εδάφια στην παρ. 1 του άρθρου 758 ΚΠολΔ¹⁰⁰, ώστε να χωρεί αί-

τηση ανάκλησης ή μεταρρύθμισης οριστικής απόφασης εκουσίας δικαιοδοσίας μετά την έκδοση οριστικής απόφασης του ΕΔΔΑ, με την οποία διαπιστώθηκε παραβίαση του δικαιώματος που αφορά τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή διάταξης ουσιαστικού δικαίου της ΕΣΔΑ. Θα πρέπει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι η ανωτέρω νομοθετική ρύθμιση καθιερώθηκε προς τον σκοπό συμμόρφωσης της μέχρι τότε αντίθετης νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων¹⁰¹, τα οποία έδιναν αρνητική απάντηση στο ερώτημα του κατά πόσον οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ μπορεί να θεωρηθεί ότι εντάσσονται στην έννοια της «μεταβολής των συνθηκών», η οποία να επιτρέπει την κατ' άρθρο 758 ΚΠολΔ ανάκληση προηγούμενης απόφασης εθνικού δικαστηρίου.

3. Ερμηνευτικό δεδικασμένο

3.α. Η θεωρητική θεμελίωση

Περαιτέρω, υποστηρίζεται ευρέως στην επιστήμη¹⁰² και σποραδικά γίνεται δεκτό – κατά κύριο λόγο διηγηματικά – και από την ελληνική νομολογία¹⁰³ ότι οι αποφάσεις

Ανθρώπου», με σχετική μεταβατική διάταξη ορίστηκε ότι, «Η διάταξη [...] καταλαμβάνει και τις υποθέσεις για τις οποίες έχει εκδοθεί απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που έχει καταστεί οριστική σύμφωνα με το άρθρο 44 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου πριν από τη δημοσίευση του παρόντος. Στην περίπτωση αυτή η προθεσμία άσκησης της αίτησης ανάκλησης ή μεταρρύθμισης είναι ένα (1) έτος από τη δημοσίευση του παρόντος».

101. ΑΠ 353/2012, ΝοΒ, 60, σ. 1386 επ., με την οποία κρίθηκε ότι «[...] οι αποφάσεις που καταδικάζουν την Ελληνική Πολιτεία, λόγω παράβασης διατάξεων της ΕΣΔΑ, δεν μπορούν αυτές καθ' εαυτές, να δικαιολογήσουν αίτηση ανάκλησης ή μεταρρύθμισης απόφασης του εθνικού δικαστηρίου με την έννοια της μεταβολής των συνθηκών (εν προκειμένω μεταστροφή της νομολογίας) υπό τις οποίες αυτή εκδόθηκε, σύμφωνα με όσα ανωτέρω αναφέρονται, σε κάθε δε περίπτωση, ανεξάρτητα δηλαδή από τη φύση και το είδος της πολιτειακής πράξης που αποτέλεσε το γενεσιουργό αίτιο της παραβίασης της Σύμβασης, η απόφαση του ΕΔΔΑ δεν έχει καθ' εαυτή την ικανότητα να διεισδύει στην εθνική έννομη τάξη και να συνεπιφέρει τη αυτόθροη κατάργηση της παραπάνω πράξης, ούτε και με την μορφή της αιτούμενης παροχής δικαστικής προστασίας με έκδοση δηλαδή ανακλητικής ή μεταρρυθμιστικής απόφασης από τα εθνικά δικαστήρια, σημειούμενου ότι από τις αποφάσεις του απορρέει μόνο μία υποχρέωση επίτευξης αποτελέσματος για το κράτος-παραβάτη, ενώ η επιλογή των μέσων αφήνεται καταρχήν στο τελευταίο». Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η εν λόγω απόφαση εκδόθηκε με μειοψηφία σημαίνοντος μέλους της Σύνοψης, συγκεκριμένα του προεδρεύοντος Αρεοπαγίτη Σ. Ζιάκα.

102. F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, ό.π., σσ. 750-751 Β.1· E. LAMBERT, ό.π., σ. 315· J. VELU, ό.π., σ. 590· από την ημεδαπή θεωρία βλ. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗ, ό.π., παρ. 30α, σ. 618, αριθ. 3· Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, ό.π., κεφ. ΙΙΙ, σ. 331.

103. ΑΠ 9/2013, διαθέσιμη στο: www.areiospagos.gr, στην οποία ο ΑΠ έκρινε ότι το ερμηνευτικό δεδικασμένο της ανωτέρω απόφασης του ΕΔΔΑ καταλαμβάνει περιπτώσεις βουλευτών (και

μάνε ο ίδιος ότι σκόπιμη θα ήταν η συμπλήρωση της σχετικής πρότασης της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής, προκειμένου να διευκρινιστεί ότι προϋπόθεση του σχετικού λόγου αναψηλάφησης είναι η διαπιστωθείσα παραβίαση να επηρέασε αρνητικά την έκβαση της δίκης.

99. Ν. ΝΑΚΗΣ, Τακτική Διαδικασία Δεύτερου Βαθμού – Αναψηλάφηση, Εισήγηση στο 33ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δικονομολόγων, σ. 143, αριθ. 5.4.2-5.4.4.

100. Συγκεκριμένα, στο τέλος της παρ. 1 του άρθρου 758 ΚΠολΔ προστέθηκαν εδάφια ως εξής: «Η αίτηση ανάκλησης ή μεταρρύθμισης του πρώτου εδαφίου επιτρέπεται, εφόσον δεν ορίζεται διαφορετικά, και μετά την έκδοση οριστικής απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με την οποία κρίνεται ότι η δικαστική απόφαση που δέχθηκε ή απέρριψε την αρχική αίτηση εκδόθηκε κατά παράβαση δικαιώματος που αφορά στον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας που τηρήθηκε ή διάταξης ουσιαστικού δικαίου της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στην περίπτωση αυτή η αίτηση ασκείται μέσα σε προθεσμία ενενήντα (90) ημερών, η οποία αρχίζει από την ημερομηνία που καθίσταται οριστική η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σύμφωνα με το άρθρο 44 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του

του Δικαστηρίου του Στρασβούργου αναπτύσσουν μια ευρύτερη εμβέλεια, πέραν των ορίων της κριθείσας περίπτωσης. Πρόκειται για την αποκαλούμενη «αυθεντία του ερμηνευτικού δεδικασμένου», ήτοι για τη δέσμευση τρίτων-μη διαδίκων κρατών από την απόφαση του Δικαστηρίου, με συνέπεια τα όργανα της νομοθετικής εξουσίας των τρίτων αυτών κρατών να υποχρεούνται εξίσου να τροποποιήσουν τις αντίθετες προς τη Σύμβαση διατάξεις της νομοθεσίας τους και, σε κάθε περίπτωση, οι δικαστικές αρχές αυτών να μην τις εφαρμόζουν.

Θεμέλιο του ερμηνευτικού δεδικασμένου των αποφάσεων του ΕΔΔΑ θεωρείται το άρθρο 1, καθώς και τα άρθρα 19 και 32 παρ. 1 της Σύμβασης. Πράγματι, εφόσον ιδρύθηκε από τη Σύμβαση Δικαστήριο, στο οποίο ανατέθηκε, μάλιστα, η αυθεντική ερμηνεία των διατάξεών της, έπεται λογικώς ότι οι αποφάσεις αυτού δεσμεύουν τα δικαστήρια των συμβαλλομένων κρατών αναφορικά με τη δοθείσα ερμηνεία¹⁰⁴. Μάλιστα, και το ίδιο το Δικαστήριο¹⁰⁵ έχει κρίνει ότι οι αποφάσεις του αποσκοπούν «όχι μόνο στο να επιλύουν τη διαφορά που ήχθη ενώπιόν του, αλλά γενικότερα να διασαφηνίζουν, περιφρουρούν και διαπλάσσουν τους κανόνες της Συμβάσεως, και μ' αυτόν τον τρόπο να συμβάλλουν στο σεβασμό από τα κράτη των υποχρεώσεων που ανέλαβαν με την ιδιότητα του συμβαλλομένου μέρους».

Ωστόσο, η άποψη αυτή περί ερμηνευτικού δεδικασμένου των αποφάσεων του Δικαστηρίου έχει αμφισβητηθεί στη θεωρία¹⁰⁶ με το επιχείρημα ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου δεν γνωρίζει τον θε-

σμό της προδικαστικής παραπομπής, κατά το πρότυπο του ενωσιακού δικαίου (άρθρο 267 ΣΛΕΕ) και, επομένως, η ερμηνεία που έδωσε το ΕΔΔΑ δεν είναι δυνατόν να εξοπλίζεται με δεσμευτικότητα παρά μόνο με μιας μορφής ηθικά δεσμευτικό βάρος. Εξάλλου, από την αντίθετη αυτή άποψη τονίζεται ότι¹⁰⁷, εφόσον το ίδιο το ΕΔΔΑ δεν θεωρεί ότι δεσμεύεται από τις δικές του προηγούμενες αποφάσεις, δεν είναι νοητό να θεωρούνται οι τελευταίες αυτές δεσμευτικές για μια άλλη δικαιοδοτική τάξη· το «πρωτείο» της Σύμβασης έναντι του εσωτερικού δικαίου δεν αντιστοιχεί σε κανένα «πρωτείο» του Δικαστηρίου έναντι των εθνικών εννόμων τάξεων.

Αντικρούοντας τα επιχειρήματα της ως άνω άποψης, οι Velu και Ergec¹⁰⁸ επισημαίνουν ότι η δεσμευτικότητα της ερμηνείας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου ευχερώς μπορεί να δικαιολογηθεί με «αναλογία» των όσων προβλέπονται για την ισχύ και τα αποτελέσματα των αποφάσεων του ΔΕΕ που εκδίδονται στο πλαίσιο προδικαστικής παραπομπής, δοθέντος ότι, μεταξύ της έννομης τάξης που εγκαθιδρύει η ΕΣΔΑ και αυτής του ενωσιακού δικαίου, ανευρίσκονται «σημαντικές ομοιότητες».

Σημειώνεται ότι η ερμηνεία την οποία επιχειρεί το Δικαστήριο του Στρασβούργου αποτελεί περίπτωση ερμηνείας «τελολογικής και εξελικτικής»¹⁰⁹. Ειδικότερα, προς τον σκοπό εν πρώτοις μιας τελολογικής ερμηνείας, το Δικαστήριο επιχειρεί μια αυτόνομη ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης, αποδεσμευμένης από την αντίστοιχη ερμηνεία των εθνικών εννόμων τάξεων, και διαπλάθει τις λεγόμενες «αυτόνομες έννοιες»¹¹⁰. Ενδεικτικά, έτσι το Δικαστήριο έχει προβεί σε αυτόνομη ερμηνεία εννοιών, όπως αυτή της «θρησκευτικής ελευθερίας»¹¹¹, της «ιδιωτικής ζωής»¹¹², της «οικογενειακής ζωής»¹¹³ και «του συνέρχου»¹¹⁴.

ευρωβουλευτών) που εκλέχθηκαν πριν από την αναθεώρηση του Συντάγματος του έτους 2001 όσον αφορά την εφαρμογή σ' αυτούς του προβλεπόμενου από το εδάφιο γ' του άρθρου 57 παρ. 1 του Συντάγματος επαγγελματικού ασυμβίβαστου και, ως εκ τούτου, ήταν ασυμβίβαστη η επαγγελματική δραστηριότητα του ενάγοντος (και ήδη ανααιρεσείοντος) ως ιδιοκτήτη επιχείρησης έκδοσης εφημερίδας με τα καθήκοντά του ως βουλευτή, που εκλέχθηκε στις εκλογές της 13ης Ιουλίου 2004.

104. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 618, αριθ. 3.

105. ΕΔΔΑ *Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 5310/71), απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 1978, παρ. 154· ΕΔΔΑ *Guzzardi κατά Ιταλίας*, ό.π., παρ. 86· ΕΔΔΑ *Karner κατά Αυστρίας* (Προσφυγή No 40016/98), απόφαση της 24ης Ιουλίου 2003, παρ. 26· ΕΔΔΑ *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας* (Προσφυγή No 25965/04), απόφαση της 7ης Ιανουαρίου 2010, παρ. 197.

106. J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1073 επ., οι οποίοι παραθέτουν τη σχετική επιχειρηματολογία, την οποία και αντικρούουν στη συνέχεια· E. LAMBERT, ό.π., σ. 301 επ., η οποία παραθέτει απλώς την επιχειρηματολογία της αντίθετης άποψης· F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, ό.π., σσ. 750-751, οι οποίοι αναγνωρίζουν την έλλειψη διάταξης για την προδικαστική παραπομπή στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, αλλά επισημαίνουν ότι η δικαιοδοτική εξουσία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου να ερμηνεύει τις διατάξεις της Σύμβασης διακρίνεται από τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής του ενωσιακού δικαίου, στο μέτρο που η τελευταία εξοπλίζεται με πλήρη δεσμευτικότητα.

107. J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1073, αριθ. 1232.

108. Ibid, σ. 1076, αριθ. 1234· έτσι και η E. LAMBERT, ό.π., σσ. 301-302, η οποία τονίζει ότι θα ήταν όλως αδόκιμη η θέσπιση διαικασίας προδικαστικής παραπομπής, δεδομένης της αρχής της επικουρικότητας του ευρωπαϊκού συστήματος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, γ' αυτό και δεν εισήχθη.

109. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 621, αριθ. 5· E. LAMBERT, ό.π., σ. 72.

110. E. LAMBERT, ό.π., σσ. 324-325· F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, ό.π., σ. 749 B.1· F. SUDRE, ό.π., σ. 460· Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 619, αριθ. 4.

111. ΕΔΔΑ *Perry κατά Λεττονίας* (Προσφυγή No 30273/03), απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2007, παρ. 55.

112. ΕΔΔΑ *Niemietz κατά Γερμανίας* (Προσφυγή No 13710/88), απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1992, παρ. 29.

113. ΕΔΔΑ *Marckx κατά Βελγίου*, ό.π., παρ. 69.

114. ΕΔΔΑ *Cisse κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 51346/99), απόφαση της 9ης Απριλίου 2002, παρ. 39-40.

Επιπρόσθετα, όπως αναφέρεται στην επιστήμη¹¹⁵, πρόκειται περί ερμηνείας εξελικτικής που λαμβάνει υπόψη την κοινωνική πρόοδο και εδράζεται εξίσου στη συγκλίνοσα εξέλιξη των εθνικών δικαίων. Η ερμηνεία αυτή αποσκοπεί σε έναν «εξευρωπαϊσμό» της δικαιοδοτικής αποστολής του Δικαστηρίου και έγκειται λιγότερο στην επιβολή μιας εξέλιξης του ευρωπαϊκού δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και πιο πολύ στην «αφομοίωση» από το ευρωπαϊκό δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου – μιας εξέλιξης ήδη συντελεσθείσας στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξης της πλειονότητας των συμβαλλομένων κρατών¹¹⁶. Μάλιστα, επισημαίνεται ότι¹¹⁷ δεν απαιτείται το στοιχείο της επανάληψης και αρκεί για το κρίσιμο ζήτημα να έχει εκδοθεί μία και μόνη απόφαση του Δικαστηρίου.

Πάντως, θα πρέπει να επισημανθεί ότι, κατά κρατούσα άποψη στην επιστήμη¹¹⁸, η νομολογία του ΕΔΔΑ δεν συνιστά πηγή δικαίου. Άλλωστε, οι αποφάσεις του Δικαστηρίου δεν έχουν ούτε για το ίδιο ισχύ δεσμευτικού νομολογιακού προηγούμενου¹¹⁹. Την αρχή αυτή παραδέχεται και το ίδιο το ΕΔΔΑ¹²⁰, το οποίο, όμως, με παρεμφερές λεκτικό αρχικά στην απόφαση *Cossey*¹²¹, ακολούθως δε στην απόφαση *Charman*¹²², τόνισε ότι «*Το Δικαστήριο θεωρεί ότι, μολοντί δεν δεσμεύεται τυπικώς να ακολουθήσει τις προηγούμενες αποφάσεις του, είναι προς το συμφέρον της ασφάλειας δικαίου, της προβλεψιμότητας και της ισότητας ενώπιον του νόμου να μην αποκλίνει, χωρίς σοβαρή αιτία, από τη νομολογία του σε προηγούμενες υποθέσεις. Αλλά αφού η Σύμβαση είναι κυρίως και πάνω απ' όλα ένα*

σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το Δικαστήριο πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τις μεταβαλλόμενες συνθήκες στα Συμβαλλόμενα Κράτη και να ανταποκρίνεται για παράδειγμα σε κάθε διαφαινόμενη κοινή αντίληψη ως προς το επίπεδο προστασίας που πρέπει να επιτευχθεί».

3.β. Κριτικές επισημάνσεις

Παρότι είναι ακριβές ότι η έννοια του ερμηνευτικού δεδικασμένου φαίνεται να έχει παγιωθεί στην επιστήμη, η δεσμευτικότητα του ερμηνευτικού πορίσματος του Δικαστηρίου θα μπορούσε, ενδεχομένως, να θεμελιωθεί στον παραλληλισμό με τα κρατούντα στο πλαίσιο της γερμανικής συνταγματικής έννομης τάξης. Ειδικότερα, με τα άρθρα 92 και 93 του Συντάγματος της Βόννης, καθώς και με τον επακολουθήσαντα νόμο της 12ης Μαρτίου 1951, ιδρύθηκε το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας και καθορίστηκαν βασικώς οι αρμοδιότητές του. Μεταξύ αυτών, θα πρέπει να αναφερθεί η κατ' άρθρο 93 παρ. 1 εδάφιο 1 του Συντάγματος αρμοδιότητα να ερμηνεύει το Σύνταγμα σε περίπτωση διαφορών περί την έκταση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Οργάνου ή άλλων μελών εφοδιασμένων με ίδια δικαιώματα με βάση το Σύνταγμα ή του κανονισμού Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Οργάνου. Όπως επισημαίνεται στη θεωρία¹²³, το Συνταγματικό Δικαστήριο επιτελεί κατά τούτο διττό ρόλο: αφενός, εμφανίζεται ως πραγματικό δικαστήριο και, αφετέρου, ως ανεξάρτητο και αυτοτελές συνταγματικό όργανο, ενώ, παράλληλα, καλείται να εκπληρώσει τον ρόλο του ως «προστάτη του Συντάγματος», αφού δεν υπάρχει πλέον σπουδαίο γεγονός της συνταγματικής ζωής το οποίο δεν φέρεται ενώπιόν του. Μάλιστα, η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου έχει ισχύ νόμου. Μεταφέροντας το ως άνω σύστημα στο πλαίσιο της παρούσας προβληματικής, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ερμηνεία που επιχειρεί το ΕΔΔΑ στις διατάξεις της Σύμβασης προσομοιάζει με τη λειτουργία του ως Συνταγματικού Δικαστηρίου, με συνέπεια η δοθείσα από το ίδιο ερμηνεία, η οποία ενσωματώνεται στην ερμηνευόμενη διάταξη και αποκτά την ίδια με αυτή ισχύ, να δεσμεύει τα κράτη μέλη της ΕΣΔΑ.

4. Η αυθεντία του νομολογιακού προηγούμενου

Ωστόσο, στο πλαίσιο νεότερων προσεγγίσεων, η αυθεντία του ερμηνευτικού δεδικασμένου δεν γίνεται αταλάντευτα δεκτή. Συγκεκριμένα, ο Καθηγητής κ. Δεληκωστόπουλος¹²⁴ επισημαίνει ότι η θεωρία περί ερμηνευτικού δεδικασμένου είναι εν μέρει ατελής, καθώς έχει εσφαλμέ-

115. F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, *ό.π.*, σ. 459.

116. F. SUDRE, *ό.π.*, σ. 459.

117. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *ό.π.*, παρ. 30α, σ. 620, αριθ. 4.

118. J. VELU, *ό.π.*, σσ. 590-596 (έμμεσα)· G. RESS, *ό.π.*, σ. 277· J. VELU / R. ERGEC, *ό.π.*, σσ. 1079-1080, αριθ. 1237· E. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, *ό.π.*, κεφ. III, σ. 331· αντίθετος ο M.-A. EISSEN, *Le nouveau règlement intérieur de la Commission européenne des Droits de l'Homme*, *Annuaire Français de Droit International*, 1960, σ. 786, (διαθέσιμο στο: www.persee.fr), ο οποίος αναφέρει ότι αυτή η εξελικτική νομολογία του Δικαστηρίου το παρομοιάζει με έναν νομοθέτη επιφορτισμένο όχι τόσο με την οριοθέτηση του ισχύοντος δικαίου αλλά με τη δημιουργία του αυριανού. Προς αυτήν την κατεύθυνση και ο I. DELICOSTOPOULOS, *L' autorité du précédent des arrêts de la Cour européenne des droits de l' homme*, *ΔτΑ*, 2003, σ. 831 επ., ιδίως σ. 842, αριθ. 11.

119. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *ό.π.*, παρ. 30α, σσ. 620-621, αριθ. 5· E. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, *ό.π.*, κεφ. III, σ. 331· F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, *ό.π.*, σ. 750, no. B.2.

120. ΕΔΔΑ *Valenzuela Contreras κατά Ισπανίας* (Προσφυγή No 27671/95), απόφαση της 30ής Ιουλίου 1998, παρ. 60.

121. ΕΔΔΑ *Cossey κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 10843/84), απόφαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1990, παρ. 35.

122. Γ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ, *Charman κ. Ηνωμένου Βασιλείου: Το Προηγούμενο και ο Δισταγμός*, *NoB*, 50, σ. 1442 επ.

123. Δ. ΚΥΡΙΑΖΗΣ-ΓΟΥΒΕΛΗΣ, *Συγκριτικών Συνταγματικών Δίκαιον - Πολιτειακοί Θεσμοί*, 1980, παρ. 13, σ. 130· Γ. ΧΟΥΒΑΡΑΣ, *Το Πρόβλημα των Συνταγματικών Εγγυήσεων και η Συνταγματική Δικαιοσύνη εν Γερμανία και Ιταλία - Συμβολή εις την ίδρυσιν Ελληνικού Συνταγματικού Δικαστηρίου*, 1964, σ. 110.

124. I. DELICOSTOPOULOS, *Le procès civil à l'épreuve du droit processuel européen*, 2003, σ. 151, αριθ. 197.

να διαπλασθεί με βάση τα ισχύοντα στο πλαίσιο της έννομης τάξης του κοινοτικού δικαίου, η οποία παρουσιάζει ωστόσο ουσιώδεις διαφοροποιήσεις από την έννομη τάξη που καθιερώνει η ΕΣΔΑ, στην οποία δεν υφίσταται ιεραρχικό προβάδισμα του Δικαστηρίου έναντι των ανωτάτων δικαστηρίων των κρατών μελών. Δέχεται, έτσι, ότι η «αυθεντία του νομολογιακού προηγούμενου» συνιστά το απαραίτητο θεωρητικό έρεισμα, προκειμένου να θεμελιωθεί επαρκώς η δεσμευτική ισχύς των αποφάσεων του Δικαστηρίου, πέραν των ορίων της κριθείσας περίπτωσης. Και αυτό γιατί, η αντιταξιμότητα της κρίσης του ΕΔΔΑ έναντι τρίτων δεν αντιστοιχεί, κατά νομική ακριβολογία, στην τεχνική έννοια του όρου δεδικασμένο· αντίθετα, όπως επισημαίνει ο ίδιος¹²⁵, η προβληματική της «αυθεντίας του νομολογιακού προηγούμενου» αναδεικνύει την «κανονιστική υφή» της απόφασης του ΕΔΔΑ και αφορά την έναντι τρίτων αντιταξιμότητα της ίδιας της κρίσης του Δικαστηρίου, νοούμενης ως ενότητας πραγματικών περιστατικών και διατακτικού, και όχι την έναντι τρίτων αντιταξιμότητα των εννόμων συνεπειών της ίδιας απόφασης, ήτοι του δεδικασμένου αυτής. Η «αυθεντία του νομολογιακού προηγούμενου» επιβεβαιώνεται, κατά την ίδια θέση¹²⁶, από την πρακτική που ακολουθεί το ίδιο το ΕΔΔΑ, το οποίο, μέσα σε ένα πνεύμα προάσπισης της ασφάλειας δικαίου, αναφέρει παλαιότερες και ανάλογες αποφάσεις του· και αν μεν το υπόβαθρο των δύο αποφάσεων είναι παρόμοιο, η παλαιότερη απόφαση καταλαμβάνει εν είδει νομολογιακού προηγούμενου την κρίση του Δικαστηρίου για τη νεότερη.

B. Εκτελεσιμότητα

1. Η έννοια του εκτελεστού τίτλου

Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνεται από τη θεωρία¹²⁷, εκτελεστός τίτλος είναι το δημόσιο έγγραφο, στο οποίο ο νόμος ρητώς προσδίδει την ιδιότητα αυτή και το οποίο βεβαιώνει την κατά το ιδιωτικό δίκαιο ουσιαστική αξίωση του δανειστή εναντίον του οφειλέτη του προς παρο-

χή, που μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω αναγκαστικής εκτέλεσης. Ο εκτελεστός τίτλος παρέχει στον δικαιούχο τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει το ουσιαστικό του δικαίωμα με τη βοήθεια των αρμόδιων οργάνων της εκτελεστικής εξουσίας. Η δυνατότητα αυτή συνιστά την εκτέλεση υπό τη στενή έννοια του όρου και διακρίνεται από την εν γένει συμμόρφωση προς το περιεχόμενο της δικαστικής απόφασης, η οποία συνιστά την εκτέλεση υπό την ευρεία του όρου έννοια¹²⁸. Μόνον οι καταψηφιστικές αποφάσεις, ήτοι όσες καταδικάζουν τον εναγόμενο σε παροχή, δηλαδή σε πράξη, παράλειψη ή ανοχή, εξοπλίζονται με εκτελεσιμότητα και έτσι, αν ο εναγόμενος δεν συμμορφωθεί με την επιταγή της εν λόγω απόφασης, ο ενάγων μπορεί, εφόσον η απόφαση τελεσιδικήσει ή κηρυχθεί προσωρινώς εκτελεστή, να επισπεύσει κατά του πρώτου αναγκαστική εκτέλεση (άρθρο 904 παρ. 1 περ. α' ΚΠολΔ)¹²⁹. Αντιθέτως, οι αναγνωριστικές και οι διαπλαστικές αποφάσεις δεν εξοπλίζονται με εκτελεσιμότητα, παρά μόνον ως προς το κεφάλαιο της επιδικασθείσας δικαστικής δαπάνης.

Μεταφέροντας τις ανωτέρω παρατηρήσεις στο πλαίσιο της παρούσας προβληματικής, καθίσταται φανερό ότι η έννοια της εκτελεσιμότητας δεν μπορεί να τύχει ανεμπόδιστα εφαρμογής και στα δύο προαναφερθέντα είδη αποφάσεων του Δικαστηρίου του Στρασβούργου. Η εν στενή έννοια αναγκαστική εκτέλεση θα μπορούσε να γίνει δεκτή μόνον αναφορικά με τις «καταψηφιστικές» αποφάσεις του Δικαστηρίου, όσες δηλαδή εκδίδονται κατά το άρθρο 41 και με τις οποίες επιδικάζεται υπέρ του προσφεύγοντος ορισμένο ποσό δίκαιης ικανοποίησης. Αντίθετα, όσον αφορά στις «αναγνωριστικές» αποφάσεις, με τις οποίες διαγιγνώσκεται η παραβίαση προστατευόμενου από την ΕΣΔΑ δικαιώματος, η *manu militari* αναγκαστική εκτέλεση αυτών είναι αδόκιμη και, κατά τούτο, στην περίπτωση αυτή, η θεωρητική ανάλυση αρκείται στην καθιέρωση της προαναφερθείσας υποχρέωσης συμμόρφωσης του καταδικασθέντος κράτους, η οποία αντιστοιχεί, όπως εκτενώς αναλύθηκε, σε μια υποχρέωση επίτευξης αποτελέσματος με τα μέσα που κρίνονται εκάστοτε καταλληλότερα.

2. Οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ ως μη εκτελεστούς τίτλος

Καταρχάς, θα πρέπει να τονιστεί ότι, κατά τη σχεδόν απολύτως κρατούσα άποψη στη διεθνή θεωρία¹³⁰, οι αποφά-

125. I. DELICOSTOPOULOS, L' autorité du precedent..., ό.π., σ. 835, αριθ. 4.

126. Ibid, σ. 836, αριθ. 5.

127. Κ. ΜΠΕΗΣ, Πολιτική Δικονομία, τ. 21: Αναγκαστική εκτέλεση, σσ. 82-83, αριθ. 17· Π. ΓΕΣΙΟΥ-ΦΑΛΤΣΗ, Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτέλεσης, τόμ. Ι, παρ. 14, σ. 1, η οποία παραθέτει σχετικό ορισμό του Φραγκίστα, βλ. σχετικά υποσημ. 1· Ι. ΜΠΡΙΝΙΑΣ, Αναγκαστική Εκτέλεση, τόμ. Ι, άρθρο 904, σ. 52, αριθ. 11· Γ. ΡΑΜΜΟΣ, σε: E.-D. Glasson / A. Tissier / R. Morel (επιμ.), Σύστημα Πολιτικής Δικονομίας, τόμ. V, σ. 51· Α. ΚΙΤΣΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, Πολιτική Δικονομίας, τόμ. VIII, σ. 7363, αριθ. 1· Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Εκτέλεση, σ. 11· Β. ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ, άρθρο 904, σ. 38, αριθ. 2· Β. ΜΠΡΑΚΑΤΣΟΥΛΑΣ, Η Αναγκαστική Εκτέλεση (Θεωρία - Νομολογία - Πράξη), τόμ. Ι, σ. 36, παρ. 5· Ι.-Σ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, Αναγκαστική Εκτέλεση, σ. 20, αριθ. 1.1· Ε. ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ, σε: Μ. Γεωργιάδου / Ε. Μπελογιάννη / Ι. Ρεντούλης (επιμ.), Αναγκαστική Εκτέλεση, 2016, σ. 32, αριθ. 2.

128. Ν. ΝΙΚΑΣ, Εγχειρίδιο Δικαίου Αναγκαστικής Εκτέλεσης, παρ. 9, σ. 117, αριθ. 8· Π. ΓΕΣΙΟΥ-ΦΑΛΤΣΗ, Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτέλεσης, τόμ. Ι, παρ. 15, σ. 260, αριθ. 3.

129. Ibid, Ν. ΝΙΚΑΣ, παρ. 36, σ. 228, αριθ. 2· Π. ΓΕΣΙΟΥ-ΦΑΛΤΣΗ, παρ. 15, σ. 258 επ. για τους ημεδαπούς εκτελεστούς τίτλους του ΚΠολΔ, βλ. διεξοδικά Κ. ΜΠΕΗΣ, Πολιτική Δικονομία, τ. 21, Αναγκαστική εκτέλεση, σ. 85 επ.

130. J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1048, αριθ. 1212· R. KOVAR, L' autorité des arrest et des resolutions des organes de protection, RDH, 1973,

σεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου δεν συνιστούν αφ' εαυτών εκτελεστό τίτλο, δεν είναι αμέσως εκτελεστές στις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών μελών της ΕΣΔΑ και, επομένως, προκειμένου να επιχειρηθεί αναγκαστική εκτέλεση αυτών σε συγκεκριμένο κράτος, απαιτείται να λάβει χώρα προηγουμένως ορισμένη πράξη εκτέλεσης. Χαρακτηριστικά, μάλιστα, αναφέρεται ότι¹³¹, επί του ζητήματος της εκτελεστότητας των αποφάσεων του ΕΔΔΑ – και ιδίως αυτών με τις οποίες επιδικάζεται στο αδικηθέν μέρος δίκαιη ικανοποίηση – υφίσταται ένα κενό στην ΕΣΔΑ, η οποία δεν διαλαμβάνει σχετική διάταξη. Μάλιστα, κρατούσα φαίνεται να είναι η άποψη¹³², σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη της ΕΣΔΑ δεν υποχρεούνται να αναγνωρίσουν, μέσω της θέσπισης ειδικής νομοθετικής διάταξης, δύναμη εκτελεστότητας στις αποφάσεις του Δικαστηρίου.

Εντούτοις, έχει υποστηριχθεί μεμονωμένα και η αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία το διαπιστούμενο κενό της Σύμβασης δεν εμποδίζει τη δυνατότητα να συναχθεί ερμηνευτικά ο χαρακτήρας των αποφάσεων του Δικαστηρίου, που εκδίδονται επί του άρθρου 41, ως εκτελεστών τίτλων. Συγκεκριμένα, οι Velu και Erges¹³³ αναφέρουν ότι, παρότι οι αποφάσεις του Δικαστηρίου δεν είναι αυτοδικαίως εκτελεστές, αφενός, θα πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ της εκτελεστότητας και της δυνατότητας πρόσβασης στην αναγκαστική εκτέλεση και, αφετέρου, θα μπορούσε να αναγνωρισθεί μια «κατά κάποια συγκεκριμένη έννοια» εκτελεστότητα, νοούμενη ως «επέκταση του διαπιστωτικού χαρακτήρα των αποφάσεων». Λαμβάνοντας, πάντως, ως αφετηρία την κρατούσα θέση στην επιστήμη, σύμφωνα με την οποία οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ δεν συνιστούν εκτελεστό τίτλο, έγινε προσπάθεια εκ μέρους της ημεδαπής θεωρίας προς τον σκοπό εξεύρεσης

άλλων λύσεων, προκειμένου να διασφαλιστεί η αναγκαστική εκτέλεση της απόφασης εις βάρος του καταδικασθέντος κράτους.

Απαρχή του προβληματισμού της ελληνικής θεωρίας περί του ζητήματος της εκτελεστότητας των αποφάσεων της δεύτερης κατηγορίας, με τις οποίες επιδικάζεται υπέρ του προσφεύγοντος ορισμένο ποσό δίκαιης ικανοποίησης, υπήρξε η απόφαση *Ελληνικά Διυλιστήρια Στραν και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδα*¹³⁴. Το ιστορικό της υπόθεσης¹³⁵ δεν είναι κρίσιμο για τις αναλύσεις που θα ακολουθήσουν, σημειώνεται ωστόσο ότι το ΕΔΔΑ, αναγνωρίζοντας, μεταξύ των άλλων, παραβίαση περιουσιακού δικαιώματος των προσφευγόντων, επιδίκασε υπέρ αυτών ποσό δίκαιης ικανοποίησης ίσο προς το ποσό που είχε προηγουμένως επιδικαστεί με τη διαιτητική απόφαση, εντόκως προς 6% από την ημερομηνία έκδοσης της διαιτητικής απόφασης.

3. Οι προταθείσες λύσεις

3.α. Αναλογική εφαρμογή του άρθρου 905 σε συνδυασμό με το άρθρο 323 αριθ. 2-5 ΚΠολΔ

Πρώτος ο Ευρυγένης¹³⁶ διερεύνησε το ζήτημα της επίδρασης των αποφάσεων του Δικαστηρίου του Στρασβούργου στις εσωτερικές έννομες τάξεις των κρατών μερών. Παρατήρησε, συγκεκριμένα, ότι, παρόλη την αδιαμφισβήτητη δημοσίου διεθνούς δικαίου υποχρέωση των κρατών μερών, όπως αυτή θεμελιώνεται στο άρθρο 46 παρ. 1-2, ερευνητέο είναι κατά πόσον οι αποφάσεις αυτές αναπτύσσουν έννομα αποτελέσματα στο εσωτερικό δίκαιο των συμβαλλομένων κρατών. Κατά την υιοθετηθείσα από τον ίδιο άποψη, «έγκειται στα κράτη να αναγνωρίσουν στις αποφάσεις του Δικαστηρίου – είτε μέσω θέσπισης ειδικών διατάξεων είτε διά αναλόγου εφαρμογής των διατάξεων για την κήρυξη εκτελεστών στην Ελλάδα αλλοδαπών αποφάσεων- την έννομη συνέπεια του ουσιαστικού δεδουλευμένου, καθώς και εκείνη της εκτελεστότητας για τις επιδεκτικές εκτέλεσης αποφάσεις».

Η άποψη αυτή υπέστη περαιτέρω θεωρητική επεξεργα-

σ. 685 επ., σσ. 696-697· J. VELU, ό.π., σ. 571, ο οποίος, μάλιστα, τονίζει (σ. 586) ότι, ειδικώς οι αποφάσεις της δεύτερης κατηγορίας, που επιδικάζουν στον προσφεύγοντα δίκαιη ικανοποίηση, δεν συνιστούν εκτελεστό τίτλο· F. SUDRE / J.-P. MARGUENAUD, ό.π., σ. 753· F. SUDRE, *Droit européen et international des droits de l' homme*, σ. 452, αριθ. 264· P. MAHONEY / S. PREBENSEN, ό.π., σ. 635, αριθ. 3· από την ημεδαπή θεωρία, βλ. ιδίως Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., ό.π., σ. 132· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. III, σ. 51.

131. R. KOVAR, *L' autorité des arrest et des resolutions des organs de protection*, RDH, 1973, σ. 685 επ., σ. 697· E. LAMBERT, ό.π., σ. 249· Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., ό.π., σ. 133· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. II, σ. 52.

132. R. BERNHARDT, *The Convention and Domestic Law*, σ. 38· P. MAHONEY / S. PREBENSEN, ό.π., σ. 635, αριθ. 3· αντίθετη η E. LAMBERT, ό.π., σ. 264 Β, η οποία υποστηρίζει ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται να αναγνωρίσουν, στο εσωτερικό τους δίκαιο, τον χαρακτήρα του εκτελεστού τίτλου στις αποφάσεις του Δικαστηρίου.

133. J. VELU / R. ERGEC, ό.π., σ. 1048, αριθ. 1212· έτσι και E. LAMBERT, ό.π., σσ. 253 και 262-264.

134. ΕΔΔΑ *Ελληνικά Διυλιστήρια Στραν και Στρατής Ανδρεάδης κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 13427/87), απόφαση της 9ης Δεκεμβρίου 1994, παρ. 76-83.

135. Βλ. σχετικά Κ. ΜΠΕΗΣ, άρθρο 6 παρ. 1· 1· Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Παρισίων (Σ 17 και 20 Ι) – Ακύρωση με ελληνικό νόμο διαιτητικής απόφασης με την οποία διαγνώστηκε ενοχική αξίωση εναντίον του ελληνικού δημοσίου (άρθρο 12 Ν. 1701/1987), Δ, 26, σ. 239 επ., σσ. 241-246· Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σσ. 359-360· Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., ό.π., σσ. 118-120· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. II, σ. 57.

136. D. EVRIGENIS, *Refléxions sur la Dimension Nationale de la Convention Européenne des droits de l' home aux Annales D. Evrigenis*, σσ. 1001-1002, αριθ. 5.c.ii.

σία από τον Μητσόπουλο¹³⁷, ο οποίος τόνισε προκαταρκτικά ότι, ανεξαρτήτως της γένεσης της διεθνούς ευθύνης του παραβιάζοντος τη Σύμβαση κράτους, δεν είναι δυνατόν να μένει ανικανοποίητη η επιδικασθείσα από το ΕΔΔΑ υπέρ του προσφεύγοντος χρηματική απαίτηση, αφού, άλλωστε, προέρχεται από «δικαστήριο υπερτάτης δικαιοδοτικής μορφής». Δέχθηκε, έτσι, την αναλογική εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 905 σε συνδυασμό με 323 αριθ. 2-5 ΚΠολΔ για την κήρυξη εκτελεστών στην Ελλάδα αλλοδαπών αποφάσεων, με την επισήμανση, όμως, ότι η εν λόγω διαδικασία θα χωρήσει μεν, αλλά «εντόνως απλουστευμένη». Συγκεκριμένα, όπως πρότεινε ο ίδιος, αρχικά θα λαμβάνει χώρα ένας *prima facie* έλεγχος της τυπικής εγκυρότητας της απόφασης, ενώ, εν συνεχεία, η πλήρωση των υπ' αριθ. 2-5 όρων του άρθρου 323 ΚΠολΔ θα προκύπτει από την ίδια την απόφαση.

Προς την ίδια κατεύθυνση, ήτοι αυτή της υιοθέτησης μιας διαδικασίας κήρυξης της εκτελεστότητας της απόφασης του ΕΔΔΑ κατατείνει και ο Μπέης¹³⁸, ο οποίος παρατηρεί εύστοχα ότι δεν υπάρχει το κώλυμα εκ του αριθ. 4 του άρθρου 323 ΚΠολΔ, δηλαδή η αντίθεση του δεδικασμένου της απόφασης του ΕΔΔΑ προς το δεδικασμένο της ημεδαπής απόφασης, καθώς ελλείπει η προϋπόθεση της ταυτότητας των αντικειμενικών και υποκειμενικών ορίων του δεδικασμένου των δύο αποφάσεων. Τέλος, όπως ο ίδιος επισημαίνει¹³⁹, και η πιθανότητα συνδρομής του υπ' αριθ. 5 του άρθρου 323 ΚΠολΔ κωλύματος, ήτοι της αντίθεσης της απόφασης του ΕΔΔΑ στα χρηστά ήθη και στη δημόσια τάξη, αποκλείεται να εμφανιστεί, αφού η ΕΣΔΑ εμπεριέχει «την κωδικοποίηση των δικαιικών αρχών που συνθέτουν την ευρωπαϊκή δημόσια τάξη¹⁴⁰», η οποία κατά το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος έχει καταστεί τμήμα και της ελληνικής δημόσιας τάξης.

Η άποψη αυτή, περί αναλογικής εφαρμογής μιας διαδικασίας *exequatur*, φαίνεται να έχει επικρατήσει και στο

πλαίσιο της νεότερης θεωρίας¹⁴¹.

3.β. Αντίκρουση της κρατούσας γνώμης και η ανάγκη νομοθετικής ρύθμισης

Ωστόσο, η ως άνω διατυπωθείσα άποψη δεν γίνεται αποδεκτή ανεξαιρέτως. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει η Ηλιοπούλου-Στράγγα¹⁴², η ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων της Πολιτικής Δικονομίας είναι αδόκιμη, καθώς, στην περίπτωση της ΕΣΔΑ, τα κράτη μέρη συνειδητά δεν επιθυμούσαν να προβούν σε έναν τόσο δραστικό περιορισμό της κυριαρχίας τους, αφήνοντας, έτσι, ανοιχτό το ζήτημα της εκτελεστότητας και της αναγκαστικής εκτέλεσης των αποφάσεων του Δικαστηρίου. Επομένως, κατά την ίδια άποψη, δεν είναι νοητή η ερμηνευτική συναγωγή μιας τέτοιας δέσμευσης των κρατών μερών, μέσω μιας απροϋπόθετης αναλογίας, αλλά «*απαιτείται ένα σαφές κανονιστικό έρεισμα, είτε του διεθνούς δικαίου, είτε του εθνικού δικαίου*».

Η κυριότερη, όμως, αντίρρηση που επισημαίνεται από την Ηλιοπούλου-Στράγγα¹⁴³ αφορά στην αδυναμία σωρευτικού ελέγχου και εφαρμογής των υπ' αριθ. 2-5 όρων του άρθρου 323 ΚΠολΔ· ούτε, άλλωστε, είναι ικανοποιητική η προταθείσα λύση του επιλεκτικού ελέγχου από τον εθνικό δικαστή ορισμένων μόνον από τις προϋποθέσεις του άρθρου 323 αριθ. 2-5 ΚΠολΔ, καθώς θα οδηγούσε κατά την άποψη αυτή «σε μία ανεπίτρεπτη διάπλαση του δικαίου από το δικαστή, που καλείται να εκτελέσει χρέη νομοθέτη». Το επιχείρημα αυτό υποστηρίζεται, μάλιστα, και ευρύτερα. Όπως εύστοχα παρατηρεί η Lambert¹⁴⁴, κατά πρώτον, ένα σύστημα *exequatur*, με το οποίο αναγνωρίζεται στην ημεδαπή η εκτελεστότητα της αλλοδαπής απόφασης, εμπεριέχει ταυτόχρονη αναγνώριση και της έννομης συνέπειας του ουσιαστικού δεδικασμένου, με αποτέλεσμα να επιχειρείται από τον ημεδαπό δικαστή μια ανεπίτρεπτη αναδίκαση της απόφασης του ΕΔΔΑ. Περαιτέρω, στην περίπτωση καθιέρωσης μιας διαδικασίας *exequatur* και για τις αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, υποφώσκει ο κίνδυνος άρνησης κήρυξης της εκτελεστότητας και, κατά συνέπεια, αποδυνάμωσης της αρχής της καλόπιστης συμμόρφωσης των κρατών με τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, κατά το άρθρο 46 παρ. 1. Τέλος, όπως επισημαίνει η ίδια, το σύστημα του

137. Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Δεδικασμένον και εκτελεστότης αποφάσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επιδικαζούσης χρηματικήν απαίτησιν, Μελέται γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικονομικού δικαίου, τόμ. ΙΙ, κεφ. ΙΙΙ, σ. 368 υπό ε), Δ, 1995, σ. 857 επ.

138. Κ. ΜΠΕΗΣ, Τα συνταγματικά θεμέλια ..., ό.π., σ. 400· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Προβλήματα δεδικασμένου ..., ό.π., σ. 977· Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, Εφαρμογή και αποτελέσματα των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ελληνική έννομη τάξη σε τιμ. τόμ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, τόμ. Β', σ. 105, αριθ. 3.3.1, ο οποίος θεωρεί πως υφίσταται μεν ταυτότητα υποκειμενικών, αλλά όχι και αντικειμενικών ορίων του αντικειμένου των δύο αποφάσεων.

139. Κ. ΜΠΕΗΣ, Τα συνταγματικά θεμέλια ..., ό.π., σ. 401.

140. Η θεωρητικώς διατυπωθείσα αυτή άποψη υποστηρίζεται ήδη από τη νεότερη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βλ. σχετικά ΔΕΚ C-7/98, Dieter Krombach/André Bambercki, 28.04.2000, ECLI:EU:C:2000:164, σκ. 44-45.

141. Ε. ΠΟΔΗΜΑΤΑ, ό.π., σ. 329, κεφ. ΙΙ· Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, ό.π., σ. 104, αριθ. 3.3.1· Κ. ΜΠΕΗΣ, Τα συνταγματικά θεμέλια ..., ό.π., σ. 389 επ. βλ. και Ν. ΝΙΚΑ, Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτελέσεως, τόμ. Ι, παρ. 12, σ. 268, αριθ. 7, που, όμως, δεν παίρνει σαφώς θέση· Π. ΓΕΣΙΟΥ-ΦΑΛΤΣΗ, Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτελέσεως, τόμ. Ι, παρ. 8, σσ. 138-140, η οποία ομοίως δεν παίρνει σαφώς θέση.

142. Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., ό.π., σ. 135· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. ΙΙ, σσ. 54-55· βλ. και Ε. LAMBERT, ό.π., σσ. 264-265.

143. Ibid, σ. 141 (στην αρχή)· Ibid, κεφ. ΙΙ, σ. 63 (στην αρχή).

144. Ε. LAMBERT, ό.π., σ. 255.

exequatur βρίσκει λόγο ύπαρξης μέσα στο πλαίσιο ανεξάρτητων μεταξύ τους εννόμων τάξεων και δεν δικαιολογείται στο πλαίσιο, αφενός, των εθνικών εννόμων τάξεων των συμβαλλομένων κρατών και, αφετέρου, της ΕΣΔΑ, αφού εν προκειμένω δεν πρόκειται περί αντιτιθέμενων μεταξύ τους εννόμων τάξεων.

3.γ. Κριτικές επισημάνσεις

Είναι ακριβές ότι η αναλογική εφαρμογή του συστήματος κήρυξης της εκτελεστότητας εγείρει σημαντικό δογματικό προβληματισμό, ενώ η ακαταλληλότητα αυτής επισημαίνεται σταθερά από την ημεδαπή επιστήμη¹⁴⁵. Πράγματι, οι διατάξεις των άρθρων 905 και 323 αριθ. 2-5 ΚΠολΔ για την κήρυξη εκτελεστών αλλοδαπών αποφάσεων δεν μπορούν να τύχουν εφαρμογής στην περίπτωση των αποφάσεων του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, καθώς δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις ύπαρξης, αφενός, αλλοδαπού δικαστηρίου και, αφετέρου, αλλοδαπής απόφασης (βλ. το άρθρο 323 παρ. 1 ΚΠολΔ σε συνδυασμό με το άρθρο 905 παρ. 2 ΚΠολΔ). Όπως παρατηρεί γενικότερα ο Μαριδάκης¹⁴⁶, αλλοδαπά πολιτικά δικαστήρια, των οποίων οι αποφάσεις αποτελούν εκτελεστό τίτλο και δύνανται να κηρυχθούν εκτελεστές, νοούνται «τα δικαστήρια αλλοδαπής πολιτείας τα οποία, κατά το ισχύον στην πολιτεία αυτή δίκαιο έχουν εξουσία να τέμνουν διαφορές προκύπτουσες από έννομες σχέσεις του ιδιωτικού δικαίου, χαρακτηρισμός που κρίνεται κατά το ελληνικό δίκαιο». Περαιτέρω, άλλωστε, ως αλλοδαπή απόφαση νοείται κάθε δικαιοδοτική κρίση οργάνου αλλοδαπής πολιτείας επιφορτισμένου με την επίλυση ιδιωτικού δικαίου διαφορών¹⁴⁷. Μεταφέροντας τις συγκεκριμένες παρατηρήσεις στην περίπτωση των αποφάσεων του Δικαστηρίου του Στρασβούργου και δεδομένης της παρ' ημίν ασάφειας περί τον καθορισμό της έννοιας της διαφοράς ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, δυσχερώς μπορεί να υποστηριχθεί ότι η κατ' άρθρο 35 ατομική προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου δημιουργεί κατά την ορολογία του ημεδαπού δικαίου ιδιωτική διαφορά.

Προς επίλυση, πάντως, του αδιεξόδου από ενδεχόμενη μη εκτέλεση καταψηφιστικής απόφασης του Δικαστηρίου που καταδικάζει την Ελλάδα, έχει ήδη παρατηρηθεί με διεισδυτικότητα ότι στο πλαίσιο του εσωτερικού δικαίου ανευρίσκεται σχετική διάταξη, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «η αναγκαία εκτελεστική πράξη» με την οποία η Ελλάδα αναγνωρίζει το δεδικασμένο των αποφάσεων του Δικαστηρίου και εκτελεί όσες από αυτές

είναι επιδεκτικές εκτέλεσης. Πρόκειται για τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 2 του Ν. 1846/1989 («Ρυθμίσεις για υπεράσπιση της Ελλάδας έναντι ασκούμενων κατ' αυτής ατομικών προσφυγών, σύμφωνα με το άρθρο 25 [νυν άρθρο 35] της Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων»), η οποία ορίζει ότι «εγγράφεται ειδικό κονδύλιο στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Οικονομικών για την κάλυψη των απαιτούμενων ποσών σε περίπτωση φιλικών διακανονισμών ή καταδίκης»¹⁴⁸.

3.δ. Άμεση αναγκαστική εκτέλεση

Παράλληλα, έχει υποστηριχθεί και τρίτη άποψη¹⁴⁹, σύμφωνα με την οποία οι αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου αποτελούν «χωρίς άλλο (αυτοδικαίως) τίτλο εκτελεστό». Συνάγοντας τη δυνατότητα άμεσης αναγκαστικής εκτέλεσης από το άρθρο 46 παρ. 1, η γνώμη αυτή εκκινεί από την οριοθέτηση της θέσης της ΕΣΔΑ και του ΕΔΔΑ στην εσωτερική έννομη τάξη τονίζοντας ότι, εφόσον η ερμηνεία των διατάξεων της ΕΣΔΑ, την οποία επιχειρεί το ΕΔΔΑ, ενσωματώνεται στις διατάξεις της Σύμβασης, απολαμβάνει, κατ' άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, αυξημένης τυπικής ισχύος¹⁵⁰. Κατά συνέπεια, οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ «αναπτύσσουν, χωρίς άλλη προϋπόθεση, όπως εκείνη της προηγούμενης αναγνώρισής τους με απόφαση ημεδαπού δικαστηρίου ή της έκδοσης απογράφου, εκτελεστότητα και είναι αμέσως εκτελεστές στην εσωτερική έννομη τάξη». Η άμεση αυτή αναγκαστική εκτέλεση θα διενεργείται έτσι χωρίς την έκδοση απογράφου, με απλό αντίγραφο της καταδικαστικής απόφασης, κατά τα ισχύοντα για την εκτέλεση αποφάσεων ασφαλιστικών μέτρων. Στο πλαίσιο αυτό, κατ' απόκλιση από το άρθρο 924 ΚΠολΔ, που ορίζει ότι η διαδικασία της αναγκαστικής εκτέλεσης αρχίζει, αφού πρώτα επιδοθεί στον καθ' ου αντίγραφο εξ απογράφου μετ' επιταγής προς εκτέλεση, η εκτέλεση της απόφασης που διατάζει ασφαλιστικό μέτρο δεν διενεργείται υποχρεωτικά με την επίδοση απογράφου και επιταγής, αλλά με την επίδοση στον καθ' ου μόνον αντιγράφου ή αποσπάσματος της καταδικαστικής απόφασης, χωρίς να είναι απαραίτητη η προηγούμενη επίδοση της απόφασης (βλ. σχετικά άρθρο 700 παρ. 2 εδάφιο α')¹⁵¹.

Ωστόσο, θα πρέπει να προσεχθεί ότι, η άποψη αυτή εκκινεί από λανθασμένη αφετηρία. Αφήνοντας κατά μέρος την παρατήρηση ότι η επιφύλαξη υπέρ «αυτών που ορί-

145. Ι. ΜΠΡΙΝΙΑΣ, Αναγκαστική Εκτέλεσις, τόμ. Ι, άρθρο 905, σ. 98, αριθ. 35α.

146. Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗΣ, Η εκτέλεσις αλλοδαπών αποφάσεων, Αθήνα 1970, παρ. 2, σ. 25 Ι· σύμφωνος και ο Β. ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ, άρθρο 905, σ. 81, αριθ. 4.

147. Ν. ΝΙΚΑΣ, Εγχειρίδιο Δικαίου Αναγκαστικής Εκτελέσεως, παρ. 13, σ. 157, αριθ. 22.

148. Η σχετική παρατήρηση έχει γίνει από την Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Προστασία ..., ό.π., σ. 142· βλ. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. ΙΙ, σ. 67.

149. Δ. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, ό.π., παρ. 30α, σ. 611, αριθ. 2· Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, ό.π., σ. 211.

150. Λ. ΚΑΡΕΛΟΣ, ό.π., σσ. 205-208.

151. Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, Η έννοια της αναγκαστικής εκτελέσεως στη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων (Άρθρο 700 ΚΠολΔ), Ελ- λην, 41, σ. 1539 επ., σ. 1546, αριθ. 1.

ζουν διεθνείς συμβάσεις» αφορά σε διεθνή ή ενωσιακά¹⁵² συμβατικά κείμενα, που εμπεριέχουν ρυθμίσεις διεθνούς δικονομικού δικαίου και ρυθμίζουν αμέσως το ζήτημα της αναγνώρισης και εκτέλεσης αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων¹⁵³, θα πρέπει να τονιστεί ότι, τυχόν *eo ipso* αναγνώριση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ ως εκτελεστών τίτλων δεν δύναται να συναχθεί από το άρθρο 46 παρ. 1, δεδομένου ότι, κατά την ομόφωνη σχεδόν άποψη της διεθνούς θεωρίας¹⁵⁴, η εν λόγω διάταξη συνιστά το έρεισμα αποκλειστικώς για τη δημοσίου διεθνούς δικαίου ευθύνη των κρατών μερών. Στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ δεν ανευρίσκεται πράγματι διάταξη αντίστοιχη με εκείνη του άρθρου 280 ΣΛΕΕ, σύμφωνα με την οποία «Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου είναι εκτελεστές κατά τους όρους που καθορίζονται στο άρθρο 299». Με τη συγκεκριμένη διάταξη αποδίδεται άμεση εκτελεστότητα στις καταψηφιστικές αποφάσεις που εκδίδουν τα κεντρικά δικαστήρια της Ένωσης, ήτοι σε όσες επιβάλλουν χρηματική υποχρέωση ή, ακόμη, και υποχρέωση προς πράξη, παράλειψη ή ανοχή είτε κατά ιδιωτών και επιχειρήσεων είτε κατά της Ένωσης είτε κατά κρατών μελών¹⁵⁵. Η απονομή άμεσης εκτελεστότητας, χωρίς να απαιτείται παρεμβολή μιας διαδικασίας κήρυξης αυτής¹⁵⁶, σημαίνει, εκτός των άλλων,

ότι ο εκτελεστήριος τύπος των εν λόγω ενωσιακών αποφάσεων δίνεται από την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ύστερα από έλεγχο της γνησιότητας μόνον του τίτλου, χωρίς την έρευνα άλλων προϋποθέσεων. Μετά τη διακρίβωση της γνησιότητας του τίτλου, η απόφαση αποστέλλεται από τον Υπουργό ή προσκομίζεται από τον ενδιαφερόμενο στον δικαστή του Μονομελούς Πρωτοδικείου για την περιαφή του εκτελεστήριου τύπου (άρθρο 918 ΚΠολΔ), μετά τη συντέλεση της οποίας οφείλει το ελληνικό κράτος να ειδοποιήσει το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την Επιτροπή για την ολοκλήρωση των ως άνω διατυπώσεων¹⁵⁷. Υπό αυτό το πρίσμα, καθίσταται σαφές ότι η έννομη συνέπεια της εκτελεστότητας και η απονομή του χαρακτήρα του εκτελεστού τίτλου στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, που εκδίδονται κατά το άρθρο 41, δεν μπορεί απλώς και μόνο να συνάγεται ερμηνευτικά από τη διάταξη του άρθρου 46 παρ. 1. Είναι προφανές ότι, ο κατά τα λοιπά προκριτέος σκοπός της άποψης αυτής, η οποία εμμένει στην αναγνώριση *eo ipso* εκτελεστότητας στις καταψηφιστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ, έγκειται στη διασφάλιση της επιδικασθείσας υπέρ του προσφεύγοντος χρηματικής αξίωσης, κινούμενη, όμως, αμιγώς στο πλαίσιο υιοθέτησης μίας *de lege ferenda* λύσης. Με άλλα λόγια, η αναγκαιότητα θέσπισης ειδικής νομοθετικής ρύθμισης, κατά το πρότυπο αντίστοιχων ευρωπαϊκών νομοθεσιών¹⁵⁸, παραμένει.

152. Ενδεικτικά, στο πλαίσιο της ενωσιακής έννομης τάξης, βλ. σχετικά άρθρο 20 σημ. 1 του Κανονισμού 805/2004 («Για τη θέσπιση ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου για τις μη αμφισβητούμενες αξιώσεις»), άρθρα 19 και 21 σημ. 1 του Κανονισμού 1896/2006 («Για τη θέσπιση διαδικασίας Ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής»), άρθρο 20 σημ. 1 του Κανονισμού 861/2007 («Για τη θέσπιση ευρωπαϊκής διαδικασίας μικροδιαφορών»), άρθρο 30 του Κανονισμού 4/2009 («Για τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων και τη συνεργασία σε θέματα υποχρεώσεων διατροφής»), άρθρα 39, 58 σημ. 1 εδάφιο 1, 59 του Κανονισμού 1215/2012 («Για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις»), άρθρο 22 του Κανονισμού 655/2014 («Για τη θέσπιση διαδικασίας έκδοσης διαταγής δέσμευσης λογαριασμού»).

153. Βλ. σχετικά το Προοίμιο της Σύμβασης, όπου εμφανίζεται ότι ο σκοπός θέσπισης της ΕΣΔΑ δεν έγκειται στη θέσπιση δικονομικών ρυθμίσεων αλλά στην κατοχύρωση ουσιαστικών δικαιωμάτων: «[...] σκοπός του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι η πραγματοποίηση στενωτέρας ενότητας μεταξύ των Μελών αυτής, και ότι εν των μέσων προς επίτευξιν του σκοπού τούτου είναι η προάσπις και η ανάπτυξις των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών».

154. Βλ. ανωτέρω υπό III.

155. Για το ζήτημα της έλλειψης παθητικής νομιμοποίησης του κράτους μέλους στη διαδικασία αναγκαστικής εκτέλεσης και την αντισταθμίζουσα δυνατότητα συμψηφισμού της απαίτησης της Ένωσης με υποχρεώσεις που αυτή έχει έναντι του κράτους προς παροχή χρηματοδότησης από τα ταμεία της, βλ. σχετικά Β. ΧΡΙΣΤΙΑΝΟ, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2011, σ. 89, αριθ. 283-285.

156. Ν. ΝΙΚΑΣ, Εγχειρίδιο Δικαίου Αναγκαστικής Εκτελέσεως, παρ.

V. Ειδικότερα Ζητήματα

A. Η αναγκαστική εκτέλεση κατά του ελληνικού Δημοσίου

Στην ελληνική έννομη τάξη, το δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στη διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος, περιλαμβάνει τόσο τη δικαστική διάγνωση – συμπεριλαμβανομένης και της προσωρινής – του ουσιαστικού δικαιώματος όσο και την υλική πραγμάτωση του διαγνωσθέντος δικαιώματος μέσω της διαδικασίας της αναγκαστικής εκτέλεσης¹⁵⁹. Ωστόσο, υπό την ισχύ του Ν. 2097/1952, η διάταξη του άρθρου 8 αυτού – όπως συμπληρώθηκε με το ν.δ. 31/1968 – καθιέρωνε το ανεπίτρεπτο της εκτέλεσης, κατά του Δημοσίου και των ΟΤΑ, των δικαστικών αποφάσεων

12, σ. 149, αριθ. 6.

157. Β. ΒΑΘΡΑΚΟΚΟΙΛΗΣ, άρθρο 905, σσ. 122-123, αριθ. 107.

158. Παράδειγμα χωρών που έχουν καθιερώσει με ειδική διάταξη την εκτελεστότητα των αποφάσεων του Δικαστηρίου στην εσωτερική έννομη τάξη είναι η Μάλτα, βλ. σχετικά Ρ. MAHONEY / S. PREBENSEN, ό.π., σ. 635, αριθ. 3.

159. Ν. ΝΙΚΑΣ, Εγχειρίδιο Δικαίου Αναγκαστικής Εκτελέσεως, παρ. 1, σ. 5, αριθ. 8. Βλ. σχετικά ΑΠ 939/2019, ΑΠ 192/2015, ΑΠ 2089/2013, ΑΠ 1403/2012, ΑΠ 1525/2011, διαθέσιμες στο: www.areiospagos.gr.

και κάθε εν γένει εκτελεστού δικογράφου, που επιδίκαζαν χρηματικές οφειλές¹⁶⁰. Η συγκεκριμένη διάταξη είχε, μάλιστα, θεωρηθεί σύμφωνη προς το Σύνταγμα από την ελληνική νομολογία¹⁶¹, παρότι η θεωρία¹⁶² είχε εκφράσει τις επιφυλάξεις της.

Ωστόσο, με την αναθεώρηση του 2001 του ελληνικού Συντάγματος, ορίστηκε στο άρθρο 94 παρ. 4 εδάφιο γ' ότι «οι δικαστικές αποφάσεις εκτελούνται αναγκαστικά και κατά του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως νόμος ορίζει». Σύμφωνα με την εξουσιοδότηση της εν λόγω συνταγματικής διάταξης, εκδόθηκε ο Ν. 3068/2002, στο άρθρο 4 παρ. 1 του οποίου ορίστηκε ότι «η αναγκαστική εκτέλεση για να ικανοποιηθεί χρηματική απαίτηση κατά του Δημοσίου [...] γίνεται με κατάσχεση της ιδιωτικής περιουσίας αυτού. Αποκλείεται η κατάσχεση απαιτήσεων που πηγάζουν από έννομη σχέση δημοσίου δικαίου ή απαιτήσεων χρηματικού ή μη αντικειμένου το οποίο έχει ταχθεί για την άμεση εξυπηρέτηση δημοσίου σκοπού» και περαιτέρω ότι, για όσα θέματα δεν ρυθμίζει ο Ν. 3068/2002, θα τυγχάνει εφαρμογής ο ΚΠολΔ. Βέβαια, σύμφωνα με το άρθρο 20 του Ν. 3301/2004 ορίστηκε ότι δεν εκτελούνται κατά του Δημοσίου οι εκτελεστοί τίτλοι που αναφέρονται στο άρθρο 904 παρ. 2 περ. γ'-ζ' ΚΠολΔ, πλην των αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων που κηρύχθηκαν εκτελεστές, διάταξη που έχει κριθεί αντισυνταγματική από τη νομολογία¹⁶³. Τέλος, σύμφωνα με τη νεοπαγή τροποποίηση του άρθρου 4 παρ. 1 του Ν. 3068/2002 από τον Ν. 4072/2014, ορίστηκε ότι η αναγκαστική εκτέλεση κατά

του Δημοσίου, με βάση απόφαση υποκείμενη σε ένδικα μέσα, θα διενεργείται κατόπιν προσκόμισης από τον δικαιούχο ισόποσης εγγυητικής επιστολής Τράπεζας¹⁶⁴.

Η καταψήφιση χρηματικής απαίτησης αποτελεί τον εκτελεστό τίτλο για την επίσπευση αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου, αφού, όπως γίνεται δεκτό¹⁶⁵, οι αναγνωριστικές αποφάσεις στερούμενες εκτελεστότητας δημιουργούν μόνον την κατ' άρθρο 95 παρ. 5 του Συντάγματος υποχρέωση συμμόρφωσης της Διοίκησης. Επομένως, με βάση την προρρηθείσα ρύθμιση, η αναγκαστική εκτέλεση κατά του ελληνικού Δημοσίου θα πραγματοποιείται μόνον με την επιβολή κατάσχεσης και όχι με βάση το σύνολο των προβλεπόμενων από τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας μέσων αναγκαστικής εκτέλεσης για την ικανοποίηση χρηματικών απαιτήσεων (άρθρο 951 ΚΠολΔ). Πράγματι, στην περίπτωση του κράτους είναι αδόκιμη η αναφορά στα μέσα εκτέλεσης τόσο της προσωπικής κράτησης (άρθρα 1047 επ. ΚΠολΔ) όσο και της επιβολής αναγκαστικής διαχείρισης.

Παρέπεται, τέλος, ότι αντικείμενο αναγκαστικής κατάσχεσης για την ικανοποίηση χρηματικής αξίωσης του επισπεύδοντος, όπως εν προκειμένω για την ικανοποίηση της επιδικασθείσας από το ΕΔΔΑ αποζημίωσης υπέρ του προσφεύγοντος, επιτρέπεται να είναι περιουσιακά αγαθά, δεκτικά εκποίησης και μεταβίβασης, ενώ ακατάσχετα είναι όσα πράγματα είναι εκτός συναλλαγής και όσες αξιώσεις είναι ανεπίδεκτες συμψηφισμού και εκχώρησης¹⁶⁶.

Β. Η δυνατότητα έκδοσης διαταγής πληρωμής (ΚΠολΔ 623 επ.)

Το ερώτημα περί της δυνατότητας έκδοσης διαταγής πληρωμής, σύμφωνα με τη διαδικασία των άρθρων 623 επ. ΚΠολΔ, προκειμένου το αδικηθέν μέρος να διεκδικήσει την επιδικασθείσα από το ΕΔΔΑ δίκαιη ικανοποίηση, απαντάται κατά βάση αρνητικά στη θεωρία. Κατά την υποστηριζόμενη από την Ηλιοπούλου-Στράγγα¹⁶⁷ άποψη, η αρνητική απάντηση προσέχει, διότι η δυνατότητα διεκδίκησης της απαίτησης δια της έκδοσης διαταγής πληρωμής «προϋποθέτει λογικά ότι η διεκδίκηση αυτή εί-

160. Για το ιστορικό της νομοθετικής απαγόρευσης αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Ελληνικού Δημοσίου και τη μετέπειτα νομοθετική μεταστροφή ενόψει της συνταγματικής αναθεώρησης του 2001 βλ., αντί πολλών, Ν. ΝΙΚΑ, Εγχειρίδιο Δικαίου Αναγκαστικής Εκτέλεσης, παρ. 5, σσ. 67-70· Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ, Από το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952 στον Ν. 3068/2002 και στο άρθρο 20 του Ν. 3301/2004 – Μια υποχώρηση από την προστασία του δικαιώματος αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου, ΝοΒ, 2007, σ. 833 επ.· Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟ, Η αναγκαστική εκτέλεση κατά του Δημοσίου ή άλλου ν.π.δ.δ. υπό την ισχύ του άρθρου 94 του Συντάγματος, ΝοΒ, 51, σ. 12 επ.· Ι. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟ, Ζητήματα Αναγκαστικής Εκτέλεσης κατά του Ελληνικού και του Αλλοδαπού Δημοσίου, ΕλλΔνη, 44, σ. 1540 επ.

161. ΟΛΑΠ 108/1971, Δ, 1971, σ. 303· ΑΠ 615/1975, ΝοΒ, 24, σ. 39· ΑΠ 11/1992, ΕλλΔνη, 1992, σ. 1533 επ.· ΑΠ 1309/1995, Δ, 1996, σ. 262 επ. με αντίθετες παρατηρήσεις Κ. ΧΟΡΟΜΙΔΗ / Κ. ΜΠΕΗ.

162. Γ. ΡΑΜΜΟΣ, Στοιχεία Ελληνικής Πολιτικής Δικονομίας, 1958, τόμ. ΙΙ, σ. 120· Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορική και δικανική γνώσις, ΝοΒ, 1988, σ. 273 επ., σ. 282.

163. Βλ., ενδεικτικά, ΠΠρΑθ 3811/2014 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΜΠρΑθ 394/2009, ΑρχΝ, 2009, σ. 394 επ.· ΜΠρΛαρ 186/2006 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, καθώς και κατωτέρω (υπό V.B) για το ειδικότερο ζήτημα της απαγόρευσης αναγκαστικής εκτέλεσης κατά του Δημοσίου με βάση διαταγή πληρωμής.

164. Βλ. αναλυτικά τα σχετικά διαδικαστικά ζητήματα της νέας ρύθμισης και τον προβληματισμό περί ενδεχόμενης αντισυνταγματικότητας, εξαιτίας παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας, Χ. ΑΠΑΛΑΓΑΚΗ / Ι. ΡΕΝΤΟΥΛΗ, σε: Χ. Απαλαγάκη (επιμ.), ΕρμΚΠολΔ, άρθρο 904, σ. 2758, αριθ. 17.

165. Ι. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ζητήματα Αναγκαστικής Εκτέλεσης κατά του Ελληνικού και του Αλλοδαπού Δημοσίου, ΕλλΔνη, 44, σ. 1540 επ., σ. 1542 (στο τέλος)· ΑΠ 11/2015 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

166. Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Από το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952 στον Ν. 3068/2002 ..., ό.π., σ. 833 επ., σ. 835 (στο τέλος).

167. Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. ΙΙΙ, σ. 65-66· σύμφωνα και ο Ι. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ, ό.π., σ. 106, αριθ. 3.3.3, ο οποίος αναφέρει ότι «δεν μπορούμε να υποβιβάσουμε σε απλό έγγραφο ή σε απλή αναγνώριση χρέους την απόφαση του ΕΔΔΑ».

να δυνατή και μέσω μιας τακτικής διαδικασίας στο πλαίσιο του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας»¹⁶⁸. η τελευταία ακριβώς προϋπόθεση δεν συντρέχει κατά την άποψη αυτή, αφού, εφόσον η προκείμενη διαφορά –ανακύπτουσα κατόπιν άσκησης της κατ' άρθρο 35 ατομικής προσφυγής – προσιδιάζει σε υπόθεση δημοσίου δικαίου, η οποία όμως δεν έχει υπαχθεί ειδικώς στη δικαιοδοσία των πολιτικών δικαστηρίων (άρθρο 1 στοιχείο γ' ΚΠολΔ), δεν πληρούνται η προϋπόθεση ύπαρξης ιδιωτικής διαφοράς που απαιτείται για την έκδοση διαταγής πληρωμής.

Βέβαια, στη βάση της άποψης ότι προσήκει ο χαρακτηρισμός της απαίτησης ως δημοσίου δικαίου – και αν προσπελαστεί το εμπόδιο που τέθηκε από το άρθρο 20 του Ν. 3301/2004¹⁶⁹, με το οποίο ορίστηκε ότι δεν θεωρούνται δικαστικές αποφάσεις και δεν εκτελούνται κατά του Δημοσίου, μεταξύ άλλων, οι διαταγές πληρωμής – θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι, με την υπ' αριθ. 18/2005 απόφαση του ΑΕΔ¹⁷⁰, δόθηκε καταφατική απάντηση στο ερώτημα ποιο δικαστήριο έχει δικαιοδοσία να δικάσει την ανακοπή προς ακύρωση της διαταγής πληρωμής, που εκδόθηκε εναντίον οργανισμού τοπικής αυτοδιοίκησης από τον δικαστή πολιτικού δικαστηρίου, υπέρ της κατάφασης της δικαιοδοσίας του πολιτικού δικαστηρίου¹⁷¹. Όμως, εκ του γεγονότος αυτού, έπεται ότι

καταφατική απάντηση θα πρέπει να δοθεί στο λογικώς προηγούμενο ζήτημα, αυτό της δυνατότητας έκδοσης διαταγής πληρωμής, κατ' άρθρο 623 επ. ΚΠολΔ, για απαίτηση δημοσίου δικαίου¹⁷². Άλλωστε, όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί¹⁷³, με την υποβολή αίτησης προς έκδοση διαταγής πληρωμής δεν εισάγεται καν διαφορά, η σχετική αίτηση δεν αποτελεί εισαγωγικό δίκης δικόγραφο, όπως συνιστά το σχετικό δικόγραφο της ανακοπής, επομένως, μπορεί να εκδοθεί διαταγή πληρωμής ανεξαρτήτως της φύσης της απαίτησης ως δημόσιας ή ιδιωτικής¹⁷⁴. Ούτε και δημιουργούνται προβλήματα από το άρθρο 633 παρ. 2 ΚΠολΔ και τη δημιουργία δεδικασμένου της διαταγής μετά τη δεύτερη άπρακτη επίδοση αυτής, καθώς τα ζητήματα δημοσίου δικαίου θα εκδικαστούν από το πολιτικό δικαστήριο μόνον παρεμπιπτόντως (άρθρο 2 ΚΠολΔ), χωρίς να εξοπλίζονται με δεδικασμένο¹⁷⁵.

Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, η σχετική προβληματική δεν έχει πλέον πρακτική σημασία, δεδομένου ότι ο Ν. 4335/2015 αντικατέστησε τη διάταξη του άρθρου 623 ΚΠολΔ προσθέτοντας εδάφιο, κατά το οποίο, προκειμένου να εκδοθεί διαταγή πληρωμής, θα πρέπει να πρόκειται «για ιδιωτικού δικαίου διαφορά».

Γ. Η δυνατότητα στοιχειοθέτησης αστικής ευθύνης του κράτους (ΕισΝΑΚ 105)

Τέλος, ενόψει μιας ενδεχόμενης άρνησης του καταδικα-

168. Βλ. ρητά και στο άρθρο 623 ΚΠολΔ η προϋπόθεση «να πρόκειται για ιδιωτική διαφορά» μετά την τροποποίησή του από τον Ν. 4335/2015.

169. Για την αντισυνταγματικότητα της εν λόγω διάταξης και την εντεύθεν παραβίαση της αρχής της ισότητας κατ' άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος, βλ. Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ, Από το άρθρο 8 του Ν. 2097/1952 στον Ν. 3068/2002 ..., ό.π., σ. 842 (στο τέλος)· σύμφωνος και ο Κ. ΜΠΕΗΣ, Παρατηρήσεις στην ΑΕΔ 18/2005, Δ 37, σ. 141 επ., σσ. 151-152, αριθ. 3, ο οποίος ασκεί κριτική στην πλειοψηφία της υπ' αριθ. 18/2005 απόφασης του ΑΕΔ που απέφυγε να καταπιστεί με τη συνταγματικότητα της προρρηθείσας διάταξης· προς την ίδια κατεύθυνση και η νομολογία, η οποία με επίκληση του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος δέχεται ότι στους εκτελεστούς τίτλους κατά του ελληνικού δημοσίου συμπεριλαμβάνονται και οι διαταγές πληρωμής, διότι προσομοιάζουν λειτουργικά με δικαστικές αποφάσεις. Βλ. σχετικά ΑΠ 369/2014 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 2347/2009 ΕφΑΔΠολΔ 2010, σ. 103, με Παρατηρήσεις Σ. ΑΝΔΡΙΤΣΟΥ· ΕφΑθ 461/2016 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

170. ΑΕΔ 18/2005, Δ, 37, σ. 141 επ., με Παρατηρήσεις Κ. ΜΠΕΗ.

171. Βλ. όμως και την αντίθετη άποψη του Εισηγητή δικαστή Ν. ΡΟΖΟΥ, ο οποίος υποστήριξε ότι με τη διάταξη του άρθρου 94 παρ. 4 του Συντάγματος γίνεται παραπομπή στις διατάξεις του ΚΔιοικΔ όσον αφορά το ζήτημα της εκτέλεσης στις διοικητικές διαφορές ουσίας. Ως εκ τούτου, δεν είναι επιτρεπτή η έκδοση διαταγής πληρωμής κατά του Δημοσίου από τον πολιτικό δικαστή. Τέλος, εφόσον οι διατάξεις του ΚΔιοικΔ δεν προβλέπουν την έκδοση διαταγής πληρωμής στις συγκεκριμένες διαφορές, δεν την περιλαμβάνουν στον κύκλο των παρατιθέμενων στο άρθρο 199 εκτελεστών τίτλων. Ας σημειωθεί ότι πλέον με τον Ν. 4329/2015 ρυθμίζεται η αρμοδιότητα έκδοσης διαταγής

πληρωμής για αξιώσεις από διοικητική σύμβαση συναφθείσας στο πλαίσιο εμπορικής συναλλαγής από το Μονομελές Διοικητικό Εφετείο με την εφαρμογή της προβλεπόμενης από τα άρθρα 272Α-272 παρ. 1 ΚΔιοικΔ, βλ. σχετικά Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ, Η ανακοπή κατά Διαταγής Πληρωμής, 2016, σ. 98.

172. Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Η ανακοπή κατά Διαταγής Πληρωμής, 2016, σ. 93.

173. Κ. ΜΠΕΗΣ, Διαταγή πληρωμής για χρηματικές απαιτήσεις εναντίον του Δημοσίου και των νομικών προσώπων του δημοσίου δικαίου, Δ, 28, σ. 506 επ., σ. 511, ο οποίος δέχεται ότι «[...] δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι ως "δικαιοδοσία" των δικαστηρίων νοείται η εξουσία τους για δεσμευτική διάγνωση των φερόμενων υπό την κρίση τους δικαιωμάτων. Όμως η διαταγή πληρωμής δεν ενέχει τέτοια διάγνωση [...] Είναι απλώς και μόνο εκτελεστός τίτλος. Συνεπώς δεν παραβιάζονται οι διατάξεις για το χωρισμό των δικαιοδοσιών, όταν ο δικαστής πολιτικού δικαστηρίου εκδίδει διαταγή πληρωμής αναφορικά με χρηματική απαίτηση, της οποίας η δικαστική διάγνωση υπάγεται στη δικαιοδοσία των τακτικών πολιτικών δικαστηρίων», δεχόμενος, όμως, ότι «[...] για την εκδίκαση της ασκούμενης ανακοπής δεν έχουν δικαιοδοσία τα πολιτικά δικαστήρια»· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Δ, 37, σ. 141 επ., σ. 153 (στο τέλος).

174. Αντίθετη η ΑΠ 1264/2011, ΕΠολΔ, 2012, σσ. 51-52, με την οποία έγινε δεκτό ότι μεταξύ των νομίμων προϋποθέσεων για την έκδοση διαταγής πληρωμής είναι να πρόκειται για απαίτηση που προέρχεται από διαφορά που υπάγεται στη δικαιοδοσία των πολιτικών δικαστηρίων κι όχι για απαίτηση από διαφορά δημοσίου δικαίου.

175. Σ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Η ανακοπή κατά Διαταγής Πληρωμής, 2016, σ. 95.

σθέντος κράτους να καταβάλει την επιδικασθείσα δίκαιη ικανοποίηση στο αδικηθέν μέρος και δεδομένου ότι, υπό τις παρούσες συνθήκες, δεν προβλέπεται η αναγκαστική εκτέλεση της απόφασης αυτής με τα μέσα του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, κρίνεται σκόπιμη η διερεύνηση της δυνατότητας θεμελίωσης αστικής ευθύνης του κράτους, κατ' άρθρο 105 ΕισΝΑΚ, στην περίπτωση μη συμμόρφωσης της ελληνικής πολιτείας.

Κατά μία άποψη, είναι δυνατόν να επιχειρηθεί μια αναλογία των όσων έκανε δεκτά το ΔΕΚ στην υπόθεση *Francovich/Ιταλία*. Ειδικότερα, στην απόφαση αυτή έγινε δεκτό ότι η παρανόμως προκληθείσα ζημία κατά την εφαρμογή από διοικητικά όργανα του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου και, πιο συγκεκριμένα, εξαιτίας της μη μεταφοράς ή της μη προσήκουσας μεταφοράς Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο, μπορεί να θεμελιώσει αστική ευθύνη του Δημοσίου¹⁷⁶. Σύμφωνα με το σκεπτικό του ΔΕΚ¹⁷⁷ και εφόσον πληρούνται ορισμένες ουσιαστικές προϋποθέσεις, ο εθνικός δικαστής οφείλει να αναγνωρίσει στον θιγόμενο ιδιώτη το δικαίωμα και στο κράτος την υποχρέωση προς αποκατάσταση σύμφωνα με τους δικονομικούς κανόνες του εθνικού δικαίου. Ουσιαστικά, η απόφαση αυτή του ΔΕΚ έχει ως κύρια νομική συνέπεια τη θεμελίωση της νομικής βάσης για την κατ' άρθρο 105 ΕισΝΑΚ αγωγή αποζημίωσης ενώ, περαιτέρω, στην αρχική υποχρέωση μεταφοράς της Οδηγίας προστίθεται η υποχρέωση συμμόρφωσης του κράτους προς την απόφαση ελλείψει της οποίας στοιχειοθετείται νέα παράβαση του κράτους (βλ. σχετικά άρθρο 260 παρ. 2 ΣΛΕΕ)¹⁷⁸. Σε κάθε περίπτωση, όπως διευκρίνισε το ΔΕΚ¹⁷⁹, το εθνικό δικονομικό σύστημα εκάστου κράτους μέλους δεν θα πρέπει να καθιστά πρακτικά αδύνατη την άσκηση των δικαιωμάτων που τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εξασφαλίζουν υπέρ των ιδιωτών βάσει του κοινοτικού δικαίου.

176. Η. ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ, Παρατηρήσεις στην απόφαση *Francovich* κατά Ιταλίας, ΕΕμπΔ, 1991, σ. 735 επ., ιδίως σ. 737, αριθ. 1.2.2· Κ.-Ν. ΚΑΚΟΥΡΗΣ, Το ΔΕΚ μετά τη Συνθήκη του Maastricht, ΤοΣ, 1993, σ. 5 επ., και ιδίως σ. 12 επ.· Ε. ΜΟΥΑΜΕΛΤΖΗ, Η ευθύνη του Κράτους για παραβίαση του κοινοτικού δικαίου και το δικαίωμα αποζημίωσης των ιδιωτών (σχολιασμός της απόφασης του ΔΕΚ επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων C-6/90 και C-9/90, *Francovich* και *Bonifaci/Ιταλία*, 19.11.1991, ECLI:EU:C:1991:428), ΕΕΕυρΔ, 1993, σ. 371 επ., και ιδίως σ. 376 επ.· Α. ΓΚΙΖΑΡΗ, Η υποχρέωση των κρατών-μελών της ΕΟΚ προς αποκατάσταση των συνεπειών που επέφερε σε ιδιώτες παράβαση κοινοτικής τους υποχρέωσης (Με αφορμή την απόφαση του ΔΕΚ της 19.11.91, *Francovich* κατά Ιταλικής Δημοκρατίας, C-6/90 και C-9/90, Δρ. 20/91), Αρμ, 1992, σ. 1168 επ.

177. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, *Francovich* και *Bonifaci/Ιταλία*, 19.11.1991, ECLI:EU:C:1991:428, σκ. 42.

178. Κ.-Ν. ΚΑΚΟΥΡΗΣ, ό.π., σ. 13, αριθ. 31.

179. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-6/90 και C-9/90, ό.π., σκ. 43.

Με βάση το εν λόγω σκεπτικό του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, υποστηρίζεται ότι, τηρουμένων των αναλογιών, θα μπορούσε να γίνει δεκτή η δημιουργία ζημίας του αδικηθέντος μέρους, εξαιτίας της μη καταβολής της επιδικασθείσας από το ΕΔΔΑ, δυνάμει του άρθρου 41, δίκαιης ικανοποίησης, οπότε η πρόκληση της ζημίας αυτής μπορεί να θεμελιώσει αστική ευθύνη του ελληνικού κράτους.

Εν προκειμένω, η προϋπόθεση του παρανόμου έγκειται στην παράλειψη των αρμόδιων αρχών να αποκαταστήσουν τη διαταραχθείσα έννομη τάξη από τη διαπιστωθείσα παραβίαση της Σύμβασης καταβάλλοντας την επιδικασθείσα αποζημίωση¹⁸⁰, ήτοι παραλείποντας να εγγράψουν στο ειδικό κονδύλιο του Υπουργείου Οικονομικών το σχετικό ποσό, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 2 του Ν. 1846/1989¹⁸¹.

VI. Επιλογικές σκέψεις

Εν κατακλείδι, είναι ακριβές ότι οι αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου έχουν αποκτήσει εκτεταμένη εξουσία επίδρασης επί των διαδικασιών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ιδίως στις περιπτώσεις που το κράτος μέρος έχει προσδώσει άμεσο αποτέλεσμα στην ΕΣΔΑ καθιστώντας τη μέρος του εσωτερικού του δικαίου.

Από τη μια πλευρά, το ουσιαστικό δεδικασμένο της απόφασης του Δικαστηρίου, γεννώμενο αυτομάτως και άνευ άλλης διαδικασίας δεκτό στην ημεδαπή έννομη τάξη, επιτρέπει, διαμέσου της επιτελούμενης θετικής του λειτουργίας, τη συνεκτίμηση της προηγηθείσας απόφασης του ΕΔΔΑ. Από την άλλη, το ερμηνευτικό δεδικασμένο των αποφάσεων του Δικαστηρίου συμβάλλει στην καθιέρωση ομοιόμορφων ερμηνευτικών προσεγγίσεων των επιμέρους διατάξεων της Σύμβασης. Μάλιστα, θα μπορούσε να παρατηρηθεί κριτικά ότι, παρότι οι έννοιες του ουσιαστικού και του ερμηνευτικού δεδικασμένου διακρίνονται σαφώς μεταξύ τους, αφενός, λόγω του διαφορετικού νομικού ερείσματος καθεμίας έννοιας και, αφετέρου, λόγω του διαφοροποιημένου πεδίου εφαρμογής τους, οι εν λόγω έννοιες, ωστόσο, αλληλοσυμπληρώνονται· από τη μια πλευρά, η εφαρμογή από το Δικαστήριο του ίδιου νομολογιακού κανόνα, που προηγουμένως διέπλασε, σημαίνει ότι το ερμηνευτικό δεδικασμένο αποκτά νομιμοποίηση και αποτελεσματικότητα μόνο μέσω του ουσιαστικού δεδικασμένου της μεταγενέστερης απόφασης· από την άλλη, το ουσιαστικό δεδικασμένο είναι τόσο περισσότερο αποδεκτό και σεβαστό όσο η δοθείσα λύση

180. Σ. ΚΤΙΣΤΑΚΗ, Αστική Ευθύνη του Κράτους στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ, 2005, σ. 2003 επ., σ. 2012.

181. Τ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΤΡΑΓΓΑ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. ΙΙΙ, σσ. 150-151· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Η εκτέλεση ..., ό.π., κεφ. ΙV, σσ. 79-80.

είναι προβλέψιμη, δηλαδή, όσο περισσότερο συνάδει με νομολογιακούς κανόνες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο προγενέστερων υποθέσεων.

Το κυριότερο ζήτημα που τίθεται, επιλογικά, συνυφαίνεται με τη δυνατότητα αναγνώρισης της έννομης συνέπειας της εκτελεστότητας στις αποφάσεις εκείνες του Δικαστηρίου με τις οποίες επιδικάζεται υπέρ του προσφεύγοντος ορισμένο ποσό δίκαιης ικανοποίησης. Εκκινώντας από την ομόφωνη σχεδόν άποψη της διεθνούς θεωρίας, κατά την οποία τέτοιος χαρακτήρας εκτελεστού τίτλου δεν προσδίδεται στις αποφάσεις του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, καταλήγει κανείς στην παραδοχή ότι ασφαλέστερη οδός προς τον σκοπό διασφάλισης της αποτελεσματικής εκτέλεσης αυτών κατά του ελληνικού Δημοσίου είναι αυτός της θέσπισης ρητής νομοθετικής διάταξης, δεδομένης της παντελούς έλλειψης αντίστοιχης διάταξης στο πεδίο του διεθνούς δικαίου. Όσο και αν είναι επιδοκιμαστέος ο σκοπός της διασφάλισης της αναγκαστικής εκτέλεσης, δεν είναι δυνατόν να επιχειρείται εκτέλεση κατά του ελληνικού Δημοσίου ελλείψει ενός σαφούς κανονιστικού ερείσματος. Ούτε, άλλωστε, είναι θεμιτή η λύση της αναλογικής εφαρμογής των διατάξεων του ΚΠολΔ και η εντεύθεν καθιέρωση μιας διαδικασίας *exequatur*, καθώς οι προϋποθέσεις της αναλογίας, όπως προαναφέρθηκε, δεν πληρούνται εν προκειμένω. Πράγματι, σε επιμέρους ζητήματα, όπως στο άρθρο 323 αριθ. 2 ΚΠολΔ, με το οποίο καθιερώνεται η αρχή του αντικατοπτρισμού, η επιχειρούμενη αναλογία δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής. Εξάλλου, η θεμελιώδης προϋπόθεση του άρθρου 905 παρ. 2 ΚΠολΔ, κατά την οποία απαιτείται η εκτελεστότητα κατά το δίκαιο του τόπου έκδοσης, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συντρέχει, αφού η Σύμβαση λαμβάνει εκ των πραγμάτων υπερτοπικό χαρακτήρα, ενώ η

έδρα του Δικαστηρίου του Στρασβούργου είναι όλως συμπωματική.

Είναι προφανές, λοιπόν, ότι, η κατά τα λοιπά θεμιτή επιδίωξη αναγκαστικής εκτέλεσης της απόφασης κινείται αμιγώς στο πλαίσιο υιοθέτησης μιας *de lege ferenda* λύσης· με άλλα λόγια, η αναγκαιότητα θέσπισης ειδικής νομοθετικής ρύθμισης, κατά το πρότυπο αντίστοιχων ευρωπαϊκών νομοθεσιών, που είτε αναγνωρίζουν την έννομη συνέπεια της εκτελεστότητας στις αποφάσεις του Δικαστηρίου¹⁸² είτε προβλέπουν διαδικασία *exequatur*¹⁸³, παραμένει.

Χρήσιμο θα ήταν, πάντως, και οι δύο αυτές έννομες τάξεις, η εσωτερική και η διεθνής, να ιδωθούν από κοινού. Η Σύμβαση και το εσωτερικό δίκαιο είναι στην πραγματικότητα τόσο στενά συνδεδεμένες έννομες τάξεις, ώστε μόνο από κοινού μπορούν να εξεταστούν.

Τέλος, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι και με το ισχύον νομοθετικό καθεστώς της ΕΣΔΑ, η εκτέλεση της απόφασης επαφίεται μεν στο καταδικασθέν κράτος, αλλά η εν τοις πράγμασι ασκούμενη πίεση – πολιτική και διπλωματική – εκ μέρους της Επιτροπής Υπουργών, βάσιμα προσδοκάται ότι θα προασπίζει εν τέλει την αποτελεσματική εκτέλεση.

182. Παράδειγμα χωρών που έχουν καθιερώσει με ειδική διάταξη την εκτελεστότητα των αποφάσεων του Δικαστηρίου στην εσωτερική έννομη τάξη είναι η Μάλτα, βλ. σχετικά P. MAHONEY / S. PREBENSEN, ό.π., σ. 635, αριθ. 3.

183. Ρητά τέτοια πρόβλεψη στο αυστριακό δίκαιο, βλ. σχετικά Π. ΓΕΣΙΟΥ-ΦΑΛΤΣΗ, Δίκαιο Αναγκαστικής Εκτελέσεως, τόμ. Ι, παρ. 8, σ. 139, υποσημ. 115.

Ανάλωση κατά προτίμηση; Σκέψεις για το Ευρωπαϊκό Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας στο ψηφιακό περιβάλλον με αφορμή την απόφαση του ΔΕΕ «Tom Kabinet» (C-263/18)

Θεόδωρος Χίου*

Η απόφαση του ΔΕΕ, της 19ης Δεκεμβρίου 2019, «Tom Kabinet» (υπόθεση C-263/18) διευκρινίζει το καθεστώς διαδικτυακής διάθεσης «μεταχειρισμένων» αρχείων ηλεκτρονικών βιβλίων (e-books) υπό το πρίσμα των περιουσιακών εξουσιών του δημιουργού και αποτελεί ένα ακόμα επεισόδιο στην προσαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας στην ψηφιακή εποχή. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί την κριτική ανάλυση της υιοθετηθείσας από το Δικαστήριο επιχειρηματολογίας και καταλήγει στη διατύπωση ορισμένων σκέψεων γύρω από την αποσπασματική και κατακερματισμένη κατασκευή του ευρωπαϊκού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, από αμφότερες τις νομοθετικές και νομολογιακές συμβολές, ιδίως ως προς το σκέλος της ψηφιακής προσαρμογής του.

πνευματική ιδιοκτησία – ψηφιακό περιβάλλον – δικαίωμα διανομής – ανάλωση – παρουσίαση στο κοινό – e-books

I. Εισαγωγή

Ο ψηφιακός μετασχηματισμός των πολιτιστικών βιομηχανιών¹ θέτει – εδώ και πολλά χρόνια πλέον – ρυθμιστικές προκλήσεις στο δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας². Οι προκλήσεις γεννώνται, μεταξύ άλλων, και κατά τη ρυθμιστική αντιμετώπιση της ψηφιακής εκδοχής «παραδοσιακών» μορφών εκμετάλλευσης έργων. Οι δυσκολίες εφαρμοστικής προσαρμογής των σχετικών κανόνων δεν σχετίζονται μόνο με τις πρόσθετες ή διαφορετικές δυνατότητες που προσφέρουν οι τεχνολογικές εξελίξεις στον τρόπο ή την ένταση της εκμετάλλευσης έργων, αλλά συνδέονται και με την ανατροπή της ισορροπίας μεταξύ των συμφερόντων των δικαιούχων και των συμφερόντων των χρηστών στο ψηφιακό περιβάλλον³. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων δυσκολιών φέρει στο προσκήνιο η πρόσφατη απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΔΕΕ ή Δικαστήριο), της 19ης Δεκεμβρίου 2019, επί της υπόθεσης C-263/18, *Nederlands Uitgeversond και Groep Algemene Uitgevers* (εφεξής: Απόφαση)⁴, η οποία αναφέρεται στη διαδικτυακή διανομή ηλεκτρονικών βιβλίων (e-books). Παρότι συνήθης και μη προβληματική για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας η πώληση «μεταχειρισμένων» βιβλίων [δηλ. έντυπων συνήθως αντιτύπων που αντιστοιχούν σε ενσώματα (έγχαρτα) αντικείμενα] στον αναλογικό κόσμο (βλ. ιδίως τα πα-

λαιοβιβλιοπωλεία), η ψηφιακή μεταγραφή της, δηλαδή η πώληση «μεταχειρισμένων» e-books [αντιτύπων υπό μορφή (απουλοποιημένων) ψηφιακών αρχείων], θέτει αμφισβητούμενα νομικά ζητήματα⁵, τα οποία έταμε με την κρίση του το ΔΕΕ στο πλαίσιο της Απόφασης.

Σύμφωνα με το ιστορικό της υπόθεσης⁶, η ολλανδική εταιρεία Tom Kabinet Internet BV διαχειρίζετο, από το έτος 2014, διαδικτυακή πλατφόρμα η οποία λειτουργούσε ως ψηφιακή αγορά «μεταχειρισμένων» ηλεκτρονικών βιβλίων (δηλ. νομίμως αγορασθέντων ψηφιακών αρχείων που εμπεριέχουν προστατευόμενα έργα λόγου). Από το έτος 2015, η πλατφόρμα μετεξελίχθηκε σε «ψηφιακή λέσχη ανάγνωσης» (ονόματι «Tom Leesclub»), η οποία λειτουργούσε ως εξής: κατόπιν (συνδρομητικής, αρχικά) εγγραφής στη λέσχη, κάθε μέλος της (χρήστης) μπορούσε: (α) να αγοράσει ένα ηλεκτρονικό βιβλίο το οποίο είχε προμηθευτεί (νομίμως) η ίδια η Tom Kabinet, (β) να αγοράσει ένα ηλεκτρονικό βιβλίο που δωρήθηκε ή πωλήθηκε στην εταιρεία από κάποιο άλλο μέλος, ή (γ) να παραχωρήσει με αντάλλαγμα ή να δωρήσει ένα (νομίμως αγορασθέν) ηλεκτρονικό βιβλίο στην Tom Kabinet (λαμβάνοντας πιστωτικές μονάδες για αγορά έτερων ηλεκτρονικών βιβλίων από τη λέσχη ή έκπτωση στη συν-

* ΔΝ, Δικηγόρος, Μεταδιδακτορικός Ερευνητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, ιδρυτής και διαχειριστής του IPrights.GR

1. Πρβλ. C. PEUKERT, *The Next Wave of Digital Technological Change and the Cultural Industries*, 2018, διαθέσιμο στο: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3273110.

2. Για μια σύντομη επισκόπηση, βλ. Θ. ΧΙΟΥ, *Τεχνητή Νοημοσύνη και Πνευματική Ιδιοκτησία: σε ποιον ανήκουν οι δημιουργίες μηχανών;*, *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας*, 2, 2020, υπό έκδοση.

3. Πρβλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar στην παρούσα υπόθεση, 10.09.2019, ECLI:EU:C:2019:697, σημ. 4 επ.

4. Δημοσιευθείσα στον εγχώριο επιστημονικό τύπο σε ΔΕΕ, 2020, σ. 811 επ. και *Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας*, 1, 2020, σ. 106.

5. Αυτά εμφανίστηκαν ήδη κατά τη δικαστική αντιμετώπιση του ζητήματος από τα δικαστήρια της Ολλανδίας, πριν την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος προς το ΔΕΕ. Βλ. σκ. 22 και 27-30 της Απόφασης. Πρβλ. και την επιβεβαίωση ύπαρξης αμφισβητούμενου ζητήματος στο σημ. 97 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar: «Οι σκέψεις αυτές με οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, μολονότι σοβαροί λόγοι συνηγορούν υπέρ της αναγνώρισης του κανόνα της αναλώσεως του δικαιώματος διανομής στην περίπτωση της μεταφορτώσεως, εντούτοις, άλλοι λόγοι, τουλάχιστον εξίσου ισχυροί, αντιτίθενται στη λύση αυτή».

6. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση, βλ. σκ. 20 επ. της Απόφασης και P. MEZEI, *The Doctrine of Exhaustion in Limbo – Critical Remarks on the CJEU's Tom Kabinet Ruling*, *Jagiellonian University Intellectual Property Law Review*, 2020, σσ. 130-153, ιδίως σσ. 131-132, διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3560138>.

δρομή), παρέχοντας τον σύνδεσμο μεταφόρτωσης του οικείου βιβλίου και δηλώνοντας ότι δεν διατηρεί αντίγραφο του.

Το πρωτοδικείο της Χάγης, ευρισκόμενο αντιμέτωπο με αίτηση ολλανδικών ενώσεων εκδοτών (Nederlandse Uitgeversbond/NUV και Groep Algemene Uitgevers/GAU) με την οποία ζητείτο η διακοπή της λειτουργίας της ανωτέρω ψηφιακής λέσχης λόγω προσβολής πνευματικών δικαιωμάτων, υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, ερωτώντας⁷ κατά πόσο η μεταπώληση ηλεκτρονικών βιβλίων, η οποία πραγματοποιείται διά της παροχής μέσω μεταφόρτωσης (downloading) του εκάστοτε αρχείου (ψηφιακού/αποϋλοποιημένου υλικού φορέα) για μόνιμη χρήση, υπάγεται στην περίμετρο του (αναλωτού) δικαιώματος διανομής του άρθρου 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/EK⁸ ή σε αυτή του (μη αναλωτού) δικαιώματος παρουσίασης στο κοινό του άρθρου 3 παρ. 1 της ίδιας Οδηγίας⁹.

Το Δικαστήριο κλήθηκε να αποσαφηνίσει τον νομικό χαρακτηρισμό της διάθεσης ηλεκτρονικών βιβλίων υπό μορφή ψηφιακών αρχείων διαθέσιμων για μεταφόρτωση (downloading) και μόνιμη χρήση και, συνεκδοχικά, το περιεχόμενο της θεωρίας της ανάλωσης του δικαιώματος διανομής ηλεκτρονικών βιβλίων στον ψηφιακό κόσμο, υπό το φως του ευρωπαϊκού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας. Αρχικώς, επεσήμανε την ανάγκη επίλυσης του ερμηνευτικού αδιεξόδου, το οποίο ανακύπτει κατά την υπαγωγή της (μετα)πώλησης μεταφορτώσιμων ηλεκτρονικών βιβλίων (ήτοι, ψηφιακών αποϋλοποιημένων αντιτύπων των προστατευόμενων έργων) στο γράμμα των διατάξεων που ορίζουν το δικαίωμα της διανομής (άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/EK) και το δικαίωμα παρουσίασης στο κοινό (άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/EK)¹⁰. Ειδικότερα, επισημάνθηκε ότι δεν προκύπτει από το γράμμα και μόνο των διατάξεων κατά πόσο με την εν λόγω διάθεση ο δημιουργός καθιστά προσιτό το έργο στο κοινό «κατά τρόπο ώστε οποιοσδήποτε να έχει πρόσβαση σε αυτό όπου και όταν επιλέγει ο ίδιος»¹¹ (δικαίωμα παρουσίασης στο κοινό) ή κατά πόσο διανέμει αντίγραφα του έργου στο κοινό με οποιαδήποτε μορφή, μέσω πώλησης ή άλλως (δικαίωμα διανομής).

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο:

(1) ερμήνευσε συσταλτικά το δικαίωμα διανομής (άρθρο

4 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/EK) ως ένα offline δικαίωμα διάθεσης υποθεμάτων προστατευόμενων βιβλίων, με πώληση ή άλλο τρόπο, το οποίο αφορά και καλύπτει μόνο την υλική διανομή βιβλίων, δηλαδή, τη διανομή υλικών (κατά βάση έντυπων) αντιτύπων των βιβλίων, και το οποίο αναλώνεται από την πρώτη πώληση ή την κατ' άλλον τρόπο πρώτη μεταβίβαση της κυριότητας αντιτύπου αυτού εντός της εσωτερικής αγοράς που πραγματοποιείται από τον δικαιούχο ή με τη συγκατάθεσή του,

(2) εισήγαγε ένα μη αναλωτό «υπερδικαίωμα» παρουσίασης στο κοινό (άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/29/EK), του οποίου τα όρια διαγράφονται με διασταλτική ερμηνεία και αρνητικά, ως καλύπτοντα και κάθε διάθεση αντιτύπων προστατευόμενου βιβλίου που δεν υπάγεται στο δικαίωμα διανομής όπως ορίζεται ανωτέρω, συμπεριλαμβανομένης της ηλεκτρονικής διανομής¹², δηλαδή της διάθεσης ηλεκτρονικών βιβλίων (ψηφιακών αποϋλοποιημένων αντιτύπων βιβλίων) μέσω διαδικτύου μέσω κατ' αίτηση μεταφόρτωσης (downloading) και για μόνιμη χρήση, και

(3) υπήγαγε τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης στις προϋποθέσεις εφαρμογής του δικαιώματος παρουσίασης στο κοινό (ύπαρξη πράξης παρουσίασης του έργου και ύπαρξη κοινού¹³), επιβεβαιώνοντας την πλήρωσή τους στην προκείμενη περίπτωση, χωρίς να εξετάζει επιπροσθέτως το τεθέν ερώτημα της νομιμότητας της αναπαραγωγής των προστατευόμενων βιβλίων, η οποία λαμβάνει χώρα κατά τη μεταπώληση¹⁴.

Με την ανωτέρω κρίση του, το Δικαστήριο αναγνώρισε τη δυνατότητα του δημιουργού να απαγορεύει ή να επιτρέπει τη μεταπώληση (νομίμων) ψηφιακών αντιτύπων προστατευόμενων βιβλίων επί τη βάσει άσκησης του δικαιώματος παρουσίασης στο κοινό. Η υιοθετηθείσα κρίση επέχει σημαντικές προεκτάσεις, καθότι επηρεάζει την τύχη ολόκληρης της αγοράς ηλεκτρονικών βιβλίων «από δεύτερο χέρι»¹⁵ (και όχι μόνον) της Ευρωπαϊκής

7. Το ερώτημα επαναδιατυπώθηκε με αυτό το περιεχόμενο από το ίδιο το ΔΕΕ, βλ. σκ. 31-33 της Απόφασης. Πρβλ. και σημ. 24 των Προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar, ό.π.

8. Η αντίστοιχη διάταξη του εθνικού δικαίου είναι το άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο δ' Ν. 2121/1993.

9. Ibid, στοιχείο η'.

10. Σκ. 37 της Απόφασης.

11. Πρβλ. την «κατ' αίτησιν μετάδοση με διαλογική μορφή», ibid, σκ. 43.

12. Για τη διάκριση ανάμεσα σε υλική και ηλεκτρονική διανομή, βλ. σκ. 42 της Απόφασης, με παραπομπή στην αιτιολογική έκθεση της Πρότασης Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την εναρμόνιση ορισμένων θεμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία των πληροφοριών, COM(97) 628 τελικό, χωρίς όμως ρητή αναφορά σε σκέψεις.

13. Ibid, σκ. 60 επ.

14. Ibid, σκ. 73. Το εν λόγω ερώτημα εξετάστηκε από τον Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar στις Προτάσεις του, ό.π., σημ. 45-48. Σχετική είναι η επίδραση της δημιουργίας πρόσθετων αντιγράφων από τον αγοραστή κατά την εφαρμογή της ανάλωσης δικαιώματος από την πρώτη πώληση αντιγράφου, βλ., αντί πολλών, P. MEZEI, ό.π., σ. 140.

15. Ενδεικτικό είναι το αποχαιρετιστήριο κείμενο που ανήρτησε η Tom Kabinet ως συνέπεια της σχολιαζόμενης απόφασης, δια-

Ένωσης, ιδίως αν ιδωθεί σε αντιπαραβολή με την προγενέστερη νομολογία του ίδιου Δικαστηρίου στην απόφαση *UsedSoft*¹⁶.

Ενώ το υπό (3) σκέλος της Απόφασης συνιστά μια μάλλον αναμενόμενη νομική υπαγωγή¹⁷, η επιχειρηματολογία που οδηγεί στη διάπλαση των ορίων των περιουσιακών δικαιωμάτων διανομής και παρουσίας στο κοινό, αναφορικά με ηλεκτρονικά βιβλία (II), συνιστά αφορμή για βαθύτερη κριτική ανάλυση των επιχειρημάτων που επικαλείται το Δικαστήριο (III) και οδηγεί αναπόδραστα στη διατύπωση ορισμένων σκέψεων γύρω από την αποσπασματική και κατακερματισμένη κατασκευή του ευρωπαϊκού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, από αμφότερες τις νομοθετικές και νομολογιακές συμβολές, ιδίως ως προς το σκέλος της ψηφιακής προσαρμογής του (IV).

II. Σκιαγράφηση των επιχειρημάτων της Απόφασης

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η νομική μεταχείριση της διανομής ηλεκτρονικών βιβλίων (αποϋλοποιημένων αντιτύπων υπό μορφή ψηφιακών αρχείων) πρέπει να αντιμετωπιστεί διαφορετικά σε σχέση με την «παραδοσιακή» διανομή ενσώματων αντιτύπων βιβλίων, υπό την έποψη των περιουσιακών εξουσιών του δικαιώματος του δημιουργού και υπό το πρίσμα της αρχής της ίσης μεταχείρισης¹⁸.

Η εν λόγω διαφορετική μεταχείριση υπαγορεύεται από τελεολογική και ιστορική ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας και από τη σύμφωνη ερμηνεία

του τελευταίου με το διεθνές δίκαιο που έχει συνολογίσει η Ένωση¹⁹. Ειδικότερα, το Δικαστήριο επικαλείται, κατ' αρχάς, την ερμηνεία των άρθρων 6 και 7 της Συνθήκης του ΠΟΔΙ για την Πνευματική Ιδιοκτησία (1996) (εφεξής: Συνθήκη του ΠΟΔΙ), με βάση το κείμενο των Κοινών Δηλώσεων²⁰, δυνάμει των οποίων, πράγματι, η «διάθεση» (διανομή) έργων στο κοινό κατά το άρθρο 6 παρ. 1²¹ αφορά μόνον «ενσώματα αντικείμενα» και όχι διανομή «άυλων έργων [sic], όπως τα ηλεκτρονικά βιβλία»²². Κατά συνέπεια, δυνάμει της εν λόγω ερμηνείας, η έννοια του διανεμόμενου «πρωτότυπου» και «αντίτυπου» έργου κατ' άρθρο 6 παρ. 1 της ανωτέρω Συνθήκης του ΠΟΔΙ, αναφέρεται σε ενσώματο (μη ψηφιακό) υλικό φορέα που εμπεριέχει το έργο αυτό και το δικαίωμα διανομής αφορά τη διάθεση στο κοινό των εν λόγω υλικών ενσωματωμένων αντιτύπων - ενσώματων αντικειμένων με πώληση ή άλλη σύμβαση που επιφέρει μεταβίβαση της κυριότητας επί του ενσώματου υλικού φορέα («διεθνοδικαιϊκό» επιχείρημα).

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η ανωτέρω ερμηνεία υιοθετείται ήδη εντός της αιτιολογικής έκθεσης της Πρότασης Οδηγίας σχετικά με την εναρμόνιση ορισμένων θεμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία των πληροφοριών [COM(97) 628 τελικό]²³ και, μετέπειτα, επιρρωνύεται από επιμέρους αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ: «η έννοια της «παρουσίας στο κοινό» [...] πρέπει να ερμηνεύεται υπό ευρεία έννοια, ως καλύπτουσα κάθε παρουσίαση σε κοινό το οποίο δεν παρίσταται στον τόπο της παρουσιάσεως [...]»²⁴ και «το δικαίωμα διανομής περιλαμβάνει το αποκλειστικό δικαίωμα ελέγχου «της διανομής έργων που ενσωματώνονται σε υλικό φορέα» και [...] το ζήτημα της αναλώσεως του δικαιώματος δεν τίθεται στην περίπτωση των υπηρεσιών και ιδιαίτερα των υπηρεσιών ανοιχτής

θέσιμο στο: <https://www.tomkabinet.nl/>: "The recent ruling of Court of Justice of the European Union gave us too little room to follow our current path and up [...] Many challenges in the world of ebooks remain unsolved, and we failed to create a sustainable way of reselling ebooks. For this, we're deeply sorry".

16. ΔΕΕ C-128/11, *UsedSoft*, 03.07.2012, ECLI:EU:C:2012:407. Ενώ το ζήτημα της ψηφιακής ανάλωσης εθίγη και από άλλες αποφάσεις του ΔΕΕ, η απόφαση *UsedSoft* συνιστά το έτερο σκέλος του διαμορφωθέντος νομολογιακού διπόλου, μιας και το Δικαστήριο επιχειρηματολογεί εκτενώς ως προς τη μη εφαρμοσιμότητα της νομολογίας *UsedSoft* στην προκείμενη περίπτωση. Πρβλ. Ρ. ΜΕΖΕΙ, ό.π., σ. 130, ο οποίος υπογραμμίζει ότι μόνο η Απόφαση αναφέρεται σε ένα "pure digital exhaustion scenario", δεδομένου ότι η απόφαση *UsedSoft* αφορούσε κατ' ακριβολογία την πώληση των κωδικών άδειας χρήσης (licence key) των προγραμμάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή και όχι τα αρχεία αφ' εαυτά (βλ. σκ. 24 επ. της απόφασης *UsedSoft*).

17. Βλ. όμως σημείωμα Κ. ΒΟΣΣΟΥ, Η ψηφιακή μεταπώληση «μεταχειρισμένων» ηλεκτρονικών βιβλίων (e-books) υπό το πρίσμα της αρχής περί (μη) ανάλωσης, Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας, 1, 2020, σ. 106 επ., όπου διεξοδικότερη ανάλυση της κρίσης του Δικαστηρίου ως προς την ύπαρξη νέου κοινού, η οποία επιβάλλει την προηγούμενη άδεια των δικαιούχων για τη διαλαμβανόμενη παρουσίαση στο κοινό.

18. *A contrario*, σκ. 57 της Απόφασης.

19. *Ibid*, ιδίως σκ. 38 και 39. Σχετική είναι η υπ' αριθμ. 2000/278/ΕΚ Απόφαση του Συμβουλίου, της 16ης Μαρτίου 2000, σχετικά με την έγκριση, εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της Συνθήκης του ΠΟΔΙ για την πνευματική ιδιοκτησία και της Συνθήκης του ΠΟΔΙ για τις εκτελέσεις και τα φωνογραφήματα, ΕΕ 2000 L 89/6.

20. Συνθήκη του ΠΟΔΙ για την πνευματική ιδιοκτησία (1996) (WCT) – Κοινές Δηλώσεις, ΕΕ 2000 L 89/8.

21. «Οι δημιουργοί λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα να επιτρέπουν τη διάθεση στο κοινό του πρωτότυπου και των αντιτύπων των έργων τους μέσω πώλησης ή άλλης μεταβίβασης της κυριότητας».

22. Σκ. 40 της Απόφασης.

23. *Ibid*, σκ. 41-45, χωρίς όμως ρητή αναφορά σε σκέψεις. Σημειώνεται ότι η παράθεση αποσπασμάτων εντός εισαγωγικών στη σχολιαζόμενη απόφαση δεν ταυτίζεται επακριβώς με το περιεχόμενο της αιτιολογικής έκθεσης ή/και με την επίσημη ελληνική μετάφραση, βλ. ιδίως αιτιολογικές σκ. 16 επ.

24. Αιτιολογική σκ. 23 και σκ. 49 της Απόφασης.

γραμμής [...]»²⁵.

Επίσης, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι, κατά τη νομολογιακή ερμηνεία της ανάληψης δικαιώματος διανομής που προβλέπει το άρθρο 4 παρ. 2 της Οδηγίας 2001/29/EK στην απόφαση *Art & Allposters International*²⁶ (σκ. 37 αυτής), η αναφορά της αιτιολογικής σκ. 28 της εν λόγω Οδηγίας σε διανομή υλικού φορέα ερμηνεύτηκε ως αφορώσα μόνον διανομή ενσώματων υλικών φορέων (“*tangible articles*” στην αγγλική εκδοχή, το οποίο αποδίδεται ως «υλικός φορέας») ²⁷ και, εξ αντιδιαστολής, ως μη καλύπτουσα τους μη ενσώματους υλικούς φορείς («επιχείρημα εκ του ευρωπαϊκού κεκτημένου»).

Τέλος, το Δικαστήριο απέκρουσε τη δυνατότητα εφαρμογής στην προκείμενη περίπτωση της νομολογίας *UsedSoft*, δυνάμει της οποίας²⁸ άπασες οι μορφές υλικών φορέων (ενσώματοι ή ψηφιακοί) που ενσωματώνουν προγράμματα ηλεκτρονικού υπολογιστή²⁹ εξομοιώνονται ως προς την επίδρασή τους στην ανάληψη του δικαιώματος διανομής αντιγράφων προγραμμάτων υπολογιστών κατ’ άρθρον 4 παρ. 2 της Οδηγίας 2009/24/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Απριλίου 2009, για τη νομική προστασία των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών³⁰.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η λύση της εξομοίωσης οιασδήποτε μορφής υλικού φορέα εν σχέσει με την ανάληψη του δικαιώματος διανομής δεν δύναται να εφαρμοστεί στην περίπτωση των ηλεκτρονικών βιβλίων, διότι:

(1) η Οδηγία 2009/24/EK συνιστά *lex specialis* σε σχέση με την Οδηγία 2001/29/EK και, σε αντίθεση με την τελευταία, η πρώτη σαφώς επιδιώκει την εξομοίωση υλικών και άυλων αντιγράφων προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών³¹ («συστηματικό επιχείρημα»),

(2) η Οδηγία 2009/24/EK δεν εφαρμόζεται στα ηλεκτρονικά βιβλία, διότι «ένα ηλεκτρονικό βιβλίο δεν αποτελεί

πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή»³² ενώ, ακόμα και στην περίπτωση που γινόταν δεκτό ότι το ηλεκτρονικό βιβλίο αποτελεί ένα σύνθετο υλικό που περιλαμβάνει έργο λόγου και πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή, το τελευταίο έχει απλώς παρακολουθηματικό χαρακτήρα σε σχέση με το ουσιώδες περιεχόμενο του ηλεκτρονικού βιβλίου και δεν δύναται να επιφέρει εφαρμογή των ειδικών διατάξεων της Οδηγίας 2009/24/EK στο ηλεκτρονικό βιβλίο³³ («επιχείρημα της μη αναλογίας»),

(3) σε αντίθεση με την υλική και ηλεκτρονική διανομή προγραμμάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή που κρίνονται παρεμφερείς και λειτουργικά ισοδύναμες³⁴, η παροχή ενός βιβλίου επί υλικού (ενσώματου) φορέα και η παροχή ενός ηλεκτρονικού βιβλίου δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι είναι ισοδύναμες από οικονομικής και λειτουργικής απόψεως, διότι:

(α) τα άυλα ψηφιακά αντίγραφα, αντιθέτως προς τα βιβλία σε υλικό φορέα, δεν φθείρονται με τη χρήση, οπότε τα μεταχειρισμένα αντίγραφα υποκαθιστούν πλήρως τα καινούρια αντίγραφα («επιχείρημα της φθοράς του υλικού φορέα»),

(β) οι ανταλλαγές των αντιγράφων αυτών δεν απαιτούν ούτε προσπάθεια ούτε πρόσθετα έξοδα, οπότε μια παράλληλη αγορά μεταχειρισμένων έργων ενδέχεται να θίγει το συμφέρον των δικαιούχων να λαμβάνουν εύλογη αμοιβή για τα έργα τους κατά τρόπο πολύ σημαντικότερο απ’ ό,τι η αγορά για μεταχειρισμένα ενσώματα αντικείμενα³⁵ («επιχείρημα ήσσονος υποδομής για αγορά “μεταχειρισμένων” e-books»).

III. Κριτική ανάγνωση

Η Απόφαση χαρακτηρίζεται από σαφήνεια ως προς τη διατύπωση της κρίσης της περί της νομικής αντιμετώπισης της ψηφιακής «διανομής» e-books: ελεύθερη (ήτοι: μη υπαγόμενη στην αποκλειστική εξουσία των δικαιούχων) αγορά «μεταχειρισμένων» e-books δεν νοείται εντός της ΕΕ. Διότι, η διανομή των εν λόγω αντιγράφων διά παροχής προς κατ’ αίτηση μεταφόρτωσης μέσω διαδικτύου, ως παρουσίαση στο κοινό, θα απαιτεί πάντοτε προηγούμενη άδεια και, αντιστοίχως, (εύλογη³⁶) αμοιβή για τους δικαι-

25. Αιτιολογική σκ. 29 και σκ. 51 της Απόφασης.

26. ΔΕΕ C-419/13, *Art & Allposters International*, 22.01.2015, ECLI:EU:C:2015:27.

27. Σκ. 52 της Απόφασης.

28. ΔΕΕ C-128/11, ό.π, σκ. 55.

29. Πάντως, υποστηρίζεται ότι η απόφαση *UsedSoft* δεν θα πρέπει να διαβαστεί ως γενική αποδοχή της ψηφιακής ανάληψης του δικαιώματος διανομής σε προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, αλλά ως ανάληψη που σχετίζεται με το μοντέλο εκμετάλλευσης «μεταχειρισμένων» προγραμμάτων υπολογιστών που χαρακτήριζε το ιστορικό της υπό κρίση υπόθεσης. Βλ. P. JOUGLEUX, Ευρωπαϊκό Δίκαιο Διανοητικής Ιδιοκτησίας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2020, αρ. 493, σσ. 197-198.

30. ΕΕ 2009 L 111/16.

31. Σκ. 55-56 της Απόφασης.

32. *Ibid*, σκ. 54.

33. *Ibid*, σκ. 59.

34. *Ibid*, σκ. 57.

35. *Ibid*, σκ. 58.

36. Πρβλ. *ibid*, σκ. 48. Συναφές εδώ είναι και το άρθρο 18 της Οδηγίας 2019/790, της 17ης Απριλίου 2019, για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά και την τροποποίηση των Οδηγιών 96/9/EK και 2001/29/EK, που θέτει την «αρχή της δέουσας και αναλογικής αμοιβής» για τον καθορισμό «εύλογης αμοιβής στις συμβάσεις εκμετά-

ούχους. Παρά τη σαφήνεια της θέσης, φρονούμε ότι, πέ-
ραν των μεταφραστικών αστοχιών που αναδεικνύονται³⁷,
εγείρονται προβληματισμοί ως προς την πειστικότητα
των μεταχειριζόμενων επιχειρημάτων³⁸.

Κατ' αρχάς, η πειστικότητα του διεθνοδικαιικού επιχειρή-
ματος κλονίζεται υπό το φως της προγενέστερης νομο-
λογίας του ίδιου Δικαστηρίου. Πράγματι, υπό τη σκοπιά
του διεθνούς δικαίου, το οποίο ίσχυε εξίσου και κατά τον
χρόνο έκδοσης της απόφασης *UsedSoft*, το Δικαστήριο
θα έπρεπε να έχει υιοθετήσει και τότε αντίστοιχη προσέγ-
γιση με αυτή της Απόφασης, επί τη βάσει των ίδιων επι-
χειρημάτων³⁹, λόγω ταυτότητας νομικού λόγου και κατ'
εφαρμογή της αρχής της ισότητας. Διότι, σύμφωνα με το
άρθρο 4 της Συνθήκης ΠΟΔΙ, τα προγράμματα ηλεκτρο-
νικών υπολογιστών λογίζονται ως λογοτεχνικά έργα και
το άρθρο 6 παρ. 1 της ίδιας Συνθήκης παρέχει το δικαίω-
μα διανομής όπως αυτό ερμηνεύεται από το κείμενο των
Κοινών Δηλώσεων, σε όλους τους δημιουργούς λογοτε-
χνικών έργων ανεξαιρέτως. Έτσι, η διακριτική μεταχείριση
των προγραμμάτων υπολογιστή και των λοιπών έργων ως
προς το δικαίωμα διανομής και την (ψηφιακή) ανάλωσή
του δεν φαίνεται συστηματικά συνεπής υπό την οπτική
του διεθνούς δικαίου, στον βαθμό που η Συνθήκη ΠΟΔΙ
δεν επιφυλάσσει διαφορετική μεταχείριση μεταξύ προ-
γραμμάτων υπολογιστών (εκφρασμένα σε οποιαδήποτε
μορφή) και λοιπών λογοτεχνικών έργων.

Δυνάμει των ανωτέρω, θα πρέπει να θεωρήσουμε: (α) είτε
ότι το Δικαστήριο στην απόφαση *UsedSoft* διέθετε την ευ-
χέρεια να ερμηνεύει τις ρυθμίσεις του δικαίου της Ένωσης
(ειδικώς, το άρθρο 4 της Οδηγίας 2009/24/EK) εκτός πρί-
σματος διεθνούς δικαίου, (β) είτε ότι κατά την τότε επίδι-

λευσης δημιουργιών και ερμηνευτών».

37. Πράγματι, η ελληνική έκδοχή της Απόφασης περιλαμβάνει σε ορισμένα σημεία διαφοροποιημένη μετάφραση των ευρωπαϊκών νομοθετημάτων στα οποία παραπέμπει το Δικαστήριο. Για παράδειγμα, ο όρος “tangible article” της αιτιολογικής σκ. 28 της Οδηγίας 2001/29/EK αποδίδεται στην οικεία μετάφραση ως «υλικός φορέας», ενώ στην Απόφαση (σκ. 52) (όπως και στην απόφαση του Δικαστηρίου επί της υπόθεσης C-419/13, ό.π., σκ. 37) ως «υλικό αγαθό». Η διαφορά στην ορολογία δεν είναι χωρίς νομικές συνέπειες... *A priori*, εξώφθαλμη είναι η μεταφραστική αστοχία της λέξης “object” του άρθρου 4 παρ. 2 της Οδηγίας 2001/29/EK ως «έργο», μολοντί το άρθρο αναφέρεται στον υλικό φορέα του έργου.

38. Εξίσου κριτικός ο P. MEZEL, ό.π., ιδίως σ. 131.

39. Σκ. 38 επ. της Απόφασης. Πάντως, η απουσία ρητής μνείας του δικαιώματος παρουσίασης στο κοινό εντός της Οδηγίας 2009/24/EK θα επηρέαζε τη χρησιμοποιούμενη επιχειρηματολογία στον βαθμό που θα απαιτείτο επίκληση εφαρμογής της Συνθήκης ΠΟΔΙ. Βλ. σχετικά E. LINKLATER, *UsedSoft and the Big Bang Theory: Is the e-Exhaustion Meteor about to Strike?*, *Journal of Intellectual Property, Information Technology, and Electronic Commerce Law*, 15, 2014, υπό C. I.

κη περίπτωση δεν πληρούτο «το μέτρο του δυνατού» που απαιτεί η Απόφαση για τη συμβατή με το διεθνές δίκαιο ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου⁴⁰, (γ) είτε ότι η ρύθμιση του επίμαχου άρθρου 4 της Οδηγίας 2009/24/EK δεν έχει ως σκοπό την εκτέλεση διεθνών συμφωνιών που έχει συ-
νομολογήσει η Ένωση⁴¹, (δ) είτε ότι το διεθνές δίκαιο και, ειδικότερα, η Συνθήκη ΠΟΔΙ επιφυλάσσει στα συμβαλλόμενα μέρη δυνατότητα διακριτικής μεταχείρισης αναφορικά με προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Ουδέν εκ των ανωτέρω παρίσταται πάντως πλήρως πει-
στικό. Κατά τη γνώμη μας: (α) η Απόφαση εκθέτει την
προγενέστερη απόφαση *UsedSoft* ως προς το σκέλος της
συμβατότητας της υιοθετηθείσας ερμηνείας του ενωσια-
κού δικαίου υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου⁴², όπως
απαιτεί η νομολογία του ίδιου Δικαστηρίου⁴³, (β) η όποια
διαφορετική βούληση του νομοθέτη ενόψει της Οδηγίας
2009/24/EK, όπως αναφέρει το Δικαστήριο στην υπόθεση
*UsedSoft*⁴⁴, η οποία δεν έγκειτο στην επιδίωξη εφαρμογής
της διεθνούς συνθήκης που έχει συνομολογήσει η Ένω-
ση, δεν θα μπορούσε, κατ' αρχήν, να αγνοεί τις ερμηνευ-
τικές και ρυθμιστικές επιταγές που επιβάλλει το διεθνές
δίκαιο⁴⁵, (γ) η δε διακριτική μεταχείριση των προγραμμά-
των ηλεκτρονικών υπολογιστών δεν συνάδει με τις ρυθ-
μίσεις του διεθνούς δικαίου⁴⁶, ιδίως ενόψει της ευθείας

40. Βλ. σκ. 38 της Απόφασης.

41. *A contrario*, *ibid.*

42. Έτσι, P. MEZEL, *Digital First Sale Doctrine Ante Portas – Exhaustion in the Online Environment*, *Journal of Intellectual Property, Information Technology, and Electronic Commerce Law*, 6, 2015, υπό 4.4. και 5, διαθέσιμο στο: <https://www.jipitec.eu/issues/jipitec-6-1-2015/4173>. Για το ζήτημα της συμβατότητας της απόφασης *UsedSoft* με τη Συνθήκη ΠΟΔΙ, βλ. E. LINKLATER, ό.π., υπό C. I.

43. Βλ. ΔΕΚ C-306/05, *SGAE*, 07.12.2006, ECLI:EU:C:2006:764. Πρβλ. παρόμοιο σκεπτικό σε P. MEZEL, *The Doctrine of Exhaustion in Limbo ...*, ό.π., σ. 142.

44. ΔΕΕ C-128/11, ό.π., σκ. 60: «[...]Εντούτοις, ακόμη και αν υποθεθεί ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2001/29 θα μπορούσε, υπό το πρίσμα τόσο της εικοστής όγδοης και της εικοστής ένατης αιτιολογικής της σκέψεως όσο και της συνθήκης για την πνευματική ιδιοκτησία, της οποίας την εφαρμογή επιδιώκει να εξασφαλίσει η οδηγία 2001/29 (ΔΕΕ C-277/10, *Luksan*, 09.02.2012, ECLI:EU:C:2012:65, σκ. 59), να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι η ανάλωση του δικαιώματος διανομής αφορά, από τα έργα που emπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας, μόνον εκείνα τα οποία ενσωματώνονται σε απτά αντικείμενα, το ενδεχόμενο αυτό δεν θα έπρεπε, λαμβανομένης υπόψη της διαφορετικής βουλήσεως του νομοθέτη της Ένωσης όπως εκφράζεται στο συγκεκριμένο πλαίσιο της οδηγίας 2009/24, να επηρεάσει την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 2, της τελευταίας αυτής οδηγίας».

45. Ιδίως κατ' άρθρο 216 παρ. 2 ΣΛΕΕ. Συναφές είναι και το γεγονός ότι η Οδηγία 2009/24/EK δεν προβλέπει δικαίωμα παρουσίασης στο κοινό για τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών. Βλ. σχετικά E. LINKLATER, ό.π., υπό C. I.

46. Έτσι, P. MEZEL, *Digital First Sale Doctrine Ante Portas ...*, ό.π., υπό 4.4.,

παραπομπής όλων των ανωτέρω ρυθμίσεων ευρωπαϊκού και διεθνούς δικαίου στη Σύμβαση της Βέρνης για την προστασία των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων⁴⁷.

Αντιθέτως, το συστηματικό επιχείρημα, το οποίο απορρέει από την κατάσταση της Οδηγίας 2009/24/EK ως *lex specialis* έναντι της Οδηγίας 2001/29/EK (και την αντίστοιχη επιφύλαξη που προβλέπει το άρθρο 1 παρ. 2 α' της τελευταίας υπέρ των ειδικών ρυθμίσεων που αφορούν προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών), φαίνεται να υποστηρίζει την υιοθετηθείσα κρίση, δυνάμει της οποίας το αναλωτό του δικαιώματος ψηφιακής διανομής αφορά μόνο προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, εάν ιδωθεί αποκλειστικά υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου. Εξάλλου, η Απόφαση είναι συνεπής με την προγενέστερη νομολογία της *UsedSoft*, στον βαθμό που και οι δύο στηρίζονται στο συστηματικό επιχείρημα, υπό αντιδιαμετρικά, όμως, αντίθετη οπτική: στην *UsedSoft* το συστηματικό επιχείρημα χρησιμοποιείται υπό την οπτική του ειδικού καθεστώτος και στην Απόφαση υπό την οπτική της μη εφαρμογής του ειδικού κανόνα αναφορικά με προστατευόμενα έργα πέραν των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Μολαταύτα, η επίλυση του ζητήματος περί του αναλωτού ή μη δικαιώματος ψηφιακής διανομής επί τη βάση του συστηματικού επιχειρήματος παρουσιάζει τουλάχιστον δύο ελαττώματα: (α) ενισχύει τον κατακερματισμό του ενωσιακού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας αναφορικά με το δικαίωμα διανομής με βάση το προστατευόμενο αντικείμενο και θίγει την ενότητα της θεωρίας της ανάλυσης, αφού το αναλωτό του δικαιώματος διανομής διέπεται από διαφορετικό καθεστώς υπό την Οδηγία 2001/29/EK και 2009/24/EK, αντίστοιχα⁴⁸ και (β) δεν εισάγει ευθαρσώς γενικό και οριζόντιο κανόνα περί μη ανάλυσης του δικαιώματος ψηφιακής διανομής ενόψει άλλων έργων πέραν των ηλεκτρονικών βιβλίων, για τα οποία ερωτήθηκε το Δικαστήριο⁴⁹. Με άλλα λόγια, η συστηματική ερμηνεία

θίγει το σύστημα του ευρωπαϊκού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, άλλως επισημαίνει την απουσία συστήματος ...

Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι η Απόφαση επιχειρεί να ενισχύσει την κρίση περί αδυναμίας εφαρμογής της νομολογίας *UsedSoft* στην περίπτωση της διανομής ηλεκτρονικών βιβλίων, προβαίνοντας σε ανατροπή της εκεί υιοθετηθείσας επιχειρηματολογίας, με επίκληση διαφορών οικονομικής και λειτουργικής φύσης που χαρακτηρίζουν τα ηλεκτρονικά βιβλία και τα διακρίνουν από τα προγράμματα υπολογιστών. Κατ' αρχάς, κατά τη γνώμη μας, μια τέτοια προσπάθεια παρέλκει, στον βαθμό που το συστηματικό επιχείρημα που πρωτίστως επικαλείται το Δικαστήριο, θα έπρεπε να είναι αρκετό για τον εξυπαρχής αποκλεισμό εφαρμογής των διδαγμάτων της νομολογίας *UsedSoft*, η οποία εφαρμόζει και ερμηνεύει ειδική διάταξη, μη εφαρμοζόμενη στην προκείμενη περίπτωση, λόγω διαφορετικού αντικειμένου⁵⁰. Συνεπώς, η επίκληση πρόσθετης (επικουρικής;) επιχειρηματολογίας υποδεικνύει μια ανάγκη ενίσχυσης του συστηματικού επιχειρήματος και, κατ' επέκταση, υπονομεύει την ισχύ του, δεδομένου ότι η επικουρική επιχειρηματολογία τίθεται για την απόκρουση ενδεχόμενης αναλογικής εφαρμογής των διδαγμάτων της νομολογίας *UsedSoft*⁵¹, κάτι που όμως θα έπρεπε να αποκλειστεί με μόνη την επίκληση του συστηματικού επιχειρήματος.

Όπως και να έχει, η επικουρική επιχειρηματολογία αφ' εαυτή γεννά προβληματισμούς ως προς την πειστικότητά της. Ειδικότερα, δεν αιτιολογείται επαρκώς γιατί η διαικτυακή μετάδοση ηλεκτρονικών αντιτύπων βιβλίων δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως το ψηφιακό ισοδύναμο της παράδοσης ενός υλικού φορέα βιβλίου, όπως παραδέχεται το Δικαστήριο ότι συμβαίνει στην περίπτωση των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών⁵², ιδίως

διαθέσιμο στο: <https://www.jipitec.eu/issues/jipitec-6-1-2015/4173>.

47. Βλ. ιδίως άρθρο 1 παρ. 1 της Οδηγίας 2009/24/EK και άρθρο 4 της διεθνούς Συνθήκης ΠΟΔΙ, όπου κοινή αναφορά στην έννοια των προγραμμάτων υπολογιστών ως λογοτεχνικών έργων κατά τη Σύμβαση της Βέρνης. Θα πρέπει άραγε να θεωρήσουμε ότι τα δεδομένα θα ήταν διαφορετικά αν η ΕΕ ήταν συμβαλλόμενο μέρος της Σύμβασης της Βέρνης; Πάντως, η ΕΕ υποχρεούται, δυνάμει του άρθρου 1 παρ. 4 της Συνθήκης του ΠΟΔΙ, της οποίας είναι συμβαλλόμενο μέρος και στην εφαρμογή της οποίας αποσκοπεί η Οδηγία 2001/29/EK, να συμμορφώνεται προς τα άρθρα 1 έως 21 της Σύμβασης της Βέρνης, βλ. ΔΕΕ C-310/17, *Levola Hengelo*, 13.11.2018, ECLI:EU:C:2018:899, σκ. 38.

48. Αντιστοίχως, διαφορετική ερμηνεία θα πρέπει να επιφυλαχθεί ανάμεσα στο άρθρο 3 παρ. 1 στοιχείο δ' και στο άρθρο 41 του Ν. 2121/1993, ως προς την ανάλυση εκ διανομής ψηφιακών υλικών φορέων.

49. Υπέρ της κατ' αναλογία επέκτασης της νομολογίας *Tom Kabinet*

και στα υπόλοιπα έργα (πλην προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών), H. LOVELLS, *Tom Kabinet: CJEU rules resale of e-books requires permission of copyright holder*, 27.01.2020, Lexology, διαθέσιμο στο: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=7420597a-d24a-461c-983a-c62a457f2763>, αναφέροντας ότι: "[...] the CJEU has clarified that copyright in digital works protected by the InfoSoc Directive, other than computer programs, cannot be exhausted [...]".

50. Πράγματι, «ένα ηλεκτρονικό βιβλίο δεν αποτελεί πρόγραμμα ηλεκτρονικού υπολογιστή», όπως αναφέρει η Απόφαση (σκ. 54) και ο Γεν. Εισαγγελέας M. Szpunar στο σημ. 67 των Προτάσεών του, ό.π.

51. Η ενδεχόμενη (αναλογική) εφαρμογή της νομολογίας *UsedSoft* στην περίπτωση των ηλεκτρονικών βιβλίων υποστηρίχθηκε κατά την εκδίκαση της υπόθεσης από τα ολλανδικά δικαστήρια ασφαλιστικών μέτρων κατά το αρχικό στάδιο λειτουργίας της υπηρεσίας της *Tom Kabinet*, βλ. P. MEZEI, *The Doctrine of Exhaustion in Limbo ...*, ό.π., σ. 132.

52. Βλ. σκ. 57-58 της Απόφασης. Πρβλ. E. LINKLATER, ό.π., υπό D.II:

όταν η μη ισοδυναμία τους απορρέει από το επιχείρημα της φθαρτότητας του υλικού φορέα⁵³. Τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών σε υλικό φορέα δεν φθείρονται εξίσου με τη χρήση (π.χ. χάραξη ενός ψηφιακού δίσκου), όπως και τα ενσώματα βιβλία; Αντιστρόφως, τα άυλα αντίγραφα των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών, αντιθέτως προς τα προγράμματα σε «υλικό φορέα», δεν παραμένουν άφθαρτα και τα μεταχειρισμένα άυλα αντίγραφα τους δεν υποκαθιστούν πλήρως τα καινούρια αντίγραφα; Η διαφοροποίηση στη μεταχείριση των δύο περιπτώσεων θα μπορούσε ενδεχομένως να στηριχτεί στη διαφορά του υλικού που χρησιμοποιείται για τους ενσώματους υλικούς φορείς των δύο κατηγοριών έργων, με δυσχέρειες, όμως, επίκλησης διαφορετικού βαθμού «φθαρτότητας». Σε κάθε περίπτωση, ο αποκλεισμός της ανάλωσης δεν υπαγορεύεται εγγενώς από τη φύση των ηλεκτρονικών βιβλίων. Εξάλλου, στην πράξη, η ψηφιακή ανάλωση ηλεκτρονικών βιβλίων είχε γίνει εμμέσως⁵⁴ δεκτή από το Δικαστήριο (ΔΕΕ C-174/15, *Vereniging Openbare Bibliotheken*, 10.11.2016, ECLI:EU:C:2016:856), ενόψει της δυνατότητας διενέργειας δημόσιου δανεισμού των αποκτηθέντων από τη βιβλιοθήκη απούλοποιημένων (μεταφορτώσιμων) ηλεκτρονικών βιβλίων⁵⁵.

Πέραν της πειστικότητας του περιεχομένου των επιμέρους επιχειρημάτων, μείζων προβληματισμός γεννάται από την προσέγγιση του Δικαστηρίου έναντι ορισμένων νομικών όρων και εννοιών, μεταξύ άλλων⁵⁶, του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας. Ειδικότερα, η Απόφαση, εκκινώντας από τη διάκριση ανάμεσα σε υλικά και άυλα

αντίγραφα έργων⁵⁷, ταυτίζει την έννοια του υλικού φορέα (υπόστρωμα έργου) με τον ενσώματο υλικό φορέα⁵⁸, ήτοι το ενσώματο αντικείμενο (υλικό αντίγραφο) το οποίο χαρακτηρίζεται και ως «εμπόρευμα»⁵⁹. Σε προέκταση αυτής της προσέγγισης, η προμήθεια μεταφορτώσιμων ηλεκτρονικών βιβλίων (ήτοι, ψηφιακών απούλοποιημένων αντιτύπων των προστατευόμενων έργων) υπονοείται ως αδειοδοτούμενη υπηρεσία⁶⁰ και όχι ως διανομή και πώληση «εμπορευμάτων»⁶¹, η δε χορήγηση του ψηφιακού αντιτύπου διά της μεταφόρτωσης ως απλή παροχή πρόσβασης στο έργο και όχι ως αγορά και παράδοση προϊόντος (εμπορεύματος). Έτσι, το γεγονός ύπαρξης μεταφορτώσιμου αρχείου για μόνιμη και όχι πρόσκαιρη χρήση δεν αποτελεί καθοριστικό στοιχείο για τον νομικό χαρακτηρισμό του είδους της επίδικης μορφής εκμετάλλευσης⁶².

Εντούτοις, φρονούμε ότι, υπό το πρίσμα του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, αυτή η προσέγγιση θολώνει τη βασική διάκριση που παραδοσιακά υφίσταται ανάμεσα στον υλικό φορέα και το άυλο έργο⁶³, τουλάχιστον όσον αφορά τα ψηφιακά αντίτυπα έργων. Ο υλικός φορέας νοείται ως έννοια γένους, η οποία εμπερικλείει κάθε είδους υπόστρωμα (υπόθεμα⁶⁴), το οποίο «αποτυπώνει»⁶⁵ τη

“With this (potential) case in mind, it still remains to be discerned whether e-books and books are comparable, although it can be noted that for the CJEU at least the potential of substitutability has been accepted as sufficient support for a finding of comparability”. Αντίθ. P. MEZEI, *Digital First Sale Doctrine Ante Portas ...*, ό.π., υπό 4.4.

53. Έτσι, P. MEZEI, *The Doctrine of Exhaustion in Limbo ...*, ό.π., σ. 145.

54. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 71· P. MEZEI, *ibid*, σσ. 134-135. Πρβλ. όμως ALAI, *Opinion on Case C-263/18 (Nederlands Uitgeversverbond και Groep Algemene Uitgevers)*, Brussels, 12.10.2018, σσ. 4-5, διαθέσιμο στο: <https://www.alai.org/en/assets/files/resolutions/181012-opinion-tom-kabinet-case-en.pdf>.

55. Βλ. σκ. 71-72 της οικείας απόφασης. Βλ. σχετικά Ε. ΒΑΓΕΝΑ, *ΧρΠΔ*, 2017, σ. 130.

56. Πρβλ. C. SGANGA, *Is the digital exhaustion debate really exhausted? Some afterthoughts on the Grand Chamber decision in Tom Kabinet (C-263/18)*, 19.05.2020, *Kluwer Copyright Blog*, διαθέσιμο στο: http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2020/05/19/is-the-digital-exhaustion-debate-really-exhausted-some-afterthoughts-on-the-grand-chamber-decision-in-tom-kabinet-c-263-18/?doing_wp_cron=1596705348.8240029811859130859375, όπου προβληματισμός για την έννοια της σύμβασης πώλησης.

57. Βλ. σκ. 56 της Απόφασης.

58. *Ibid*, π.χ. σκ. 52: «το δικαίωμα αυτό ισχύει μόνο για τη διανομή έργων που ενσωματώνονται σε υλικό φορέα [...]».

59. Πρβλ. αιτιολογικές σκ. 28-29 της Οδηγίας 2001/29/EK.

60. *Ibid*, αιτιολογική σκ. 29· πρβλ. C. SGANGA, ό.π.

61. Η προσέγγιση αυτή δεν είναι νέα, βλ. αιτιολογική σκ. 29 της Οδηγίας 2001/29/EK: «Στην περίπτωση των υπηρεσιών, και ιδιαίτερα των υπηρεσιών ανοικτής γραμμής, ζήτημα ανάλωσης δεν τίθεται [...] που συνιστούν υπηρεσίες εκ φύσεως σε αντίθεση με τα CD-ROM ή τα CD-I, όπου η πνευματική ιδιοκτησία ενσωματώνεται σε υλικό φορέα, δηλαδή σε εμπόρευμα [...]».

62. Μολονότι η απόκτηση του αρχείου για μόνιμη χρήση δύναται να αντιστοιχεί σε απόκτηση κυριότητας επί αυτού, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

63. Πάντως, η διάκριση ανάμεσα σε υπόστρωμα και έργο υπενθυμίζεται από τον Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar στο σημ. 67 των Προτάσεων του, ό.π.: «Ένα ηλεκτρονικό βιβλίο προστατεύεται με το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας όχι ως απλό ψηφιακό αρχείο αλλά λόγω του περιεχομένου του, δηλαδή του λογοτεχνικού έργου που περιέχει».

64. Έτσι άρθρο 7 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας 96/9/EOK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαρτίου 1996, σχετικά με τη νομική προστασία των βάσεων δεδομένων: ««εξαγωγή»: η μόνιμη ή προσωρινή μεταφορά του συνόλου ή ουσιαστικούς μέρους του περιεχομένου βάσης δεδομένων σε άλλο υπόθεμα, με οποιοδήποτε μέσο ή υπό οποιοδήποτε μορφή». Ακόμη πιο ταιριαστά, άρθρο 45Α παρ. 2 Ν. 2121/1993: «α) “Εξαγωγή” θεωρείται η μόνιμη ή προσωρινή μεταφορά του συνόλου ή ουσιαστικών μέρους του περιεχομένου βάσης δεδομένων σε άλλο υλικό φορέα με οποιοδήποτε μέσο ή με οποιαδήποτε μορφή [...]».

65. Πρβλ. άρθρο 2 παρ. 2 της Σύμβασης της Βέρνης, όπως μεταφράζεται από τον Ν. 100/1975: «εφόσον δεν απευτύπωσαν επί

μορφή ενός έργου⁶⁶, ενσώματα ή ασώματα (απούλοποι-ημένα). Στην περίπτωση των ψηφιακών αντιγράφων έργων, υφίσταται υλικός φορέας, ο οποίος δεν είναι ενσώματος αλλά απούλοποιημένος και λαμβάνει τη μορφή άυλου ψηφιακού αρχείου⁶⁷ (πληροφορίες, οι οποίες αποτυπώνονται σε κάποιο πράγμα, πχ. σκληρό δίσκο ηλεκτρονικού υπολογιστή).

Επιπροσθέτως, η σύγκυση μεταξύ ψηφιακού υποστρώματος και προστατευόμενου έργου ενισχύει συνεκδοχικά τη σύγκυση περί του νομικού χαρακτηρισμού της υποκείμενης συμβατικής σχέσης προμήθειας ψηφιακών αντιτύπων βιβλίων για μόνιμη χρήση μέσω μεταφόρτωσης, την οποία δεν επιλύει η Απόφαση. Ειδικότερα, η διάκριση ανάμεσα σε μια ενδεχόμενη σύμβαση πώλησης (του υποστρώματος-μεταφορτώσιμου αρχείου) ως αποτέλεσμα διανομής και στην άδεια εκμετάλλευσης (η οποία αναφέρεται στη χρήση/εκμετάλλευση του άυλου έργου ως μέρος υπηρεσίας παροχής πρόσβασης στο έργο) παραμερίζεται. Απεναντίας, το Δικαστήριο σε προγενέστερη παρόμοια απόφαση (*UsedSoft*) είχε την ευκαιρία να υπογραμμίσει ότι «ως «πώληση» νοείται η σύμβαση με την οποία ένα πρόσωπο μεταβιβάζει, έναντι της καταβολής του συμφωνηθέντος τιμήματος, σε άλλο πρόσωπο το δικαίωμα κυριότητάς του επί ενσώματου ή άυλου αγαθού που του ανήκει»⁶⁸. Υπό αυτό το πρίσμα, το Δικαστήριο έκρινε τότε ότι η μεταβίβαση αντιγράφου προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή μέσω μεταφόρτωσης ισοδυναμεί με μεταβίβαση της κυριότητας του αντιγράφου αυτού⁶⁹. Φρονούμε ότι αυτή η προσέγγιση δεν υπαγορεύεται από την ειδική νομοθεσία για τα προγράμματα ηλεκτρονικού υπολογιστή, δεδομένου ότι τα απούλοποιημένα αντίγραφα (ψηφιακά αρχεία) προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών, ως

υποστρώματα, δεν διαφέρουν κατ' ουσίαν από ψηφιακά αρχεία που εμπεριέχουν άλλου είδους έργα⁷⁰.

Εξάλλου, υπό το φως του ελληνικού δικαίου⁷¹, το ψηφιακό αρχείο δύναται, κατά μια άποψη⁷², να νοηθεί ως (κινητό) πράγμα, αφού πρόκειται για αντικείμενο αυθύπαρκτο, απρόσωπο, ενσώματο (λόγω της σύνδεσης και αποτύπωσης του σε κάποιον «υλικό φορέα ψηφιακής αντιγραφής»⁷³) και δεκτικό εξουσίαισης (διότι είναι δυνατή η απόκτηση

τινός υλικού στηρίγματος».

66. Πρβλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Μ. Szpunar στην υπόθεση C-174/15, *Vereniging Openbare Bibliotheken*, 16.06.2016, ECLI:EU:C:2016:459, σημ. 52: «Με βάση την αρχή της ορολογικής συνέπειας αυστηρώς εφαρμοζόμενη, ο όρος «αντίγραφο», ο οποίος χρησιμοποιείται τόσο στην οδηγία 2001/29 όσο και στην οδηγία 2006/115, πρέπει να γίνει κατανοητός υπό την έννοια ότι περιλαμβάνει τα ψηφιακά αντίγραφα που δεν είναι ενσωματωμένα σε υλικό φορέα».

67. Έτσι, εμμέσως Ρ. JOUGLEUX, ό.π., άρθρο 494, σ. 198. Πρβλ. και την έννοια του «υλικού φορέα ψηφιακής αντιγραφής» στο άρθρο 18 παρ. 3 στοιχείο β' Ν. 2121/1993. Εξάλλου, αναφορικά με το δικαίωμα παρακολούθησης (Οδηγία 2001/84/EK και άρθρο 5 Ν. 2121/1993), δεν εισάγεται διάκριση ανάμεσα σε ενσώματο ή απούλοποιημένο πρωτότυπο ή αντίτυπο έργου τέχνης. Πρβλ. όμως Ρ. MEZEI, *Digital First Sale Doctrine Ante Portas ...*, ό.π., υπό 2.2, όπου γίνεται λόγος μόνο για «*property of a tangible copy*».

68. ΔΕΕ C-128/11, ό.π., σκ. 42.

69. Ibid, σκ. 45-48· Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Μ. Szpunar στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 55.

70. Ibid, σημ. 56: «[Ο]ι κρίσεις αυτές του Δικαστηρίου αφορούν ειδική νομοθεσία η οποία αποτελεί *lex specialis* σε σχέση με την οδηγία 2001/29 και σχετίζονται με την πολύ ειδική κατηγορία έργων των προγραμμάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή».

71. Βλ. Ρ. MEZEI, *The Doctrine of Exhaustion in Limbo ...*, ό.π., σ. 138 για στοιχεία συγκριτικού δικαίου επί του θέματος αυτού.

72. Βλ. Ε. ΛΑΣΚΑΡΙΔΗΣ, άρθρο 947, σε: Α. Σ. Γεωργιάδη (επιμ.), *Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα*, ΙΙ, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2013, αρ. 10, σ. 10: «*Η πληροφορία αποτελεί ενσώματο αντικείμενο, εφόσον συνδέεται και αποτυπώνεται σε κάποιο πράγμα όπως χαρτί, σκληρό δίσκο Η/Υ*». Πάντως, κατά τον Γεν. Εισαγγελέα Μ. Szpunar (σημ. 43 των Προτάσεών του, ό.π.), «[το ψηφιακό αρχείο είναι] κάτι άυλο, το οποίο, επομένως, δεν συνιστά πράγμα κατά την έννοια του αστικού δικαίου. Ένα αρχείο μπορεί περισσότερο να εξομοιωθεί με απλή πληροφορία». Πρβλ. και υπό το φως του ελληνικού ποινικού δικαίου και ιδίως του άρθρου 372 ΠΚ (κλοπή πράγματος), υποστηρίζεται ότι τα κάθε λογής δεδομένα των ηλεκτρονικών υπολογιστών δεν μπορούν να καταστούν αντικείμενα κλοπής και η θεώρησή τους ως πραγμάτων συνιστά απαγορευμένη αναλογία, βλ. Χ. ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ποινικό Δίκαιο. Ειδικό Μέρος*, 2η εκδ., εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2006, αρ. 23, σ. 11. Εντούτοις, η έννοια του πράγματος στο ποινικό δίκαιο δεν ταυτίζεται απόλυτα με την αστικοδικαστική έννοια του πράγματος. Πρβλ. Δ. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, *Εμπράγματο Δίκαιο. Τόμος Ι*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008, αρ. 11, σσ. 170-171: «*Τελικά, η κρίση για το αν ένα αντικείμενο είναι ενσώματο ή όχι επιχειρείται κατά τις αντιλήψεις των συναλλαγών και όχι αποκλειστικά σύμφωνα με τα πορίσματα της φυσικής επιστήμης*». Στις συναλλαγές φαίνεται να επικρατεί η αντίληψη ότι η μεταφόρτωση ηλεκτρονικών βιβλίων έναντι αμοιβής συνιστά αγοραπωλησία η οποία δεν διαφέρει ουσιαστικά από την αγοραπωλησία άλλων εμπορευμάτων. Βλ. π.χ. τους όρους συμβάσεων για αγοράς ψηφιακού περιεχομένου από το Google Play, μεταξύ των οποίων και e-books, στο: https://play.google.com/intl/el_gr/about/play-terms/.

73. Ορολογία που χρησιμοποιείται στο άρθρο 18 παρ. 3 Ν. 2121/1993. Εντούτοις, δύναται να υποστηριχτεί γραμματικά ότι οι «υλικό φορείς ψηφιακής αντιγραφής» δεν ταυτίζονται με τους «υλικούς φορείς όπου έχει ενσωματωθεί το έργο» του άρθρου 17 Ν. 2121/1993, αλλά συνιστούν τεχνικά μέσα που είναι πρόσφορα για την αναπαραγωγή έργου που αποτυπώνεται σε ψηφιακό αρχείο. Εξάλλου, ένας υλικός φορέας ψηφιακής αντιγραφής (π.χ. ένας σκληρός δίσκος) δύναται να εμπεριέχει περισσότερα του ενός αντίτυπα του ίδιου έργου (δηλαδή, περισσότερα του ενός ψηφιακά αρχεία). Ο υλικός φορέας δεν είναι μοναδικός για κάθε αντίτυπο έργου (πρβλ. και άρθρο 17 Ν. 2121/1993: «*του υλικού φορέα όπου έχει ενσωματωθεί το έργο*»· άρθρο 4 παρ. 1 στοιχείο δ' Ν. 2121/1993· άρθρο 10 παρ. 1).

πλήρους, σταθερής και οριστικής εξουσίας επ' αυτού⁷⁴). Αντιστοίχως, η επ' ανταλλάγματι σύμβαση προμήθειας ψηφιακού περιεχομένου⁷⁵ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πώληση (πράγματος) (ή άλλη ανώνυμη σύμβαση εκποίησης πράγματος με αντάλλαγμα)⁷⁶. Με βάση τα ανωτέρω, όχι μόνο οι ενσώματοι αλλά και οι απούλοποι- μένοι υλικοί φορείς (ψηφιακά αρχεία) που αποτυπώνουν προστατευόμενα έργα θα μπορούσαν να νοηθούν ως πωλούμενο «εμπόρευμα» και, συνεπώς, η διαδικτυακή προσφορά τους να αντιστοιχεί σε αναλωτή διανομή που οδηγεί σε «πρώτη πώληση», εφόσον προορίζονται για «μόνιμη χρήση».

Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι η υιοθετούμενη προσέγγιση της Απόφασης αντανάκλα μια τάση αυτονόμησης της σύμβασης προμήθειας ψηφιακού περιεχομένου από τη σύμβαση της πώλησης (και συνακόλουθα από τη διανομή «εμπορεύματος»), τουλάχιστον σε ενωσιακό επίπεδο⁷⁷. Σύμφωνα με το άρθρο 2 περ. 1 της Οδηγίας 2019/771/ΕΕ, της 20ής Μαΐου 2019, σχετικά με ορισμένες πτυχές που αφορούν τις συμβάσεις για τις πωλήσεις αγαθών, την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/2394 και της Οδηγίας 2009/22/ΕΚ, και την κατάργηση της Οδηγίας 1999/44/ΕΚ, ως «σύμβαση πώλησης» νοείται κάθε σύμβαση βάσει της οποίας ο πωλητής μεταβιβάζει ή αναλαμβάνει να μεταβιβάσει την κυριότητα αγαθών στον καταναλωτή, και ο καταναλωτής καταβάλλει ή αναλαμβάνει να καταβάλει το τίμημα και ως αγαθό δεν νοείται το ψηφιακό περιεχόμενο αλλά μόνο ενσώματο αντικείμενο. Αντίστοιχα, σύμφωνα με τον σχετικό ορισμό της Οδηγίας 2019/770/ΕΕ, της 20ής Μαΐου 2019 (άρθρο 2 περ. 1 της εν λόγω Οδηγίας), σχετικά με ορισμένες πτυχές που αφορούν τις συμβάσεις για την προμήθεια ψηφιακού περιεχομένου και ψηφιακών υπηρεσιών, οι απούλοποι- μένοι υλικοί φορείς προστατευόμενων έργων, συμπεριλαμβανομένων των ηλεκτρονικών βιβλίων, νοούνται κατ' αρχήν

ως «ψηφιακό περιεχόμενο».

Εντούτοις, η Οδηγία 2019/770/ΕΕ, η οποία θα μπορούσε να τύχει εφαρμογής στην περίπτωση μεταπώλησης ηλεκτρονικού βιβλίου έναντι τιμήματος, δεν θίγει τη νομοθεσία της πνευματικής ιδιοκτησίας⁷⁸. Κατά συνέπεια, τα διδάγματα της οικείας νομοθεσίας για το δικαίωμα διανομής και την ανάλωσή του υπερισχύουν. Επιπροσθέτως, η εν λόγω Οδηγία δεν προβαίνει σε νομικό χαρακτηρισμό της εν λόγω σύμβασης ως πώλησης⁷⁹.

Σε κάθε περίπτωση, η ανωτέρω παρατήρηση καταδεικνύει τις αδυναμίες της αιτιοκρατικής συλλογιστικής που χρησιμοποιεί η Απόφαση, η οποία θέτει ως σημείο εκκίνησής της τον ενσώματο ή μη χαρακτήρα ενός ηλεκτρονικού βιβλίου και όχι τον χαρακτηρισμό του τρόπου εκμετάλλευσης που συνδέεται με διαδικτυακή διάθεση μεταφορτώσιμων αρχείων e-books. Πράγματι, σύμφωνα με την Απόφαση, η ψηφιακή διανομή ηλεκτρονικών βιβλίων συνιστά παρουσίαση στο κοινό και όχι διανομή, επειδή το ψηφιακό αρχείο του ηλεκτρονικού βιβλίου είναι «άυλο» και δεν συνιστά «εμπόρευμα». Φρονούμε ότι ως σημείο εκκίνησης για την επίλυση του ζητήματος θα έπρεπε να είναι ο χαρακτηρισμός της ψηφιακής διανομής ηλεκτρονικών βιβλίων ως «υπηρεσίας ανοιχτής γραμμής», η οποία, δυνάμει της αιτιολογικής σκ. 29 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ την οποία επικαλείται το Δικαστήριο⁸⁰, δεν συνιστά διανομή αγαθών διά πώλησης αντιτύπων αλλά παρουσίαση έργων στο κοινό και, κατ' επέκταση, δεν υπόκειται σε ανάλωση.

Βέβαια, η έννοια «υπηρεσίες ανοιχτής γραμμής», έτσι όπως είναι διατυπωμένη στην ανωτέρω σκέψη, είναι αρκετά γενική και δεν φαίνεται να λαμβάνει υπόψιν το γεγονός ότι οι υπηρεσίες ανοιχτής γραμμής δύνανται να εμπεριέχουν μορφές εκμετάλλευσης που αντιστοιχούν τόσο σε διανομή όσο και σε παρουσίαση έργων στο κοινό. Πράγματι, στην έννοια της διαδικτυακής υπηρεσίας δύνανται να υπάγονται και δραστηριότητες, όπως η διαδικτυακή πώληση υλικών (ενσώματων) αντιγράφων έργων, η οποία επιφέρει ανάλωση του δικαιώματος διανομής⁸¹ και, αντίστοιχα, δραστηριότητες που δεν επιφέρουν ανάλωση δικαιώματος διανομής, παρότι συνδέονται με μορφές εκμετάλλευσης μέσω διαδικτύου, οι οποίες βασίζονται στη

74. Γ. ΜΠΑΛΗΣ, Εμπράγματον Δίκαιον, 3η έκδ., εκδ. Τζάκα - Δελαγραμμάτικα, 1955, παρ. 1, σ. 4.

75. Συναφής, κατά τη γνώμη μας, με την εν λόγω προβληματική είναι και ο προβληματισμός γύρω από τον νομικό χαρακτηρισμό της σύμβασης προμήθειας ηλεκτρικού ρεύματος έναντι ανταλλάγματος, ως πώλησης ή άλλης μεικτής σύμβασης. Βλ. α.ά., Φ. ΚΙΑΟΥ-ΔΗΜΑΚΟΥ, άρθρο 947, σε: Α. Γεωργιάδη / Μ. Σταθόπουλου (επιμ.), Αστικός Κώδικς. Κατ' άρθρο ερμηνεία, Τόμοι 5ος-6ος, Εμπράγματο Δίκαιο (άρθρα 947-1345), εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 1985. Ο προβληματισμός δεν είναι άσχετος με τον ασώματο χαρακτήρα του ηλεκτρισμού και την κατά πλάσμα ένταξη της ηλεκτρικής ενέργειας στην έννοια του πράγματος.

76. Δεν δύνανται το ψηφιακό αρχείο να παρουσιάζει πραγματικά ελαττώματα;

77. Πρβλ. και τη χρήση της λέξης «παροχή» για την περίπτωση του βιβλίου, σε αντίθεση με τη χρήση της λέξης «πώληση», αναφορικά με τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, στη σκ. 58 της Απόφασης.

78. Αιτιολογικές σκ. 20, 36 και άρθρο 3(9) της ως άνω Οδηγίας.

79. Βλ. σχετικά J. MORAIS CARVALHO, Sale of goods and supply of digital content and digital services – overview of directives 2019/770 and 2019/771, 18.07.2019, σ. 1, διαθέσιμο στο: <https://ssrn.com/abstract=3428550>.

80. Σκ. 51 της Απόφασης.

81. Πρβλ. την αναφορά του Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar, στο σημ. 38 των Προτάσεών του, στην αιτιολογική σκ. 18 της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ.

δημιουργία και διάθεση ενός αντιγράφου έργου⁸².

Υπό αυτά τα δεδομένα, το Δικαστήριο θα μπορούσε να προβεί σε ερμηνευτική εκλέπτυνση της έννοιας «υπηρεσίες ανοικτής γραμμής» της αιτιολογικής σκ. 29 της Οδηγίας 2001/29/EK υπό το φως της θεωρίας ανάλωσης, ούτως ώστε να χαραχθεί η διαχωριστική γραμμή που διακρίνει το δικαίωμα διανομής από το δικαίωμα παρουσίασης στο κοινό όχι με βάση τον υλικό ή μη χαρακτήρα του αντιγράφου ενός έργου, αλλά με βάση τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των διαδικτυακών υπηρεσιών που προσφέρουν πρόσβαση σε προστατευόμενα έργα. Ακολουθώντας αυτή την προσέγγιση, το Δικαστήριο θα απέφευγε την ορολογική ακροβασία γύρω από τους «άυλους» υλικούς φορείς των ηλεκτρονικών βιβλίων και θα μπορούσε να επιμείνει στον εντοπισμό των χαρακτηριστικών της υπό κρίση μορφής εκμετάλλευσης, που συντείνουν στον χαρακτηρισμό της ως «αποϋλοποιημένης» υπηρεσίας πρόσβασης σε προστατευόμενα βιβλία και όχι ως υπηρεσίας ψηφιακής διανομής προϊόντων/αγαθών (η οποία θα περιλάμβανε και την πρώτη πώληση του ψηφιακού αρχείου)⁸³, ίσως με το σκεπτικό ότι η λήψη του ψηφιακού υλικού φορέα από τον χρήστη για μόνιμη χρήση λαμβάνει τη μορφή απλής κατοχής (ήτοι πρόσβασης) και όχι ιδιοποίησης⁸⁴ ή ότι η απόκτησή του (ενδεχομένως για απεριόριστο χρονικό διάστημα) εντάσσεται στο οικονομικό μοντέλο παροχής πρόσβασης, ως επιβοηθητικό στοιχείο αυτής, ώστε να λαμβάνεται υπόψιν και η ανάγκη εξισορρόπησης ανάμεσα στο δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα ενδεχόμενα εμπράγματα δικαιώματα των χρηστών επί των ψηφιακών αρχείων, τα οποία απορρέουν από την υποκείμενη συμβατική σχέση με τον πάροχο⁸⁵.

Τέλος, ανεξάρτητα από την έννοια του υλικού φορέα, σε μια αποστροφή της Απόφασης (σκ. 45⁸⁶) η παρουσίαση έργων στο κοινό φέρεται να επιτελεί λειτουργία έννοιας γένους, στην οποία εμπεριέχεται και η διανομή υλικών αντιγράφων έργων. Η ένταξη των δύο αυτών εξουσιών υπό την «ομπρέλα» της έννοιας της παρουσίασης στο κοινό προσκρούει στην ισχύουσα ταξινόμηση και οριοθέτη-

ση των εξουσιών του περιουσιακού δικαιώματος. Ειδικότερα, αυτή η προσέγγιση δεν συνάδει από συστηματικής άποψης με τη διάκριση ανάμεσα σε δικαίωμα παρουσίασης στο κοινό και δικαίωμα διανομής που χαρακτηρίζει το ενωσιακό δίκαιο (βλ. άρθρα 3 και 4 της Οδηγίας 2001/29/EK) και το εθνικό δίκαιο (βλ. π.χ. άρθρο 3 παρ. 1 στοιχεία δ' και η').

IV. Συμπερασματικές σκέψεις

Η Απόφαση συνιστά ένα ακόμα επεισόδιο στην προσαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας στον ψηφιακό κόσμο. Δίνει αφορμή για τη διατύπωση συμπερασματικών σκέψεων που υπερβαίνουν το καθ' ύλη επίδικο αντικείμενο και αναφέρονται σε ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας (και όχι μόνο). Ειδικότερα:

1. Το καθεστώς προστασίας έργων στο ψηφιακό περιβάλλον φαίνεται να αποκτά διαφορετικά χαρακτηριστικά σε σχέση με την προστασία έργων στον αναλογικό κόσμο. Ειδικότερα, τα τιτλοφορούμενα ως «επιγραμμικά δικαιώματα»⁸⁷ φέρονται να οριοθετούνται κατά βάση από το δίπολο «δικαίωμα αναπαραγωγής και δικαίωμα παρουσίασης στο κοινό», η δε ισχύς του δικαιώματος διανομής περιορίζεται κατά βάση στον αναλογικό κόσμο, τουλάχιστον όσον αφορά τα ηλεκτρονικά βιβλία, με εξαίρεση τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών. Η ανωτέρω προσέγγιση αντανακλά μια τάση πιο έντονης και προστατευτικής για τα συμφέροντα των δικαιούχων ρύθμισης έναντι της αρχής της ελεύθερης κυκλοφορίας αγαθών εντός της ψηφιακής ενιαίας αγοράς, δεδομένου ότι ουδέν εκ των επιγραμμικών δικαιωμάτων υπόκειται σε ανάλωση. Άλλωστε, ο χαρακτηρισμός κάθε ψηφιακής διανομής ηλεκτρονικών βιβλίων ως παρουσίασης στο κοινό αντανακλά τα χαρακτηριστικά της ψηφιακής εκμετάλλευσης, στο πλαίσιο της οποίας η παροχή πρόσβασης σε έργα ως μορφή υπηρεσίας παρεχόμενη από διαδικτυακούς παρόχους τείνει να θεωρηθεί περισσότερο καθοριστική (για τον χρήστη) έναντι της απόκτησης κυριότητας επί υλικών φορέων⁸⁸.

82. Ibid, σημ. 39.

83. Ibid, σημ. 95.

84. Ibid, σημ. 44: «[Α]ντιθέτως προς ό,τι ισχύει για τα ενσώματα αντικείμενα, στην περίπτωση αποϋλοποιημένων έργων που παρέχονται μέσω διαδικτύου, δεν θα ήταν ποτέ εύκολο να διαπιστωθεί με βεβαιότητα αν υπάρχει ή όχι μεταβίβαση της κυριότητας [...]».

85. Άλλωστε, η θεωρία της ανάλωσης του δικαιώματος διανομής αποσκοπεί ακριβώς σε αυτή την εξισορρόπηση, βλ. P. MEZEI, Digital First Sale Doctrine Ante Portas ..., ό.π., υπό 1.

86. «[...] Η πρόθεση του νομοθέτη, στο στάδιο της πρότασης οδηγίας, ήταν να μην emπίπτει οποιαδήποτε άλλη παρουσίαση έργου στο κοινό, πλην της διανομής υλικών αντιγράφων του, στην έννοια της «διανομής στο κοινό» του άρθρου 4 παράγραφος 1 της οδηγίας 2001/29 [...]».

87. Πρβλ. άρθρο 3 στοιχείο ιδ' της Οδηγίας 2014/26/ΕΕ: «ως «επιγραμμικά δικαιώματα επί μουσικών έργων» νοείται οποιοδήποτε από τα δικαιώματα δημιουργού σε ένα μουσικό έργο που προβλέπονται από τα άρθρα 2 και 3 της οδηγίας 2001/29/ΕΚ, τα οποία απαιτούνται για την παροχή μιας επιγραμμικής υπηρεσίας».

88. Πρβλ. για την επιβεβαίωση της τάσης αυτής στη μουσική βιομηχανία, Θ. ΧΙΟΥ, Διασυνοριακή φορητότητα επιγραμμικών υπηρεσιών μουσικής μετά τον Κανονισμό 1128/2017: προκλήσεις και προοπτικές για την ψηφιακή εκμετάλλευση προστατευόμενων μουσικών έργων, ΧρΠΔ, 2018, σ. 762 επ. και ιδίως σ. 762-ήδη P. MEZEI, Digital First Sale Doctrine Ante Portas ..., ό.π., υπό 5.1.: «Commentators have constantly highlighted that the use of licence contracts is going to eclipse the use of sale contracts».

2. Περαιτέρω, η Απόφαση τονίζει εμμέσως τη ρυθμιστική ασυμμετρία που υφίσταται ανάμεσα στο ενωσιακό δίκαιο και στο πλέγμα των διεθνών συνθηκών για την πνευματική ιδιοκτησία και, ιδίως, τη Σύμβαση της Βέρνης και τη Συνθήκη του ΠΟΔΙ. Επιβεβαιώνει την ειδική μεταχείριση της ανάλωσης του δικαιώματος διανομής κατ' εφαρμογή της Οδηγίας 2009/24/ΕΚ σε σχέση με προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, ως προϊόν της βούλησης του ευρωπαϊκού νομοθέτη. Ενισχύει την ερμηνευτική συνέπεια εντός του ενωσιακού δικαίου και τη συστηματική και ρυθμιστική αυτονομία(;) του τελευταίου έναντι των ρυθμίσεων του πλέγματος διεθνούς προστασίας, αφού, σε αντίθεση με το τελευταίο, το ενωσιακό δίκαιο περιλαμβάνει ειδικά καθεστώτα προστασίας με βάση το προστατευόμενο αντικείμενο (εν προκειμένω, προγράμματα ηλεκτρονικού υπολογιστή), των οποίων η ερμηνευτική αντιμετώπιση δύναται να αποκλίνει από αυτή του γενικού καθεστώτος, ακόμα και για κοινές έννοιες, όπως το δικαίωμα διανομής και η ανάλωσή του⁸⁹. Με άλλα λόγια, η Απόφαση, μολοντί έχει ως αντικείμενο τα ηλεκτρονικά βιβλία, αναδεικνύει το ζήτημα της συμβατότητας της βούλησης του ενωσιακού νομοθέτη για ρυθμιστική διαφοροποίηση της προστασίας προγραμμάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή, έναντι της εξίσωσης των τελευταίων με λογοτεχνικά έργα στο πλαίσιο της διεθνούς προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας⁹⁰.

3. Η Απόφαση ενισχύει τη θέσπιση ειδικών καθεστώτων εντός του συστήματος προστασίας με βάση το είδος του

προστατευόμενου έργου. Εν προκειμένω, η Απόφαση συμβάλλει στην περαιτέρω εξειδίκευση του καθεστώτος προστασίας προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών, δεδομένου ότι επικυρώνει εξ αντιδιαστολής τα διδάγματα της νομολογίας *UsedSoft*. Κατ' αποτέλεσμα, το περιεχόμενο των περιουσιακών εξουσιών του δικαιούχου πνευματικής ιδιοκτησίας επί προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή, ιδίως εν σχέσει με την εκμετάλλευση στο ψηφιακό περιβάλλον, διαφοροποιείται έτι περισσότερο σε σχέση με το «κοινό» δίκαιο της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ, που αφορά είδη έργων πλην των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών.

4. Η Απόφαση καταδεικνύει ότι, στο πλαίσιο της ψηφιακής μετάβασης, το ευρωπαϊκό δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας διαμορφώνεται ως ένα ατελές σύστημα κανόνων χωρίς στιβαρό δογματικό υπόβαθρο. Τούτο προκύπτει, αφενός, από την έλλειψη ορολογικής συνέπειας και σαφήνειας που χαρακτηρίζει θεμελιώδεις έννοιες και θεσμούς του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας στο ενωσιακό επίπεδο, όπως, εν προκειμένω, η έννοια του υλικού φορέα προστατευόμενου έργου⁹¹, αφετέρου, από την κατακερματισμένη αντιμετώπιση ενιαίων θεωριών, όπως αυτή της θεωρίας της ανάλωσης του δικαιώματος διανομής στο ψηφιακό περιβάλλον, ανάλογα με το είδος του έργου. Αναμφίβολα, η ανωτέρω διαμόρφωση προκαλεί «μία αίσθηση πολυπλοκότητας και ασυνέπειας»⁹².

89. Πρβλ. P. MEZEL, *The Doctrine of Exhaustion in Limbo ...*, ό.π., σ. 146: "[...] the CJEU is not deterred from ruling against the (international) copyright status quo, if it wants to do so. (Some might declare the *UsedSoft* ruling to be a perfect example of this practice)".

90. Πρβλ. E. LINKLATER, ό.π., υπό D.I.A: "[...] we already by now clearly have the feeling that the Court is willing to go beyond the strict word of the law – be it international or European – and introduce reasoning so as to reach outcomes it sees as just and warranted".

91. Πρβλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar στην υπόθεση C-174/15, ό.π., σημ. 50: «Όσον αφορά το πρώτο από τα ανωτέρω επιχειρήματα, οφείλω να επισημάνω ότι αν η αρχή της απόλυτης ορολογικής συνέπειας στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης σχετικά με το δικαίωμα του δημιουργού πρέπει να εφαρμόζεται άνευ όρων, τότε επιβάλλεται να υιοθετηθεί ο ορισμός ορισμένων εννοιών, όπως για παράδειγμα των εννοιών «αντίγραφο», «πώληση» και «αναπαραγωγή»[...].»

92. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M. Szpunar στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 78.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Μαλαματή Δ. Ζάχου, Έλλη Τσιτσιπά

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Brexit – Έκδοση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανακοίνωσης «ετοιμότητας» ενόψει της προετοιμασίας για τη λήξη της μεταβατικής περιόδου με το Ηνωμένο Βασίλειο (09.07.2020)

Εταιρική σχέση – διασυννοριακές ανταλλαγές – μεταβατική περίοδος

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε Ανακοίνωση για να βοηθήσει τις εθνικές αρχές, τις επιχειρήσεις και τους πολίτες να προετοιμαστούν για τις αναπόφευκτες αλλαγές που θα προκύψουν με τη λήξη της μεταβατικής περιόδου. Από την 1η Ιανουαρίου 2021 θα επέλθουν αλλαγές στις διασυννοριακές ανταλλαγές μεταξύ της ΕΕ και του Ηνωμένου Βασιλείου, ανεξάρτητα από τη σύναψη ή μη συμφωνίας μελλοντικής εταιρικής σχέσης.

Η Ανακοίνωση με τίτλο «Προετοιμασία για τις αλλαγές» καθορίζει θεματικά τους βασικούς τομείς στους οποίους θα υπάρξουν αλλαγές, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα των εν εξελίξει διαπραγματεύσεων ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου, και καθορίζει τα μέτρα που θα πρέπει να λάβουν οι εθνικές αρχές, οι επιχειρήσεις και οι πολίτες προκειμένου να είναι έτοιμοι για τις αλλαγές αυτές. Δεν προδικάζει κατ' ουδένα τρόπο το αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων. Συνεπώς, δεν εξετάζει τις πιθανές επιπτώσεις της μη επίτευξης συμφωνίας ούτε την ανάγκη θέσπισης μέτρων έκτακτης ανάγκης. Στόχος της είναι να εξασφαλίσει ότι όλες οι δημόσιες διοικήσεις και οι ενδιαφερόμενοι φορείς είναι καλά προετοιμασμένοι για τις αναπόφευκτες διαταραχές που θα προκληθούν από την απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την ΕΕ και να θέσει τέλος στη μεταβατική περίοδο εντός του τρέχοντος έτους. Τα μέτρα αυτά συμπληρώνουν τις δράσεις που αναλαμβάνονται σε εθνικό επίπεδο.

Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επανεξετάζει και, όπου απαιτείται, επικαιροποιεί και τις 102 ανακοινώσεις ενδιαφερομένων, οι οποίες δημοσιεύθηκαν κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων αποχώρησης – πολλές από τις οποίες εξακολουθούν να είναι συναφείς για τη λήξη της μεταβατικής περιόδου. Ο κατάλογος με περισσότερες από 50 επικαιροποιημένες προκηρύξεις περιλαμβάνεται σε παράρτημα της Ανακοίνωσης και όλες είναι διαθέσιμες στην ειδική ιστοσελίδα της Επιτροπής. Τους προσεχείς μήνες η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα συνεργαστεί στενά με τις εθνικές αρχές, τις επιχειρήσεις και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη για να συνδράμει να προετοιμαστούν για τις ριζικές αλλαγές που θα επέλθουν στο τέλος του

έτους, ανεξάρτητα από το εάν θα υπάρξει συμφωνία.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1304

Brexit – Έκτος γύρος διαπραγματεύσεων με το Ηνωμένο Βασίλειο (23.07.2020)

αποχώρηση – διαπραγματεύσεις – συμφωνία αποχώρησης – Συμβούλιο – μεταβατική περίοδος – μελλοντική εταιρική σχέση ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – άρθρο 218 ΣΛΕΕ

Στο διάστημα μεταξύ 20 και 23 Ιουλίου 2020 έλαβε χώρα ο έκτος γύρος διαπραγματεύσεων μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ηνωμένου Βασιλείου για τη μελλοντική εταιρική τους σχέση. Οι διαπραγματεύσεις έλαβαν χώρα στο πλαίσιο μιας πολύ σοβαρής υγειονομικής, οικονομικής και κοινωνικής κρίσης στην Ευρώπη και τον κόσμο, με αποτέλεσμα τα μέρη να καλούνται να πράξουν υπεύθυνα, ώστε να μειωθούν οι αρνητικές συνέπειες του Brexit.

Ο πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου ανέφερε κατά την έναρξη των διαπραγματεύσεων τρεις κόκκινες γραμμές για το Ηνωμένο Βασίλειο και, συγκεκριμένα, τον προσδιορισμό του ρόλου του ΔΕΕ στο Ηνωμένο Βασίλειο, τη διασφάλιση του δικαιώματος του κράτους να καθορίζει τους μελλοντικούς του νόμους χωρίς περιορισμούς και, τέλος, την επίτευξη μιας συμφωνίας για την αλιεία, η οποία να συνιστά ουσιώδη βελτίωση σε σχέση με την υφιστάμενη κατάσταση.

Ο επικεφαλής των διαπραγματεύσεων από την πλευρά της Ένωσης, Michel Barnier, επισημαίνει την ανάγκη συμβιβασμού μεταξύ των μερών, λαμβάνοντας υπόψη και την πολιτική δήλωση που υπογράφηκε στις 17 Οκτωβρίου 2019. Τονίζει τον περίπλοκο χαρακτήρα των διαπραγματεύσεων και την ανάγκη να σημειωθεί πρόοδος σε όλους τους τομείς, η οποία προς το παρόν απέχει αρκετά. Ωστόσο, κατά τον τελευταίο γύρο των διαπραγματεύσεων έλαβαν χώρα χρήσιμες συζητήσεις σχετικά με τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης των δύο μερών και των προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σχετικά με την κατάρτιση ενός ενιαίου θεσμικού πλαισίου, στο οποίο θα περιλαμβάνονται και οι μηχανισμοί συμμόρφωσης, αλλά και σχετικά με την αστυνομική και δικαστική συνεργασία – ένας τομέας, ωστόσο, στον οποίο εξακολουθούν να υφίστανται αποκλίσεις.

Από την άλλη πλευρά, οι συζητήσεις για τον τομέα της ενέργειας και των μεταφορών παραμένουν έντονες, με το Ηνωμένο Βασίλειο να απαιτεί προνόμια ενιαίας αγοράς, ενώ δεν σημειώθηκε καμία πρόοδος σε δύο καιρι-

ους τομείς της μελλοντικής οικονομικής συνεργασίας και, συγκεκριμένα, στους τομείς του ανταγωνισμού, συμπεριλαμβανομένων των κρατικών ενισχύσεων και της αλιείας.

Η Ένωση παραμένει αφοσιωμένη στην κατάρτιση μιας φιλόδοξης σχέσης συνεργασίας με το Ηνωμένο Βασίλειο σε όλους τους τομείς, ενώ αποτελεί κοινό συμφέρον των δύο μερών να αντιμετωπίσουν από κοινού τις υφιστάμενες προκλήσεις.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_20_1400

II. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Υποβολή έκθεσης από την Επιτροπή για την ελευθέρωση των θεωρήσεων για τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και της Ανατολικής Εταιρικής Σχέσης (10.07.2020)

μετανάστευση – άσυλο – διαχείριση των συνόρων – ελευθέρωση θεωρήσεων – δημόσια τάξη – ασφάλεια

Η Επιτροπή υπέβαλε έκθεση σχετικά με την αξιολόγηση της εκπλήρωσης των απαιτήσεων για την ελευθέρωση των θεωρήσεων από την Αλβανία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο, τη Βόρεια Μακεδονία και τη Σερβία, καθώς και από τη Γεωργία, τη Μολδαβία και την Ουκρανία. Η έκθεση κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι εν λόγω χώρες εξακολουθούν να εκπληρώνουν τις απαιτήσεις για την ελευθέρωση των θεωρήσεων και ότι οι μετακινήσεις χωρίς θεώρηση εξακολουθούν να αποφέρουν θετικά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά οφέλη στα κράτη μέλη της ΕΕ και στις χώρες εταίρους. Η έκθεση επικεντρώνεται, ειδικότερα, σε συγκεκριμένους τομείς της ασφάλειας και της μετανάστευσης όπου απαιτείται περαιτέρω δράση.

Όλες οι χώρες που έχουν αξιολογηθεί εξακολουθούν να λαμβάνουν μέτρα για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της παράτυπης μετανάστευσης και της προστασίας των συνόρων. Θετικός παραμένει ο συντονισμός μεταξύ των συνοριακών αρχών, καθώς και η συνεργασία με όλες τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων και της Ανατολικής Εταιρικής Σχέσης σχετικά με την επανεισδοχή και την επιστροφή. Η συντριπτική πλειονότητα των πολιτών που ταξιδεύουν από τις χώρες για τις οποίες ισχύει απαλλαγή από την υποχρέωση θεώρησης αποτελούν καλή τη πίστει ταξιδιώτες που έχουν νόμιμους λόγους πραγματοποίησης ταξιδιού προς την ΕΕ. Ωστόσο, απαιτούνται περαιτέρω προσπάθειες για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων ανησυχιών, μεταξύ άλλων, μέσω στοχευμένων ενημερωτικών εκστρατειών σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την απαλλαγή από την υποχρέωση θεώρησης για τα ταξίδια.

Όλες οι χώρες συνέχισαν να λαμβάνουν μέτρα για την πρόληψη και την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, μεταξύ άλλων, μέσω της επιχειρησιακής συνεργασίας με τις αρχές επιβολής του νόμου των κρατών μελών. Οι διμερείς ρυθμίσεις για την εφαρμογή του κοινού σχεδίου δράσης ΕΕ-Δυτικών Βαλκανίων για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας αποτελούν σημαντικό ορόσημο όσον αφορά την αντιμετώπιση βασικών ζητημάτων προτεραιότητας, συμπεριλαμβανομένης της πρόληψης όλων των μορφών ριζοσπαστικοποίησης και βίαιου εξτρεμισμού, καθώς και των προκλήσεων που θέτουν οι επιστρέφοντες αλλοδαποί τρομοκράτες μαχητές και οι οικογένειές τους.

Ωστόσο, απαιτούνται περαιτέρω προσπάθειες για την αντιμετώπιση των ανησυχιών για την ασφάλεια που οφείλονται σε συνδεδεμένες με την εγκληματικότητα προκλήσεις.

Η Επιτροπή θα συνεχίσει να παρακολουθεί την εκπλήρωση των απαιτήσεων ελευθέρωσης των θεωρήσεων μέσω συνεδριάσεων σε επίπεδο ανώτατων υπαλλήλων, μέσω των τακτικών συνεδριάσεων της υποεπιτροπής για τη δικαιοσύνη, την ελευθερία και την ασφάλεια, καθώς και μέσω του διαλόγου μεταξύ της ΕΕ και των χωρών για τις οποίες ισχύει η απαλλαγή από την υποχρέωση θεώρησης. Όσον αφορά τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων, η εν λόγω παρακολούθηση θα πραγματοποιείται επίσης μέσω τακτικών εκθέσεων για τη διεύρυνση και, κατά περίπτωση, μέσω των διαπραγματεύσεων προσχώρησης στην ΕΕ. Η Επιτροπή θα συνεχίσει να υποβάλλει σχετική έκθεση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο τουλάχιστον μία φορά τον χρόνο.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1327

III. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

Δημοσίευση από την ΕΕ έρευνας του Ευρωβαρόμετρου για την ενημέρωση των πολιτών της ΕΕ σχετικά με τα δικαιώματά τους (09.07.2020)

ιθαγένεια της ΕΕ – δημοκρατία – ενημέρωση των πολιτών της ΕΕ για τα δικαιώματά τους

Νέα έρευνα του Ευρωβαρόμετρου σχετικά με την ιθαγένεια της ΕΕ και τη δημοκρατία, η οποία δημοσιεύτηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, δείχνει ότι η συντριπτική πλειονότητα των Ευρωπαίων (91%) είναι εξοικειωμένη με τον όρο «πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Το ποσοστό αυτό είναι το υψηλότερο που έχει καταγραφεί από το 2007, αυξάνεται δε σταθερά από το 2015, έτος κατά το οποίο βρισκόταν στο 87%. Οι περισσότεροι Ευρωπαίοι είναι καλά ενημερωμένοι για τα εκλογικά τους δικαιώματα σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Η Ευρωπαϊκή Επι-

τροπή εγκαινίασε, επίσης, δημόσια διαβούλευση με θέμα τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια της ΕΕ.

Κύρια πορίσματα της έρευνας σχετικά με την ιθαγένεια της ΕΕ και τη δημοκρατία:

1. Υψηλό επίπεδο ενημέρωσης για τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια της ΕΕ

Σύμφωνα με την έρευνα, περισσότεροι από έξι στους δέκα Ευρωπαίους (65%) γνωρίζουν τον όρο «ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης» και τι σημαίνει, ενώ, επιπλέον, σχεδόν ένας στους τρεις Ευρωπαίους (26%) έχει ακούσει γι' αυτόν. Οι πολίτες είναι ιδίως ενημερωμένοι για το δικαίωμά τους να υποβάλλουν καταγγελίες στα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (89%), το δικαίωμά τους διαμονής σε οποιοδήποτε κράτος μέλος της ΕΕ (85%) και, όταν βρίσκονται σε άλλο κράτος μέλος, το δικαίωμά τους να έχουν την ίδια μεταχείριση με τους πολίτες του εν λόγω κράτους μέλους (81%).

2. Συνολικά οφέλη της ελεύθερης κυκλοφορίας στην ΕΕ

Σε ερώτηση σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία, το 84% όσων απάντησαν δήλωσε ότι πιστεύει πως η ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών της ΕΕ εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφέρει συνολικά οφέλη στην οικονομία της χώρας του.

3. Καλή γνώση των εκλογικών δικαιωμάτων της ΕΕ

Το Ευρωβαρόμετρο περιλάμβανε επίσης ερωτήσεις σχετικά με τα εκλογικά δικαιώματα των πολιτών της ΕΕ. Λίγο περισσότεροι από επτά στους δέκα απαντήσαντες (71%) γνωρίζουν ότι οι Ευρωπαίοι πολίτες που ζουν σε χώρα της ΕΕ διαφορετική από τη χώρα καταγωγής τους έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ξεκίνησε, επίσης, δημόσια διαβούλευση με θέμα τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια της ΕΕ. Στόχος της διαβούλευσης αυτής είναι η συγκέντρωση πληροφοριών, εμπειριών και απόψεων σχετικά με τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια της ΕΕ, στοιχεία τα οποία θα τροφοδοτήσουν την επόμενη έκθεση για την ιθαγένεια της ΕΕ. Υπό το φως της πανδημίας COVID-19, η εν λόγω διαβούλευση περιλαμβάνει επίσης ερωτήσεις σχετικά με τον αντίκτυπο των μέτρων έκτακτης ανάγκης στα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια της ΕΕ. Όλοι οι πολίτες και οι φορείς καλούνται να συμβάλουν στη διαβούλευση έως την 1η Οκτωβρίου 2020.

Η έκθεση του 2020 για την ιθαγένεια της ΕΕ θα συμπληρώσει το ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για τη δημοκρατία, αμφότερα δε τα κείμενα αυτά θα εκδοθούν έως το τέλος του 2020, με σκοπό να συμβάλουν στην ενίσχυση της ανεκτικότητας των δημοκρατιών της ΕΕ.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1293

IV. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

Πρόταση από την Επιτροπή νέας δέσμης φορολογικών μέτρων που θα συμβάλουν στην ανάκαμψη και ανάπτυξη της Ευρώπης (15.07.2020)

φορολογική πολιτική – οικονομική ανάκαμψη – ανάπτυξη – δημόσια έσοδα – ευημερία – φορολογική δικαιοσύνη

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε μια φιλόδοξη νέα δέσμη φορολογικών μέτρων, ώστε να διασφαλιστεί ότι η φορολογική πολιτική της ΕΕ στηρίζει την οικονομική ανάκαμψη και τη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη της Ευρώπης. Η δέσμη βασίζεται στους δίδυμους πυλώνες της δικαιοσύνης και της απλούστευσης. Η δίκαιη φορολογία παραμένει κορυφαία προτεραιότητα για την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, διότι, ως μέσο για την προστασία των δημόσιων εσόδων, θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο για την οικονομική ανάκαμψη της ΕΕ βραχυπρόθεσμα και την ευημερία μακροπρόθεσμα.

Η δέσμη μέτρων που εγκρίθηκε αποσκοπεί στην ενίσχυση της φορολογικής δικαιοσύνης, με την εντατικοποίηση της καταπολέμησης των καταχρηστικών φορολογικών πρακτικών, τον περιορισμό του αθέμιτου φορολογικού ανταγωνισμού και την αύξηση της φορολογικής διαφάνειας. Παράλληλα, επικεντρώνεται στην απλούστευση των φορολογικών κανόνων και διαδικασιών με σκοπό τη βελτίωση του περιβάλλοντος των επιχειρήσεων σε ολόκληρη την ΕΕ. Στα μέτρα που προβλέπονται στο πλαίσιο αυτό περιλαμβάνεται η άρση των φορολογικών εμποδίων και των διοικητικών επιβαρύνσεων για τους φορολογούμενους σε πολλούς τομείς, ώστε να είναι ευκολότερο για τις επιχειρήσεις να ευδοκιμήσουν και να αναπτυχθούν στην ενιαία αγορά.

Η δέσμη φορολογικών μέτρων αποτελείται από τρεις χωριστές αλλά συναφείς πρωτοβουλίες:

- Το σχέδιο δράσης για τη φορολογία παρουσιάζει 25 χωριστές δράσεις, ώστε να καταστεί η φορολογία απλούστερη και δικαιότερη κατά τα επόμενα έτη και να προσαρμοστεί καλύτερα στη σύγχρονη οικονομία. Οι δράσεις αυτές θα διευκολύνουν τη ζωή των έντιμων φορολογούμενων, με την κατάργηση των εμποδίων σε κάθε στάδιο της διαδικασίας, από την εγγραφή σε μητρώο έως την υποβολή δηλώσεων, την πληρωμή, την επαλήθευση και την επίλυση διαφορών.

- Η πρόταση σχετικά με τη διοικητική συνεργασία επεκτείνει τους κανόνες φορολογικής διαφάνειας της ΕΕ στις ψηφιακές πλατφόρμες, έτσι ώστε όσοι αποκομίζουν κέρδη μέσω της πώλησης αγαθών ή υπηρεσιών σε πλατφόρμες να καταβάλλουν το μερίδιο φόρων που τους αναλογεί. Η νέα αυτή πρόταση θα εξασφαλίσει ότι τα κράτη μέλη θα ανταλλάσσουν αυτόματα πληροφορίες σχετικά με τα έσοδα που προέρχονται από τις πωλήσεις στις επιγραμμικές πλατφόρμες.

• Η ανακοίνωση για τη χρηστή φορολογική διακυβέρνηση επικεντρώνεται στην προώθηση της δίκαιης φορολογίας και στην καταπολέμηση του αθέμιτου φορολογικού ανταγωνισμού, τόσο στην ΕΕ όσο και σε διεθνές επίπεδο. Για τον σκοπό αυτό, η Επιτροπή προτείνει, μεταξύ άλλων, μεταρρύθμιση του κώδικα δεοντολογίας, που αντιμετωπίζει τα ζητήματα σχετικά με τον φορολογικό ανταγωνισμό και καταπολεμά τις επιζήμιες φορολογικές πρακτικές εντός της ΕΕ.

Η δέσμη αυτή αποτελεί το πρώτο μέρος ενός πλήρους και φιλόδοξου ενωσιακού φορολογικού θεματολογίου για τα επόμενα έτη. Η Επιτροπή θα αναπτύξει, επίσης, μια νέα προσέγγιση της φορολογίας των επιχειρήσεων για τον 21ο αιώνα, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις της ψηφιακής οικονομίας και να διασφαλιστεί ότι όλες οι πολυεθνικές καταβάλλουν το δίκαιο μερίδιο φόρων που τους αναλογεί. Στο πλαίσιο της Πράσινης Συμφωνίας, η Επιτροπή θα υποβάλει προτάσεις ώστε να εξασφαλιστεί ότι η φορολογία στηρίζει τον στόχο της ΕΕ για την επίτευξη της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050. Αυτή η πολύπλευρη προσέγγιση της μεταρρύθμισης της φορολογίας στην ΕΕ έχει ως στόχο να καταστεί η φορολογία πιο δίκαιη και πιο πράσινη και να προσαρμοστεί στη σύγχρονη οικονομία, συμβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στη μακροπρόθεσμη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1334

V. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

Σύσταση της Επιτροπής για μη χορήγηση χρηματοδοτικής στήριξης σε επιχειρήσεις που έχουν σχέση με φορολογικούς παραδείσους (14.07.2020)

φορολογική πολιτική – χρηματοδοτική στήριξη – επιχειρήσεις – φορολογική πρακτική – οικονομικό έγκλημα – ενιαία αγορά

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνέστησε στα κράτη μέλη να μην χορηγούν χρηματοδοτική στήριξη σε επιχειρήσεις που έχουν δεσμούς με χώρες που περιλαμβάνονται στον ενωσιακό κατάλογο μη συνεργάσιμων περιοχών φορολογικής δικαιοδοσίας. Οι περιορισμοί θα πρέπει, επίσης, να εφαρμόζονται σε επιχειρήσεις που έχουν καταδικαστεί για σοβαρά οικονομικά εγκλήματα, συμπεριλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, της οικονομικής απάτης, της διαφθοράς, της μη καταβολής φόρων και υποχρεώσεων κοινωνικής ασφάλισης. Στόχος της σύστασης είναι να παράσχει καθοδήγηση στα κράτη μέλη σχετικά με τον τρόπο καθορισμού προϋποθέσεων για τη χρηματοδοτική στήριξη που αποτρέπουν την κατάχρηση δημόσιων κονδυλίων και να ενισχύσει τις διασφαλίσεις κατά των κα-

ταχρηστικών φορολογικών πρακτικών σε ολόκληρη την ΕΕ, σύμφωνα με τη νομοθεσία της ΕΕ. Μέσω του συντονισμού των περιορισμών στη χρηματοδοτική στήριξη, τα κράτη μέλη θα αποτρέπουν επίσης αναντιστοιχίες και στρεβλώσεις εντός της ενιαίας αγοράς.

Εναπόκειται στα κράτη μέλη να αποφασίσουν εάν επιθυμούν να χορηγήσουν χρηματοδοτική στήριξη και να καταρτίσουν μέτρα σύμφωνα με τους κανόνες της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις, και τους στόχους της πολιτικής τους. Η έξαρση του κορωνοϊού έχει απαιτήσει άνευ προηγουμένου προσπάθειες τόσο σε εθνικό όσο και σε ενωσιακό επίπεδο για τη στήριξη των οικονομιών των κρατών μελών και τη διευκόλυνση της ανάκαμψής τους. Οι προσπάθειες αυτές περιλαμβάνουν σημαντική χρηματοδοτική στήριξη για την παροχή ρευστότητας και κεφαλαίων σε επιχειρήσεις, τη διάσωση θέσεων εργασίας, τη διασφάλιση των αλυσίδων εφοδιασμού και τη διευκόλυνση της έρευνας και ανάπτυξης.

Η σημερινή σύσταση αποσκοπεί στην παροχή ενός υποδείγματος στα κράτη μέλη, σύμφωνα με τη νομοθεσία της ΕΕ, για τον τρόπο αποτροπής της χρησιμοποίησης της δημόσιας στήριξης για σκοπούς φορολογικής απάτης, φοροδιαφυγής, φοροαποφυγής ή νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες, ή για χρηματοδότηση της τρομοκρατίας. Ειδικότερα, οι επιχειρήσεις που έχουν δεσμούς με περιοχές δικαιοδοσίας εγγεγραμμένες στον ενωσιακό κατάλογο μη συνεργάσιμων περιοχών φορολογικής δικαιοδοσίας (π.χ. εάν μια εταιρεία έχει τη φορολογική κατοικία της σε μια τέτοια δικαιοδοσία) δεν θα πρέπει να λαμβάνουν δημόσια στήριξη. Εάν τα κράτη μέλη αποφασίσουν να θεσπίσουν σχετικές διατάξεις στην εθνική τους νομοθεσία, η Επιτροπή προτείνει ορισμένες προϋποθέσεις από τις οποίες θα πρέπει να εξαρτάται η παροχή χρηματοδοτικής στήριξης.

Η Επιτροπή συνιστά επίσης εξαιρέσεις από τους εν λόγω περιορισμούς, οι οποίες πρέπει να εφαρμόζονται υπό αυστηρές προϋποθέσεις προκειμένου να προστατευτούν οι έντιμοι φορολογούμενοι. Μια επιχείρηση, ακόμη και αν έχει δεσμούς με περιοχές δικαιοδοσίας εγγεγραμμένες στον ενωσιακό κατάλογο των μη συνεργάσιμων περιοχών φορολογικής δικαιοδοσίας, θα πρέπει να μπορεί και πάλι να έχει πρόσβαση σε χρηματοδοτική στήριξη σε ορισμένες περιπτώσεις. Τα κράτη μέλη θα πρέπει, επίσης, να συμφωνήσουν σε εύλογες απαιτήσεις, βάσει των οποίων οι επιχειρήσεις θα αποδεικνύουν ότι δεν υπάρχει δεσμός με περιοχή δικαιοδοσίας που περιλαμβάνεται στον ενωσιακό κατάλογο μη συνεργάσιμων περιοχών φορολογικής δικαιοδοσίας. Η σύσταση προτείνει αρχές που θα βοηθήσουν τα κράτη μέλη στον τομέα αυτό. Τέλος, τα κράτη μέλη θα πρέπει να ενημερώνουν την Επιτροπή για τα μέτρα που θα εφαρμόσουν, ώστε να συμμορφωθούν με τη σημερινή σύσταση, σύμφωνα με τις αρχές της ΕΕ

για τη χρηστή διακυβέρνηση. Η Επιτροπή θα δημοσιεύσει έκθεση σχετικά με τις επιπτώσεις της παρούσας σύστασης εντός τριών ετών.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1332

Η Επιτροπή καλεί για σχόλια σχετικά με τους κανόνες περί κρατικών ενισχύσεων για την ανάπτυξη ευρυζωνικών δικτύων (08.09.2020)

Ευρυζωνικά δίκτυα – τεχνολογικές εξελίξεις – επενδύσεις – κατευθυντήριες γραμμές

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ξεκίνησε δημόσια διαβούλευση καλώντας τα κράτη μέλη και άλλους ενδιαφερόμενους να διατυπώσουν τις απόψεις και τα σχόλιά τους ως προς τους υφιστάμενους κανόνες της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις σχετικά με τη δημόσια υποστήριξη για την ανάπτυξη ευρυζωνικών δικτύων. Η δημόσια διαβούλευση αποτελεί μέρος μιας συνολικής αξιολόγησης εκ μέρους της Επιτροπής των σχετικών κανόνων, προκειμένου να εκτιμηθεί εάν εξακολουθούν να είναι κατάλληλοι ή εάν θα πρέπει να ενημερωθούν με βάση τις πρόσφατες τεχνολογικές εξελίξεις και τις εξελίξεις της αγοράς. Όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη μπορούν να απαντήσουν στη δημόσια διαβούλευση έως τις 5 Ιανουαρίου 2021.

Οι κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις ευρυζωνικής σύνδεσης του 2013 επιτρέπουν στα κράτη μέλη να παρέχουν υποστήριξη για την ανάπτυξη ευρυζωνικών δικτύων, υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Συγκεκριμένα, επιτρέπουν δημόσιες επενδύσεις όπου υπάρχει αποτυχία της αγοράς και όπου αυτές οι επενδύσεις επιφέρουν σημαντική βελτίωση στην αγορά όσον αφορά τη διαθεσιμότητα υπηρεσιών, τη χωρητικότητα, τις ταχύτητες και τον ανταγωνισμό. Αυτό διασφαλίζει ότι οι δημόσιες παρεμβάσεις επικεντρώνονται σε τομείς που διαφορετικά θα είχαν μείνει πίσω λόγω της απουσίας εμπορικού ενδιαφέροντος για επενδύσεις και που υποστηρίζουν την «τελευταία τεχνολογία». Ταυτόχρονα, οι κατευθυντήριες γραμμές στοχεύουν επίσης στην προστασία των ιδιωτικών επενδύσεων, υπό την προϋπόθεση ότι δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί καμία δημόσια παρέμβαση όπου οι ιδιωτικοί φορείς έχουν επενδύσει ή σχεδιάζουν αξιόπιστα να επενδύσουν και να προωθήσουν θεμιτό ανταγωνισμό μέσω ανταγωνιστικών διαδικασιών επιλογής, τεχνολογικής ουδετερότητας και απαιτήσεων ανοικτής πρόσβασης προς όφελος όλων των ευρωπαϊκών πολιτών και επιχειρήσεων.

Ξεχωριστά, ο γενικός Κανονισμός απαλλαγής κατά κατηγορία («GBER») απαλλάσσει τα κράτη μέλη από την υποχρέωση να κοινοποιούν μέτρα ενίσχυσης που υποστηρίζουν την ανάπτυξη ευρυζωνικών δικτύων σε περιοχές όπου δεν υπάρχει υποδομή της ίδιας κατηγορίας ή σχεδιάζεται αξιόπιστα στο εγγύς μέλλον, υπό την προϋπόθεση

ότι ορισμένες προϋποθέσεις συναντήθηκαν.

Από την έγκριση των κατευθυντήριων γραμμών για την ευρυζωνική κατάσταση το 2013 και των σχετικών κανόνων GBER το 2014, οι ευρυζωνικές τεχνολογίες έχουν βελτιωθεί σημαντικά και οι ανάγκες των χρηστών έχουν αυξηθεί, απαιτώντας μεγαλύτερο εύρος ζώνης καθώς και βελτίωση των δικτύων σε όρους άλλων παραμέτρων όπως η καθυστέρηση, η διαθεσιμότητα και η αξιοπιστία.

Ο σκοπός της δημόσιας διαβούλευσης είναι να εκτιμηθεί κατά πόσον οι κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις ευρυζωνικών επικοινωνιών και οι σχετικές διατάξεις του ΓΚΑΚ έχουν επιτύχει τους στόχους τους, ποια επίδραση είχαν στην αγορά και στον ανταγωνισμό και εάν πρέπει να ενημερωθούν βάσει των πρόσφατων εξελίξεων στην τεχνολογία και την αγορά και τους νέους στόχους της ψηφιακής πολιτικής της ΕΕ. Κατά τη διαβούλευση, η Επιτροπή στοχεύει στην αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας, της αποδοτικότητας, της συνοχής, της συνέπειας και της προστιθέμενης αξίας των υφιστάμενων κανόνων της ΕΕ, σύμφωνα με τις απαιτήσεις για τη βελτίωση της νομοθεσίας.

Η διαβούλευση θα είναι ανοιχτή έως τις 5 Ιανουαρίου 2021 και αποτελεί μέρος μιας συνολικής αξιολόγησης από την Επιτροπή των κατευθυντήριων γραμμών για τις κρατικές ενισχύσεις για τις ευρυζωνικές συνδέσεις και των σχετικών διατάξεων του ΓΚΑΚ, η οποία θα πραγματοποιηθεί σύμφωνα με τους κανόνες της Επιτροπής για τη βελτίωση της νομοθεσίας. Εκτός από τη δημόσια διαβούλευση, η αξιολόγηση θα περιλαμβάνει εσωτερικές αναλύσεις από την Επιτροπή καθώς και τα συμπεράσματα μιας μελέτης που εκπονήθηκε από εξωτερικό σύμβουλο. Η Επιτροπή θα συνοψίσει τα αποτελέσματα της άσκησης σε ένα έγγραφο εργασίας του προσωπικού, το οποίο θα δημοσιοποιηθεί. Η αξιολόγηση θα αποτελέσει τη βάση για μια μελλοντική απόφαση της Επιτροπής σχετικά με το κατά πόσον απαιτείται επικαιροποίηση των ισχυόντων κανόνων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1576

Έκδοση από την Επιτροπή αναθεωρημένων κατευθυντήριων γραμμών για τις κρατικές ενισχύσεις στο πλαίσιο του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπών της ΕΕ (21.09.2020)

Περιβάλλον – Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία – δικαιώματα εκπομπών αερίων – κρατικές ενισχύσεις

Η Επιτροπή, σε εναρμόνιση με την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία και τον στόχο της ΕΕ να καταστεί η πρώτη κλιματικά ουδέτερη οικονομία έως το 2050, εξέδωσε αναθεωρημένες κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις στο πλαίσιο του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων

ωμάτων εκπομπών (ΣΕΔΕ) της ΕΕ, οι οποίες αφορούν τη λειτουργία του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων του θερμοκηπίου μετά το 2021. Αυτές οι κατευθυντήριες γραμμές θα αρχίσουν να ισχύουν την 1η Ιανουαρίου 2021 και αντικαθιστούν τις προηγούμενες κατευθυντήριες γραμμές που είχαν εκδοθεί το 2012.

Ο έλεγχος των κρατικών ενισχύσεων από την ΕΕ έχει να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο για να μπορέσει η Ευρώπη να εκπληρώσει τους στόχους που έχει θέσει στο πλαίσιο της Πράσινης Συμφωνίας. Για να αξιοποιηθούν πλήρως τα οφέλη των περιορισμένων δημόσιων πόρων, είναι καθοριστική η συνέχιση της δέουσας εφαρμογής των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις. Η δέουσα εφαρμογή τους συνεπάγεται αποφυγή του παραγκωνισμού των ιδιωτικών δαπανών από τα δημόσια κονδύλια και διατήρηση ίσων όρων ανταγωνισμού στην ενιαία αγορά, με παράλληλη ελαχιστοποίηση του κόστους για τους φορολογούμενους.

Οι κατευθυντήριες γραμμές για το ΣΕΔΕ αποσκοπούν στη μείωση του κινδύνου «διαρροής άνθρακα», ο οποίος υλοποιείται όταν οι επιχειρήσεις μεταφέρουν την παραγωγή τους σε χώρες εκτός της ΕΕ με λιγότερο φιλόδοξες πολιτικές για το κλίμα, το οποίο συνεπάγεται μειωμένη οικονομική δραστηριότητα στην ΕΕ και δεν επιτρέπει τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου σε παγκόσμιο επίπεδο. Ειδικότερα, παρέχουν στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να αντισταθμίζουν μέρος των υψηλότερων τιμών ηλεκτρικής ενέργειας που προκύπτουν από τα μηνύματα σχετικά με την τιμή των ανθρακούχων εκπομπών (το λεγόμενο «έμμεσο κόστος εκπομπών») για επιχειρήσεις σε επίφοβους τομείς.

Στο πλαίσιο αυτό, οι αναθεωρημένες κατευθυντήριες γραμμές:

- θα κατευθύνουν την ενίσχυση μόνο σε τομείς που διαιρούν κίνδυνο διαρροής άνθρακα λόγω υψηλού έμμεσου κόστους εκπομπών και έντονης έκθεσής τους στο διεθνές εμπόριο,
- θα ορίζουν σταθερό ποσοστό αντιστάθμισης 75% κατά τη νέα περίοδο (μειωμένο από 85% στην αρχή της προηγούμενης περιόδου) και θα αποκλείουν την αντιστάθμιση για μη αποδοτικές τεχνολογίες, ώστε να διατηρηθούν τα κίνητρα των εταιρειών για ενεργειακή απόδοση, και
- θα εξαρτούν την αντιστάθμιση από επιπλέον προσπάθειες απανθρακοποίησης από τις εκάστοτε επιχειρήσεις, όπως η συμμόρφωση με τις συστάσεις του οικείου ελέγχου ενεργειακής απόδοσης.

Στις κατευθυντήριες γραμμές λαμβάνονται, επίσης, υπόψη οι ιδιαιτερότητες των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ), σύμφωνα με τη στρατηγική για τις ΜΜΕ με στόχο μια βιώσιμη και ψηφιακή Ευρώπη, καθώς τις εξαιρούν από τη νέα απαίτηση αιρεσιμότητας για να περιοριστεί η διοικητική τους επιβάρυνση.

Η Επιτροπή έχει ολοκληρώσει εκτενή αξιολόγηση και εκτίμηση επιπτώσεων, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές για τη βελτίωση της νομοθεσίας, με την υποστήριξη εξωτερικού συμβούλου. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή έχει διεξάγει πολλές διαβουλεύσεις, μεταξύ των οποίων μια δημόσια διαβούλευση βάσει ερωτηματολογίου και μια στοχευμένη διαβούλευση για να συγκεντρωθούν οι απόψεις των ενδιαφερόμενων τομέων. Η Επιτροπή ζήτησε, επίσης, τις απόψεις σχετικών ενδιαφερόμενων μερών για πρόταση αναθεωρημένων κατευθυντήριων γραμμών στο πλαίσιο δημόσιας διαβούλευσης που διεξήχθη από τις 14 Ιανουαρίου έως τις 10 Μαρτίου 2020. Όλες οι λεπτομέρειες σχετικά με τη δημόσια διαβούλευση είναι διαθέσιμες στο διαδίκτυο.

Η Επιτροπή βρίσκεται, επίσης, σε διαδικασία αξιολόγησης και αναθεώρησης άλλων κατευθυντήριων γραμμών για τις κρατικές ενισχύσεις, συμπεριλαμβανομένων των κατευθυντήριων γραμμών για τις κρατικές ενισχύσεις στον τομέα της ενέργειας και του περιβάλλοντος, με σκοπό να διασφαλίσει την πλήρη εναρμόνισή τους με τους πράσινους και ψηφιακούς στόχους της Επιτροπής.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1712

VI. ΔΙΚΑΙΟ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ

Έκδοση από την Επιτροπή κατευθυντήριων γραμμών για τα εθνικά δικαστήρια που χειρίζονται τη γνωστοποίηση εμπιστευτικών πληροφοριών (20.07.2020)

αντιμονοπωλιακή νομοθεσία – αγωγές αποζημίωσης – γνωστοποίηση αποδεικτικών στοιχείων

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε Ανακοίνωση σχετικά με την προστασία των εμπιστευτικών πληροφοριών από τα εθνικά δικαστήρια στο πλαίσιο διαδικασιών ιδιωτικής επιβολής του δικαίου ανταγωνισμού της ΕΕ. Προηγήθηκε στοχευμένη δημόσια διαβούλευση που δρομολόγησε η Επιτροπή στις 29 Ιουλίου 2019, με την οποία κάλεσε τους ενδιαφερόμενους φορείς να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους σχετικά με το σχέδιο ανακοίνωσης. Κατά τη διάρκεια της δημόσιας διαβούλευσης, η Επιτροπή έλαβε απαντήσεις από διάφορους ενδιαφερόμενους φορείς, οι οποίες επιβεβαίωσαν την ανάγκη για περαιτέρω καθοδήγηση σχετικά με τη γνωστοποίηση των αποδεικτικών στοιχείων.

Η Οδηγία σχετικά με τις αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας βοηθά τους πολίτες και τις επιχειρήσεις να αξιώνουν αποζημίωση εάν είναι θύματα παραβιάσεων των αντιμονοπωλιακών κανόνων της ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, τα εθνικά δικαστήρια είναι πιθανό να λαμβάνουν αιτήσεις γνωστοποίησης αποδεικτικών στοιχείων που περιέχουν εμπιστευτικές

πληροφορίες. Η Οδηγία σχετικά με τις αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν την εξουσία να διατάσσουν τη γνωστοποίηση των εν λόγω αποδεικτικών στοιχείων, υπό την προϋπόθεση ότι η αξίωση αποζημίωσης είναι βάσιμη, τα αποδεικτικά στοιχεία που ζητούνται είναι συναφή και το αίτημα γνωστοποίησης είναι αναλογικό. Εάν πληρούνται αυτές οι προϋποθέσεις και έχουν ληφθεί μέτρα για την προστασία των εμπιστευτικών πληροφοριών, τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να διατάξουν τη γνωστοποίηση αποδεικτικών στοιχείων. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με την Οδηγία σχετικά με τις αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας, τα κράτη μέλη πρέπει να διασφαλίζουν ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν στη διάθεσή τους αποτελεσματικά μέτρα για την προστασία των εν λόγω εμπιστευτικών πληροφοριών.

Οι εθνικές νομοθεσίες μπορεί να διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό όσον αφορά την πρόσβαση σε εμπιστευτικές πληροφορίες και την προστασία τους. Είναι πολύ σημαντικό τα εθνικά δικαστήρια να επιτύχουν τη σωστή ισορροπία μεταξύ του δικαιώματος των εναγόντων να έχουν πρόσβαση στις σχετικές πληροφορίες και του δικαιώματος ενός διαδίκου να προστατεύει τις εμπιστευτικές πληροφορίες.

Η Ανακοίνωση παρουσιάζει ορισμένα μέτρα (π.χ. απαλοιφή σημείων των εγγράφων, κύκλους εμπιστευτικότητας, χρήση πραγματογνωμόνων, συνεδριάσεις κλεισμένων των θυρών) που μπορούν να διατάξουν τα εθνικά δικαστήρια, ανάλογα με το δικονομικό τους πλαίσιο, για την προστασία των εμπιστευτικών πληροφοριών στο πλαίσιο αιτημάτων γνωστοποίησης, καθ' όλη τη διάρκεια και μετά την περάτωση της διαδικασίας, και περιγράφει πώς και πότε τα εν λόγω μέτρα θα μπορούσαν να είναι αποτελεσματικά. Η Ανακοίνωση δεν είναι δεσμευτική για τα εθνικά δικαστήρια και δεν τροποποιεί ούτε μεταβάλλει τους δικονομικούς κανόνες που εφαρμόζονται στις αστικές διαδικασίες στα διάφορα κράτη μέλη.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1369

VII. ΕΝΩΣΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

Παρουσίαση από την Επιτροπή της νέου οικοσυστήματος ασφάλειας της ΕΕ (24.07.2020)

Καταπολέμηση τρομοκρατίας – πρόληψη υβριδικών απειλών – κυβερνοασφάλεια – έρευνα – καινοτομία

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε τη νέα στρατηγική της ΕΕ για την Ένωση Ασφάλειας για την περίοδο 2020-2025, η οποία επικεντρώνεται σε τομείς προτεραιότητας στους οποίους η ΕΕ μπορεί να προσφέρει προστιθέμενη

αξία για τη στήριξη των κρατών μελών στην ενίσχυση της ασφάλειας για όλους όσοι ζουν στην Ευρώπη. Από την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος έως την πρόληψη και τον εντοπισμό υβριδικών απειλών και από την αύξηση της ανθεκτικότητας των υποδομών ζωτικής σημασίας μας έως την πρόωθηση της κυβερνοασφάλειας και την προαγωγή της έρευνας και της καινοτομίας, η στρατηγική καθορίζει τα εργαλεία και τα μέτρα που πρέπει να αναπτυχθούν κατά τα επόμενα πέντε έτη για την κατοχύρωση της ασφάλειας στο φυσικό και ψηφιακό περιβάλλον μας.

Η στρατηγική αυτή καθορίζει 4 στρατηγικές προτεραιότητες δράσης σε επίπεδο ΕΕ:

1. Διαχρονικό περιβάλλον ασφάλειας

Η Επιτροπή θα προτείνει νέους κανόνες της ΕΕ για την προστασία και την ανθεκτικότητα των υποδομών ζωτικής σημασίας, υλικών και ψηφιακών. Οι πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις επικεντρώθηκαν σε δημόσιους χώρους, συμπεριλαμβανομένων χώρων λατρείας και συγκοινωνιακών κόμβων, εκμεταλλευόμενες τον ανοιχτό και προσιτό τους χαρακτήρα. Η Επιτροπή θα προωθήσει ενισχυμένη συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα σ' αυτόν τον κλάδο, ώστε να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη φυσική προστασία των δημόσιων χώρων και κατάλληλα συστήματα ανίχνευσης. Οι κυβερνοεπιθέσεις έχουν καταστεί συχνότερες και πολυπλοκότερες. Έως το τέλος του έτους, η Επιτροπή θα πρέπει να ολοκληρώσει την αναθεώρηση της Οδηγίας για τα συστήματα δικτύου και πληροφοριών (της κύριας ευρωπαϊκής νομοθεσίας για την κυβερνοασφάλεια) και να καθορίσει στρατηγικές προτεραιότητες στον τομέα της κυβερνοασφάλειας, ώστε να διασφαλιστεί ότι η ΕΕ μπορεί να προβλέπει και να αντιμετωπίζει εξελισσόμενες απειλές.

2. Αντιμετώπιση εξελισσόμενων απειλών

Οι εγκληματίες εκμεταλλεύονται όλο και περισσότερο τις τεχνολογικές εξελίξεις για τους σκοπούς τους, με το κακόβουλο λογισμικό και την κλοπή δεδομένων να αυξάνονται. Η Επιτροπή θα μεριμνήσει ώστε οι ισχύοντες κανόνες της ΕΕ για την καταπολέμηση του κυβερνοεγκλήματος να είναι κατάλληλοι για τον σκοπό για τον οποίο προορίζονται και να εφαρμόζονται σωστά, ενώ θα εξετάσει μέτρα για την καταπολέμηση της κλοπής ταυτότητας.

Η Επιτροπή θα εξετάσει μέτρα για την ενίσχυση των ικανοτήτων των αρχών επιβολής του νόμου στις ψηφιακές έρευνες, διασφαλίζοντας ότι διαθέτουν κατάλληλα εργαλεία, τεχνικές και δεξιότητες. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται η τεχνητή νοημοσύνη, τα μαζικά δεδομένα και η υπολογιστική υψηλών επιδόσεων στην πολιτική ασφάλεια.

3. Προστασία των Ευρωπαίων από την τρομοκρατία και το οργανωμένο έγκλημα

Το έργο για την καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης θα επικεντρωθεί στον έγκαιρο εντοπισμό, την ανάπτυξη ανθεκτικότητας και την απεμπλοκή, καθώς και στην αποκατάσταση και την επανένταξη στην κοινωνία. Εκτός από την καταπολέμηση των βαθύτερων αιτιών, ουσιαστικής σημασίας θα είναι η αποτελεσματική δίωξη των τρομοκρατών, συμπεριλαμβανομένων των αλλοδαπών τρομοκρατών μαχητών. Για να επιτευχθεί αυτό, έχουν δρομολογηθεί βήματα για την ενίσχυση της νομοθεσίας για την ασφάλεια των συνόρων και την καλύτερη χρήση των υφιστάμενων βάσεων δεδομένων. Η συνεργασία με τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς θα είναι επίσης καθοριστικής σημασίας για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, για παράδειγμα για την εξάλειψη όλων των πηγών χρηματοδότησης της τρομοκρατίας.

4. Ισχυρό ευρωπαϊκό οικοσύστημα ασφάλειας

Οι κυβερνήσεις, οι αρχές επιβολής του νόμου, οι επιχειρήσεις, οι κοινωνικές οργανώσεις και όσοι ζουν στην Ευρώπη έχουν κοινή ευθύνη για την προώθηση της ασφάλειας.

Η ΕΕ θα συμβάλει στην προώθηση της συνεργασίας και της ανταλλαγής πληροφοριών, με στόχο την καταπολέμηση του εγκλήματος και την απονομή δικαιοσύνης. Τα βασικά μέτρα περιλαμβάνουν την ενίσχυση της εντολής της Ευρώπης και την περαιτέρω ανάπτυξη της Eurojust για την καλύτερη διασύνδεση των δικαστικών αρχών και των αρχών επιβολής του νόμου. Η συνεργασία με εταίρους εκτός της ΕΕ είναι επίσης ζωτικής σημασίας για την εξασφάλιση πληροφοριών και αποδεικτικών στοιχείων, ενώ παράλληλα θα ενισχυθεί η συνεργασία με την Ιντερπόλ.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1379

VIII. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Κατάρτιση σχεδίου για το ενεργειακό σύστημα του μέλλοντος και το καθαρό υδρογόνο (08.07.2020)

Ενεργειακό σύστημα – ενοποίηση – Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία – επενδύσεις – υδρογόνο

Για να καταστεί κλιματικά ουδέτερη, έως το 2050, η Ευρώπη πρέπει να μετασχηματίσει το ενεργειακό της σύστημα, το οποίο παράγει το 75% των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου της ΕΕ. Η Επιτροπή ενέκρινε τη στρατηγική της ΕΕ για την ενοποίηση του ενεργειακού συστήματος και τη στρατηγική της ΕΕ για το υδρογόνο, οι οποίες θα ανοίξουν τον δρόμο για έναν αποδοτικότερο και περισσότερο διασυνδεδεμένο ενεργειακό τομέα, έχοντας ως διττό στόχο έναν καθαρότερο πλανήτη και μια ισχυρότερη οικονομία.

Οι δύο στρατηγικές παρουσιάζουν ένα νέο θεματολόγιο για τις επενδύσεις στον τομέα της καθαρής ενέργειας, το οποίο συνάδει με τη δέσμη μέτρων της Επιτροπής για την ανάκαμψη Next Generation EU και με την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία. Οι επενδύσεις που προγραμματίζονται έχουν τη δυνατότητα να δώσουν ώθηση στην ανάκαμψη της οικονομίας από την κρίση του κορωνοϊού.

Η στρατηγική της ΕΕ για την ενοποίηση του ενεργειακού συστήματος θα δημιουργήσει το πλαίσιο για τη μετάβαση στην πράσινη ενέργεια. Το σημερινό μοντέλο, όπου η κατανάλωση ενέργειας στον τομέα των μεταφορών, της βιομηχανίας, του φυσικού αερίου και των κτιρίων πραγματοποιείται εντός στεγανών –καθένα από τα οποία έχει χωριστές αξιακές αλυσίδες, κανόνες, υποδομές, προγραμματισμό και τρόπους λειτουργίας – δεν μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050 με οικονομικά αποδοτικό τρόπο. Το μεταβαλλόμενο κόστος των καινοτόμων λύσεων πρέπει να ενσωματωθεί στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί το ενεργειακό μας σύστημα. Πρέπει να δημιουργηθούν νέοι σύνδεσμοι μεταξύ των τομέων και να αξιοποιηθεί η τεχνολογική πρόοδος.

Ενοποίηση του ενεργειακού συστήματος σημαίνει ότι το σύστημα προγραμματίζεται και λειτουργεί ως σύνολο, συνδέοντας διάφορους φορείς ενέργειας, υποδομές και τομείς κατανάλωσης. Αυτό το συνδεδεμένο και ευέλικτο σύστημα θα είναι πιο αποδοτικό και θα μειώσει το κόστος για την κοινωνία. Η στρατηγική καθορίζει 38 δράσεις για τη δημιουργία ενός πιο ενοποιημένου ενεργειακού συστήματος. Σε αυτές περιλαμβάνονται η αναθεώρηση της υφιστάμενης νομοθεσίας, η χρηματοδοτική στήριξη ή η έρευνα και ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και ψηφιακών εργαλείων, η παροχή καθοδήγησης προς τα κράτη μέλη σχετικά με φορολογικά μέτρα και η σταδιακή κατάργηση των επιδοτήσεων για τα ορυκτά καύσιμα, η μεταρρύθμιση της διακυβέρνησης της αγοράς και ο σχεδιασμός των υποδομών, καθώς και η βελτίωση της ενημέρωσης των καταναλωτών.

Σχετικά με τη στρατηγική για το υδρογόνο, σε ένα ενοποιημένο ενεργειακό σύστημα, το υδρογόνο μπορεί να στηρίξει την απανθρακοποίηση της βιομηχανίας, των μεταφορών, της παραγωγής ενέργειας και των κτιρίων σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η στρατηγική της ΕΕ για το υδρογόνο περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο οι δυνατότητες αυτές μπορούν να γίνουν πραγματικότητα μέσω επενδύσεων, κανονιστικών ρυθμίσεων, δημιουργίας αγορών, έρευνας και καινοτομίας.

Το υδρογόνο μπορεί να τροφοδοτήσει με ενέργεια τομείς που δεν προσφέρονται για εξηλεκτρισμό και να προσφέρει δυνατότητες αποθήκευσης για την εξισορρόπηση των διακυμάνσεων των ροών ανανεώσιμης ενέργειας, αλλά αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο με συντονισμένη δράση μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα σε

επίπεδο ΕΕ. Προτεραιότητα είναι η ανάπτυξη του ανανεώσιμου υδρογόνου, το οποίο θα παράγεται κυρίως με χρήση αιολικής και ηλιακής ενέργειας.

Για να συμβάλει στην υλοποίηση αυτής της στρατηγικής, η Επιτροπή δρομολογεί την Ευρωπαϊκή Συμμαχία για το Καθαρό Υδρογόνο στην οποία συμμετέχουν ηγετικοί παράγοντες της βιομηχανίας, η κοινωνία των πολιτών, εθνικοί και περιφερειακοί υπουργοί και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων. Η Συμμαχία θα δημιουργήσει έναν διάυλο επενδύσεων για την αύξηση της παραγωγής και θα στηρίξει τη ζήτηση για καθαρό υδρογόνο στην ΕΕ.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1259

ΙΧ. ΥΓΕΙΑ

Καταχώριση από την Επιτροπή της πρωτοβουλίας πολιτών με τίτλο «Δικαίωμα θεραπείας» (21.08.2020)

Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών – δημόσια υγεία – πνευματική ιδιοκτησία

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να καταχωρίσει την Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών (ΕΠΠ) με τίτλο «Δικαίωμα θεραπείας». Οι διοργανωτές της ΕΠΠ απευθύνουν έκκληση στην Ένωση «να θέσει τη δημόσια υγεία πριν από το ιδιωτικό κέρδος [και] να καταστήσει τα εμβόλια κατά των πανδημιών και τις θεραπείες παγκόσμια δημόσια αγαθά, δωρεάν προσβάσιμα σε όλους».

Πιο συγκεκριμένα, η ΕΠΠ απαριθμεί τους ακόλουθους στόχους:

1. Να ληφθεί μέριμνα ώστε τα δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, συμπεριλαμβανομένων των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, να μην παρεμποδίζουν την προσβασιμότητα ή τη διαθεσιμότητα μελλοντικού εμβολίου ή αγωγής για την αντιμετώπιση του COVID-19.
2. Να εξασφαλιστεί ότι η νομοθεσία της ΕΕ για τα δεδομένα και την εμπορική αποκλειστικότητα δεν περιορίζει την άμεση αποτελεσματικότητα των υποχρεωτικών αδειών που εκδίδουν τα κράτη μέλη.
3. Να θεσπιστούν νομικές υποχρεώσεις για τους δικαιούχους των ταμείων της ΕΕ με σκοπό την ανταλλαγή γνώσεων σχετικά με την τεχνολογία υγείας, τα δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας και/ή δεδομένα σχετικά με μια τεχνολογία ή δεξαμενή διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας όσον αφορά τον COVID-19.
4. Να θεσπιστούν νομικές υποχρεώσεις για τους δικαιούχους των ταμείων της ΕΕ όσον αφορά τη διαφάνεια στις δημόσιες διαβουλεύσεις, το κόστος παραγωγής, καθώς και τις ρήτρες προσβασιμότητας και οικονομικής προσιτότητας σε συνδυασμό με μη αποκλειστικές άδειες.

Η Επιτροπή θεωρεί ότι η ΕΠΠ είναι παραδεκτή από νομικής άποψης, καθώς πληροί τις αναγκαίες προϋποθέσεις και, κατά συνέπεια, αποφάσισε να την καταχωρίσει, αλλά δεν εξέτασε σε αυτό το στάδιο την ουσία της πρωτοβουλίας.

Ύστερα από την καταχώριση της ΕΠΠ, οι διοργανωτές μπορούν να ξεκινήσουν, μέσα στους επόμενους 6 μήνες, τη διαδικασία συλλογής υπογραφών υποστήριξης εντός ενός έτους. Εάν η πρωτοβουλία συγκεντρώσει, μέσα σε ένα έτος, 1 εκατ. δηλώσεις υποστήριξης από τουλάχιστον 7 διαφορετικά κράτη μέλη, η Επιτροπή θα πρέπει να αντιδράσει εντός 6 μηνών. Η Επιτροπή μπορεί να αποφασίσει είτε να δώσει συνέχεια στο αίτημα είτε όχι. Και στις δύο περιπτώσεις, θα πρέπει να αιτιολογήσει το σκεπτικό της.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1499

Χ. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΓΟΡΑ

Θέση σε εφαρμογή του Κανονισμού για έγκριση και εποπτεία της αγοράς μηχανοκίνητων οχημάτων (31.08.2020)

αυτοκινητοβιομηχανία – εσωτερική αγορά – έγκριση – εποπτεία – ασφάλεια

Σε εφαρμογή τέθηκε ο ενωσιακός Κανονισμός για την έγκριση και την εποπτεία της αγοράς μηχανοκίνητων οχημάτων. Ο νέος Κανονισμός, ο οποίος εκδόθηκε τον Μάιο του 2018, μεταρρυθμίζει και αυστηροποιεί σημαντικά το προηγούμενο σύστημα έγκρισης τύπου και εποπτείας της αγοράς. Ενισχύει την ποιότητα και την ανεξαρτησία των διαδικασιών έγκρισης τύπου και δοκιμών οχημάτων, αυξάνει τους ελέγχους των αυτοκινήτων που ήδη κυκλοφορούν στην αγορά της ΕΕ και βελτιώνει το συνολικό σύστημα με ισχυρότερη ευρωπαϊκή εποπτεία.

Τα βασικά στοιχεία των νέων ενωσιακών κανόνων είναι τα εξής:

- Ανεξαρτησία και ποιότητα των δοκιμών πριν από τη διάθεση των αυτοκινήτων στην αγορά: Οι τεχνικές υπηρεσίες που διενεργούν δοκιμές και επιθεωρήσεις νέων μοντέλων αυτοκινήτων θα υποβάλλονται σε ανεξάρτητους ελέγχους στη βάση αυστηρών κριτηρίων για να επιτύχουν και να διατηρήσουν τον ορισμό τους από τα κράτη μέλη. Οι εθνικές αρχές έγκρισης τύπου υπόκεινται πλέον σε αξιολογήσεις από ομοτίμους, ώστε να διασφαλίζεται ότι οι σχετικοί κανόνες τηρούνται και επιβάλλονται με αυστηρότητα σε ολόκληρη την ΕΕ.
- Έλεγχοι των αυτοκινήτων που ήδη κυκλοφορούν στην αγορά: Το νέο πλαίσιο βελτιώνει επίσης τους ελέγχους στα οχήματα που ήδη κυκλοφορούν στην αγορά και δι-
ατίθενται προς πώληση στις αντιπροσωπείες. Εφεξής, τα

κράτη μέλη υποχρεούνται να διενεργούν τακτικά δοκιμές σε έναν ελάχιστο αριθμό αυτοκινήτων, ενώ είναι πλέον σε θέση να λαμβάνουν μέτρα διασφάλισης κατά των μη συμμορφούμενων οχημάτων στην επικράτειά τους, χωρίς να χρειάζεται να περιμένουν να αναλάβει δράση η αρχή που εξέδωσε την έγκριση τύπου.

• Ευρωπαϊκή εποπτεία: Περαιτέρω, η Επιτροπή έχει πλέον τη δυνατότητα να διενεργεί ελέγχους της τήρησης των απαιτήσεων και της συμμόρφωσης σε οχήματα μέσω δοκιμών σε εργαστήρια ή στον δρόμο. Σε περίπτωση που κατασκευαστές παραβιάζουν τη νομοθεσία για την έγκριση τύπου (π.χ. διατάξεις αναστολής ή ψευδείς δηλώσεις), η Επιτροπή μπορεί να διατάξει ανακλήσεις πανευρωπαϊκού επιπέδου και να επιβάλει στους οικείους κατασκευαστές πρόστιμα έως 30.000 ευρώ ανά αυτοκίνητο. Μέχρι σήμερα, μόνο οι εθνικές αρχές που είχαν χορηγήσει την έγκριση τύπου στο αυτοκίνητο μπορούσαν να επιβάλουν τέτοια μέτρα.

Από την έκδοση του Κανονισμού το 2018 μέχρι σήμερα, οι κατασκευαστές αυτοκινήτων, οι οργανισμοί έγκρισης τύπου και οι άλλοι ενδιαφερόμενοι φορείς εργάζονται αδιάκοπα για να εφαρμόσουν τους νέους κανόνες και να προσαρμοστούν στις αυστηρότερες απαιτήσεις.

Η Επιτροπή έχει διαθέσει πρόσθετους πόρους στο Κοινό Κέντρο Ερευνών (JRC) για την ανάληψη αυτού του νέου ρόλου στην εποπτεία της αγοράς, παρέχοντας χρηματοδότηση για το αναγκαίο πρόσθετο προσωπικό, τα συναφή λειτουργικά έξοδα και την κατασκευή δύο νέων εργαστηρίων. Το JRC διαθέτει δύο νέα εργαστήρια τελευταίας τεχνολογίας για τη διενέργεια ελέγχων.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1530

XI. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Επανενηγοποίηση της συνεργασίας Επιτροπής και κοινωνικών-οικονομικών εταίρων για την ένταξη μεταναστών και προσφύγων στην αγορά εργασίας (07.09.2020)

Εργατικό δυναμικό – μετανάστευση – προσφυγική κρίση – ένταξη

Η Επιτροπή, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, τα εμπορικά επιμελητήρια και οι εργοδοτικές οργανώσεις ανανέωσαν τη συνεργασία τους για την ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών και των προσφύγων στην αγορά εργασίας. Σε κοινή δήλωσή τους, επισημαίνουν τομείς στους οποίους πρέπει να δοθεί έμφαση στο μέλλον και εκφράζουν ενδιαφέρον για περαιτέρω συνεργασία στον τομέα της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής σύμπραξης για την ένταξη, που εγκαινιά-

στηκε το 2017. Οι υπογράφωντες τη δήλωση επιβεβαιώνουν τη σημασία μιας πολυμερούς προσέγγισης για την έγκαιρη ένταξη στην αγορά εργασίας προς όφελος τόσο των προσφύγων όσο και της οικονομίας και της κοινωνίας γενικότερα.

Από τότε που εγκαινιάστηκε η ευρωπαϊκή σύμπραξη για την ένταξη, πριν από 3 χρόνια, η Επιτροπή έχει χρηματοδοτήσει έργα που υλοποιούνται από οργανώσεις κοινωνικών και οικονομικών εταίρων για την προώθηση της ένταξης των προσφύγων στην αγορά εργασίας. Παραδείγματα αποτελούν το έργο Labour-INT, το οποίο υποστηρίζει την ένταξη των προσφύγων από την άφιξή τους έως τον χώρο εργασίας, μέσω της αξιολόγησης δεξιοτήτων, της κατάρτισης και της τοποθέτησης σε θέση εργασίας στην Ιταλία, τη Γερμανία και το Βέλγιο· ή το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για την Ένταξη των Προσφύγων, που εφαρμόζεται στη Βουλγαρία, την Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία. Οι κοινωνικοί και οικονομικοί εταίροι έχουν επίσης αναλάβει πρωτοβουλίες σε 20 κράτη μέλη, όπως η πλατφόρμα «fachkraefterpotenzial», που δημιουργήθηκε από το Ομοσπονδιακό Οικονομικό Επιμελητήριο της Αυστρίας και παρέχει πληροφορίες σε εταιρείες που επιθυμούν να προσλάβουν πρόσφυγες.

Με βάση αυτά τα επιτεύγματα, οι υπογράφωντες τη δήλωση συμφώνησαν να επικεντρώσουν τις μελλοντικές τους προσπάθειες σε 3 τομείς: 1) διασύνδεση των ενδιαφερόμενων φορέων σε όλους τους τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας για την ένταξη στην αγορά εργασίας, 2) στήριξη της επιχειρηματικότητας, 3) διευκόλυνση του εντοπισμού, της αξιολόγησης και της επικύρωσης των δεξιοτήτων.

Παράλληλα, η Επιτροπή και οι κοινωνικοί και οικονομικοί εταίροι θα επιδιώξουν να διερευνήσουν τρόπους επέκτασης του διαλόγου και της μελλοντικής συνεργασίας τους στον τομέα της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού, στο πνεύμα των στόχων του νέου ευρωπαϊκού θεματολογίου δεξιοτήτων και του επικείμενου νέου συμφώνου για τη μετανάστευση και το άσυλο. Η προσπάθεια αυτή θα μπορούσε να επικεντρωθεί στον τρόπο βελτίωσης των διαύλων μετανάστευσης εργατικού δυναμικού για την κάλυψη των μεταβαλλόμενων αναγκών της Ευρώπης.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1561

Πρόταση από την Επιτροπή νέου συμφώνου για τη μετανάστευση και το άσυλο (23.09.2020)

Σύστημα ασύλου και μετανάστευσης – κατανομή ευθύνης – αλληλεγγύη

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε νέο σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο, το οποίο καλύπτει όλα τα διαφορετικά στοιχεία που απαιτούνται για μια ολοκλη-

ρωμένη ευρωπαϊκή προσέγγιση για τη μετανάστευση. Προβλέπει βελτιωμένες και ταχύτερες διαδικασίες σε ολόκληρο το σύστημα ασύλου και μετανάστευσης και επιτυγχάνει ισορροπία μεταξύ των αρχών της δίκαιης κατανομής ευθύνης και αλληλεγγύης. Αυτό είναι ζωτικής σημασίας για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών και της εμπιστοσύνης στην ικανότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διαχειρίζεται τη μετανάστευση.

Η μετανάστευση αποτελεί σύνθετο ζήτημα, με πολλές πτυχές που πρέπει να σταθμιστούν από κοινού: από τη μια πλευρά, η ασφάλεια των ατόμων που ζητούν διεθνή προστασία ή μια καλύτερη ζωή, από την άλλη, αφενός, οι ανησυχίες των χωρών στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ ότι οι μεταναστευτικές πιέσεις θα υπερβούν τις ικανότητές τους και οι οποίες χρειάζονται αλληλεγγύη από άλλους, αφετέρου, οι ανησυχίες άλλων κρατών μελών της ΕΕ ότι, εάν δεν τηρηθούν οι διαδικασίες στα εξωτερικά σύνορα, τα εθνικά τους συστήματα ασύλου, ένταξης ή επιστροφής δεν θα είναι σε θέση να ανταποκριθούν σε περίπτωση μεγάλων ροών.

Μετά από εκτεταμένες διαβουλεύσεις και ειλικρινή και ολιστική αξιολόγηση της κατάστασης, η Επιτροπή προτείνει τη βελτίωση του συνολικού συστήματος. Αυτή περιλαμβάνει την εξέταση τρόπων για τη βελτίωση της συνεργασίας με τις χώρες καταγωγής και διέλευσης, τη διασφάλιση αποτελεσματικών διαδικασιών, την επιτυχή ένταξη των προσφύγων και την επιστροφή όσων δεν έχουν δικαίωμα παραμονής. Καμία λύση για τη μετανάστευση δεν μπορεί να ικανοποιήσει όλες τις πλευρές από κάθε άποψη αλλά, μέσω της συνεργασίας, η ΕΕ μπορεί να βρει μια κοινή λύση.

Ο πρώτος πυλώνας της προσέγγισης της Επιτροπής για την οικοδόμηση εμπιστοσύνης συνίσταται σε αποτελεσματικότερες και ταχύτερες διαδικασίες. Ειδικότερα, η Επιτροπή προτείνει τη θέσπιση ολοκληρωμένης διαδικασίας στα σύνορα, η οποία περιλαμβάνει για πρώτη φορά έλεγχο διαλογής πριν από την είσοδο, ο οποίος συνεπάγεται την ταυτοποίηση όλων των ατόμων που διέρχονται τα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ χωρίς άδεια ή έχουν αποβιβαστεί μετά από επιχείρηση έρευνας και διάσωσης.

Ο εν λόγω έλεγχος διαλογής συνεπάγεται επίσης υγειονομικό έλεγχο και έλεγχο ασφαλείας, λήψη δακτυλικών αποτυπωμάτων και καταχώριση στη βάση δεδομένων Eurodac. Μετά τον έλεγχο διαλογής, τα άτομα μπορούν να κατευθυνθούν στη σωστή διαδικασία, είτε στα σύνορα για ορισμένες κατηγορίες αιτούντων είτε σε συνήθη διαδικασία ασύλου. Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας στα σύνορα, θα λαμβάνονται ταχείες αποφάσεις σχετικά με το άσυλο ή την επιστροφή, οι οποίες θα παρέχουν άμεση βεβαιότητα στα άτομα των οποίων οι υποθέσεις μπορούν να εξεταστούν ταχέως. Ταυτόχρονα, όλες οι λοιπές διαδικασίες θα βελτιωθούν και θα υπόκεινται σε

εντεταμένη παρακολούθηση και επιχειρησιακή στήριξη από τους οργανισμούς της ΕΕ. Οι ψηφιακές υποδομές της ΕΕ για τη διαχείριση της μετανάστευσης θα εκσυγχρονιστούν ώστε να αντικατοπτρίζουν και να στηρίζουν τις εν λόγω διαδικασίες.

Ο δεύτερος πυλώνας στο επίκεντρο του συμφώνου είναι η δίκαιη κατανομή ευθύνης και αλληλεγγύης. Τα κράτη μέλη θα είναι υποχρεωμένα να ενεργούν με υπευθυνότητα και αλληλεγγύη μεταξύ τους. Κάθε κράτος μέλος, χωρίς καμία εξαίρεση, πρέπει να συμβάλλει με αλληλεγγύη σε περιόδους πίεσης, ώστε να συντελεί στη σταθεροποίηση του συνολικού συστήματος, να στηρίζει τα κράτη μέλη που υφίστανται πίεση και να διασφαλίζει ότι η Ένωση εκπληρώνει τις ανθρωπιστικές της υποχρεώσεις.

Όσον αφορά τις διαφορετικές καταστάσεις των κρατών μελών και τις διακυμάνσεις των μεταναστευτικών πιέσεων, η Επιτροπή προτείνει σύστημα ευέλικτων συνεισφορών από τα κράτη μέλη. Αυτές μπορεί να κυμαίνονται από τη μετεγκατάσταση αιτούντων άσυλο από τη χώρα πρώτης εισόδου έως την ανάληψη της ευθύνης για την επιστροφή ατόμων που δεν έχουν δικαίωμα παραμονής, ή διάφορες μορφές επιχειρησιακής στήριξης.

Αν και το νέο σύστημα βασίζεται στη συνεργασία και σε ευέλικτες μορφές στήριξης που ξεκινούν σε εθελοντική βάση, θα απαιτούνται αυστηρότερες συνεισφορές σε περιόδους πίεσης σε επιμέρους κράτη μέλη με βάση ένα δίκτυο ασφαλείας. Ο μηχανισμός αλληλεγγύης θα καλύπτει διάφορες καταστάσεις – συμπεριλαμβανομένων της αποβίβασης ατόμων μετά από επιχειρήσεις έρευνας και διάσωσης, πιέσεων, καταστάσεων κρίσεων ή άλλων ειδικών περιστάσεων.

Η ΕΕ θα επιδιώξει να προωθήσει εξατομικευμένες και αμοιβαία επωφελείς εταιρικές σχέσεις με τρίτες χώρες. Αυτές οι εταιρικές σχέσεις θα συμβάλουν στην αντιμετώπιση κοινών προκλήσεων, όπως η παράνομη διακίνηση μεταναστών, και στην ανάπτυξη νόμιμων οδών, ενώ θα αντιμετωπίσουν το ζήτημα της αποτελεσματικής εφαρμογής των συμφωνιών και των ρυθμίσεων επανεισδοχής.

Η δέσμη μέτρων θα επιδιώξει, επίσης, την ενίσχυση κοινού συστήματος της ΕΕ για τις επιστροφές, ώστε να καταστούν πιο αξιόπιστοι οι κανόνες της ΕΕ για τη μετανάστευση. Περιλαμβάνεται αποτελεσματικότερο νομικό πλαίσιο, σημαντικότερος ρόλος της Ευρωπαϊκής Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής, καθώς και νεοδιορισθείς συντονιστής επιστροφών της ΕΕ μαζί με δίκτυο εθνικών αντιπροσώπων για τη διασφάλιση της συνέπειας σε ολόκληρη την ΕΕ. Θα προταθεί επίσης κοινή διακυβέρνηση για τη μετανάστευση με καλύτερο στρατηγικό σχεδιασμό, ώστε να διασφαλιστεί ότι οι ενωσιακές και οι εθνικές πολιτικές ευθυγραμμίζονται, καθώς και ενισχυμένη επιτόπια παρακολούθηση της διαχείρισης της μετανά-

στευσης προς ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

Η αξιόπιστη πολιτική νόμιμης μετανάστευσης και ένταξης θα ωφελήσει τις ευρωπαϊκές κοινωνίες και οικονομίες. Η Επιτροπή θα δρομολογήσει εταιρικές σχέσεις προσέλκυσης ταλέντων με βασικές τρίτες χώρες, που θα αντιστοιχούν στις ανάγκες σε εργατικό δυναμικό και δεξιότητες στην ΕΕ. Το σύμφωνο θα ενισχύσει την επανεγκατάσταση και θα προωθήσει άλλες συμπληρωματικές οδούς, επιδιώκοντας την ανάπτυξη ευρωπαϊκού μοντέλου κοινοτικής ή ιδιωτικής χορηγίας. Η Επιτροπή θα εγκρίνει, επίσης, νέο ολοκληρωμένο σχέδιο δράσης για την ενσωμάτωση και την ένταξη για την περίοδο 2021-2024.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1706

XII. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Λήψη περαιτέρω μέτρων από την Επιτροπή με πρόταση νέου Κανονισμού για την ενίσχυση της ψηφιακής κυριαρχίας στην Ευρώπη (18.09.2020)

■ *υπερυπολογιστική – ψηφιακή στρατηγική – EuroHPC*

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε νέο Κανονισμό σχετικά με την κοινή επιχείρηση για την ευρωπαϊκή υπολογιστική υψηλών επιδόσεων με σκοπό τη διατήρηση και προώθηση του ηγετικού ρόλου της Ευρώπης στους τομείς της υπερυπολογιστικής και της κβαντικής υπολογιστικής. Θα στηρίξει δραστηριότητες έρευνας και καινοτομίας για νέες τεχνολογίες, συστήματα και προϊόντα υπερυπολογιστικής, θα προωθήσει τις απαραίτητες δεξιότητες για τη χρήση της υποδομής και θα αποτελέσει τη βάση για ένα οικοσύστημα παγκόσμιας κλάσης στην Ευρώπη.

Αξιοποιώντας την επιτυχία της Ευρώπης στην υπολογιστική πολύ υψηλών επιδόσεων επόμενης γενιάς, η υπερυπολογιστική θα διαδραματίσει κείριο ρόλο στην πορεία της Ευρώπης προς την ανάκαμψη. Έχει ταυτοποιηθεί ως στρατηγική επενδυτική προτεραιότητα και θα στηρίξει ολόκληρη την ψηφιακή στρατηγική, από την ανάλυση μαζικών δεδομένων και την τεχνητή νοημοσύνη έως τις τεχνολογίες υπολογιστικού νέφους και την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο. Επιπλέον, σε σύσταση που επίσης εγκρίθηκε σήμερα, η Επιτροπή καλεί τα κράτη μέλη να ενισχύσουν την υπερταχεία συνδεσιμότητα δικτύου και να αναπτύξουν κοινή προσέγγιση για την εγκατάσταση του 5G.

Ο Κανονισμός αποσκοπεί στην επικαιροποίηση του προ-

ηγούμενου Κανονισμού του Συμβουλίου του Οκτωβρίου 2018 για τη σύσταση της κοινής επιχείρησης EuroHPC. Θα δώσει στην Ευρώπη τη δυνατότητα να διατηρήσει ηγετικό ρόλο στον τεχνολογικό αγώνα δρόμου προς το επόμενο σύνορο της υπερυπολογιστικής.

Η κοινή επιχείρηση EuroHPC θα καταστήσει προσβάσιμους τους υφιστάμενους ευρωπαϊκούς πόρους υπερυπολογιστικής και κβαντικής υπολογιστικής σε όλους τους χρήστες σε ολόκληρη την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένων του δημόσιου τομέα και των βιομηχανικών χρηστών, ιδίως των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ), ανεξάρτητα από τον τόπο εγκατάστασής τους. Ο νέος προϋπολογισμός είναι επί του παρόντος υπό διαπραγμάτευση. Θα υποστηριχθεί από το πρόγραμμα «Ορίζων Ευρώπη», το πρόγραμμα «Ψηφιακή Ευρώπη» και τον μηχανισμό «Συνδέοντας την Ευρώπη».

Αυτή η υποδομή υπερυπολογιστικής θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε περισσότερες από 800 ευρωπαϊκές επιστημονικές, βιομηχανικές και δημόσιες εφαρμογές. Στον τομέα της υγείας, συμπεριλαμβανομένης της καταπολέμησης της πανδημίας του κορονοϊού, οι υπερυπολογιστές συμβάλλουν ήδη στην αναζήτηση θεραπειών, στην εκπόνηση υποδειγμάτων, στην πρόβλεψη της διασποράς της λοίμωξης και στην υποστήριξη της λήψης αποφάσεων σχετικά με τα μέτρα ανάσχεσης. Οι υπερυπολογιστές θα βοηθήσουν επίσης τους ευρωπαίους επιστήμονες να κατανοήσουν καλύτερα τον μεταβολισμό και το ανοσοποιητικό σύστημα του ανθρώπου και θα οδηγήσουν σε ουσιαστική πρόοδο σε τομείς, όπως η γονιδιωματική, ο σχεδιασμός και η δοκιμή νέων φαρμάκων, ενώ θα συμβάλουν επίσης στην καταπολέμηση σοβαρών ασθενειών, συμπεριλαμβανομένων του καρκίνου και των ιογενών λοιμώξεων.

Επιπλέον, αυτή η υποδομή υπερυπολογιστών θα συμβάλει στην υλοποίηση της πρωτοβουλίας της ΕΕ «Προορισμός Γη», καθώς θα επιφέρει σημαντικές βελτιώσεις στις μετεωρολογικές προγνώσεις, στον πολεοδομικό και αγροτικό χωροταξικό σχεδιασμό, στη διαχείριση των αποβλήτων και των υδάτων και στη μοντελοποίηση του περιβάλλοντος των ωκεανών, των θαλασσών και των περιοχών που καλύπτονται από πάγους. Αυτό θα στηρίξει την πράσινη μετάβαση, σύμφωνα με τους στόχους της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, και θα βοηθήσει στην προετοιμασία και τη διαχείριση της σοβαρής υποβάθμισης του περιβάλλοντος και των μεγάλων καταστροφών.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1592

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Έρευνα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με το διαδίκτυο των πραγμάτων

Περί τα μέσα Ιουλίου 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε την έναρξη έρευνας σχετικά με την τήρηση της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας στον τομέα του διαδικτύου των πραγμάτων (Internet of Things, IoT) όσον αφορά προϊόντα και υπηρεσίες που σχετίζονται με τους καταναλωτές στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η τομεακή έρευνα θα επικεντρωθεί σε προϊόντα και υπηρεσίες που σχετίζονται με τους καταναλωτές που συνδέονται σε δίκτυο και που μπορούν να ελεγχθούν εξ αποστάσεως, λ.χ. μέσω φωνητικής υποστήριξης ή κινητής συσκευής. Σε αυτά περιλαμβάνονται οι έξυπνες οικιακές συσκευές και οι φορητές συσκευές. Οι γνώσεις σχετικά με την αγορά που θα αποκτηθούν μέσω της έρευνας θα συμβάλουν στην επιβολή, από την Επιτροπή, της νομοθεσίας περί ανταγωνισμού στον εν λόγω τομέα.

Παρά το σχετικά πρώιμο στάδιο ανάπτυξης του τομέα του διαδικτύου των πραγμάτων για προϊόντα και υπηρεσίες που σχετίζονται με τους καταναλωτές στην Ευρωπαϊκή Ένωση, υπάρχουν ενδείξεις ότι ορισμένες πρακτικές εταιρειών ενδέχεται να στρεβλώνουν δομικά τον ανταγωνισμό. Ειδικότερα, υπάρχουν ενδείξεις σχετικά με περιορισμούς πρόσβασης στα δεδομένα και διαλειτουργικότητάς τους, καθώς και με ορισμένες μορφές αυτοπροτίμησης και πρακτικών που συνδέονται με τη χρήση ιδιοταγών προτύπων (proprietary standards). Τα οικοσυστήματα του διαδικτύου των πραγμάτων συχνά χαρακτηρίζονται από έντονα φαινόμενα δικτύωσης και οικονομίες κλίμακας, που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ταχεία εμφάνιση κυρίαρχων ψηφιακών οικοσυστημάτων και ρυθμιστών πρόσβασης και μπορεί να ενέχουν κινδύνους διατάραξης της ισορροπίας.

Ως εκ τούτου, με την εν λόγω τομεακή έρευνα, η Επιτροπή θα συγκεντρώσει πληροφορίες της αγοράς ώστε να κατανοήσει καλύτερα τη φύση, την επικράτηση και τις επιπτώσεις των πιθανών αυτών προβλημάτων ανταγωνισμού και να τα αξιολογήσει με βάση τους αντιμονοπωλιακούς κανόνες της ΕΕ. Η τομεακή έρευνα θα καλύψει προϊόντα, όπως φορητές συσκευές (π.χ. έξυπνα ρολόγια ή συσκευές παρακολούθησης της φυσικής κατάστασης), και συνδεδεμένες συσκευές για καταναλωτές που θα χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της έξυπνης κατοικίας, π.χ. ψυγεία, πλυντήρια, έξυπνες συσκευές τηλεόρασης, έξυπνα ηχεία και συστήματα φωτισμού. Η τομεακή έρευνα θα συλλέξει επίσης πληροφορίες σχετικά με τις διαθέσιμες υπηρεσίες μέσω έξυπνων συσκευών, όπως οι υπηρεσίες μουσικής και βίντεο συνεχούς ροής, καθώς

και σχετικά με τις συσκευές φωνητικής υποστήριξης που θα χρησιμοποιούνται για την πρόσβαση σε αυτές. Για τον σκοπό αυτό, η Επιτροπή θα απευθύνει αιτήματα παροχής πληροφοριών σε ευρύ φάσμα παραγόντων που δραστηριοποιούνται στο διαδίκτυο των πραγμάτων για προϊόντα και υπηρεσίες που σχετίζονται με τους καταναλωτές σε ολόκληρη την ΕΕ. Οι εν λόγω εταιρείες μπορεί να περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, κατασκευαστές έξυπνων συσκευών, προγραμματιστές λογισμικού και παρόχους συναφών υπηρεσιών. Σύμφωνα με τους αντιμονοπωλιακούς κανόνες της ΕΕ, η Επιτροπή μπορεί να απαιτήσει από επιχειρήσεις και εμπορικές ενώσεις να παράσχουν πληροφορίες, έγγραφα ή δηλώσεις στο πλαίσιο της έρευνας αυτής.

Εάν, μετά την ανάλυση των αποτελεσμάτων, η Επιτροπή διαπιστώσει συγκεκριμένα προβλήματα ανταγωνισμού, μπορεί να ξεκινήσει έρευνα με στόχο τη συμμόρφωση με τους κανόνες της ΕΕ για τις περιοριστικές εμπορικές πρακτικές και την κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης στην αγορά (άρθρα 101 και 102 ΣΛΕΕ). Η Επιτροπή αναμένει ότι θα δημοσιεύσει προκαταρκτική έκθεση σχετικά με τις απαντήσεις, προς διαβούλευση, την άνοιξη του 2021. Η τελική έκθεση θα ακολουθήσει το καλοκαίρι του 2022.

Σχετικά links:

Σχετικός ιστότοπος:

https://ec.europa.eu/competition/antitrust/sector_inquiries_internet_of_things.html

Σχετική απόφαση της Επιτροπής:

https://ec.europa.eu/competition/antitrust/loT_decision_initiating_inquiry_en.pdf

Βλ. επίσης:

<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/content/european-digital-strategy>

► ΕΕΤΤ: Έκθεση Ανοικτού Διαδικτύου 2019-2020

Στις 8 Ιουλίου 2020, η ΕΕΤΤ δημοσίευσε την Έκθεση Ανοικτού Διαδικτύου 2019-2020. Η έκθεση περιλαμβάνει τις ενέργειες της ΕΕΤΤ για την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/2120 και τα βασικότερα ευρήματα και συμπεράσματα για την κατάσταση του ανοικτού διαδικτύου στην Ελλάδα κατά την περίοδο αναφοράς Μαΐου 2019-Απριλίου 2020.

Όπως κάθε χρόνο, η έκθεση περιλαμβάνει ενότητες για την παρακολούθηση της απόδοσης των δικτύων, τις εφαρμοζόμενες πρακτικές διαχείρισης κίνησης, τις εξειδικευμένες υπηρεσίες (όπως IPTV), τις εμπορικές πρακτικές των παρόχων σχετικά με διαφοροποιημένη χρέωση περιεχομένου και εφαρμογών, τη διαφάνεια και ενημέ-

ρωση των συνδρομητών, καθώς και την καταγραφή σχετικών παραπόνων συνδρομητών. Επίσης, η φετινή έκθεση περιλαμβάνει ειδική ενότητα για την παρακολούθηση από την ΕΕΤΤ της συμφόρησης στα δίκτυα κατά την περίοδο που ξέσπασε η πανδημία του κορωνοϊού στην Ελλάδα και επιβλήθηκαν περιοριστικά μέτρα μετακίνησης, με αποτέλεσμα την αύξηση της κίνησης δεδομένων.

Σχετικά links:

Ολόκληρη η Έκθεση Ανοικτού Διαδικτύου 2019-2020:

https://www.eett.gr/opencms/export/sites/default/EETT/Electronic_Communications/Telecoms/OpenInternet/AnnualReport/NN_report_2019-2020_EETT.pdf

► Τα οφέλη του κυβερνητικού νέφους (G-Cloud)

Κατά το τελευταίο έτος έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικά βήματα όσον αφορά την ανάπτυξη κυβερνητικού νέφους (κοινώς καλούμενου G-Cloud), το οποίο συγκεντρώνει στις υποδομές του τις κεντρικές εφαρμογές και τα πληροφοριακά συστήματα του Δημοσίου και τελεί υπό τη διαχείριση της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων Δημόσιας Διοίκησης του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης.

Το καλοκαίρι του 2020, το αρμόδιο υπουργείο ανακοίνωσε τα οφέλη που προκύπτουν από την εδραίωση του G-Cloud. Πιο συγκεκριμένα, έχει επιτευχθεί σημαντική οικονομία κλίμακος σε υπολογιστικές υποδομές και ανθρώπινους πόρους, καθώς και μειωμένο κόστος συντήρησης των υποδομών. Αυτό συμβαίνει γιατί οι συντηρήσεις και η διαχείριση πραγματοποιούνται κεντρικά για το Ελληνικό Δημόσιο και όχι αποσπασματικά από κάθε φορέα. Με βάση τις διεθνείς πρακτικές και μελέτες, εκτιμάται ότι, εάν κάθε φορέας του Δημοσίου διατηρούσε ξεχωριστό Data Center για τις ανάγκες του, το ετήσιο κόστος θα ήταν τουλάχιστον τριπλάσιο από αυτό που επιτυγχάνεται σήμερα με τη συγκέντρωση στο G-Cloud.

Εκτός από το οικονομικό, υπάρχουν σημαντικά οφέλη σε επίπεδο λειτουργίας, καλύτερης απόδοσης και ασφάλειας των συστημάτων. Ειδικότερα, σε περίοδο ενός έτους:

- Το G-Cloud αναβαθμίστηκε με την ενσωμάτωση της αντίστοιχης υποδομής που διατηρούσε η Κοινωνία της Πληροφορίας (ΚτΠ Α.Ε.).
- Εντάχθηκαν 56 νέοι φορείς στο G-Cloud, αυξάνοντας κατά 37% τον συνολικό αριθμό των φορέων.
- Η κάλυψη της υφιστάμενης χωρητικότητας των υποδομών αυξήθηκε κατά 38%, φτάνοντας στο 73% από 53% που ήταν πριν από έναν χρόνο.
- Κατέστη δυνατή η 24ωρη λειτουργία συστημάτων, ενώ μέχρι πρότινος υπήρχαν φορείς των οποίων τα συστήματα λειτουργούσαν ακόμη και λιγότερο από 12 ώρες το 24ωρο.

- Περαιτώθηκε η μεταφορά του Ολοκληρωμένου Πληροφοριακού Συστήματος του e-ΕΦΚΑ στις υποδομές του G-Cloud. Μετά από πολύμηνη και εντατική εργασία των δυο φορέων, το Πληροφοριακό Σύστημα του Οργανισμού μεταφέρθηκε από τις υποδομές εικοσαετίας του τέως ΙΚΑ στις σύγχρονες υποδομές της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων Δημόσιας Διοίκησης (ΓΓΠΣΔΔ).

Συνολικά, στο G-Cloud φιλοξενούνται σήμερα οι εφαρμογές και τα Πληροφοριακά Συστήματα 206 δημόσιων φορέων. Έχοντας υιοθετήσει πλήρως τις βέλτιστες διεθνείς πρακτικές, το G-Cloud είναι σε πλήρη ετοιμότητα για νέες εντάξεις. Η στρατηγική επένδυσης στο G-Cloud περιλαμβάνει διάφορα στάδια αναβάθμισης και εξειδίκευσης, με στόχο τη συγκέντρωση όλων των Πληροφοριακών Συστημάτων των επιμέρους φορέων της Δημόσιας Διοίκησης σε μια ενιαία δομή υπό τη συντήρηση και διαχείριση της υποδομής από την ΓΓΠΣΔΔ.

Σχετικά links:

Σχετικό δελτίο τύπου:

<https://www.gsis.gr/oikonomia-kai-asfaleia-gia-dimosio-apoliti-sygmentrosi-olon-ton-systimaton-sto-g-cloud>

► Νέο δυναμικό εργαλείο κατά της διαδικτυακής πειρατείας

Το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού σε συνεργασία με τον Οργανισμό Πνευματικής Ιδιοκτησίας προχώρησαν σε μια σημαντική νομοθετική ρύθμιση με στόχο την ενίσχυση της προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας. Συγκεκριμένα, με το άρθρο 25 του Ν. 4708 που δημοσιεύθηκε στις 21.07.2020, η Ελλάδα υιοθετεί τη δυνατότητα του dynamic blocking injunction, ενός δυναμικού εργαλείου στην καταπολέμηση της διαδικτυακής πειρατείας. Η πρωτοβουλία αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο των μέτρων για τη στήριξη των καλλιτεχνών, καθώς η προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων των δημιουργών αποτελεί πάγιο αίτημα καλλιτεχνών και διεθνών οργανισμών.

Έως σήμερα, ίσχυε η στατική απαγόρευση αποκλεισμού για τα websites με περιεχόμενο το οποίο προσβάλλει δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας ή συγγενικό δικαίωμα (π.χ. διακινώντας παρανόμως ταινίες ή αρχεία μουσικής). Η απαγόρευση αυτή μπορούσε να παρακαμφθεί εύκολα, καθώς το παραβατικό περιεχόμενο μπορούσε να δημοσιευθεί σε website με άλλη διεύθυνση IP ή άλλο URL. Πλέον, η απαγόρευση γίνεται δυναμική, καθώς προβλέπεται μηχανισμός ταχείας αντίδρασης για κλώνους του αρχικού site το οποίο εμφανίζεται σε νέα διεύθυνση IP ή URL, εφόσον αποδεικνύεται ότι αφορά το ίδιο περιεχόμενο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, περιορίζεται ουσιαστικά το φαινόμενο της διαδικτυακής πειρατείας, μειώνεται ο χρόνος απόκρισης και προστατεύεται αποτελεσματικά

το πνευματικό έργο δημιουργών και καλλιτεχνών.

Η εν λόγω διάταξη αντικαθιστά το άρθρο 66Ε του Ν. 2121/1993 περί πνευματικής ιδιοκτησίας.

Σχετικά links:

Το νέο άρθρο 66 Ε του ν. 2121/1993:

<https://www.opi.gr/vivliothiki/2121-1993#a66e>

► Εθνική Αρχή Κυβερνοασφάλειας: συστάσεις για ψηφιακή άμυνα σε βάθος

Ανεξάρτητα από το αντικείμενο στο οποίο δραστηριοποιείται μια επιχείρηση, η ασφάλεια στον κυβερνοχώρο πρέπει να αποτελεί υψηλή προτεραιότητα, ειδικά κατά την τρέχουσα περίοδο που ολοένα και περισσότερες καθημερινές δραστηριότητες διενεργούνται μέσω διαδικτύου. Στο πλαίσιο της διαρκούς προσπάθειας για την ενημέρωση των επιχειρήσεων σε θέματα ασφάλειας των ψηφιακών υποδομών, η Εθνική Αρχή Κυβερνοασφάλειας δημοσίευσε, τον Σεπτέμβριο του 2020, σύντομο οδηγό με μέτρα και βασικές κατευθύνσεις για την αποτελεσματική προστασία των πληροφοριακών τους συστημάτων από κυβερνοεπιθέσεις. Τα μέτρα που περιλαμβάνονται στον οδηγό διαμορφώνουν ένα σύνολο ενεργειών που ονομάζεται ψηφιακή «άμυνα-σε-βάθος» (defense-in-depth) και περιλαμβάνουν καλές πρακτικές για τον περιορισμό και την αντιμετώπιση των πιο κοινών τύπων επιθέσεων στα συστήματα, τις εφαρμογές και το δίκτυο. Ο σύντομος οδηγός αποτελεί συνέχεια των οδηγιών που είχε εκδώσει το Υπουργείο Ψηφιακής Διακυβέρνησης την άνοιξη του 2020 σχετικά με την ασφαλή εργασία από το σπίτι και την προστασία εφαρμογών και συστημάτων (βλ. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 2/2020).

Η Εθνική Αρχή Κυβερνοασφάλειας επισημαίνει ότι η ασφάλεια των πληροφοριακών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών είναι μια διαρκής διαδικασία και καλεί τόσο τις επιχειρήσεις όσο και τους πολίτες να διατηρούν ενημερωμένο τον εξοπλισμό τους (υπολογιστές, smartphones, tablets, routers κ.τ.λ.) με βάση τις οδηγίες των κατασκευαστών και να εμπιστεύονται μόνο αξιόπιστες πηγές πληροφορόρησης για την ενημέρωσή τους σε θέματα προστασίας.

Σύμφωνα με τις οδηγίες της Εθνικής Αρχής Κυβερνοασφάλειας, στο επίκεντρο της προσπάθειας για την ανάπτυξη ενός συστήματος διαχείρισης της ασφάλειας των πληροφοριών και των δικτύων πρέπει να βρίσκεται η μεθοδολογία προσέγγισης βάσει κινδύνου, με σκοπό την προστασία της εμπιστευτικότητας, της ακεραιότητας, της διαθεσιμότητας και της ιδιωτικότητας. Πιο συγκεκριμένα, η Αρχή απευθύνει στις επιχειρήσεις τις ακόλουθες συστάσεις:

1) Αναπτύξτε πολιτικές ασφάλειας, κατευθυντήριες οδηγίες και διαδικασίες για την προστασία των πληροφορι-

κών αγαθών και των σχετικών συστημάτων, οι οποίες να επεκτείνονται και σε προμηθευτές υπηρεσιών και αγαθών, καθώς και σε παρόχους υπηρεσιών νέφους (cloud).

2) Χρησιμοποιείτε κατάλληλα παραμετροποιημένο και ενημερωμένο λογισμικό προστασίας από κακόβουλο κώδικα (anti-malware software) με κεντρική διαχείριση. Επίσης, να υφίσταται σχέδιο (patch management) για την προγραμματισμένη εγκατάσταση των ενημερώσεων ασφάλειας (security updates) στα λειτουργικά συστήματα και τις εφαρμογές.

3) Διαχείριση λογαριασμών και έλεγχος πρόσβασης:

- Η πρόσβαση σε πληροφορίες και συστήματα θα πρέπει να γίνεται βάσει ρόλων και καθηκόντων, σύμφωνα με την προσέγγιση “need-to-know-basis” και “least privilege”.

- Η χρήση των λογαριασμών διαχείρισης θα πρέπει να γίνεται αποκλειστικά για διαχειριστικές εργασίες. Ανάλογα με την κρίσιμότητα των δεδομένων και των συστημάτων, συστήνονται επιπλέον μέτρα, όπως π.χ. η χρήση υπολογιστών αποκλειστικά για διαχείριση, καθώς και η αυθεντικοποίηση δύο παραγόντων (two-factor-authentication).

- Χρησιμοποιείτε ισχυρούς κωδικούς πρόσβασης (strong passwords). Οι κωδικοί πρέπει να έχουν μήκος τουλάχιστον 10 χαρακτήρων με συνδυασμό κεφαλαίων, μικρών, ειδικών χαρακτήρων και αριθμών.

- Τηρείτε αρχεία καταγραφής (log files) στο δίκτυο, στους servers, στα λειτουργικά συστήματα και τις εφαρμογές, τα οποία θα ελέγχονται τακτικά για ανίχνευση επιθέσεων και προσπαθειών παραβίασης των συστημάτων.

4) Υλοποιήστε πολυεπίπεδη άμυνα:

- Στην εξωτερική περίμετρο με τη χρήση firewalls, IDS (Intrusion Detection Systems), IPS (Intrusion Prevention Systems), access control lists, κ.ά.

- Εσωτερικά με την τμηματοποίηση του δικτύου (είτε με φυσικό τρόπο είτε με εικονικό τρόπο (virtual lans)) και την υλοποίηση κανόνων πρόσβασης (σε χρήστες και συσκευές) και περιορισμού δικαιωμάτων, καθώς και τη δημιουργία DMZ.

5) Υλοποιήστε σε τακτική βάση προγράμματα ευαισθητοποίησης του προσωπικού και διαμόρφωσης κουλτούρας ασφάλειας (security awareness training). Η συντριπτική πλειοψηφία των σύγχρονων κυβερνοεπιθέσεων ξεκινά με επιθέσεις κοινωνικής μηχανικής (π.χ. phishing email, spam).

6) Η απομακρυσμένη πρόσβαση (remote access) στα συστήματα του Οργανισμού θα πρέπει να γίνεται με τη χρήση VPN με ισχυρή κρυπτογράφηση, καθώς και χρήση αυθεντικοποίησης 2 παραγόντων (two-factor-authentication).

7) Αναπτύξτε ένα σχέδιο αντιμετώπισης περιστατικών (incidence response plan), το οποίο θα περιλαμβάνει σα-

φείς ρόλους και ενέργειες και θα δοκιμάζεται σε περιοδική βάση.

8) Θα πρέπει να τηρείτε τακτικά αντίγραφα ασφαλείας (backup) των δεδομένων σας, διασφαλίζοντας την αποτελεσματική ανάκτησή τους (recovery) σε περίπτωση απώλειας. Επίσης, τα αντίγραφα ασφαλείας των κρίσιμων και ευαίσθητων δεδομένων θα πρέπει να αποθηκεύονται με ασφαλή τρόπο και περιορισμό πρόσβασης.

9) Εφαρμόζετε μηχανισμούς κρυπτογράφησης στα κρίσιμα και προσωπικά δεδομένα που τηρούνται στον Οργανισμό, προκειμένου να εξασφαλίζεται η εμπιστευτικότητά και η ιδιωτικότητά τους σε όλα τα στάδια του κύκλου ζωής τους.

10) Εφαρμόζετε μέτρα προστασίας και ανάκαμψης από φυσικές και περιβαλλοντικές απειλές (διαταραχή ηλεκτροδότησης, πλημμύρες, πυρκαγιές κ.λπ.).

Σχετικά links:

Σχετική ανακοίνωση του Υπουργείου Ψηφιακής Διακυβέρνησης: <https://mindigital.gr/archives/1629>

► ΔΕΕ: πρώτη ερμηνεία του Κανονισμού περί ουδετερότητας του διαδικτύου

Στις 15 Σεπτεμβρίου 2020, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) εξέδωσε απόφαση επί των συνεκδικασθεισών υποθέσεων C-807/19 και C-39/19 και ερμήνευσε για πρώτη φορά τον Κανονισμό (ΕΕ) 2015/2120 στον οποίο κατοχυρώνεται η βασική αρχή του ανοικτού διαδικτύου (γνωστή ως «ουδετερότητα του διαδικτύου»). Οι υποθέσεις αφορούν την εμπορική πρακτική συγγραφικού παρόχου υπηρεσιών πρόσβασης στο διαδίκτυο, η οποία συνίσταται στην προσφορά πακέτων προτιμησιακής πρόσβασης (κοινώς καλούμενα πακέτα «μηδενικού τέλους»), η ιδιαιτερότητα των οποίων έγκειται στο ότι η κίνηση δεδομένων συνεπεία της χρήσης ορισμένων συγκεκριμένων υπηρεσιών και εφαρμογών δεν συνυπολογίζεται στην κατανάλωση του όγκου δεδομένων που έχουν αγοράσει οι πελάτες, δηλαδή οι σχετικές υπηρεσίες υπόκεινται σε μηδενικό τέλος. Επιπλέον, εάν εξαντληθεί ο διαθέσιμος όγκος δεδομένων, οι πελάτες μπορούν να συνεχίσουν να χρησιμοποιούν άνευ περιορισμών τις συγκεκριμένες αυτές εφαρμογές και υπηρεσίες, ενώ η κίνηση δεδομένων επιβραδύνεται ή παρεμποδίζεται όσον αφορά τις λοιπές εφαρμογές και υπηρεσίες. Κατόπιν σχετικής αίτησης προδικαστικής απόφασης εκ μέρους συγγραφικού πρωτοδικείου, το ΔΕΕ εξέδωσε την εν λόγω απόφαση καταλήγοντας, μεταξύ άλλων, στα ακόλουθα συμπεράσματα.

Πρώτον, όσον αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 2 του Κανονισμού 2015/2120, σε συνδυασμό με το άρθρο 3 παρ. 1 του ίδιου Κανονισμού, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι η δεύτερη από τις διατάξεις αυτές προβλέπει ότι

τα δικαιώματα τα οποία εγγυάται στους τελικούς χρήστες υπηρεσιών πρόσβασης στο διαδίκτυο ασκούνται «μέσω της υπηρεσίας πρόσβασης στο διαδίκτυο που διαθέτουν», και ότι η πρώτη από τις διατάξεις αυτές απαιτεί να μην συνεπάγεται η υπηρεσία αυτή περιορισμό της άσκησης των εν λόγω δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ έκρινε ότι η σύναψη συμφωνιών με τις οποίες συγκεκριμένος πελάτης επιλέγει πακέτο υπηρεσιών το οποίο συνδυάζει «μηδενικό τέλος» και μέτρα παρεμπόδισης ή επιβράδυνσης της κίνησης, σε συνάρτηση με τη χρήση εφαρμογών και υπηρεσιών διαφορετικών από τις συγκεκριμένες υπηρεσίες και εφαρμογές που υπόκεινται στο εν λόγω «μηδενικό τέλος», είναι δυνατόν να περιορίζει την άσκηση των δικαιωμάτων των τελικών χρηστών, κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 2 του Κανονισμού αυτού, σε σημαντικό τμήμα της αγοράς. Πράγματι, τέτοια πακέτα υπηρεσιών είναι ικανά να αυξήσουν τη χρήση των εφαρμογών και υπηρεσιών που τυγχάνουν προνομιακής μεταχείρισης και, συνακόλουθα, να μειώσουν τη χρήση των λοιπών διαθέσιμων εφαρμογών και υπηρεσιών, λαμβανομένων υπόψη των μέτρων με τα οποία ο πάροχος υπηρεσιών πρόσβασης στο διαδίκτυο καθιστά τη χρήση αυτή τεχνικά δυσχερέστερη ή ακόμη και αδύνατη. Επιπλέον, όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των πελατών που συνάπτουν τέτοιες συμφωνίες, τόσο ο σωρευτικός αντίκτυπος των συμφωνιών αυτών, λόγω της κλίμακάς του, είναι δυνατόν να προκαλέσει σημαντικό περιορισμό στην άσκηση των δικαιωμάτων των τελικών χρηστών, ή ακόμη και να θίξει την ίδια την ουσία των δικαιωμάτων αυτών.

Δεύτερον, όσον αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 3 του Κανονισμού 2015/2120, το ΔΕΕ σημείωσε ότι, για να διαπιστωθεί ασυμβατότητα προς τη διάταξη αυτή, δεν απαιτείται καμία αξιολόγηση του αντικτύπου που έχουν τα μέτρα παρεμπόδισης ή επιβράδυνσης της κίνησης στην άσκηση των δικαιωμάτων των τελικών χρηστών. Πράγματι, η ανωτέρω διάταξη δεν προβλέπει τέτοια απαίτηση προκειμένου να εκτιμηθεί η τήρηση της προβλεπόμενης από αυτήν γενικής υποχρέωσης ισότιμης και χωρίς διακρίσεις μεταχείρισης της κίνησης. Επιπλέον, το ΔΕΕ έκρινε ότι, εφόσον τα μέτρα παρεμπόδισης ή επιβράδυνσης της κίνησης δεν βασίζονται σε αντικειμενικά διαφορετικές απαιτήσεις τεχνικής ποιότητας των υπηρεσιών για συγκεκριμένες κατηγορίες κίνησης, αλλά σε εμπορικούς λόγους, τα εν λόγω μέτρα πρέπει να θεωρηθούν, αυτά καθαυτά, ασύμβατα προς την ανωτέρω διάταξη.

Κατά συνέπεια, οι απαιτήσεις περί προστασίας των δικαιωμάτων των χρηστών του διαδικτύου και περί άνευ διακρίσεων μεταχείρισης της κίνησης αντιτίθενται στην προνομιακή μεταχείριση, εκ μέρους παρόχου πρόσβασης στο διαδίκτυο, ορισμένων εφαρμογών και ορισμένων υπηρεσιών, μέσω προσφορών στο πλαίσιο των οποίων οι εν λόγω εφαρμογές και υπηρεσίες υπόκεινται

νομικής πληροφορικής

σε «μηδενικό τέλος», για τη δε χρήση των λοιπών εφαρμογών και υπηρεσιών εφαρμόζονται μέτρα παρεμπόδισης ή επιβράδυνσης.

Σχετικά links:

Το πλήρες κείμενο της απόφασης:

<http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62018C-10807&lang1=el&type=TXT&ancre=>

Λοιπά σχετικά έγγραφα:

<http://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-807/18>

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2015/2120:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex-%3A32015R2120>

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Ιούνιος – Αύγουστος 2020)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Ψηφοφορία επί του κοινού σχεδίου ετήσιου προϋπολογισμού της Ένωσης

Ο ετήσιος προϋπολογισμός είναι δυνατό να συζητηθεί και να ψηφιστεί στη διάρκεια μιας περιόδου πρόσθετης συνόδου της ολομέλειας στις Βρυξέλλες, εφόσον τούτο επιτάσσει η εύρυθμη διεξαγωγή της δημοσιονομικής διαδικασίας

προσφυγή ακύρωσης – θεσμικό δίκαιο – πρωτόκολλο για τον καθορισμό της έδρας των θεσμικών οργάνων και ορισμένων λοιπών οργάνων, οργανισμών και υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – έννοια της «συνόδου για τον προϋπολογισμό» που πραγματοποιείται στο Στρασβούργο (Γαλλία) – άρθρο 314 ΣΛΕΕ – άσκηση της δημοσιονομικής εξουσίας σε περίοδο πρόσθετης συνόδου της ολομέλειας στις Βρυξέλλες (Βέλγιο)

ΔΕΕ C-92/18, Γαλλία/Κοινοβούλιο (Exercice du rounoir budgétaire II), 25.06.2020, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2020:506 – Προσφυγή ακυρώσεως

Με την υπό κρίση προσφυγή ακύρωσης δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, η Γαλλική Δημοκρατία ζητεί από το Δικαστήριο να ακυρώσει τέσσερις πράξεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, σχετικές με την έγκριση του ετήσιου προϋπολογισμού της Ένωσης για το οικονομικό έτος 2018. Πιο συγκεκριμένα, αφού το Συμβούλιο ενέκρινε το κοινό σχέδιο ετήσιου προϋπολογισμού της Ένωσης για το εν λόγω οικονομικό έτος, το Κοινοβούλιο ενέγραψε τη συζήτηση και την ψηφοφορία επί του σχεδίου αυτού στην ημερήσια διάταξη των συνεδριάσεων της πρόσθετης συνόδου της ολομέλειας της 29ης και 30ής Νοεμβρίου 2017, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στις Βρυξέλλες. Στις 30 Νοεμβρίου 2017, το Κοινοβούλιο ενέκρινε το σχέδιο προϋπολογισμού και ο πρόεδρος του Κοινοβουλίου διαπίστωσε ότι ο ετήσιος προϋπολογισμός της Ένωσης για το οικονομικό έτος 2018 είχε εγκριθεί οριστικά. Κατόπιν τούτων, η Γαλλική Δημοκρατία ζητεί από το Δικαστήριο την ακύρωση α) της ημερήσιας διάταξης της συνεδρίασης της ολομέλειας του Κοινοβουλίου της 29ης Νοεμβρίου 2017, κατά το μέρος που προέβλεπε συζήτηση επί του κοινού σχεδίου ετήσιου προϋπολογισμού της Ένωσης για το οικονομικό έτος 2018, β) της ημερήσιας διάταξης της συνεδρίασης της ολομέλειας του Κοινοβουλίου της 30ής Νοεμβρίου 2017, κατά το μέρος που προέβλεπε τη διεξαγωγή αιτιολογημένης ψηφοφορίας όσον αφορά το κοινό

αυτό σχέδιο, γ) του νομοθετικού ψηφίσματος του Κοινοβουλίου της 30ής Νοεμβρίου 2017 επί του εν λόγω κοινού σχεδίου, δ) της πράξης της 30ής Νοεμβρίου 2017 με την οποία ο πρόεδρος του Κοινοβουλίου διαπίστωσε ότι ο ετήσιος προϋπολογισμός της Ένωσης για το οικονομικό έτος 2018 είχε εγκριθεί οριστικά. Ως μοναδικός λόγος ακύρωσης προβάλλεται το γεγονός ότι οι προσβαλλόμενες πράξεις αντιβαίνουν στο πρωτόκολλο για την έδρα των θεσμικών οργάνων από τη στιγμή που, κατά το άρθρο μόνο στοιχείο α' του εν λόγω πρωτοκόλλου, η δημοσιονομική εξουσία του Κοινοβουλίου πρέπει, καταρχήν, να ασκείται εξ ολοκλήρου στη διάρκεια των περιόδων τακτικής συνόδου της ολομέλειας στο Στρασβούργο και όχι σε περίοδο πρόσθετης συνόδου της ολομέλειας στις Βρυξέλλες. Συναφώς, η Γαλλική Δημοκρατία, υποστηριζόμενη από το Μεγάλο Δουκάτο του Λουξεμβούργου, προσάπτει στο Κοινοβούλιο ότι υπέπεσε σε σφάλμα εκτίμησης κατά τη διευθέτηση του χρονοδιαγράμματος των περιόδων τακτικής συνόδου της ολομέλειας για το 2017, με αποτέλεσμα να μην είναι πλέον δυνατή η συζήτηση και η ψηφοφορία επί του κοινού σχεδίου ετήσιου προϋπολογισμού της Ένωσης για το οικονομικό έτος 2018 στο Στρασβούργο εντός της προθεσμίας του άρθρου 314 παρ. 6 ΣΛΕΕ.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο υπενθυμίζει προηγούμενη νομολογία του με την οποία αναγνώρισε ότι ο όρος «σύννοδος για τον προϋπολογισμό» στο άρθρο μόνο στοιχείο α' του πρωτοκόλλου για την έδρα των θεσμικών οργάνων δεν καλύπτει μόνον την περίοδο τακτικής συνόδου της ολομέλειας που είναι αφιερωμένη στην πρώτη ανάγνωση του σχεδίου του προϋπολογισμού, βάσει του άρθρου 314 παρ. 4 ΣΛΕΕ, αλλά και τη δεύτερη ανάγνωση, βάσει του άρθρου 314 παρ. 6 ΣΛΕΕ, με την οποία διασφαλίζεται η διεξαγωγή δημόσιας συζήτησης και ψηφοφορίας της ολομέλειας επί του κοινού σχεδίου ετήσιου προϋπολογισμού, όπως αυτό προκύπτει από τη διαδικασία συνδιαλλαγής. Συνεπώς, γίνεται δεκτό ότι το Κοινοβούλιο ασκεί, καταρχήν, τις δημοσιονομικές του εξουσίες στη διάρκεια μιας περιόδου τακτικής συνόδου της ολομέλειας στο Στρασβούργο, ωστόσο ο ετήσιος προϋπολογισμός είναι δυνατό να συζητηθεί και να ψηφιστεί στη διάρκεια μιας περιόδου πρόσθετης συνόδου της ολομέλειας στις Βρυξέλλες, εφόσον το επιτάσσει η εύρυθμη διεξαγωγή της δημοσιονομικής διαδικασίας. Κατά τον αναγκαίο συγκερασμό των απαιτήσεων του άρθρου μόνου στοιχείο α' του πρωτοκόλλου για την έδρα των θεσμικών οργάνων με τις απαιτήσεις του άρθρου 314 ΣΛΕΕ, το Κοινοβούλιο διαθέτει εξουσία εκτίμησης προκειμένου να διασφαλίζεται η εύρυθμη διεξαγωγή της δημοσιονομικής διαδικασίας, αφού ο προγραμματισμός του κοινοβουλευτικού χρονοδιαγράμματος δεν μπορεί να άρει την εγγενή στη

δημοσιονομική διαδικασία αδυναμία πρόβλεψης. Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο καταλήγει ότι το Κοινοβούλιο, κατά την κατάρτιση του χρονοδιαγράμματος των τακτικών συνόδων της ολομέλειάς του για το 2017, παρέμεινε εντός των ορίων της εξουσίας εκτίμησης. Μάλιστα, ακόμα και μετά την κατάρτιση, τον Απρίλιο του 2017, του ρεαλιστικού χρονοδιαγράμματος σχετικά με τη δημοσιονομική διαδικασία για το οικονομικό έτος 2018, εξακολουθούσε να είναι αβέβαιη η απάντηση στο ερώτημα εάν και σε ποια ημερομηνία θα μπορούσε πράγματι η επιτροπή συνδιαλλαγής να καταλήξει σε συμφωνία συμβιβασμού.

Συνεπώς, οι προσβαλλόμενες πράξεις δεν ενέχουν σφάλμα εκτίμησης και η προσφυγή ακύρωσης πρέπει να απορριφθεί.

► Πρόσβαση στα έγγραφα

Υποχρέωση εμπιστευτικότητας και επαγγελματικό απόρρητο

πρόσβαση στα έγγραφα – Απόφαση της ΕΚΤ να θέσει την Banca Carige SpA υπό καθεστώς προσωρινής διαχείρισης – μη παροχή πρόσβασης – διαδικασία έκδοσης ερήμην απόφασης

ΓεΔΕΕ T-552/19, Malacalza Investimenti/EKT, 25.06.2020, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: S. Gervasoni, Εισηγητής: P. Nihoul, ECLI:EU:T:2020:294 – Προσφυγή ακυρώσεως

Με την υπό κρίση προσφυγή, η Malacalza Investimenti Srl, εταιρεία ιταλικού δικαίου, ζητεί από το ΓεΔΕΕ την ακύρωση της απόφασης LS/LdG/19/185 της ΕΚΤ, της 12ης Ιουνίου 2019, περί μη παροχής πρόσβασης σε διάφορα έγγραφα που αφορούν την απόφαση ECB-SSM-2019-ITCAR-11 του διοικητικού συμβουλίου της ΕΚΤ, της 1ης Ιανουαρίου 2019, με την οποία η Banca Carige SpA, κύριος μέτοχος της οποίας είναι η Malacalza Investimenti Srl, ετέθη υπό καθεστώς προσωρινής διαχείρισης.

Με την απόφαση της 1ης Ιανουαρίου 2019, η ΕΚΤ έθεσε την Banca Carige υπό καθεστώς προσωρινής διαχείρισης, ωστόσο η εν λόγω απόφαση δεν δημοσιεύθηκε και η προσφεύγουσα δεν γνώρισε τους λόγους στους οποίους αυτή στηρίζεται. Στις 15 Ιανουαρίου 2019, η προσφεύγουσα υπέβαλε στην ΕΚΤ αίτηση για παροχή πρόσβασης, δυνάμει του άρθρου 6 της Απόφασης 2004/258/ΕΚ σχετικά με την πρόσβαση του κοινού στα έγγραφα της ΕΚΤ. Με απόφαση της 13ης Μαρτίου 2019, η ΕΚΤ απέρριψε την αίτηση για παροχή πρόσβασης στο σύνολό της. Ακολούθως, στις 8 Απριλίου 2019, η προσφεύγουσα υπέβαλε επιβεβαιωτική αίτηση στην εκτελεστική επιτροπή της ΕΚΤ, εντούτοις, στην επιβεβαιωτική αυτή αίτηση, δεν περιέλαβε το αίτημα για παροχή πρόσβασης στο σχέδιο μετατροπής των ιδίων κεφαλαίων με τους πίνακες και τα παραρτήματά του, τα οποία είχε εν τω μεταξύ λάβει από τους προσωρινούς διαχειριστές της Banca Carige. Συνα-

φώς, η προσφεύγουσα επεσήμανε ότι αποσπάσματα της απόφασης της 1ης Ιανουαρίου 2019 είχαν ήδη δημοσιευθεί στο διαδίκτυο, συνεπώς δεν απαιτούνταν πλέον η εμπιστευτική μεταχείριση των παρεχόμενων πληροφοριών. Σε κάθε περίπτωση, επανέλαβε το αίτημά της για πρόσβαση στο πλήρες κείμενο των ζητηθέντων εγγράφων ή, επικουρικώς, σε μη εμπιστευτικό κείμενο, καθώς και σε κατάλογο της αλληλογραφίας και των συναντήσεων μεταξύ της ΕΚΤ και του διοικητικού συμβουλίου της Banca Carige, στα ονόματα των συμμετεχόντων και σε γενική περιγραφή του περιεχομένου της εν λόγω αλληλογραφίας και των εν λόγω συναντήσεων. Στις 12 Ιουνίου 2019, η ΕΚΤ με απόφασή της, η οποία αποτελεί εν προκειμένω την προσβαλλόμενη απόφαση, απέρριψε την επιβεβαιωτική αίτηση στο σύνολό της.

Ως προς την άρνηση χορήγησης πρόσβασης στο περιεχόμενο της απόφασης της 1ης Ιανουαρίου 2019, η ΕΚΤ στηρίχθηκε στην εξαίρεση του άρθρου 4 παρ. 1 στοιχείο γ' της Απόφασης 2004/258, το οποίο προβλέπει ότι «[η] ΕΚΤ αρνείται την πρόσβαση σε ένα έγγραφο, η γνωστοποίηση του οποίου θα έθιγε την προστασία [...] της εμπιστευτικότητας πληροφοριών που προστατεύονται ως τέτοιες από το ενωσιακό δίκαιο». Ως προς τα λοιπά έγγραφα που ζητήθηκαν, η μη παροχή πρόσβασης στηρίχθηκε στην εξαίρεση του άρθρου 4 παρ. 1 στοιχείο γ' της Απόφασης 2004/258, σε συνδυασμό με εκείνη του άρθρου 4 παρ. 2 περ. α' της ίδιας Απόφασης, το οποίο ορίζει ότι «[η] ΕΚΤ αρνείται την πρόσβαση σε ένα έγγραφο, η γνωστοποίηση του οποίου θα έθιγε την προστασία [...] των εμπορικών συμφερόντων ενός συγκεκριμένου φυσικού ή νομικού προσώπου, συμπεριλαμβανομένης της πνευματικής ιδιοκτησίας». Συναφώς, η ΕΚΤ σημείωσε ότι η γνωστοποίηση στην προσφεύγουσα των εγγράφων που συνελέγησαν ή καταρτίστηκαν στο πλαίσιο της συνεχούς εποπτείας της Banca Carige μπορούσε να θίξει τα εμπορικά συμφέροντα της εταιρείας αυτής, δεδομένου ότι οι πληροφορίες που περιείχαν δεν ήταν γνωστές στο κοινό και αντανάκλυσαν ένα ουσιώδες στοιχείο της υφιστάμενης εμπορικής θέσης της εν λόγω εταιρείας. Η προσφεύγουσα, από την πλευρά της, αμφισβητεί την ύπαρξη γενικού τεκμηρίου εμπιστευτικότητας, αντλούμενου από το άρθρο 4 παρ. 1 στοιχείο γ' της Απόφασης 2004/258, καθώς και την εφαρμογή των διατάξεων σχετικά με το επαγγελματικό απόρρητο και την εμπιστευτικότητα. Κατά την άποψή της, από τις εν λόγω διατάξεις δεν απορρέει μια απόλυτη υποχρέωση εμπιστευτικότητας, σε κάθε δε περίπτωση αποσπάσματα της απόφασης της 1ης Ιανουαρίου 2019 είχαν ήδη δημοσιευθεί, αναμφισβήτητα χωρίς έγκριση, σε ιστότοπο ιταλικής καθημερινής εφημερίδας. Σύμφωνα με την προσφεύγουσα, από την εξέταση των δημοσιευθέντων αποσπασμάτων διαπιστώνεται ότι το περιεχόμενο της απόφασης της 1ης Ιανουαρίου 2019 δεν είναι εμπιστευτικό, δεδομένου ότι αφορά πληροφορίες τις οποίες η Banca Carige, ως εταιρεία εισηγμένη στις

ρυθμιζόμενες αγορές, ήταν υποχρεωμένη να δημοσιεύει. Το ΓεΔΕΕ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, η προσφυγή δεν είναι ούτε προδήλως απαράδεκτη ούτε προδήλως αβάσιμη. Επομένως, πρέπει να επιδικασθούν στην προσφεύγουσα τα αιτήματά της, χωρίς να είναι αναγκαίο, για τη συναγωγή του συμπεράσματος αυτού, να διαταχθεί το ζητηθέν μέτρο διεξαγωγής αποδείξεων.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Κρατικές ενισχύσεις

Ρύθμιση κράτους μέλους η οποία απαγορεύει στις εγκατεστημένες στο έδαφος του λαϊκές τράπεζες να αρνούνται την εξόφληση μέσω ιδίων κεφαλαίων, πλην όμως επιτρέπει στις τράπεζες αυτές να αναβάλλουν την εξόφληση του μεριδίου του αποχωρούντος εταίρου και να περιορίζουν το προς εξόφληση ποσό, εν όλω ή εν μέρει, δεν αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – παραδεκτό – άρθρα 63 επ. ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – άρθρα 107 επ. ΣΛΕΕ – κρατικές ενισχύσεις – άρθρα 16 και 17 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – επιχειρηματική ελευθερία – δικαίωμα της ιδιοκτησίας – Κανονισμός (ΕΕ) 575/2013 – απαιτήσεις προληπτικής εποπτείας για τα πιστωτικά ιδρύματα και τις επιχειρήσεις επενδύσεων – άρθρο 29 – Κανονισμός (ΕΕ) 1024/2013 – άρθρο 6 παρ. 4 – προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων – ειδικά καθήκοντα τα οποία έχουν ανατεθεί στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) – κατ'εξουσιοδότηση Κανονισμός (ΕΕ) 241/2014 – ρυθμιστικά τεχνικά πρότυπα για τις απαιτήσεις ιδίων κεφαλαίων για ιδρύματα – εθνική νομοθεσία η οποία θέτει ανώτατο όριο ενεργητικού για τις λαϊκές τράπεζες που έχουν συσταθεί υπό τη μορφή συνεταιριστικών εταιρειών και επιτρέπει τον περιορισμό του δικαιώματος των αποχωρούντων εταίρων σε εξόφληση των μετοχών τους

ΔΕΕ C-686/18, Adusbef κ.λπ., 16.07.2020, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2020:567 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο τριών ενδίκων διαφορών μεταξύ, όσον αφορά την πρώτη, αφενός, των OC κ.λπ. και, αφετέρου, της Banca d'Italia (Τράπεζα της Ιταλίας) και της Presidenza del Consiglio dei Ministri (Προεδρία του Υπουργικού Συμβουλίου, Ιταλία), όσον αφορά τη δεύτερη, αφενός, των Associazione Difesa Utenti Servizi Bancari Finanziari

Postali Assicurativi – Adusbef, Federazione Nazionale di Consumatori ed Utenti – Federconsumatori και PB κ.λπ. και, αφετέρου, της Τράπεζας της Ιταλίας, της Προεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου, καθώς και του Ministero dell'Economia e delle Finanze (Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών, Ιταλία), και, όσον αφορά την τρίτη, αφενός, των QA κ.λπ. και, αφετέρου, της Τράπεζας της Ιταλίας, με αντικείμενο πράξεις της Τράπεζας της Ιταλίας στο πλαίσιο της αποστολής της περί προληπτικής εποπτείας των ιταλικών λαϊκών τραπεζών. Οι πρωτοδίκως προσφεύγοντες των διαφορών της κύριας δίκης (στο εξής: προσφεύγοντες), με τρεις χωριστές προσφυγές, προσέβαλαν τις πράξεις της Τράπεζας της Ιταλίας, αρχικά ενώπιον διοικητικού πρωτοδικείου και στη συνέχεια ενώπιον του ιταλικού Συμβουλίου της Επικρατείας. Στο μεταξύ, το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης πράξη νομοθετικού περιεχομένου 3/2015, η οποία προβλέπει ανώτατο όριο οκτώ δισ. ευρώ ενεργητικού, πέραν του οποίου οι λαϊκές τράπεζες που έχουν συσταθεί υπό τη μορφή συνεταιριστικών εταιρειών περιορισμένης ευθύνης με μετοχές υποχρεούνται να μετατραπούν σε ανώνυμες εταιρείες, είναι σύμφωνη με το ιταλικό Σύνταγμα. Κατόπιν τούτου, το ιταλικό Συμβούλιο της Επικρατείας (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο πέντε προδικαστικά ερωτήματα.

Κατά τον έλεγχο του παραδεκτού, το Δικαστήριο απέρριψε ως απαράδεκτα ορισμένα από τα υποβληθέντα ερωτήματα και επί της ουσίας εξέτασε μόνο το δεύτερο σκέλος του πρώτου κατά σειρά ερωτήματος και το τέταρτο ερώτημα, τα οποία αφορούσαν τη συμβατότητα, με ορισμένες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, εθνικής ρύθμισης η οποία επιτρέπει στις λαϊκές τράπεζες να περιορίζουν την εξόφληση των μέσω ιδίων κεφαλαίων τους. Πιο συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο ζήτησε να διευκρινιστεί εάν το άρθρο 29 του Κανονισμού 575/2013 σχετικά με τις απαιτήσεις προληπτικής εποπτείας για πιστωτικά ιδρύματα και επιχειρήσεις επενδύσεων, το άρθρο 10 του κατ'εξουσιοδότηση Κανονισμού 241/2014 καθώς και τα άρθρα 16 και 17 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (στο εξής: Χάρτης) έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε ρύθμιση κράτους μέλους η οποία επιτρέπει σε εγκατεστημένη στο έδαφος του λαϊκή τράπεζα να αναβάλλει για απεριόριστο χρονικό διάστημα την εξόφληση του μεριδίου του αποχωρούντος εταίρου και να περιορίσει το ποσό της εξόφλησης. Στη συνέχεια, το αιτούν δικαστήριο ερωτά εάν τα άρθρα 63 επ. ΣΛΕΕ έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε ρύθμιση κράτους μέλους η οποία προβλέπει ανώτατο όριο ενεργητικού για την άσκηση τραπεζικών δραστηριοτήτων από λαϊκές τράπεζες εγκατεστημένες στο έδαφος του κράτους μέλους αυτού και συσταθείσες υπό τη μορφή συνεταιριστικών εταιρειών περιορισμένης ευθύνης με μετοχές.

Αρχικά, το Δικαστήριο προχωρεί σε συνδυαστική ανάγνωση του άρθρου 29 του Κανονισμού 575/2013 και του άρθρου 10 του κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμού 241/2014 και διαπιστώνει ότι, όταν το εθνικό δίκαιο απαγορεύει σε αλληλασφαλιστικές ενώσεις, συνεταιριστικές εταιρείες, ταμειωτήρια και παρόμοια ιδρύματα να αρνηθούν την εξόφληση των κεφαλαιακών μέσων τους, η δυνατότητα αποδοχής των κεφαλαιακών μέσων που εκδίδονται από τα ιδρύματα αυτά εξαρτάται από την προϋπόθεση ότι τα επίμαχα ιδρύματα έχουν τη δυνατότητα να περιορίσουν την εν λόγω εξόφληση. Το άρθρο 10 παρ. 2 του κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμού 241/2014 εξηγεί περαιτέρω ότι η δυνατότητα αυτή καλύπτει το δικαίωμα αναβολής της εξόφλησης και το δικαίωμα περιορισμού του προς εξόφληση ποσού. Η έκταση των περιορισμών αυτών της εξόφλησης καθορίζεται από το οικείο ίδρυμα με βάση την προληπτική κατάστασή του ανά πάσα στιγμή και αφορά ιδίως, αλλά όχι αποκλειστικά, τη συνολική κατάστασή του ως προς τη χρηματοδότηση, τη ρευστότητα και τη φερεγγυότητα. Στις υποθέσεις της κύριας δίκης, το ζήτημα που τέθηκε αφορούσε την απαγόρευση που επιβάλλεται στις ιταλικές λαϊκές τράπεζες από το ιταλικό δίκαιο να αρνηθούν την εξόφληση των κεφαλαιακών μέσων. Αντιθέτως, τους επιτρέπεται να περιορίζουν, εν όλω ή εν μέρει, την εξόφληση των μετοχών σε περίπτωση αποχώρησης εταίρου, όταν τούτο καθίσταται αναγκαίο, καθώς και να αναβάλουν την εξόφληση για απεριόριστο χρονικό διάστημα. Συνεπώς, το άρθρο 29 του Κανονισμού 575/2013 και το άρθρο 10 του κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμού 241/2014 δεν αντιτίθενται στις επίμαχες διατάξεις του ιταλικού δικαίου.

Περαιτέρω, η εν λόγω δυνατότητα των λαϊκών τραπεζών να περιορίζουν την εξόφληση των μέσων ιδίων κεφαλαίων σε περίπτωση αποχώρησης εταίρου, η οποία αποσκοπεί στην πλήρωση της προϋπόθεσης του άρθρου 29 παρ. 2 στοιχείο β' του Κανονισμού 575/2013, ήτοι προκειμένου οι μετοχές να είναι αποδεκτές ως μέσα κεφαλαίου κοινών μετοχών της κατηγορίας 1, δεν αντίκειται στην επιχειρηματική ελευθερία και στο δικαίωμα ιδιοκτησίας, όπως κατοχυρώνονται με τα άρθρα 16 και 17 του Χάρτη, αντίστοιχα. Τούτο διότι, αφενός, όπως επισημαίνει το Δικαστήριο, δεν θίγεται ούτε η υπόσταση του δικαιώματος ιδιοκτησίας ούτε το βασικό περιεχόμενο της επιχειρηματικής ελευθερίας. Αφετέρου, η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης εθνική ρύθμιση εξυπηρετεί σκοπούς γενικού συμφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση, κατά την έννοια του άρθρου 52 παρ. 1 του Χάρτη, οι οποίοι συνίστανται στη διασφάλιση της σταθερότητας του τραπεζικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος και στην αποτροπή ενός συστημικού κινδύνου αφερεγγυότητας των οικείων ιδρυμάτων. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει εάν τηρείται εν προκειμένω η αρχή της αναλογικότητας.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξετάζει εάν η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης ρύθμιση, η οποία προβλέπει ανώτατο όριο ενεργητικού για την άσκηση τραπεζικών δραστηριοτήτων από ιταλικές λαϊκές τράπεζες συσταθείσες υπό τη μορφή συνεταιριστικών εταιρειών περιορισμένης ευθύνης με μετοχές πέραν του οποίου οι τράπεζες αυτές υποχρεούνται να μετατραπούν σε ανώνυμες εταιρείες, να μειώσουν το ενεργητικό τους ώστε να μην υπερβαίνει το ανώτατο αυτό όριο ή να τεθούν σε εκκαθάριση, αντίκειται στα άρθρα 63 επ. ΣΛΕΕ. Συναφώς, παρατηρεί ότι η εν λόγω ρύθμιση είναι ικανή να αποτρέψει επενδυτές άλλων κρατών μελών πλην της Ιταλικής Δημοκρατίας και τρίτων κρατών να αποκτήσουν συμμετοχή στο κεφάλαιο των εν λόγω τραπεζών και, κατά συνέπεια, συνιστά, καταρχήν, περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων. Ωστόσο, από πάγια νομολογία προκύπτει ότι εθνική ρύθμιση δύναται να περιορίζει την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, εφόσον ανταποκρίνεται σε σκοπούς γενικού συμφέροντος τους οποίους αναγνωρίζει η Ένωση. Στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει εάν το προβλεπόμενο με τη ρύθμιση αυτή ανώτατο όριο του ενεργητικού είναι κατάλληλο να διασφαλίσει την επίτευξη τέτοιων σκοπών και δεν βαίνει πέραν του αναγκαίου προς τούτο μέτρου. Εάν τούτο διακριβωθεί, ο περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων είναι δικαιολογημένος.

Το Δικαστήριο επικυρώνει την απόφαση της Επιτροπής σύμφωνα με την οποία οι φορείς ασφάλισης υγείας που δραστηριοποιούνται εντός του σλοβακικού συστήματος κοινωνικής ασφάλισης δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως επιχειρήσεις, κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ

αίτηση αναίρεσης – κρατικές ενισχύσεις – άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ – σύστημα κοινωνικής ασφάλισης – φορείς ασφάλισης υγείας – έννοιες της «επιχείρησης» και της «οικονομικής δραστηριότητας» – κοινωνικός σκοπός – αρχή της αλληλεγγύης – κρατική εποπτεία – συνολική εκτίμηση – δυνατότητα επίδιξης κέρδους – εναπομένων ανταγωνισμός ως προς την ποιότητα και την προσφορά των παροχών ασφάλισης υγείας

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-262/18 P και C-271/18 P, Επιτροπή/Dôvera zdravotná poisťovňa, 11.06.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2020:450 – Αίτηση αναίρεσης

Με τις υπό κρίση αιτήσεις αναίρεσης, η Επιτροπή και η Σλοβακική Δημοκρατία ζητούν την αναίρεση της απόφασης του ΓεΔΕΕ, της 5ης Φεβρουαρίου 2018, επί της υπόθεσης T-216/15 *Dôvera zdravotná poisťovňa/Επιτροπή*, ECLI:EU:T:2018:64 (στο εξής: ανααιρεσιβαλλόμενη

απόφαση), με την οποία ακυρώθηκε η απόφαση (ΕΕ) 2015/248 της Επιτροπής, της 15ης Οκτωβρίου 2014 (στο εξής: επίδικη απόφαση), σχετικά με κρατικές ενισχύσεις που φέρεται να χορήγησε η Σλοβακία σε δύο σλοβακικούς φορείς ασφάλισης υγείας (στο εξής: SZP και VŠZP).

Το 1994, το σλοβακικό σύστημα ασφάλισης υγείας μετατράπηκε από ενιαίο σύστημα με έναν μόνο δημόσιο φορέα ασφάλισης υγείας σε μικτό μοντέλο, όπου συνυπάρχουν δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς. Σύμφωνα με σλοβακική νομοθετική ρύθμιση που τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2005, οι φορείς αυτοί, είτε είναι δημόσιοι είτε ιδιωτικοί, πρέπει να έχουν τη νομική μορφή κερδοσκοπικής ανώνυμης εταιρείας ιδιωτικού δικαίου. Κατά την περίοδο 2005-2014, οι κάτοικοι Σλοβακίας μπορούσαν να επιλέξουν μεταξύ της SZP και της VŠZP, οι οποίες συγχωνεύθηκαν την 1η Ιανουαρίου 2010 και των οποίων μοναδικός μέτοχος είναι το Σλοβακικό Δημόσιο, και της Dôvera zdravotná poisťovňa a.s. (στο εξής: Dôvera) και της Union zdravotná poisťovňa a.s. (στο εξής: Union), των οποίων οι μέτοχοι είναι οντότητες του ιδιωτικού τομέα. Στις 2 Απριλίου 2007, η Dôvera υπέβαλε καταγγελία σχετικά με κρατικές ενισχύσεις που φέρεται να χορηγήσε η Σλοβακική Δημοκρατία στην SZP και τη VŠZP. Ακολούθως, στις 2 Ιουλίου 2013, η Επιτροπή κίνησε την επίσημη διαδικασία έρευνας και με την επίδικη απόφαση της διαπίστωσε ότι οι εν λόγω φορείς ασφάλισης υγείας δεν ήταν επιχειρήσεις, κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, διότι η δραστηριότητα που ασκούσαν δεν ήταν οικονομικής φύσης. Επομένως, σύμφωνα με την Επιτροπή, τα μέτρα τα οποία αφορούσε η καταγγελία δεν συνιστούσαν κρατικές ενισχύσεις.

Στις 24 Απριλίου 2015, η Dôvera άσκησε ενώπιον του ΓεΔΕΕ προσφυγή με αίτημα την ακύρωση της επίδικης απόφασης λόγω εσφαλμένης ερμηνείας και εφαρμογής των εννοιών «επιχείρηση», κατά το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, και «οικονομική δραστηριότητα» επί της SZP και της VŠZP, καθώς και λόγω παράβασης της υποχρέωσης αιτιολόγησης. Επιληφθέν της εν λόγω προσφυγής ακύρωσης, το ΓεΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η δραστηριότητα της SZP και της VŠZP είχε οικονομικό χαρακτήρα και, συνεπώς, οι ασφαλιστικοί αυτοί φορείς έπρεπε να χαρακτηριστούν ως επιχειρήσεις, κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Στο πλαίσιο των υπό κρίση αιτήσεων αναίρεσης, η Επιτροπή και η Σλοβακική Δημοκρατία ζητούν από το Δικαστήριο να αναίρεσει την αναρριβασμένη απόφαση και, σε περίπτωση που αποφανθεί οριστικά επί της διαφοράς, να απορρίψει την αρχική προσφυγή.

Αρχικά, υπενθυμίζεται ότι η απαγόρευση του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ αφορά αποκλειστικά τις δραστηριότητες των επιχειρήσεων, από πάγια δε νομολογία προκύπτει ότι η έννοια «επιχείρηση» περιλαμβάνει

κάθε φορέα ο οποίος ασκεί οικονομική δραστηριότητα, ανεξαρτήτως του νομικού καθεστώτος που τον διέπει και του τρόπου χρηματοδότησής του. Στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης συγκεκριμένα, προκειμένου να αξιολογηθεί εάν μια δραστηριότητα είναι μη οικονομικής φύσης, το Δικαστήριο προβαίνει σε συνολική εκτίμηση λαμβάνοντας υπόψη εάν και σε ποιον βαθμό το επίμαχο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης μπορεί να θεωρηθεί ότι εφαρμόζει την αρχή της αλληλεγγύης και εάν η δραστηριότητα των ασφαλιστικών φορέων που διαχειρίζονται ένα τέτοιο σύστημα υπόκειται σε κρατική εποπτεία. Το γεγονός ότι, εντός του σλοβακικού συστήματος υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας, οι ασφαλιστικοί φορείς, αφενός, είχαν τη δυνατότητα να επιδιώκουν την πραγματοποίηση κέρδους, αφετέρου, ανταγωνίζονταν μεταξύ τους σε ορισμένο βαθμό όσον αφορά τόσο την ποιότητα και το εύρος των υπηρεσιών που προσφέρουν όσο και την προμήθεια αυτών δεν αρκεί ώστε οι εν λόγω φορείς να χαρακτηριστούν ως «επιχειρήσεις», υπό το πρίσμα του δικαίου του ανταγωνισμού της Ένωσης. Αναλυτικότερα, αντιθέτως προς ό,τι έκρινε το ΓεΔΕΕ, τα διάφορα στοιχεία που εισήγαγαν ορισμένου βαθμού ανταγωνισμό στο σλοβακικό σύστημα υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας (π.χ. δωρεάν συμπληρωματικές παροχές) δεν ήταν ικανά να θέσουν υπό αμφισβήτηση τον κοινωνικό και αλληλέγγυο χαρακτήρα του συστήματος αυτού και την ίδια τη φύση της δραστηριότητας που ασκούν οι ασφαλιστικοί φορείς. Επιπλέον, το γεγονός ότι οι φορείς που διαχειρίζονται το σλοβακικό σύστημα υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας ανταγωνίζονται μεταξύ τους στο επίπεδο των προμηθειών δεν μπορεί να θεωρηθεί κρίσιμο στοιχείο για την εκτίμηση της φύσης της δραστηριότητάς τους που συνίσταται στην παροχή υπηρεσιών υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας στη Σλοβακία. Τούτο διότι, προκειμένου να εκτιμηθεί η φύση της δραστηριότητας μιας οντότητας, δεν πρέπει να διαχωρίζεται η δραστηριότητα αγοράς αγαθών ή υπηρεσιών από τη μεταγενέστερη χρήση αυτών, δεδομένου ότι ο οικονομικός ή μη χαρακτήρας της μεταγενέστερης χρήσης είναι αυτός που καθορίζει τη φύση της δραστηριότητας της εν λόγω οντότητας. Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ εσφαλμένα έκρινε ότι τα προαναφερθέντα στοιχεία ανταγωνισμού ήταν ικανά να άρουν τον κοινωνικό και αλληλέγγυο χαρακτήρα της ασκούμενης από τη VŠZP και τη SZP δραστηριότητας. Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο αναίρεσε την αναρριβασμένη απόφαση και, αφού εκτίμησε ότι η ασκηθείσα από την Dôvera προσφυγή ακύρωσης στην υπόθεση T-216/15 είναι ώριμη προς εκδίκαση, αποφάσισε να αποφανθεί οριστικά επ' αυτής.

Συναφώς, κατόπιν συνολικής εκτίμησης του σλοβακικού συστήματος υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας, προκύπτει ότι αυτό επιδιώκει κοινωνικό σκοπό και έχει όλα τα χαρακτηριστικά της αρχής της αλληλεγγύης που προσ-

διορίζονται από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου. Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι «η υπαγωγή στο εν λόγω σύστημα είναι υποχρεωτική για όλους τους κατοίκους Σλοβακίας, το ύψος των εισφορών καθορίζεται από τον νόμο σε αναλογία προς τα εισοδήματα των ασφαλισμένων, και όχι προς τον κίνδυνο τον οποίο αυτοί αντιπροσωπεύουν λόγω της ηλικίας τους ή της κατάστασης της υγείας τους, και όλοι οι ασφαλισμένοι δικαιούνται το ίδιο επίπεδο παροχών που καθορίζεται από τον νόμο, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ του ύψους των εισφορών που καταβάλλει ο ασφαλισμένος και του ύψους των παροχών που του προσφέρονται. Επιπλέον, δεδομένου ότι οι ασφαλιστικοί φορείς υποχρεούνται να εξασφαλίζουν την κάλυψη του κινδύνου ασθένειας κάθε κατοίκου Σλοβακίας που υποβάλλει σχετική αίτηση, ανεξαρτήτως του κινδύνου που προκύπτει από την ηλικία ή την κατάσταση της υγείας του, το εν λόγω σύστημα προβλέπει επίσης μηχανισμό αντιστάθμισης των δαπανών και των κινδύνων». Επιπλέον, το εν λόγω σύστημα υπόκειται σε κρατική εποπτεία. Ενόψει τούτων, η ύπαρξη ορισμένων στοιχείων ανταγωνισμού έχει, σε σχέση με τα κοινωνικά και κανονιστικά στοιχεία και τα στοιχεία αλληλεγγύης του συστήματος αυτού, δευτερεύοντα χαρακτήρα, ο οποίος δεν δύναται να μεταβάλει τη φύση του συστήματος. Το Δικαστήριο, λοιπόν, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Επιτροπή βασίμως συνήγαγε, στην επίδικη απόφαση, ότι το σλοβακικό σύστημα υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας επιδιώκει κοινωνικό σκοπό και ότι εφαρμόζει την αρχή της αλληλεγγύης υπό κρατική εποπτεία. Επομένως, η Επιτροπή ορθώς έκρινε ότι η δραστηριότητα της SZP και της VŠZP εντός του συστήματος αυτού δεν ήταν οικονομικής φύσης και ότι, ως εκ τούτου, οι εν λόγω φορείς δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως επιχειρήσεις, κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ.

Η Επιτροπή εκτίμησε εσφαλμένα ότι οι ιρλανδικές φορολογικές αρχές χορήγησαν στις Apple Sales International και Apple Operations Europe οικονομικό πλεονέκτημα επιλεκτικής φύσης, και, κατ' επέκταση, κρατική ενίσχυση

Κρατικές ενισχύσεις – απόφαση που κηρύσσει την ενίσχυση ασυμβίβαστη με την εσωτερική αγορά και διατάσσει την ανάκτησή της – φορολογικές αποφάσεις (tax rulings) των ιρλανδικών φορολογικών αρχών – επιλεκτικά φορολογικά πλεονεκτήματα

ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-778/16 και T-892/16, Ιρλανδία/Επιτροπή, 15.07.2020, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: M. van der Woude, Εισηγήτρια: V. Tomljenović, ECLI:EU:T:2020:338 – Προσφυγές ακυρώσεως

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Γ. Βασιλειάδου, σ. 381.

III. ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

Επιμ.: Μάρκος Παπακωνσταντής, Μαρία Σαπαρδάνη

► Δικαίωμα εισόδου, στην επικράτεια κράτους μέλους, υπηκόου τρίτου κράτους, μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης

Η κατοχή δελτίου μόνιμης διαμονής απαλλάσσει πρόσωπο που δεν έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους, αλλά είναι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης και κάτοχος τέτοιου δελτίου, από την υποχρέωση να λάβει θεώρηση προκειμένου να εισέλθει στην επικράτεια των κρατών μελών

προδικαστική παραπομπή – ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Οδηγία 2004/38/ΕΚ – άρθρα 5, 10 και 20 – δικαίωμα εισόδου, σε κράτος μέλος, υπηκόου τρίτης χώρας, μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης – απόδειξη περί της κατοχής τέτοιου δικαιώματος – κατοχή δελτίου διαμονής μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης – κατοχή δελτίου μόνιμης διαμονής

ΔΕΕ C-754/18, Ryanair Designated Activity Company, 18.06.2020, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: J. Malenovský, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2020:478 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία των άρθρων 5, 10 και 20 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της αεροπορικής εταιρείας Ryanair και του Országos Rendőr-főkapitányság (αρχηγείου της αστυνομίας, Ουγγαρία) όσον αφορά πρόστιμο που επιβλήθηκε στην εταιρεία αυτή. Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, η αστυνομία του αερολιμένα Βουδαπέστης διενήργησε έλεγχο των επιβατών μιας πτήσης από το Λονδίνο που πραγματοποίησε η Ryanair. Κατά τον έλεγχο διαπιστώθηκε ότι ένας επιβάτης, ουκρανικής ιθαγένειας, ο οποίος κατείχε δελτίο διαμονής μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης που χορηγήθηκε από το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας καθώς και ισχύον δελτίο μόνιμης διαμονής για μέλη της οικογένειας που δεν είναι υπήκοοι κράτους μέλους από το Ηνωμένο Βασίλειο, δεν διέθετε θεώρηση εισόδου. Η αστυνομία, θεωρώντας ότι ο επιβάτης αυτός δεν είχε στην κατοχή του όλα τα ταξιδιωτικά έγγραφα που ήταν απαραίτητα για την είσοδο στην ουγγρική επικράτεια, δεν του επέτρεψε να εισέλθει στην Ουγγαρία και ζήτησε από τη Ryanair να τον μεταφέρει πίσω στο Λονδίνο. Επιπλέον, έκρινε ότι η Ryanair δεν είχε λάβει, ως αερομεταφορέας, τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να βεβαιωθεί ότι ο εν λόγω επιβάτης είχε στην κατοχή του τα απαιτούμενα ταξιδιωτικά έγγραφα.

φα και, για τον λόγο αυτό, της επέβαλε πρόστιμο ύψους 3.000 ευρώ.

Η Ryanair, στην προσφυγή της κατά της απόφασης επιβολής προστίμου, επικαλέστηκε τρία επιχειρήματα. Πρώτον, ότι ο ουκρανικής ιθαγένειας επιβάτης είχε δικαίωμα, δυνάμει του άρθρου 5 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, να εισέλθει στην ουγγρική επικράτεια χωρίς να διαθέτει θεώρηση εισόδου, διότι κατείχε δελτίο μόνιμης διαμονής που του είχε χορηγηθεί από το Ηνωμένο Βασίλειο κατ' εφαρμογή του άρθρου 20 της Οδηγίας αυτής. Δεύτερον, ότι η κατοχή δελτίου μόνιμης διαμονής αποτελεί επαρκή απόδειξη ότι ο συγκεκριμένος υπήκοος έχει την ιδιότητα του μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης. Τρίτον, ότι ο αερομεταφορέας δεν δικαιούται να διενεργεί πρόσθετους ελέγχους όσον αφορά τον οικογενειακό δεσμό που συνδέει τον ενδιαφερόμενο με τον πολίτη της Ένωσης και ότι, ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατόν να του επιβληθούν κυρώσεις για τη μη διενέργεια τέτοιων πρόσθετων ελέγχων. Από την πλευρά του, το αρχηγείο της ουγγρικής αστυνομίας έκρινε ότι η κατοχή δελτίου μόνιμης διαμονής δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι απαλλάσσει τον κάτοχο του δελτίου από την υποχρέωση να λάβει θεώρηση εισόδου. Επιπλέον, ισχυρίστηκε ότι, στην περίπτωση που το δελτίο μόνιμης διαμονής έχει εκδοθεί από κράτος μέλος το οποίο δεν ανήκει στον χώρο Σένγκεν, μπορούν να επιβληθούν κυρώσεις σε μεταφορέα ο οποίος παρέλειψε να ελέγξει εάν ο κάτοχος ενός τέτοιου δελτίου μόνιμης διαμονής διέθετε θεώρηση εισόδου. Λαμβανομένων υπόψη των επιχειρημάτων αυτών, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα. Πρώτον, το άρθρο 5 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ έχει την έννοια ότι η κατοχή του δελτίου μόνιμης διαμονής που προβλέπεται στο άρθρο 20 της Οδηγίας αυτής απαλλάσσει πρόσωπο που δεν έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους, αλλά είναι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης και κάτοχος τέτοιου δελτίου, από την υποχρέωση να λάβει θεώρηση για την είσοδο στην επικράτεια των κρατών μελών; Δεύτερον, το άρθρο 5 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ έχει την έννοια ότι η κατοχή δελτίου μόνιμης διαμονής κατά το άρθρο 20 της Οδηγίας αυτής απαλλάσσει το μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης που είναι κάτοχος του δελτίου αυτού από την υποχρέωση να λάβει θεώρηση εισόδου, όταν το δελτίο αυτό έχει εκδοθεί από κράτος μέλος το οποίο δεν ανήκει στον χώρο Σένγκεν; Τρίτον, το άρθρο 20 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ έχει την έννοια ότι η κατοχή του δελτίου διαμονής που προβλέπεται στο άρθρο αυτό συνιστά επαρκή απόδειξη για το ότι ο κάτοχος του δελτίου έχει την ιδιότητα του μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης, οπότε ο ενδιαφερόμενος έχει το δικαίωμα, χωρίς να απαιτείται πρόσθετη επαλήθευση ή πιστοποίηση, να εισέλθει στην επικράτεια κράτους μέλους απαλλασσόμενος από την υποχρέωση να λάβει θεώρηση εισόδου δυνάμει του

άρθρου 5 παρ. 2 της Οδηγίας αυτής; Τέταρτον, σε περίπτωση αρνητικής απάντησης στο τρίτο ερώτημα, πρέπει το άρθρο 26 παρ. 1 στοιχείο β' και παρ. 2 της Σύμβασης εφαρμογής της Συμφωνίας του Σένγκεν να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι ο αερομεταφορέας υποχρεούται να ελέγχει και εάν ο ταξιδιώτης που σκοπεύει να ταξιδέψει με το δελτίο μόνιμης διαμονής είναι πράγματι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης κατά τον χρόνο εισόδου; Πέμπτον, σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο τέταρτο ερώτημα, θα πρέπει να απαντηθούν τα ακόλουθα δύο υποερωτήματα. Εφόσον ο αερομεταφορέας δεν μπορεί να διαπιστώσει ότι ο ταξιδιώτης που σκοπεύει να ταξιδέψει με το προβλεπόμενο στο άρθρο 20 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ δελτίο μόνιμης διαμονής είναι πράγματι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης κατά τον χρόνο εισόδου, υποχρεούται να αρνηθεί την επιβίβαση στο αεροπλάνο και τη μεταφορά του εν λόγω προσώπου σε άλλο κράτος μέλος; Εφόσον ο αερομεταφορέας δεν ελέγχει αυτό το γεγονός ή δεν αρνείται τη μεταφορά ταξιδιώτη του οποίου την ιδιότητα του μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης δεν μπορεί να αποδείξει, μολονότι ο ταξιδιώτης διαθέτει δελτίο μόνιμης διαμονής, μπορεί να επιβληθεί πρόστιμο στον αερομεταφορέα για τον λόγο αυτό βάσει του άρθρου 26 παρ. 2 της Συμφωνίας του Σένγκεν;

Επί του πρώτου ερωτήματος, σύμφωνα με το Δικαστήριο το δελτίο διαμονής του άρθρου 10 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ και το δελτίο μόνιμης διαμονής του άρθρου 20 της εν λόγω Οδηγίας είναι αμφότερα έγγραφα των οποίων η κατοχή πιστοποιεί ότι τα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης που δεν είναι υπήκοοι κράτους μέλους έχουν δικαίωμα διαμονής, και επομένως εισόδου, στην επικράτεια των κρατών μελών. Όπως προκύπτει από την αιτιολογική σκ. 8 της εν λόγω Οδηγίας, υπό το πρίσμα της οποίας πρέπει να ερμηνευθεί το άρθρο της 5 παρ. 2, απαλλαγή από την υποχρέωση θεώρησης για την είσοδο στην επικράτεια των κρατών μελών πρέπει να παρέχεται στα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης τα οποία έχουν ήδη λάβει «δελτίο διαμονής». Επομένως, η απαλλαγή τους από την υποχρέωση να λάβουν θεώρηση εισόδου πιστοποιείται από το γεγονός ότι έλαβαν δελτίο διαμονής κατ' εφαρμογή των διατάξεων της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ. Συνεχίζει το Δικαστήριο, η απόκτηση δικαιώματος μόνιμης διαμονής εξαρτάται, όπως προκύπτει από το άρθρο 16 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, από την προϋπόθεση ότι τα μέλη της οικογένειας έχουν διαμείνει νομίμως με τον οικείο πολίτη της Ένωσης στο κράτος μέλος υποδοχής για συνεχές χρονικό διάστημα πέντε ετών, πράγμα που προϋποθέτει κατ' ανάγκη ότι είχαν αποκτήσει προηγουμένως δικαίωμα διαμονής άνω των τριών μηνών στο κράτος αυτό. Επιπλέον, από το άρθρο 20 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ προκύπτει ότι το δελτίο μόνιμης διαμονής χορηγείται μόνο σε πρόσωπα τα οποία έχουν προηγουμένως λάβει δελτίο διαμονής μέ-

λους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης. Κατά συνέπεια, καταλήγει, η κατοχή του δελτίου μόνιμης διαμονής, το οποίο προβλέπεται στο άρθρο 20 της Οδηγίας, απαλλάσσει πρόσωπο που δεν έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους, αλλά είναι μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης και είναι κάτοχος τέτοιου δελτίου, από την υποχρέωση να λάβει θεώρηση προκειμένου να εισέλθει στην επικράτεια των κρατών μελών.

Επί του δεύτερου ερωτήματος, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η Οδηγία 2004/38/EK εφαρμόζεται αδιακρίτως στο σύνολο των κρατών μελών, είτε αυτά ανήκουν στον χώρο Σένγκεν είτε όχι. Επιπλέον, συνεχίζει, το άρθρο 5 παρ. 2 της εν λόγω Οδηγίας δεν περιλαμβάνει ειδική μνεία του χώρου Σένγκεν, είτε όσον αφορά την προϋπόθεση να έχει χορηγηθεί δελτίο διαμονής από κράτος μέλος που ανήκει στον χώρο αυτό, από την οποία εξαρτά την απαλλαγή από την υποχρέωση λήψης θεώρησης εισόδου, είτε, αντιθέτως, όσον αφορά τον αποκλεισμό από την εν λόγω απαλλαγή των προσώπων που κατέχουν δελτίο διαμονής χορηγηθέν από κράτος μέλος το οποίο δεν ανήκει στον χώρο αυτό. Επομένως, η απαλλαγή από την υποχρέωση λήψης θεώρησης εισόδου που προβλέπεται στο άρθρο 5 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/EK δεν περιορίζεται μόνο στα μέλη της οικογένειας πολίτη της Ένωσης τα οποία κατέχουν δελτίο διαμονής ή δελτίο μόνιμης διαμονής χορηγηθέν από κράτος μέλος που ανήκει στον χώρο Σένγκεν. Ειδικότερα, η «γενική διάταξη» του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας προβλέπει ότι ισχύει για όλους τους πολίτες της Ένωσης οι οποίοι μεταβαίνουν ή διαμένουν σε κράτος μέλος άλλο από εκείνο του οποίου είναι υπήκοοι, καθώς και για τα μέλη των οικογενειών τους που τους συνοδεύουν ή πηγαίνουν να τους συναντήσουν. Επομένως, καταλήγει το Δικαστήριο, το άρθρο 5 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/38/EK έχει την έννοια ότι η κατοχή του προβλεπόμενου στο άρθρο 20 της Οδηγίας αυτής δελτίου μόνιμης διαμονής, το οποίο έχει χορηγηθεί από κράτος μέλος που δεν ανήκει στον χώρο Σένγκεν, απαλλάσσει το μέλος της οικογένειας πολίτη της Ένωσης που είναι κάτοχος του δελτίου αυτού από την υποχρέωση να λάβει θεώρηση εισόδου.

Επί του τρίτου ερωτήματος, το Δικαστήριο εκτιμά ότι από το ίδιο το γράμμα του άρθρου 20 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/38/EK προκύπτει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να χορηγούν δελτίο μόνιμης διαμονής μόνο στα πρόσωπα που έχουν την ιδιότητα του μέλους της οικογένειας πολίτη της Ένωσης. Επομένως, η χορήγηση δελτίου μόνιμης διαμονής από κράτος μέλος συνεπάγεται ότι το κράτος αυτό έχει οπωσδήποτε επαληθεύσει, προηγουμένως, ότι το συγκεκριμένο πρόσωπο έχει την ιδιότητα αυτή. Κατά συνέπεια, δεν χρειάζεται πρόσθετη επαλήθευση της εν λόγω ιδιότητας.

Κατόπιν της απάντησης που δόθηκε στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα, παρέλκει η απάντηση στο τέταρτο και στο πέμπτο προδικαστικό ερώτημα.

► Διακρίσεις

Το άρθρο 18 εδάφιο α' ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι δεν εφαρμόζεται επί ρήτρας η οποία περιλαμβάνεται σε σύμβαση συναφθείσα μεταξύ ασφαλιστικής εταιρείας και κατασκευαστή ιατροτεχνολογικών προϊόντων και η οποία περιορίζει τη γεωγραφική εμβέλεια της ασφαλιστικής κάλυψης της αστικής ευθύνης από τα προϊόντα αυτά στις ζημιές που επέρχονται στο έδαφος ενός και μόνον κράτους μέλους

προδικαστική παραπομπή – δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – γενικές αρχές – άρθρο 18 ΣΛΕΕ – απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας – δυνατότητα εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης – ελαττωματικά εμφυτεύματα στήθους – ασφάλιση αστικής ευθύνης από την παραγωγή ιατροτεχνολογικών προϊόντων – ασφαλιστική σύμβαση η οποία προβλέπει γεωγραφικό περιορισμό της ασφαλιστικής κάλυψης

ΔΕΕ C-581/18, TÜV Rheinland LGA Products και Allianz IARD, 11.06.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: M. Bobek, ECLI:EU:C:2020:453 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της RB, γερμανικής ιθαγένειας, και, αφετέρου, της TÜV Rheinland LGA Products GmbH (στο εξής: TÜV Rheinland) και της ασφαλιστικής εταιρείας Allianz IARD SA (στο εξής: Allianz), η οποία διαδέχθηκε την AGF IARD SA, σχετικά με αγωγή αποζημίωσης για τη βλάβη που προκάλεσε στην ενάγουσα της κύριας δίκης η τοποθέτηση ελαττωματικών εμφυτευμάτων στήθους.

Στις 30 Οκτωβρίου 2006, η ενάγουσα της κύριας δίκης υποβλήθηκε στη Γερμανία σε επέμβαση τοποθέτησης εμφυτευμάτων στήθους από σιλικόνη παραγόμενα από την εδρεύουσα στη Γαλλία εταιρεία Poly Implant Prothèses SA (στο εξής: PIP). Από το 1997, η PIP είχε αναθέσει στην TÜV Rheinland να προβεί στην αξιολόγηση του συστήματος ποιότητας που είχε καθιερωθεί για τον σχεδιασμό, την κατασκευή και τον τελικό έλεγχο των εμφυτευμάτων στήθους που παρήγε, σύμφωνα με την Οδηγία 93/42/EOK περί των ιατροτεχνολογικών προϊόντων. Στο διάστημα 1997-2010, η TÜV Rheinland ενέκρινε επανειλημμένως το σύστημα ποιότητας και ανανέωνε τα προβλεπόμενα στο παράρτημα II της εν λόγω Οδηγίας πιστοποιητικά εξέτασης ΕΚ. Παράλληλα, η PIP είχε συνάψει με την εταιρεία AGF IARD, την οποία διαδέχθηκε η Allianz, ασφαλιστική σύμβαση καλύπτουσα την αστική της ευθύνη από την παραγωγή των εμφυτευμάτων στήθους, η οποία περιελάμβανε ρήτρα περιορίζουσα τη γεωγραφική έκταση της ασφαλιστικής κάλυψης μόνο στις ζημιές που θα επέρχονταν στη μητροπολιτική Γαλλία ή

στα γαλλικά υπερπόντια διαμερίσματα και εδάφη.

Το 2010, η γαλλική αρχή για την ασφάλεια των ιατροφαρμακευτικών προϊόντων διαπίστωσε ότι για τα παραγόμενα από την PIP εμφυτεύματα στήθους είχε χρησιμοποιηθεί μη εγκεκριμένη βιομηχανική σιλικόνη. Το 2012, λόγω του κινδύνου πρόωρης ρήξης των εν λόγω εμφυτευμάτων, το ομοσπονδιακό Ινστιτούτο φαρμάκων και ιατροτεχνολογικών προϊόντων της Γερμανίας συνέστησε στις ασθενείς να προβούν, προληπτικώς, στην αφαίρεσή τους. Κατόπιν τούτων, η ενάγουσα της κύριας δίκης άσκησε ενώπιον του Landgericht Frankfurt am Main αγωγή αποζημίωσης στρεφόμενη αλληλεγγύως και εις ολόκληρον κατά του ιατρού που της είχε τοποθετήσει τα ελαττωματικά εμφυτεύματα στήθους, καθώς και των TÜV Rheinland και Allianz. Η ενάγουσα προέβαλε ότι, βάσει του γαλλικού δικαίου, έχει δικαίωμα άσκησης ευθείας αγωγής κατά της Allianz, μολονότι η ασφαλιστική σύμβαση περιλαμβάνει ρήτρα περιορίζουσα την ασφαλιστική κάλυψη στις ζημιές που επέρχονται στη μητροπολιτική Γαλλία ή στα γαλλικά υπερπόντια διαμερίσματα και εδάφη, δεδομένου ότι, κατά την άποψή της, η ρήτρα αυτή αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης. Με απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2016, το Landgericht Frankfurt am Main απέρριψε την αγωγή. Ακολούθως, η ενάγουσα της κύριας δίκης άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Oberlandesgericht Frankfurt am Main. Το τελευταίο διερωτάται εάν η ρήτρα που προβλέπεται στην ασφαλιστική σύμβαση που συνήφθη μεταξύ της PIP και της Allianz συνάδει με την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας του άρθρου 18 εδάφιο α' ΣΛΕΕ.

Αρχικά, το Δικαστήριο εξετάζει εάν το άρθρο 18 εδάφιο α' ΣΛΕΕ έχει εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης. Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία, η διάταξη αυτή μπορεί να εφαρμοστεί αυτοτελώς μόνο σε καταστάσεις διεπόμενες από το δίκαιο της Ένωσης για τις οποίες οι Συνθήκες δεν προβλέπουν ειδικούς κανόνες απαγόρευσης των διακρίσεων. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι, στο παρόν στάδιο εξέλιξης του δικαίου της Ένωσης, δεν υφίσταται καμία διάταξη του παραγώγου δικαίου που να προβλέπει υποχρέωση του κατασκευαστή ιατροτεχνολογικών προϊόντων να συνάψει ασφάλιση αστικής ευθύνης με σκοπό την κάλυψη των κινδύνων που συνδέονται με τα προϊόντα αυτά ή η οποία να διέπει, καθ' οιονδήποτε τρόπο, τέτοιου είδους ασφάλιση. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι η γερμανικής ιθαγενείας ενάγουσα της κύριας δίκης τοποθέτησε τα επίμαχα εμφυτεύματα στήθους στη Γερμανία, ήτοι στο κράτος μέλος στο οποίο κατοικεί, συνεπώς δεν άσκησε το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας. Επομένως, δεν υφίσταται κανένας συγκεκριμένος σύνδεσμος μεταξύ της κατάστασης στην κύρια δίκη και της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών της Ένωσης. Από την άλλη πλευρά, η επίμαχη στην κύρια δίκη ασφαλιστική σύμβαση δεν εμπίπτει

ούτε στην άσκηση της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών του άρθρου 56 ΣΛΕΕ, εφόσον συνήφθη μεταξύ της PIP, εταιρείας εγκατεστημένης στη Γαλλία, και της ασφαλιστικής εταιρείας AGF IARD, εγκατεστημένης στο ίδιο κράτος μέλος. Τέλος, όσον αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων του άρθρου 34 ΣΛΕΕ, δεν αμφισβητείται ότι η διασυνοριακή κυκλοφορία των επίμαχων στην κύρια δίκη εμφυτευμάτων στήθους δεν επηρεάστηκε από κανένα εμπόδιο εισάγον διακρίσεις. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η κατάσταση της κύριας δίκης δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, υπό την έννοια του άρθρου 18 εδάφιο α' ΣΛΕΕ. Το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το άρθρο 18 εδάφιο α' ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι δεν εφαρμόζεται επί ρήτρας η οποία περιλαμβάνεται σε σύμβαση συναφθείσα μεταξύ ασφαλιστικής εταιρείας και κατασκευαστή ιατροτεχνολογικών προϊόντων και η οποία περιορίζει τη γεωγραφική εμβέλεια της ασφαλιστικής κάλυψης της αστικής ευθύνης από τα προϊόντα αυτά στις ζημιές που επέρχονται στο έδαφος ενός και μόνον κράτους μέλους.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Διακρίσεις συνδεδεμένες με την προέλευση των κεφαλαίων

Εθνική ρύθμιση, η οποία επιβάλλει υποχρεώσεις εγγραφής στο μητρώο, δήλωσης και δημοσιότητας, επ' απειλή κυρώσεων, στις οργανώσεις που λαμβάνουν χρηματοοικονομικές ενισχύσεις από άλλα κράτη μέλη ή από τρίτες χώρες, εισάγει διακρίσεις εις βάρος των αλλοδαπών δωρεών κατά παράβαση του άρθρου 63 ΣΛΕΕ, καθώς και των άρθρων 7, 8 και 12 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

παράβαση κράτους μέλους – παραδεκτό – άρθρο 63 ΣΛΕΕ – ελεύθερη κυκλοφορία κεφαλαίων – ύπαρξη περιορισμού – βάρος απόδειξης – έμμεση διάκριση συνδεδεμένη με την προέλευση των κεφαλαίων – άρθρο 12 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – δικαίωμα στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι – εθνική ρύθμιση η οποία επιβάλλει υποχρεώσεις εγγραφής στο μητρώο, δήλωσης και δημοσιότητας, επ' απειλή κυρώσεων, στις οργανώσεις οι οποίες λαμβάνουν χρηματοοικονομικές ενισχύσεις από άλλα κράτη μέλη ή από τρίτες χώρες – άρθρο 7 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων – δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής – άρθρο 8 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων – δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – εθνική ρύθμιση η οποία επιβάλλει τη δημοσιοποίηση πληροφοριών που αφορούν τα πρόσωπα τα οποία παρέχουν χρηματοοικονομική ενίσχυση σε

οργανώσεις και το ύψος της ενίσχυσης αυτής – δικαιολόγηση – επιτακτικός λόγος γενικού συμφέροντος – διαφάνεια της χρηματοδότησης των ενώσεων – άρθρο 65 ΣΛΕΕ – δημόσια τάξη – δημόσια ασφάλεια – καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος – άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

ΔΕΕ C-78/18, Επιτροπή/Ουγγαρία (Transparence associative), 18.06.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: J. Malenovský, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2020:476 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Με την υπό κρίση προσφυγή, η Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι η Ουγγαρία, θεσπίζοντας τον νόμο περί διαφάνειας και επιβάλλοντας με τον τρόπο αυτό υποχρεώσεις εγγραφής στο μητρώο, δήλωσης και δημοσιότητας σε ορισμένες κατηγορίες οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών που λαμβάνουν, αμέσως ή εμμέσως, ενίσχυση από την αλλοδαπή υπερβαίνουσα ορισμένο ποσό, εισήγαγε αδικαιολόγητους και μη αναγκαίους περιορισμούς κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης. Ο επίμαχος νόμος θεσπίστηκε το 2017 με σκοπό τη διασφάλιση της διαφάνειας των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών που λαμβάνουν δωρεές από την αλλοδαπή. Κατόπιν τήρησης της προβλεπόμενης προδικασίας, στις 7 Δεκεμβρίου 2017 η Επιτροπή άσκησε ενώπιον του Δικαστηρίου προσφυγή λόγω παράβασης κατά της Ουγγαρίας, εκτιμώντας ότι ο νόμος περί διαφάνειας παραβιάζει το άρθρο 63 ΣΛΕΕ, καθώς και τα άρθρα 7, 8 και 12 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

Κατά την εξέταση της ουσιαστικής βασιμότητας των αιτιάσεων της Επιτροπής, το Δικαστήριο διαπίστωσε, καταρχάς, ότι ο νόμος περί διαφάνειας εφαρμόζεται στην περίπτωση κινήσεων κεφαλαίων με διασυννοριακή διάσταση. Στη συνέχεια, ανέλυσε το σύνολο των ειδικών υποχρεώσεων που ο νόμος αυτός επιβάλλει σε όλες τις ενώσεις και τα ιδρύματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του και λαμβάνουν χρηματοοικονομική ενίσχυση από κράτος μέλος εκτός της Ουγγαρίας ή από τρίτη χώρα. Συγκεκριμένα, διαπίστωσε ότι ο εν λόγω νόμος επιβάλλει α) υποχρέωση καταχώρισης των οργανώσεων-αποδεκτών ενίσχυσης από την αλλοδαπή ενώπιον των αρμόδιων ουγγρικών δικαστηρίων, β) υποχρέωση υποβολής ετήσιας δήλωσης σχετικά με την ταυτότητά τους και τις χρηματοοικονομικές ενισχύσεις που έλαβαν και γ) υποχρέωση συστηματικής αναγραφής της ιδιότητας της οργάνωσης-αποδέκτη ενίσχυσης από την αλλοδαπή. Η μη τήρηση των υποχρεώσεων αυτών επισύρει σύνολο κυρώσεων, στις οποίες συγκαταλέγεται και η δυνατότητα να διαταχθεί η διάλυση των εν λόγω ενώσεων και ιδρυμάτων κατόπιν αίτησης του εισαγγελέα. Συναφώς, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι το καθεστώς που θεσπίζεται

με τον νόμο περί διαφάνειας συνεπάγεται πρόσθετες διατυπώσεις και διοικητικές επιβαρύνσεις, αποκλειστικώς για τις οντότητες που λαμβάνουν χρηματοοικονομική ενίσχυση από την αλλοδαπή. Λόγω της επιβολής των ειδικών αυτών υποχρεώσεων είναι δυνατόν να παρακωλυθεί η ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, την οποία μπορούν να επικαλούνται τόσο οι εγκατεστημένες στην Ουγγαρία οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, ως αποδέκτες κινήσεων κεφαλαίων υπό μορφή χρηματοοικονομικών ενισχύσεων προερχόμενων από άλλα κράτη μέλη ή από τρίτες χώρες, όσο και τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα που χορηγούν στις οργανώσεις αυτές τέτοιες χρηματοοικονομικές ενισχύσεις. Επιπλέον, η υποχρέωση δημοσιοποίησης πληροφοριών σχετικών με τις ενώσεις ή τα ιδρύματα που παρέχουν χρηματοοικονομικές ενισχύσεις ενδέχεται να αποτρέψει τις εν λόγω οντότητες από την παροχή τέτοιων ενισχύσεων. Κατ'αυτόν τον τρόπο, οι επίμαχες διατάξεις του ουγγρικού νόμου περί διαφάνειας επιφυλάσσουν διαφορετική μεταχείριση με γνώμονα την ημεδαπή ή την «αλλοδαπή» προέλευση των χρηματοοικονομικών ενισχύσεων, κι επομένως τον τόπο όπου βρίσκεται η κατοικία ή η έδρα των φυσικών ή νομικών προσώπων που τις παρέχουν. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι οι διατάξεις αυτές συνιστούν μέτρα που εισάγουν έμμεσες δυσμενείς διακρίσεις, καθόσον προβλέπουν διαφορετική μεταχείριση η οποία δεν αντικατοπτρίζει αντικειμενικές διαφορές καταστάσεων.

Σε δεύτερο στάδιο, το Δικαστήριο εξετάζει εάν οι δικαιολογητικοί λόγοι που επικαλείται η Ουγγαρία για τον περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας των κεφαλαίων, ήτοι η ενίσχυση της διαφάνειας στο πλαίσιο της χρηματοδότησης των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών και η προστασία της δημόσιας τάξης και της δημόσιας ασφάλειας, συνιστούν επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος ή κάποιον από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 65 ΣΛΕΕ. Αρχικώς, το Δικαστήριο υπενθυμίζει προηγούμενη νομολογία του, με την οποία έχει γίνει δεκτό ότι ο σκοπός της ενίσχυσης της διαφάνειας κατά την παροχή χρηματοοικονομικών ενισχύσεων σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα από δημόσιους πόρους της Ένωσης, διά της πρόβλεψης υποχρεώσεων δήλωσης και δημοσιότητας, μπορεί να θεωρηθεί επιτακτικός λόγος γενικού συμφέροντος. Τούτο διότι, ορισμένες οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών ενδέχεται να επηρεάσουν σημαντικά τον δημόσιο βίο και τον δημόσιο διάλογο. Ωστόσο, όπως παρατηρεί το Δικαστήριο, ο σκοπός της ενίσχυσης της διαφάνειας όσον αφορά τη χρηματοδότηση των ενώσεων, όσο θεμιτός κι αν είναι, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί νομοθεσία κράτους μέλους η οποία στηρίζεται σε εξορισμό και αδιακρίτως εφαρμοζόμενο τεκμήριο, κατά το οποίο κάθε χρηματοοικονομική ενίσχυση που καταβάλλεται από φυσικό ή νομικό πρόσωπο εγκατεστημένο σε άλλο κράτος μέλος ή σε τρίτη χώρα και κάθε οργάνω-

ση της κοινωνίας των πολιτών που λαμβάνει τέτοια χρηματοοικονομική ενίσχυση είναι, αυτές καθεαυτές, ικανές να θέσουν σε κίνδυνο τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα του πρώτου από τα εν λόγω κράτη μέλη. Από την άλλη πλευρά, οι λόγοι δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας που μνημονεύονται στο άρθρο 65 ΣΛΕΕ (και συγκεκριμένα στην παρ. 1 στοιχείο β') επιτρέπουν παρέκκλιση από θεμελιώδη ελευθερία, εντούτοις πρέπει να ερμηνεύονται στενά. Ως εκ τούτου, η επίκλησή τους είναι δυνατή μόνον εφόσον υπάρχει πραγματική, ενεστώσα και αρκούντως σοβαρή απειλή θίγουςα θεμελιώδες συμφέρον της κοινωνίας. Εν προκειμένω, η Ουγγαρία φαίνεται να στηρίζει τον νόμο περί διαφάνειας όχι στην ύπαρξη πραγματικής απειλής, αλλά σε ένα εξ ορισμού και αδιακρίτως εφαρμοζόμενο τεκμήριο. Συνεπώς, ο νόμος περί διαφάνειας δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε από επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος αναγόμενο στην ενίσχυση της διαφάνειας της χρηματοδότησης των ενώσεων ούτε από τους λόγους δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας που μνημονεύονται στο άρθρο 65 παρ. 1 στοιχείο β' ΣΛΕΕ.

Ακολούθως, το Δικαστήριο εξετάζει εάν οι υποχρεώσεις που θεσπίζουν οι διατάξεις του νόμου περί διαφάνειας συνιστούν εν προκειμένω περιορισμούς του δικαιώματος στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, ιδίως καθόσον καθιστούν σημαντικά δυσχερέστερη τη δράση και τη λειτουργία των ενώσεων και των ιδρυμάτων που υπέχουν τις υποχρεώσεις αυτές. Συναφώς, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι πρόσθετες υποχρεώσεις δήλωσης και δημοσιότητας που επιβάλλονται στις ενώσεις και τα ιδρύματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του νόμου περί διαφάνειας δύνανται να αποτρέψουν δωρητές που κατοικούν σε άλλα κράτη μέλη ή σε τρίτες χώρες από τη συμμετοχή τους στη χρηματοδότηση των εν λόγω οντοτήτων, καθώς και να διαμορφώσουν στην Ουγγαρία ένα γενικευμένο κλίμα καχυποψίας έναντι τέτοιων οργανώσεων-αποδεκτών. Συνεπώς, οι διατάξεις του νόμου περί διαφάνειας περιορίζουν το δικαίωμα στην ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, το οποίο προστατεύεται με το άρθρο 12 παρ. 1 του Χάρτη.

Επιπλέον, το Δικαστήριο εξετάζει εάν το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής σε συνδυασμό με το δικαίωμα προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα υφίστανται εξίσου περιορισμούς από τις υποχρεώσεις δήλωσης και δημοσιότητας που προβλέπει ο νόμος περί διαφάνειας. Σχετικώς, διαπιστώνεται ότι οι πληροφορίες τις οποίες αφορούν οι υποχρεώσεις δήλωσης και δημοσιότητας περιλαμβάνουν το όνομα, τη χώρα και την πόλη κατοικίας των φυσικών προσώπων που παρέχουν χρηματοοικονομικές ενισχύσεις, καθώς και το ύψος των εν λόγω ενισχύσεων. Πρόκειται, δηλαδή, για δεδομένα που καλύπτονται από το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής ζωής, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο

7 του Χάρτη. Συνεπώς, οι υποχρεώσεις δήλωσης και δημοσιότητας που προβλέπει ο νόμος περί διαφάνειας περιορίζουν το εν λόγω δικαίωμα. Τέλος, μολονότι ο σκοπός της ενίσχυσης της διαφάνειας όσον αφορά τη χρηματοδότηση των ενώσεων μπορεί να θεωρηθεί ότι ανταποκρίνεται σε γενικό συμφέρον, η υλοποίηση του σκοπού αυτού πρέπει να τηρεί, οσάκις συνεπάγεται επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τις απαιτήσεις θεμιτής επεξεργασίας που προβλέπονται στο άρθρο 8 παρ. 2 του Χάρτη. Ωστόσο, η Ουγγαρία ουδόλως υποστηρίζει εν προκειμένω ότι οι διατάξεις οι οποίες προβλέπουν τις υποχρεώσεις αυτές ανταποκρίνονται στις συγκεκριμένες απαιτήσεις. Σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη, κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον Χάρτη πρέπει να ανταποκρίνεται πραγματικά σε σκοπούς γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση. Ωστόσο, οι διατάξεις του νόμου περί διαφάνειας δεν μπορούν να δικαιολογηθούν από κανέναν από τους αναγνωριζόμενους από την Ένωση σκοπούς γενικού ενδιαφέροντος τους οποίους επικαλέστηκε η Ουγγαρία.

Επομένως, η Ουγγαρία, θεσπίζοντας τις εν λόγω διατάξεις, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 63 ΣΛΕΕ, καθώς και από τα άρθρα 7, 8 και 12 του Χάρτη.

► Άμεση διάκριση λόγω ιθαγένειας

Ρύθμιση κράτους μέλους, κατά την οποία το δικαίωμα νομικών προσώπων που ελέγχονται ή εκπροσωπούνται από υπηκόους άλλου κράτους μέλους να αποκτήσουν την κυριότητα αγροτικών ακινήτων κείμενων στο έδαφος του κράτους μέλους αυτού εξαρτάται από την πλήρωση ειδικών προϋποθέσεων, αντίκειται στο δίκαιο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – άρθρα 49 και 63 ΣΛΕΕ – ελευθερία εγκατάστασης και ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων – Οδηγία 2006/123/ΕΚ – κτήση κυριότητας αγροτικών ακινήτων στη Λεττονία με σκοπό την εκμετάλλευση – σύστημα προηγούμενης χορήγησης άδειας στα νομικά πρόσωπα – ειδικές προϋποθέσεις που ισχύουν μόνο για νομικά πρόσωπα τα οποία ελέγχονται ή εκπροσωπούνται από υπηκόους άλλου κράτους μέλους – απαιτήσεις κατοικίας και γνώσης της επίσημης γλώσσας της Δημοκρατίας της Λεττονίας – άμεση διάκριση λόγω ιθαγένειας

ΔΕΕ C-206/19, KOB, 11.06.2020, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος: M. Safjan, Εισηγητής: J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2020:463 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της «KOB» SIA, εμπο-

ρικής εταιρείας εγκατεστημένης στη Λεττονία, και της Madonas novada pašvaldības Administratīvo aktu strīdu komisija (επιτροπής επίλυσης διοικητικών διαφορών του Δήμου Madona, Λεττονία), με αντικείμενο την απόφαση της δεύτερης με την οποία απορρίφθηκε η αίτηση της ΚΟΒ για την αγορά αγροτικού ακινήτου.

Η ΚΟΒ είναι εταιρεία εγκατεστημένη στη Λεττονία, το διοικητικό όργανο της οποίας απαρτίζεται από ένα μόνον πρόσωπο, και συγκεκριμένα τον VP, Γερμανό υπήκοο, ο οποίος έχει και εξουσία εκπροσώπησης. Στις 10 Ιανουαρίου 2018, η ΚΟΒ συνήψε σύμβαση αγοράς ενός αγροτικού ακινήτου, ωστόσο η επιτροπή επίλυσης διοικητικών διαφορών του Δήμου Madona αρνήθηκε να εγκρίνει την απόκτηση αυτή, επικαλούμενη εθνική ρύθμιση η οποία θέτει ειδικές προϋποθέσεις για νομικά πρόσωπα που ελέγχονται ή εκπροσωπούνται από υπηκόους άλλου κράτους μέλους. Προς στήριξη της προσφυγής της κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, η ΚΟΒ υποστηρίζει ότι η λεττονική ρύθμιση που καθορίζει τις προϋποθέσεις έγκρισης της κτήσης αγροτικών ακινήτων παραβιάζει την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που κατοχυρώνονται στα άρθρα 18, 49 και 63 ΣΛΕΕ καθώς και στο άρθρο 45 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Το αιτούν δικαστήριο, από την πλευρά του, επισημαίνει συναφώς ότι, κατά το λεττονικό δίκαιο, ένα νομικό πρόσωπο μπορεί να αποκτήσει αγροτικά ακίνητα κείμενα στη Λεττονία. Εντούτοις, όταν το νομικό αυτό πρόσωπο εκπροσωπείται ή ελέγχεται από υπήκοο άλλου κράτους μέλους πρέπει να πληρούνται σωρευτικά δύο προϋποθέσεις: αφενός, ο αλλοδαπός πρέπει να εγγραφεί στη Λεττονία ως πολίτης της Ένωσης, πράγμα το οποίο προϋποθέτει ότι προτίθεται να διαμείνει πάνω από τρεις μήνες στη χώρα αυτή και, αφετέρου, ο αλλοδαπός υποχρεούται να αποδείξει ότι γνωρίζει επαρκώς τη λεττονική γλώσσα σε επίπεδο το οποίο του παρέχει τουλάχιστον τη δυνατότητα συνομιλίας επί θεμάτων που άπτονται της καθημερινότητας και του επαγγελματικού βίου, ήτοι στο λεγόμενο επίπεδο «B2». Κατόπιν τούτων, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται ως προς τη συμβατότητα της ρύθμισης αυτής με το δίκαιο της Ένωσης.

Καταρχάς, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, μολονότι το άρθρο 345 ΣΛΕΕ δεν θίγει την ευχέρεια των κρατών μελών να θεσπίζουν καθεστώς κτήσης εγγείου ιδιοκτησίας το οποίο προβλέπει ειδικά μέτρα εφαρμοζόμενα στις συναλλαγές με αντικείμενο γεωργικές και δασικές εκτάσεις, ένα τέτοιο καθεστώς δεν εξαιρείται από τους θεμελιώδεις κανόνες της ΣΛΕΕ και, ιδίως, από την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η πραγματική κατάσταση από την οποία ανέκυψε η υπόθεση της κύριας δίκης εμπίπτει πρωτίστως στο πεδίο της ελευθερίας εγκατάστασης. Δεδομένου, λοιπόν, ότι το άρθρο 49 ΣΛΕΕ προβλέπει ειδικό κανόνα για την

απαγόρευση των διακρίσεων, δεν τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 18 ΣΛΕΕ.

Επιπλέον, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική ρύθμιση θεσπίζει διαδικασία χορήγησης άδειας πριν από την απόκτηση, από νομικό πρόσωπο, αγροτικών ακινήτων στη Λεττονία και εξαρτά, στο πλαίσιο αυτό, τη χορήγηση της άδειας από ορισμένες προϋποθέσεις. Μια τέτοια διαδικασία θα μπορούσε να θεωρηθεί «σύστημα χορήγησης άδειας» κατά την έννοια του άρθρου 4 σημείο 6 της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με τις υπηρεσίες στην εσωτερική αγορά. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τα άρθρα 9 παρ. 1 και 10 παρ. 2 στοιχείο α' της εν λόγω Οδηγίας, το σύστημα χορήγησης άδειας και τα κριτήρια αδειοδότησης δεν θα πρέπει να εισάγουν διακρίσεις. Εξάλλου, το άρθρο 14 της ίδιας Οδηγίας προβλέπει ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να εξαρτούν την πρόσβαση σε δραστηριότητα παροχής υπηρεσιών ή την άσκησή της στο έδαφός τους από την τήρηση των απαιτήσεων που απαριθμεί. Ειδικότερα, κατά το σημείο 1 του άρθρου αυτού, απαγορεύονται οι απαιτήσεις που εισάγουν διακρίσεις και βασίζονται άμεσα ή έμμεσα στην ιθαγένεια, καθώς και η απαίτηση να κατοικούν στο έδαφός τους τα πρόσωπα που κατέχουν εταιρικές μερίδες ή τα μέλη των διοικητικών και εποπτικών οργάνων του παρόχου. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι οι ειδικές προϋποθέσεις που προβλέπει η λεττονική ρύθμιση, προκειμένου ένα νομικό πρόσωπο, που ελέγχεται ή εκπροσωπείται από υπηκόους άλλων κρατών μελών, να αποκτήσει αγροτικό ακίνητο στη Λεττονία, δεν ισχύουν για τους Λεττονούς πολίτες. Συνεπώς, η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική ρύθμιση εισάγει άμεση δυσμενή διάκριση λόγω ιθαγένειας κατά παράβαση των άρθρων 9, 10 και 14 της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ. Ως εκ τούτου, παρέλκει η εξέταση του ζητήματος εάν μια ρύθμιση, όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, αντιβαίνει και στο άρθρο 63 ΣΛΕΕ.

V. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Ζωή Καρφή, Μάρκος Παπακωνσταντής

► **Μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών σε περίπτωση απόλυσης που κηρύχθηκε παράνομη**
Ο εργαζόμενος δικαιούται, για το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψής του, ετήσια άδεια μετ' αποδοχών και, κατά τη λύση της σχέσης εργασίας, αποζημίωση αντί της μη ληφθείσας αδειάς

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρο 7 – παρανόμως απολυθείς

εργαζόμενος, ο οποίος επαναπροσλήφθηκε κατόπιν δικαστικής απόφασης – αποκλεισμός του δικαιώματος σε μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα από την απόλυση μέχρι την επαναπρόσληψη – έλλειψη δικαιώματος χρηματικής αποζημίωσης για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για το ίδιο χρονικό διάστημα σε περίπτωση μεταγενέστερης λύσης της σχέσης εργασίας

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-762/18 και C-37/19, Varhoven kasatsionen sad na Republika Bulgaria, 25.06.2020, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγήτρια: R. Silva de Lapuerta, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2020:504 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν στην ερμηνεία του άρθρου 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, και του άρθρου 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο δύο ενδίκων διαφορών, αφενός, μεταξύ της QH και του Varhoven kasatsionen sad na Republika Bulgaria (Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου της Δημοκρατίας της Βουλγαρίας, στο εξής: Ακυρωτικό Δικαστήριο), σχετικά με την εφαρμογή από το δεύτερο νομολογίας φερόμενης ως ασύμβατης προς το δικαίωμα της Ένωσης, με αποτέλεσμα να στερηθεί η QH την αποζημίωση μη ληφθείσας αδειάς μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσής της και της επαναπρόσληψής της (υπόθεση C-762/18), και, αφετέρου, μεταξύ της CV και της Iccrea Banca SpA με αντικείμενο παρόμοια πραγματικά περιστατικά (υπόθεση C-37/19).

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, στην υπόθεση C-762/18, η QH εργαζόταν σε σχολείο μέχρι την απόλυση της στις 29 Απριλίου 2004. Με απόφαση του περιφερειακού δικαστηρίου της Φιλιππουπόλεως, η οποία κατέστη τελεσίδικη, η απόλυση αυτή κρίθηκε παράνομη και η QH επαναπροσλήφθηκε στις 10 Νοεμβρίου 2008. Στις 13 Νοεμβρίου 2008, η QH απολύθηκε εκ νέου. Η QH δεν προσέβαλε την απόλυση της. Την 1η Ιουλίου 2009, η QH άσκησε ενώπιον του περιφερειακού δικαστηρίου της Φιλιππουπόλεως αγωγή κατά του σχολείου που την απασχολούσε, ζητώντας, μεταξύ άλλων, χρηματική αποζημίωση για 285 ημέρες μη ληφθείσας αδειάς μετ' αποδοχών, ήτοι 57 ημέρες ανά έτος για το χρονικό διάστημα από τις 30 Απριλίου 2004 έως τις 13 Νοεμβρίου 2008, καθώς και χρηματική αποζημίωση προς αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη λόγω της καθυστερημένης καταβολής των χρηματικών αυτών αποζημιώσεων για το χρονικό διάστημα από τις 30 Νοεμβρίου 2008 έως την 1η Ιουλίου 2009. Το περιφερειακό δικαστήριο της Φιλιππουπόλεως αρχικά και το αρμόδιο εφετείο αργότερα απέρριψαν την αγωγή. Ακολούθως, η QH άσκησε αναίρεση κατά της εφετειακής

απόφασης ενώπιον του Ακυρωτικού Δικαστηρίου. Με διάταξη της 25ης Οκτωβρίου 2011, το Ακυρωτικό Δικαστήριο δεν ενέκρινε την εξέταση της αίτησης αναίρεσης και επιβεβαίωσε την ορθότητα της πρωτόδικης απόφασης, όπως αυτή επικυρώθηκε κατ' έφεση. Στη συνέχεια, η QH άσκησε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ήτοι του περιφερειακού δικαστηρίου του Χάσκοβο, αγωγή αποζημίωσης κατά του Ακυρωτικού Δικαστηρίου, ζητώντας την αποκατάσταση της ζημίας την οποία υποστηρίζει ότι υπέστη εξαιτίας της παραβίασης του δικαιώματος της Ένωσης εκ μέρους του Ακυρωτικού Δικαστηρίου. Προς στήριξη της αγωγής της, η QH υποστήριξε, μεταξύ άλλων, ότι το Ακυρωτικό Δικαστήριο όφειλε να έχει εφαρμόσει το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και να αναγνωρίσει ότι αυτή δικαιούνταν ετήσια άδεια μετ' αποδοχών για το χρονικό διάστημα κατά το οποίο δεν μπορούσε να λάβει την άδεια αυτή λόγω της παράνομης απόλυσής της. Η QH προσέθεσε ότι, αν το Ακυρωτικό Δικαστήριο είχε αμφιβολίες ως προς τη δυνατότητα εφαρμογής της διάταξης αυτής, ως ανώτατο δικαστήριο κράτους μέλους έπρεπε να υποβάλει στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αίτηση προδικαστικής απόφασης δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Επομένως, κατά την QH, η μη τήρηση της υποχρέωσης υποβολής αίτησης προδικαστικής απόφασης την οποία υπείχε το Ακυρωτικό Δικαστήριο πρέπει να θεωρείται ως παράνομη πράξη του, η οποία προξένησε στην ίδια ζημία ανερχόμενη στο ύψος των ζητούμενων ποσών. Υπό τις συνθήκες αυτές, το περιφερειακό δικαστήριο του Χάσκοβο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα. Πρώτον, έχει το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ την έννοια ότι αντίκειται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση ή/και νομολογία κατά την οποία ο εργαζόμενος, ο οποίος επανέρχεται στην εργασία του κατόπιν δικαστικής αναγνώρισης του παράνομου χαρακτήρα προηγηθείσας καταγγελίας της σχέσης εργασίας, δεν δικαιούται ετήσια άδεια για το χρονικό διάστημα από την ημέρα της καταγγελίας έως την ημέρα της επαναπρόσληψής του; Δεύτερον, έχει το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ την έννοια ότι αντίκειται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση ή/και νομολογία κατά την οποία, σε περίπτωση νέας καταγγελίας της σχέσης εργασίας, ο εν λόγω εργαζόμενος δεν έχει αξίωση αποζημίωσης για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που αντιστοιχεί στο χρονικό διάστημα από την ημέρα της προηγούμενης καταγγελίας έως την ημέρα της επαναπρόσληψής του;

Ως προς τα πραγματικά γεγονότα, στην υπόθεση C-37/19, η CV, υπάλληλος της Iccrea Banca, απολύθηκε στις 11 Ιουλίου 2002 στο πλαίσιο διαδικασίας ομαδικών απολύσεων. Εντούτοις, το πρωτοδικείο της Ρώμης διέταξε, στις 4 Σεπτεμβρίου 2003, την επαναπρόσληψη της CV από τις 6 Οκτωβρίου 2003. Εν συνεχεία, η Iccrea Banca κατήγγειλε εκ νέου τη σύμβαση εργασίας της CV, με άμε-

ση ισχύ. Εντούτοις, τα εν λόγω έγγραφα καταγγελίας κρίθηκαν άκυρα με αποφάσεις οι οποίες κατέστησαν τελεσίδικες, η δε CV επανήλθε εκ νέου στην εργασία της από τις 26 Σεπτεμβρίου 2008. Δύο χρόνια αργότερα, η σύμβαση εργασίας της CV καταγγέλθηκε εκ νέου. Το πρωτοδικείο της Ρώμης εξέδωσε, κατόπιν αντιστοιχων αιτήσεων της CV, δύο διαταγές πληρωμής κατά της Iccrea Banca να της καταβάλει, με την πρώτη, το ποσό των 3.521 ευρώ, πλέον παρεπόμενων εξόδων, το οποίο αντιστοιχεί σε 30,5 ημέρες άδειας και 5 ημέρες ειδικής άδειας για «καταργηθείσες αργίες» τις οποίες δικαιούνταν, αλλά δεν είχε λάβει, όσον αφορά το έτος 2003, και, με τη δεύτερη, το ποσό των 2.596,16 ευρώ, πλέον παρεπόμενων εξόδων, το οποίο αντιστοιχεί σε 27 ημέρες άδειας και 5 ημέρες ειδικής άδειας για «καταργηθείσες αργίες» τις οποίες δικαιούνταν, αλλά δεν είχε λάβει, όσον αφορά το έτος 2004. Κατόπιν ανακοπής της Iccrea Banca, το πρωτοδικείο της Ρώμης ακύρωσε τις δύο διαταγές πληρωμής. Η CV άσκησε έφεση κατά των αποφάσεων αυτών. Το εφετείο της Ρώμης απέρριψε τις εφέσεις με το σκεπτικό ότι, κατά το κρίσιμο για τα αιτήματά της χρονικό διάστημα, η CV δεν είχε παράσχει πραγματική εργασία, ενώ το δικαίωμα χρηματικής αποζημίωσης αντί της άδειας και της ειδικής άδειας μπορεί να αναγνωριστεί μόνον εφόσον έχει ασκηθεί επαγγελματική δραστηριότητα κατά την περίοδο αναφοράς. Η CV άσκησε αναίρεση κατά των αποφάσεων του εφετείου της Ρώμης ενώπιον του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου. Το τελευταίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα. Έχουν το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/EK και το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη, μεμονωμένα ή από κοινού, την έννοια ότι αντιβαίνουν σε αυτά εθνικές διατάξεις ή πρακτικές κατά τις οποίες, αν λυθεί η σχέση εργασίας, δεν υφίσταται αξίωση σε χρηματική αποζημίωση για την άδεια επί της οποίας θεμελιώθηκε δικαίωμα, αλλά η οποία δεν ελήφθη, σε περίπτωση κατά την οποία ο εργαζόμενος δεν μπόρεσε να ασκήσει το δικαίωμά του σε άδεια πριν από τη λύση της σχέσης εργασίας λόγω απόλυσης, η οποία κρίθηκε άκυρη από το εθνικό δικαστήριο με αποτέλεσμα την αναδρομική αποκατάσταση της σχέσης εργασίας; Με την από 2 Μαρτίου 2020 απόφαση του Προέδρου του πρώτου τμήματος, οι υποθέσεις C-762/18 και C-37/19 ενώθηκαν προς έκδοση κοινής απόφασης.

Σχετικά με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο αρχικά προβαίνει σε πέντε παρατηρήσεις. Πρώτον, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/EK, κάθε εργαζόμενος δικαιούται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων. Το δικαίωμα αυτό σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών πρέπει να θεωρείται ως ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, από την οποία δεν χωρεί παρέκκλιση και της οποίας η εφαρμογή από τις αρμόδιες εθνικές αρχές πρέπει να γίνεται μόνο εντός των ορίων που προ-

βλέπει ρητώς η ίδια η Οδηγία 2003/88/EK. Δεύτερον, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν συνιστά απλώς ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, αλλά έχει και ρητώς κατοχυρωθεί στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη. Τρίτον, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν μπορεί να ερμηνεύεται στενά. Τέταρτον, όπως προκύπτει από το γράμμα της Οδηγίας 2003/88/EK και τη νομολογία του Δικαστηρίου, τα κράτη μέλη, μολονότι δύνανται να καθορίζουν ελεύθερα τους όρους άσκησης και εφαρμογής του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, εντούτοις δεν μπορούν να εξαρτούν από οποιαδήποτε προϋπόθεση την ίδια την ύπαρξη του δικαιώματος αυτού, το οποίο απορρέει απευθείας από την Οδηγία αυτή. Πέμπτον, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/EK, έχει διττό σκοπό, ο οποίος συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας, αφενός, να αναπαυθεί από την εκτέλεση των καθηκόντων τα οποία έχει αναλάβει στο πλαίσιο της σύμβασης εργασίας του και, αφετέρου, να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα αναψυχής και ψυχαγωγίας. Εν συνεχεία, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο σκοπός αυτός, που διακρίνει το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών από άλλους τύπους άδειας που υπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς, στηρίζεται στην παραδοχή ότι ο εργαζόμενος εργάστηκε πράγματι κατά την περίοδο αναφοράς. Ο σκοπός παροχής της δυνατότητας στον εργαζόμενο να αναπαυθεί προϋποθέτει ότι άσκησε δραστηριότητα που δικαιολογεί, προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία της ασφάλειας και της υγείας του κατά την Οδηγία 2003/88/EK, τη χορήγηση σε αυτόν περιόδου ανάπαυσης, αναψυχής και ψυχαγωγίας. Κατά συνέπεια, η διάρκεια της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πρέπει, καταρχήν, να καθορίζεται σε συνάρτηση προς την πράγματι παρασχεθείσα από αυτόν εργασία δυνάμει της σύμβασης εργασίας. Εντούτοις, σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις όπου ο εργαζόμενος αδυνατεί να ασκήσει τα καθήκοντά του, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να εξαρτούν το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών από την υποχρέωση παροχής πραγματικής εργασίας. Αυτό ισχύει, μεταξύ άλλων, στους εργαζομένους που απουσιάζουν από την εργασία τους με αναρρωτική άδεια κατά την περίοδο αναφοράς. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, το κατοχυρωμένο από το δίκαιο της Ένωσης δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ελάχιστη ετήσια άδεια μετ' αποδοχών δεν επιτρέπεται να περιοριστεί σε περίπτωση που ο εργαζόμενος περιήλθε, λόγω ασθένειας, σε αδυναμία εκπλήρωσης της υποχρέωσης παροχής εργασίας κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς. Το Δικαστήριο, προκειμένου να δημιουργήσει αυτή τη νομολογία, στηρίχθηκε στο γεγονός ότι η ανικανότητα προς εργασία λόγω ασθένειας επέρχεται, καταρχήν, απρόβλεπτα και ανεξάρτητα από τη βούληση του εργαζομένου. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι,

όπως και η επέλευση ανικανότητας προς εργασία λόγω ασθένειας, το γεγονός ότι ένας εργαζόμενος στερήθηκε τη δυνατότητα να εργαστεί λόγω απόλυσης η οποία κρίθηκε εν συνεχεία παράνομη είναι, καταρχήν, απρόβλεπτο και ανεξάρτητο από τη βούλησή του. Ως εκ τούτου, το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψης του εργαζομένου σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, κατόπιν της ακύρωσης της απόλυσης με δικαστική απόφαση, πρέπει να εξομοιωθεί με περίοδο πραγματικής εργασίας για τον καθορισμό της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών. Κατά συνέπεια, η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών εργαζομένου ο οποίος, λόγω ασθένειας, δεν ήταν σε θέση να ασκήσει το δικαίωμά του στην εν λόγω άδεια κατά την περίοδο αναφοράς και/ή την οριζόμενη από το εθνικό δίκαιο περίοδο μεταφοράς μπορεί να εφαρμοστεί, *mutatis mutandis*, σε περίπτωση όπως η επίμαχη σε αμφότερες τις υπό κρίση υποθέσεις, στην οποία εργαζόμενος που απολύθηκε παρανόμως και στη συνέχεια επαναπροσλήφθηκε σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, κατόπιν της ακύρωσης της απόλυσής του με δικαστική απόφαση, δεν παρέσχε πραγματική εργασία στον εργοδότη του κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψης. Επομένως, καταλήγει το Δικαστήριο, εργαζόμενος που απολύθηκε παρανόμως και στη συνέχεια επαναπροσλήφθηκε σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, κατόπιν της ακύρωσης της απόλυσής του με δικαστική απόφαση, δικαιούται όλη την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που απέκτησε κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψής του, κατόπιν της άνω ακύρωσης. Διευκρινίζει δε ότι στην περίπτωση που ο εργαζόμενος απασχολήθηκε σε άλλον εργοδότη κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψής του από τον πρώτο εργοδότη, δεν μπορεί να ζητήσει από τον πρώτο εργοδότη τη χορήγηση της ετήσιας άδειας που αντιστοιχεί στο χρονικό διάστημα της απασχόλησής του στον δεύτερο εργοδότη.

Σχετικά με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το δικαίωμα ετήσιας άδειας αποτελεί τη μία από τις δύο πτυχές του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών ως ουσιώδους αρχής του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης που διατυπώνεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας 93/104/ΕΚ και στο άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και κατοχυρώθηκε εν τω μεταξύ ρητώς ως θεμελιώδες δικαίωμα με το άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη. Ειδικότερα, το εν λόγω θεμελιώδες δικαίωμα περιλαμβάνει επίσης το δικαίωμα στην καταβολή αποδοχών καθώς και το, άρρηκτα συνδεδεμένο με το δικαίωμα ετήσιας άδειας «μετ' αποδοχών», δικαίωμα στην καταβολή χρηματικής αποζημίωσης για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια κατά τη λύση της σχέσης εργασίας. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, κατά πάγια νομολογία του, το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ έχει την έννοια ότι απαγορεύει

εθνικές διατάξεις ή πρακτικές οι οποίες προβλέπουν ότι, κατά τη λύση της σχέσης εργασίας, ουδεμία χρηματική αποζημίωση για μη ληφθείσα ετήσια άδεια μετ' αποδοχών καταβάλλεται στον εργαζόμενο ο οποίος δεν ήταν σε θέση να ασκήσει το δικαίωμά του για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, ιδίως επειδή ευρισκόταν σε αναρρωτική άδεια κατά τη διάρκεια ολόκληρης ή μέρους της περιόδου αναφοράς και/ή μιας περιόδου μεταφοράς. Κατά συνέπεια, καταλήγει, όταν ο εργαζόμενος απολυθεί εκ νέου μετά την επαναπρόσληψη κατόπιν της ακύρωσης της προηγούμενης παράνομης απόλυσής του, όπως συνέβη με τις δύο εργαζόμενες στις υποθέσεις των κυρίων δικών, μπορεί να αξιώσει, βάσει του άρθρου 7 παρ. 2 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, αποζημίωση για τη μη ληφθείσα ετήσια άδεια κατά τη νέα αυτή απόλυση, συμπεριλαμβανομένης της μη ληφθείσας ετήσιας άδειας που αντιστοιχεί στο χρονικό διάστημα μεταξύ της παράνομης απόλυσης και της επαναπρόσληψης. Διευκρινίζεται δε ότι, εάν ο εργαζόμενος απασχολήθηκε κατά το χρονικό διάστημα αυτό σε άλλον εργοδότη, δεν μπορεί να αξιώσει από τον πρώτο εργοδότη αποζημίωση που να αντιστοιχεί στο χρονικό διάστημα της απασχόλησής του αυτής.

► Συντονισμός των εθνικών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης

Εφαρμοστέα νομοθεσία περί κοινωνικής ασφάλισης και έννοια του εργοδότη στην περίπτωση των διακινούμενων εργαζομένων

προδικαστική παραπομπή – διακινούμενοι εργαζόμενοι – κοινωνική ασφάλιση – εφαρμοστέα νομοθεσία – Κανονισμός (ΕΟΚ) 1408/71 – άρθρο 14 σημείο 2 στοιχείο α' – έννοια του «προσώπου που είναι μέλος του προσωπικού που ταξιδεύει διά ξηράς μιας επιχείρησης» – Κανονισμός (ΕΚ) 883/2004 – άρθρο 13 παρ. 1 στοιχείο β' – έννοια του «εργοδότη» – οδηγοί φορτηγών που ασκούν κανονικά μισθωτή δραστηριότητα σε δύο ή περισσότερα κράτη μέλη ή κράτη της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ) – οδηγοί φορτηγών που έχουν συνάψει σύμβαση εργασίας με μια επιχείρηση αλλά υπόκεινται, στην πράξη, στη διευθυντική εξουσία άλλης επιχείρησης εγκατεστημένης στο κράτος μέλος κατοικίας των οδηγών αυτών – καθορισμός της επιχείρησης που έχει την ιδιότητα του «εργοδότη»

ΔΕΕ C-610/18, AFMB κ.λπ., 16.07.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2020:565 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Σ. Καρβέλα, σ. 370.

► Οργάνωση του χρόνου εργασίας

Βρίσκεται εκτός του πεδίου εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου εθνική ρύθμιση η οποία δεν παρέχει τη δυνατότητα στους εργαζόμενους να λαμβάνουν ειδικές άδειες μετ' αποδοχών, στο πλαίσιο των οποίων μπορούν να απουσιάζουν από την εργασία τους προκειμένου να ανταποκριθούν σε συγκεκριμένες ανάγκες και υποχρεώσεις, όταν οι εν λόγω ανάγκες και υποχρεώσεις ανακύπτουν κατά τη διάρκεια περιόδων εβδομαδιαίας ανάπαυσης ή ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών τις οποίες εγγυάται το ενωσιακό δίκαιο

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρα 5 και 7 – εβδομαδιαία ανάπαυση – ετήσια άδεια – ειδικές άδειες μετ' αποδοχών που παρέχουν τη δυνατότητα απουσίας από την εργασία προς κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών και υποχρεώσεων – Οδηγία 2010/18/ΕΕ – έννοια άδειας κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου

ΔΕΕ C-588/18, FETICO κ.λπ., 04.06.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2020:420 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Μ. Παπακωνσταντής, σ. 366.

VI. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Επιμ.: Ζωή Καρφή

► Δικαστικός έλεγχος των περιβαλλοντικών επιπτώσεων έργου στα υπόγεια ύδατα

Εάν η πλημμέλεια της διαδικασίας αδειοδότησης ενός έργου δεν είναι ικανή να μεταβάλει το περιεχόμενο της διοικητικής απόφασης περί χορήγησης άδειας για την εκτέλεση του έργου, προβάλλεται παραδεκτά μόνον εάν στερήσει από τον προσφεύγοντα το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων

προδικαστική παραπομπή – περιβάλλον – Σύμβαση του Aarhus – Οδηγία 2011/92/ΕΕ – εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων έργων στο περιβάλλον – συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων – πλημμέλειες της διαδικασίας αδειοδότησης έργου – πρόσβαση στη δικαιοσύνη – περιορισμοί που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο – Οδηγία 2000/60/ΕΚ – πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα των υδάτων – υποβάθμιση συστήματος υπογείων υδάτων – τρόπος αξιολόγησης – δικαίωμα των ιδιωτών στη λήψη μέτρων για την πρόληψη της μόλυνσης – ενεργητική νομιμοποίηση ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων

ΔΕΕ C-535/18, Land Nordrhein-Westfalen, 28.05.2020, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): J.-C. Bonichot, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2020:391 – Προδικαστική παραπομπή

Οι προσφεύγοντες στη γερμανική διοικητική δικαιοσύνη ήταν κύριοι ακινήτων υπό απαλλοτρίωση, ενώ ορισμένοι διατηρούσαν, εντός της περιμέτρου του έργου, ιδιωτικό φρέαρ (πηγάδι) για οικιακή παροχή πόσιμου ύδατος. Ενώπιον του Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου της Γερμανίας επικαλέστηκαν πλημμέλειες της διοικητικής άδειας για την κατασκευή μεγάλου αυτοκινητόδρομου, αφού στον κύριο του ίδιου έργου χορηγήθηκε επίσης άδεια να διοχετεύει τα όμβρια ύδατα από το οδόστρωμα σε τρία συστήματα επιφανειακών υδάτων ή στα υπόγεια ύδατα. Στο πλαίσιο αυτό, το εν λόγω δικαστήριο όφειλε να προβεί σε πλήρη έλεγχο της νομιμότητας της εν λόγω απόφασης.

Το Δικαστήριο επικύρωσε την κρίση του Ομοσπονδιακού Διοικητικού Δικαστηρίου, ότι πριν από τη χορήγηση της άδειας για το κατασκευαστικό σχέδιο δεν είχε γίνει καμία τεκμηριωμένη εκτίμηση σχετικά με την προστασία των υδατικών συστημάτων που επηρεάζονταν. Συγχρόνως, το κοινό δεν ενημερώθηκε επαρκώς για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου κατά τη διάρκεια της διαδικασίας χορήγησης της άδειας και, ως εκ τούτου, η διαδικασία αυτή ενείχε διαδικαστική πλημμέλεια. Επιπρόσθετα, το άρθρο 6 παρ. 4 και 6 της Οδηγίας 2011/92/ΕΕ για την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων, συμμορφούμενο με τη Σύμβαση του Aarhus, επιτάσσει το κοινό να έχει τη δυνατότητα να συμμετάσχει πραγματικά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και να προετοιμαστεί δεόντως για τη συμμετοχή του αυτή. Κατά συνέπεια, το κοινό θα πρέπει να είναι σε θέση να αποκτήσει βάσει των στοιχείων του φακέλου που τίθενται στη διάθεσή του σαφή εικόνα του αντικτύπου του επίμαχου έργου επί της κατάστασης των υδατικών συστημάτων που επηρεάζονται από αυτό. Ωστόσο, αντίθετα από τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παράβαση της συγκεκριμένης διαδικαστικής προϋπόθεσης στην ένδικη αυτή περίπτωση.

Το Δικαστήριο παραδέχτηκε ακόμη πως το έργο δεν θα επιφέρει κατά τα φαινόμενα υποβάθμιση της ποιότητας των υδάτων. Με άλλα λόγια, η διαδικαστική πλημμέλεια την οποία επικαλούνται οι προσφεύγοντες της κύριας δίκης δεν επηρέασε το περιεχόμενο της επίδικης απόφασης. Υπενθυμίζει έπειτα ότι το άρθρο 11 της Οδηγίας 2011/92/ΕΕ, στο πλαίσιο της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών, καταλείπει στα κράτη μέλη σημαντικό περιθώριο διακριτικής ευχέρειας όσον αφορά τον προσδιορισμό του παραδεκτού των προσφυγών ιδιωτών. Ειδικότερα, η θεμελίωση εννόμου συμφέροντος ως προϋπόθεση του παραδεκτού μπορεί να εξαρτάται από την «προσβολή δικαιώματος» ή την ύπαρξη «επαρκούς

συμφέροντος» ή ακόμη και από τη «λυσιστέλεια» της προσφυγής, με την έννοια ότι η διαδικαστική πλημμέλεια της απόφασης για την αδειοδότηση έργου εν προκειμένω είναι ικανή να μεταβάλει το περιεχόμενο της απόφασης. Τότε μόνον η επίμαχη απόφαση είναι δυσμενής για τους προσφεύγοντες και θεμελιώνει δικαίωμα ακρόασης. Τούτων δοθέντων, το Δικαστήριο αποφάνθηκε στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα ότι, στην περίπτωση που αυτό δεν συμβαίνει, τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι προσφυγή με αίτημα να ακυρωθεί μια απόφαση είναι παραδεκτή μόνον εάν η επίμαχη πλημμέλεια στέρησε από τον προσφεύγοντα το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον. Κατά συνέπεια, έκρινε ότι οι σχετικές γερμανικές διατάξεις συμμορφώνονται με την Οδηγία 2011/92/ΕΕ.

Προχωρώντας στο δεύτερο και στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο ανέλαβε να διευκρινίσει ουσιαστικού δικαίου ζητήματα της Οδηγίας για τα ύδατα. Πρώτον, εάν ο έλεγχος του άρθρου 4 παρ. 1 στοιχείο α' στα υπόγεια ύδατα μπορεί να διενεργηθεί μόνο μετά την αδειοδότηση του έργου και, δεύτερον, ποια είναι η έννοια της υποβάθμισης ενός συστήματος υπογείων υδάτων. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η εν λόγω διάταξη για τα υπόγεια ύδατα προβλέπει υποχρεώσεις οι οποίες ταυτίζονται ως επί το πλείστον με τις προβλεπόμενες για τα επιφανειακά ύδατα και είναι εξίσου δεσμευτικές, ενώ οι αξιολογήσεις που ισχύουν για τα επιφανειακά ύδατα ισχύουν *mutatis mutandis* και για τα υπόγεια. Όπως εισηγήθηκε και ο Γεν. Εισαγγελέας, το Δικαστήριο διέκρινε ότι, αφενός, τα κράτη μέλη εφαρμόζουν τα αναγκαία μέτρα για την πρόληψη της υποβάθμισης της κατάστασης όλων των συστημάτων υπογείων υδάτων (υποχρέωση πρόληψης της υποβάθμισης), αφετέρου, τα κράτη μέλη προστατεύουν, αναβαθμίζουν και αποκαθιστούν όλα τα συστήματα υπογείων υδάτων με σκοπό την επίτευξη «καλής κατάστασης» (υποχρέωση βελτίωσης). Συνήγαγε ότι επιβάλλεται η πρακτική συνέπεια του παραπάνω είναι ότι επιβάλλεται τα σχέδια έργων που μπορούν να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον να υποβάλλονται, εκ των προτέρων, πριν χορηγηθεί η άδεια, σε εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων από τη διοίκηση. Ως προς το δεύτερο ζήτημα, το Δικαστήριο κατέληξε βάσει αυτής της συλλογιστικής πως πρέπει να θεωρείται υποβάθμιση της χημικής κατάστασης συστήματος υπογείων υδάτων εξαιτίας ορισμένου έργου, αφενός, η υπέρβαση τουλάχιστον ενός ποιοτικού προτύπου ή μιας ανώτερης αποδεκτής τιμής, κατά την έννοια του άρθρου 3 της Οδηγίας 2006/118/ΕΚ για τα υπόγεια ύδατα, αφετέρου, η προβλέψιμη αύξηση της συγκέντρωσης ενός ρύπου, στην περίπτωση που έχει ήδη σημειωθεί υπέρβαση του ορίου που έχει τεθεί για τον ρύπο αυτόν. Επιπλέον, οι τιμές που μετρώνται σε κάθε σημείο παρακολούθησης πρέπει να λαμβάνονται υπόψη μεμονωμένα και αρκούν για τη θεμελίωση υποβάθμισης.

Εν τέλει, εξετάζοντας το τέταρτο και τελευταίο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο αποκρυστάλλωσε ένα νέο δικαίωμα, ώστε τα μέλη του κοινού που θίγονται «άμεσα» από ένα έργο να μπορούν να προβάλουν, ενώπιον των αρμόδιων εθνικών δικαστηρίων, την παράβαση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 4 παρ. 1 της Οδηγίας για τα ύδατα, χωρίς αυτή να προβλέπει τέτοιο ειδικό δικαίωμα. Το Δικαστήριο στηρίχθηκε στο άρθρο 19 ΣΛΕΕ αλλά και στο άρθρο 288 ΣΛΕΕ για το δεσμευτικό αποτέλεσμα των Οδηγιών. Αρχικά, υπογράμμισε ότι σκοπός της Οδηγίας για τα ύδατα είναι η μείωση και η πρόληψη της ρύπανσης των υπογείων υδάτων, ώστε να καταστεί δυνατή η νόμιμη χρήση τους. Έπειτα, παρατήρησε ότι όποιος έχει το δικαίωμα άντλησης και χρήσης υπογείων υδάτων προβαίνει σε τέτοια νόμιμη χρήση. Συνεπώς, θίγεται άμεσα από την παράβαση των υποχρεώσεων βελτίωσης και πρόληψης της υποβάθμισης της κατάστασης των συστημάτων υπογείων υδάτων που τροφοδοτούν την υδροληψία του, δεδομένου ότι η παράβαση αυτή μπορεί να παρακωλύσει την εκμετάλλευσή της. Διευκρίνισε ακόμη πως το γεγονός ότι η υπέρβαση ενός μόνο ποιοτικού προτύπου ή μιας ανώτερης αποδεκτής τιμής, κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 της Οδηγίας για τα υπόγεια ύδατα, όπως προαναφέρθηκε, δεν θέτει απ' εαυτής σε κίνδυνο την υγεία των προσώπων που επιθυμούν να ασκήσουν προσφυγή δεν μπορεί να αναιρέσει το συμπέρασμα αυτό.

Εν κατακλείδι, το Δικαστήριο ερμήνευσε τα άρθρα 6 και 11 της Οδηγίας για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις έργων ως εξής, αντιστοίχως. Πρώτον, στην περίπτωση που ο λόγος για την προσφυγή ακύρωσης της διαδικασίας αδειοδότησης έργου δεν είναι ικανός να μεταβάλει το περιεχόμενο της απόφασης, τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι όρος του παραδεκτού της είναι η επίμαχη πλημμέλεια να στέρησε από τον προσφεύγοντα το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Δεύτερον, και σε συνάρτηση με το παραπάνω συμπέρασμα, οι πληροφορίες που πρέπει να τίθενται στη διάθεση του κοινού κατά τη διάρκεια της διαδικασίας αδειοδότησης ενός έργου πρέπει να περιλαμβάνουν τα αναγκαία στοιχεία για την εκτίμηση των επιπτώσεων του έργου επί των υδάτων. Ερμηνεύοντας έπειτα την Οδηγία για τα ύδατα, το Δικαστήριο κατέληξε στα εξής συμπεράσματα. Πρώτον, ο έλεγχος τήρησης των υποχρεώσεων πρόληψης της χημικής υποβάθμισης από τη μια, και βελτίωσης της κατάστασης από την άλλη, πρέπει να διενεργείται απαραίτητως πριν την αδειοδότηση του έργου. Δεύτερον, «υποβάθμιση» θεωρείται η υπέρβαση τουλάχιστον ενός ποιοτικού προτύπου ή μιας ανώτερης αποδεκτής τιμής ή η ακόμη μεγαλύτερη, αλλά πάντως προβλέψιμη, αύξηση της συγκέντρωσης ενός ρύπου. Τέλος, χάριν διασφάλισης της δεσμευτικότητας της Οδηγίας και της πρακτικής της αποτελεσματικότητας, αλλά και του δικαίωματος πραγματικής προσφυγής, τα μέλη του κοινού

που τίγονται άμεσα από ένα έργο πρέπει να μπορούν να προβάλλουν την παράβαση των υποχρεώσεων πρόληψης της υποβάθμισης των υδατικών συστημάτων και βελτίωσης της κατάστασής τους.

► Άδεια για την εγκατάσταση και την εκμετάλλευση ανεμογεννητριών

Κανονιστική απόφαση και εγκύκλιος, οι οποίες καθορίζουν τις γενικές προϋποθέσεις χορήγησης πολεοδομικής άδειας για την εγκατάσταση και την εκμετάλλευση ανεμογεννητριών, πρέπει και οι ίδιες να υποβάλλονται σε προηγούμενη εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2001/42/ΕΚ – εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων – πολεοδομική άδεια για την εγκατάσταση και την εκμετάλλευση ανεμογεννητριών – άρθρο 2 στοιχείο α΄ – έννοια «σχεδίων και προγραμμάτων» – προϋποθέσεις χορήγησης της άδειας που καθορίζονται από κανονιστική απόφαση και εγκύκλιο – άρθρο 3 παρ. 2 στοιχείο α΄ – εθνικές πράξεις που καθορίζουν πλαίσιο για μελλοντικές άδειες έργων – μη διενέργεια εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων – διατήρηση των αποτελεσμάτων των εθνικών πράξεων και των βάσει αυτών χορηγηθεισών αδειών κατόπιν της διαπίστωσης της μη συμμόρφωσης των πράξεων αυτών προς το δίκαιο της Ένωσης – προϋποθέσεις

ΔΕΕ C-24/19, A and Others () and à Nevele), 25.06.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: C. Toader, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2020:503 – Προδικαστική παραπομπή

Το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου αποφάνθηκε σχετικά με την ερμηνεία της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ που αφορά την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, παρέχοντας σημαντικές διευκρινίσεις σχετικά με το ποια μέτρα εμπίπτουν στο αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας αυτής, καθώς και σχετικά με τις συνέπειες της μη διεξαγωγής εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, συντασσόμενο με την άποψη του Γεν. Εισαγγελέα και ως προς τα τρία προδικαστικά ερωτήματα.

Το αίτημα υποβλήθηκε στο Δικαστήριο στο πλαίσιο διοικητικής διαφοράς μεταξύ, αφενός, των περιοίκων μιας περιοχής κοντά σε αυτοκινητόδρομο, στην περιφέρεια των δήμων Aalter και Nevele στο Βέλγιο, η οποία επελέγη για την ανέγερση αιολικού πάρκου, και, αφετέρου, της περιφερειακής αρχής πολεοδομικής ανάπτυξης του Υπουργείου Χωροταξίας της Φλάνδρας, σχετικά με τη χορήγηση από την αρχή αυτή πολεοδομικής άδειας για την εγκατάσταση και την εκμετάλλευση πέντε ανεμογεν-

νητριών. Η χορήγηση της επίμαχης άδειας εξαρτήθηκε, μεταξύ άλλων, από την τήρηση ορισμένων προϋποθέσεων που είχαν καθοριστεί με διατάξεις μιας κανονιστικής απόφασης της Φλαμανδικής Κυβέρνησης, καθώς και με μια εγκύκλιο σχετικά με την εγκατάσταση και την εκμετάλλευση ανεμογεννητριών. Προς στήριξη της προσφυγής με αίτημα την ακύρωση της επίμαχης άδειας, η οποία ασκήθηκε ενώπιον του Συμβουλίου επίλυσης ενδίκων διαφορών σχετικά με άδειες του Βελγίου (που είναι και το αιτούν εθνικό δικαστήριο), οι προσφεύγοντες πρόεβαλαν, μεταξύ άλλων, παράβαση της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ για τον λόγο ότι η κανονιστική απόφαση και η εγκύκλιος βάσει των οποίων είχε χορηγηθεί η άδεια δεν είχαν υποβληθεί σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Το όργανο που εξέδωσε την άδεια θεωρούσε, αντιθέτως, ότι η εν λόγω κανονιστική απόφαση και η εν λόγω εγκύκλιος δεν χρειαζόταν να υποβληθούν σε τέτοια εκτίμηση.

Το Δικαστήριο, καταρχάς, υπενθύμισε ότι η Οδηγία 2001/42/ΕΚ, στο άρθρο 2 στοιχείο α΄, καλύπτει τα σχέδια και προγράμματα, καθώς και τις τροποποιήσεις τους, που εκπονούνται ή εγκρίνονται από μια αρχή κράτους μέλους, εφόσον «*απαιτήθηκαν*» βάσει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων». Εξάλλου, η εν λόγω Οδηγία, στο άρθρο 3 παρ. 1, εξαρτά την υποχρέωση υποβολής συγκεκριμένου σχεδίου ή προγράμματος σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων από την προϋπόθεση ότι το σχέδιο ή το πρόγραμμα ενδέχεται να έχει σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Όσον αφορά την έννοια των «σχεδίων και προγραμμάτων που απαιτούνται βάσει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων», το Δικαστήριο έκρινε ότι στην έννοια αυτή εμπίπτουν μια απόφαση και μια εγκύκλιος που εκδίδονται από την Κυβέρνηση ομόσπονδης οντότητας κράτους μέλους, οι οποίες περιέχουν αμφότερες διάφορες διατάξεις όσον αφορά την εγκατάσταση και την εκμετάλλευση ανεμογεννητριών. Πράγματι, από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι «*απαιτούνται*», κατά την έννοια και κατ'εφαρμογή της Οδηγίας αυτής, τα σχέδια και τα προγράμματα των οποίων η έγκριση ρυθμίζεται από εθνικές νομοθετικές ή κανονιστικές διατάξεις που καθορίζουν τις αρμόδιες για την έγκριση των εν λόγω σχεδίων και προγραμμάτων αρχές καθώς και τη διαδικασία εκπόνησής τους.

Ειδικότερα, ένα μέτρο πρέπει να θεωρείται ότι «*απαιτείται*» όταν η εξουσία λήψης του μέτρου αυτού έχει ως νομική βάση μια τέτοια διάταξη, έστω κι αν δεν υφίσταται, κατά κυριολεξία, υποχρέωση λήψης του εν λόγω μέτρου. Το αιτούν δικαστήριο και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου κάλεσαν το Δικαστήριο να επανεξετάσει τη νομολογία αυτή. Το Δικαστήριο υπογράμμισε, καταρχάς, ότι η εφαρμογή της προϋπόθεσης που προβλέπεται στο άρθρο 2 στοιχείο α΄ περίπτωση β΄ της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ μόνο στα «*σχέδια και προγράμματα*» των οποίων η έγκριση είναι υποχρεωτική ενέχει τον κίνδυνο να περιο-

ρίσει στο ελάχιστο το πεδίο εφαρμογής της έννοιας αυτής και δεν καθιστά δυνατή τη διαφύλαξη της πρακτικής αποτελεσματικότητας της ως άνω διάταξης.

Συγκεκριμένα, κατά το Δικαστήριο, δεδομένης της ποικιλομορφίας των καταστάσεων και της ανομοιογένειας των πρακτικών των εθνικών αρχών, η έγκριση σχεδίων ή προγραμμάτων και οι τροποποιήσεις τους συχνά δεν επιβάλλονται κατά τρόπο γενικό, αλλά ούτε και αφήνονται στην πλήρη διακριτική ευχέρεια των αρμοδίων αρχών. Εξάλλου, το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος, το οποίο επιδιώκει να διασφαλίσει η Οδηγία 2001/42/ΕΚ υποβάλλοντας σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων τα σχέδια και τα προγράμματα τα οποία ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, ανταποκρίνεται στις επιταγές των Συνθηκών καθώς και του Χάρτη όσον αφορά την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, συγκεκριμένα των άρθρων 3 παρ. 3 ΣΕΕ, 191 παρ. 2 ΣΛΕΕ και 37 του Χάρτη. Οι στόχοι, όμως, αυτοί θα κινδύνευαν να υπονομευθούν από μια συσταλτική ερμηνεία που θα παρείχε τη δυνατότητα σε κράτος μέλος να αποφύγει την υποχρέωση εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων επιλέγοντας να μην καταστήσει υποχρεωτική την έγκριση των σχεδίων ή προγραμμάτων. Τέλος, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι η ευρεία ερμηνεία της έννοιας των «σχεδίων και προγραμμάτων» συνάδει προς τις διεθνείς δεσμεύσεις της Ένωσης, όπως προκύπτουν ιδίως από το άρθρο 2 παρ. 7 της Σύμβασης για την αξιολόγηση των επιπτώσεων επί του διασυνοριακού περιβάλλοντος.

Το Δικαστήριο εξέτασε εν συνεχεία το ζήτημα εάν η επίμαχη κανονιστική απόφαση και η επίμαχη εγκύκλιος πληρούσαν την προϋπόθεση που προβλέπεται στο άρθρο 2 στοιχείο α' περίπτωση β' της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ. Συναφώς, επεσήμανε ότι η κανονιστική απόφαση είχε εκδοθεί από τη Φλαμανδική Κυβέρνηση, υπό την ιδιότητά της ως εκτελεστικής εξουσίας μιας βελγικής ομόσπονδης οντότητας, δυνάμει νομοθετικής εξουσιοδότησης. Εξάλλου, όπως σημειώνει το Δικαστήριο, η εγκύκλιος, σκοπός της οποίας είναι να δημιουργήσει ορισμένο πλαίσιο για την άσκηση της εξουσίας εκτίμησης των αρμόδιων αρχών, επίσης προέρχεται από τη Φλαμανδική Κυβέρνηση και τροποποιεί τις διατάξεις της ως άνω κανονιστικής απόφασης, αναπτύσσοντάς τες ή εισάγοντας παρεκκλίσεις από αυτές. Φυσικά, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει την ακριβή νομική φύση της εν λόγω εγκυκλίου και το ακριβές περιεχόμενό της. Το Δικαστήριο έκρινε, συνεπώς, ότι η κανονιστική απόφαση και, υπό την επιφύλαξη των ως άνω εξακριβώσεων, η εγκύκλιος, ενέπιπταν στην έννοια των «σχεδίων και προγραμμάτων», καθόσον έπρεπε να θεωρηθεί ότι «*απαιτούντα[ν]*» κατά την έννοια της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο στράφηκε προς το ζήτημα

εάν η κανονιστική απόφαση και η εγκύκλιος έπρεπε να υποβληθούν σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων κατ' εφαρμογή της εν λόγω Οδηγίας για τον λόγο ότι ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι πράξεις αυτές, που περιείχαν αμφότερες διάφορες διατάξεις όσον αφορά την εγκατάσταση και την εκμετάλλευση ανεμογεννητριών, μεταξύ των οποίων μέτρα σχετικά με την προκαλούμενη σκίαση, την ασφάλεια καθώς και τις προδιαγραφές θορύβου, περιλαμβάνονταν μεταξύ των πράξεων που έπρεπε να υποβληθούν σε μια τέτοια εκτίμηση. Συναφώς, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι σχετικές με την εγκατάσταση και την εκμετάλλευση ανεμογεννητριών απαιτήσεις της επίμαχης κανονιστικής απόφασης και της επίμαχης εγκυκλίου ήταν αρκούντως ουσιώδεις, δεδομένης της σπουδαιότητας και της έκτασής τους, ώστε να καθορίζουν τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση άδειας εγκατάστασης και εκμετάλλευσης αιολικών πάρκων των οποίων οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις είναι αδιαμφισβήτητες. Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η ερμηνεία αυτή δεν αναιρείται από την ιδιαίτερη νομική φύση της εγκυκλίου.

Τέλος, όσον αφορά τη δυνατότητα να διατηρηθούν σε ισχύ τα αποτελέσματα των πράξεων αυτών και της άδειας, οι οποίες εκδόθηκαν κατά παράβαση της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται να εξαλείφουν τις παράνομες συνέπειες μιας τέτοιας παράβασης του δικαίου της Ένωσης. Παράλληλα, υπογράμμισε ότι, δεδομένης της επιταγής περί ομοιόμορφης εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, μόνον το ίδιο μπορούσε, κατ' εξαίρεση και για επιτακτικούς λόγους γενικού συμφέροντος, να αναστείλει προσωρινά το αποτέλεσμα της παραβίασθεις διάταξης του δικαίου της Ένωσης, εφόσον εθνική νομοθεσία παρέχει στο εθνικό δικαστήριο την εξουσία να διατηρήσει σε ισχύ ορισμένα αποτελέσματα τέτοιων πράξεων στο πλαίσιο της εκκρεμούς ενώπιόν του διαφοράς.

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έκρινε ότι, σε μια περίπτωση όπως η επίμαχη εν προκειμένω, το εθνικό δικαστήριο μπορούσε να διατηρήσει σε ισχύ τα αποτελέσματα της κανονιστικής απόφασης και της εγκυκλίου, καθώς και της βάσει αυτών χορηγηθείσας άδειας υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις: μόνον εάν το εσωτερικό δίκαιο τού παρείχε σχετική δυνατότητα στο πλαίσιο της εκκρεμούς ενώπιόν του διαφοράς και εφόσον η ακύρωση της άδειας αυτής θα μπορούσε να έχει σημαντικές επιπτώσεις στον εφοδιασμό με ηλεκτρική ενέργεια, εν προκειμένω εντός του Βελγίου, τούτο δε μόνο για το χρονικό διάστημα που είναι απολύτως αναγκαίο για τη θεραπεία της εν λόγω έλλειψης νομιμότητας, πράγμα που εναπόκειται στην εκτίμηση του αιτούντος δικαστηρίου.

► Καθεστώς αυστηρής προστασίας ορισμένων ζωικών ειδών

Η αυστηρή προστασία ορισμένων ζωικών ειδών που προβλέπεται από την Οδηγία για τους οικοτόπους καλύπτει επίσης τα δείγματα που εγκαταλείπουν τον φυσικό τους οικότοπο και εμφανίζονται σε κατοικημένες περιοχές

προδικαστική παραπομπή – διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας – Οδηγία 92/43/ΕΟΚ – άρθρο 12 παρ. 1 – καθεστώς αυστηρής προστασίας των ζωικών ειδών – παράρτημα IV – *canis lupus* (λύκος) – άρθρο 16 παρ. 1 – περιοχή φυσικής κατανομής – σύλληψη και μεταφορά δείγματος άγριου ζώου του είδους *canis lupus* – δημόσια ασφάλεια

ΔΕΕ C-88/19, *Alianța pentru combaterea abuzurilor*, 11.06.2020, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγητής): A. Arabadžiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2020:458 – Προδικαστική παραπομπή

Με την απόφασή του, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι το καθεστώς αυστηρής προστασίας το οποίο προβλέπεται από το άρθρο 12 παρ. 1 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τα είδη που απαριθμούνται στο παράρτημα IV στοιχείο α' της εν λόγω Οδηγίας, όπως ο λύκος, ισχύει επίσης για δείγματα που εγκαταλείπουν τον φυσικό τους οικότοπο και εμφανίζονται σε κατοικημένες περιοχές. Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως ακολούθως. Το 2016, το πρωτοβάθμιο της ΔΜΡΑ, μιας ένωσης προστασίας των ζώων, συνοδευόμενο από μια κτηνίατρο, προέβη στη σύλληψη και τη μεταφορά, χωρίς προηγούμενη άδεια, λύκου που περιφερόταν σε μέρος όπου διέμενε κάτοικος του χωριού Σίμον (Ρουμανία), ευρισκόμενου μεταξύ δύο τόπων προστατευόμενων βάσει της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους. Εντούτοις, η μεταφορά του συλληφθέντος λύκου σε φυσικό καταφύγιο δεν διεξήχθη όπως είχε προβλεφθεί, καθόσον το ζώο αυτό κατόρθωσε να διαφύγει στο γειτονικό δάσος. Ακολούθως, κατατέθηκε μήνυση για ποινικά αδικήματα σχετικά με τη σύλληψη και τη μεταφορά λύκου υπό μη προσήκουσες συνθήκες. Στο πλαίσιο της ως άνω ποινικής διαδικασίας, το αιτούν πρωτοβάθμιο ποινικό δικαστήριο διερωτάται εάν οι προστατευτικές διατάξεις της Οδηγίας για τους οικοτόπους έχουν εφαρμογή στη σύλληψη άγριων λύκων στις παρυφές κατοικημένης περιοχής ή στην περιφέρεια ενός δήμου.

Το Δικαστήριο υπενθύμισε, καταρχάς, ότι το άρθρο 12 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας για τους οικοτόπους επιβάλλει στα κράτη μέλη να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να θεσπισθεί ένα καθεστώς αυστηρής προστασίας των προστατευόμενων ζωικών ειδών «στην περιοχή φυσικής κατανομής τους», το οποίο να απαγορεύει κάθε μορφή σύλληψης ή θανάτωσης, εκ προθέσεως, δειγμάτων των ειδών αυτών λαμβανόμενων «στη φύση».

Όσον αφορά το εδαφικό πεδίο εφαρμογής της ως άνω απαγόρευσης σύλληψης ή θανάτωσης εκ προθέσεως, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι, ως προς τα προστατευόμενα ζωικά είδη τα οποία, όπως ο λύκος, καταλαμβάνουν εκτεταμένα εδάφη, η έννοια της «περιοχής φυσικής κατανομής» είναι ευρύτερη από τον γεωγραφικό χώρο που παρουσιάζει τα ουσιώδη για τη ζωή και αναπαραγωγή τους φυσικά ή βιολογικά στοιχεία και αντιστοιχεί, ως εκ τούτου, στον γεωγραφικό χώρο εντός οποίου το οικείο ζωικό είδος διαβιώνει ή εξαπλώνεται στο πλαίσιο της φυσικής συμπεριφοράς του. Εξ αυτού το Δικαστήριο συνήγαγε ότι η προστασία την οποία προβλέπει το άρθρο 12 παρ. 1 της Οδηγίας για τους οικοτόπους δεν έχει όρια ή σύνορα, οπότε ένα άγριο δείγμα προστατευόμενου ζωικού είδους το οποίο βρίσκεται πλησίον ή εντός κατοικημένων περιοχών, που μετακινείται μέσα σε τέτοιες περιοχές ή που λαμβάνει τροφή η οποία προέρχεται από ανθρώπους, δεν μπορεί να λογίζεται ως ζώο που έχει εγκαταλείψει την «περιοχή φυσικής κατανομής» του. Η ερμηνεία αυτή επιρρωνύεται από τον ορισμό που περιλαμβάνεται στο άρθρο 1 παρ. 1 στοιχείο στ' της Σύμβασης περί της διατήρησης των αποδημητικών ειδών που ανήκουν στην άγρια πανίδα, κατά την οποία η έννοια της «περιοχής κατανομής» ενός είδους λαμβάνει υπόψη τις περιοχές κάθε φύσης τις οποίες διασχίζει το είδος αυτό.

Επομένως, κατά το Δικαστήριο, το γράμμα του άρθρου 12 παρ. 1 στοιχείο α' της εν λόγω Οδηγίας που απαγορεύει τη σύλληψη ή τη θανάτωση, εκ προθέσεως, «στη φύση» δειγμάτων των προστατευόμενων ειδών, δεν επιτρέπει τον αποκλεισμό των κατοικημένων περιοχών από το προστατευτικό πεδίο της διάταξης αυτής. Η ερμηνεία κατά την οποία η προστασία που προβλέπεται στο άρθρο 12 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ δεν έχει αυστηρά όρια ή σύνορα είναι επίσης πρόσφορη για την επίτευξη του σκοπού τον οποίο επιδιώκει η ως άνω διάταξη.

Πράγματι, επιβάλλεται η προστασία των ειδών αυτών όχι μόνον εντός ορισμένων τόπων, αυστηρά καθοριζόμενων, αλλά επίσης δειγμάτων των εν λόγω ειδών που διαβιώνουν στη φύση ή σε άγρια κατάσταση και που έχουν, ως εκ τούτου, μια λειτουργία στα φυσικά οικοσυστήματα. Συναφώς, το Δικαστήριο επεσήμανε ακόμη ότι, σε πολλές περιοχές της Ένωσης, όπως αυτή της υπό κρίση υπόθεσης, οι λύκοι ζουν σε ζώνες στις οποίες κατοικούν άνθρωποι, καθόσον η εγκατάσταση ανθρώπων στις εν λόγω ζώνες επέφερε επίσης μια μερική προσαρμογή των λύκων στις νέες αυτές συνθήκες. Επιπλέον, η ανάπτυξη υποδομών, η παράνομη εκμετάλλευση των δασών, οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις και ορισμένες βιομηχανικές δραστηριότητες συνέτειναν στην άσκηση πίεσης στους πληθυσμούς των λύκων και στους οικοτόπους τους. Επομένως, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η υποχρέωση αυστηρής προστασίας των προστατευό-

μενων ζωικών ειδών ισχύει για κάθε «περιοχή φυσικής κατανομής» των εν λόγω ειδών, ανεξαρτήτως του εάν αυτά ευρίσκονται εντός του συνήθους οικοτόπου τους, σε προστατευόμενες ζώνες ή, αντιθέτως, πλησίον κατοικημένων περιοχών.

Όσον αφορά την αντιμετώπιση καταστάσεων που μπορούν να προκύψουν αν ένα δείγμα προστατευόμενου ζωικού είδους έρθει σε επαφή με ανθρώπους ή με ανθρώπινα αγαθά, ιδίως των συγκρούσεων που προκύπτουν από την εγκατάσταση ανθρώπων σε φυσικούς τόπους, το Δικαστήριο υπενθύμισε, στη συνέχεια, ότι εναπόκειται στα κράτη μέλη να θεσπίσουν ένα πλήρες νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο μπορεί να περιλαμβάνει, σύμφωνα με το άρθρο 16 παρ. 1 στοιχεία β' και γ' της Οδηγίας για τους οικοτόπους, μέτρα προς αποτροπή σημαντικών ζημιών, ιδίως στις καλλιέργειες ή σε κτηνοτροφικές μονάδες, ή μέτρα προς διασφάλιση της υγείας και της δημόσιας ασφάλειας, ή για άλλους επιτακτικούς λόγους προέχοντος δημοσίου συμφέροντος, περιλαμβανομένων των λόγων κοινωνικής ή οικονομικής φύσης.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η σύλληψη και η μεταφορά δείγματος προστατευόμενου ζωικού είδους, όπως ο λύκος, μπορούν να πραγματοποιούνται μόνο στο πλαίσιο παρέκκλισης προβλεπόμενης από την αρμόδια εθνική αρχή βάσει του άρθρου 16 παρ. 1 στοιχεία β' και γ' της Οδηγίας για τους οικοτόπους, στηριζόμενης, μεταξύ άλλων, σε λόγο δημόσιας ασφάλειας.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Η υποχρέωση των κρατών μελών να παρέχουν αποζημίωση στα θύματα εκ προθέσεως εγκλημάτων βίας υφίσταται και σε σχέση με εγκλήματα που τελέστηκαν σε βάρος υπηκόων τους

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2004/80/ΕΚ – άρθρο 12 παρ. 2 – εθνικά συστήματα για την αποζημίωση θυμάτων εκ προθέσεως εγκλημάτων βίας, τα οποία διασφαλίζουν εύλογη και προσήκουσα αποζημίωση – πεδίο εφαρμογής – θύμα που κατοικεί στο έδαφος του κράτους μέλους στο οποίο τελέστηκε το εκ προθέσεως έγκλημα βίας – υποχρέωση υπαγωγής του θύματος αυτού στο εθνικό σύστημα αποζημίωσης – έννοια της «εύλογης και προσήκουσας αποζημίωσης» – ευθύνη των κρατών μελών σε περίπτωση παραβίασης του δικαίου της Ένωσης

ΔΕΕ C-129/19, Presidenza del Consiglio dei Ministri, 16.07.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Μ. Βηλαράς, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Bobek, ECLI:EU:C:2019:1053 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2004/80/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, για την αποζημίωση των θυμάτων εγκληματικών πράξεων. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Presidenza del Consiglio dei Ministri (Προεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου, Ιταλία) και της BV, σχετικά με αγωγή αποζημίωσης λόγω εξωσυμβατικής ευθύνης που άσκησε η BV κατά της Ιταλικής Δημοκρατίας για ζημία που φέρεται να υπέστη λόγω παράλειψης μεταφοράς της Οδηγίας 2004/80 στην ιταλική έννομη τάξη.

Πιο συγκεκριμένα, η απόφαση αφορά την BV, Ιταλίδα υπήκοο, σε βάρος της οποίας τελέστηκε έγκλημα σεξουαλικής βίας. Οι δράστες καταδικάστηκαν, πέραν των ποινών κάθειρξης, και σε καταβολή αποζημίωσης ύψους 50.000 ευρώ προς το θύμα, ωστόσο, δεδομένου ότι διέφυγαν, η καταβολή της ως άνω αποζημίωσης δεν έλαβε χώρα. Επί τη βάση της Οδηγίας 2004/80/ΕΚ, και ιδίως του άρθρου 12 παρ. 2 αυτής, το οποίο προβλέπει την υποχρέωση των κρατών μελών να εξασφαλίζουν την ύπαρξη προβλέψεων στο εθνικό τους δίκαιο για το σύστημα εύλογης και προσήκουσας αποζημίωσης των θυμάτων εκ προθέσεως εγκλημάτων βίας που τελέστηκαν στο έδαφός τους, η BV άσκησε αγωγή κατά της Προεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου αιτούμενη να αναγνωρισθεί η εξωσυμβατική ευθύνη της Ιταλικής Δημοκρατίας. Σε βάρος της πρωτόδικης απόφασης, η οποία έκανε δεκτή την αγωγή και επιδίκασε αποζημίωση ύψους 90.000 ευρώ προς την ενάγουσα, η Προεδρία του Υπουργικού Συμβουλίου άσκησε έφεση, η οποία εν μέρει έγινε δεκτή και οδήγησε στη μείωση του ποσού της οφειλόμενης αποζημίωσης σε 50.000 ευρώ. Η εναγόμενη, στην αναίρεση που άσκησε κατά της δευτεροβάθμιας αυτής απόφασης, προέβαλε ότι η Οδηγία 2004/80/ΕΚ που επικαλείται η ενάγουσα για τη στοιχειοθέτηση της αγωγής της δεν τυγχάνει εφαρμογής όταν η εγκληματική πράξη λαμβάνει χώρα στο κράτος μέλος ιθαγένειας του θύματος, αλλά αντίθετα ρυθμίζει μόνο τις υποθέσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα, και, επομένως, εφαρμοστέο είναι το εθνικό δίκαιο το οποίο προβλέπει αποζημίωση ποσού κατ' αποκοπήν 4.800 ευρώ.

Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν η Ιταλική Δημοκρατία δύναται, δεδομένων των αρχών της ίσης μεταχείρισης και της απαγόρευσης των διακρίσεων, να περιορίσει την εφαρμογή του άρθρου 12 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/80/ΕΚ μόνο στις υποθέσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα και, επιπλέον, εάν το κατ' αποκοπήν ποσό των 4.800 ευρώ που προβλέπει ως αποζημίωση το ιταλικό δίκαιο είναι εύλογο και προσήκον. Δεδομένων των ανωτέρω, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιον του διαδικασία και να αποστείλει ερωτήματα στο ΔΕΕ σχετικά με το εάν γεννάται ευθύνη αποζημίωσης εκ μέρους κράτους μέλους που δεν έχει μεταφέρει εμπροθέσμως/

προσηκόντως την Οδηγία 2004/80/EK στο εσωτερικό του δίκαιο προς το θύμα εγκληματικής πράξης σεξουαλικής βίας, η οποία είναι υπήκοος του κράτους μέλους στο οποίο τελέστηκε η πράξη, και το οποίο θα έπρεπε, κατ'εφαρμογήν των αρχών της ίσης μεταχείρισης και της απαγόρευσης των διακρίσεων, να επωφελείται από τις διατάξεις της Οδηγίας. Σε μια τέτοια περίπτωση, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν η αποζημίωση κατ'αποκοπήν ποσού 4.800 ευρώ είναι εύλογη και προσήκουσα με βάση το άρθρο 12 παρ. 2 της Οδηγίας 2004/80/EK.

Το Δικαστήριο εκκινεί τη συλλογιστική του από την ερμηνεία του άρθρου 12 της Οδηγίας με βάση το γράμμα και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται και καταλήγει ότι με τη συγκεκριμένη διάταξη, η οποία εντάσσεται στο κεφάλαιο της Οδηγίας με τίτλο «Εθνικά συστήματα αποζημίωσης», δεν απαιτεί την ύπαρξη διασυνοριακού στοιχείου. Επιπλέον, σκοπός του ενωσιακού νομοθέτη με τη θέσπιση της συγκεκριμένης διάταξης ήταν η εφαρμογή των εθνικών συστημάτων αποζημίωσης και για τις υποθέσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα και όχι η θέσπιση ειδικού συστήματος αποζημίωσης το οποίο να αφορά αποκλειστικώς τα θύματα εγκλημάτων βίας με διασυνοριακό χαρακτήρα. Επιπλέον, αναφερόμενο στις αιτιολογικές σκ. 3, 6, 7 και 10 της Οδηγίας, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι ο σκοπός της προστασίας των θυμάτων εγκληματικών πράξεων βίας, ιδίως σε σχέση με το δικαίωμά τους σε αποζημίωση, δεν εξαντλείται μόνο στις υποθέσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα. Συναφώς, προγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου η οποία απέκλειε καταστάσεις με αμιγώς εσωτερικό χαρακτήρα από την εφαρμογή άλλων διατάξεων της Οδηγίας δεν επηρεάζει την προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 12, λόγω του διαφορετικού πεδίου εφαρμογής των διατάξεων αυτών.

Τέλος, ως προς τον εύλογο και προσήκοντα χαρακτήρα της αποζημίωσης ύψους 4.800 ευρώ κατ'αποκοπήν, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι αυτή δεν φαίνεται εκ πρώτης όψης ικανή να συμβάλει στην αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη το θύμα, ιδίως ενόψει των ενδεχομένως σοβαρότερων συνεπειών που έχουν τα εγκλήματα σεξουαλικής βίας στο θύμα.

► Μεταναστευτική πολιτική

Υπήκοος τρίτης χώρας που έχει δηλώσει την πρόθεσή του να υποβάλει αίτηση διεθνούς προστασίας ενώπιον της αρμόδιας αρχής δεν μπορεί, ενόσω εξετάζεται η αίτησή του, να τεθεί σε προσωρινή κράτηση για τον λόγο ότι δεν υπάρχουν επαρκείς θέσεις σε κέντρο υποδοχής

προδικαστική παραπομπή – επείγουσα προδικαστική διαδικασία – πολιτική ασύλου και μετανάστευσης – κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώ-

τος διεθνούς προστασίας – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 6 – πρόσβαση στη διαδικασία – υποβολή αίτησης διεθνούς προστασίας σε αρχή αρμόδια δυνάμει του εθνικού δικαίου για την καταχώριση τέτοιων αιτήσεων – υποβολή αίτησης σε άλλες αρχές οι οποίες ενδεχομένως λαμβάνουν τέτοιες αιτήσεις αλλά δεν είναι αρμόδιες για την καταχώρισή τους βάσει του εθνικού δικαίου – έννοια του όρου «άλλες αρχές» – άρθρο 26 – κράτηση – απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία – Οδηγία 2013/33/ΕΕ – άρθρο 8 – θέση του αιτούντος υπό κράτηση – λόγοι κράτησης – απόφαση με την οποία διατάχθηκε η κράτηση του αιτούντος λόγω έλλειψης θέσεων σε κέντρο υποδοχής και παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας

ΔΕΕ C-36/20 PPU, Ministerio Fiscal (Autorité susceptible de recevoir une demande de protection internationale), 25.06.2020, Τμήμα τέταρτο, Πρόεδρος: Μ. Βηλαράς, Εισηγητής: Δ. Šnáby, Γεν. Εισαγγελέας: Μ. Szpunar, ECLI:EU:C:2020:495 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 εδάφιο β' και του άρθρου 26 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας, καθώς και του άρθρου 8 της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από τον τρίτο ανακριτή του San Bartolomé de Tirajana (Ισπανία) στο πλαίσιο διαδικασίας με αντικείμενο τη θέση του VL υπό κράτηση και την αίτηση διεθνούς προστασίας που αυτός υπέβαλε κατά τη διαδικασία αυτή.

Η απόφαση αφορά τον VL, υπήκοο Μάλι, ο οποίος συνελήφθη μαζί με άλλους 44 υπηκόους τρίτων χωρών από την ισπανική υπηρεσία θαλάσσιων διασώσεων στη νήσο Gran Canaria. Την επόμενη ημέρα της σύλληψής τους διατάχθηκε η απομάκρυνσή τους από το ισπανικό έδαφος, ενώ υποβλήθηκε στον αρμόδιο ανακριτή αίτημα για τη θέση τους σε κέντρο κράτησης. Ο ενδιαφερόμενος, αφού ενημερώθηκε σχετικά με τα δικαιώματά του, γνωστοποίησε στον ανακριτή, ο οποίος δεν αποτελεί την αρμόδια αρχή για την καταχώριση αιτήσεων διεθνούς προστασίας, την πρόθεσή του να υποβάλει αίτηση διεθνούς προστασίας. Ο εν λόγω ανακριτής διέταξε να κρατηθεί ο ενδιαφερόμενος σε κέντρο κράτησης μέχρι να εξεταστεί η αίτησή του, ελλείψει επαρκών θέσεων σε κέντρο φιλοξενίας αιτούντων διεθνή προστασία. Ο ενδιαφερόμενος αντιτάχθηκε στη θέση του σε κράτηση και άσκηση δικαστική προσφυγή σε βάρος της. Το επιληφθέν δικαστήριο διερωτήθηκε, πρώτον, σχετικά με το αν ο ανακριτής που καλείται να αποφανθεί επί της κράτησης υπηκόων τρίτων χωρών δύναται να παραλαμβάνει αιτήσεις διεθνούς προστασίας ως «άλλη αρχή», υπό την έννοια του άρθρου

6 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, και να μεριμνά ώστε η καταχώρισή τους να γίνει το αργότερο έξι εργάσιμες μέρες από την υποβολή της αίτησης, και, δεύτερον, σχετικά με τις υποχρεώσεις που φέρει ο ανακριτής σε περίπτωση που κριθεί ότι εμπίπτει στην έννοια της «άλλης αρχής». Επιπλέον, το επιληφθέν δικαστήριο διερωτήθηκε σχετικά με τη νομιμότητα της κράτησης του VL, ελλείψει θέσεων σε κέντρο υποδοχής. Έτσι, αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει σχετικά προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο, το οποίο ακολούθησε την επείγουσα διαδικασία για την έκδοση της απόφασής του.

Σε σχέση με το πρώτο ερώτημα και την υπαγωγή του ανακριτή στην έννοια της «άλλης αρχής» του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, το Δικαστήριο εκκινεί από τη γραμματική ερμηνεία του σχετικού άρθρου, στο οποίο χρησιμοποιείται το επίθετο «άλλες». Επομένως, μπορεί να συναχθεί ότι σκοπός του νομοθέτη ήταν η συμπερίληψη όσο το δυνατόν περισσότερων αρχών οι οποίες, χωρίς να είναι αρμόδιες να καταχωρίσουν αιτήσεις διεθνούς προστασίας, είναι ωστόσο ικανές να τις παραλάβουν. Η εν λόγω διαπίστωση επιβεβαιώνεται μάλιστα από τη συστηματική και τελεολογική ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ. Πράγματι, θα ήταν αντίθετο προς τον σκοπό της διασφάλισης της αποτελεσματικής και κατά το μέτρο του δυνατού εύκολης πρόσβασης στη διαδικασία απονομής καθεστώτος διεθνούς προστασίας η απαγόρευση σε μια αρχή, όπως ο ανακριτής στην υπόθεση της κύριας δίκης, να παραλάβει μια αίτηση διεθνούς προστασίας.

Με βάση τα ανωτέρω, το Δικαστήριο καταλήγει ότι ο ανακριτής εμπίπτει στην έννοια της «άλλης αρχής» του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, με αποτέλεσμα να φέρει την υποχρέωση να παρέχει πληροφορίες στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα σχετικά με τη δυνατότητά τους να καταθέσουν αίτηση διεθνούς προστασίας και, εφόσον ένα πρόσωπο εκφράσει τη βούλησή του να υποβάλει μια τέτοια αίτηση, να τη διαβιβάσει στην αρμόδια για την καταχώρισή της εθνική αρχή.

Τέλος, σε σχέση με τη νομιμότητα της κράτησης του VL, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η έννοια του «αιτούντος διεθνή προστασία» πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως και δεν απαιτείται κάποια διοικητική διατύπωση για την απόκτησή της. Επομένως, και μόνη η εκδήλωση της βούλησης του ενδιαφερόμενου για την κατάθεση αίτησης διεθνούς προστασίας ενώπιον της «άλλης αρχής» του άρθρου 6 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ αρκεί προκειμένου αυτός να θεωρηθεί «αιτών διεθνή προστασία» και να υπαχθεί στις διατάξεις της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ και της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ που ρυθμίζουν πότε ένας αιτών μπορεί να τεθεί υπό κράτηση. Με δεδομένο ότι οι σχετικές διατάξεις προβλέπουν εξαντλητικά τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ένας αιτών διεθνή προστασία μπορεί να τεθεί υπό κράτη-

ση, στις οποίες δεν περιλαμβάνεται η αδυναμία εύρεσης καταλύματος σε κέντρο υποδοχής, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η θέση του VL υπό κράτηση είναι αντίθετη με τις επιταγές της Οδηγίας 2013/33/ΕΕ για την υποδοχή.

Η παράβαση της υποχρέωσης παροχής στον αιτούντα διεθνή προστασία δυνατότητας προσωπικής συνέντευξης συνεπάγεται την ακύρωση της απόφασης που απορρίπτει ως απαράδεκτη την αίτηση ασύλου του, εκτός εάν παρέχεται στον ενδιαφερόμενο η δυνατότητα να εκθέσει αυτοπροσώπως τα επιχειρήματά του στο πλαίσιο προσφυγής κατά της απόφασης περί απαράδεκτου

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – πολιτική ασύλου – κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρα 14 και 34 – υποχρέωση παροχής στον αιτούντα διεθνή προστασία της δυνατότητας προσωπικής συνέντευξης πριν από τη λήψη απόφασης περί απαράδεκτου – παράβαση της υποχρέωσης κατά την πρωτοβάθμια διαδικασία – συνέπειες

ΔΕΕ C-517/17, Addis, 16.07.2020, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: G. Hogan, ECLI:EU:C:2020:579 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 12 παρ. 1 της Οδηγίας 2005/85/ΕΚ σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές για τις διαδικασίες με τις οποίες τα κράτη μέλη χορηγούν και ανακαλούν το καθεστώς του πρόσφυγα, και του άρθρου 14 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ σχετικά με κοινές διαδικασίες για τη χορήγηση και ανάκληση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε από το Bundesverwaltungsgericht (Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο, Γερμανία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του Milkias Addis και της Bundesrepublik Deutschland (Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας) σχετικά με τη νομιμότητα απόφασης με την οποία η Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (ομοσπονδιακή υπηρεσία μετανάστευσης και προσφύγων, Γερμανία, στο εξής: υπηρεσία μετανάστευσης) αρνήθηκε να χορηγήσει άσυλο στον ενδιαφερόμενο.

Πιο συγκεκριμένα, η απόφαση αφορά τον M. Addis, υπήκοο Ερυθραίας κατά δήλωσή του, ο οποίος εισήλθε το 2011 στη Γερμανία και κατέθεσε εκεί αίτηση ασύλου. Μεταγενέστερα, προέκυψε ότι ο ενδιαφερόμενος είχε υποβάλει προηγουμένως, το 2009, αίτηση ασύλου στην Ιταλία, η οποία είχε γίνει δεκτή. Η υπηρεσία μετανάστευσης διέταξε την επαναπροώθηση του ενδιαφερομένου στα ιταλικά σύνορα και απέρριψε την αίτηση ασύλου του ως απαράδεκτη, χωρίς, ωστόσο, να τον καλέσει σε προ-

σωπική συνέντευξη. Ο M. Addis προσέφυγε κατά της εν λόγω απόφασης και, στο πλαίσιο αναιρετικού ελέγχου, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας υποστήριξε ότι η απόρριψη της αίτησης ασύλου του προσφεύγοντα στην κύρια δίκη ως απαράδεκτης βασίζεται στο άρθρο 33 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, σε σχέση με το οποίο το άρθρο 14 παρ. 1 της ίδιας Οδηγίας προβλέπει ότι η παράλειψη κλήσης του ενδιαφερομένου σε προσωπική συνέντευξη δεν εμποδίζει την αρμόδια αρχή από τη λήψη απόφασης. Το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει αίτημα για έκδοση προδικαστικής απόφασης από το Δικαστήριο, διερωτώμενο για τις συνέπειες της παράλειψης προσωπικής συνέντευξης του αιτούντος διεθνή προστασία στο κύρος της απόφασης με την οποία η αίτηση απορρίπτεται ως απαράδεκτη.

Το Δικαστήριο επισημαίνει αρχικά την πρωταρχική σημασία της υποχρέωσης διεξαγωγής προσωπικής συνέντευξης στο πλαίσιο της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, η οποία ισχύει και στο πλαίσιο λήψης αποφάσεων παραδεκτού, σε σχέση με τις οποίες ο ενωσιακός νομοθέτης έχει προβλέψει ειδικότερη διάταξη, το άρθρο 34 της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ. Μάλιστα, όπως αναφέρει το Δικαστήριο, η διεξαγωγή προσωπικής συνέντευξης πριν την απόρριψη μιας αίτησης ασύλου ως απαράδεκτης διασφαλίζει ότι ο ενδιαφερόμενος δεν θα μεταφερθεί σε κράτος μέλος που του έχει ήδη χορηγήσει διεθνή προστασία, αλλά στο οποίο κινδυνεύει να υποστεί απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 4 του Χάρτη.

Εξετάζοντας ποιες συνέπειες επιφέρει στην απόφαση περί απαραδέκτου η παράλειψη προσωπικής συνέντευξης, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι αυτές, ελλείψει ενωσιακής ρύθμισης, διέπονται από το εθνικό δίκαιο, τηρουμένων των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Συναφώς, το γεγονός ότι ο ενωσιακός νομοθέτης προέβλεψε, εκτός από την υποχρέωση διεξαγωγής προσωπικής συνέντευξης, και ειδικότερους λεπτομερείς κανόνες για τον τρόπο διεξαγωγής της συνέντευξης αυτής οδηγεί στο συμπέρασμα ότι θα ήταν αντίθετο με την πρακτική αποτελεσματικότητα των εν λόγω διατάξεων να μην διασφαλίζεται η δυνατότητα ακρόασης του ενδιαφερομένου, έστω και μεταγενέστερα κατά το στάδιο της δικαστικής προσφυγής κατά της απόφασης με την οποία απορρίφθηκε ως απαράδεκτη η αίτηση διεθνούς προστασίας, τηρουμένων των ειδικότερων προϋποθέσεων της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ για τον τρόπο διεξαγωγής της προσωπικής συνέντευξης. Επομένως, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η παράλειψη διεξαγωγής προσωπικής συνέντευξης συνεπάγεται την ακύρωση της απόφασης περί απαραδέκτου, εκτός εάν δίνεται στον ενδιαφερόμενο η δυνατότητα να εκθέσει τα επιχειρήματά του στο πλαίσιο προσφυγής κατά της εν λόγω απόφασης και τα επιχειρήματά του δεν μπορούν να οδηγήσουν σε τροποποίησή της.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Αρμόδια δικαστήρια για την εκδίκαση αγωγής αποζημίωσης κατά κατασκευαστή αυτοκινήτων τα οποία, αφού χορηγηθούν παρανόμως, μεταπωλούνται σε άλλα κράτη μέλη, είναι και τα δικαστήρια των κρατών αυτών

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – άρθρο 7 σημείο 2 – διεθνής δικαιοδοσία επί ενοχών εξ αδικοπραξίας ή οιονεί αδικοπραξίας – τόπος όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός – τόπος επέλευσης της ζημίας – χειραγώγηση των δεδομένων σχετικά με τις εκπομπές καυσαερίων από κινητήρες παραγόμενους από κατασκευαστή αυτοκινήτων

ΔΕΕ C-343/19, Verein für Konsumenteninformation, 09.07.2020, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: J.-C. Bonichot, Εισηγητής: M. Safjan, Γεν. Εισαγγελέας: A. Calot Escobar, ECLI:EU:C:2020:534 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 7 σημείο 2 του Κανονισμού 1215/2012 για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Verein für Konsumenteninformation, ένωσης για την πληροφόρηση των καταναλωτών με έδρα τη Βιέννη (Αυστρία) (στο εξής: VKI), και της Volkswagen AG, εταιρείας κατασκευής αυτοκινήτων, η οποία έχει συσταθεί υπό τη μορφή ανώνυμης εταιρείας γερμανικού δικαίου και εδρεύει στο Wolfsburg (Γερμανία), σχετικά με την ευθύνη της τελευταίας για τις ζημίες που προκύπτουν από την ενσωμάτωση λογισμικού χειραγώγησης των σχετικών με τις εκπομπές καυσαερίων δεδομένων στα αγορασθέντα από Αυστριακούς καταναλωτές οχήματα.

Η VKI, ως ένωση με σκοπό την επιδίωξη αξιώσεων που της έχουν εκχωρηθεί από καταναλωτές, άσκησε ενώπιον των αυστριακών δικαστηρίων αγωγή αποζημίωσης κατά της Volkswagen. Οι καταναλωτές που εκχώρησαν τις αξιώσεις τους στην VKI αγόρασαν στην Αυστρία οχήματα της Volkswagen, τα οποία ήταν εξοπλισμένα με κινητήρα EA 189. Οι εν λόγω κινητήρες είχαν παρανόμως χειραγωγηθεί, καθώς έφεραν «σύστημα αναστολής» με το οποίο τα σχετικά οχήματα φαινόταν, υπό εργαστηριακές συνθήκες, να εκπέμπουν καυσαέρια εντός των προβλεπόμενων τιμών, ενώ σε πραγματική χρήση τα εκπεμπόμενα καυσαέρια ήταν πολλαπλάσια των οριακών τιμών. Η συγκεκριμένη χειραγώγηση μειώνει την αγοραία αξία των εν λόγω οχημάτων, καθώς εξ αρχής ήταν ελαττωματικά, ενώ αν οι καταναλωτές τη γνώριζαν, θα έπρεπε να αποκτήσουν τα συγκεκριμένα οχήματα με έκπτωση τουλάχιστον 30%. Η διαφορά αυτή στην αξία των αποκτηθέντων οχημάτων συνιστά και τη ζημία την οποία υπέστησαν οι καταναλωτές και θεμελιώνει την αξίωση αποζημίωσης

τους κατά της εναγόμενης. Η καταβολή του τιμήματος και η παράδοση των οχημάτων έλαβαν χώρα στην Αυστρία, δηλαδή εντός της περιφέρειας του αιτούντος αυστριακού δικαστηρίου.

Η Volkswagen αμφισβήτησε τη δικαιοδοσία των αυστριακών δικαστηρίων και το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν η υπό κρίση αγωγή εμπίπτει στην ειδική δικαιοδοσία του άρθρου 7 παρ. 2 του Κανονισμού 1215/2012, με δεδομένο ότι η επικαλούμενη από την VKI ζημία είναι αμιγώς περιουσιακή συνιστάμενη σε οικονομική απώλεια και απορρέει από τις ενέργειες χειραγώγησης των οχημάτων από την Volkswagen, οι οποίες έλαβαν χώρα στην έδρα της εταιρείας, δηλαδή στη Γερμανία. Το επιληφθέν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να αποστείλει σχετικό ερώτημα στο ΔΕΕ, το οποίο κατ' ουσίαν αφορά τον προσδιορισμό του τόπου επέλευσης της ζημίας προκειμένου να διαπιστωθεί ποια δικαστήρια είναι αρμόδια για την εκδίκαση της εν λόγω αγωγής.

Σχετικά, το Δικαστήριο εκκινεί από τη διαπίστωση ότι η έννοια «του τόπου όπου συνέβη το ζημιογόνο γεγονός» αναφέρεται τόσο στον τόπο όπου έλαβε χώρα το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός όσο και στον τόπο επέλευσης της ζημίας, με αποτέλεσμα ο εναγόμενος να μπορεί να εναχθεί, κατ' επιλογήν του ενάγοντος, σε έναν από τους δύο αυτούς τόπους. Στην υπόθεση της κύριας δίκης, ο τόπος όπου συνέβη το γενεσιουργό της ζημίας γεγονός, δηλαδή ο τόπος όπου έλαβε χώρα η παράνομη χειραγώγηση των οχημάτων από την Volkswagen, είναι η Γερμανία, ενώ ο τόπος επέλευσης της ζημίας, δηλαδή ο τόπος όπου εκδηλώθηκαν οι συνέπειες της χειραγώγησης με την απόκτηση των σχετικών οχημάτων σε τιμή υψηλότερη της πραγματικής τους αξίας, είναι η Αυστρία. Το Δικαστήριο προσθέτει ότι η ζημία εν προκειμένω, δηλαδή η μείωση της αξίας των οχημάτων, αποτελεί αρχική ζημία και όχι έμμεση ή αμιγώς περιουσιακή ζημία και, επομένως, εμπίπτει στο άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού 1215/2012. Συνεπώς, η Volkswagen μπορεί να εναχθεί ενώπιον των αυστριακών δικαστηρίων.

VIII. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Αθανάσιος Μπερέτσος

► Προστασία έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Η Επιτροπή Αναφορών του κοινοβουλίου ομόσπονδου κράτους υποχρεούται να επιτρέπει την πρόσβαση του ενδιαφερομένου στα αφορώντα τον ίδιο δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που έχουν καταχωρισθεί από αυτήν

έννοια του όρου «δικαστήριο» – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – πεδίο εφαρμογής – άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο α' – έννοια του όρου «δραστηριότητα η οποία δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης» – άρθρο 4 σημείο 7 – έννοια του όρου «υπεύθυνος επεξεργασίας» – Επιτροπή Αναφορών του κοινοβουλίου ομόσπονδου κράτους ενός κράτους μέλους – άρθρο 15 – δικαίωμα πρόσβασης του υποκειμένου των δεδομένων

ΔΕΕ C-272/19, Land Hessen, 09.07.2020, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγήτρια: L. S. Rossi, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2020:535 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 4 σημείο 7, και του άρθρου 15 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: Γενικός Κανονισμός).

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του V.Q. και του Land Hessen (ομόσπονδου κράτους της Έσσης, Γερμανία). Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν η νομιμότητα της απόρριψης από τον Πρόεδρο του Hessischer Landtag (κοινοβουλίου του ομόσπονδου κράτους της Έσσης) του αιτήματος πρόσβασης του ενδιαφερομένου στα αφορώντα τον ίδιο δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που έχουν καταχωρισθεί από την Επιτροπή Αναφορών του κοινοβουλίου αυτού.

Κατά το άρθρο 4 σημείο 7 του Γενικού Κανονισμού, «υπεύθυνος επεξεργασίας» είναι, μεταξύ άλλων, η δημόσια αρχή η οποία καθορίζει τους σκοπούς και τον τρόπο της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 15, το υποκείμενο των δεδομένων έχει το δικαίωμα να λαμβάνει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας επιβεβαίωση για το κατά πόσον τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν υφίστανται επεξεργασία και, εάν συμβαίνει τούτο, το δικαίωμα πρόσβασης σε αυτά.

Ο V.Q. είχε υποβάλει αναφορά στην Επιτροπή Αναφορών του κοινοβουλίου του ομόσπονδου κράτους της Έσσης. Έπειτα, ζήτησε από την Επιτροπή αυτή, βάσει του άρθρου 15 του Γενικού Κανονισμού, να του παρασχεθεί πρόσβαση στα αφορώντα τον ίδιο δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, τα οποία είχαν καταχωρισθεί από την Επιτροπή αυτή στο πλαίσιο της εξέτασης της αναφοράς του. Ο Πρόεδρος του κοινοβουλίου του ομόσπονδου κράτους της Έσσης αποφάσισε να απορρίψει το αίτημα αυτό, με το σκεπτικό ότι η διαδικασία αναφοράς συνιστά μέρος του κοινοβουλευτικού έργου και ότι το εν λόγω κοινοβούλιο δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Γε-

νικού Κανονισμού. Στις 22 Μαρτίου 2013, ο V.Q. άσκησε ενώπιον του διοικητικού πρωτοδικείου του Βισμπάντεν προσφυγή κατά της απόφασης του Προέδρου, το οποίο αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία ενώπιόν του και να ζητήσει διευκρινίσεις από το ΔΕΕ.

Τα προδικαστικά ερωτήματα τα οποία υπεβλήθησαν ήταν δύο. Το πρώτο αφορά το ζήτημα εάν η Επιτροπή Αναφορών του κοινοβουλίου του ομόσπονδου κράτους της Έσσης πρέπει να θεωρηθεί ως δημόσια αρχή, ώστε να εφαρμοστεί επ' αυτής το άρθρο 15 του Γενικού Κανονισμού. Το δεύτερο σχετίζεται με την ιδιότητα του αιτούντος δικαστηρίου ως ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 47 εδάφιο β' του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, η οποία τίθεται εν αμφιβόλω.

Εκκινώντας από το τελευταίο αυτό ζήτημα, παρότι κρίθηκε εν τέλει απαράδεκτο, το Δικαστήριο βρήκε την ευκαιρία να υπενθυμίσει προηγούμενη νομολογία του σχετικά με την έννοια ενός «δικαστηρίου» ως ανεξάρτητου. Κυρίως, τόνισε ότι το γεγονός και μόνον ότι η νομοθετική ή η εκτελεστική εξουσία παρεμβαίνουν στη διαδικασία διορισμού δικαστή δεν δύναται να δημιουργήσει εξάρτηση του δικαστή αυτού έναντι των ως άνω εξουσιών ούτε να προκαλέσει αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία του, εφόσον, κατόπιν του διορισμού του, ο ενδιαφερόμενος δεν υπόκειται σε καμία πίεση και δεν δέχεται εντολές κατά την άσκηση των καθηκόντων του.

Το βασικό νομικό ζήτημα, εντούτοις, έγκειται στο εάν η Επιτροπή Αναφορών του κοινοβουλίου ομόσπονδου κράτους ενός κράτους μέλους πρέπει να χαρακτηριστεί ως «υπεύθυνος επεξεργασίας», με αποτέλεσμα να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Γενικού Κανονισμού. Το Δικαστήριο, αρχικά, παρατηρεί ότι ο ορισμός της έννοιας του «υπεύθυνου επεξεργασίας» είναι αρκούτσως ευρύς ώστε να περιλαμβάνει κάθε φορέα ο οποίος, μόνος ή από κοινού με άλλους, καθορίζει τους σκοπούς και τον τρόπο της επεξεργασίας. Σχετικό εμφανίζεται και το άρθρο 2 παρ. 2 περ. α' του Γενικού Κανονισμού, το οποίο εξαιρεί από το πεδίο εφαρμογής του «δραστηριότητα η οποία δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης». Παρά τις παρατηρήσεις του ομόσπονδου κράτους της Έσσης, το Δικαστήριο παγιώνει προηγούμενη νομολογία του – διατυπωμένη επ' αφορμή της προϊσχύουσας Οδηγίας – κατά την οποία η ως άνω (πανομοιότυπη) διατύπωση δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως έχουσα τέτοιο περιεχόμενο, ώστε να είναι αναγκαίο να ελέγχεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση αν η επίμαχη ειδική δραστηριότητα επηρεάζει ευθέως την ελεύθερη κυκλοφορία μεταξύ των κρατών μελών. Άλλωστε, η συγκεκριμένη διάταξη, ως εξαίρεση από τον γενικό ορισμό της παρ. 1, πρέπει να ερμηνεύεται στενά, κατά γενικότερη θέση του Δικαστηρίου αλλά και της νομικής μεθοδολογίας ως προς τις εξαιρέσεις από κανόνες δικαίου.

Εξαίρεση προβλέπεται από τον Γενικό Κανονισμό και ως προς δραστηριότητες που ασκούνται από τα κράτη ή από τις κρατικές αρχές και που είτε εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του κεφαλαίου 2 του τίτλου V της ΣΕΕ είτε αποσκοπούν στη δίωξη κ.λπ. ποινικών αδικημάτων, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας και της πρόληψης έναντι κινδύνων που απειλούν τη δημόσια ασφάλεια. Επ' αυτού το Δικαστήριο επισημαίνει πως είναι αναγκαίο οι δραστηριότητες αυτές να περιλαμβάνονται μεταξύ των ρητώς μνημονευομένων από τις εν λόγω διατάξεις δραστηριοτήτων ή να μπορούν να υπαχθούν στην ίδια κατηγορία με αυτές, πράγμα που δεν προκύπτει για τις δραστηριότητες της Επιτροπής Αναφορών, δραστηριότητες πολιτικής και διοικητικής κυρίως φύσης. Τέλος, καμία εξαίρεση δεν προβλέπεται στον Γενικό Κανονισμό όσον αφορά στις κοινοβουλευτικές δραστηριότητες.

Το Δικαστήριο καταλήγει ότι το άρθρο 4 σημείο 7 του Γενικού Κανονισμού έχει την έννοια ότι, στο μέτρο που η Επιτροπή Αναφορών του κοινοβουλίου ομόσπονδου κράτους ενός κράτους μέλους καθορίζει, μόνη ή από κοινού με άλλους, τους σκοπούς και τον τρόπο της επεξεργασίας, η Επιτροπή αυτή πρέπει να χαρακτηριστεί ως «υπεύθυνος επεξεργασίας» κατά την έννοια της διάταξης αυτής, με αποτέλεσμα η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα η οποία πραγματοποιείται από μια τέτοια Επιτροπή να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ως άνω Κανονισμού, ιδίως του άρθρου του 15.

Δεν επιτρέπεται η παροχή της διεύθυνσης ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του χρήστη ο οποίος ανήρτησε αρχεία που προσβάλλουν δικαίωμα διανοητικής ιδιοκτησίας, του αριθμού τηλεφώνου του καθώς και της διεύθυνσης IP που χρησιμοποίησε

δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικά δικαιώματα – πλατφόρμα βίντεο στο διαδίκτυο – ανάρτηση ταινίας χωρίς τη συναίνεση του δικαιούχου – διαδικασία που αφορά προσβολή δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας – Οδηγία 2004/48/EK – άρθρο 8 – δικαίωμα ενημέρωσης του προσφεύγοντος – άρθρο 8 παρ. 2 στοιχείο α' – έννοια του όρου «διευθύνσεις» – διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, διεύθυνση IP και αριθμός τηλεφώνου – δεν εμπίπτουν

ΔΕΕ C-264/19, Constantin Film Verleih, 09.07.2020, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2020:542 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά στην ερμηνεία του άρθρου 8 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας 2004/48/EK, σχετικά με την επιβολή των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Constantin Film

Verleih GmbH, εγκατεστημένης στη Γερμανία εταιρείας διανομής ταινιών, και, αφετέρου, της YouTube LLC και της Google Inc. Αντικείμενο της κύριας δίκης ήταν η παροχή πληροφοριών τις οποίες ζήτησε η Constantin Film Verleih από τις ως άνω δύο εταιρείες και οι οποίες αφορούσαν τις διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, τις διευθύνσεις IP και τους αριθμούς κινητού τηλεφώνου χρηστών που προσέβαλαν τα δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας της.

Σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/48/ΕΚ, τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε, στο πλαίσιο διαδικασίας που αφορά προσβολή δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας και κατόπιν αιτιολογημένου και αναλογικού αιτήματος του προσφεύγοντος, οι αρμόδιες δικαστικές αρχές να δύνανται να διατάσσουν την παροχή πληροφοριών για την προέλευση και για τα δίκτυα διανομής των εμπορευμάτων ή παροχής των υπηρεσιών, που προσβάλλουν δικαίωμα διανοητικής ιδιοκτησίας, από τον παραβάτη και μερικά άλλα πρόσωπα. Κατά την παρ. 2, οι πληροφορίες της παρ. 1 περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, εφόσον ενδείκνυται, τα ονοματεπώνυμα και τις διευθύνσεις των παραγωγών, κατασκευαστών, διανομέων, προμηθευτών και λοιπών προηγούμενων κατόχων του προϊόντος ή της υπηρεσίας.

Τα πραγματικά περιστατικά αφορούν στην Constantin Film Verleih, η οποία έχει στη Γερμανία τα αποκλειστικά δικαιώματα εκμετάλλευσης, μεταξύ άλλων, των κινηματογραφικών έργων «Parker» και «Scary Movie 5». Κατά τα έτη 2013 και 2014, τα ως άνω έργα αναρτήθηκαν στην πλατφόρμα YouTube. Με τον τρόπο αυτό, προβλήθηκαν στην ως άνω πλατφόρμα πολλές δεκάδες χιλιάδες φορές. Η Constantin Film Verleih απαιτεί από την YouTube και την Google, λαμβανομένου υπόψη ότι η δεύτερη είναι η μητρική εταιρεία της πρώτης, να της παράσχουν μια σειρά από πληροφορίες για κάθε χρήστη που ανήρτησε τα ίδια έργα. Αφού οι διάδικοι της διαφοράς της κύριας δίκης δήλωσαν ομόφωνα ότι η πρωτόδικη διαφορά σχετικά με τα ονοματεπώνυμα και τις ταχυδρομικές διευθύνσεις των επίμαχων χρηστών είχε διευθετηθεί επισήμως, η Constantin Film Verleih, έχοντας λάβει μόνον πλασματικά ονοματεπώνυμα χρηστών, ζήτησε να υποχρεωθούν η YouTube και η Google να της παράσχουν συμπληρωματικές πληροφορίες.

Οι εν λόγω συμπληρωματικές πληροφορίες αφορούν, αφενός, τις διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και τους αριθμούς κινητού τηλεφώνου, καθώς και τις διευθύνσεις IP που χρησιμοποιήθηκαν από τους επίμαχους χρήστες για την ανάρτηση των αρχείων, με γνωστοποίηση του ακριβούς χρονικού σημείου της εν λόγω ανάρτησης, και, αφετέρου, τη διεύθυνση IP που χρησιμοποιήθηκε για τελευταία φορά από τους εν λόγω χρήστες για να συνδεθούν με τον λογαριασμό τους Google προκειμένου να συνδεθούν με την πλατφόρμα YouTube. Τον

Μάιο του 2016, το πρωτοδικείο Φρανκφούρτης επί του Μάιν απέρριψε την αγωγή της Constantin Film Verleih. Κατόπιν έφεσης της τελευταίας, με απόφασή του τον Αύγουστο του 2018, το εφετείο Φρανκφούρτης επί του Μάιν έκανε εν μέρει δεκτή την αγωγή της Constantin Film Verleih και υποχρέωσε την YouTube και την Google να της γνωστοποιήσουν τις διευθύνσεις ηλεκτρονικού ταχυδρομείου των επίμαχων χρηστών, απορρίπτοντας κατά τα λοιπά την ως άνω έφεση. Έπειτα ασκήθηκε αναίρεση από αμφοτέρους τους διαδίκους ενώπιον του Ανώτατου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου. Εκτιμώντας ότι η έκβαση των δύο αυτών αιτήσεων αναίρεσης εξαρτάται από την απάντηση στο ερώτημα κατά πόσον οι ζητηθείσες από την Constantin Film Verleih συμπληρωματικές πληροφορίες εμπίπτουν στον όρο «διευθύνσεις», το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα αναφορικά με την ερμηνεία της Οδηγίας 2004/48/ΕΚ.

Ειδικότερα, τα προδικαστικά ερωτήματα αφορούν στην ερμηνεία του όρου «διευθύνσεις» του άρθρου 8 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας 2004/48/ΕΚ. Το βασικό νομικό ζήτημα έγκειται στο εάν εμπίπτουν στην ανωτέρω κατηγορία οι συμπληρωματικές πληροφορίες τις οποίες ζητεί η Constantin Film Verleih. Το Δικαστήριο, ακολουθώντας τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, δίνει αρνητική απάντηση. Συνοπτικά, το συμπέρασμα (διατυπωμένο ευκρινώς από τον Γεν. Εισαγγελέα) είναι πως τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να προβλέπουν δυνατότητα των αρμόδιων δικαστικών αρχών να διατάσσουν την παροχή των συγκεκριμένων πληροφοριών στο πλαίσιο διαδικασίας που αφορά προσβολή δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας, υποχρέωση η οποία κανονικά προκύπτει από το άρθρο 8 παρ. 1 της Οδηγίας 2004/48/ΕΚ.

Το Δικαστήριο εκκινεί από τη διαπίστωση πως το άρθρο 8 παρ. 2 στοιχείο α' της Οδηγίας 2004/48/ΕΚ δεν περιέχει καμία παραπομπή στο δίκαιο των κρατών μελών. Επομένως, ο όρος «διευθύνσεις» συνιστά έννοια του δικαίου της Ένωσης στην οποία πρέπει να δίδεται αυτοτελής και ενιαίος ορισμός, σύμφωνα με το σύνθημα της στην καθημερινή γλώσσα. Δικαστήριο και Γεν. Εισαγγελέας συμφωνούν ότι, στην καθημερινή γλώσσα, ο όρος αυτός περιλαμβάνει μόνον την ταχυδρομική διεύθυνση και όχι τη διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, τον αριθμό τηλεφώνου ή τη διεύθυνση IP. Εξάλλου, οι προπαρασκευαστικές εργασίες οι οποίες κατέληξαν στη θέσπιση της Οδηγίας δεν περιέχουν καμία ένδειξη που να μαρτυρεί ότι ο όρος «διεύθυνση» πρέπει να εκληφθεί με την έννοια την οποία της προσδίδει η προσφεύγουσα.

Άλλωστε, όπως επισημαίνεται, σε καμία άλλη πράξη του δικαίου της Ένωσης στην οποία γίνεται αναφορά στη διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή στη διεύθυνση

IP δεν χρησιμοποιείται ο όρος «διεύθυνση», χωρίς περαιτέρω διευκρίνιση, για τον προσδιορισμό του αριθμού τηλεφώνου, της διεύθυνσης IP ή της διεύθυνσης ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Επάλληλα, παρά τους ισχυρισμούς της Constantin Film Verleih, το Δικαστήριο κρίνει ότι η δοθείσα στο άρθρο 8 ερμηνεία συμβαδίζει με τον σκοπό του ίδιου του άρθρου, αλλά και της Οδηγίας, ο οποίος δεν είναι άλλος από την εφαρμογή στην πράξη του θεμελιώδους δικαιώματος αποτελεσματικής ένδικης προστασίας και τη διασφάλιση με τον τρόπο αυτόν της αποτελεσματικής άσκησης του θεμελιώδους δικαιώματος της ιδιοκτησίας, στο οποίο περιλαμβάνεται και το δικαίωμα διανοητικής ιδιοκτησίας. Πιο αναλυτικά, παρατηρείται πως ο νομοθέτης της Ένωσης επέλεξε να προχωρήσει σε μια ελάχιστη εναρμόνιση σε σχέση με τον σεβασμό των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας εν γένει, η οποία περιορίζεται σε σαφώς οριοθετημένα πληροφοριακά στοιχεία, ώστε να δημιουργηθεί μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ, αφενός, του συμφέροντος των δικαιούχων για προστασία της διανοητικής τους ιδιοκτησίας και, αφετέρου, της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα των χρηστών, όπως έχει ήδη αποφανθεί σχετικώς το ΔΕΕ σε άλλη υπόθεση.

Ωστόσο, το Δικαστήριο αναγνωρίζει στα κράτη μέλη την ευχέρεια (δίχως να υποχρεούνται), κατά τη ρητή πρόβλεψη του άρθρου 8 παρ. 3 στοιχείο α΄ της Οδηγίας, να παρέχουν στους δικαιούχους δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας το δικαίωμα να λαμβάνουν πληρέστερη ενημέρωση, υπό την επιφύλαξη, εντούτοις, ότι διασφαλίζεται δίκαιη ισορροπία μεταξύ των διάφορων υφιστάμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων και ότι τηρούνται οι λοιπές γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, όπως είναι η αρχή της αναλογικότητας.

Χρησιμοποιώντας ποικίλες ερμηνευτικές μεθόδους, όπως η γραμματική και η ιστορική, το Δικαστήριο καταλήγει ότι ο όρος «διευθύνσεις» δεν πρέπει να ερμηνευθεί δυναμικά. Συνεπώς, δεν δύναται να υπαχθούν σε αυτόν η διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου χρήστη ο οποίος ανήρτησε αρχεία που προσβάλλουν δικαίωμα διανοητικής ιδιοκτησίας, ούτε ο αριθμός τηλεφώνου του ή η διεύθυνση IP που χρησιμοποιήθηκε για την ανάρτηση των αρχείων αυτών ή η διεύθυνση IP που χρησιμοποιή-

θηκε κατά την τελευταία σύνδεσή του με τον λογαριασμό χρήστη.

► **Μαζική διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτη χώρα από οργανισμούς εγκατεστημένους στην ΕΕ**

Το Δικαστήριο κηρύσσει ανίσχυρη την Απόφαση 2016/1250 σχετικά με την επάρκεια της προστασίας που παρέχεται από την ασπίδα προστασίας της ιδιωτικής ζωής Ευρωπαϊκής Ένωσης - Ηνωμένων Πολιτειών

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 7, 8 και 47 – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 2 παρ. 2 – πεδίο εφαρμογής – διαβιβάσεις δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτες χώρες για εμπορικούς σκοπούς – άρθρο 45 – απόφαση επάρκειας εκδοθείσα από την Επιτροπή – άρθρο 46 – διαβιβάσεις που υπόκεινται σε κατάλληλες εγγυήσεις – άρθρο 58 – εξουσίες των αρχών ελέγχου – επεξεργασία των διαβιβαζόμενων δεδομένων από τις δημόσιες αρχές τρίτης χώρας για λόγους εθνικής ασφάλειας – εκτίμηση της επάρκειας του επιπέδου προστασίας που εξασφαλίζεται στην τρίτη χώρα – Απόφαση 2010/87/ΕΕ – τυποποιημένες ρήτρες προστασίας για τη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτες χώρες – κατάλληλες εγγυήσεις τις οποίες παρέχει ο υπεύθυνος επεξεργασίας – κύρος – εκτελεστική Απόφαση (ΕΕ) 2016/1250 – επάρκεια της προστασίας που παρέχεται από την ασπίδα προστασίας της ιδιωτικής ζωής Ευρωπαϊκής Ένωσης-Ηνωμένων Πολιτειών – κύρος – καταγγελία φυσικού προσώπου του οποίου τα δεδομένα διαβιβάστηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες

ΔΕΕ C-311/18, Facebook Ireland και Schrems, 16.07.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2020:559 – Προδικαστική παραπομπή

Βλ. στο παρόν τεύχος ΕΕΕυρΔ, Παρατηρήσεις Ζ. Καρφή, σ. 359.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► **Ανεπαρκές το επίπεδο προστασίας στις ΗΠΑ για τη μαζική διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από οργανισμούς εγκατεστημένους στην ΕΕ**

Το Δικαστήριο κηρύσσει ανίσχυρη την Απόφαση 2016/1250 σχετικά με την επάρκεια της προστασίας που παρέχεται από την ασπίδα προστασίας της ιδιωτικής ζωής Ευρωπαϊκής Ένωσης - Ηνωμένων Πολιτειών

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρα 7, 8 και 47 – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 2 παρ. 2 – πεδίο εφαρμογής – διαβιβάσεις δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτες χώρες για εμπορικούς σκοπούς – άρθρο 45 – απόφαση επάρκειας εκδοθείσα από την Επιτροπή – άρθρο 46 – διαβιβάσεις που υπόκεινται σε κατάλληλες εγγυήσεις – άρθρο 58 – εξουσίες των αρχών ελέγχου – επεξεργασία των διαβιβαζόμενων δεδομένων από τις δημόσιες αρχές τρίτης χώρας για λόγους εθνικής ασφάλειας – εκτίμηση της επάρκειας του επιπέδου προστασίας που εξασφαλίζεται στην τρίτη χώρα – Απόφαση 2010/87/ΕΕ – τυποποιημένες ρήτρες προστασίας για τη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτες χώρες – κατάλληλες εγγυήσεις τις οποίες παρέχει ο υπεύθυνος επεξεργασίας – κύρος – εκτελεστική Απόφαση (ΕΕ) 2016/1250 – επάρκεια της προστασίας που παρέχεται από την ασπίδα προστασίας της ιδιωτικής ζωής Ευρωπαϊκής Ένωσης-Ηνωμένων Πολιτειών – κύρος – καταγγελία φυσικού προσώπου του οποίου τα δεδομένα διαβιβάστηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες

ΔΕΕ C-311/18, Facebook Ireland και Schrems, 16.07.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Τ. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: Η. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2020:559 – Προδικαστική παραπομπή

Τα πραγματικά περιστατικά και το διαδικαστικό πλαίσιο της υπόθεσης έχουν ως εξής: ο δικηγόρος και ακτιβιστής Maximilian Schrems είναι Αυστριακός υπήκοος, κάτοικος Αυστρίας και χρήστης του Facebook από το 2008. Τα προσωπικά δεδομένα του Μ. Schrems, όπως και των λοιπών χρηστών που κατοικούν στην ΕΕ, διαβιβάζονται από τη Facebook Ireland σε διακομιστές (servers) που ανήκουν στον όμιλο Facebook Inc. στις Ηνωμένες Πολιτείες, ώστε τα δεδομένα αυτά να υποστούν εκεί επεξεργασία¹. Ο κ. Schrems υπέβαλε καταγγελία στην ιρλανδική

αρχή προστασίας προσωπικών δεδομένων ζητώντας να απαγορευθούν οι διαβιβάσεις αυτές. Υποστήριξε πως κατόπιν των αποκαλύψεων στις οποίες προέβη το 2013 ο Edward Snowden σε σχέση με τις δραστηριότητες των υπηρεσιών πληροφοριών των Ηνωμένων Πολιτειών (ιδίως της National Security Agency ή NSA), η νομοθεσία και η πρακτική των Ηνωμένων Πολιτειών ουδεμία πραγματική προστασία παρέχουν κατά της παρακολούθησης, από το αμερικανικό κράτος, των δεδομένων που διαβιβάζονται σε αυτήν την τρίτη χώρα. Η καταγγελία του απορρίφθηκε με την αιτιολογία ότι η Επιτροπή είχε διαπιστώσει, με την Απόφαση 2000/520² (γνωστή και ως Απόφαση «ασφαλούς λιμένα»), ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες εξασφάλιζαν ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας. Ο κ. Schrems προσέφυγε κατόπιν στα ιρλανδικά δικαστήρια. Το High Court (ανώτερο δικαστήριο της Ιρλανδίας) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία για να αποστείλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ. Με την απόφασή του το 2015³ – γνωστή και ως απόφαση *Schrems I* – το Δικαστήριο έκρινε την Απόφαση εκείνη της Επιτροπής ανίσχυρη. Κατόπιν της απόφασης *Schrems I* και της συνακόλουθης ακύρωσης, από το ιρλανδικό δικαστήριο, της απορριπτικής απόφασης επί της καταγγελίας του κ. Schrems, η ιρλανδική αρχή τον κάλεσε να αναδιατυπώσει την καταγγελία του. Στην αναδιατυπωμένη καταγγελία του, ο κ. Schrems ισχυρίζεται ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν προσφέρουν επαρκή προστασία των δεδομένων που διαβιβάζονται εκεί. Ζητεί να ανασταλούν ή να απαγορευθούν, στο μέλλον, οι διαβιβάσεις δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από την Ένωση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, τις οποίες η Facebook Ireland πραγματοποιεί πλέον βάσει των τυποποιημένων ρητρών προστασίας που περιλαμβάνονται στο παράρτημα της Απόφασης 2010/87⁴ για τις τυπο-

αυτοματοποιημένων μέσων, σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ή σε σύνολα δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως η συλλογή, η καταχώριση, η οργάνωση, η διάρθρωση, η αποθήκευση, η προσαρμογή ή η μεταβολή, η ανάκτηση, η αναζήτηση πληροφοριών, η χρήση, η κοινολόγηση με διαβίβαση, η διάδοση ή κάθε άλλη μορφή διάθεσης, η συσχέτιση ή ο συνδυασμός, ο περιορισμός, η διαγραφή ή η καταστροφή».

2. Απόφαση 2000/520/ΕΚ της Επιτροπής, της 26ης Ιουλίου 2000, βάσει της Οδηγίας 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την επάρκεια της προστασίας που παρέχεται από τις αρχές ασφαλούς λιμένα για την προστασία της ιδιωτικής ζωής και τις συναφείς συχνές ερωτήσεις που εκδίδονται από το Υπουργείο Εμπορίου των ΗΠΑ, 25.08.2000, ΕΕ 2000 L 215/7.

3. ΔΕΕ C-362/14, *Schrems*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650.

4. Απόφαση 2010/87/ΕΕ της Επιτροπής, της 5ης Φεβρουαρίου 2010, σχετικά με τις τυποποιημένες συμβατικές ρήτρες για τη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε εκτελούντες επεξεργασία εγκατεστημένους σε τρίτες χώρες βάσει της Οδηγί-

1. Το άρθρο 4 του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων ορίζει για τους σκοπούς του την «επεξεργασία» ως εξής: «κάθε πράξη ή σειρά πράξεων που πραγματοποιείται με ή χωρίς τη χρήση

ποημένες συμβατικές ρήτρες (εφεξής: Απόφαση ΤΡΠ). Εκτιμώντας ότι η έκβαση της καταγγελίας του κ. Schrems εξαρτάται ουσιωδώς από το κύρος της Απόφασης ΤΡΠ, η ιρλανδική αρχή ελέγχου κίνησε διαδικασία ενώπιον του ιρλανδικού ανώτερου δικαστηρίου προκειμένου αυτό να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής απόφασης. Ενώ είχε ήδη δρομολογηθεί η διαδικασία αυτή, η Επιτροπή εξέδωσε, ειδικά για τις διαβιβάσεις από οργανισμούς στην ΕΕ προς οργανισμούς στις ΗΠΑ, με νομική βάση την Οδηγία 95/46/ΕΚ⁵, την εκτελεστική Απόφαση 2016/1250, γνωστή και ως Απόφαση «ασπίδας προστασίας της ιδιωτικής ζωής»⁶ (εφεξής: Απόφαση ΑΠΙΖ). Με τη δεύτερη αυτή αίτηση προδικαστικής απόφασης, το αιτούν δικαστήριο ζήτησε διευκρινίσεις ως προς τα παρακάτω, όπως αυτά μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

Α) Ως προς το κατά πόσον ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων⁷ (εφεξής: ΓΚΠΔ ή Κανονισμός) έχει εφαρμογή επί των διαβιβάσεων προσωπικών δεδομένων, οι οποίες στηρίζονται σε αυτές τις τυποποιημένες ρήτρες προστασίας που περιλαμβάνονται, προς το παρόν, στην Απόφαση ΤΡΠ.

Β) Ως προς το επίπεδο προστασίας το οποίο απαιτείται βάσει του εν λόγω Κανονισμού στην περίπτωση τέτοιας διαβίβασης και, συναφώς, ως προς τις υποχρεώσεις που υπέχουν οι εθνικές αρχές ελέγχου.

Γ) Ως προς το κύρος τόσο της Απόφασης ΤΡΠ για τις συμβατικές ρήτρες προστασίας όσο και της εκτελεστικής αυτής Απόφασης ΑΠΙΖ υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (εφεξής: Χάρτης).

ας 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, 12.02.2010, ΕΕ 2010 L 39/5, όπως τροποποιήθηκε με την εκτελεστική Απόφαση (ΕΕ) 2016/2297 της Επιτροπής, της 16ης Δεκεμβρίου 2016, 17.12.2016, ΕΕ 2016 L 344/100.

5. Έχει ήδη αντικατασταθεί από τον ΓΚΠΔ, βάσει του οποίου το Δικαστήριο αξιολόγησε νομικά το κύρος των Αποφάσεων ΑΠΙΖ και ΤΡΠ με τη σχολιαζόμενη απόφαση (σκ. 79).

6. Εκτελεστική Απόφαση (ΕΕ) 2016/1250 της Επιτροπής, της 12ης Ιουλίου 2016, βάσει της Οδηγίας 95/46/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την επάρκεια της προστασίας που παρέχεται από την ασπίδα προστασίας της ιδιωτικής ζωής ΕΕ-ΗΠΑ, 01.08.2016, ΕΕ 2016 L 207/1.

7. Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων), 04.05.2016, ΕΕ 2016 L 119/1.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Παρατηρήσεις

Ζωή Καρφή*

Ι. Το νομικό πλαίσιο και η εκτίμηση του Δικαστηρίου

Σκοπός του ΓΚΠΔ είναι να ρυθμίσει μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα, προλαβαίνοντας τις τεχνολογικές εξελίξεις και εξισορροπώντας αντικρουόμενες αρχές, όπως συνοψίζει η αιτιολογική σκ. 6: «Η τεχνολογία έχει αλλάξει τόσο την οικονομία όσο και την κοινωνική ζωή και θα πρέπει να διευκολύνει περαιτέρω την ελεύθερη κυκλοφορία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα εντός της Ένωσης και τη διαβίβαση σε τρίτες χώρες και διεθνείς οργανισμούς, διασφαλίζοντας παράλληλα υψηλό επίπεδο προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα». Στη δε αιτιολογική σκ. 101 διαβάζουμε: «[...] διαβίβαση θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο εάν, με την επιφύλαξη των άλλων διατάξεων του παρόντος Κανονισμού, ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή ο εκτελών την επεξεργασία τηρεί τους όρους των διατάξεων του παρόντος Κανονισμού σχετικά με τη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτες χώρες ή διεθνείς οργανισμούς».

Εισαγωγικά, το Δικαστήριο υπενθυμίζει πως ο ΓΚΠΔ ορίζει ότι η διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς τρίτη χώρα επιτρέπεται, κατ' αρχήν, μόνον εάν η επίμαχη τρίτη χώρα εξασφαλίζει ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας αυτών των δεδομένων⁸. Κατά τον ως άνω Κανονισμό, η Επιτροπή μπορεί να αποφανθεί ειδικά ότι μια τρίτη χώρα, όπως εν προκειμένω οι ΗΠΑ, εξασφαλίζει, μέσω της εσωτερικής της νομοθεσίας ή των διεθνών δεσμεύσεων που έχει αναλάβει, ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας⁹. Ελλείψει τέτοιας «αποφάσεως επάρκειας»

8. Αιτιολογική σκ. 104 ΓΚΠΔ: «Σύμφωνα με τις θεμελιώδεις αρχές της Ένωσης, ιδίως με την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, η Επιτροπή θα πρέπει, κατά την αξιολόγηση της τρίτης χώρας ή ενός εδάφους ή ενός συγκεκριμένου τομέα σε μια τρίτη χώρα, να συνεκτιμά κατά πόσο μια συγκεκριμένη τρίτη χώρα σέβεται το κράτος δικαίου, την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, [...] τη νομοθεσία που αφορά τη δημόσια ασφάλεια, την άμυνα και την εθνική ασφάλεια, καθώς και τη δημόσια τάξη και το ποινικό δίκαιο. [...] Η τρίτη χώρα θα πρέπει να προσφέρει εγγυήσεις που να διασφαλίζουν ένα κατάλληλο επίπεδο προστασίας, ουσιωδώς ισοδύναμο με αυτό που διασφαλίζεται εντός της Ένωσης. [...] Ειδικότερα, η τρίτη χώρα θα πρέπει να διασφαλίζει την αποτελεσματική ανεξάρτητη εποπτεία της προστασίας των δεδομένων [...], τα δε υποκείμενα των δεδομένων θα πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους αποτελεσματικά και νομικώς ισχυρά δικαιώματα, καθώς και τη δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικών διοικητικών και δικαστικών προσφυγών».

9. Άρθρο 45 παρ. 3 ΓΚΠΔ: «Η διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς τρίτη χώρα ή διεθνή οργανισμό μπορεί να πραγματοποιηθεί εφόσον η Επιτροπή έχει αποφασίσει ότι διασφαλίζεται επαρκές επίπεδο προστασίας από την τρίτη χώρα, από έδαφος ή από έναν ή περισσότερους συγκεκριμένους τομείς στην εν λόγω τρίτη χώρα ή από τον εν λόγω διεθνή οργανισμό [...]».

η διαβίβαση μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνον εφόσον ο εγκατεστημένος στην Ένωση εξαγωγέας δεδομένων παρέχει κατάλληλες εγγυήσεις¹⁰. Τέτοιες εγγυήσεις είναι δυνατόν να απορρέουν από τυποποιημένες συμβατικές ρήτρες προστασίας δεδομένων που θεσπίζονται από την Επιτροπή υπό μορφή Απόφασης, οι οποίες καθιερώνουν για τα υποκείμενα των δεδομένων αποτελεσματικά μέσα έννομης προστασίας και «εκτελεστά δικαιώματα», όπως αυτά που προβλέπει το άρθρο 45. Από την άλλη, ως τελευταία καταφυγή, ο ΓΚΠΔ ορίζει επακριβώς στο άρθρο 49 υπό ποιες προϋποθέσεις μια διαβίβαση μπορεί να πραγματοποιηθεί ελλείψει είτε απόφασης επάρκειας είτε, επικουρικά, κατάλληλων εγγυήσεων¹¹.

II. Το αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής του ΓΚΠΔ

Εν πρώτοις, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι το δίκαιο της Ένωσης, και ειδικότερα ο ΓΚΠΔ, έχει εφαρμογή στην περίπτωση διαβίβασης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα η οποία πραγματοποιείται για εμπορικούς σκοπούς από οικονομικό φορέα εγκατεστημένο σε κράτος μέλος προς άλλον οικονομικό φορέα εγκατεστημένο σε τρίτη χώρα¹². Καμία επιρροή δεν ασκεί το ότι, είτε κατά τη διάρκεια είτε κατόπιν της διαβίβασης αυτής, τα δεδομένα ενδέχεται να υποστούν επεξεργασία από τις κρατικές αρχές της τρίτης χώρας για λόγους δημόσιας ασφάλειας, εθνικής άμυνας και ασφάλειας του κράτους, όπως εν προκειμένω επικαλούνται οι αρχές των ΗΠΑ¹³. Αυτό είναι το περιεχόμενο του άρθρου 2 παρ. 2 του ΓΚΠΔ¹⁴ και, συνεπώς, είναι δε-

σμευτικές οι υποχρεώσεις για παροχή κατάλληλων εγγυήσεων, εκτελεστών δικαιωμάτων και αποτελεσματικών μέσων έννομης προστασίας¹⁵. Αξίζει στο σημείο αυτό να υπογραμμίσουμε ότι το Δικαστήριο αντιμετώπισε παρόμοιο ζήτημα στη Γνωμοδότησή του 1/15 για τη Συμφωνία PNR ΕΕ-Καναδά¹⁶, η οποία, δυνάμει του άρθρου 39 ΣΕΕ, περιελάμβανε ρήτρες βάσει των οποίων αεροπορικές εταιρείες εγκατεστημένες στην Ένωση θα διαβίβαζαν τα δεδομένα που προέρχονταν από τις καταστάσεις με τα ονόματα των επιβατών στον Καναδά με σκοπό τη χρήση τους για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας. Το Δικαστήριο είχε αποφανθεί πως «το γεγονός ότι τα δεδομένα που προέρχονται από τις καταστάσεις με τα ονόματα των επιβατών συλλέγονται αρχικώς από αερομεταφορείς για εμπορικούς σκοπούς και όχι από αρχή αρμόδια για την πρόληψη, την εξακρίβωση και τη διερεύνηση των αξιόποινων πράξεων δεν αποκλείει το ενδεχόμενο η εν λόγω διάταξη να αποτελεί επίσης προσηκούσα νομική βάση της αποφάσεως του Συμβουλίου για τη σύναψη της σχεδιαζόμενης συμφωνίας»¹⁷. Το Δικαστήριο αναφερόταν στο άρθρο 87 παρ. 2 στοιχείο α' ΣΛΕΕ, σύμφωνα με το οποίο, στο πλαίσιο αστυνομικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών, το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο δύνανται να λαμβάνουν «μέτρα που αφορούν τη συλλογή, αποθήκευση, επεξεργασία, ανάλυση και ανταλλαγή σχετικών πληροφοριών». Το ΔΕΕ κατέστησε σαφές πως οι ως άνω πράξεις περιλαμβάνουν τη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα «σε αρμόδιες σχετικές αρχές των κρατών μελών όσο και τη χρήση τους από τις αρχές αυτές»¹⁸.

Εξετάζοντας περαιτέρω ποιο είναι το απαιτούμενο επίπεδο προστασίας στο πλαίσιο μιας τέτοιας διαβίβασης, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι οι απαιτήσεις που προβλέπονται συναφώς από τα άρθρα 45 και 46 του ΓΚΠΔ (κατάλληλες εγγυήσεις, εκτελεστά δικαιώματα και αποτελεσματικά μέσα έννομης προστασίας, ως ανωτέρω) εξειδικεύονται επιπλέον ως εξής: Τα άτομα των οποίων τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα διαβιβάζονται προς τρίτη χώρα βάσει τυποποιημένων ρητρών προστασίας πρέπει να απολαύουν επιπέδου προστασίας ουσιαστικά ισοδύναμου με εκείνο που εγγυάται εντός της Ένωσης ο ως άνω Κανονισμός, σε συνδυασμό με τον Χάρτη¹⁹. Στο

10. Άρθρο 46 παρ. 1 και παρ. 2 στοιχείο γ' ΓΚΠΔ: «Ελλείψει απόφασης δυνάμει του άρθρου 45 παρ. 3, ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή ο εκτελών την επεξεργασία μπορεί να διαβιβάσει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα σε τρίτη χώρα ή διεθνή οργανισμό μόνο εάν ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή ο εκτελών την επεξεργασία έχει παράσχει κατάλληλες εγγυήσεις και υπό την προϋπόθεση ότι υφίστανται εκτελεστά δικαιώματα και αποτελεσματικά ένδικα μέσα για τα υποκείμενα των δεδομένων [...] χωρίς να απαιτείται ειδική άδεια εποπτικής αρχής [...]». Ενώ: «Με την επιφύλαξη της άδειας από την αρμόδια εποπτική αρχή, οι κατάλληλες εγγυήσεις της παρ. 1 μπορούν επίσης να παρέχονται ιδίως μέσω: α) συμβατικών ρητρών μεταξύ του υπευθύνου επεξεργασίας ή του εκτελούντος την επεξεργασία και του υπευθύνου επεξεργασίας, του εκτελούντος την επεξεργασία ή του αποδέκτη των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στην τρίτη χώρα ή τον διεθνή οργανισμό [...]».

11. Άρθρο 49 ΓΚΠΔ: «[...] α) το υποκείμενο των δεδομένων συγκατατέθηκε ρητώς στην προτεινόμενη διαβίβαση, αφού ενημερώθηκε για τους πιθανούς κινδύνους που εγκυμονούν τέτοιες διαβιβάσεις [...], β) η διαβίβαση είναι απαραίτητη για την εκτέλεση σύμβασης μεταξύ του υποκειμένου των δεδομένων και του υπευθύνου επεξεργασίας ή για την εφαρμογή προσυμβατικών μέτρων. [...], δ) η διαβίβαση είναι απαραίτητη για σημαντικούς λόγους δημόσιου συμφέροντος [...]».

12. Σκ. 89 της σχολιαζόμενης απόφασης.

13. Ibid, σκ. 83, 86 και 88.

14. Άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο δ' ΓΚΠΔ: «Ο παρών Κανονισμός δεν εφαρμόζεται στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα:

[...] δ) από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, της διερεύνησης, της ανίχνευσης ή της δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας και πρόληψης έναντι κινδύνων που απειλούν τη δημόσια ασφάλεια».

15. ΔΕΕ C-25/17, *Jehovan todistajat*, 10.07.2018, ECLI:EU:C:2018:551.

16. ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/15, *Συμφωνία PNR ΕΕ-Καναδά*, 26.07.2017, ECLI:EU:C:2017:592.

17. Ibid, σκ. 90, 92, 94-96.

18. Ibid, σκ. 98-99, 101.

19. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Η. Saugmandsgaard Øe στην πα-

πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι, κατά την αξιολόγηση αυτού του επιπέδου προστασίας, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όπως είναι φυσικό, οι συμβατικοί όροι που έχουν συμφωνηθεί μεταξύ του εγκατεστημένου στην Ένωση υπεύθυνου της επεξεργασίας και του εγκατεστημένου στην οικεία τρίτη χώρα αποδέκτη της διαβίβασης²⁰. Πρέπει ακόμη να εξετάζονται «τα κρίσιμα στοιχεία του νομικού συστήματος της συγκεκριμένης χώρας» σε σχέση με την ενδεχόμενη πρόσβαση των δημοσίων αρχών στα δεδομένα τα οποία διαβιβάζονται κατ' αυτόν τον τρόπο.

III. Ο ρόλος των εθνικών αρχών ελέγχου

Εν συνεχεία, όσον αφορά τις υποχρεώσεις που υπέχουν οι αρχές ελέγχου²¹ στην περίπτωση μιας τέτοιας διαβίβασης, το Δικαστήριο κρίνει ότι απόφαση επάρκειας εκδοθείσα εγκύρως από την Επιτροπή καλύπτει τις αρχές των κρατών μελών. Πάντως, δεν περιορίζει την ανεξαρτησία και τις εξουσίες τους, βάσει του άρθρου 58 παρ. 2 του ΓΚΠΔ²². Εάν αυτή κηρυχθεί ανίσχυρη όπως συνέβη, και οι τυποποιημένες συμβατικές ρήτρες προστασίας δεν επαρκούν για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των υποκειμένων, οι αρχές αυτές υποχρεούνται να αναστέλλουν ή να απαγορεύουν τη διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς την τρίτη χώρα, αφού παραλάβουν σχετική καταγγελία. Αυτό θα το πράξουν εκτιμώντας σωρευτικά, και έχοντας λάβει υπόψη το σύνολο των περιστάσεων, ότι οι τυποποιημένες ρήτρες προστασίας δεν τηρούνται στην επίμαχη τρίτη χώρα και ότι η απαιτούμενη από το δίκαιο της Ένωσης προστασία των διαβιβαζόμενων δεδομένων δεν μπορεί να διασφαλιστεί με άλλα μέσα²³. Το Δικαστήριο κατέληξε σε αυτό το συμβιβαστικό συμπέρασμα αφού ο Γεν. Εισαγγελέας, η Επιτροπή και αρκετά κράτη μέλη, ιδίως η Γερμανία και η Ολλανδία, εισηγήθηκαν οι αρχές ελέγχου να λαμβάνουν υπόψη τους την απόφαση επάρκειας όταν ασκούν τις εξουσίες τους, έστω κι αν αυτή κηρυχθεί ανίσχυρη²⁴.

ρούσα υπόθεση, 19.12.2019, ECLI:EU:C:2019:1145, σημ. 115. Βλ. και σκ. 98-99 της σχολιαζόμενης απόφασης με την εκεί παρατιθέμενη νομολογία ΔΕΕ C-524/15, *Menci*, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:197, σκ. 22 και 24.

20. Σκ. 104-105 της σχολιαζόμενης απόφασης.

21. Άρθρα 51 παρ. 1, 57 παρ. 1, 58 παρ. 2 και 4, 64, 65, 77 παρ. 1 και 2, 78 παρ. 1 και 2 του ΓΚΠΔ.

22. Σκ. 120 της σχολιαζόμενης απόφασης και ΔΕΕ C-362/14, ό.π., σκ. 57 και 65.

23. Σκ. 113 της σχολιαζόμενης απόφασης και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα H. Saugmandsgaard Øe στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 148.

24. D. FLINT, Perhaps the Longest Obiter Dicta Ever?, *Business Law Review*, 2020, τ.χ. 3, σσ. 108-109, διαθέσιμο σε: www.kluwerlawonline.com/journalarticle/Business+Law+Review/41.3/BULA2020104 (προσπελάστηκε 27.07.2020).

IV. Το κύρος των Αποφάσεων ΑΠΙΖ και ΤΡΠ

Μετά από τις παραπάνω σκέψεις, το Δικαστήριο εξετάζει το κύρος των δύο Αποφάσεων υπό το πρίσμα των απαιτήσεων που απορρέουν από τον ΓΚΠΔ, σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 7, 8 και 47 του Χάρτη. Ως προς την Απόφαση ΤΡΠ, κατά το Δικαστήριο, το κύρος της δεν θίγεται απλώς και μόνον επειδή οι εκεί περιεχόμενες τυποποιημένες ρήτρες προστασίας δεν δεσμεύουν, λόγω του συμβατικού τους χαρακτήρα, τις αρχές της τρίτης χώρας προς την οποία θα μπορούσαν να διαβιβαστούν τα δεδομένα²⁵. Αντιθέτως, όπως καθιστά σαφές το Δικαστήριο, το κύρος της εν λόγω Απόφασης εξαρτάται από το εάν αυτή περιλαμβάνει αποτελεσματικούς μηχανισμούς που να διασφαλίζουν, στην πράξη, ότι τηρείται το απαιτούμενο από το δίκαιο της Ένωσης επίπεδο προστασίας και ότι οι διαβιβάσεις δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα βάσει τέτοιων ρητρών αναστέλλονται ή απαγορεύονται σε περίπτωση παράβασης των τυποποιημένων ρητρών προστασίας ή αδυναμίας τήρησής τους²⁶. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η επίμαχη Απόφαση της Επιτροπής προβλέπει τέτοιους μηχανισμούς²⁷. Επ' αυτού υπογραμμίζει, ιδίως, ότι ιδρύει υποχρέωση του εξαγωγέα των δεδομένων και του αποδέκτη²⁸ της διαβίβασης να ελέγχουν εκ των προτέρων ότι το απαιτούμενο επίπεδο προστασίας τηρείται στην οικεία τρίτη χώρα²⁹. Από την άλλη, επιβάλλει στον αποδέκτη της διαβίβασης την υποχρέωση να ενημερώνει τον εξαγωγέα των δεδομένων σε περίπτωση τυχόν αδυναμίας του να συμμορφωθεί με τις τυποποιημένες ρήτρες προστασίας, οπότε ο εξαγωγέας οφείλει να αναστείλει τη διαβίβαση δεδομένων, ακόμη και να καταγγείλει τη σύμβαση την οποία έχει συνάψει με τον αποδέκτη³⁰.

Το Δικαστήριο εξετάζει, τέλος, το κύρος και της Απόφασης ΑΠΙΖ υπό το πρίσμα των απαιτήσεων που απορρέουν από τον ΓΚΠΔ (ως άνω άρθρο 45), σε συνδυασμό με τις διατάξεις του Χάρτη οι οποίες εγγυώνται τον σεβασμό

25. Σκ. 123 της σχολιαζόμενης απόφασης και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα H. Saugmandsgaard Øe στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 128.

26. Σκ. 132 και 137 της σχολιαζόμενης απόφασης.

27. *Ibid*, σκ. 148.

28. Άρθρο 4 σημ. 9 ΓΚΠΔ: «αποδέκτης: το φυσικό ή νομικό πρόσωπο, η δημόσια αρχή, η υπηρεσία ή άλλος φορέας, στα οποία κοινολογούνται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, είτε πρόκειται για τρίτον είτε όχι. Ωστόσο, οι δημόσιες αρχές που ενδέχεται να λάβουν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο συγκεκριμένης έρευνας σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης ή κράτους μέλους δεν θεωρούνται ως αποδέκτες· η επεξεργασία των δεδομένων αυτών από τις εν λόγω δημόσιες αρχές πραγματοποιείται σύμφωνα με τους ισχύοντες κανόνες προστασίας των δεδομένων ανάλογα με τους σκοπούς της επεξεργασίας».

29. Σκ. 142 της σχολιαζόμενης απόφασης.

30. *Ibid*, σκ. 143-146.

της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας (ως άνω άρθρα 7, 8 και 47 του Χάρτη)³¹. Υπενθυμίζεται ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει πως η πρόσβαση σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα ενός φυσικού προσώπου με σκοπό τη διατήρηση ή τη χρήση, αλλά και η γνωστοποίηση αυτών, επηρεάζει το θεμελιώδες δικαίωμα του ατόμου αυτού στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, ανεξαρτήτως του εάν οι σχετικές με την ιδιωτική ζωή πληροφορίες έχουν ευαίσθητο χαρακτήρα ή οι ενδιαφερόμενοι υπέστησαν τυχόν δυσμενείς συνέπειες λόγω της επέμβασης αυτής³². Σκοπός της Απόφασης ΑΠΖ είναι οι περιορισμοί των δικαιωμάτων αυτών να μην υπερβαίνουν έναν «απολύτως αναγκαίο βαθμό» – όπως ορίζει και το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη – και να «υφίσταται αποτελεσματική δικαστική προστασία από τέτοιου είδους επέμβαση»³³. Όπλο του Δικαστηρίου στην εξέταση αυτή, η αρχή της αναλογικότητας. Για τον σκοπό αυτό, το Δικαστήριο άντλησε αξιολογήσεις από τη Γνωμοδότηση 1/15 για τη Συμφωνία PNR ΕΕ-Καναδά³⁴, η οποία αναφέρθηκε προηγουμένως. Σύμφωνα με αυτή, «η νομική βάση που επιτρέπει επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα πρέπει, για να είναι σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας, να προσδιορίζει η ίδια την έκταση του περιορισμού της άσκησης του αντίστοιχου δικαιώματος και να προβλέπει σαφείς και ακριβείς κανόνες που να διέπουν το περιεχόμενο και την εφαρμογή του επίμαχου μέτρου και να επιβάλλουν ελάχιστες απαιτήσεις»³⁵. Τόσο με τη Γνωμοδότηση³⁶ αυτή όσο και με τη σχολιαζόμενη απόφαση επιβεβαιώνεται ο σημαντικός ρόλος του Δικαστηρίου στη διάπλαση του ευρωπαϊκού μοντέλου προστασίας των προσωπικών δεδομένων και σεβασμού της ιδιωτικής ζωής.

Ως προς το ζήτημα αυτό, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, καταρχάς, ορθώς η Απόφαση αναγνωρίζει την υπεροχή των απαιτήσεων που συνδέονται με την εθνική ασφάλεια, με το δημόσιο συμφέρον και με την τήρηση της αμερικανικής νομοθεσίας, καθιστώντας έτσι δυνατές τις επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα των ατόμων των οποίων τα δεδομένα διαβιβάζονται προς τη συγκεκριμένη τρίτη χώρα³⁷. Ωστόσο, κατά το Δικαστήριο, οι περιορισμοί στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, οι οποίοι απορρέουν από την «εσωτερική κανονιστική ρύθμιση» των Ηνωμένων Πολιτειών σχετικά με την πρόσβαση των αμερικανικών δημοσίων αρχών, δεν οριοθετούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνονται στην αρχή της αναλογικότητας, αφού, σε σχέση με ορισμένα προγράμματα παρακολούθησης δεν προκύπτουν εγγυήσεις για τους μη Αμερικανούς πολίτες τους οποίους αφορούν εν δυνάμει τα σχετικά προγράμματα³⁸. Το Δικαστήριο προσθέτει ότι η προαναφερθείσα κανονιστική ρύθμιση θέτει μεν απαιτήσεις τις οποίες οι αμερικανικές αρχές οφείλουν να τηρούν κατά την εφαρμογή των οικείων προγραμμάτων παρακολούθησης, πλην όμως δεν παρέχει στα υποκείμενα των δεδομένων εκτελεστά δικαιώματα που να μπορούν να προβληθούν έναντι των αμερικανικών αρχών ενώπιον δικαστηρίων, όπως απαιτεί ο ΓΚΠΔ³⁹. Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο μελέτησε τη νομική βάση των προγραμμάτων παρακολούθησης (αναφέρονται το PRISM και το UPSTREAM), δηλαδή το άρθρο 702 του Foreign Intelligence Surveillance Act (FISA)⁴⁰ των ΗΠΑ καθώς και την εκτελεστική νομοθεσία που το συνοδεύει⁴¹, όπως αυτή αξιολογείται στην Απόφαση ΑΠΖ. Παρατήρησε ότι τα προγράμματα δεν αφορούσαν, όπως θα περίμενε κανείς, σε μέτρα παρακολούθησης σε ατομική βάση⁴². Συνάμα, ο έλεγχος τον οποίο ασκεί προληπτικά

31. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Η. Saugmandsgaard Øe στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 175.

32. Σκ. 170-171 της σχολιαζόμενης απόφασης. Πρβλ. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-465/00, C-138/01 και C-139/01, *Österreichischer Rundfunk κ.λπ.*, 20.05.2003, ECLI:EU:C:2003:294, σκ. 74-75· ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland κ.λπ.*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:238, σκ. 29 και 33-36· ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/15, ό.π., σκ. 122-124 και 126· ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-92/09 και C-93/09, *Volker und Markus Schecke και Eifert*, 09.11.2010, ECLI:EU:C:2010:662, σκ. 49 και 52.

33. Ibid, σκ. 167 της σχολιαζόμενης απόφασης· ΔΕΕ Γνωμοδότηση 1/15, ό.π., σκ. 140-141 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

34. Ibid, σκ. 139 της σχολιαζόμενης απόφασης.

35. Ibid, σκ. 78, 107, 109-111, 113 και 117.

36. Ο. TAMBOU, Opinion 1/15 on the EU-Canada Passenger Name Record (PNR) Agreement: PNR Agreements Need to Be Compatible with EU Fundamental Rights, *European Foreign Affairs Review*, 2018, σσ. 187-202, διαθέσιμο σε: www.kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Foreign+Affairs+Review/23.2/EERR2018020 (προσπελάστηκε 27.07.2020).

37. Σκ. 159 και 165 της σχολιαζόμενης απόφασης.

38. Ibid, σκ. 185.

39. Ibid, σκ. 180-181.

40. Foreign Intelligence Surveillance Act, 1978 με τροποποιήσεις το 2001, το 2007, το 2008 και το 2017. Με τη νομοθεσία αυτή ιδρύεται ειδικό δικαστήριο, το United States Foreign Intelligence Surveillance Court (εφεξής: FISC), το οποίο εξετάζει ως προς τη νομιμότητά τους εντάλματα παρακολούθησης, ατομικά ή συλλογικά. Τα εντάλματα προέρχονται κατά κόρον από τις αμερικανικές Υπηρεσίες Πληροφοριών, ιδίως την NSA, το Federal Bureau of Investigation (FBI) και ήδη την Central Intelligence Agency (CIA), συχνά με σκοπό μαζικές παρακολουθήσεις σε αμερικανικό έδαφος. Βλ. την ιστοσελίδα του Electronic Privacy Information Center www.epic.org (προσπελάστηκε 27.07.2020).

41. Executive Order (E.O.) 12333, 1981 με τροποποιήσεις 2004, 2008 και Presidential Policy Directive-28, "Signals Intelligence Activities", 2014 (εφεξής: PPD 28).

42. Σκ. 183 της σχολιαζόμενης απόφασης: «η PPD 28 [...] επιτρέπει τη "μαζική" συλλογή [...] σχετικά μεγάλου όγκου πληροφοριών σημάτων ή δεδομένων σε περιστάσεις υπό τις οποίες η κοινότητα των υπηρεσιών πληροφοριών δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει αναγνω-

το FISC έχει ως σκοπό να εξακριβωθεί απλώς και μόνον αν αυτά τα προγράμματα παρακολούθησης ανταποκρίνονται στον στόχο της συγκέντρωσης πληροφοριών από την αλλοδαπή, και όχι στο «αν τα πρόσωπα στοχοποιούνται ορθώς»⁴³ για τον σκοπό αυτό. Επιπλέον, ούτε τα εκτελεστικά νομοθετήματα παρέχουν στα υποκείμενα των δεδομένων εκτελεστά δικαιώματα.

Όσον αφορά ειδικά την απαίτηση δικαστικής προστασίας, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το άρθρο 45 παρ. 2 στοιχείο α' του ΓΚΠΔ απαιτεί από την Επιτροπή, στο πλαίσιο της εκ μέρους της αξιολόγησης της επάρκειας του επιπέδου προστασίας που εξασφαλίζεται από τρίτη χώρα, να λαμβάνει υπόψη, μεταξύ άλλων, «διοικητικά και δικαστικά μέσα προσφυγής για τα υποκείμενα των δεδομένων των οποίων τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα διαβιβάζονται»⁴⁴. Αποφαίνεται ότι, αντιθέτως προς τις αξιολογήσεις της Επιτροπής στο πλαίσιο της επίμαχης Απόφασης, ο προβλεπόμενος στην Απόφαση αυτή μηχανισμός διαμεσολάβησης δεν παρέχει στα υποκείμενα των δεδομένων μέσω δικαστικής προστασίας ενώπιον οργάνου που να προσφέρει εγγυήσεις ουσιαστικά ισοδύναμες με εκείνες τις οποίες επιβάλλει το δίκαιο της Ένωσης⁴⁵. Τέτοιες θα μπορούσαν να είναι, αφενός, η διασφάλιση της ανεξαρτησίας του θεσμού Διαμεσολαβητή που ιδρύεται⁴⁶, αφετέρου, η εξουσιοδότησή του να εκδίδει αποφάσεις δεσμευτικές για τις αμερικανικές Υπηρεσίες Πληροφοριών. Η Απόφαση ΑΠΙΖ δεν παρέχει καμία ένδειξη στο σώμα ή στα Παραρτήματά της ότι συμβαίνει το τελευταίο⁴⁷. Η δε ανεξαρτησία πλήττεται από το γεγονός ότι ο Διαμεσολαβητής αναφέρεται απευθείας στον Υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ, από τον οποίο ορίζεται και ανακαλείται⁴⁸. Για όλους αυτούς τους λόγους, το Δικαστήριο κηρύσσει ανίσχυρη την Απόφαση ΑΠΙΖ, καθώς αυτή δεν συμβιβάζεται με το άρθρο 45 παρ. 1 του ΓΚΠΔ, όπως ερμηνεύεται σε συνδυασμό με τα άρθρα 7, 8 και 47 του Χάρτη. Η Απόφαση ΤΡΠ, η οποία θεσπίζει γενικούς κανόνες, εφαρμόστους στις διαβιβάσεις μεταξύ οργανισμών εγκατεστημένων στην ΕΕ και οργανισμών εγκατεστημένων σε οποιαδήποτε τρίτη χώρα, παραμένει, όπως είδαμε, σε ισχύ.

Το Δικαστήριο συντάχθηκε με τον Γεν. Εισαγγελέα ως

προς το ότι, από την εξέταση των υποβληθέντων προδικαστικών ερωτημάτων, δεν προέκυψαν στοιχεία ικανά να θίξουν το κύρος της Απόφασης ΤΡΠ. Ως προς την Απόφαση ΑΠΙΖ, ο Γεν. Εισαγγελέας ήταν της γνώμης πως για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης δεν απαιτείται το Δικαστήριο να αποφανθεί επί του κύρους της επικουρικής, ωστόσο, εξέθεσε τους λόγους για τους οποίους διατηρεί προς τούτο αμφιβολίες. Τους λόγους αυτούς ενστερνίστηκε εν προκειμένω και το Δικαστήριο.

Ένα τελευταίο ζήτημα συνιστά η ενδεχόμενη δημιουργία νομικού κενού μετά τον παραμερισμό της Απόφασης ΑΠΙΖ, το οποίο μπορεί να αποφευχθεί εάν διατηρηθούν προσωρινώς τα έννομα αποτελέσματά της⁴⁹. Το Δικαστήριο σημειώνει σχετικά ότι κάτι τέτοιο θα περίττεινε, καθώς το άρθρο 49 του ΓΚΠΔ ορίζει επακριβώς υπό ποιες προϋποθέσεις είναι δυνατή η διαβίβαση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προς τρίτες χώρες ελλείψει απόφασης επάρκειας ή ελλείψει κατάλληλων εγγυήσεων⁵⁰. Σε κάθε περίπτωση, το Δικαστήριο αποσαφήνισε με την απόφασή του τις υποχρεώσεις που υπέχουν οι εθνικές αρχές ελέγχου στο εξής.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Για ορισμένους, το γεγονός ότι η πρωτοβουλία ενός μόνο πολίτη ήρκεσε για την κατάργηση τόσο της Απόφασης «ασφαλούς λιμένα» όσο και της συνακόλουθης Απόφασης ΑΠΙΖ δεν είναι τυχαίο: φωτίζει τη δύναμη της ακτιβιστικής πρωτοβουλίας, ενώ καταδεικνύει την ανικανότητα ή την απροθυμία των θεσμών και των δημόσιων φορέων να αναλάβουν προορατική δράση για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των φυσικών προσώπων⁵¹. Έτσι, το Δικαστήριο παίρνει τη σκυτάλη και διακηρύσσει την ιδιαιτερότητα του καθεστώτος προστασίας των προσωπικών δεδομένων στην ΕΕ, σύμφωνα με το οποίο κάθε διαβίβαση δεδομένων εκτός ΕΕ καταρχήν απαγορεύεται και μόνο κατ' εξαίρεση επιτρέπεται. Αυτή η αρχή διατρέχει τον ΓΚΠΔ⁵², ενώ η ακριβώς αντίθετη αρχή ισχύει στην έννομη τάξη των ΗΠΑ. Ο συμβιβασμός τόσο διαμετρικά αντίθετων γενικών αρχών υπήρξε δυσχερής και γι' αυτό τόσο η θέσπιση της Απόφασης 2000/520 («ασφαλούς λιμένα») όσο και της Απόφασης ΑΠΙΖ ήταν αποτέλεσμα μακρών διαβουλεύσεων. Το μεν καθεστώς «ασφαλούς

ριστικό που συνδέεται με συγκεκριμένο στόχο [...] προκειμένου η συλλογή να είναι ειδικά εστιασμένη».

43. Ibid, σκ. 179.

44. ΔΕΕ C-362/14, ό.π., σκ. 95 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

45. Σκ. 193 της σχολιαζόμενης απόφασης.

46. ΔΕΕ C-274/14, *Banco de Santander*, 21.01.2020, ECLI:EU:C:2020:17, σκ. 60 και 63.

47. Σκ. 196 της σχολιαζόμενης απόφασης.

48. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Η. Saugmandsgaard Øe στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 337.

49. ΔΕΕ C-191/14, *Borealis Polyolefine*, 28.04.2016, ECLI:EU:C:2016:311, σκ. 106.

50. Σκ. 203 της σχολιαζόμενης απόφασης.

51. L. AZOULAI, Institutionalizing personal data protection in times of global institutional distrust: Schrems, CML Rev., 2016, σσ. 1343-1371, διαθέσιμο σε: www.kluwerlawonline.com/journalissue/Comm on+Market+Law+Review/53.5/17098 (προσπελάστηκε 27.07.2020).

52. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Ανταλλαγή και προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο, 10.01.2017, COM(2017) 7 τελικό, σ. 2.

λιμένα» περιελάμβανε ορισμένες αρχές σχετικά με την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στις οποίες οι αμερικανικές επιχειρήσεις προσχωρούσαν μόνον οικεία βουλήσει. Η δε τελευταία Απόφαση ΑΠΙΖ δεχόταν κριτική από τα θεσμικά όργανα ήδη από τη θέση της σε ισχύ⁵³. Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το ΔΕΕ εξαγγέλλει την καχυποψία του απέναντι στις μαζικές παρακολουθήσεις, για τρίτη φορά μετά την απόφαση *Schrems I* και τη Γνωμοδότηση 1/15 για τη Συμφωνία PNR ΕΕ-Καναδά.

Άμεση έννομη συνέπεια της απόφασης του Δικαστηρίου είναι η κατάργηση του νομικού εργαλείου που καθιστούσε ελεύθερη τη διαβίβαση προσωπικών δεδομένων στις ΗΠΑ, «λύνοντας τα χέρια» των οργανισμών-εξαγωγέων δεδομένων, αλλά και των εθνικών εποπτικών αρχών. Αυτό σημαίνει ότι παραμένουν σε ισχύ οι τυποποιημένες συμβατικές ρήτρες προστασίας (ΤΡΠ)⁵⁴ που έχει εγκρίνει με την Απόφασή της η Επιτροπή, το επικουρικό νομικό εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διαβίβαση δεδομένων σε οποιαδήποτε τρίτη χώρα. Δεν ισχύουν, παρά με αυστηρές ωστόσο προϋποθέσεις: Πλέον, οι ίδιοι οι οργανισμοί που εδρεύουν στην ΕΕ και διαβιβάζουν ή προτίθενται να διαβιβάσουν δεδομένα ενωσιακών πολιτών σε οποιαδήποτε τρίτη χώρα, φέρουν αυξημένη ευθύνη όταν η χώρα στην οποία καταλήγουν τα δεδομένα εφαρμόζει νομοθεσία ασυμβίβαστη με την ενωσιακή, η οποία επιτρέπει ανεξέλεγκτη πρόσβαση των αρχών στα δεδομένα που διαβιβάζονται. Η αυξημένη αυτή ευθύνη βασίζεται στο γράμμα της ρήτρας 5 της Απόφασης ΤΡΠ και στο άρθρο 46 του ΓΚΠΔ. Ωστόσο, οι οργανισμοί-εξαγωγείς καλούνται, μετά την απόφαση του Δικαστηρίου, «να ελέγχουν εκ των προτέρων την τήρηση, στην οικεία τρίτη χώρα, του απαιτούμενου από το δίκαιο της Ένωσης επιπέδου προστασίας»⁵⁵. Αυτό σημαίνει ότι απαιτείται από τους οργανισμούς-εξαγωγείς να εξειδικεύονται στο δικαίωμα σύστημα της τρίτης χώρας σε έκταση που δεν επιτρέπουν οι πόροι και η οργάνωση πολλών από αυτούς; Είναι σαφές πως η απόφαση δεν απευθύνεται μόνο στους κολοσσούς της τάξης της Facebook, αλλά και σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Θα μπορούσε αυτό να πυροδοτήσει αθέμιτο ανταγωνισμό μεταξύ διαφορετικών εξαγωγέων εγκατεστημένων στην Ένωση;

53. G. VERMEULEN, *The Paper Shield. On the degree of protection of the EU-US privacy shield against unnecessary or disproportionate data collection by the US intelligence and law enforcement services*, σε: D. Berke / J. Sventesson / D. Kloza (επιμ.), *Transatlantic Data Privacy Relationships as a Challenge for Democracy*, 2017, διαθέσιμο σε: www.researchgate.net/publication/300367018_The_Paper_Shield_On_the_degree_of_protection_of_the_EU-US_privacy_shield_against_unnecessary_or_disproportionate_data_collection_by_the_US_intelligence_and_law_enforcement_services (προσπελάστηκε 27.07.2020).

54. Αιτιολογική σκ. 109 ΓΚΠΔ.

55. Σκ. 142 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Πιο συγκεκριμένα, ο εν λόγω οργανισμός-εξαγωγέας θα πρέπει να εξετάζει το καθεστώς της χώρας «αποδέκτη» της διαβίβασης και, αν δεν παρέχεται ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας, θα πρέπει να λαμβάνει πρόσθετα μέτρα⁵⁶. Αυτό συνάγεται και από την αιτιολογική σκ. 109 του ΓΚΠΔ την οποία επικαλείται το Δικαστήριο στη σκ. 132 της σχολιαζόμενης απόφασης, σύμφωνα με την οποία «[η] δυνατότητα του υπευθύνου επεξεργασίας ή του εκτελούντος την επεξεργασία να χρησιμοποιεί τυποποιημένες ρήτρες προστασίας των δεδομένων εγκεκριμένες από την Επιτροπή [...] δεν θα πρέπει να εμποδίζει τους υπευθύνους επεξεργασίας ή εκτελούντες την επεξεργασία [...] να προσθέτουν άλλες ρήτρες ή πρόσθετες εγγυήσεις» και διευκρινίζει, συγκεκριμένα, ότι αυτοί «θα πρέπει να ενθαρρύνονται να παράσχουν πρόσθετες εγγυήσεις [...] που δρουν συμπληρωματικά ως προς τις υφιστάμενες ρήτρες προστασίας δεδομένων». Θα μπορούσε κανείς να σχολιάσει ότι εδώ το Δικαστήριο ταυτολογεί: η χρήση (μη δεσμευτικών) τυποποιημένων ρητρών σε περιπτώσεις όπου διακυβεύονται ζητήματα δημοσίας τάξης και ασφάλειας δεν είναι νόμιμη δίχως άλλο. Για να είναι θεμιτή, πρέπει οι όροι αυτοί να συνοδεύονται από άλλους, εξίσου μη δεσμευτικούς συμβατικούς όρους, οι οποίοι παρέχουν επιπλέον εγγυήσεις⁵⁷. Άλλα πιθανά, πιο δραστικά, μέτρα είναι η ολοσχερής απαγόρευση, η αναστολή της διαβίβασης ή η καταστροφή των ήδη διαβιβασθέντων. Ακόμη, τα επηρεαζόμενα πρόσωπα μπορούν να απαιτήσουν την καταβολή αποζημίωσης από τον οργανισμό αλλά και να υποβάλουν καταγγελία ενώπιον της αρμόδιας εποπτικής αρχής, σύμφωνα με τη ρήτρα 6 του Παραρτήματος της Απόφασης ΤΡΠ⁵⁸.

56. Ibid, σκ. 133: «Ενδέχεται να απαιτείται, ανάλογα με τη κατάσταση που επικρατεί στην τάδε ή τη δείνα τρίτη χώρα, η λήψη πρόσθετων μέτρων από τον υπεύθυνο επεξεργασίας προκειμένου να διασφαλιστεί η τήρηση αυτού του επιπέδου προστασίας». Το Δικαστήριο δεν διευκρινίζει τι θα συνιστούσε ένα τέτοιο μέτρο.

57. Βλ. και αιτιολογική σκ. 109 ΓΚΠΔ: «Η δυνατότητα του υπευθύνου επεξεργασίας ή του εκτελούντος την επεξεργασία να χρησιμοποιεί τυποποιημένες ρήτρες προστασίας των δεδομένων εγκεκριμένες από την Επιτροπή ή από ελεγκτική αρχή δεν θα πρέπει να εμποδίζει τους υπευθύνους επεξεργασίας ή εκτελούντες την επεξεργασία να ενσωματώνουν τις τυποποιημένες ρήτρες προστασίας δεδομένων σε ευρύτερη σύμβαση, όπως σε σύμβαση μεταξύ του εκτελούντος την επεξεργασία και άλλου εκτελούντος την επεξεργασία, ούτε να προσθέτουν άλλες ρήτρες ή πρόσθετες εγγυήσεις, εφόσον αυτές δεν αντιφάσκουν, άμεσα ή έμμεσα, προς τις εγκεκριμένες από την Επιτροπή ή από ελεγκτική αρχή τυποποιημένες συμβατικές ρήτρες ούτε θίγουν τα θεμελιώδη δικαιώματα ή τις ελευθερίες των υποκειμένων των δεδομένων. Οι υπεύθυνοι επεξεργασίας και οι εκτελούντες την επεξεργασία θα πρέπει να ενθαρρύνονται να παράσχουν πρόσθετες εγγυήσεις μέσω συμβατικών δεσμεύσεων που δρουν συμπληρωματικά ως προς τις υφιστάμενες ρήτρες προστασίας δεδομένων».

58. Σκ. 143 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Ένα άλλο ζήτημα που ανακύπτει είναι ότι η απόφαση μοιάζει να λαμβάνει ως δεδομένο πως κάθε τρίτη χώρα, πέραν των ΗΠΑ, που συναλλάσσεται με την Ένωση συμμορφώνεται με το κράτος δικαίου σε αρκούντως ικανοποιητικό βαθμό. Υπάρχουν, ωστόσο, τρίτες χώρες στις οποίες υποφέρει η προστασία ακόμη και της «πρώτης γενιάς» ατομικών δικαιωμάτων, πολλώ δε μάλλον των ψηφιακών. Ενδεχομένως, μια αυστηρή ανάγνωση της απόφασης να υποδεικνύει πως στη «μετά Snowden» εποχή δεν νοείται κολοσσοί, όπως οι Facebook, Apple, Microsoft και Google, να μεταβιβάζουν ασύλληπτο όγκο δεδομένων σε κρατικές αρχές επιβολής του νόμου. Στον βαθμό αυτό, ενδεχομένως η σχολιαζόμενη απόφαση να ωθήσει τις τρίτες χώρες που επιθυμούν να συναλλάσσονται με την Ένωση, όπως είναι η Ινδία⁵⁹ και η Κίνα, να αναθεωρήσουν το επίπεδο προστασίας που παρέχουν.

Η απόφαση είναι σημαντική και για έναν άλλον λόγο, ο οποίος σχετίζεται με την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ένωση. Το Ηνωμένο Βασίλειο διαθέτει, κατά το αμερικανικό πρότυπο, σύστημα μαζικών παρακολουθήσεων από τις αρχές του 2000. Η στάση του Δικαστηρίου στη σχολιαζόμενη απόφαση ενδεχομένως να είναι ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο θα αντιμετωπίζονται οι διαβιβάσεις δεδομένων σε οργανισμούς εγκατεστημένους στο Ηνωμένο Βασίλειο μετά την 31η Δεκεμβρίου 2020, οπότε και αυτό θα θεωρείται πλέον τρίτη χώρα. Αυτό μπορεί να ισχύει πολύ περισσότερο επειδή, πρώτον, το Ηνωμένο Βασίλειο έχει θεσπίσει νομοθεσία που επιτρέπει στις κρατικές υπηρεσίες ασφαλείας να παρεμβαίνουν στις τηλεπικοινωνίες και να συλλέγουν δεδομένα⁶⁰ και, δεύτερον, εφόσον η Επιτροπή δεν έχει εκδώσει απόφαση επάρκειας που να αφορά ειδικά το κράτος αυτό. Οργανισμοί εγκατεστημένοι στην Ένωση και εθνικές αρχές ελέγχου καλούνται να βρίσκονται σε εγρήγορση, ενόψει του ιδιαίτερου καθεστώτος του Ηνωμένου Βασιλείου στο εξής.

Σε κάθε περίπτωση, η σχολιαζόμενη απόφαση συνιστά σταθμό στο δίκαιο της προστασίας των προσωπικών δεδομένων και θα καθορίσει τη στάση που καλούνται να τηρήσουν οι επιχειρήσεις στο εξής. Καταρχάς, θέτει ενδιαφέροντα ερωτήματα τα οποία καλούνται να απαντήσουν στο προσεχές μέλλον πρωτίστως ο ενωσιακός, αλλά και ο εθνικός νομοθέτης, σε διαβούλευση με την κοινωνία των πολιτών και τις επιχειρήσεις. Ήδη έχουν ξεκινήσει συνομιλίες σε υψηλό επίπεδο μεταξύ της Επιτροπής και των ΗΠΑ για τη διάρθρωση εναλλακτικού μηχανισμού εγγυήσεων στη διαβίβαση δεδομένων, μέχρις ότου η Επιτροπή να εκδώσει νέα απόφαση επάρκειας

59. T. SHREYA, Schrems II – A brief history, an analysis and the way forward, VerfBlog, 25.07.2020, διαθέσιμο σε: www.verfassungsblog.de/schrems-ii-a-brief-history-an-analysis-and-the-way-forward/ (προσπελάστηκε 28.07.2020).

60. Ήδη Investigatory Powers Act 2016.

ας κατ' εξουσιοδότηση των Υπουργών Δικαιοσύνης των κρατών μελών⁶¹. Επιπλέον, είναι σαφές πως η απόφαση θέτει ένα αξιολογικό νομολογιακό προηγούμενο στο πεδίο της διασυννοριακής διαβίβασης δεδομένων, στον βαθμό που μπορεί να προδικάσει την απάντηση του ΓεΔΕΕ στην εκκρεμή υπόθεση T-738/16⁶², με την οποία αμφισβητείται για άλλη μια φορά το κύρος της Απόφασης ΑΠΙΖ. Η συζήτησή της είχε ανασταλεί, ώσπου το Δικαστήριο να εκδώσει την απόφασή του επί της παρούσας υπόθεσης.

► Προστασία της υγείας και της ασφάλειας των εργαζομένων

Ειδικές άδειες μετ' αποδοχών που παρέχουν τη δυνατότητα απουσίας από την εργασία προς κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών και υποχρεώσεων των εργαζομένων

κοινωνική πολιτική – οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – άρθρα 5 και 7 – εβδομαδιαία ανάπαυση – ετήσια άδεια – Οδηγία 2010/18/ΕΕ – έννοια άδειας κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου

ΔΕΕ C-588/18, FETICO κ.λπ., 04.06.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: H. Saugmandsgaard Øe, ECLI:EU:C:2020:420 – Προδικαστική παραπομπή

Με την απόφαση της 4ης Ιουνίου 2020, το Δικαστήριο (Τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφάνθηκε επί της υπόθεσης C-588/18 σχετικά με το εάν η μη χορήγηση σε εργαζόμενο του δικαιώματος να λαμβάνει τις ειδικές άδειες μετ' αποδοχών που προβλέπει το εθνικό του δίκαιο, όταν κάποιο από τα γενεσιουργά γεγονότα που παραθέτουν οι εν λόγω διατάξεις επέρχεται κατά τη διάρκεια των περιόδων εβδομαδιαίας ανάπαυσης ή ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, είναι σύμφωνη με τις διατάξεις των άρθρων 5 και 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ. Ως ειδικές άδειες νοούνται αυτές που χορηγούνται για νοσηλεία, για γέννηση τέκνου, για θάνατο συζύγου ή τέκνου, για γάμο, για την εκπλήρωση συνδικαλιστικών υποχρεώσεων κ.λπ. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Audiencia Nacional (ειδικό ανώτερο δικαστήριο, Ισπανία) στο πλαίσιο της συνεκδίκασης τριών χωριστών αγωγών από τρεις συνδικαλιστικές οργανώσεις, οι οποίες ζητούσαν από το αιτούν δικαστήριο

61. Δελτίο τύπου, Speaking points of Vice-President Jourova following the Judgment in case C-311/18 Facebook Ireland and Schrems, Βρυξέλλες, 16.07.2020, διαθέσιμο σε: www.ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/jourova/announcements/press-conference-speaking-points-vice-president-jourova-following-judgment-judgment-case-c-31118_en (προσπελάστηκε 26.08.2020).

62. ΓεΔΕΕ T-738/16, *La Quadrature du Net* κ.λπ./Επιτροπή, υπόθεση εν εξελίξει.

στήριο να αποφανθεί ότι οι ειδικές άδειες μετ' αποδοχών πρέπει να λαμβάνονται σε διάστημα κατά το οποίο ο ενδιαφερόμενος εργαζόμενος πρέπει να εργάζεται για την επιχείρηση όσον αφορά τόσο την πρώτη ημέρα όσο και όλες τις ημέρες της άδειας. Ως προς την άδεια γάμου, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ζητούσαν να αρχίζει η άδεια αυτή σε ημέρα κατά την οποία ο εργαζόμενος πρέπει να εργάζεται για την επιχείρηση. Το Audiencia Nacional αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα: 1) Πρέπει το άρθρο 5 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που επιτρέπει να συμπίπτει η περίοδος της εβδομαδιαίας ανάπαυσης με ειδικές άδειες μετ' αποδοχών που προορίζονται για την εκπλήρωση σκοπών άλλων από αυτόν της ανάπαυσης; 2) Πρέπει το άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική ρύθμιση που επιτρέπει να συμπίπτει η ετήσια άδεια με τις ειδικές άδειες μετ' αποδοχών που προορίζονται για την εκπλήρωση σκοπών άλλων από αυτόν της ανάπαυσης, αναψυχής και ψυχαγωγίας;

Το Δικαστήριο, εξετάζοντας από κοινού τα δύο ερωτήματα, αποφάνθηκε ότι τα άρθρα 5 και 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ δεν τυγχάνουν εφαρμογής στην περίπτωση εθνικής ρύθμισης η οποία δεν παρέχει στους εργαζόμενους τη δυνατότητα να λαμβάνουν τις ειδικές άδειες που προβλέπει η ως άνω ρύθμιση τις ημέρες κατά τις οποίες οι εν λόγω εργαζόμενοι οφείλουν να εργάζονται, εφόσον οι ανάγκες και οι υποχρεώσεις στις οποίες ανταποκρίνονται οι ειδικές άδειες ανακύπτουν κατά τη διάρκεια των προβλεπόμενων από τα άρθρα αυτά περιόδων εβδομαδιαίας ανάπαυσης ή ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

Η υπό κρίση υπόθεση παρέχει στο Δικαστήριο την ευκαιρία να προβεί σε μια διπλή υπενθύμιση: Πρώτον, ότι σκοπός των ειδικών αδειών μετ' αποδοχών δεν είναι η προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων αλλά, αντιθέτως, η παροχή σε αυτούς της δυνατότητας να ζητούν να τους επιτραπεί σε συγκεκριμένες περιπτώσεις η αποχή από την εργασία τους. Δεύτερον, ότι η Οδηγία 2003/88/ΕΚ περιορίζεται στον καθορισμό ελάχιστων απαιτήσεων ασφάλειας και υγείας όσον αφορά στην οργάνωση του χρόνου εργασίας, αφήνοντας στα κράτη μέλη την ελευθερία να θεσπίζουν κανόνες ευνοϊκότερους για τους εργαζομένους στους τομείς οι οποίοι δεν εμπίπτουν στο δίκαιο της Ένωσης. Να σημειωθεί ότι η απόφαση του Δικαστηρίου επί της υπόθεσης C-588/18 δημοσιεύεται σε μια περίοδο όπου το Δικαστήριο, με μια σειρά αποφάσεων, καλείται να αποφανθεί επί της εφαρμογής των διατάξεων της προαναφερόμενης Οδηγίας¹,

1. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-762/18 και C-37/19, QH, 25.06.2020, ECLI:EU:C:2020:504· ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-609/17 και C-610/17, TSN, 19.11.2019, ECLI:EU:C:2019:981· ΔΕΕ C-211/19, UO, 30.04.2020, ECLI:EU:C:2020:344.

γεγονός το οποίο μαρτυρά, αφενός, τη διστακτικότητα του εθνικού δικαστή να αποφανθεί επί ζητημάτων που θίγουν τον πυρήνα των εργασιακών δικαιωμάτων, αφετέρου, ότι είκοσι σχεδόν χρόνια μετά τη δημοσίευση της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ συνεχίζουν να ανακύπτουν ζητήματα που άπτονται της εφαρμογής της, γεγονός το οποίο μαρτυρά, με τη σειρά του, τη συνεχή διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων.

Παρατηρήσεις

Μάρκος Παπακωνσταντής*

I. Προλεγόμενα

Το αιτούν δικαστήριο με τα ερωτήματά του τρέφει αμφιβολίες, αφενός, σχετικά με τη χρονική σύμπτωση περιόδων ανάπαυσης που προβλέπονται στην Οδηγία 2003/88/ΕΚ και γεγονότων της προσωπικής ζωής του εργαζομένου τα οποία θα δικαιολογούσαν, δυνάμει των εφαρμοστέων εθνικών διατάξεων, τη λήψη ειδικών αδειών μετ' αποδοχών, εάν είχαν συμβεί κατά τον χρόνο εργασίας του, και, αφετέρου, σχετικά με τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν προκειμένου να διασφαλίζεται ότι λαμβάνονται όντως οι προβλεπόμενες από την Οδηγία 2003/88/ΕΚ περίοδοι ανάπαυσης. Συνεπώς, το Δικαστήριο διερωτάται σχετικά με την ερμηνεία του δικαιώματος σε εβδομαδιαία ανάπαυση και σε ετήσια άδεια, δικαίωμα το οποίο κατοχυρώνεται στα άρθρα 5 και 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ αντίστοιχα, καθώς και την εφαρμογή των προαναφερόμενων άρθρων στην περίπτωση των ειδικών αδειών. Προτού εξετάσουμε τον σκοπό της εβδομαδιαίας, της ετήσιας ανάπαυσης και των ειδικών αδειών μετ' αποδοχών, θα παρουσιάσουμε τη δυνατότητα των κρατών μελών και της ΕΕ να νομοθετούν επί των εργασιακών δικαιωμάτων.

II. Συντρέχουσα αρμοδιότητα μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών για θέματα κοινωνικής πολιτικής

Το άρθρο 4 παρ. 2 εδάφιο β' ΣΛΕΕ ταξινομεί τα θέματα κοινωνικής πολιτικής μεταξύ των συντρέχουσών αρμοδιοτήτων των κρατών μελών. Στην περίπτωση των συντρέχουσών αρμοδιοτήτων, το άρθρο 2 παρ. 2 ΣΛΕΕ ορίζει ότι «η Ένωση και τα κράτη μέλη δύνανται να νομοθετούν και να εκδίδουν νομικά δεσμευτικές πράξεις στον τομέα αυτό». Τούτο πρακτικά σημαίνει ότι η άσκηση της αρμοδιότητας από τον έναν φορέα δημόσιας εξουσίας υποκαθιστά δυνητικά την αρμοδιότητα του άλλου. Η «υποκατάσταση» αυτή, όμως, δεν συνεπάγεται αποκλεισμό αλλά αλληλεξάρτηση, όπως διευκρινίζει το εδάφιο β' της παρ. 2 του άρθρου 2 ΣΛΕΕ, καθώς «τα κράτη μέλη ασκούν τις αρμοδιότητές τους κατά το μέτρο που η Ένωση δεν έχει ασκήσει τη

* ΔΝ, Δικηγόρος

δική της [και] ασκούν εκ νέου τις αρμοδιότητές τους κατά το μέτρο που η Ένωση αποφάσισε να παύσει να ασκεί τη δική της». Για την τελευταία περίπτωση, η Δήλωση υπ' αριθμ. 18, σχετικά με την οριοθέτηση αρμοδιοτήτων, διευκρινίζει ότι υφίσταται αρμοδιότητα των κρατών μελών όταν τα αρμόδια θεσμικά όργανα της Ένωσης αποφασίζουν να καταργήσουν μια νομοθετική πράξη προκειμένου να εξασφαλίσουν με καλύτερο τρόπο τη συνεχή τήρηση των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας. Να συμπληρωθεί ότι το Πρωτόκολλο υπ' αριθμ. 25, σχετικά με την άσκηση των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων, διευκρινίζει ότι, όταν η Ένωση αναλαμβάνει δράση σε συγκεκριμένο τομέα, το πεδίο άσκησης αυτής της αρμοδιότητας καλύπτει μόνο τα στοιχεία που διέπονται από την εν λόγω πράξη της Ένωσης και, συνεπώς, δεν καλύπτει ολόκληρο τον τομέα.

Το άρθρο 151 ΣΛΕΕ, σχετικά με την κοινωνική πολιτική, θέτει, μεταξύ των στόχων που αυτή οφείλει να υπηρετεί, αφενός, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, ώστε να καθίσταται δυνατή η εναρμόνισή τους με παράλληλη διατήρηση της προόδου, αφετέρου, την κοινωνική προστασία. Πρόκειται για έναν διαχρονικό στόχο ο οποίος περιλαμβανόταν ήδη στο άρθρο 117 της Συνθήκης της Ρώμης. Το δε άρθρο αυτό ανέφερε ως αρμόδιους φορείς κοινωνικής πολιτικής τα κράτη μέλη χωρίς, όμως, να αποκλείει τα κοινοτικά όργανα από τη δυνατότητα να ενεργήσουν, καθώς υφίστατο οι σχετικές διατάξεις οι οποίες παρείχαν την αναγκαία νομική βάση. Σχετικά με τη χορήγηση αδειών, το άρθρο 120 της ίδιας Συνθήκης ανέφερε ως αρμοδιότητα των κρατών μελών να καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για τη διατήρηση της ισοτιμίας των διατάξεων περί αδειών εργασίας μετ' αποδοχών. Στις άδειες αυτές υπάγονταν τόσο οι ετήσιες άδειες όσο και οι αναγνωρισμένες ημέρες αργίας, καθώς και οι τυχόν παρεχόμενες ειδικές άδειες για προσωπικούς λόγους².

III. Σκοπός της εβδομαδιαίας ανάπαυσης και της ετήσιας άδειας κατά τα άρθρα 5 και 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ

Η αιτιολογική σκ. 4 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ αναφέρει ότι η βελτίωση της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία δεν μπορεί να εξαρτάται από καθαρά οικονομικές εκτιμήσεις. Συνεπώς, πρόκειται για δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται ανεξάρτητα της οικονομικής πορείας μιας επιχείρησης. Η επόμενη αιτιολογική σκέψη συμπληρώνει ότι όλοι οι εργαζόμενοι πρέπει να έχουν επαρκείς περιόδους ανάπαυσης ημερησίας, εβδομαδιαίας και ετήσιας, καθώς και κατάλληλα διαλείμματα εργασίας. Σκοπός της Οδηγίας, κατά το άρθρο 1, είναι ο καθορισμός των ελάχιστων προδιαγραφών ασφάλειας και υγείας των εργαζομένων στα κράτη μέλη διά της προ-

σέγγισης των εθνικών διατάξεων σχετικά με τα χρονικά όρια εργασίας, τον ελάχιστο ημερήσιο και εβδομαδιαίο χρόνο ανάπαυσης, την ετήσια άδεια και την πρόσθετη προστασία για τους εργαζόμενους τη νύχτα³. Το άρθρο 2 ορίζει ως χρόνο εργασίας «κάθε περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία στη διάθεση του εργοδότη και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές», και ως περίοδο ανάπαυσης «κάθε περίοδο που δεν είναι χρόνος εργασίας». Το άρθρο 5 της Οδηγίας, με τίτλο εβδομαδιαία ανάπαυση, θέτει την υποχρέωση των κρατών μελών να θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε κάθε εργαζόμενος να διαθέτει, ανά περίοδο επτά ημερών, μια ελάχιστη περίοδο συνεχούς ανάπαυσης εικοσιτεσσάρων ωρών. Το άρθρο 7 του ίδιου νομοθετήματος, με τίτλο ετήσια άδεια, ορίζει, στην παρ. 1, ότι «τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές για την απόκτηση του σχετικού δικαιώματος και τη χορήγηση της άδειας». Στην επόμενη παράγραφο συμπληρώνει ότι «η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών μπορεί να αντικαθίσταται από χρηματική αποζημίωση μόνο σε περίπτωση τερματισμού της εργασιακής σχέσης»⁴. Το άρθρο 15 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ προβλέπει τη δυνατότητα των κρατών μελών να θεσπίζουν ευνοϊκότερες νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων ή να ευνοούν ή να επιτρέπουν την εφαρμογή σχετικών ευνοϊκότερων συλλογικών συμβάσεων ή συμφωνιών μεταξύ κοινωνικών εταίρων.

Η Οδηγία 2003/88/ΕΚ έχει ως σκοπό τον καθορισμό των στοιχειωδών προδιαγραφών για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των εργαζομένων διά της προσέγγισης των εθνικών διατάξεων, ιδίως όσον αφορά τη διάρκεια του χρόνου εργασίας⁵. Η εναρμόνιση αυτή, στο επίπεδο της ΕΕ, αποσκοπεί στην εξασφάλιση καλύτερης προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, παρέχοντάς τους κατώτατες περιόδους ανάπαυσης – μεταξύ άλλων, ημερησίας και εβδομαδιαί-

3. ΔΕΚ C-313/02, *Wippel*, 12.10.2004, ECLI:EU:C:2004:607, σκ. 46.

4. Το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι το άρθρο 7 παρ. 1 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ δεν αποκλείει, καταρχήν, εθνική ρύθμιση προβλεπόμενη την απόσβεση του δικαιώματος σε ετήσια άδεια μετά από μια περίοδο όταν ο εργαζόμενος είχε πράγματι τη δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα αυτό. Βλ. ΔΕΚ C-277/08, *Vicente Pereda*, 10.09.2009, ECLI:EU:C:2009:542, σκ. 19.

5. ΔΕΚ C-173/99, *BECTU*, 26.06.2001, ECLI:EU:C:2001:356, σκ. 37· ΔΕΕ C-266/14, *Federación de Servicios Privados del sindicato Comisiones obreras*, 10.09.2015, ECLI:EU:C:2015:578, σκ. 23· ΔΕΕ C-147/17, *Sindicatul Familia Constanța κ.λπ.*, 20.11.2018, ECLI:EU:C:2018:926, σκ. 39.

2. Α.Δ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΙΔΗΣ / Α.Ι. ΧΡΙΣΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ερμηνεία κατ' άρθρο της Συνθήκης Ε.Ο.Κ., εκδ. Σάκκουλα, 1981, σσ. 316-317.

ας – καθώς και επαρκή διαλείμματα, και προβλέποντας ανώτατο όριο της εβδομαδιαίας διάρκειας εργασίας⁶. Αυτό το οποίο επιδιώκει η Οδηγία είναι η εξεύρεση της κατάλληλης ισορροπίας μεταξύ του χρόνου εργασίας και των ελάχιστων περιόδων ανάπαυσης, ενόψει της μελλοντικής συνέχισης της επαγγελματικής δραστηριότητας του εργαζομένου. Το δικαίωμα σε εβδομαδιαία ανάπαυση και σε ετήσια άδεια θεωρείται ως ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης από την οποία δεν χωρεί παρέκκλιση και της οποίας η εφαρμογή από τις δημόσιες αρχές πρέπει να γίνεται μόνο εντός των ορίων που προβλέπει ρητώς η Οδηγία⁷. Επιπλέον, κατοχυρώνεται στο άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον οποίο το άρθρο 6 παρ. 1 ΣΕΕ προσδίδει την ίδια νομική ισχύ με αυτή των Συνθηκών⁸. Όπως δε προκύπτει από το γράμμα της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και τη νομολογία του Δικαστηρίου, τα κράτη μέλη, μολονότι δύνανται ελεύθερα να καθορίζουν τους όρους άσκησης και εφαρμογής του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, εντούτοις δεν μπορούν να εξαρτούν από οποιαδήποτε προϋπόθεση την ίδια την ύπαρξη του δικαιώματος αυτού το οποίο απορρέει απευθείας από την Οδηγία⁹. Αντιθέτως, οφείλουν να εγγυώνται την πλήρη πρακτική αποτελεσματικότητα των δικαιωμάτων αυτών, διασφαλίζοντας πράγματι στους εργαζομένους τις ελάχιστες περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης, καθώς και ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

Το δικαίωμα σε εβδομαδιαία ανάπαυση, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, προβλέπει ότι τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε κάθε εργαζόμενος να διαθέτει, «ανά περίοδο επτά ημερών», μια ελάχιστη περίοδο συνεχούς ανάπαυσης εικοσιτεσσάρων ωρών, στις οποίες προστίθενται οι ένδεκα ώρες ημερήσιας ανάπαυσης οι οποίες προβλέπονται στο άρθρο 3 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ. Εντούτοις, το εν λόγω άρθρο δεν προσδιορίζει το χρονικό σημείο κατά το οποίο πρέπει να χορηγείται αυτή η ελάχιστη περίοδος ανάπαυσης, παρέχοντας, συνεπώς, στα κράτη μέλη ορισμένη ευελιξία όσον αφορά την επιλογή του εν λόγω χρονικού σημείου. Προκειμένου να λυθεί αυτό το ζήτημα, το Δικαστήριο αποφάσισε ότι η ελάχιστη περίοδος εβδομαδιαίας συνεχούς ανάπαυσης εικοσιτεσσάρων ωρών, η οποία συνδέεται με περίοδο εργασίας μέγιστης διάρκειας

ας σαράντα οκτώ ωρών, πρέπει να χορηγείται ανά περίοδο επτά ημερών, χωρίς να απαιτείται να χορηγείται αυτή η ελάχιστη περίοδος το αργότερο την ημέρα που έπεται μιας περιόδου έξι συνεχόμενων ημερών εργασίας¹⁰. Επομένως, η διάρκεια του χρόνου ανάπαυσης συσχετίζεται αυστηρά με τον χρόνο εργασίας βάσει περιόδων αναφοράς τις οποίες τα κράτη μέλη ορίζουν ελεύθερα σύμφωνα με τη μέθοδο της επιλογής τους, υπό την προϋπόθεση ότι τηρούνται οι σκοποί της Οδηγίας¹¹. Σκοπός αυτής της εβδομαδιαίας περιόδου ανάπαυσης είναι, μεταξύ άλλων, η απαλλαγή από την κόπωση που συνεπάγεται η εκτέλεση της εργασίας, με μέγιστο όριο το οποίο ανάγεται στην εβδομάδα¹². Για τον λόγο αυτό, οι επαναλαμβανόμενοι περίοδοι ανάπαυσης πρέπει, καταρχήν, να διαδέχονται αμέσως τον χρόνο εργασίας που πρέπει να αντισταθμισούν¹³ και, συνεπώς, πρέπει, κατά γενικό κανόνα, να προβλέπεται τακτική εναλλαγή μεταξύ εργασίας και ανάπαυσης¹⁴. Το άρθρο 17 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ επιτρέπει παρεκκλίσεις από την εβδομαδιαία ανάπαυση εφόσον η διάρκεια του χρόνου εργασίας, λόγω των ιδιαιτεροτήτων της ασκούμενης δραστηριότητας, δεν υπολογίζεται ή/και δεν προκαθορίζεται ή μπορεί να καθορίζεται από τους ίδιους τους εργαζόμενους.

Το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ, έχει διττό σκοπό. Αφενός, η παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας να αναπαυθεί από την εκτέλεση των καθηκόντων τα οποία έχει αναλάβει στο πλαίσιο της σύμβασης εργασίας του. Αφετέρου, η διάθεση στον εργαζόμενο ενός χρονικού διαστήματος αναψυχής και ψυχαγωγίας¹⁵. Ο σκοπός αυτός, που διακρίνει το δικαίωμα σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών από άλλους τύπους άδειας που υπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς, στηρίζεται στην παραδοχή ότι ο εργαζόμενος εργάστηκε πράγματι κατά την περίοδο αναφοράς. Κατά συνέπεια, η διάρκεια της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πρέπει, καταρχήν, να καθορίζεται σε συνάρτηση προς την πράγματι παρασχεθείσα από αυτόν εργασία δυνάμει της σύμβασης εργασίας¹⁶. Όσον αφορά το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, από το γράμμα της Οδηγίας 2003/88/ΕΚ και τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι εναπόκειται στα κράτη μέλη να καθορίσουν, στο εσωτερικό τους δίκαιο, τους όρους

6. ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-397/01 έως C-403/01, Pfeiffer κ.λπ., 05.11.2004, ECLI:EU:C:2004:584, σκ. 76· ΔΕΕ C-429/09, Fuß, 25.11.2010, ECLI:EU:C:2010:717, σκ. 43· ΔΕΕ C-266/14, ό.π., σκ. 23.

7. ΔΕΕ C-214/16, King, 29.11.2017, ECLI:EU:C:2017:914, σκ. 32· ΔΕΕ C-178/15, Sobczyszyn, 30.06.2016, ECLI:EU:C:2016:502, σκ. 19.

8. ΔΕΕ C-78/11, ANGED, 21.06.2012, ECLI:EU:C:2012:372, σκ. 17.

9. ΔΕΕ C-214/16, ό.π., σκ. 34· ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-350/06 και C-520/06, Schultz-Hoff κ.λπ., 20.01.2009, ECLI:EU:C:2009:18, σκ. 28.

10. ΔΕΕ C-306/16, Maio Marques da Rosa, 09.11.2017, ECLI:EU:C:2017:844, σκ. 51.

11. ΔΕΕ C-254/18, Syndicat des cadres de la sécurité intérieure, 11.04.2019, ECLI:EU:C:2019:318, σκ. 31.

12. Ibid, σκ. 32-34.

13. ΔΕΚ C-151/02, Jaeger, 09.09.2003, ECLI:EU:C:2003:437, σκ. 94.

14. Ibid, σκ. 95.

15. ΔΕΕ C-341/15, Maschek, 20.07.2016, ECLI:EU:C:2016:576, σκ. 34· ΔΕΚ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-350/06 και C-520/06, ό.π., σκ. 25.

16. ΔΕΕ C-12/17, Dicu, 04.10.2018, ECLI:EU:C:2018:799, σκ. 28.

άσκησης και εφαρμογής του ως άνω δικαιώματος, προσδιορίζοντας τις συγκεκριμένες συνθήκες υπό τις οποίες οι εργαζόμενοι μπορούν να κάνουν χρήση του εν λόγω δικαιώματος χωρίς, όμως, να εξαρτούν από οποιονδήποτε όρο την ίδια τη γένεση αυτού του δικαιώματος που απορρέει ευθέως από την Οδηγία¹⁷. Το άρθρο 7 της Οδηγίας δεν καταλέγεται μεταξύ των διατάξεων από τις οποίες η Οδηγία επιτρέπει ρητά παρεκκλίσεις. Το άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας επιτρέπει την αντικατάσταση του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών από χρηματική αποζημίωση μόνο στην περίπτωση λύσης της σχέσης εργασίας.

IV. Σκοπός των ειδικών αδειών μετ' αποδοχών

Οι ειδικές άδειες μετ' αποδοχών προστίθενται στην εβδομαδιαία ανάπαυση και στην ετήσια άδεια της Οδηγίας 2003/88/EK. Η φύση τους, όμως, είναι διαφορετική από τις τελευταίες, καθώς επιδιώκουν διαφορετικούς σκοπούς. Οι ειδικές άδειες αφορούν περιπτώσεις όπου επιτρέπεται η διακοπή της εκτέλεσης της σύμβασης εργασίας για μερικές ώρες έως μερικές ημέρες. Σκοπός τους είναι ο συμβιβασμός των επαγγελματικών υποχρεώσεων του εργαζομένου με εκείνες της ιδιωτικής ή της οικογενειακής του ζωής. Λαμβάνονται δε κατόπιν σχετικού αιτήματος κατά τις ημέρες που ο εργαζόμενος οφείλει να εργάζεται και δεν σχετίζονται με την επαγγελματική του δραστηριότητα. Όπως αναφέρει το Δικαστήριο στην υπό σχολιασμό απόφαση, η χορήγησή τους εξαρτάται από δύο σωρευτικές προϋποθέσεις: πρώτον, από την επέλευση ενός εκ των γενεσιουργών γεγονότων τα οποία προβλέπει η εθνική ρύθμιση και, δεύτερον, από την επέλευση των αναγκών ή των υποχρεώσεων που τις δικαιολογεί κατά τη διάρκεια μιας περιόδου εργασίας.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο στην υπόθεση C-588/18, οι ημέρες των ειδικών αδειών δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2003/88/EK, αλλά άπτονται της αρμοδιότητας των κρατών μελών. Εντούτοις, διευκρινίζει, η άσκηση της εθνικής αυτής αρμοδιότητας δεν μπορεί να θίγει τη στοιχειώδη προστασία την οποία εγγυάται στους εργαζομένους η ως άνω Οδηγία και, ειδικότερα, την πραγματική χορήγηση ελάχιστων περιόδων εβδομαδιαίας ανάπαυσης και ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που προβλέπουν τα άρθρα 5 και 7 αυτής.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η εθνική ποικιλομορφία λαμβάνεται υπόψη από τον ενωσιακό νομοθέτη στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής προκειμένου τα όποια μέτρα υιοθετούνται να εκφράζουν τη βούληση των κοινωνικών εταίρων. Σημαντικό μέσο για την επίτευξη των στόχων κοινωνικής πολιτικής της ΕΕ, όπως αυτοί ορίζονται στο κείμενο των Συνθηκών, έχει αποδειχθεί το Δικαστήριο. Αυτό συμβαίνει καθώς

καλείται στην πραγματικότητα να διαπλάσει δίκαιο ερμηνεύοντας ή εξειδικεύοντας τις νομοθετικές διατάξεις των Συνθηκών ή του παραγώγου δικαίου. Στην περίπτωση της υπό εξέταση υπόθεσης, το Δικαστήριο έρχεται να διακρίνει τον διαφορετικό σκοπό που υπηρετούν τα άρθρα 5 και 7 της Οδηγίας 2003/88/EK, τα οποία προστατεύουν την ασφάλεια ή την κατάσταση της υγείας του εργαζομένου, από τις εθνικές ρυθμίσεις των ειδικών αδειών, εξαιρώντας τις τελευταίες από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας.

► Εφαρμοστέα νομοθεσία περί κοινωνικής ασφάλισης και έννοια του εργοδότη στην περίπτωση των διακινούμενων εργαζομένων

Η εξεύρεση του πραγματικού εργοδότη στην περίπτωση ύπαρξης ενός τυπικού (συμβατικού) εργοδότη και ενός εργοδότη που ασκεί στην πράξη τη διευθυντική εξουσία για τον καθορισμό της εφαρμοστέας νομοθεσίας κοινωνικής ασφάλισης στην οποία υπάγονται οι διακινούμενοι εργαζόμενοι

προδικαστική παραπομπή – διακινούμενοι εργαζόμενοι – κοινωνική ασφάλιση – εφαρμοστέα νομοθεσία – Κανονισμός (ΕΟΚ) 1408/71 – άρθρο 14 σημείο 2 στοιχείο α' – έννοια του «προσώπου που είναι μέλος του προσωπικού που ταξιδεύει διά ξηράς μιας επιχείρησης» – Κανονισμός (ΕΚ) 883/2004 – άρθρο 13 παρ. 1 στοιχείο β' – έννοια του «εργοδότη» – οδηγοί φορτηγών που ασκούν κανονικά μισθωτή δραστηριότητα σε δύο ή περισσότερα κράτη μέλη ή κράτη της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ) – οδηγοί φορτηγών που έχουν συνάψει σύμβαση εργασίας με μια επιχείρηση αλλά υπόκεινται, στην πράξη, στη διευθυντική εξουσία άλλης επιχείρησης εγκατεστημένης στο κράτος μέλος κατοικίας των οδηγών αυτών – καθορισμός της επιχείρησης που έχει την ιδιότητα του «εργοδότη»

ΔΕΕ C-610/18, AFMB κ.λπ., 16.07.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2020:565 – Προδικαστική παραπομπή

Ο συντονισμός, βάσει ευρωπαϊκών Κανονισμών, των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης για τους εργαζομένους οι οποίοι μετακινούνται εντός της ΕΕ έχει ως σκοπό την εξυπηρέτηση της αρχής της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Προκειμένου να καθοριστεί η εφαρμοστέα νομοθεσία σε κάθε περίπτωση, κρίσιμος είναι και ο τόπος όπου έχει την έδρα του ο εργοδότης ή η επιχείρηση η οποία έχει προσλάβει τον εργαζόμενο. Η σχολιαζόμενη απόφαση του ΔΕΕ αφορά προδικαστικό ερώτημα για τον καθορισμό του πραγματικού εργοδότη, στην περίπτωση που οι διακινούμενοι εργαζόμενοι έχουν προσληφθεί από μια εταιρεία εγκατεστημένη σε ένα κράτος μέλος, η οποία εμφανίζεται στη σύμβαση εργασίας ως εργοδό-

17. ΔΕΚ C-173/99, ό.π., σκ. 53.

της, αλλά στην πραγματικότητα μια άλλη επιχείρηση, της οποίας η έδρα ευρίσκεται σε διαφορετικό κράτος μέλος, ασκεί το διευθυντικό δικαίωμα. Το ΔΕΕ απεφάνθη ότι για την ερμηνεία της έννοιας του εργοδότη πρέπει να ληφθούν υπόψη αντικειμενικά στοιχεία και η πραγματική κατάσταση του μισθωτού. Την ιδιότητα, λοιπόν, του εργοδότη έχει η επιχείρηση η οποία ασκεί στην πράξη το διευθυντικό δικαίωμα, βαρύνεται με το μισθολογικό κόστος και έχει την εξουσία απόλυσης.

Παρατηρήσεις

Σοφία Καρβέλα*

Ι. Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

Η κυπριακή εταιρεία AFMB συνήψε συμφωνίες διαχείρισης στόλου με επιχειρήσεις μεταφορών εγκατεστημένες στις Κάτω Χώρες. Αντικείμενο των συμφωνιών συγκεκριμένα ήταν η διαχείριση των βαρέων φορτηγών οχημάτων που εκμεταλλεύονταν οι επιχειρήσεις αυτές για λογαριασμό και με κίνδυνο δικό τους. Παράλληλα, η AMFB μέσα στο διάστημα 01.10.2011-26.05.2015 συνήψε και συμβάσεις εργασίας με οδηγούς φορτηγών διεθνών μεταφορών, κατοίκων των Κάτω Χωρών. Στις εν λόγω συμβάσεις εργασίας η κυπριακή εταιρεία ορίζεται ως εργοδότης, ενώ ως εφαρμοστέο δίκαιο ορίζεται το κυπριακό εργατικό δίκαιο.

Στο πλαίσιο των συμβάσεων εργασίας, οι οδηγοί πραγματοποιούσαν τη δραστηριότητά τους για λογαριασμό των ολλανδικών επιχειρήσεων εκμετάλλευσης σε δύο ή περισσότερα κράτη μέλη, ορισμένοι δε και σε κράτη της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ). Καθ' όλη τη διάρκεια εκτέλεσης των καθηκόντων τους, παρέμεναν κάτοικοι των Κάτω Χωρών, χωρίς όμως να ασκούν εκεί το ουσιώδες μέρος των δραστηριοτήτων τους.

Προκειμένου να εκδοθούν πιστοποιητικά A1¹ για τους εργαζόμενους, τα οποία θα βεβαίωναν ότι οι ενδιαφερόμενοι οδηγοί υπάγονται στο κυπριακό δίκαιο κοινωνικής ασφάλισης, η AFMB ζήτησε από το Raad van bestuur van de Sociale verzekeringsbank (διοικητικό συμβούλιο του ταμείου κοινωνικών ασφαλίσεων) να επιβεβαιώσει ότι αυτοί δεν υπάγονται στο ολλανδικό δίκαιο. Η ολλανδική

* Ασκούμενη ΚΔΕΟΔ

1. Το πιστοποιητικό A1 (παλαιότερα καλούμενο ως E101) εκδίδεται από τις αρχές του κράτους στο οποίο έχει την έδρα του ο εργοδότης και δημιουργεί ισχυρό τεκμήριο για τον κάτοχό του ότι αυτός υπάγεται στο δίκαιο της κοινωνικής ασφάλισης της χώρας που το εκδίδει. Βλ. άρθρο 5 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΚ) 987/2009 και ΔΕΚ C-2/05, *Herbosch Kiere*, 26.01.2006, ECLI:EU:C:2006:69· ΔΕΕ C-620/15, *A-Rosa*, 27.04.2017, ECLI: ECLI:EU:C:2017:309.

διοικητική αρχή όχι μόνο αναγνώρισε ως εφαρμοστέο δίκαιο το ολλανδικό, αλλά εξέδωσε και πιστοποιητικά A1 που βεβαίωναν την υπαγωγή των εργαζόμενων οδηγών στο ολλανδικό δίκαιο κοινωνικής ασφάλισης. Την απόφαση αυτή επικύρωσε και το πρωτοδικείο Άμστερνταμ, μετά από προσφυγή της AFMB και ορισμένων οδηγών. Έπειτα, οι προσφεύγοντες άσκησαν έφεση ενώπιον του εν προκειμένω αιτούντος δικαστηρίου, το οποίο αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο ΔΕΕ, βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, τρία προδικαστικά ερωτήματα.

Τα προδικαστικά ερωτήματα είχαν ως εξής. Πρώτον, εάν ο μισθωτός οδηγός φορτηγών διεθνών μεταφορών θεωρείται εργαζόμενος της ολλανδικής επιχείρησης μεταφορών, η οποία ασκεί τη διευθυντική εξουσία και βαρύνεται με τα μισθολογικά έξοδα, ή της κυπριακής εταιρείας, με την οποία συνήψε επισήμως τη σύμβαση εργασίας, ή και των δύο· αντίστοιχα, εάν εργοδότης θεωρείται η ολλανδική επιχείρηση ή η κυπριακή εταιρεία ή και οι δύο. Δεύτερον, σε περίπτωση που κριθεί από το Δικαστήριο ότι εργοδότης είναι η κυπριακή εταιρεία, εάν τότε μπορούν να εφαρμοστούν οι ειδικότερες για τους αποσπασμένους εργαζόμενους διατάξεις, σύμφωνα με τα άρθρα 14 παρ. 1 στοιχείο α' του Κανονισμού 1408/71/ΕΟΚ και 12 του Κανονισμού 883/2004/ΕΟΚ. Τρίτον, σε περίπτωση που κριθεί από το Δικαστήριο ότι εργοδότης είναι η κυπριακή εταιρεία αλλά δεν έχουν εφαρμογή οι διατάξεις περί αποσπασμένων εργαζομένων, εάν πρόκειται για κατάσταση που μπορεί να χαρακτηριστεί, δεδομένου του ιστορικού της διαφοράς, ως κατάχρηση του δικαίου της ΕΕ ή της ΕΖΕΣ.

II. Εισαγωγικές παρατηρήσεις – Η δυνατότητα εφαρμογής *ratione temporis* του Κανονισμού 1408/71/ΕΟΚ

Ο Κανονισμός 1408/71/ΕΟΚ «περί εφαρμογής των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στους μισθωτούς, στους μη μισθωτούς και στα μέλη των οικογενειών τους που διακινούνται εντός της Κοινότητας» ρυθμίζει τις περιπτώσεις εργαζομένων οι οποίοι ασκούν τη δραστηριότητά τους σε δύο ή περισσότερες χώρες κι έτσι αναζητείται η εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία κοινωνικής ασφάλισης.

Ο Κανονισμός αυτός καταργήθηκε με τον νεότερο Κανονισμό 883/2004/ΕΚ «για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας» από την ημερομηνία εφαρμογής του τελευταίου, ήτοι την 1η Μαΐου 2010. Προβλέπεται, όμως, ότι ο Κανονισμός 1408/71/ΕΟΚ εξακολουθεί να ισχύει για τους σκοπούς της συμφωνίας ΕΟΧ και της συμφωνίας μεταξύ της ΕΕ και των κρατών μελών της, αφενός, και της Ελβετικής Συνομοσπονδίας, αφετέρου, έως ότου οι εν λόγω συμφωνίες τροποποιηθούν υπό το πρίσμα του Κανονισμού 883/2004/ΕΚ². Οι εν λόγω τροπο-

2. Βλ. άρθρο 90 παρ. 1 (και ειδικότερα στοιχείο γ') του Κανονισμού 883/2004/ΕΚ.

ποιήσεις έλαβαν χώρα το 2012 για την Ελβετική Συνομοσπονδία, το Λιχτενστάιν, την Ισλανδία και τη Νορβηγία³. Καθώς, λοιπόν, οι περίοδοι απασχόλησης των οδηγών στην προκειμένη περίπτωση είναι μεταγενέστερες της κατάργησης του Κανονισμού 1408/71/ΕΟΚ, τίθεται ζήτημα εφαρμογής ή μη αυτού.

Το Δικαστήριο διέκρινε δύο περιπτώσεις, ανάλογα με τις χώρες στις οποίες ασκούσαν οι οδηγοί την επαγγελματική τους δραστηριότητα. Οι οδηγοί οι οποίοι μετακινούνταν μόνο μεταξύ κρατών μελών της Ένωσης υπάγονται αποκλειστικά στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 883/2004/ΕΚ, καθώς αυτός κατήργησε τον προηγούμενο. Οι οδηγοί, όμως, οι οποίοι μετακινούνταν ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κράτη μέλη της Ένωσης και δύο ή περισσότερα κράτη της ΕΖΕΣ μπορούν να υπαχθούν στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού 1408/71/ΕΟΚ, καθώς αυτός ίσχυε μέχρι και το 2012 για κάποιες χώρες, ήτοι κάλυπτε ένα μέρος του επίμαχου διαστήματος, καθώς η απασχόληση των οδηγών ξεκίνησε το 2011.

Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε ότι στη συγκεκριμένη υπόθεση πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο ο Κανονισμός 1408/71/ΕΟΚ όσο και ο Κανονισμός 883/2004/ΕΚ, συγκλίνοντας με τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα⁴.

III. Το σύστημα συντονισμού των νομοθεσιών των κρατών μελών στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης βάσει των Κανονισμών 1408/71/ΕΟΚ και 883/2004/ΕΚ

Γενικός κανόνας είναι ότι τα κράτη μέλη είναι αρμόδια να ρυθμίζουν τα εθνικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης. Αυτός ο κανόνας, όμως, φαίνεται προβληματικός όταν οι εργαζόμενοι μετακινούνται ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κράτη μέλη κι έτσι δημιουργείται σύγκρουση δύο ή περισσότερων διαφορετικών εθνικών νομοθεσιών. Θεωρήθηκε, λοιπόν, σκόπιμη η υιοθέτηση ενός συστήματος συντονισμού των εθνικών νομοθεσιών στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης, προκειμένου, αφενός, να αποφευχθεί η ταυτόχρονη υπαγωγή των εργαζομένων αυτών σε δύο ή περισσότερα εθνικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, αφετέρου, να αποτραπούν φαινόμενα μη υπαγωγής ενός εργαζομένου σε κανένα σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, εάν κανένα από τα κράτη μέλη δεν αποδέχεται ότι είναι εν προκειμένω αρμόδιο⁵. Προκρίνεται, λοιπόν, η αρχή της εφαρμογής της νομοθεσίας ενός μόνο κράτους μέλους σε κάθε περίπτωση⁶. Η ρύθμιση

αυτή εξυπηρετεί πρωτίστως την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων, διευκρινίζεται δε ότι πρόκειται για σύστημα συντονισμού και όχι εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών, καθώς τα κράτη μέλη είναι ελεύθερα να επιλέγουν τους ειδικότερους κανόνες και τις προϋποθέσεις για τις παροχές κοινωνικής ασφάλισης, όπως το ύψος των ασφαλιστικών παροχών και εισφορών⁷.

Στην περίπτωση αυτή, εφαρμοστέοι είναι οι Κανονισμοί 1408/71/ΕΟΚ και 883/2004/ΕΚ, οι οποίοι καθιερώνουν στα άρθρα 13 παρ. 2 στοιχείο α' και 11 παρ. 3 στοιχείο α', αντίστοιχα, τον γενικό κανόνα της αρχής της εδαφικότητας, σύμφωνα με την οποία εφαρμοστέα είναι η νομοθεσία του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου ασκείται η μισθωτή δραστηριότητα (*lex locis laboris*)⁸. Εξαιρούνται, όμως, της αρχής αυτής συγκεκριμένες κατηγορίες εργαζομένων, όπως οι διακινούμενοι, η περίπτωση των οποίων ενδιαφέρει εν προκειμένω. Συγκεκριμένα, το άρθρο 14 παρ. 2 στοιχείο α' του Κανονισμού 1408/71/ΕΟΚ ορίζει ότι το πρόσωπο που είναι μέλος του προσωπικού που ταξιδεύει διά ξηράς μιας επιχείρησης, η οποία διενεργεί για λογαριασμό δικό της ή τρίτων διεθνείς οδικές μεταφορές εμπορευμάτων και έχει έδρα στο έδαφος κράτους μέλους, υπάγεται στη νομοθεσία του κράτους μέλους αυτού, εκτός εάν ασκεί ουσιώδες μέρος των δραστηριοτήτων του στο κράτος μέλος κατοικίας του, οπότε εφαρμοστέα είναι η νομοθεσία του τελευταίου. Όπως προκύπτει από το ιστορικό, οι οδηγοί δεν ασκούν ουσιώδες μέρος των δραστηριοτήτων τους στο κράτος μέλος κατοικίας τους, δηλαδή στις Κάτω Χώρες, επομένως υπάγονται στη νομοθεσία του κράτους μέλους της έδρας της επιχείρησης που τους απασχολεί.

Ο Κανονισμός 883/2004/ΕΚ προβλέπει την ίδια ρύθμιση στο άρθρο 13 παρ. 1 στοιχείο β' για τους μισθωτούς, οι οποίοι δραστηριοποιούνται σε δύο ή περισσότερα κράτη μέλη και δεν ασκούν ουσιώδες μέρος της δραστηριότητάς τους στον τόπο κατοικίας τους. Σημαντικό κριτήριο για την εφαρμογή του άρθρου αυτού είναι η άσκηση ουσιώδους μέρους των δραστηριοτήτων στο έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών μελών, προϋπόθεση η οποία πληρούται στη συγκεκριμένη περίπτωση⁹. Επομένως, εφαρμοστέα νομοθεσία είναι και σύμφωνα με τον νεότερο Κανονισμό αυτή του κράτους μέλους στο οποίο ευρίσκεται η έδρα του εργοδότη ή της επιχείρησης που τους απασχολεί.

3. Σκ. 35 της σχολιαζόμενης απόφασης.

4. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα P. Pikamäe στην παρούσα υπόθεση, 26.11.2019, ECLI:EU:C:2019:1010, σημ. 36.

5. Βλ. ΔΕΚ C-196/90, *Fonds voor Arbeidsongevallen/De Paep*, 04.10.1991, ECLI:EU:C:1991:381, σκ. 18· ΔΕΚ C-275/96, *Kuusijärvi*, 11.06.1998, ECLI:EU:C:1998:279, σκ. 28· ΔΕΕ C-430/15, *Tolley*, 01.02.2017, ECLI:EU:C:2017:74, σκ. 58· ΔΕΕ C-451/17, *Walltopia*, 25.10.2018, ECLI:EU:C:2018:861, σκ. 41.

6. Βλ. άρθρο 13 παρ. 1 του Κανονισμού 1408/71/ΕΟΚ και άρθρο 11 του

Κανονισμού 883/2004/ΕΚ.

7. Βλ. την Ανακοίνωση της Επιτροπής, Ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων: πλήρης αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων και των δυνατοτήτων, 11.12.2002, COM(2002) 694 τελικό.

8. Βλ. Α. ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Δίκαιο Κοινωνικής Ασφάλισης, 3η εκδ., εκδ. Σάκουλα, 2017, σ. 352.

9. Σκ. 46 της σχολιαζόμενης απόφασης. Βλ. επίσης και ΔΕΕ C-570/15, *X*, 13.09.2017, ECLI:EU:C:2017:674, σκ. 18 και 19.

Μείζονος σημασίας για την εξεύρεση της εφαρμοστέας εθνικής νομοθεσίας είναι, λοιπόν, ο καθορισμός της έννοιας του εργοδότη, καθώς, εάν θεωρηθεί εργοδότης η κυπριακή επιχείρηση, θα εφαρμοστεί το κυπριακό δίκαιο, ενώ, εάν θεωρηθούν εργοδότες οι ολλανδικές επιχειρήσεις, τότε εφαρμοστέο δίκαιο είναι το ολλανδικό. Ελλείψει, μάλιστα, παραπομπής των Κανονισμών στο εθνικό δίκαιο για τον ορισμό της έννοιας του εργοδότη, είναι απαραίτητο το Δικαστήριο να προχωρήσει σε αυτοτελή ερμηνεία της έννοιας αυτής για λόγους ομοιομορφίας και ισότητας¹⁰, καθώς, όπως τόνισε και ο Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του, «η έννοια του «εργοδότη» συνιστά το συνδυαστικό στοιχείο για την εφαρμογή του κανόνα συγκρούσεως που αποσκοπεί στον ορισμό ως εφαρμοστέου δικαίου τη νομοθεσία κοινωνικής ασφάλισης ενός μόνον κράτους μέλους»¹¹.

IV. Η έννοια του εργοδότη

Για την ερμηνεία της έννοιας του εργοδότη, το Δικαστήριο προχώρησε, καταρχάς, στη διερεύνηση του συνήθους νοήματος που αποδίδεται στις έννοιες «εργοδότης» ή «επιχείρηση που απασχολεί μισθωτούς», το οποίο συνίσταται στην ύπαρξη ενός δεσμού εξάρτησης ανάμεσα στον εργαζόμενο και τον εργοδότη¹². Ειδικά στο πλαίσιο ερμηνείας των Κανονισμών για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, το Δικαστήριο έχει ήδη αναπτύξει μια πλούσια νομολογία σχετικά με την έννοια της εξάρτησης ανάμεσα στα δύο αυτά πρόσωπα. Ουσιώδες κριτήριο είναι, λοιπόν, η διατήρηση του δεσμού εξάρτησης μεταξύ εργοδότη και μισθωτού καθ' όλη τη διάρκεια της απασχόλησης, ακόμα κι όταν ο μισθωτός δεν εκτελεί την εργασία του στην έδρα του εργοδότη, καθώς και η καταβολή μισθού και η εξουσία απόλυσης που διαθέτει ο εργοδότης¹³.

Το Δικαστήριο έχει ήδη διευκρινίσει σε προηγούμενη νομολογία του ότι, εκτός της συμβατικής σχέσης, ενδιαφέρει και η πραγματική, αντικειμενική κατάσταση του μισθωτού κι έτσι πρέπει να ληφθούν επίσης υπόψη στοιχεία σχετικά με τον τρόπο εκτέλεσης στο παρελθόν των συμβάσεων εργασίας μεταξύ του εργοδότη και του εργαζομένου, οι περιστάσεις σύναψης των συμβάσεων αυτών καθώς και το είδος των δραστηριοτήτων του εν λόγω εργοδότη¹⁴.

10. Σκ. 50 της σχολιαζόμενης απόφασης. Πρβλ. επίσης και τις αποφάσεις του ΔΕΕ C-45/19, *Compañía de Tranvías de La Coruña*, 19.03.2020, ECLI:EU:C:2020:224, σκ. 14 και ΔΕΕ C-658/17, *WB*, 23.05.2019, ECLI:EU:C:2019:444, σκ. 50.

11. Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα P. Pikamäe στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 39.

12. Σκ. 53 της σχολιαζόμενης απόφασης.

13. ΔΕΚ C-35/70, *Manpower*, 17.12.1970, ECLI:EU:C:1970:120, σκ.17, 18 και 20.

14. ΔΕΕ C-115/11, *Format Urządzenia i Montaż Przemysłowe*,

Ο δε Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του¹⁵ έκανε μνεία σε προηγούμενες αποφάσεις του Δικαστηρίου, όπου έχει κριθεί ότι το κριτήριο της ύπαρξης σύμβασης εργασίας δεν αρκεί για τη σύσταση της σχέσης μεταξύ εργοδότη και μισθωτού, αλλά πρέπει η σχέση αυτή να αποδειχθεί και βάσει των αντικειμενικών συνθηκών. Μεταξύ αυτών, είναι η απόφαση του ΔΕΕ επί της υπόθεσης *Danosa*¹⁶, όπου το Δικαστήριο προέκρινε το κριτήριο της ύπαρξης δεσμού εξάρτησης μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου, ενώ τόνισε ότι «ο νομικός χαρακτηρισμός κατά το εθνικό δίκαιο και η μορφή της σχέσεως αυτής όσο και η φύση του νομικού δεσμού που συνδέει τα δύο πρόσωπα δεν ασκούν καθοριστικό ρόλο». Σε παρόμοια λογική κινείται και η πρόσφατη απόφαση του ΔΕΕ επί της υπόθεσης *Bosworth και Hurley*¹⁷, όπου το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η μη σύναψη σύμβασης εργασίας δεν αποκλείει την ύπαρξη σχέσης εργασίας.

Όπως προκύπτει, λοιπόν, από τα προαναφερθέντα, η σύναψη σύμβασης εργασίας συνιστά μεν μια ένδειξη του δεσμού εξάρτησης μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη, πρέπει όμως να ληφθούν υπόψη και κάποια ειδικότερα κριτήρια που αναδεικνύουν την αντικειμενική κατάσταση στην οποία ευρίσκεται ο μισθωτός, όπως οι πραγματικές συνθήκες εργασίας και το ποια είναι η οντότητα που ασκεί τη διευθυντική εξουσία, φέρει το μισθολογικό κόστος και διαθέτει την εξουσία απόλυσης, ώστε να προσδιοριστεί ο φορέας της ιδιότητας του εργοδότη.

Το Δικαστήριο εν προκειμένω διαπίστωσε ότι η κυπριακή εταιρεία AFMB φαίνεται να είναι τυπικά εργοδότης των οδηγών φορτηγών, καθώς υπάρχει σχετική ρητή μνεία στη σύμβαση εργασίας που έχει συναφθεί μεταξύ τους. Παρ' όλα αυτά, οι ως άνω οδηγοί είχαν επιλεγεί από τις ολλανδικές επιχειρήσεις μεταφορών πριν τη σύναψη των εν λόγω συμβάσεων με την AFMB, ενώ και μετά τη σύναψη των συμβάσεων συνέχιζαν να ασκούν την επαγγελματική τους δραστηριότητα για λογαριασμό και με κίνδυνο των επιχειρήσεων αυτών. Επίσης, ενώ η κυπριακή εταιρεία ήταν επιφορτισμένη με τη διαχείριση των μισθών, στην πραγματικότητα οι ολλανδικές επιχειρήσεις έφεραν το μισθολογικό κόστος, μέσω της προμήθειας που κατέβαλλαν στην AFMB. Τέλος, οι ολλανδικές επιχειρήσεις έφεραν στην πραγματικότητα και την εξουσία απόλυσης ενός οδηγού, καθώς η απόφασή τους να παύσουν κάποιον οδηγό από τα καθήκοντά του συνεπαγόταν την άμεση απόλυσή του από την AFMB¹⁸.

04.10.2012, ECLI:EU:C:2012:606, σκ. 45.

15. Σκ. 48 και 50 της σχολιαζόμενης απόφασης.

16. ΔΕΕ C-232/09, *Danosa*, 11.11.2010, ECLI:EU:C:2010:674, σκ. 39 και 55.

17. ΔΕΕ C-603/17, *Bosworth και Hurley*, 11.04.2019, ECLI:EU:C:2019:310, σκ. 27.

18. Σκ. 77 της σχολιαζόμενης απόφασης.

Εν γένει, λόγω του ότι οι οδηγοί φορτηγών ήταν ήδη μισθωτοί των επιχειρήσεων μεταφορών πριν τη σύναψη των συμβάσεων εργασίας με την AFMB, το γεγονός της μεσολάβησης της τελευταίας επηρέασε ελάχιστα έως καθόλου τη σχέση μεταξύ των οδηγών και των ολλανδικών επιχειρήσεων, οι οποίες διατηρούσαν το διευθυντικό τους δικαίωμα¹⁹.

Αφού έλαβε υπόψη του τα ανωτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι η έννοια του εργοδότη, στη συγκεκριμένη περίπτωση των διακινούμενων μισθωτών οδηγών φορτηγών, αποδίδεται στην επιχείρηση που ασκεί εν τοις πράγμασι τη διευθυντική εξουσία, φέρει το μισθολογικό κόστος και διαθέτει την εξουσία απόλυσης των εν λόγω οδηγών. Επομένως, εν προκειμένω την ιδιότητα του εργοδότη έχουν οι ολλανδικές επιχειρήσεις μεταφορών και όχι η επιχείρηση η οποία εμφανίζεται στη σύμβαση τυπικά ως εργοδότης, ήτοι η κυπριακή εταιρεία AFMB.

Λόγω της απάντησης του Δικαστηρίου στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, παρέλκει η απάντηση στα υπόλοιπα δύο.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η εξεύρεση του πραγματικού εργοδότη στην περίπτωση που ένας μισθωτός εργαζόμενος ασκεί τη δραστηριότητά του σε ένα ή περισσότερα κράτη μέλη της ΕΕ (ή, όπως στην περίπτωση της υπόθεσης της κύριας δίκης, και σε κράτη της ΕΖΕΣ) είναι σημαντική για τον καθορισμό του εθνικού ασφαλιστικού συστήματος στο οποίο αυτός θα υπαχθεί. Το Δικαστήριο με την απόφαση αυτή επιβεβαίωσε την προηγούμενη νομολογία του σχετικά με την ερμηνεία της έννοιας του εργοδότη, δίνοντας έμφαση στο ουσιαστικό κριτήριο, δηλαδή στην εκτίμηση στοιχείων που αποτυπώνουν την πραγματική κατάσταση του μισθωτού, έναντι του τυπικού που είναι η σύμβαση εργασίας.

Επίσης, ενώ ιδίως ο βασικός Κανονισμός 883/2004/ΕΚ και ο Κανονισμός 987/2009/ΕΚ περιέχουν διατάξεις πιο λεπτομερείς σχετικά με την έννοια του εργοδότη στην περίπτωση των αποσπασμένων εργαζομένων²⁰, οι διατάξεις σχετικά με τους διακινούμενους εργαζόμενους δεν παρέχουν καμία περαιτέρω διευκρίνιση. Η συμβολή της σχολιαζόμενης απόφασης είναι λοιπόν πολύτιμη, καθώς έτσι γίνεται ερμηνεία της έννοιας του εργοδότη συγκεκριμένα για την περίπτωση των διακινούμενων εργαζομένων.

Τέλος, η ερμηνεία της έννοιας του εργοδότη υπέρ της οντότητας που ασκεί στην πράξη τη διευθυντική εξουσία βαρύνεται με το μισθολογικό κόστος κι έχει την εξουσία

απόλυσης, εξυπηρετεί δε και τους σκοπούς των Κανονισμών 1408/71/ΕΟΚ και 883/2004/ΕΚ, ο σημαντικότερος εκ των οποίων είναι η ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων. Εάν η ιδιότητα του εργοδότη καθοριζόταν τυπικά μόνο από τη σύμβαση εργασίας κι έτσι ήταν εφαρμοστέο το δίκαιο του κράτους μέλους της έδρας αυτού, θα διευκολύνονταν φαινόμενα απάτης, όπου επιχειρήσεις «γραμματοκιβώτια» (*entreprises «boîtes aux lettres»*)²¹ θα δήλωναν ως έδρα ένα κράτος μέλος όπου οι εργοδοτικές εισφορές είναι χαμηλές ώστε να επωφεληθούν από το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, ενώ θα δραστηριοποιούνταν στην πράξη σε μια άλλη χώρα. Ο κίνδυνος στην περίπτωση εκτίμησης της σύμβασης εργασίας ως του μοναδικού κριτηρίου για τον καθορισμό της εργατικής σχέσης έγκειται στο ότι η επιχείρηση μπορεί να αλλάζει την έδρα της συχνά, ανάλογα με το εθνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης που είναι πιο επωφελές για την ίδια κάθε φορά. Αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής είναι οι μισθωτοί διακινούμενοι εργαζόμενοι να λαμβάνουν πολλές φορές αρκετά χαμηλές ασφαλιστικές παροχές κι έτσι να καταστρατηγούνται οι διατάξεις των σχετικών Κανονισμών και να βλάπτεται το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Με τη σχολιαζόμενη απόφαση του Δικαστηρίου, όμως, που προκρίνει την εκτίμηση των αντικειμενικών περιστατικών, η ιδιότητα του εργοδότη αποδίδεται στην οντότητα η οποία έχει δημιουργήσει στην πραγματικότητα τον δεσμό εξάρτησης με τον εργαζόμενο. Έτσι, αποφεύγονται φαινόμενα απάτης και καταστρατήγησης του ευρωπαϊκού δικαίου.

► Επιβολή χρηματικών κυρώσεων με βάση το άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ λόγω μη κοινοποίησης μέτρων μεταφοράς Οδηγίας

Επιβολή υποχρέωσης πληρωμής κατ' αποκοπήν ποσού με βάση το άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ στη Ρουμανία και την Ιρλανδία λόγω μη κοινοποίησης των μέτρων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο των διατάξεων της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ σχετικά με την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες ή για τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας

21. Η ονομασία αυτή παραπέμπει σε επιχειρήσεις οι οποίες επιλέγουν να συστήσουν την έδρα τους σε ένα κράτος μέλος, όπου θα βρίσκεται μόνο η ταχυδρομική τους διεύθυνση, ενώ στην πραγματικότητα ασκούν τις δραστηριότητές τους σε άλλο κράτος μέλος. Βλ. σχετικά για ορισμό ETUC, Posting Letterbox Companies, διαθέσιμο σε: <https://www.etuc.org/en/issue/posting-letterbox-companies> (προσπελάστηκε 27.08.2020). Βλ. επίσης G. BALAS, La bataille sociale en Europe: retour d'expérience d'un député européen, *L'Économie politique*, 2019, τ.χ. 2, σ. 32.

19. Ibid, σκ. 78.

20. Βλ. άρθρο 12 παρ. 1 του Κανονισμού 883/2004/ΕΚ και άρθρο 14 παρ. 1 του Κανονισμού 987/2009/ΕΚ.

παράβαση κράτους μέλους – άρθρο 258 ΣΛΕΕ – πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες ή για τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας – Οδηγία (ΕΕ) 2015/849/ΕΕ – παράλειψη μεταφοράς ή/και ανακοίνωσης των μέτρων μεταφοράς στην εσωτερική έννομη τάξη – άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ – αίτημα περί επιβολής υποχρέωσης καταβολής κατ' αποκοπήν ποσού

ΔΕΕ C-549/18, Επιτροπή/Ρουμανία (Καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες), 16.07.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2020:563 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

ΔΕΕ C-550/18, Επιτροπή/Ιρλανδία (Καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες), 16.07.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: E. Tanchev, ECLI:EU:C:2020:564 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Οι δύο υπό σχολιασμό αποφάσεις αφορούν προσφυγές λόγω παράβασης ασκηθείσες από την Επιτροπή κατά της Ρουμανίας και της Ιρλανδίας με τις οποίες ζητείται από το Δικαστήριο να διαπιστώσει ότι τα καθ' ύλην κράτη μέλη, παραλείποντας να θεσπίσουν μέτρα μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο των διατάξεων της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, σχετικά με την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες ή για τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, παραβίασαν τις υποχρεώσεις που υπέχουν από το άρθρο 67 αυτής. Επιπλέον, ζητείται από το Δικαστήριο να επιβάλει υποχρέωση καταβολής κατ' αποκοπήν ποσού με βάση το άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, λόγω της παράβασης της υποχρέωσης κοινοποίησης στην Επιτροπή των μέτρων μεταφοράς της ως άνω Οδηγίας.

Το άρθρο 67 της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ προέβλεπε τη μεταφορά των διατάξεων αυτής στο εσωτερικό των κρατών μελών το αργότερο έως τις 26 Ιουνίου 2017, ορίζοντας ταυτόχρονα ότι τα εν λόγω μέτρα μεταφοράς θα πρέπει να περιέχουν ρητή αναφορά στην Οδηγία ή να συνοδεύονται από την αναφορά αυτή κατά τη δημοσίευσή τους.

Η Ρουμανία δεν προέβη σε οποιαδήποτε κοινοποίηση μέτρων μεταφοράς της Οδηγίας κατά τη λήξη της προθεσμίας του άρθρου 67 αυτής, με αποτέλεσμα η Επιτροπή να απευθύνει προειδοποιητική επιστολή στο εν λόγω κράτος μέλος στις 19 Ιουλίου 2017. Δεδομένου ότι από την απάντηση της Ρουμανίας στην προειδοποιητική επιστολή προέκυψε ότι τα μέτρα μεταφοράς βρισκόνταν ακόμη απλώς υπό επεξεργασία, η Επιτροπή απηύθυνε αιτιολογημένη γνώμη στο εν λόγω κράτος μέλος στις 8

Δεκεμβρίου 2017, τάσσοντας προθεσμία δύο μηνών για τη συμμόρφωση με τις απαιτήσεις της Οδηγίας.

Σε ό,τι αφορά την Ιρλανδία, ενώ προέβη στην κοινοποίηση, στις 23 Φεβρουαρίου, μέτρων μεταφοράς της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ, η Επιτροπή έκρινε ότι τα κοινοποιηθέντα μέτρα μεταφοράς αφορούν μόνο ένα άρθρο της Οδηγίας και επομένως είναι ελλιπή, με συνέπεια να απευθύνει αιτιολογημένη γνώμη προς το εν λόγω κράτος μέλος στις 19 Ιουλίου 2017. Από την απάντηση της Ιρλανδίας προέκυψε ότι τα μέτρα μεταφοράς της Οδηγίας βρισκόνταν ακόμη υπό επεξεργασία και η Επιτροπή απηύθυνε στο συγκεκριμένο κράτος μέλος αιτιολογημένη γνώμη στις 8 Μαρτίου 2018, τάσσοντας προθεσμία δύο μηνών για τη συμμόρφωση με τις απαιτήσεις της Οδηγίας.

Εκτιμώντας ότι κανένα από τα δύο κράτη μέλη δεν έλαβε τα αναγκαία μέτρα για τη μεταφορά της Οδηγίας ούτε προέβη σε κοινοποίηση των μέτρων αυτών, η Επιτροπή άσκησε τις δύο υπό σχολιασμό προσφυγές. Αρχικά, στα αιτήματα της Επιτροπής περιλαμβανόταν και η επιβολή χρηματικής ποινής στη Ρουμανία και την Ιρλανδία ύψους 21.974,40 και 17.190,60 ευρώ ανά ημέρα, αντίστοιχα, ωστόσο στη συνέχεια παραιτήθηκε από τα εν λόγω αιτήματα καθώς και τα δύο κράτη μέλη προέβησαν στην πλήρη μεταφορά της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ και η ημερήσια χρηματική ποινή καθίστατο πλέον άνευ αντικειμένου.

Αρχικά, το Δικαστήριο εξετάζει την παράβαση που προβάλλεται με βάση το άρθρο 258 ΣΛΕΕ, λαμβάνοντας ως κρίσιμο χρόνο για την εκτίμηση της εν λόγω παράβασης την ημερομηνία συμμόρφωσης που τάχθηκε με την αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής, δηλαδή την 8η Φεβρουαρίου 2018 για τη Ρουμανία και την 8η Μαΐου 2018 για την Ιρλανδία, και επισημαίνει ότι μεταγενέστερα γεγονότα, όπως η πλήρης μεταφορά της Οδηγίας στο εσωτερικό των κρατών μελών μετά τις ως άνω ημερομηνίες, δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη. Επιπλέον, το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι για την ορθή μεταφορά της Οδηγίας απαιτείται θετική πράξη των κρατών μελών και αναφορά των εθνικών διατάξεων στις σχετικές διατάξεις της Οδηγίας, με αποτέλεσμα τα κράτη μέλη να μην μπορούν να επικαλεστούν ήδη υφιστάμενα εθνικά μέτρα που είχαν ληφθεί προς μεταφορά των προηγούμενων Οδηγιών 2005/60/ΕΚ και 2006/70/ΕΚ. Το Δικαστήριο καταλήγει, επομένως, ότι η Ρουμανία και η Ιρλανδία, παραλείποντας να θεσπίσουν μέτρα μεταφοράς της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ μέχρι τις 8 Φεβρουαρίου 2018 και τις 8 Μαΐου 2018, αντίστοιχα, και, κατά συνέπεια, παραλείποντας να ανακοινώσουν τα μέτρα αυτά στην Επιτροπή, παρέβησαν της υποχρεώσεις που υπέχουν με βάση το άρθρο 67 της εν λόγω Οδηγίας.

Δεύτερον, το Δικαστήριο συνεχίζει εξετάζοντας τη δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ στις υπό κρίση προσφυγές. Από την ερμηνεία της φράσης

«υποχρέωσή του να ανακοινώσει τα μέτρα μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο», που περιλαμβάνεται στο συγκεκριμένο άρθρο, προκύπτει ότι ακόμα και σε περίπτωση κατά την οποία το κράτος μέλος προβεί σε ανακοίνωση μέτρων μεταφοράς της Οδηγίας, εναπόκειται στην Επιτροπή να αποδείξει ότι προδήλως δεν έχουν ληφθεί μέτρα για τη μεταφορά ορισμένων διατάξεων της Οδηγίας ή ότι τα ληφθέντα μέτρα δεν καλύπτουν το σύνολο του εδάφους του εν λόγω κράτους μέλους, προκειμένου να επιβληθούν χρηματικές κυρώσεις με βάση το άρθρο 260 παρ. 3, χωρίς ωστόσο το Δικαστήριο να μπορεί να εξετάσει το αν τα ληφθέντα μέτρα διασφαλίζουν όντως την ορθή μεταφορά της Οδηγίας στο εθνικό δίκαιο. Συνεπώς, και με δεδομένο ότι από τη Ρουμανία δεν ανακοινώθηκε κανένα μέτρο μεταφοράς ενώ από την Ιρλανδία ανακοινώθηκαν μέτρα μεταφοράς μόνο μίας διάταξης της Οδηγίας, το Δικαστήριο καταλήγει ότι οι παραβάσεις των δύο κρατών εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Επιπλέον, το Δικαστήριο επισημαίνει την ευρεία διακριτική ευχέρεια που διαθέτει η Επιτροπή στο πλαίσιο των διαδικασιών των άρθρων 258 και 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, με αποτέλεσμα να μην υποχρεούται να αιτιολογήσει ειδικώς την απόφασή της να ζητήσει την επιβολή κυρώσεων με βάση το άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ.

Τρίτον, το Δικαστήριο εξετάζει την επιβολή υποχρέωσης καταβολής κατ' αποκοπήν ποσού σε σχέση με τα δύο καθ' ων κράτη μέλη και, συγκεκριμένα, τον τρόπο υπολογισμού του ποσού αυτού. Αρχικά, αναφέρεται στον σκοπό του άρθρου 260 παρ. 3, ο οποίος συνίσταται τόσο στο να παρακινήθούν τα κράτη μέλη να θεσπίσουν το συντομότερο δυνατόν τα αναγκαία μέτρα για τη μεταφορά της Οδηγίας και την παύση της παράβασης όσο και στην ευέλικτη και ταχεία επιβολή χρηματικών κυρώσεων για τις τελεσθείσες παραβάσεις, και ο οποίος εξυπηρετείται με διαφορετικό τρόπο από τα δύο είδη κυρώσεων που προβλέπονται, ήτοι την ημερήσια χρηματική ποινή και το κατ' αποκοπήν ποσό. Επομένως, το γεγονός ότι μετά την άσκηση της προσφυγής από την Επιτροπή έληξε η παράβαση εκ μέρους της Ρουμανίας και της Ιρλανδίας με την υιοθέτηση μέτρων μεταφοράς της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ δεν καθιστά την επιβολή υποχρέωσης καταβολής κατ' αποκοπήν ποσού δυσανάλογη. Ως προς τον υπολογισμό του προς επιβολή ποσού, το Δικαστήριο χρησιμοποιεί τρία κριτήρια και, συγκεκριμένα, τη σοβαρότητα της παράβασης, τη διάρκεια αυτής και την ικανότητα πληρωμής του καθ' ου κράτους μέλους.

Σε σχέση με τη σοβαρότητα της παράβασης, επισημαίνεται ότι η θέσπιση και ανακοίνωση στην Επιτροπή μέτρων μεταφοράς μιας Οδηγίας αποτελούν ουσιώδεις υποχρεώσεις των κρατών μελών, ενώ η παράλειψη υιοθέτησης μέτρων, όπως αυτά που προβλέπει η Οδηγία 2015/849/ΕΕ για την προστασία του χρηματοπιστωτικού συστήματος από τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δρα-

στηριότητες ή τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, μπορεί να έχει σοβαρές συνέπειες στα δημόσια και ιδιωτικά συμφέροντα της Ένωσης, με αποτέλεσμα οι παραβάσεις της Ρουμανίας και της Ιρλανδίας, εν προκειμένω, να πρέπει να θεωρηθούν ιδιαίτερος σοβαρές. Η σοβαρότητα των παραβάσεων ενισχύεται από το γεγονός ότι, κατά την ταχθείσα με την αιτιολογημένη γνώμη της Επιτροπής ημερομηνία, η μεν Ρουμανία δεν είχε υιοθετήσει κανένα μέτρο μεταφοράς, η δε Ιρλανδία είχε προβεί στη μεταφορά μίας μόνο διάταξης της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ στο εθνικό της δίκαιο. Σε ό,τι αφορά τη διάρκεια της παράβασης, το Δικαστήριο ορίζει ως ημερομηνία έναρξης της περιόδου που πρέπει να ληφθεί υπόψη για τον υπολογισμό του ύψους του κατ' αποκοπήν ποσού την ημερομηνία λήξης της προθεσμίας μεταφοράς που προβλέπεται στη σχετική Οδηγία, δηλαδή, εν προκειμένω, την 26η Ιουνίου 2017. Η επιλογή της συγκεκριμένης ημερομηνίας για τον προσδιορισμό του επιβλητέου κατ' αποκοπήν ποσού διασφαλίζει την πρακτική αποτελεσματικότητα τόσο του άρθρου 260 παρ. 3, το οποίο αποσκοπεί στην παροχή ισχυρότερου κινήτρου στα κράτη μέλη για τη μεταφορά των Οδηγιών στην εθνική έννομη τάξη τους εντός των προθεσμιών που καθορίζονται από τον νομοθέτη της Ένωσης, όσο και των διατάξεων των Οδηγιών σχετικά με τη θέσπιση ημερομηνιών και τη μεταφορά τους στο εθνικό δίκαιο. Η ημερομηνία λήξης της παράβασης είναι η ημερομηνία κατά την οποία η Οδηγία 2015/849/ΕΕ μεταφέρθηκε πλήρως στο εσωτερικό των δύο κρατών μελών, δηλαδή η 29η Ιουλίου 2019 για τη Ρουμανία και η 3η Δεκεμβρίου 2019 για την Ιρλανδία. Τέλος, σε σχέση με το τρίτο κριτήριο, δηλαδή την ικανότητα πληρωμής του εκάστοτε κράτους μέλους, το Δικαστήριο αναφέρει ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) του κράτους μέλους, όπως ισχύει κατά τον χρόνο εξέτασης των πραγματικών περιστατικών από το Δικαστήριο. Με βάση τα ως άνω κριτήρια, το Δικαστήριο επέβαλε υποχρέωση καταβολής κατ' αποκοπήν ποσού ύψους 3.000.000 ευρώ στη Ρουμανία και 2.000.000 ευρώ στην Ιρλανδία.

Παρατηρήσεις

Έλλη Τσιτσιπά*

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η μεταφορά των διατάξεων των Οδηγιών στην εσωτερική έννομη τάξη αποτελεί μια από τις πιο ουσιώδεις υποχρεώσεις των κρατών μελών προκειμένου να διασφαλιστεί η ομοιόμορφη και ενιαία εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Η μη έγκαιρη, ατελής ή μη ορθή μεταφορά συνι-

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγίνη», ΚΔΕΟΔ

στούν περιπτώσεις παράβασης της εν λόγω υποχρέωσης και μπορούν να οδηγήσουν στην ενεργοποίηση της διαδικασίας του άρθρου 258 ΣΛΕΕ εκ μέρους της Επιτροπής, αποτελώντας, μάλιστα, ένα μεγάλο ποσοστό των παραβάσεων των υποχρεώσεων των κρατών μελών¹. Ειδικότερη κατηγορία παράβασης που σχετίζεται με τη μη μεταφορά Οδηγίας είναι αυτή της παράλειψης ανακοίνωσης προς την Επιτροπή των μέτρων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο. Η παράβαση αυτή, σύμφωνα με το προστεθέν με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, δύναται να οδηγήσει το Δικαστήριο στην επιβολή χρηματικών κυρώσεων στο καθ' ου κράτος μέλος ταυτόχρονα με την απόφασή του επί της προσφυγής, χωρίς δηλαδή να χρειαστεί να ακολουθηθεί η διαδικασία της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 260 ΣΛΕΕ. Η νέα αυτή διάταξη εγείρει ποικίλα ζητήματα και έχει τύχει μέχρι στιγμής πολύ μικρής νομολογιακής επεξεργασίας από το Δικαστήριο, με αποτέλεσμα η υπό σχολιασμό απόφαση να έχει εξέχουσα σημασία.

II. Η θέσπιση και ο σκοπός του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ

Η κωλυσιεργία και η απροθυμία των κρατών μελών να λάβουν τα μέτρα που είναι αναγκαία για τη μεταφορά των διατάξεων μιας Οδηγίας στο εσωτερικό τους δίκαιο αποτελούσε και εξακολουθεί να αποτελεί ένα συχνό φαινόμενο το οποίο μπορεί να οδηγήσει στη διακύβευση της ομοιόμορφης, ενιαίας και αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης. Σε περίπτωση μη μεταφοράς μιας Οδηγίας σε ένα ή περισσότερα κράτη μέλη, το βάρος εφαρμογής και υλοποίησης των πολιτικών της Ένωσης κατανέμεται ανισομερώς στα υπόλοιπα κράτη μέλη δημιουργώντας ένα φαινόμενο "free-riding"², ενώ και ο σκοπός που επιδιώκεται με την υιοθέτηση Οδηγιών, η εναρμόνιση των εθνικών δικαίων, τίθεται σε κίνδυνο³.

Η σημασία της μεταφοράς μιας Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο και, ιδίως, οι συνέπειες της έλλειψης αυτής οδήγησαν, άλλωστε, το Δικαστήριο στην ανάπτυξη της θεμελιώδους νομολογίας του για την υποχρέωση σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας του εθνικού δικαίου⁴, για το άμεσο αποτέλεσμα των διατάξεων των Οδηγιών⁵, αλλά και για την ευθύνη του κράτους μέλους προς αποζημίωση λόγω

μη κανονικής μεταφοράς της Οδηγίας⁶.

Η Επιτροπή, ως θεματοφύλακας των Συνθηκών και του δικαίου της Ένωσης, μπορεί, με τη σειρά της, να εκκινήσει τη διαδικασία της προσφυγής λόγω παράβασης του άρθρου 258 ΣΛΕΕ σε περιπτώσεις μη εμπρόθεσμης ή μη κανονικής μεταφοράς μιας Οδηγίας στο εσωτερικό ενός κράτους μέλους, διαδικασία η οποία ωστόσο είναι χρονοβόρα. Με το ισχύον πριν τη Συνθήκη της Λισσαβόνας καθεστώς, ωστόσο, η επιβολή χρηματικών κυρώσεων σε ένα κράτος μέλος για τη συγκεκριμένη παράβαση απαιτούσε χρόνια και την εκκίνηση δύο διαφορετικών διαδικασιών, αυτή του άρθρου 258 ΣΛΕΕ και, εφόσον το καθ' ου κράτος μέλος δεν ελάμβανε τα αναγκαία μέτρα για την εκτέλεση της απόφασης του Δικαστηρίου που αναγνώριζε την παράβαση, αυτή του τότε άρθρου 228 ΣΕΚ (πλέον 260 ΣΛΕΕ). Η ανάγκη να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση πιο αποτελεσματικά οδήγησε στην προσθήκη μιας επιπλέον παραγράφου στο άρθρο 260 ΣΛΕΕ, η οποία παρέχει τη δυνατότητα στην Επιτροπή, όταν ασκεί προσφυγή με βάση το άρθρο 258 ΣΛΕΕ για παράβαση που συνίσταται στην παράλειψη ανακοίνωσης των μέτρων μεταφοράς μιας Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο, να ζητήσει και την επιβολή χρηματικής ποινής ή κατ' αποκοπήν ποσού, προσδιορίζοντας ταυτόχρονα και το ύψος του⁷. Σε αυτή την περίπτωση, εφόσον το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι το καθ' ου κράτος μέλος προέβη όντως στην παράβαση που του καταλογίζεται, η χρηματική κύρωση θα επιβληθεί με την ίδια απόφαση που διαπιστώνει την παράβαση, η οποία πλέον αποκτά και καταψηφιστικό χαρακτήρα. Η ταχύτερη επιβολή κυρώσεων σε αυτές τις περιπτώσεις θεωρήθηκε ότι θα αποτελέσει κίνητρο για τα κράτη μέλη να προβαίνουν στην εμπρόθεσμη μεταφορά των διατά-

1. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 560.

2. T. KÖNIG / B. LUETGERT, Troubles with Transposition? Explaining Trends in Member-State Notification and the Delayed Transposition of EU Directives, *British Journal of Political Science*, 2009, σ. 196.

3. S. PRECHAL, *Directives in EC Law* 23, 2nd ed., Oxford University Press, 2005.

4. ΔΕΚ C-106/89, *Marleasing/Comercial Internacional de Alimentación*, 13.11.1990, ECLI:EU:C:1990:395, σκ. 8.

5. ΔΕΚ 41/74, *Van Duyn/Home Office*, 04.12.1974, ECLI:EU:C:1974:133, σκ. 12-13.

6. ΔΕΚ C-6/90, *Francovich και Bonifaci/Italia*, 19.11.1991, ECLI:EU:C:1991:428.

7. Προσοχή χρήζουν, εν προκειμένω, οι διαφορές της νέας παραγράφου του άρθρου 260 ΣΛΕΕ με την προϋπάρχουσα δεύτερη παράγραφο αυτού. Στη διαδικασία του άρθρου 260 παρ. 2, η Επιτροπή υποχρεούται να προσδιορίσει το ποσό της χρηματικής ποινής ή του κατ' αποκοπήν ποσού που θα επιβάλει το Δικαστήριο, χωρίς ωστόσο το τελευταίο να δεσμεύεται από τον εν λόγω προσδιορισμό. Αντίθετα, στο πλαίσιο του άρθρου 260 παρ. 3, η Επιτροπή «μπορεί» να υποδείξει το ύψος της προς επιβολή κύρωσης και, εφόσον το κάνει, το Δικαστήριο δεσμεύεται κατ' ανώτατο όριο από το ποσό που υπέδειξε η Επιτροπή και δεν δύναται να επιβάλει μεγαλύτερη χρηματική κύρωση. Μάλιστα, στις υπό σχολιασμό αποφάσεις, το Δικαστήριο αναφέρει ότι, στο πλαίσιο του άρθρου 260 παρ. 3, δεσμεύεται τόσο από το ύψος όσο και από το είδος των χρηματικών κυρώσεων που προτείνει η Επιτροπή (σκ. 52 και 62, αντίστοιχα), αντίθετα από τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchev στις υποθέσεις C-549/18, *Επιτροπή/Ρουμανία (Καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες)*, 05.11.2020, ECLI:EU:C:2020:173, σημ. 50-59 και C-550/18, *Επιτροπή/Ιρλανδία (Καταπολέμηση της νομιμοποίησης εσόδων από παράνομες δραστηριότητες)*, 05.11.2020, ECLI:EU:C:2020:175, σημ. 51-57.

ξων των Οδηγιών και, συνεπώς, ότι θα συμβάλλει στην αντιμετώπιση των φαινομένων αδράνειας και αδιαφορίας που είχαν παρατηρηθεί κατά το παρελθόν⁸.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι η Επιτροπή απολαμβάνει και στο πλαίσιο του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, όπως άλλωστε συμβαίνει εν γένει στο πλαίσιο της προσφυγής λόγω παράβασης, ευρεία διακριτική ευχέρεια. Έτσι, δεν μπορεί να προβληθεί ως επιχείρημα από το καθ' ου κράτος μέλος ότι υπάρχουν κι άλλα κράτη μέλη που παραβίασαν την υποχρέωση ανακοίνωσης των μέτρων μεταφοράς της Οδηγίας, ούτε μπορεί να αξιωθεί από την Επιτροπή να αιτιολογήσει την απόφασή της να κινηθεί ή όχι τη συγκεκριμένη διαδικασία κατά ενός κράτους μέλους⁹, ενώ δεν επηρεάζουν την εφαρμογή του συγκεκριμένου άρθρου οι εκτιμήσεις που οδήγησαν την Επιτροπή στην εκκίνηση της διαδικασίας¹⁰.

III. Ο ορισμός της «υποχρέωσης ανακοίνωσης μέτρων μεταφοράς»

Το πεδίο εφαρμογής της παρ. 3 του άρθρου 260 ΣΛΕΕ είναι πολύ συγκεκριμένο και αναφέρεται μόνο σε παραβάσεις της υποχρέωσης ανακοίνωσης των μέτρων μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο μιας Οδηγίας η οποία θεσπίστηκε σύμφωνα με νομοθετική διαδικασία. Επομένως, δεν περιλαμβάνει περιπτώσεις παράλειψης ανακοίνωσης μέτρων μεταφοράς Οδηγιών οι οποίες είναι μη νομοθετικές ή περιπτώσεις κατά τις οποίες έχουν ληφθεί και ανακοινωθεί προς την Επιτροπή μεν μέτρα μεταφοράς, αυτά ωστόσο αποδεικνύεται ότι είναι μη προσήκοντα/ανεπαρκή προς την επίτευξη του επιδιωκόμενου από την Οδηγία σκοπού¹¹.

Προκειμένου να διευκρινίσει, μεταξύ άλλων, το περιεχόμενο της έννοιας «υποχρέωση ανακοίνωσης μέτρων μεταφοράς», η Επιτροπή εξέδωσε μια Ανακοίνωση σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ¹². Στην εν λόγω Ανακοίνωση, η Επιτροπή επισημαίνει ότι η προστεθείσα με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας διαδικασία περιλαμβάνει τόσο περιπτώσεις παντελούς απουσίας ανακοίνωσης οποιουδήποτε μέτρου μεταφοράς όσο και

περιπτώσεις που ανακοινώθηκαν μέτρα ορισμένων μόνο διατάξεων της Οδηγίας ή μέτρα που δεν καλύπτουν το σύνολο της εδαφικής επικράτειας του καθ' ου κράτους μέλους¹³. Η ερμηνεία αυτή του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ επιβεβαιώθηκε και από το Δικαστήριο στην εμβληματική του για το συγκεκριμένο άρθρο απόφαση στην υπόθεση *Επιτροπή/Βέλγιο*, κοινώς γνωστή ως απόφαση για τα υψίρρυθμα δίκτυα¹⁴. Λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό θέσπισης της συγκεκριμένης διάταξης, ο οποίος συνίσταται τόσο στην παρακίνηση των κρατών μελών να παύσουν το συντομότερο δυνατό την παράβαση θεσπίζοντας και ανακοινώνοντας τα μέτρα μεταφοράς μιας Οδηγίας όσο και στην πιο ευέλικτη και ταχεία επιβολή χρηματικών κυρώσεων για το συγκεκριμένο είδος παραβάσεων¹⁵, το Δικαστήριο έκρινε ότι μια ερμηνεία της έννοιας «υποχρέωση ανακοίνωσης μέτρων μεταφοράς», η οποία θα καταλάμβανε μόνο τις περιπτώσεις παντελούς απουσίας ανακοίνωσης μέτρων μεταφοράς, θα οδηγούσε σε διακύβευση της πρακτικής αποτελεσματικότητας του άρθρου 260 παρ. 3¹⁶. Πράγματι, σε μια τέτοια περίπτωση, θα μπορούσε ένα κράτος μέλος να προβεί στην ανακοίνωση μέτρου μεταφοράς μίας και μόνο διάταξης της επίμαχης Οδηγίας και να στερήσει έτσι από την Επιτροπή τη δυνατότητα άσκησης της ταχύτερης και πιο ευέλικτης διαδικασίας του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ.

Ως προς τη μερική ανακοίνωση μέτρων μεταφοράς, προβληματισμό δημιουργεί αν θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ποσότητα ή η βαρύτητα των διατάξεων που δεν μεταφέρθηκαν στο εσωτερικό δίκαιο, ιδίως υπό το ακόλουθο ενδεχόμενο¹⁷: ένα κράτος μέλος παραλείπει να υιοθετήσει και να ανακοινώσει μέτρα μεταφοράς ενός μεγάλου αριθμού διατάξεων μιας Οδηγίας, οι οποίες, ωστόσο, έχουν δευτερεύουσα σημασία και, επομένως, μπορεί να κινηθεί σε βάρος του η διαδικασία του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ και να επιβληθούν χρηματικές κυρώσεις ταχύτερα. Ένα άλλο κράτος μέλος έχει προβεί στην υιοθέτηση και κοινοποίηση μέτρων μεταφοράς που αντιστοιχούν σε όλες τις διατάξεις της ίδιας Οδηγίας, ωστόσο το μέτρο μεταφοράς μιας διάταξης με βαρύνουσα σημασία για τη συνολική εφαρμογή της Οδηγίας είναι μη προσήκον και αντίθετο προς τον σκοπό που επιδιώκεται από αυτήν. Στο δεύτερο αυτό κράτος μέλος, ωστόσο, θα μπορούν να επιβληθούν χρηματικές κυρώσεις μόνο μετά την άσκηση προσφυγής με βάση το άρθρο 258 ΣΛΕΕ και στη συνέχεια με βάση το άρθρο 260 παρ. 2 και, επομένως,

8. Αναλυτικότερα για τις αλλαγές που επέφερε η Συνθήκη της Λισσαβόνας στην επιβολή χρηματικών κυρώσεων με βάση το άρθρο 260 ΣΛΕΕ, βλ. S. PEERS, *Sanctions for Infringement of EU Law after the Treaty of Lisbon*, *European Public Law*, 2012, σ. 33.

9. Σκ. 49-50 και 59-60, αντίστοιχα, των δύο σχολιαζόμενων αποφάσεων. Βλ. αναλυτικά και τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα E. Tachev, ό.π., σημ. 43 επ. και σημ. 45 επ., αντίστοιχα.

10. Σκ. 55 και 65, αντίστοιχα, των σχολιαζόμενων αποφάσεων.

11. Και για τις δύο αυτές περιπτώσεις μπορεί να ακολουθηθεί η διαδικασία του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, όπως και σε κάθε άλλου είδους προσφυγή λόγω παράβασης.

12. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Εφαρμογή του άρθρου 260 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2011 C 12/1.

13. *Ibid*, παρ. 19.

14. ΔΕΕ C-543/17, *Επιτροπή/Βέλγιο (Άρθρο 260, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ – Υψίρρυθμα δίκτυα)*, 08.07.2019, ECLI:EU:C:2019:573.

15. *Ibid*, σκ. 52.

16. *Ibid*, σκ. 53.

17. Βλ., ειδικότερα, S. GÁSPÁR-SZILÁGYI, *What constitutes “Failure to Notify” National Measures?*, *EPL*, 2013, σ. 294.

μπορεί να καθυστερήσει αρκετά χρόνια, κατά τα οποία η Οδηγία δεν θα επιτυγχάνει πλήρως τον σκοπό της στο εν λόγω κράτος μέλος. Ο συγκεκριμένος προβληματισμός είναι πράγματι ιδιαίτερα ενδιαφέρων, ωστόσο χρήζει δύο επισημάνσεων. Πρώτον, όλες οι διατάξεις μιας Οδηγίας έχουν την ίδια βαρύτητα και αξία, ακόμα κι αν στην πράξη ορισμένες εφαρμόζονται συχνότερα. Δεύτερον, ο εν λόγω προβληματισμός αναφέρεται μάλλον στην αποτελεσματικότητα, ταχύτητα και ευελιξία επιβολής κυρώσεων με βάση το άρθρο 260 παρ. 2 και όχι στο άρθρο 260 παρ. 3, του οποίου η Επιτροπή μπορεί να κάνει χρήση εφόσον διαπιστωθεί παράβαση, ολική ή μερική, της υποχρέωσης ανακοίνωσης μέτρων μεταφοράς, ανεξαρτήτως της ποσότητας ή της βαρύτητας των μη μεταφερθέντων διατάξεων. Άλλωστε, ας μην ξεχνάμε ότι, όπως στο 258 ΣΛΕΕ, έτσι και στο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, η Επιτροπή απολαμβάνει ευρείας διακριτικής ευχέρειας.

Επιπλέον, στην απόφαση των υψίρρυθμων δικτύων, το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας συνδυαστικά το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ σχετικά με την υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας, το άρθρο 17 ΣΕΕ σχετικά με τον ρόλο και την αποστολή της Επιτροπής, και το άρθρο 260 παρ. 3, έκρινε ότι η υποχρέωση ενός κράτους να ανακοινώσει μέτρα μεταφοράς μιας Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο συνίσταται στη διαβίβαση αρκούντως σοβαρών και σαφών πληροφοριών για τη μεταφορά της Οδηγίας. Η ανακοίνωση του κράτους μέλους θα πρέπει να αναφέρει το εθνικό μέτρο μεταφοράς που αντιστοιχεί σε κάθε διάταξη της Οδηγίας, περιλαμβάνοντας, εάν κρίνεται αναγκαίο, και πίνακα αντιστοιχίας¹⁸. Με βάση τις πληροφορίες αυτές, η Επιτροπή διενεργεί έναν *prima facie* έλεγχο προκειμένου να διαπιστώσει εάν προδήλως δεν έχουν ληφθεί όλα τα μέτρα μεταφοράς ή εάν δεν καλύπτουν το σύνολο της επικράτειας του κράτους μέλους¹⁹.

Αυτός ο *prima facie* έλεγχος που διενεργεί η Επιτροπή είναι αναγκαίος προκειμένου να διασφαλιστεί ότι τα κράτη μέλη δε θα προβαίνουν σε τυπικές ή συμβολικές ανακοινώσεις μέτρων μεταφοράς μιας Οδηγίας προκειμένου να αποφύγουν την εφαρμογή του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, επικαλούμενα άσχετες διατάξεις του εθνικού δικαίου ή, όπως συμβαίνει στις υπό σχολιασμό υποθέσεις, επικαλούμενα ήδη υπάρχουσες διατάξεις, ενώ η Οδηγία απαιτεί την υιοθέτηση νέων²⁰.

18. ΔΕΕ C-543/17, ό.π., σκ. 59.

19. Η απόφαση για τα υψίρρυθμα δίκτυα αποτελεί ένα παράδειγμα μεταφοράς της Οδηγίας κατά τρόπο που δεν καλύπτει το σύνολο της επικράτειας του κράτους μέλους, καθώς το Βέλγιο είχε λάβει μέτρα μεταφοράς ορισμένων διατάξεων της Οδηγίας αφορώντα μόνο την Περιφέρεια Βρυξελλών-Πρωτευούσης (σκ. 12-13 της απόφασης).

20. Σχετικά με τη διαδικασία που ακολουθείται από την Επιτροπή στις προσφυγές που εμπίπτουν στο άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, βλ. E. VÁRNAY, *Sanctioning Under Article 260 (3) TFEU: Much Ado About Nothing?*, EPL, 2017, σ. 306 επ.

Η περίπτωση μη ανακοίνωσης μέτρων μεταφοράς, η οποία στην πράξη ταυτίζεται με τη μη μεταφορά της Οδηγίας, θα πρέπει να διακρίνεται σαφώς από την περίπτωση μη ορθούς μεταφοράς, στην οποία εφαρμόζεται το άρθρο 258 ΣΛΕΕ²¹. Είναι, λοιπόν, πιθανό το κράτος μέλος να προβεί σε ανακοίνωση μέτρων μεταφοράς, τα οποία θα περάσουν τον *prima facie* έλεγχο που διενεργεί η Επιτροπή, αλλά στη συνέχεια να αποδειχθεί ότι δεν ήταν προσηκόντα για την επίτευξη του σκοπού που επιδιώκει η Οδηγία. Σε αυτήν την περίπτωση, είναι προφανές ότι το άρθρο 260 παρ. 3 δεν τυγχάνει εφαρμογής.

IV. Ο τρόπος υπολογισμού του ποσού των χρηματικών κυρώσεων και η χρονική διάρκεια της παράβασης

Η υπό σχολιασμό απόφαση έχει ιδιαίτερη σημασία, ιδίως σε σχέση με τον προσδιορισμό της χρονικής διάρκειας της παράβασης και τα χρονικά σημεία έναρξης ή λήξης αυτής, επί τη βάση των οποίων γίνεται στη συνέχεια και ο υπολογισμός του ποσού των κυρώσεων.

1. Το είδος των επιβαλλόμενων κυρώσεων και ο τρόπος υπολογισμού τους

Οι χρηματικές κυρώσεις που μπορεί να επιβάλλει το Δικαστήριο με βάση το άρθρο 260 ΣΛΕΕ, είτε πρόκειται για τη δεύτερη είτε πρόκειται για την τρίτη παράγραφο αυτού, είναι δύο, και, συγκεκριμένα, η ημερήσια χρηματική ποινή και το ποσό κατ' αποκοπήν. Τα δύο αυτά είδη ποινών έχουν, ιδίως στο πλαίσιο του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, ως σκοπό να παρακινήσουν τα κράτη μέλη να συμμορφώνονται ταχέως με τις προθεσμίες μεταφοράς που τίθενται από τις Οδηγίες και, εφόσον συντελεστεί παράβαση, να την άρουν το συντομότερο δυνατό, και λειτουργούν συμπληρωματικά το ένα με το άλλο, με αποτέλεσμα να μπορούν να επιβληθούν και σωρευτικά, ανάλογα με τις περιστάσεις της κάθε υπόθεσης²².

Ειδικότερα, η ημερήσια χρηματική ποινή επιβάλλεται εφόσον εξακολουθεί να υφίσταται η παράβαση κατά τον χρόνο εξέτασης των πραγματικών περιστατικών από το Δικαστήριο και στόχος της είναι να κινητοποιήσει το καθ' ου κράτος μέλος να συμμορφωθεί το ταχύτερο δυνατό με τις υποχρεώσεις του και την απόφαση του Δικαστηρίου. Το κατ' αποκοπήν ποσό επιβάλλεται, αντιθέτως, ακόμα κι αν έχει λήξει η παράβαση καθώς ο χαρακτήρας του είναι αποτρεπτικός και έχει ως σκοπό την αποφυγή παρόμοιων παραβάσεων στο μέλλον²³ και την αποτίμη-

21. Η διάκριση αυτή, βέβαια, μπορεί στην πράξη να αποδειχθεί δυσχερής. Βλ. σχετικά P. WENNERAS, *Sanctions against Member States under Article 260 TFEU: alive, but not kicking?*, CML Rev., 2012, σ. 167.

22. Βλ. ΔΕΚ C-304/02, *Επιτροπή/Γαλλία*, 12.06.2005, ECLI:EU:C:2005:444, σκ. 80 επ., αλλά και την Ανακοίνωση της Επιτροπής, Εφαρμογή του άρθρου 260 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ό.π., παρ. 20.

23. P. WENNERAS, ό.π., σ. 156 επ.

ση των συνεπειών της παράβασης του κράτους μέλους²⁴. Το συγκεκριμένο είδος ποινής αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε περιπτώσεις μακροχρόνιων παραβάσεων οι οποίες λήγουν λίγο πριν τη διαδικασία ενώπιον του ΔΕΕ, και στις οποίες δεν θα μπορούσε να επιβληθεί ημερήσια χρηματική ποινή. Κατά συνέπεια, το κράτος μέλος δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι η από μέρους του λήξη της παράβασης καθιστά την επιβολή κατ' αποκοπήν ποσού δυσανάλογη²⁵.

Ως προς τον υπολογισμό των επιβαλλόμενων κυρώσεων, η Επιτροπή αναφέρει στην Ανακοίνωσή της ότι, κατ' αρχήν, ακολουθείται ο ίδιος τρόπος υπολογισμού με τις κυρώσεις που επιβάλλονται στο πλαίσιο του άρθρου 260 παρ. 2 ΣΛΕΕ²⁶, επί τη βάση τριών κριτηρίων: της σοβαρότητας της παράβασης, της διάρκειάς της και της ικανότητας αποπληρωμής του καθ' ου κράτους μέλους. Το Δικαστήριο μέχρι στιγμής χρησιμοποιεί τα συγκεκριμένα κριτήρια και τη μέθοδο υπολογισμού που προκρίνει η Επιτροπή, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι οι σχετικές Ανακοινώσεις της τελευταίας είναι δεσμευτικές. Το Δικαστήριο, στο πλαίσιο του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, δεσμεύεται μόνο ως προς το ανώτατο όριο της χρηματικής κύρωσης που προτείνει η Επιτροπή με την προσφυγή της.

Ως προς τη σοβαρότητα της παράβασης, αξίζει να επισημανθεί ότι η μεταφορά μιας Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο αποτελεί μια από τις πιο ουσιαστικές υποχρεώσεις για τα κράτη μέλη, η παράβαση της οποίας θεωρείται ιδιαίτερα σοβαρή, ειδικά όταν συνδέεται με την προστασία του χρηματοπιστωτικού συστήματος, όπως στις υπό κρίση προσφυγές²⁷. Τη σοβαρότητα της παράβασης ενισχύει, εν προκειμένω, το γεγονός ότι η Ρουμανία δεν είχε λάβει κανένα μέτρο μεταφοράς, ενώ η Ιρλανδία προέβη στη μεταφορά μίας και μόνο διάταξης της Οδηγίας²⁸. Ενώ, λοιπόν, η υιοθέτηση και κοινοποίηση μέτρων μεταφοράς για ορισμένες μόνο διατάξεις της Οδηγίας δεν μπορεί να οδηγήσει στον αποκλεισμό της δυνατότητας της Επιτροπής να ζητήσει την επιβολή κυρώσεων με βάση το άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ, μπορεί ωστόσο να ληφθεί υπόψη από το Δικαστήριο στο πλαίσιο εκτίμησης της σοβαρότητας της τελεσθείσας παράβασης.

Ως προς το κριτήριο της ικανότητας αποπληρωμής του κάθε κράτους μέλους, πρέπει να επισημανθεί ότι η Επιτροπή προέβη πρόσφατα σε τροποποίηση του σχετικού

συντελεστή με νεότερη Ανακοίνωσή της²⁹, ενώ το Δικαστήριο προκρίνει ως βαρύνον στοιχείο για τον προσδιορισμό του εν λόγω κριτηρίου την πρόσφατη εξέλιξη στο ΑΕΠ του εκάστοτε κράτους μέλους³⁰. Τέλος, το κριτήριο της χρονικής διάρκειας της παράβασης παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση με την υιοθέτηση και κοινοποίηση μέτρων μεταφοράς ενώ εκκρεμεί η προσφυγή και αναλύεται αμέσως κατωτέρω.

2. Οι συνέπειες της μεταφοράς της Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο ενώ εκκρεμεί η προσφυγή – χρονική διάρκεια της παράβασης

Σκοπός της προδικασίας του άρθρου 258 ΣΛΕΕ είναι να δοθεί στο κράτος μέλος η ευκαιρία να άρει την παραβίαση εντός της τασσόμενης με την αιτιολογημένη γνώμη προθεσμία, χωρίς να χρειαστεί η εμπλοκή του Δικαστηρίου. Εφόσον η προθεσμία αυτή παρέλθει χωρίς το κράτος μέλος να συμμορφωθεί με τις υποχρεώσεις του που πηγάζουν από το δίκαιο της Ένωσης, η Επιτροπή μπορεί να προσφύγει πλέον στο Δικαστήριο, ενώ η παράβαση «παγώνει» πλέον στην ημερομηνία λήξης της προθεσμίας της αιτιολογημένης γνώμης, υπό την έννοια ότι μεταγενέστερη άρση της παραβίασης δεν μπορεί να προβληθεί από το κράτος μέλος προς αντίκρουση της προσφυγής. Στις υπό κρίση υποθέσεις, τα δύο κράτη μέλη κοινοποίησαν μετά τη λήξη της προθεσμίας που τάχθηκε στο καθένα με την αιτιολογημένη γνώμη μέτρα μεταφοράς της Οδηγίας 2015/849/ΕΕ. Τα μέτρα αυτά, πέραν του γεγονότος ότι δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη από το Δικαστήριο για την απόρριψη της προσφυγής, καθώς κοινοποιήθηκαν αρκετά μετά τη λήξη της ταχθείσας με την αιτιολογημένη γνώμη προθεσμίας, δεν περιελάμβαναν καμία αναφορά στην Οδηγία 2015/849/ΕΕ, όπως απαιτούνταν, και επομένως δεν ήταν αρκετά για την άρση της παράβασης³¹.

Εφόσον ληφθούν και κοινοποιηθούν από το καθ' ου κράτος μέτρα μεταφοράς που ικανοποιούν τον *prima facie* έλεγχο της Επιτροπής ενώ εκκρεμεί η προσφυγή, όπως συνέβη στις υπό κρίση υποθέσεις για τη μεν Ρουμανία στις 21 Ιουνίου 2019, για τη δε Ιρλανδία στις 3 Δεκεμβρίου 2019, αυτά φυσικά δεν μπορούν να οδηγήσουν σε απόρριψη της προσφυγής, είναι ωστόσο κρίσιμα για τον προσδιορισμό της χρονικής διάρκειας της παράβασης και, επομένως, του ύψους του κατ' αποκοπήν ποσού που θα επιβληθεί.

Ως σημείο έναρξης της παράβασης για τον υπολογισμό του κατ' αποκοπήν ποσού θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η

24. Σκ. 66 και 76, αντίστοιχα, των σχολιαζόμενων αποφάσεων.

25. Ibid, σκ. 67 και 77, αντίστοιχα.

26. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Εφαρμογή του άρθρου 260 παράγραφος 3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ό.π., παρ. 23-28.

27. Βλ. σκ. 73 και 83, αντίστοιχα, των δύο σχολιαζόμενων αποφάσεων.

28. Ibid, σκ. 75 και 85, αντίστοιχα.

29. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Τροποποίηση της μεθόδου υπολογισμού για τα κατ' αποκοπήν ποσά και τις ημερήσιες χρηματικές ποινές που προτείνει η Επιτροπή στις διαδικασίες επί παραβάσει ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C/2019/1396, ΕΕ 2019 C 70/1.

30. Βλ. σκ. 85 και 97, αντίστοιχα, των δύο σχολιαζόμενων αποφάσεων.

31. Ibid, σκ. 19-26 και 30-38, αντίστοιχα.

ημερομηνία λήξης της προθεσμίας μεταφοράς που τάσσει η σχετική Οδηγία³². Η διαπίστωση αυτή δεν έρχεται σε αντίθεση με τη προγενέστερη απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση των υψίρρυθμων δικτύων, στην οποία είχε κρίνει ότι για τον υπολογισμό του ύψους της χρηματικής ποινής θα πρέπει να θεωρείται ως χρονικό σημείο έναρξης της παράβασης η ημερομηνία λήξης της προθεσμίας που είχε τάξει η Επιτροπή στο καθ' ου κράτος μέλος με την αιτιολογημένη γνώμη της³³.

Η διαφοροποίηση ανάμεσα στα δύο είδη κυρώσεων έγκειται, αφενός, στη διαφορετική λειτουργία και φύση μεταξύ χρηματικής ποινής και κατ' αποκοπήν ποσού και, αφετέρου, στη διαφύλαξη της πρακτικής αποτελεσματικότητας των διατάξεων των Οδηγιών που προβλέπουν τις προθεσμίες μεταφοράς αυτών στο εσωτερικό δίκαιο. Πράγματι, ο υπολογισμός του κατ' αποκοπήν ποσού με αφετηρία την ημερομηνία λήξης της προθεσμίας μεταφοράς της Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά και να παρέχει στα κράτη μέλη το κατάλληλο κίνητρο ώστε να υιοθετούν και να κοινοποιούν τα μέτρα μεταφοράς εντός της προβλεπόμενης στην Οδηγία προθεσμίας. Επιπλέον, αντίθετη ερμηνεία θα συνεπαγόταν κατ' ουσίαν την ύπαρξη μιας δεύτερης προθεσμίας μεταφοράς της Οδηγίας, η οποία θα ήταν κατ' όλα εξαρτώμενη από την ταχύτητα εκκίνησης της διαδικασίας του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ από μέρους της Επιτροπής³⁴. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο όχι μόνο θα έθετε σε κίνδυνο την ομοιόμορφη και ενιαία εφαρμογή της σχετικής Οδηγίας και εν γένει την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, αλλά επιπλέον θα οδηγούσε σε διαφορετική μεταχείριση των διεπόμενων από την Οδηγία καταστάσεων, ανάλογα με το εάν ένα κράτος μέλος έχει προβεί στη μεταφορά της Οδηγίας ή όχι.

Τέλος, είναι αυτονόητο ότι ως ημερομηνία λήξης της παράβασης εκλαμβάνεται η ημερομηνία κατά την οποία έχουν υιοθετηθεί και κοινοποιηθεί τα μέτρα μεταφοράς όλων των διατάξεων της σχετικής Οδηγίας, δηλαδή εν προκειμένω στις 21 Ιουνίου 2019 για τη Ρουμανία και στις 3 Δεκεμβρίου 2019 για την Ιρλανδία³⁵. Η υιοθέτηση και κοινοποίηση μέτρων μεταφοράς για ένα μεγάλο μέρος των διατάξεων της Οδηγίας σε προγενέστερο χρονικό

διάστημα, όπως συνέβη εν προκειμένω στην περίπτωση της Ιρλανδίας η οποία μέχρι τις 29 Νοεμβρίου 2019 είχε παραλείψει να θεσπίσει μέτρα μεταφοράς για τέσσερις μόνο από τις διατάξεις της Οδηγίας, αποτελεί παράγοντα που μπορεί να ληφθεί υπόψη κατά την εκτίμηση της σοβαρότητας της παράβασης, χωρίς ωστόσο να δύναται να μειώσει τη χρονική διάρκεια της παράβασης³⁶.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Το άρθρο 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ μπορεί να αποτελέσει έναν πολύ σημαντικό μοχλό κινητοποίησης των κρατών μελών ως προς την εμπρόθεσμη και όσο το δυνατόν ταχύτερη μεταφορά των Οδηγιών στην εσωτερική έννομη τάξη. Οι διευκρινίσεις που παρέσχε το Δικαστήριο στην απόφαση των υψίρρυθμων δικτύων σε σχέση με τον ορισμό της «υποχρέωσης ανακοίνωσης μέτρων μεταφοράς», αλλά και αυτές που δίνονται με τις δύο υπό σχολιασμό αποφάσεις αναφορικά με τον προσδιορισμό της χρονικής διάρκειας της παράβασης και τον υπολογισμό του επιβαλλόμενου κατ' αποκοπήν ποσού, μπορεί να έρχονται δέκα χρόνια μετά τη θέσπιση του συγκεκριμένου άρθρου, ωστόσο είναι καίριες για την εφαρμογή του στην πράξη. Η κρίση του Δικαστηρίου στις δύο προσφυγές κατά της Ρουμανίας και της Ιρλανδίας διασφαλίζει την αποτελεσματικότητα τόσο του άρθρου 260 παρ. 3 ΣΛΕΕ όσο και των διατάξεων των Οδηγιών σχετικά με την προθεσμία μεταφοράς τους στο εσωτερικό δίκαιο. Το κατά πόσον τα κατ' αποκοπήν ποσά των 3.000.000 και 2.000.000 ευρώ που υποβλήθηκαν στα καθ' ων κράτη μέλη σε συνδυασμό με τις κρίσεις του Δικαστηρίου για το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 260 παρ. 3 και τον υπολογισμό των επιβλητέων κυρώσεων μπορούν να λειτουργήσουν πράγματι αποτρεπτικά για την επανάληψη παρόμοιων παραβάσεων από τα ίδια ή άλλα κράτη μέλη είναι κάτι, ωστόσο, που απομένει να φανεί στο μέλλον.

► Ευνοϊκές φορολογικές αποφάσεις τύπου “tax rulings” για ενδοομιλικές συναλλαγές και κρατικές ενισχύσεις

Η χορήγηση επιλεκτικού πλεονεκτήματος μέσω αποφάσεων τύπου “tax rulings” τεκμηριώνεται όταν η Επιτροπή αποδεικνύει ότι, βάσει συγκεκριμένων οικονομικών στοιχείων, οι αποφάσεις αυτές δεν τηρούν την αρχή των ίσων αποστάσεων (“arm’s length principle”)

κρατικές ενισχύσεις – απόφαση που κηρύσσει την ενίσχυση ασυμβίβαστη και παράνομη – διαταγή ανάκτησης – φορολογικές αποφάσεις (“tax rulings”) – επιλεκτικά φορολογικά πλεονεκτήματα – αρχή των ίσων αποστάσεων (“arm’s length principle”)

32. Ibid, σκ. 79 και 90, αντίστοιχα.

33. ΔΕΕ C-543/17, ό.π., σκ. 88.

34. Βλ. σκ. 81 και 92, αντίστοιχα, των δύο σχολιαζόμενων αποφάσεων.

35. Αξιοσημείωτο είναι ότι η λήξη της παράβασης για την Ιρλανδία έλαβε χώρα μόλις μία εβδομάδα πριν την επ' ακροατηρίω συζήτηση. Στην περίπτωση που τα κράτη μέλη δεν είχαν προβεί στη άρση της παραβίασης, οι επιβαλλόμενες κυρώσεις θα υπολογίζονταν μέχρι τον χρόνο εξέτασης των πραγματικών περιστάσεων από το Δικαστήριο, δηλαδή την ημερομηνία της επ' ακροατηρίω συζήτησης. Βλ. ΔΕΕ C-543/17, ό.π., σκ. 87 και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Ε. Tanchev στις δύο σχολιαζόμενες αποφάσεις, ό.π., σημ. 73 επ. και 71 επ., αντίστοιχα.

36. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Ε. Tanchev στην υπόθεση C-550/18, ό.π., σημ. 75.

ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-778/16 και T-892/16, Ιρλανδία/Επιτροπή, 27.07.2020, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: M. Vander Woude, Εισηγητής: S. Spyropoulos, ECLI:EU:T:2020:338 – Προσφυγές ακυρώσεως

Η Ιρλανδία θέσπισε ειδικές φορολογικές ρυθμίσεις (αποφάσεις τύπου “tax rulings”) υπέρ δύο εταιρειών μελών του αμερικανικού Ομίλου “Apple”, της “Apple Sales International” (ASI) και της “Apple Operations Europe” (AOE), οι οποίες δεν είχαν τη φορολογική τους κατοικία σε αυτήν και, συνεπώς, θεωρούνταν βάσει του ιρλανδικού φορολογικού δικαίου ως αλλοδαπές εταιρείες. Στην πραγματικότητα, οι εταιρείες αυτές δεν είχαν φορολογική κατοικία σε καμία χώρα, καθώς η έδρα τους ήταν εικονική. Η ASI διέθετε ένα υποκατάστημα στην Ιρλανδία που ήταν υπεύθυνο για την προμήθεια τελικών προϊόντων με την επωνυμία της Apple από κατασκευαστές τρίτων και συνδεδεμένων μερών, για δραστηριότητες διανομής που σχετίζονταν με την πώληση προϊόντων της Apple στην περιφέρεια ΕΜΑΑ (Ευρώπη, Μέση Ανατολή και Αφρική) και στις περιφέρειες Ασίας-Ειρηνικού, Αφρικής, Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής, για διαδικτυακές πωλήσεις, καθώς και για παροχή υπηρεσιών logistics και εξυπηρέτησης μετά την πώληση. Αντίστοιχα, η AOE είχε δικό της υποκατάστημα στην Ιρλανδία που αναλάμβανε την κατασκευή και συναρμολόγηση μιας εξειδικευμένης σειράς προϊόντων υπολογιστών της Apple, όπως iMac επιτραπέζιους υπολογιστές, φορητούς υπολογιστές MacBook και άλλα αξεσουάρ υπολογιστών, τα οποία διένειμε σε συνδεδεμένα μέρη στην περιφέρεια ΕΜΑΑ.

Βάσει του ιρλανδικού φορολογικού συστήματος, οι αλλοδαπές εταιρείες φορολογούνται στην Ιρλανδία για όλα τα έσοδα που προκύπτουν άμεσα ή έμμεσα μέσω είτε υποκαταστήματος είτε θυγατρικής εταιρείας. Με τις επίμαχες αποφάσεις τύπου “tax rulings”, οι ιρλανδικές φορολογικές αρχές αποφάσισαν να καταλογίσουν μόνον ένα μικρό μέρος των εμπορικών κερδών της ASI και της AOE στα ιρλανδικά υποκαταστήματά τους και να το φορολογήσουν στην Ιρλανδία, ενώ το υπόλοιπο επιμερίστηκε στα «κεντρικά γραφεία» των μητρικών εταιρειών ASI και AOE.

Η Επιτροπή, κινώντας αυτεπαγγέλτως επίσημη διαδικασία έρευνας σχετικά με την πιθανότητα ύπαρξης κρατικών ενισχύσεων, έκρινε ότι, βάσει της εγκεκριμένης προσέγγισης του ΟΟΣΑ για την κατανομή των κερδών, στην περίπτωση της ASI και της AOE, τα κέρδη που προκύπτουν από τις άδειες διανοητικής ιδιοκτησίας (ΔΙ) για τα προϊόντα της Apple πρέπει να καταλογιστούν στα ιρλανδικά υποκαταστήματά τους, αφού οι μητρικές εταιρείες ASI και AOE δεν διαθέτουν υπαλλήλους ή εγκαταστάσεις προς τον σκοπό χρήσης και εκμετάλλευσης αυτών των περιουσιακών στοιχείων. Περαιτέρω, η Επιτροπή επεσήμανε ότι, ακόμη και εάν ο καταμερισμός των κερδών

είναι ορθός, οι ιρλανδικές φορολογικές αρχές είχαν υποπέσει σε διάφορα μεθοδολογικά σφάλματα κατά τον υπολογισμό του ύψους του φορολογητέου κέρδους, παραβαίνοντας την αρχή των ίσων αποστάσεων ή αρχή του πλήρους ανταγωνισμού (“arm’s length principle”), η οποία απαιτεί το ύψος των κερδών του υποκαταστήματος να υπολογίζεται σύμφωνα με τους όρους της αγοράς, δηλαδή σε σχέση με τα κέρδη που αναμένεται ότι θα είχε το υποκατάστημα εάν ήταν χωριστή και ανεξάρτητη επιχείρηση με τις ίδιες ή παρεμφερείς δραστηριότητες υπό τις ίδιες ή παρεμφερείς συνθήκες που ισχύουν μεταξύ ανεξάρτητων επιχειρήσεων. Μάλιστα, η Επιτροπή διαπίστωσε ότι, επειδή οι μητρικές εταιρείες δεν έχουν φορολογική κατοικία σε καμία χώρα, ο όμιλος “Apple” απαλλάχθηκε από την καταβολή φόρου για το μεγαλύτερο μέρος των επίμαχων κερδών. Συνεπώς, η Επιτροπή κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η Ιρλανδία χορήγησε παράνομες και μη συμβατές κρατικές ενισχύσεις προς τις ASI και AOE και διέταξε την Ιρλανδία να τις ανακτήσει.

Κατά της απόφασης της Επιτροπής στράφηκε τόσο η Ιρλανδία όσο και οι εταιρείες ASI και AOE, υποστηρίζοντας ότι η Επιτροπή δεν κατόρθωσε να αποδείξει ότι οι ιρλανδικές φορολογικές αρχές, εκδίδοντας τις προσβαλλόμενες φορολογικές αποφάσεις, χορήγησαν, πράγματι, επιλεκτικό οικονομικό πλεονέκτημα προς τις εν λόγω επιχειρήσεις, καθώς και ότι η Επιτροπή δεν θα έπρεπε να έχει χρησιμοποιήσει τα μεθοδολογικά εργαλεία του ΟΟΣΑ.

Σχετικά, το ΓεΔΕΕ διευκρίνισε ότι η Επιτροπή μπορεί να χρησιμοποιεί την αρχή των ίσων αποστάσεων, εφόσον έχει ενσωματωθεί στο εθνικό φορολογικό σύστημα αναφοράς, καθώς και την εγκεκριμένη προσέγγιση του ΟΟΣΑ για τον επιμερισμό των κερδών, προκειμένου να στοιχειοθετήσει την ύπαρξη κρατικής ενίσχυσης. Ωστόσο, διαπίστωσε ότι η Επιτροπή δεν εφάρμοσε σωστά τις εν λόγω μεθόδους, επειδή βάσισε τα συμπεράσματά της σε υποθετικές κρίσεις, με αποτέλεσμα να μην τεκμηριώνεται η ύπαρξη κρατικής ενίσχυσης. Συνακόλουθα, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής λόγω ελλείπουσ απόδειξης της πλήρωσης όλων των προϋποθέσεων του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ και, συγκεκριμένα, της ύπαρξης επιλεκτικού πλεονεκτήματος.

Παρατηρήσεις

Γεωργία Βασιλειάδου*

I. Το δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων ως μέσο ελέγχου του φορολογικού ανταγωνισμού

* LL.M, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜοΚΕ

Η φορολογία αποτελεί έναν από τους ελάχιστους τομείς του δικαίου όπου τα κράτη μέλη έχουν διατηρήσει την εθνική τους κυριαρχία¹ ως προς τη διαμόρφωση των κανόνων άμεσης φορολόγησης των φυσικών και νομικών προσώπων που διαμένουν ή έχουν την εγκατάστασή τους σε αυτά, υπό τον περιορισμό της τήρησης του δικαίου και των γενικών αρχών της ΕΕ². Αλλά, και ως προς την έμμεση φορολογία, όπως είναι ο Φ.Π.Α.³, η ΕΕ έχει περιορισμένη εξουσία, δεδομένου ότι για τη θέσπιση κάθε νέου μέτρου απαιτείται ομοφωνία μεταξύ των κρατών μελών της, σύμφωνα με το άρθρο 113 ΣΛΕΕ.

Στο επίκεντρο της φορολογικής πολιτικής που έχει αναπτύξει η ΕΕ βρίσκεται η εξουδετέρωση του φορολογικού ανταγωνισμού, που οδηγεί στη δημιουργία άνισων όρων ανταγωνισμού και διαταράσσει την ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς⁴. Προκειμένου, επομένως, να μπορέσει η ΕΕ να περιορίσει αυτά τα φαινόμενα, κινητοποιεί όλα τα εργαλεία που έχει στη διάθεσή της, μεταξύ των οποίων βρίσκονται και οι κανόνες κρατικών ενισχύσεων. Βάσει αυτών των κανόνων, η Επιτροπή μπορεί να εμποδίζει την εφαρμογή άμεσων ή έμμεσων φορολογικών μέτρων, εφόσον αποδειχθεί ότι συνιστούν κρατικές ενισχύσεις κατά την έννοια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ. Σύμφωνα με την Ανακοίνωση της Επιτροπής για την έννοια της κρατικής ενίσχυσης⁵, ένα μέτρο, ανεξαρτήτως αντικειμένου, μπορεί να συνιστά κρατική ενίσχυση εφόσον πληροί σωρευτικά όλα τα κριτήρια του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, δηλαδή όταν μέσω αυτού του μέτρου χορηγείται από το κράτος και με κρατικούς πόρους προς μια επιχείρηση ένα οικονομικό πλεονέκτημα το οποίο είναι επιλεκτικό και μπορεί να επηρεάσει τον ανταγωνισμό και τις συναλλαγές μεταξύ των κρατών μελών. Ως εκ τούτου, φορολογικά μέτρα που είναι γενικά, δηλαδή εντάσσονται

στο γενικό σύστημα φορολογίας του κράτους μέλους, δεν πληρούν το κριτήριο του επιλεκτικού πλεονεκτήματος και, συνεπώς, δεν συνιστούν κρατικές ενισχύσεις⁶. Περαιτέρω, στην ίδια Ανακοίνωση της Επιτροπής διευκρινίζεται ότι η απαλλαγή από την καταβολή φόρων ή εισφορών συνιστά οικονομικό πλεονέκτημα. Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ έχει κρίνει ενδεικτικά ότι η απαλλαγή από φόρο⁷, η μείωση του ποσού των καταβαλλόμενων φόρων και η αναβολή στην προθεσμία καταβολής φόρων⁸ υπέρ ορισμένων επιχειρήσεων μπορούν να αποτελούν κρατικές ενισχύσεις.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η Επιτροπή, παρά την εξουσία που της παρέχει το δίκαιο κρατικών ενισχύσεων να ελέγχει εθνικά φορολογικά μέτρα, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να εκμεταλλευθεί αυτήν την εξουσία, προκειμένου να επιβάλει ενιαίους κανόνες φορολογίας ή να κατευθύνει την εθνική φορολογική νομοθεσία⁹, καθώς αυτό θα αντέβαινε στο κράτος δικαίου¹⁰ αλλά και στον ίδιο τον σκοπό του δικαίου κρατικών ενισχύσεων, ο οποίος συνίσταται στην προστασία του ανταγωνισμού και όχι στην εναρμόνιση των δικαίων των κρατών μελών.

II. Η ιδιαιτερότητα των αποφάσεων τύπου "tax rulings" και η αρχή των ίσων αποστάσεων ("arm's length principle")

Ένα από τα φορολογικά μέτρα που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από άποψη κρατικών ενισχύσεων είναι οι φορολογικές αποφάσεις τύπου "tax rulings". Οι αποφάσεις αυτές αποτελούν δεσμευτικές ή μη συμφωνίες άμεσης φορολογίας μεταξύ των αρμόδιων εθνικών αρχών και των φορολογούμενων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται, συνήθως, διεθνώς. Πρωταρχικός σκοπός τους είναι η αποφυγή της διπλής φορολόγησης αυτών των επιχειρήσεων και η ασφάλεια δικαίου μέσω του εκ των προτέρων καθορισμού της φορολόγησης των κερδών, τα οποία αναμένεται να προκύψουν από συγκεκριμένη

1. Βλ. άρθρα 3 έως 6 ΣΛΕΕ για τις αρμοδιότητες της ΕΕ. Πρβλ. και Ο. ΦΟΡΤΣΑΚΗΣ / Α. ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ, *Φορολογικό Δίκαιο*, 5η εκδ., εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 410.

2. Βλ., ενδεικτικά, ΔΕΚ C-182/08, *Glaxo Wellcome*, 17.09.2009, ECLI:EU:C:2009:559, σκ. 34 και ΔΕΕ C-35/19, *Βελγικό Δημόσιο (Indemnité pour personnes handicapées)*, 24.10.2019, ECLI:EU:C:2019:894, σκ. 31. Πρβλ. και S. KINGSTON, *The Boundaries of Sovereignty: The ECJ's Controversial Role Applying Internal Market Law to Direct Tax Measures*, Cambridge Yearbook of European Legal Studies, τ. 9, 2007, σσ. 287-311.

3. Οδηγία 2006/112/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας, ΕΕ 2006 L 347/1.

4. Βλ., για παράδειγμα, Οδηγία (ΕΕ) 2016/1164 του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2016, για τη θέσπιση κανόνων κατά πρακτικών φοροαποφυγής που έχουν άμεση επίπτωση στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, ΕΕ 2016 L 193/1.

5. Ανακοίνωση της Επιτροπής σχετικά με την έννοια της κρατικής ενίσχυσης όπως αναφέρεται στο άρθρο 107 παράγραφος 1 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης C/2016/2946, ΕΕ 2016 C 262/1.

6. Το ΔΕΕ έχει θεσπίσει έναν έλεγχο τριών σταδίων σχετικά με την επιλεκτικότητα των φορολογικών μέτρων. Βλ. περισσότερα για αυτό το θέμα σε Α. ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ, *Κρατικές ενισχύσεις και φορολογικές αποφάσεις τύπου "tax rulings"*, ΔΕΕτ, 2019, σσ. 936-938.

7. Βλ., ενδεικτικά, ΔΕΚ C-387/92, *Banco Exterior de España*, 15.03.1994, ECLI:EU:C:1994:100, σκ. 14- ΠΕΚ T-222/04, *Ιταλία/Επιτροπή*, 11.06.2009, ECLI:EU:T:2009:194, σκ. 63.

8. Βλ. ΔΕΚ C-66/02, *Ιταλία/Επιτροπή*, 15.12.2005, ECLI:EU:C:2005:768, σκ. 78.

9. Βλ. όμως SA.38373 (Ιρλανδία), παρ. 257, SA.38374 (Ολλανδία), παρ. 264 και SA.37667 (Βέλγιο) παρ. 150, όπου η Επιτροπή έκρινε ότι η αρχή των ίσων αποστάσεων συνιστά μια γενική αρχή ίσης φορολογικής αντιμετώπισης που απορρέει από το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ και, άρα, δεσμεύει τα κράτη μέλη να την ενσωματώσουν στην εθνική τους νομοθεσία.

10. L.L. GORMSEN, *European State Aid and Tax Rulings*, Elgar, 2019, σ. 2.

συναλλαγή¹¹. Στην πράξη, με τις αποφάσεις αυτές οι εθνικές φορολογικές αρχές εγκρίνουν, κατά τρόπο δεσμευτικό ή μη¹², το σύστημα επιμερισμού των κερδών πολυεθνικών ομίλων εταιρειών από συγκεκριμένη συναλλαγή, καθορίζοντας, κατά συνέπεια, τα φορολογητέα κέρδη κάθε εταιρείας μέλους του ομίλου στη συγκεκριμένη χώρα¹³. Στο ελληνικό φορολογικό σύστημα δεν υφίσταται όρος αντίστοιχος του αγγλικού “tax ruling”¹⁴, ωστόσο παρεμφερής δυνατότητα παρέχεται μέσω του άρθρου 22 του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας που προβλέπει την έκδοση ατομικών διοικητικών πράξεων («Συμφωνίες Προέγκρισης Ενδοομιλικών Συναλλαγών») για τον καθορισμό των τιμών των ενδοομιλικών συναλλαγών κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου¹⁵. Οι αποφάσεις τύπου “tax rulings” ως μέτρα που αφορούν την άμεση φορολογία υιοθετούνται, καταρχήν, νόμιμα από τις φορολογικές αρχές των κρατών μελών. Παρόλα αυτά, όπως ισχύει για όλα τα φορολογικά μέτρα, τελούν και αυτές υπό την προϋπόθεση της τήρησης του ευρωπαϊκού δικαίου και των γενικών αρχών που το διέπουν.

Ενόψει της συνεχούς αύξησης¹⁶ των πολυεθνικών εταιρειών που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ και στο πλαίσιο της Ανακοίνωσης της Επιτροπής για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής¹⁷, η Επιτροπή έστρεψε, τα τελευταία χρόνια, το ενδιαφέρον της προς αυτό το είδος των αποφάσεων. Η υπό κρίση υπόθεση αποτελεί μια από τις δεκατρείς υποθέσεις “tax rulings” για τις οποίες η Επιτροπή έχει κινηήσει, μέχρι σήμερα, τη διαδικασία του άρθρου 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Από αυτές, η Επιτροπή έχει κρίνει ότι επτά συνιστούν παράνομες και μη συμβατές κρατικές ενισχύσεις¹⁸ και ότι μόνο μία δεν θέτει ζητήματα κρα-

τικών ενισχύσεων¹⁹. Οι υπόλοιπες πέντε υποθέσεις, οι οποίες αφορούν “tax rulings” του Λουξεμβούργου σχετικά με την εταιρεία “Huhtamäki”²⁰, της Ολλανδίας για την εταιρεία ειδών σπιτιού “Inter IKEA”²¹ και την εταιρεία αθλητικών ειδών “Nike” και του Βελγίου σχετικά με την εταιρεία παραγωγής συστημάτων δόμησης “Knauf”²² και την εταιρεία παροχής εργαλείων συστήματος γεωγραφικών πληροφοριών “Luciad”²³, ερευνώνται ακόμη από την Επιτροπή. Από τις αποφάσεις που έχει λάβει η Επιτροπή, μέχρι σήμερα, μετά την ολοκλήρωση της επίσημης διαδικασίας έρευνας, το ΓεΔΕΕ έχει ακυρώσει τις δύο²⁴ και έχει επικυρώσει μόλις μία²⁵, ενώ για τις υπόλοιπες εκκρεμούν ενώπιόν του αιτήσεις ακύρωσης.

Από όλες τις παραπάνω υποθέσεις “tax rulings” προκύπτει ότι η προϋπόθεση που δυσχεραίνει περισσότερο την Επιτροπή κατά την αξιολόγηση αυτών των συμφωνιών ως κρατικών ενισχύσεων είναι εκείνη της «επιλεκτικότητας»²⁶, την οποία η Επιτροπή διερευνά πάντοτε υπό το πρίσμα της αρχής των ίσων αποστάσεων (“arm’s length principle”) που έχει θεσπίσει ο ΟΟΣΑ. Σύμφωνα με αυτήν την αρχή, όταν μεταξύ δύο συνδεδεμένων επιχειρήσεων «επικρατούν ή επιβάλλονται, στις εμπορικές ή οικονομικές τους σχέσεις, όροι διαφορετικοί από εκείνους που θα είχαν συμφωνηθεί μεταξύ ανεξάρτητων επιχειρήσεων, τότε τα κέρδη τα οποία, χωρίς τους όρους αυτούς, θα είχαν πραγ-

Starbucks, SA.44888/2018 (Λουξεμβούργο) σχετικά με την εταιρεία Engie, SA.38944/2017 (Λουξεμβούργο) σχετικά με την εταιρεία Amazon, SA.37667/2016 (Βέλγιο) σχετικά με το καθεστώς φορολογικής απαλλαγής των πλεοναζόντων κερδών των εταιρειών μελών πολυεθνικών ομίλων και SA.44896/2019 (HB) σχετικά με τη χρηματοδότηση ομίλων ελεγχόμενων αλλοδαπών εταιρειών.

11. Βλ. και παρ. 169 της Ανακοίνωσης της Επιτροπής σχετικά με την έννοια της κρατικής ενίσχυσης C/2016/2946, ό.π.
 12. Α. ΣΑΒΒΑΪΔΟΥ / Β. ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ, Tax rulings και ευρωπαϊκό πλαίσιο περί κρατικών ενισχύσεων, ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ, 2019, σ. 238.
 13. E. TRAVERSA / A. FLAMINI, Fighting Harmful Tax Competition through EU State Aid Law: Will the Hardening of Soft Law Suffice?, EStAL, 2015, σ. 329.
 14. Σ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, «Tax rulings»: Προεκτάσεις στην ελληνική πραγματικότητα, ΘΠΔΔ, 2018, σ. 704.
 15. Πρόκειται για τις λεγόμενες συμφωνίες προέγκρισης τιμολόγησης (Advance Pricing Agreements – APA), οι οποίες, κατά τον Σ. Δημητρίου, εντάσσονται στην ευρύτερη έννοια των αποφάσεων τύπου “tax rulings” (βλ. ibid, σσ. 702-704).
 16. L.L. GORMSEN, ό.π., σ. 3.
 17. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, Δέσμη για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής: Επόμενα βήματα για την επίτευξη πραγματικής φορολόγησης και μεγαλύτερης φορολογικής διαφάνειας στην ΕΕ, COM/2016/023 final.
 18. Πρόκειται, εκτός από την υπό σχολιασμό υπόθεση, για τις υποθέσεις SA.38375/2016 (Λουξεμβούργο) σχετικά με την εταιρεία Fiat, SA.38374/2015 (Ολλανδία) σχετικά με την εταιρεία

19. Βλ. SA.38945/2018 (Λουξεμβούργο) στο Μητρώο Κρατικών Ενισχύσεων της ΓΔ Ανταγωνισμού, όπου κρίθηκε ότι δεν πληρούσαν το κριτήριο του επιλεκτικού πλεονεκτήματος, καθώς η απόφαση τύπου “tax ruling” σχετικά με την εταιρεία McDonald’s αφορούσε εφαρμογή διάταξης της γενικής εθνικής νομοθεσίας σε συνδυασμό με τη Συνθήκη περί Διπλής Φορολόγησης μεταξύ Λουξεμβούργου και ΗΠΑ.
 20. Βλ. SA.50400.
 21. Βλ. SA.46470.
 22. Βλ. SA.54002.
 23. Βλ. SA.53964.
 24. ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-131/16 και T-263/16, Βέλγιο/Επιτροπή, 14.02.2019, ECLI:EU:T:2019:91 (καθεστώς πλεοναζόντων κερδών) και ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-760/15 και T-636/16, Κάτω Χώρες/Επιτροπή, 24.09.2019, ECLI:EU:T:2019:669 (υπόθεση Starbucks).
 25. ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-755/15 και T-759/15, Λουξεμβούργο/Επιτροπή, 24.09.2020, ECLI:EU:T:2019:670 (υπόθεση Fiat).
 26. Βλ. R. LYAL, State aid, tax integration and state sovereignty, σε: C. Panayi / W. Haslehner / E. Traversa (επιμ.), Research Handbook on European Union Taxation Law, Edward Elgar, 2020, σ. 418.

ματοποιηθεί από μία των επιχειρήσεων αυτών, αλλά τελικά δεν πραγματοποιήθηκαν εξαιτίας των ανωτέρω όρων, μπορούν να συμπεριληφθούν στα κέρδη της επιχείρησης αυτής και να φορολογηθούν ανάλογα»²⁷. Με αφορμή τις υποθέσεις “tax rulings” σχετικά με τις εταιρείες Fiat και Starbucks, η Επιτροπή υποστήριξε για πρώτη φορά ότι η αρχή των ίσων αποστάσεων που εφαρμόζει δεν πηγάζει από την Πρότυπη Σύμβαση του ΟΟΣΑ, αλλά απευθείας από το άρθρο 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ και την αρχή της ισότητας, παρόλο που δεν αναφέρεται ρητά στη ΣΛΕΕ²⁸. Βάσει αυτής της ερμηνευτικής προσέγγισης, η Επιτροπή μπορεί να αξιολογεί τέτοιου είδους εθνικά φορολογικά μέτρα υπό το πρίσμα της εν λόγω αρχής, ανεξαρτήτως από το εάν τα κράτη μέλη την έχουν ενσωματώσει στο εθνικό τους δίκαιο²⁹, δεδομένου ότι, η ΣΛΕΕ υπερισχύει της εθνικής νομοθεσίας και είναι δεσμευτική για όλα τα κράτη μέλη³⁰. Η θεώρηση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς, ακόμη και σε επίπεδο ΟΟΣΑ, η αρχή των ίσων αποστάσεων εντάσσεται στο ήπιο δίκαιο (soft law) και, άρα, δεν είναι δεσμευτική για τα κράτη μέλη του. Αντίθετα, κατά την άποψη που διατύπωσε η Επιτροπή, θα έπρεπε όλα τα κράτη μέλη ανεξαιρέτως, όταν θεσπίζουν φορολογικά μέτρα, να ελέγχουν ότι δεν παραβιάζεται η συγκεκριμένη αρχή. Ωστόσο, στην υπό σχολιασμό απόφαση το ΓεΔΕΕ ρητά αρνήθηκε την ύπαρξη μιας τέτοιας γενικής υποχρέωσης των κρατών μελών να εφαρμόζουν την αρχή των ίσων αποστάσεων οριζόντια και σε όλους τους τομείς του εθνικού φορολογικού δικαίου³¹.

Λόγω των ανωτέρω, έχει υποστηριχθεί ότι η ευρεία και αποκλειστική αρμοδιότητα της Επιτροπής να αποφαίνεται επί ζητημάτων συμμόρφωσης των εθνικών φορολογικών μέτρων με το δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων δημιουργεί μια κατάσταση ανασφάλειας δικαίου για τις δραστηριοποιούμενες επιχειρήσεις, η οποία ενδέχεται να καταστήσει την ΕΕ λιγότερο ανταγωνιστική σε επίπεδο παγκόσμιας οικονομίας³².

III. Το βάρος απόδειξης κατά την εφαρμογή της αρχής των ίσων αποστάσεων στις αποφάσεις τύπου “tax rulings”

Στο πλαίσιο του ελέγχου των εθνικών φορολογικών μέτρων από άποψη κρατικών ενισχύσεων, το ΓεΔΕΕ, όπως και στις προηγούμενες αποφάσεις του T-760/15 και T-636/16 (Starbucks)³³ και T-755/15 και T-759/15³⁴ (Fiat), έτσι και στην υπό κρίση υπόθεση, επιβεβαίωσε τη δυνατότητα της Επιτροπής να επικαλείται την αρχή των ίσων αποστάσεων απευθείας βάσει του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ, υπό την προϋπόθεση ότι η αρχή αυτή ενσωματώνεται ρητά ή σιωπηρά στο εθνικό φορολογικό σύστημα αναφοράς³⁵ κατά τον χρόνο θέσπισης των επίμαχων φορολογικών ρυθμίσεων. Σημειωτέον, στην υπό κρίση περίπτωση, όπως δέχθηκε το ΓεΔΕΕ, κατά τον χρόνο λήψης των επίμαχων φορολογικών αποφάσεων η Ιρλανδία δεν είχε συμπεριλάβει, ακόμη, ρητά την αρχή των ίσων αποστάσεων του ΟΟΣΑ στις σχετικές νομοθετικές διατάξεις, αλλά η τήρησή της κατά τον επιμερισμό των φορολογητέων κερδών των υποκαταστημάτων αλλοδαπών εταιρειών προέκυπτε εμμέσως από το πνεύμα αυτών των κανόνων αλλά και από τη σχετική νομολογία των εθνικών δικαστηρίων³⁶. Περαιτέρω, στην υπό σχολιασμό απόφαση, το ΓεΔΕΕ αποδέχθηκε ότι η Επιτροπή δικαιούται να χρησιμοποιεί την αρχή αυτή, προκειμένου να αξιολογεί τον επιμερισμό των κερδών όχι μόνο μεταξύ συνδεδεμένων επιχειρήσεων³⁷, δηλαδή μεταξύ μητρικής και θυγατρικών, όπως είχε κρίνει στις προαναφερόμενες αποφάσεις του, αλλά και εντός της ίδιας εταιρείας, δηλαδή μεταξύ μητρικής και υποκαταστημάτων³⁸, στο μέτρο που τα υποκαταστήματα αλλοδαπών εταιρειών αντιμετωπίζονται φορολογικά από το εφαρμοστέο εθνικό νομοθετικό καθεστώς σαν να ήταν ανεξάρτητες επιχειρήσεις³⁹.

Συνεπώς, το ΓεΔΕΕ, εμμένοντας στη διαμορφωθείσα νομολογία του, δεν αμφισβήτησε την εξουσία της Επιτρο-

27. Βλ. άρθρο 9 της Πρότυπης Σύμβασης του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) για την αποφυγή της διπλής φορολογίας στο πεδίο των φόρων εισοδήματος.

28. Βλ. υποσημ. 1. Προγενέστερα προβλεπόταν ότι η Επιτροπή μπορούσε να χρησιμοποιήσει την αρχή των ίσων αποστάσεων μόνον εφόσον αποτελούσε μέρος του εξεταζόμενου νομοθετικού πλαισίου, πρβλ. Directorate General for Internal Policies, EU State aid law and national tax rulings, 2015, διαθέσιμο σε: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/563453/IPOL_IDA\(2015\)563453_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/563453/IPOL_IDA(2015)563453_EN.pdf) (προσπελάστηκε 15.09.2020).

29. Βλ. Ανακοίνωση Επιτροπής C/2016/2946, ό. π., παρ. 172.

30. L.L. GORMSEN, ό.π., σσ. 43-44.

31. Βλ. σκ. 221 της σχολιαζόμενης απόφασης.

32. A. BAL, Tax Rulings, State Aid and the Rule of Law, σε: R.F.W. van Brederode, Ethics and Taxation, Springer, 2020, σ. 375.

33. Η Επιτροπή δεν έχει ασκήσει αίτηση αναιρέσης κατά της εν λόγω απόφασης.

34. Εκκρεμούν ενώπιον του ΔΕΕ αιτήσεις αναιρέσης της Ιρλανδίας και της εταιρείας Fiat κατά της σχετικής απόφασης του ΓεΔΕΕ με στοιχεία υπόθεσης C-898/19 P και C-885/19 P, αντίστοιχα.

35. ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-760/15 και T-636/16, ό.π., σκ. 143 επ. και ΓεΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-755/15 και T-759/15, ό.π., σκ. 151.

36. Βλ. σκ. 218 της σχολιαζόμενης απόφασης.

37. Ως συνδεδεμένη επιχείρηση νοείται η επιχείρηση στο κεφάλαιο της οποίας ή στη διοίκηση της οποίας συμμετέχει μια άλλη επιχείρηση, δηλαδή πρόκειται για δύο διαφορετικά νομικά πρόσωπα που συνδέονται μεταξύ τους.

38. Βλ. σκ. 205 επ. και 247 της σχολιαζόμενης απόφασης. Σημειώνεται, σχετικά, ότι το υποκατάστημα νομικού προσώπου δεν διαθέτει αυτοτελή νομική προσωπικότητα.

39. Βλ. σκ. 206-207 της σχολιαζόμενης απόφασης.

πής να ελέγχει τις αποφάσεις τύπου “tax rulings”⁴⁰, οι οποίες είναι καταρχήν νόμιμες⁴¹, ούτε και ανέτρεψε τον τρόπο ελέγχου αυτών. Εντόπισε μόνο τις ελλείψεις στην αιτιολόγηση της απόφασης της Επιτροπής κατά το μέρος που έκρινε ότι ο καταμερισμός των κερδών μεταξύ των μητρικών εταιρειών ASI και AOE και των ιρλανδικών υποκαταστημάτων παραβιάζει την αρχή των ίσων αποστάσεων και χορηγεί επιλεκτικό πλεονέκτημα στις ASI και AOE. Συγκεκριμένα, το ΓεΔΕΕ επεσήμανε ότι η Επιτροπή, όταν εφαρμόζει την αρχή των ίσων αποστάσεων, προκειμένου να διαπιστώσει εάν υπήρξε ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση υπέρ μιας επιχείρησης, φέρει εξ ολοκλήρου το βάρος απόδειξης της μη τήρησης της εν λόγω αρχής, στηριζόμενη στα πραγματικά περιστατικά που έχουν τεθεί στη διάθεσή της. Ειδικότερα, στην υπό κρίση υπόθεση, η Επιτροπή όφειλε, κατά το ΓεΔΕΕ, να αποδείξει ότι τα ιρλανδικά υποκαταστήματα των ASI και AOE είχαν εκτελέσει, πράγματι, διοικητικά καθήκοντα και είχαν αναλάβει τους κινδύνους σε σχέση με την εκμετάλλευση των αδειών διανοητικής ιδιοκτησίας για τα προϊόντα της Apple, ώστε να τους καταλογιστούν τα σχετικά κέρδη, και όχι να συνάγει αυτό το συμπέρασμα από την έλλειψη προσωπικού και φυσικής εγκατάστασης των μητρικών εταιρειών⁴² βάσει μιας «προσέγγισης αποκλεισμού»⁴³. Αντίστοιχα, ως προς το ύψος των φορολογητέων κερδών των υποκαταστημάτων, η Επιτροπή όφειλε να επικαλεστεί και να αναλύσει συγκεκριμένα οικονομικά στοιχεία από τα οποία να προκύπτει ότι τα κέρδη που έπρεπε να καταλογιστούν στα ιρλανδικά υποκαταστήματα των ASI και AOE ήταν, τελικά, μεγαλύτερα απ’ αυτά για τα οποία φορολογήθηκαν και όχι να στηριχθεί, απλώς, στο γεγονός ότι οι ιρλανδικές φορολογικές αρχές εφαρμόσαν λανθασμένη μέθοδο για τον υπολογισμό των κερδών⁴⁴. Το ΓεΔΕΕ έκρινε, συναφώς, ότι τα τεκμήρια αυτά δεν αρκούν για να αποδειχθεί ότι με τις επίμαχες φορολογικές αποφάσεις χορηγήθηκε επιλεκτικό πλεονέκτημα στις εταιρείες ASI και AOE, με αποτέλεσμα η απόφαση της Επιτροπής να πάσχει από έλλειψη επαρκούς αιτιολογίας.

Βάσει του σκεπτικού του ΓεΔΕΕ, η Επιτροπή θα πρέπει στο εξής, και, υπό την προϋπόθεση ότι το ΔΕΕ δεν ανατρέψει τη σχολιαζόμενη απόφαση⁴⁵, να διεξάγει μια πιο εμπειριστατωμένη οικονομοτεχνική ανάλυση όσον αφο-

ρά την απόδειξη της μη τήρησης της αρχής των ίσων αποστάσεων και, άρα, της επιλεκτικότητας των εθνικών φορολογικών μέτρων. Θα πρέπει, δηλαδή, να βασίζει την απόφασή της, κυρίως, στα πραγματικά περιστατικά της ερευνώμενης υπόθεσης και λιγότερο στην επίκληση νομικών τεκμηρίων ή γενικών κρίσεων, ώστε να μην υποπέσει ξανά στο ίδιο σφάλμα της ελλιπούς αιτιολόγησης της απόφασής της κατά την αξιολόγηση των υπόλοιπων αποφάσεων τύπου “tax-rulings” για τις οποίες έχει ήδη κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας ή για όσες πρόκειται να ερευνηθεί στο μέλλον. Η υποχρέωση αυτή, πιθανόν, να δυσχεράνει το έργο της Επιτροπής, ιδίως στις περιπτώσεις όπου υπάρχουν ανακρίβειες, ασυνέπειες ή ελλιπείς πληροφορίες σε σχέση με τη διαδικασία της λήψης τέτοιων αποφάσεων από την πλευρά των αρμόδιων φορολογικών αρχών.

IV. Συμπεράσματα και νομοθετικές εξελίξεις

Η απόφαση του ΓεΔΕΕ στην υπό κρίση υπόθεση επιβεβαιώνει, κατ’ ουσίαν, ότι υπάρχουν όρια στην εξουσία της ΕΕ να επεμβαίνει, μέσω των κανόνων κρατικών ενισχύσεων, στα μέτρα άμεσης φορολόγησης που υιοθετούν τα κράτη μέλη, με απώτερο σκοπό την επιβολή ομοιόμορφων κανόνων. Εξάλλου, η εναρμόνιση των φορολογικών συστημάτων των κρατών μελών εκφεύγει του σκοπού του συγκεκριμένου συστήματος ελέγχου. Το δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων περιορίζεται, εκ φύσεως, στον *ad hoc* έλεγχο εθνικών μέτρων για τα οποία η Επιτροπή μπορεί, εφόσον αποδείξει ότι συνιστούν κρατικές ενισχύσεις, να διατάξει, απλώς, την ανάκτηση του ποσού που αντιστοιχεί στο φορολογικό πλεονέκτημα που χορηγήθηκε παράνομα, δηλαδή χωρίς να κοινοποιηθεί προηγουμένως στην Επιτροπή⁴⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή αναζητά άλλους τρόπους επιβολής ομοιόμορφων κανόνων φορολόγησης στο σύνολο των κρατών μελών της ΕΕ, οι οποίοι, αφενός, θα περιορίζουν τη διπλή φορολόγηση, αφετέρου, θα ελαχιστοποιούν τον κίνδυνο της φοροαποφυγής και της ανάπτυσξης ανταγωνιστικών φορολογικών πρακτικών από ορισμένα κράτη μέλη. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή έχει προτείνει τη δημιουργία ενός πανευρωπαϊκού συστήματος υπολογισμού του φορολογητέου εισοδήματος⁴⁷, χρησιμοποιώντας ως νομική βάση το άρθρο 116 ΣΛΕΕ, για την εξάλειψη των στρεβλώσεων του ανταγωνισμού που ενδέχεται να προκύπτουν ενόψει των διαφορετικών εθνικών φορολογικών κανόνων. Βάσει του συγκεκριμένου άρθρου, η εν λόγω πρόταση της Επιτροπής μπορεί να γίνει δεκτή με ειδική πλειοψηφία, δηλαδή με τη σύμφωνη γνώμη των δύο τρίτων των κρατών μελών

40. Ibid, σκ. 109.

41. F. TODHE, The Rise of An (Autonomous) Arm’s Length Principle in EU State Aid Rules?, EStAL, 2019, σ. 249.

42. Βλ. σκ. 333 της σχολιαζόμενης απόφασης.

43. Ibid, σκ. 178.

44. Ibid, σκ. 434-435.

45. Η Επιτροπή άσκησε ήδη αίτηση αναίρεσης ενώπιον του ΔΕΕ (C-465/20 P). Βλ. και το Δελτίο Τύπου της Επιτροπής της 25.09.2020, διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_1746 (προσπελάστηκε 15.09.2020).

46. Πρβλ. και E. TRAVERSA / A. FLAMINI, ό.π., σσ. 330-331.

47. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Προς μια πιο αποτελεσματική και πιο δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων στη φορολογική πολιτική της ΕΕ, COM/2019/8 final, σ. 9.

της ΕΕ, παρακάμπτοντας, έτσι, τον αυστηρότερο κανόνα του άρθρου 115 ΣΛΕΕ που προϋποθέτει την ύπαρξη ομοφωνίας για τη θέσπιση κοινών κανόνων επί θεμάτων που επηρεάζουν τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Με αυτόν τον τρόπο, είναι πιθανόν, η ΕΕ να καταφέρει να εναρμονίσει σε σημαντικό βαθμό τα εθνικά συστήματα άμεσης φορολόγησης. Παράλληλα, η Επιτροπή, επιδιώκοντας, καταρχάς, να διασφαλίσει συνθήκες υγιούς ανταγωνισμού εντός της ενωσιακής αγοράς, θεσπίζει κανόνες που οδηγούν άμεσα ή έμμεσα στην επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής φορολογικής εναρμόνισης μεταξύ των κρατών μελών της. Αυτή η στροφή της Επιτροπής προς νέα νομοθετικά εργαλεία αντικατοπτρίζεται και στην πρόσφατη Λευκή Βίβλο που εξέδωσε σχετικά με την εξασφάλιση ίσων όρων ανταγωνισμού όσον αφορά τις ξένες επιδοτήσεις⁴⁸, καθώς και στη Σύστασή της προς τα κράτη μέλη να μην χορηγούν οικονομική στήριξη σε εταιρείες που συνδέονται με φορολογικούς παραδείσους⁴⁹. Όπως δήλωσε και η Εκτελεστική Αντιπρόεδρος της Επιτροπής με αφορμή την έκδοση της σχολιαζόμενης απόφασης, «η επιβολή των κανόνων κρατικών ενισχύσεων πρέπει να συμβαδίζει με μια αλλαγή στις εταιρικές φιλοσοφίες και τη σωστή νομοθεσία για την αντιμετώπιση των κενών και τη διασφάλιση της διαφάνειας»⁵⁰.

Απομένει, συνεπώς, να δούμε τη στάση που θα κρατήσει το ΔΕΕ στο ζήτημα της εφαρμογής της αρχής των ίσων αποστάσεων στις αποφάσεις τύπου “tax rulings” και εάν, τελικά, θα ανακόψει τον ρυθμό με τον οποίο η Επιτροπή ελέγχει σήμερα αυτού του είδους τα φορολογικά μέτρα. Η πρακτική σημασία αυτής της κρίσης είναι πολύ μεγάλη, καθώς θα καθορίσει το επίπεδο του κινδύνου ανάκτησης που θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους οι πολυεθνικοί όμιλοι κατά την υπαγωγή τους σε ειδικές φορολογικές ρυθμίσεις των κρατών μελών της ΕΕ.

► **Δικαίωμα ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών σε εύλογη αμοιβή η οποία κατανέμεται μεταξύ αυτών και των παραγωγών φωνογραφημάτων**

48. COM/2020/253 final.

49. Σύσταση (ΕΕ) 2020/1039 της Επιτροπής, της 14ης Ιουλίου 2020, σχετικά με την εξάρτηση της κρατικής χρηματοδοτικής στήριξης επιχειρήσεων στην Ένωση από την απουσία δεσμών με μη συνεργάσιμες περιοχές δικαιοδοσίας C/2020/4885, ΕΕ 2020 L 227/76.

50. Βλ. Statement by Executive Vice-President Margrethe Vestager following today's Court judgment on the Apple tax State aid case in Ireland, 15.07.2020, διαθέσιμο σε: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_20_1356 (προσπελάστηκε 15.09.2020).

Αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης ο αποκλεισμός των ερμηνευτών ή των εκτελεστών καλλιτεχνών, υπηκόων τρίτων χωρών, από το δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή από τα κράτη μέλη της Ένωσης. Η θέσπιση περιορισμών του εν λόγω δικαιώματος επιτρέπεται μόνο από τον ενωσιακό νομοθέτη και μόνο κατά τρόπον ώστε η εύλογη αμοιβή να κατανέμεται μεταξύ των παραγωγών φωνογραφημάτων και των ερμηνευτών ή των εκτελεστών καλλιτεχνών, χωρίς να αποκλείονται οι τελευταίοι

δικαιώματα συγγενικά προς την πνευματική ιδιοκτησία – Οδηγία 2006/115/ΕΚ – άρθρο 8 παρ. 2 – δικαίωμα σε εύλογη και ενιαία αμοιβή η οποία κατανέμεται μεταξύ των παραγωγών φωνογραφημάτων και των ερμηνευτών ή των εκτελεστών καλλιτεχνών – συνθήκη για τις εκτελέσεις και τα φωνογραφήματα – άρθρα 4 και 15 – επιφυλάξεις που γνωστοποιούνται από τρίτες χώρες – περιορισμοί του δικαιώματος εύλογης αμοιβής που ανακύπτουν, επί τη βάση αμοιβαιότητας εντός της Ένωσης, από τις ως άνω επιφυλάξεις για τους υπηκόους τρίτων χωρών – άρθρο 17 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – θεμελιώδες δικαίωμα διανοητικής ιδιοκτησίας – άρθρο 52 παρ. 1 – απαίτηση κατά την οποία κάθε περιορισμός πρέπει να προβλέπεται εκ του νόμου, να σέβεται το περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος και να είναι σύμφωνος με την αρχή της αναλογικότητας

ΔΕΕ C-265/19, Recorded Artists Actors Performers, 08.09.2020, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Μ. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: Ε. Tanchev, ECLI:EU:C:2020:677 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπό σχολιασμό απόφαση αφορά το δικαίωμα των ερμηνευτών ή των καλλιτεχνών εκτελεστών σε λήψη εύλογης αμοιβής από τη μετάδοση ηχογραφημένων έργων τους εντός της Ένωσης. Η διαφορά προέκυψε μεταξύ της RAAP (ιρλανδικής εταιρείας συλλογικής διαχείρισης δικαιωμάτων ερμηνευτών και εκτελεστών καλλιτεχνών) και της PPI (επίσης ιρλανδικής εταιρείας συλλογικής διαχείρισης δικαιωμάτων παραγωγών φωνογραφημάτων) κατά το στάδιο σύμβασης η οποία ρυθμίζει τη μεταξύ τους κατανομή των καταβλητέων δικαιωμάτων για τη μετάδοση ηχογραφημένης μουσικής στην Ιρλανδία. Βάσει σύμβασης την οποία συνήψαν οι εν λόγω εταιρείες, η αμοιβή για τα δικαιώματα κατανέμεται στους ερμηνευτές ή εκτελεστές καλλιτέχνες από την PPI αφού έχει ήδη καταβληθεί από τους χρήστες της. Τα συμβαλλόμενα μέρη διαφωνούν ως προς την έκταση εφαρμογής της σύμβασης σε περιπτώσεις μετάδοσης μουσικής που προέρχεται από ερμηνευτή ή καλλιτέχνη εκτελεστή ο οποίος δεν είναι ούτε υπήκοος ούτε κάτοικος κράτους μέλους του ΕΟΧ.

Ειδικότερα, η RAAP υποστηρίζει ότι, βάσει της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ και των διεθνών συνθηκών στις οποίες αυτή

παραπέμπει, τα καταβλητέα δικαιώματα πρέπει να κατανέμονται μεταξύ του παραγωγού του φωνογραφήματος και του ερμηνευτή ή καλλιτέχνη, ανεξαρτήτως της ιθαγένειας και του τόπου κατοικίας του. Αντιθέτως, η PPI επικαλείται το σύστημα που θεσπίζει ο Ιρλανδικός νόμος για το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα (Copyright and Related Rights Act, στο εξής: CRR Act), σύμφωνα με τον οποίο οι ερμηνευτές ή οι καλλιτέχνες, οι οποίοι δεν είναι ούτε υπήκοοι ούτε κάτοικοι κράτους μέλους του ΕΟΧ, δεν δικαιούνται ποσοστό της αμοιβής που κατοχυρώνεται με την Οδηγία 2006/115/ΕΚ και τις διεθνείς συνθήκες στις οποίες αυτή παραπέμπει. Η RAAP, θεωρώντας ανεπαρκή τα καταβληθέντα από την PPI ποσά, άσκησε αγωγή εναντίον της τελευταίας ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Ιρλανδίας.

Το αιτούν δικαστήριο παρατήρησε ότι ο CRR Act, πράγματι, αποκλείει από ερμηνευτές ή καλλιτέχνες, υπηκόους τρίτων χωρών, την είσπραξη ποσοστού επί των καταβλητέων δικαιωμάτων για τη μετάδοση των ηχογραφημένων εκτός του ΕΟΧ έργων τους στην Ιρλανδία. Ειδικότερα, ο εν λόγω αποκλεισμός προκύπτει από τα διαφορετικά κριτήρια που θεσπίζει ο CRR Act ως προς τον καθορισμό των ερμηνευτών ή καλλιτεχνών εκτελεστών και των παραγωγών των φωνογραφημάτων. Συνεπώς, σε περιπτώσεις όπως η υπό κρίση, αποκλείονται οι ερμηνευτές ή οι εκτελεστές καλλιτέχνες από το ποσοστό επί των δικαιωμάτων από μετάδοση έργων, με αποτέλεσμα να λαμβάνουν το σύνολο των καταβλητέων δικαιωμάτων οι παραγωγοί των φωνογραφημάτων. Ενόψει, όμως, του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ, το οποίο ορίζει ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να προβλέπουν δικαίωμα σε εύλογη και ενιαία αμοιβή και την κατανομή αυτής μεταξύ ερμηνευτών ή καλλιτεχνών εκτελεστών και παραγωγών φωνογραφημάτων, καθώς και της απαίτησης για «εθνική μεταχείριση» του άρθρου 4 της Συνθήκης του Παγκόσμιου Οργανισμού Διανοητικής Ιδιοκτησίας για τις εκτελέσεις και τα φωνογραφήματα (WIPO Performances and Phonograms Treaty, στο εξής: WPPT), το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε στο ΔΕΕ τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:

- (i) Σε ποιον βαθμό οφείλουν τα εθνικά δικαστήρια να ερμηνεύουν το άρθρο 8 της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ υπό το πρίσμα της Συνθήκης WPPT, δεδομένου ότι ο όρος «εθνική μεταχείριση» περιλαμβάνεται ρητώς στη Συνθήκη WPPT – της οποίας συμβαλλόμενο μέρος είναι η Ένωση – αλλά όχι στην Οδηγία 2006/115/ΕΚ;
- (ii) Διαθέτουν τα κράτη μέλη εξουσία ως προς τη θέσπιση κριτηρίων για την υπαγωγή ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών στην αντίστοιχη έννοια του άρθρου 8 παρ. 2 της ως άνω Οδηγίας;
- (iii) Διαθέτουν τα κράτη μέλη εξουσία εκτίμησης όταν απαντούν σε επιφύλαξη που έχει διατυπώσει άλλο συμβαλλόμενο μέρος της Συνθήκης WPPT και, εάν ναι, σε ποια έκταση;

(iv) Επιτρέπεται να αποκλείονται οι ερμηνευτές ή οι εκτελεστές καλλιτέχνες από το δικαίωμα εύλογης αμοιβής και να καταβάλλεται αυτή μόνο στους παραγωγούς των φωνογραφημάτων των εκτελέσεων των πρώτων;

Παρατηρήσεις

Μαρία-Χριστίνα Μιχαηλίδου*

I. Η σχέση της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ με τη Συνθήκη WPPT και η ερμηνεία αυτής υπό το πρίσμα της τελευταίας – Η αντιμετώπιση των διεθνών συνθηκών από το ΔΕΕ

Στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα τίθεται ενώπιον του Δικαστηρίου το ζήτημα της σχέσης του ενωσιακού δικαίου και των διεθνών συνθηκών στο επίπεδο ερμηνείας όρων, οι οποίοι, καλούμενοι σε εφαρμογή, περιλαμβάνονται σε συνθήκες στις οποίες έχει προσχωρήσει η Ένωση και επομένως δεσμεύεται στην τήρησή τους, αλλά δεν περιλαμβάνονται σε αντίστοιχο εφαρμοστέο κανόνα ενωσιακού δικαίου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, εφαρμογή έχει η Συνθήκη WPPT, η οποία, μεταξύ άλλων, κατοχυρώνει στο άρθρο 4 παρ. 2 την απαίτηση για εθνική μεταχείριση μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών, ενώ σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου καλείται σε εφαρμογή η Οδηγία 2006/115/ΕΚ, η οποία δεν κάνει απολύτως καμία μνεία σε απαίτηση για εθνική μεταχείριση. Η RAAP και η Επιτροπή υποστηρίζουν την ύπαρξη υποχρέωσης από πλευράς του Ιρλανδικού δικαστηρίου για ερμηνεία της εν λόγω Οδηγίας βάσει του σκοπού της Συνθήκης WPPT, η οποία κατατείνει στην προστασία βάσει του ενωσιακού δικαίου των εκτελεστών ή των καλλιτεχνών ερμηνευτών τρίτων χωρών των οποίων τα έργα μεταδίδονται εντός της Ένωσης. Κατά την Επιτροπή, μάλιστα, πρέπει να ληφθεί υπόψη και η Σύμβαση της Ρώμης για την προστασία ερμηνευτών ή καλλιτεχνών, των παραγωγών φωνογραφημάτων και των οργανισμών ραδιοτηλεόρασης, καθώς παρ' ότι η Ένωση δεν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος, η Σύμβαση έπαιξε καταλυτικό ρόλο στο ιστορικό της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ. Αντιθέτως, η PPI, εμμένοντας στη γραμματική ερμηνεία της Οδηγίας, υποστηρίζει ότι, σε περιπτώσεις όπου συναντώνται στην Οδηγία όροι οι οποίοι περιλαμβάνονται και στις ως άνω διεθνείς συνθήκες, η ερμηνεία της Οδηγίας οφείλει να συνάδει με τις τελευταίες. Στην προκειμένη, όμως, περίπτωση, ελλείπει όρου για «εθνική μεταχείριση» στη διάταξη του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ, δεν ενσωματώνεται η υποχρέωση αυτή στην Οδηγία βάσει των διεθνών συνθηκών.

Στο σημείο αυτό, και προτού εξετασθεί η θέση του Γεν. Εισαγγελέα και τελικά του Δικαστηρίου, αξίζει να γίνει σύ-

* LLM, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

ντομη αναφορά των ιδιομορφιών του ρυθμιστικού πλαισίου των συγγενικών δικαιωμάτων σε επίπεδο διεθνούς και ενωσιακού δικαίου. Καταρχάς, τα συγγενικά δικαιώματα συνίστανται σε ιδιαίτερη κατηγορία δικαιωμάτων που προστατεύουν κατηγορίες δικαιούχων των οποίων η συνεισφορά παρουσιάζει δημιουργικότητα ή τεχνική δεξιότητα χωρίς όμως να πληρούνται οι προϋποθέσεις χαρακτηρισμού της ως «πνευματικού έργου», οπότε και θα λάμβαναν την αντίστοιχη προστασία. Στα συγγενικά δικαιώματα υπάγονται οι εξής κατηγορίες δικαιούχων: (i) οι ερμηνευτές ή οι καλλιτέχνες εκτελεστές, (ii) οι παραγωγοί φωνογραφημάτων, (iii) οι παραγωγοί οπτικοακουστικών έργων και (iv) οι ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί και οι εκδότες εντύπων. Η υπό σχολιασμό απόφαση αφορά το κατοχυρωμένο υπό την Οδηγία 2006/115/EK δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή των δύο πρώτων, οπότε και για τους σκοπούς του παρόντος σχολίου θα αναλυθεί σύντομα το ρυθμιστικό πλαίσιο ως προς τη μεταχείριση αυτών.

Σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, τα συγγενικά δικαιώματα των ερμηνευτών ή καλλιτεχνών και των παραγωγών φωνογραφημάτων ρυθμίζονται, μεταξύ άλλων¹, από τις εξής διεθνείς συμβάσεις τις οποίες επικαλέσθηκε το Δικαστήριο προκειμένου να αποκριθεί στα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου: (i) από τη Σύμβαση της Ρώμης², της οποίας η Ένωση δεν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος οπότε και δεν τυγχάνει εφαρμογής στην υπό ανάλυση υπόθεση και (ii) από τη Συνθήκη WPPT³. Σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου, το ρυθμιστικό πλαίσιο προστασίας του δικαιώματος του δημιουργού και των συγγενικών με αυτό δικαιωμάτων είναι αρκετά περίπλοκο με 9 ισχύουσες Οδηγίες⁴, μεταξύ των

οποίων και η κρίσιμη για το υπό σχολιασμό ζήτημα Οδηγία 2006/115/EK⁵. Το σκηνικό το οποίο έχει διαμορφωθεί τα τελευταία έτη στο πεδίο του κεκτημένου του δικαιώματος του δημιουργού (*copyright acquis*) – η αποσπασματική⁶, δηλαδή, ρύθμιση των δικαιωμάτων με Οδηγίες (*peacemeal harmonisation*), η οποία καταλήγει κατ' ουσία σε εναρμόνιση των εθνικών δικαίων των κρατών μελών και όχι σε ομοιόμορφο δίκαιο και θέσπιση ενωσιακού δικαιώματος, όπως στα υπόλοιπα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας⁷ – συμπαρασύρει με τη σειρά του και τα συγγενικά δικαιώματα εντείνοντας την ανεπαρκή προστασία των δικαιούχων και διαιωνίζοντας την ανασφάλεια δικαίου⁸. Οι παραπάνω αναφερόμενες Οδηγίες για την προ-

ματα στην ψηφιακή ενιαία αγορά και την τροποποίηση των Οδηγιών 96/9/EK και 2001/29/EK, ΕΕ 2019 L 130, (ii) Οδηγία 2006/115/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με το δικαίωμα εκμίσθωσης, το δικαίωμα δανεισμού και ορισμένα δικαιώματα συγγενικά προς την πνευματική ιδιοκτησία στον τομέα των προϊόντων της διανοσίας, ΕΕ 2006 L 376, (iii) Οδηγία 2001/84/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Σεπτεμβρίου 2001, σχετικά με το δικαίωμα παρακολούθησης υπέρ του δημιουργού ενός πρωτότυπου έργου τέχνης ΕΕ 2001 L 272, (iv) Οδηγία 93/83/EOK του Συμβουλίου, της 27ης Σεπτεμβρίου 1993, περί συντονισμού ορισμένων κανόνων όσον αφορά το δικαίωμα του δημιουργού και τα συγγενικά δικαιώματα που εφαρμόζονται στις δορυφορικές ραδιοτηλεοπτικές μεταδόσεις και την καλωδιακή αναμετάδοση, ΕΕ 1993 L 248, (v) Οδηγία 2009/24/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Απριλίου 2009, για τη νομική προστασία των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών, ΕΕ 2009 L 111, (vi) Οδηγία 2004/48/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, σχετικά με την επιβολή των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, ΕΕ 2004 L 157, (vii) Οδηγία 96/9/EOK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαρτίου 1996, σχετικά με τη νομική προστασία των βάσεων δεδομένων, ΕΕ 1996 L 77, (viii) Οδηγία 2011/77/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Σεπτεμβρίου 2011, για τροποποίηση της Οδηγίας 2006/116/EK για τη διάρκεια προστασίας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και ορισμένων συγγενικών δικαιωμάτων, ΕΕ 2011 L 265, (ix) Οδηγία 2014/26/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, για τη συλλογική διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων καθώς και τη χορήγηση πολυεδαφικών αδειών για επιγραμμικές χρήσεις μουσικών έργων στην εσωτερική αγορά, ΕΕ 2014 L 84.

5. Οδηγία 2006/115/EK, *ibid*.

6. Πιο αναλυτικά για το ζήτημα της ρύθμισης του *copyright* και των συγγενικών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο, βλ. Α. KUR / T. DREIER, *European Intellectual Property Law, Text, Cases & Materials*, Edward Elgar, 2013, σ. 246 και T. DREIER / B. HUGENHOLTZ, *Concise European Copyright Law*, Kluwer Law International, 2006.

7. Σε αντίθεση με τη ρύθμιση του *copyright*, στο πεδίο της ευρεσιτεχνίας αλλά και των εμπορικών σημάτων έχει επιτευχθεί πλήρης εναρμόνιση με κατοχύρωση αντίστοιχων ενωσιακών δικαιωμάτων.

8. Το σκηνικό αυτό, το οποίο διαμορφώθηκε κατά βάση ενόσω ίσχυε

1. Συνθήκες που ρυθμίζουν τα συγγενικά δικαιώματα σε επίπεδο διεθνούς δικαίου εκτός από τις εξεταζόμενες από το ΔΕΕ είναι: (i) η Σύμβαση της Βέρνης για την προστασία λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων, 24.07.1971, όπως τροποποιήθηκε την 28.09.1979 και (ii) η Συμφωνία για τα Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας στον Τομέα του Εμπορίου, (TRIPs) του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, 15.04.1994.
2. Διεθνής Σύμβαση περί της προστασίας των ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών, των παραγωγών φωνογραφημάτων και των οργανισμών ραδιοτηλεόρασης, U.N.T.S. 496 1961.
3. Διεθνής Σύμβαση του Παγκόσμιου Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας για τις εκτελέσεις και τα φωνογραφήματα, U.N.T.S. 203 1996.
4. Το ενωσιακό κεκτημένο σε επίπεδο *copyright* και συγγενικών δικαιωμάτων στηρίζεται στις εξής Οδηγίες: (i) Οδηγία 2001/29/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2001, για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία της πληροφορίας, ΕΕ 2019 L 167, το βασικό κωδικοποιητικό κείμενο των δικαιωμάτων του δημιουργού, το οποίο έχει πλέον αντικατασταθεί με τη νέα Οδηγία (ΕΕ) 2019/790 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 17ης Απριλίου 2019, για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώ-

στασία του copyright και των συγγενικών δικαιωμάτων δεν περιλαμβάνουν, μάλιστα, σαφείς ορισμούς του αντικείμενου του προστατευτικού τους πεδίου και, συνεπεία τούτου, παραπέμπουν στις διεθνείς συμβάσεις⁹. Από το παραπάνω έχει γίνει εμφανές ότι ο ενωσιακός νομοθέτης έχει επιλέξει – συνειδητά, όπως υποστηρίζουν αρκετοί αναλυτές – να απέχει από τη ρύθμιση των εν λόγω ζητημάτων επαφιόμενος στην κάλυψη των ρυθμιστικών κενών μέσω της ερμηνείας υπό το πρίσμα των σχετικών διεθνών συνθηκών¹⁰. Το ζητούμενο της κάλυψης των ρυθμιστικών κενών των Οδηγιών καθίσταται όλο και δυσχερέστερο, καθώς οι διεθνείς συνθήκες – ειδικότερα η Σύμβαση της Ρώμης και η Συνθήκη WPPT, οι οποίες καθίστανται κρίσιμες για την υπό σχολιασμό απόφαση – δεν περιλαμβάνουν σαφείς ορισμούς.

Μετά τη σκιαγράφηση του τοπίου ρύθμισης των συγγενικών δικαιωμάτων σε ενωσιακό και διεθνές επίπεδο, ακολουθεί η ανάλυση της θέσης του Γεν. Εισαγγελέα και του Δικαστηρίου ως προς τα δύο πρώτα προδικαστικά ερωτήματα: την ερμηνεία του όρου «εθνική μεταχείριση», η οποία περιλαμβάνεται στη Συνθήκη WPPT αλλά όχι στην Οδηγία 2006/115/EK, και, ελλείψει σχετικού ορισμού στην τελευταία, την εξουσία των κρατών μελών για θέσπιση κριτηρίων καθορισμού των δικαιούχων της εύλογης αμοιβής του άρθρου 8 παρ. 2.

Ο Γεν. Εισαγγελέας τίθεται με το μέρος της RAAP και της Επιτροπής και υπενθυμίζει στις Προτάσεις του ότι η υποχρέωση «εθνικής μεταχείρισης» αποτελούσε ανέκαθεν βάση κάθε πολυμερούς συμφωνίας με αντικείμενο την προστασία των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας και καταλυτικό πλεονέκτημα για την προσχώρηση συμβαλλομένων μερών σε αυτές¹¹. Επιπλέον, δεν προκύπτει από το γράμμα της Οδηγίας ο αποκλεισμός των ερμηνευτών ή καλλιτεχνών εκτελεστών από το πεδίο προστασίας που αυτή εγγυάται, ενώ η προστασία τους συνάδει με τις υποχρεώσεις τις οποίες έχει αναλάβει η Ένωση βάσει της Συνθήκης WPPT και του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Επί τη βάση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία έχουν καθολικό χαρακτήρα – και στην υπό κρίση περίπτωση επί τη βάση του δικαιώματος ιδιοκτησίας – τόσο τα κράτη μέλη όσο και η Ένωση οφείλουν να διασφαλίζουν το δικαίωμα των ερμηνευτών ή των καλλιτεχνών σε εύλογη αμοιβή για την παρουσίαση των έργων τους εντός της Ένωσης ακόμη κι αν υπάρχει επιφύλαξη από

τρίτο κράτος. Η αντίθετη θέση της PPI και της Ιρλανδίας καταλήγει σε ριψοκίνδυνη παραδοχή περί πλήρους ελευθερίας των κρατών μελών στις περιπτώσεις όπου ο κανόνας, ο οποίος καλείται σε εφαρμογή, δεν περιλαμβάνεται στο κεκτημένο, παραδοχή η οποία θα εμπόδιζε σε σημαντικό βαθμό την εναρμόνιση του δικαίου των κρατών μελών στον τομέα της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Από τα παραπάνω γίνεται εμφανές ότι το ερώτημα που ανακύπτει αφορά ένα ευρύτερο πλαίσιο και, συγκεκριμένα, την αλληλεπίδραση του ενωσιακού δικαίου με το διεθνές, το οποίο, μεταξύ άλλων, εισχωρεί στην ενωσιακή έννομη τάξη μέσω διεθνών συμφωνιών στις οποίες προσχωρεί είτε η Ένωση είτε τα κράτη μέλη αυτής είτε η Ένωση από κοινού με τα κράτη μέλη. Το άρθρο 216 παρ. 2 ΣΛΕΕ ορίζει ότι «(ο)ι συμφωνίες που συνάπτει η Ένωση δεσμεύουν τα θεσμικά όργανα της Ένωσης και τα κράτη μέλη» χωρίς να διευκρινίζει ποια είναι η θέση αυτών στην έννομη τάξη της Ένωσης. Το εν λόγω ζήτημα έχει απασχολήσει το Δικαστήριο, το οποίο καλείται να διευκρινίσει ως προς τη θέση του διεθνούς δικαίου στην έννομη τάξη της Ένωσης, κυρίως σε περιπτώσεις όπως η υπό ανάλυση, όπου διατυπώνεται ερώτημα ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου σε σχέση με διεθνή συμφωνία¹². Το ζήτημα εμφανίζεται στις περιπτώσεις των μεικτών διεθνών συμφωνιών, όπου συμβαλλόμενα μέρη είναι η ίδια η Ένωση αλλά και τα κράτη μέλη και το Δικαστήριο, κατά κανόνα, τίθεται υπέρ της σύμφωνης με τη διεθνή συμφωνία ερμηνεία των κανόνων του ενωσιακού δικαίου αλλά και των εθνικών δικαίων των κρατών μελών¹³.

Ο Γεν. Εισαγγελέας επισημαίνει ότι, προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ζήτημα της ερμηνείας της Οδηγίας, πρέπει να διευκρινισθεί ποιος είναι ο αποδέκτης των υποχρεώσεων που αυτή θεσπίζει¹⁴. Πρέπει να διευκρινισθεί, συγκεκριμένα, εάν η απαίτηση για εθνική μεταχείριση που θεσπίζεται με τη Συνθήκη WPPT έχει ως αποδέκτη τα κράτη μέλη όντα συμβαλλόμενα μέρη της μεικτής αυτής συμφωνίας ή την Ένωση ούσα το συμβαλλόμενο μέρος της συμφωνίας. Για την εξέταση του ζητήματος, ο Γεν. Εισαγγελέας αναφέρει τη σχετική με την αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται μεταξύ διεθνών συμφωνιών και ενωσιακού δικαίου νομολογία του ΔΕΕ. Ειδικότερα, στην απόφαση που εξέδωσε επί της υπόθεσης SCF¹⁵, το Δικαστήριο εξέτασε τη σχέση της εν λόγω Οδηγίας με τη Συμφωνία για τα Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας στον Τομέα του Εμπορίου (στο εξής: TRIPs), τη Συνθήκη

⁹ Οδηγία 2001/29/EK, επιχειρεί να αλλάξει η Οδηγία (ΕΕ) 2019/790, ό.π.

⁹ P. B. HUGENHOLTZ, *Harmonising European Copyright Law – The Challenges of Better Law Making*, Kluwer Law International, Information Law Series Vol. 19, 2009, σ. 38.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchev στην παρούσα υπόθεση, 02.07.2020, ECLI:EU:C:2020:512, σημ. 50.

¹² K. ZIEGLER, *The Relationship between EU Law and International Law*, University of Leicester School of Law, Research Paper No. 15-04, σ. 8.

¹³ Ibid, σ. 12.

¹⁴ Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchev στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 56.

¹⁵ ΔΕΕ C-135/10, SCF, 15.03.2010, ECLI:EU:C:2012:140.

WPPT και τη Σύμβαση της Ρώμης, υπενθυμίζοντας ότι, δυνάμει του άρθρου 216 παρ. 2 ΣΛΕΕ, «[ο]ι συμφωνίες που συνάπτει η Ένωση δεσμεύουν τα θεσμικά όργανα της Ένωσης και τα κράτη μέλη». Επομένως, δεδομένου ότι η Ένωση αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος αυτής, αποδέκτης των υποχρεώσεων της Συνθήκης WPPT καθίσταται τόσο η Ένωση όσο και κράτη μέλη της, ενώ, όπως σημειώθηκε στην απόφαση SCF, τα τελευταία οφείλουν να εξασφαλίσουν την εφαρμογή των διατάξεων της Συνθήκης WPPT με την έκδοση πράξεων και τη λήψη μέτρων σύμφωνα με τα νομοθετικά τους συστήματα¹⁶. Στην ίδια απόφαση, το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη την αιτιολογική σκ. 10 της Οδηγίας 92/100/ΕΟΚ¹⁷, σύμφωνα με την οποία «(...) πρέπει να υπάρξει προσέγγιση στις νομοθεσίες των κρατών μελών, με τρόπο που να μην αντιβαίνει στις διεθνείς συμβάσεις στις οποίες βασίζεται η πνευματική ιδιοκτησία και τα συγγενικά δικαιώματα πολλών κρατών μελών», διαπίστωσε ότι η συγκεκριμένη Οδηγία θεσπίζει ένα σύνολο κανόνων συμβατών με τις σχετικές διεθνείς συνθήκες. Με την παραπάνω απόφαση, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ρητά την ύπαρξη υποχρέωσης των κρατών μελών για σύμφωνη ερμηνεία του παράγωγου δικαίου με τις σχετικές διεθνείς συνθήκες, ενώ με την απόφαση *Hermès*¹⁸ έκρινε ότι όχι μόνο οι πράξεις της Ένωσης, οι οποίες αποσκοπούν στην εκπλήρωση υποχρεώσεων βάσει διεθνών συμφωνιών, αλλά και εθνικοί κανόνες¹⁹ που θέτουν σε εφαρμογή διεθνείς συμφωνίες, στις οποίες έχει προσχωρήσει η Ένωση, πρέπει να είναι χωριστά σύμφωνοι με αυτές.

Από τη νομολογία του Δικαστηρίου γίνεται σαφές ότι οι έννοιες που περιέχονται στην Οδηγία 2006/115/ΕΚ πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα των εννοιών της Συνθήκης WPPT της οποίας η Ένωση είναι συμβαλλόμενο μέρος χωρίς, μάλιστα, να έχει διατυπώσει επιφύλαξη κατά την προσχώρησή της στην εν λόγω Συνθήκη. Όπως επισημαίνει ο Γεν. Εισαγγελέας στις Προτάσεις του, ο νομοθέτης της Ένωσης δεν θέσπισε ειδικό μέτρο για την καθιέρωση εύλογης αμοιβής – σύμφωνα με τα άρθρα 15

παρ. 1 και 2 και 21 παρ. 1 της Συνθήκης WPPT – καθώς έγινε δεκτό ότι στην υποχρέωση αυτή αντιστοιχούσε το άρθρο 8 παρ. 2 της τότε Οδηγίας 92/100/ΕΟΚ, η οποία προϋπήρχε της προσχώρησης της Ένωσης στην WPPT²⁰. Η Επιτροπή σημειώνει εύστοχα ότι η Οδηγία 2006/115/ΕΚ, όπως και οι περισσότερες πράξεις οι οποίες έχουν θεσπιστεί στο κεκτημένο στο πεδίο της πνευματικής ιδιοκτησίας, ορίζει το πεδίο εφαρμογής της *ratione materiae* και όχι *ratione personae*, γεγονός το οποίο συνεπάγεται εφαρμογή αυτής σε διενεργούμενες πράξεις εντός της Ένωσης²¹. Ο Γεν. Εισαγγελέας συμφωνεί με την πιο κρίσιμη και καταλυτική για την εν λόγω απόφαση σκέψη: μεταξύ της ιθαγένειας των ενδιαφερόμενων προσώπων (*ratione personae* προστασία) και της κυκλοφορίας των έργων τους εντός του ΕΟΧ (*ratione materiae* προστασία) είναι σαφές ότι η καθιερωμένη από το κεκτημένο στον τομέα της πνευματικής ιδιοκτησίας προστασία είναι *ratione materiae* και αυτή ενεργοποιείται με την αναπαραγωγή των πληρούντων των προϋποθέσεων προστασίας έργων εντός της Ένωσης²². Το Δικαστήριο, συμφωνώντας με τις παραπάνω διατυπωθείσες θέσεις της Επιτροπής και του Γεν. Εισαγγελέα, επιβεβαίωσε την υποχρέωση των ιρλανδικών δικαστηρίων για σύμφωνη με την απαίτηση εθνικής μεταχείρισης της Συνθήκης WPPT ερμηνεία του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ, ενώ έκρινε ως αντίθετο στο ενωσιακό δίκαιο τον αποκλεισμό των εκτελεστών ή ερμηνευτών καλλιτεχνών τρίτων χωρών από το δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή²³.

Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα αφορά την εξουσία των κρατών μελών προκειμένου να εφαρμόσουν τα δικά τους κριτήρια κατά τον καθορισμό της έννοιας «καλλιτέχνης ή εκτελεστής ερμηνευτής» του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115/ΕΚ. Από τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 8 παρ. 2 προκύπτει ότι για την παροχή προστασίας απαιτείται η πλήρωση των εξής δύο προϋποθέσεων: (i) η ενσωμάτωση εκτέλεσης σε φωνογράφημα που εκδίδεται για «εμπορικούς σκοπούς» και (ii) η χρησιμοποίηση του φωνογραφήματος από τον χρήστη είτε μέσω παρουσίασης αυτού σε κοινό είτε μέσω ασύρματης ραδιοηλεκτρονικής μετάδοσης. Καταρχάς, διευκρινίζεται ότι, ελλείψει ορισμού της έννοιας «εμπορικοί σκοποί» αλλά και οποιασδήποτε παραπομπής στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών, ο όρος αποτελεί αυτόνομη ενωσιακή έννοια και το περιεχόμενο αυτής μπορεί να καθορισθεί βάσει του σκοπού της διάταξης²⁴. Συνεπώς, δεδομένου

16. Ibid, σκ. 47.

17. Η Οδηγία 92/100/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Νοεμβρίου 1992, σχετικά με το δικαίωμα εκμίσθωσης, το δικαίωμα δανεισμού και ορισμένα δικαιώματα συγγενικά προς την πνευματική ιδιοκτησία στον τομέα των προϊόντων της διανοίας, ΕΕ 1992 L 346, αποτελεί την προϊσχύσασα της υπό κρίση Οδηγίας 2006/115/ΕΚ και η αναφερόμενη αιτιολογική σκ. 10 αντιστοιχεί στην αιτιολογική σκ. 7 της τελευταίας.

18. ΔΕΚC-53/96, *Hermès International/FHT Marketing Choice*, 16.06.1998, ECLI:EU:C:1998:292, σκ. 28.

19. Ibid. Η εν λόγω υπόθεση αφορούσε την προστασία του κοινοτικού σήματος βάσει TRIPs και την υποχρέωση συμφωνίας των εθνικών κανόνων των κρατών μελών για την προστασία του σήματος (εν προκειμένω δικονομικών κανόνων για τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων) με την TRIPs στην οποία είχε προσχωρήσει η Ένωση.

20. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchev στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 71-73.

21. Ibid, σημ. 79.

22. Ibid, σημ. 80.

23. Σκ. 73-75 της σχολιαζόμενης απόφασης.

24. Το Δικαστήριο καταφεύγει στην κατασκευή των αυτόνομων ενωσιακών εννοιών προκειμένου να διασφαλισθεί η ομοιό-

ότι το άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115/EK προορίζεται να θέσει σε εφαρμογή το άρθρο 15 της Συνθήκης WPPT, για τον καθορισμό του περιεχομένου της πρέπει να ληφθεί υπόψη ο σχετικός ορισμός του άρθρου 2 στοιχείο ε' της Συνθήκης WPPT, σύμφωνα με τον οποίο «δημοσίευση» εγγεγραμμένης εκτέλεσης ή φωνογραφήματος συνιστά «(...)η διάθεση στο κοινό αντιτύπων της εκτέλεσης ή του φωνογραφήματος, με τη συναίνεση του δικαιούχου, και υπό τον όρο ότι τα αντίτυπα αυτά προσφέρονται στο κοινό σε εύλογη ποσότητα». Η WPPT ορίζει ότι οι εκτελέσεις, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί σε φωνογράφημα, προστατεύονται σε όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες το φωνογράφημα πληροί τις προϋποθέσεις που θέτει η WPPT. Η υποχρέωση για προστασία υφίσταται και είναι σαφής παρά την ταυτόχρονη εξουσία των συμβαλλομένων μερών για καθορισμό κριτηρίων.

Στο σημείο αυτό, καθίσταται εμφανές ότι κριτήριο για τη μη υπαγωγή καλλιτεχνών στο προστατευτικό πεδίο της WPPT, και κατ' επέκταση της Οδηγίας 2006/115/EK, αποτελεί η κατά την WPPT έννοια της «δημοσίευσης». Όπως παρατηρεί η Επιτροπή, ο ορισμός της «δημοσίευσης» υπό την WPPT δεν αναφέρει τον τόπο της δημοσίευσης, ούτε, μάλιστα, τον τόπο της πρώτης δημοσίευσης του φωνογραφήματος απαιτώντας για την πλήρωση των κριτηρίων προστασίας ενός έργου τη διάθεση αυτού στο κοινό με τη συναίνεση του δικαιούχου. Επεκτείνοντας την παρατήρηση της Επιτροπής, ο Γεν. Εισαγγελέας καταλήγει στο ότι πουθενά από τη συνδυαστική ερμηνεία του WPPT – και ειδικότερα από τον ορισμό της έννοιας της «δημοσίευσης», η οποία οδηγεί σε υπαγωγή έργων υπό το προστατευτικό της πεδίο – και της Οδηγίας 2006/115/EK δεν τίθεται ως προϋπόθεση για την προστασία των έργων η πραγματοποίηση εκτελέσεων ή η ενσωμάτωσή τους σε φωνογράφημα εντός της Ένωσης προκειμένου να τυγχάνουν προστασίας εντός του ΕΟΧ²⁵. Επομένως, δεν υφίσταται κανένα δικαιολογητικός λόγος ώστε κράτος μέλος, εν προκειμένω η Ιρλανδία, να αποκλείει ερμηνευτές ή καλλιτέχνες εκτελεστές τρίτων χωρών από το δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή. Οι προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2 για ενσωμάτωση εκτέλεσης για εμπορικούς σκο-

πούς και η μετάδοση αυτού έχουν την έννοια ότι οι δικαιούχοι οφείλουν απλά να ενεργοποιήσουν το επίμαχο δικαίωμα με αναπαραγωγή της εκτέλεσης εντός του ΕΟΧ.

Το Δικαστήριο κινήθηκε στην ίδια γραμμή με την Επιτροπή και τον Γεν. Εισαγγελέα και πρόσθεσε την απαίτηση εθνικής μεταχείρισης έτσι όπως αυτή καθιερώνεται από τα άρθρα 4 της Σύμβασης της Ρώμης²⁶. Έχοντας ήδη διευκρινίσει ότι το άρθρο 8 παρ. 2 αποτελεί διάταξη η οποία διασφαλίζει την εφαρμογή του άρθρου 15 της WPPT στην έννομη τάξη της Ένωσης, δεν μπορεί κράτος μέλος, με την εθνική του νομοθεσία, να επιφυλάσσει το δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή μόνο στους καλλιτέχνες ή ερμηνευτές εκτελεστές υπηκόους της Ένωσης και να αποκλείει καλλιτέχνες ή ερμηνευτές εκτελεστές τρίτων χωρών των οποίων οι εκτελέσεις αναπαράγονται εντός του ΕΟΧ²⁷. Η προστασία που καθιερώνει το άρθρο 15 της WPPT περιορίζεται βάσει της παρ. 3 του ίδιου άρθρου μόνο εφόσον συμβαλλόμενο στην WPPT μέρος γνωστοποιήσει επιφύλαξη ως προς το δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή²⁸. Εφόσον, όμως, εν προκειμένω ούτε η ίδια η Ένωση ούτε η Ιρλανδία αλλά και οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν γνωστοποιήσει σχετική επιφύλαξη, ισχύει ακέραια η προβλεπόμενη στο άρθρο 15 της WPPT τήρηση της απαίτησης για εθνική μεταχείριση από πλευράς της Ιρλανδίας.

II. Επιφύλαξη συμβαλλόμενου στην WPPT μέρους η οποία συνεπάγεται περιορισμό του δικαιώματος σε εύλογη αμοιβή – η εξουσία θέσπισης περιορισμών εναπόκειται στα κράτη μέλη ή στην Ένωση;

Δεδομένου ότι στην υπό κρίση υπόθεση οι Ηνωμένες Πολιτείες βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση, έχοντας διατυπώσει επιφύλαξη ως προς το προβλεπόμενο στο άρθρο 15 παρ. 1 της WPPT δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή, ενώ η Ιρλανδία όχι, με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ρωτά εάν σε περίπτωση διατύπωσης επιφύλαξης συμβαλλόμενου στην WPPT μέρους – η οποία συνεπάγεται περιορισμό του δικαιώματος σε εύλογη αμοιβή στο εσωτερικό του – διαθέτουν τα κράτη μέλη εξουσία θέσπισης περιορισμών στο προβλεπόμενο στο άρθρο 8 παρ. 2 δικαίωμα στο εσωτερικό τους²⁹. Κρίσιμο για την

μορφή ερμηνεία αυτών εντός της Ένωσης και, κατ' επέκταση, η εναρμόνιση σε συγκεκριμένους τομείς, όπως αυτός της πνευματικής ιδιοκτησίας και, ειδικότερα, του copyright και των συγγενικών δικαιωμάτων, ο οποίος, λόγω της «κατακερματισμένης» εναρμόνισης (piecemeal harmonisation), απασχολεί τα τελευταία έτη το Δικαστήριο. Αναλυτικότερα για το ζήτημα, βλ., ενδεικτικά, R. XALABARDER, *The Role of the EUCJ in Harmonising EU Copyright Law, International of Intellectual Property and Competition*, 2016, σσ. 635–639 και M. FAVALE / M. BORGHI, *Intellectual Property Harmonisation within and beyond Europe: Achievements and Future Challenges*, 2015, διαθέσιμο στο: <http://ssrn.com.abstract=2613515>.

25. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchev στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 100.

26. Σκ. 62-63 της σχολιαζόμενης απόφασης.

27. Ibid, σκ. 66-67.

28. Ibid, σκ. 68-69.

29. Το ζήτημα είναι ιδιαίτερα κρίσιμο λαμβανομένης υπόψη της ιδιαίτερης φύσης των πνευματικών δικαιωμάτων, τα οποία, ως άυλα αγαθά, απολαμβάνουν προστασία θεσπισμένη και καθορισμένη στα εδαφικά όρια του κράτους το οποίο τα αναγνωρίζει. Αναλυτικότερα, βλ. A. KUR / T. DREIER ό.π., σ. 12, όπου γίνεται λόγος για την αρχή της εδαφικότητας στο πεδίο της πνευματικής ιδιοκτησίας και σ. 54, όπου αναφέρεται η απαγόρευση διάκρισης με αναφορά στις σχετικές συνεκδικασθείσες υποθέσεις ΔΕΚ C-92/92 και C-326/92, *Collins και Patricia Im- und Export/ Imtrat και EMI Electrola*, 20.10.1993, ECLI:EU:C:1993:847, οι οποί-

απάντηση στο εν λόγω ερώτημα καθίσταται το άρθρο 4 παρ. 2 της WPPT, σύμφωνα με το οποίο το συμβαλλόμενο στην WPPT μέλος, το οποίο έχει διατυπώσει επιφύλαξη υπό το άρθρο 15 παρ. 3, εξαιρείται της τήρησης της απαίτησης για εθνική μεταχείριση. Το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι από τη στιγμή που ένα τρίτο κράτος έχει διατυπώσει επιφύλαξη βάσει της οποίας είτε δεν θα εφαρμόσει στο εσωτερικό του το άρθρο 15 παρ. 1 είτε θα το εφαρμόσει σε περιορισμένο βαθμό – όπως εν προκειμένω οι Ηνωμένες Πολιτείες – περιορίζεται η παροχή προστασίας βάσει του άρθρου 15 παρ. 1 για την επιφυλασσομένη χώρα από την Ένωση και τα κράτη μέλη³⁰. Το Δικαστήριο συνεχίζει αναφέροντας ότι από το άρθρο 4 παρ. 2 της WPPT προκύπτει ρητά ότι αυτή πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των διεθνών κανόνων και, ειδικότερα, της αρχής της αμοιβαιότητας, η οποία καθιερώνεται στο άρθρο 21 της Σύμβασης της Βιέννης. Σύμφωνα με την εν λόγω αρχή, επιφύλαξη συμβαλλόμενου μέρους ως προς συγκεκριμένη διάταξη διεθνούς συμφωνίας επιφέρει τροποποίηση αυτής, ως προς τη σχέση του επιφυλασσομένου μέρους με τα συμβαλλόμενα στη διεθνή συμφωνία μέρη και, μάλιστα, στον ίδιο βαθμό ως προς τα συμβαλλόμενα μέρη με το επιφυλασσομένο.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η διατύπωση επιφυλάξεων διαμορφώνει σκηνικό ανισοτήτων στον τομέα της ηχογραφημένης μουσικής, καθώς η άρνηση τρίτων χωρών να παράσχουν το δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή στους καλλιτέχνες ή εκτελεστές που έχουν συμβάλει σε φωνογραφήματα δυσχεραίνει τη θέση των υπηκόων κρατών μελών που δραστηριοποιούνται στη διεθνή αγορά, καθώς δεν καταφέρνουν να συγκεντρώνουν εν τέλει επαρκές εισόδημα³¹. Το σκηνικό αυτό ενδέχεται να εμποδίζει τη συμμετοχή ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών κρατών μελών της Ένωσης συγκριτικά με αυτούς των τρίτων χωρών, καθώς οι τελευταίοι θα λαμβάνουν εισοδήματα σε όλες τις περιπτώσεις μετάδοσης της ηχογραφημένης μουσικής τους εντός της Ένωσης, ενώ οι πρώτοι θα αποκλείονται από τη λήψη εύλογης αμοιβής σε περιπτώσεις μετάδοσης της μουσικής τους στο εσωτερικό των επιφυλασσομένων μερών³².

Ενόψει του ότι πρόκειται για διεθνείς συμφωνίες, το ζήτημα αφορά την κατανομή αρμοδιότητας μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών. Ανακύπτει, λοιπόν, ανάγκη διασφάλισης ισότιμης συμμετοχής των ερμηνευτών ή εκτε-

ες αφορούσαν το ζήτημα εάν έπρεπε να επεκταθεί δικαίωμα σε χωρίς άδεια αναπαραγωγή μουσικών εκτελέσεων καλλιτεχνών, το οποίο παραχωρούσε η Γερμανία στους καλλιτέχνες υπηκόους της, και σε καλλιτέχνες υπηκόους των ΗΠΑ βάσει της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων.

30. Σκ. 79-80 της σχολιαζόμενης απόφασης.

31. Ibid, σκ. 82.

32. Ibid, σκ. 83-84.

λεστών υπηκόων κρατών μελών της Ένωσης και τρίτων χωρών στη διεθνή αγορά, η οποία δικαιολογεί τον περιορισμό του δικαιώματος σε εύλογη αμοιβή (του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115/EK) έναντι χώρας, η οποία επιφυλασσομένη παρέχει περιορισμένη προστασία στο εσωτερικό της. Μετά την κατάφαση της δυνατότητας περιορισμού του δικαιώματος σε εύλογη αμοιβή έναντι επιφυλασσομένου μέρους, το οποίο κι αυτό παρέχει περιορισμένη προστασία, τίθεται το ζήτημα της εξουσίας θέσπισης του δικαιολογημένου περιορισμού στα κράτη μέλη. Η προβλεπόμενη κατά το άρθρο 8 παρ. 2 προστασία μπορεί να παρασχεθεί περιορισμένα· ποιος διαθέτει, όμως, εξουσία θέσπισης των περιορισμών αυτών; Διαθέτουν εξουσία τα κράτη μέλη ή μήπως είναι η Ένωση η μόνη αρμόδια να θεσπίσει κριτήρια βάσει των οποίων θα περιορίζεται το εύρος των δικαιούχων του δικαιώματος σε εύλογη αμοιβή και, κατ'επέκταση, η παρεχόμενη από το άρθρο 8 παρ. 2 προστασία;

Στο σημείο αυτό, η Επιτροπή σημειώνει ότι, κατά την προσχώρηση της Ένωσης στην WPPT, η αρμοδιότητα της τελευταίας στον τομέα της πνευματικής ιδιοκτησίας ήταν συντρέχουσα και, ως εκ τούτου, τα κράτη μέλη κύρωσαν κι αυτά με τη σειρά τους τη Συνθήκη³³. Αυτό, όμως, δεν ισχύει πλέον³⁴, καθώς η Ένωση διαθέτει αποκλειστική αρμοδιότητα για τη ρύθμιση θεμάτων στον τομέα της πνευματικής ιδιοκτησίας και η απονομή αυτής συνεπάγεται πλήρη αποχωρισμό των κρατών μελών από κάθε εξουσία επί του συγκεκριμένου τομέα³⁵. Συνεπώς, μόνο η Ένωση διαθέτει εξουσία νομοθέτησης και έχει υποκαταστήσει τα κράτη μέλη ως προς τις απορρέουσες από διεθνείς συνθήκες υποχρεώσεις³⁶. Τα κράτη μέλη δεν μπο-

33. Βλ. P. CRAIG / G. de BURGA, *EU Law Text, Cases, And Materials*, Oxford University Press, 2016, σ. 352. Για το ζήτημα της σύναψης μεικτών διεθνών συμφωνιών της Ένωσης και την επίδραση της αρμοδιότητας αυτής – συντρέχουσας ή αποκλειστικής – στον τομέα τον οποίο ρυθμίζει η εκάστοτε συμφωνία, βλ. P. CRAIG / G. de BURGA, *The Evolution of EU Law*, Oxford University Press, 2011, σ. 232.

34. Ειδικότερα, μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το 2009, η Ένωση διαθέτει πλέον ρητώς, βάσει του άρθρου 118 ΣΛΕΕ, αποκλειστική αρμοδιότητα στον τομέα της πνευματικής ιδιοκτησίας.

35. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, εκδ. Σάκκουλα, 2013, σ. 215.

36. Κρίσιμη αποβαίνει η θέση του ΔΕΕ στην απόφασή του επί της υπόθεσης C-510/10, *DR και TV2 Danmark*, 16.04.2012, ECLI:EU:C:2012:244, επί αντίστοιχου ζητήματος στον τομέα της πνευματικής ιδιοκτησίας και διεθνή συνθήκη, αυτήν τη φορά, τη Σύμβαση της Βέρνης για την προστασία των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων. Το Δικαστήριο υποστήριξε ότι «[...] με την έκδοση της [Οδηγίας 2001/29] για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία της πληροφορίας, ο νομοθέτης της Ένωσης λογίζεται ότι άσκησε τις αρμοδιότητες που προγενέστερα ανήκαν στα κράτη μέλη όσον αφορά τον τομέα της πνευματικής ιδιοκτη-

ρούν ούτε να απαντούν σε επιφυλάξεις συμβαλλομένων στην WPPT μερών αλλά και ούτε να θεσπίζουν μέτρα για τον περιορισμό υποχρεώσεων στο εσωτερικό τους· εναπόκειται μόνο στην Ένωση να καθορίσει με τρόπο ενιαίο και ισχύοντα σε ολόκληρο το έδαφός της ποια ακριβώς συνέπεια θα έχει για την προστασία των καλλιτεχνών ή εκτελεστών, των οποίων τα έργα μεταδίδονται εντός της Ένωσης, η επιφύλαξη που διατύπωσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Πέραν των επιχειρημάτων της Επιτροπής, τα οποία βασίζονται σε θεσμικές διατάξεις περί αρμοδιότητας της Ένωσης, ο Γεν. Εισαγγελέας προσθέτει πολύ εύστοχα ότι η αντίθετη περίπτωση, κατά την οποία τα κράτη μέλη θα θέσπιζαν με διαφορετικά μέσα τους επιτρεπόμενους περιορισμούς, επιφέρει μεταβολή στο πεδίο εφαρμογής των ενωσιακών κανόνων³⁷. Το Δικαστήριο, συμφωνώντας με τα παραπάνω, κρίνει ότι μόνο ο νομοθέτης της Ένωσης είναι αρμόδιος να θεσπίσει μέτρα υπό τη μορφή κριτηρίων τα οποία θα περιορίζουν το προστατευτικό πεδίο του άρθρου 8 παρ. 2 και μόνο εφόσον αυτά συνάδουν με το άρθρο 52 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης³⁸.

Τέλος, εξετάσθηκε με το τελευταίο προδικαστικό ερώτημα εάν ο περιορισμός του άρθρου 8 παρ. 2 επιτρέπεται με τρόπο κατά τον οποίο να αποκλείονται οι ερμηνευτές ή οι εκτελεστές και να λαμβάνεται η αμοιβή αποκλειστικά από τους παραγωγούς φωνογραφήματων. Για την απάντηση στο εν λόγω ερώτημα, ο Γεν. Εισαγγελέας δίνει έμφαση στους σκοπούς της Οδηγίας αλλά και τη γραμματική ερμηνεία της διάταξης. Δεδομένου ότι το γράμμα του άρθρου 8 παρ. 2 υποχρεώνει ρητώς τα κράτη μέλη να ρυθμίζουν την κατανομή εύλογης αποζημίωσης μεταξύ των παραγωγών φωνογραφήματων και των καλλιτεχνών, είναι σαφές ότι κατανομή η οποία ισοδυναμεί με μη είσπραξη αμοιβής από την πλευρά των τελευταίων συνιστά ανεπίτρεπτη απαλλοτρίωση του εν λόγω δικαιώματος³⁹. Ο Γεν. Εισαγγελέας και η Επιτροπή, συντασσόμενη με τη θέση του, δέχονται ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν εξουσία εκτίμησης των κατάλληλων κριτηρίων προκειμένου να ρυθμίσουν την κατανομή της αμοιβής εντός συγκεκριμέ-

νων ορίων τα οποία επιβάλλει η Ένωση⁴⁰. Ο Γεν. Εισαγγελέας σημειώνει, περαιτέρω, ότι η εξουσία των κρατών μελών περιορίζεται στην εκτίμηση του «εύλογου» χαρακτήρα της αμοιβής και δεν εκτείνεται στον *ratione personae* καθορισμό των δικαιούχων⁴¹ ακολουθώντας με συνέπεια την ήδη αναπτυχθείσα επιχειρηματολογία του, κατά την οποία η εξουσία περιορισμού του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 8 παρ. 2 από τα κράτη μέλη θα έθετε σε κίνδυνο την ομοιομορφία των ενωσιακών κανόνων. Το Δικαστήριο συμφωνεί με την ως άνω θέση του Γεν. Εισαγγελέα και της Επιτροπής, επιβεβαιώνοντας ότι δεν επιτρέπεται περιορισμός της προβλεπόμενης στο άρθρο 8 παρ. 2 εύλογης αμοιβής στο μέτρο κατά το οποίο οι καλλιτέχνες αποκλείονται από την προβλεπόμενη αμοιβή και αυτή λαμβάνεται μόνον από τους παραγωγούς φωνογραφήματων, καθώς κάτι τέτοιο αντίκειται στον σκοπό της Οδηγίας για τη διασφάλιση της συνέχειας του έργου των καλλιτεχνών μέσω επαρκούς έννομης προστασίας⁴².

III. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η διασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας εντός της Ένωσης αποτελεί κρίσιμο τομέα για την εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Τα τελευταία χρόνια, όμως, συνιστά ιδιαίτερη πρόκληση λόγω των δραστικών αλλαγών της σύγχρονης αγοράς και του νέου ψηφιακού περιβάλλοντος όπου πνευματικά έργα κυκλοφορούν παγκοσμίως. Η πρόκληση για διασφάλιση αποτελεσματικής και δίκαιης προστασίας εντείνεται ιδίως στον τομέα του copyright και των συγγενικών δικαιωμάτων λόγω των παραπάνω αναφερόμενων ιδιαιτεροτήτων της σύγχρονης αγοράς αλλά και του προβληματικού ρυθμιστικού πλαισίου σε ενωσιακό επίπεδο. Ειδικότερα, το καθεστώς ρύθμισης βάσει Οδηγιών, οι οποίες, σε αντίθεση με τους Κανονισμούς, επιφέρουν προσέγγιση και όχι εναρμόνιση των νομοθεσιών μεταξύ των κρατών μελών, δημιουργεί διαφορετικό πλαίσιο προστασίας εντός της Ένωσης. Ταυτόχρονα, δεδομένου του «ανοικτού», παγκόσμιου χαρακτήρα της σύγχρονης αγοράς, καλούνται σε εφαρμογή και διεθνούς δικαίου διατάξεις προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας, οι οποίες περιλαμβάνονται σε διεθνείς συνθήκες των οποίων η Ένωση είναι συμβαλλόμενο μέρος.

Η εν λόγω απόφαση ανασύρει στην επιφάνεια τις ανεπάρκειες του ρυθμιστικού πλαισίου της ενωσιακής έννομης τάξης. Μέσω των προδικαστικών ερωτημάτων τα οποία υποβλήθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου, εξετάσθηκε το ζήτημα της σχέσης του ενωσιακού δικαίου με τις διεθνείς συνθήκες και, ελλείψει σαφούς καθορισμού του κύκλου δικαιούχων του άρθρου 8 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/115/EK, επιβεβαιώθηκε η υποχρέωση ερμηνείας των Οδηγιών

σίας. Ως προς το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής, η Ένωση πρέπει να θεωρείται ότι υποκατέστησε τα κράτη μέλη, τα οποία παύουν να είναι αρμόδια για τη θέση σε εφαρμογή των σχετικών διατάξεων της σύμβασης της Βέρνης», σκ. 31.

37. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchen στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 152.

38. Σκ. 89-91 της σχολιαζόμενης απόφασης.

39. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα E. Tanchen στην παρούσα υπόθεση, ό.π., σημ. 162. Στο σημείο αυτό, καθίσταται κρίσιμη η αιτιολογική σκ. 12 της Οδηγίας 2006/115/EK σύμφωνα με την οποία «(ε) ίναι αναγκαίο να καθιερωθεί σύστημα με το οποίο θα διασφαλίζεται ότι οι δημιουργοί και οι καλλιτέχνες ερμηνευτές ή εκτελεστές λαμβάνουν εύλογη αμοιβή από την οποία δεν χωρεί παραίτηση(...)».

40. Ibid, σημ. 164.

41. Ibid, σημ. 165.

42. Σκ. 96 της σχολιαζόμενης απόφασης.

σε συμφωνία με τις ισχύουσες διεθνείς συνθήκες. Δεδομένου ότι το κύριο μέσο το οποίο έχει επιλέξει η Ένωση για τη ρύθμιση της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι οι Οδηγίες, στις οποίες ενυπάρχει το στάδιο της μεταφοράς συγκεκριμένου αποτελέσματος στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών με αντίστοιχη πράξη αυτών, εξετάσθηκε η εξουσία των κρατών μελών ως προς τον περιορισμό του προστατευτικού πεδίου της Οδηγίας.

Το ζήτημα κατέστη ιδιαίτερα ενδιαφέρον, καθώς το Δικαστήριο εξέτασε το παρεχόμενο από την Οδηγία δικαίωμα σε εύλογη αμοιβή των ερμηνευτών ή καλλιτεχνών ερμηνευτών λαμβάνοντας υπόψη τη διεθνή Συνθήκη WPPT στην οποία περιλαμβάνεται όρος περί υποχρέωσης για εθνική μεταχείριση μεταξύ των συμβαλλομένων μερών αλλά και περιθώριο διατύπωσης επιφύλαξης ως προς αυτή. Πολύ εύστοχα ο Γεν. Εισαγγελέας και το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψη τη διεθνή Συνθήκη WPPT, υπό το πρίσμα της οποίας πρέπει να ερμηνεύεται η Οδηγία 2006/115/EK, και τη διατυπωθείσα από τις Ηνωμένες Πολιτείες επιφύλαξη ως προς την εθνική μεταχείριση καλλιτεχνών εκτός της επικράτειάς τους, συνέκριναν την προστασία την οποία λαμβάνουν οι καλλιτέχνες της Ιρλανδίας στις Ηνωμένες Πολιτείες με εκείνη την οποία θα πρέπει να λαμβάνουν οι καλλιτέχνες των Ηνωμένων Πολιτειών στην Ιρλανδία. Από τη σύγκριση προέκυψε ανισότητα στη μεταχείρισή τους, οπότε και δόθηκε έμφαση στην ανάγκη διασφάλισης δίκαιης προστασίας των καλλιτεχνών με γνώμονα την αρχή της αμοιβαιότητας που διέπει τις διεθνείς συνθήκες και τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και, πιο συγκεκριμένα, του δικαιώματος στην ιδιοκτησία στο οποίο και εντάσσεται και το δικαίωμα των ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών σε εύλογη αμοιβή για τη μετάδοση των φωνογραφημένων έργων τους.

Το Δικαστήριο ρητώς έλαβε θέση υπέρ της αποτελεσματικής προστασίας των καλλιτεχνών στο πλαίσιο της ρευστής διεθνούς αγοράς υπό την έννοια ότι η υπηκοότητα ή η μόνιμη κατοικία του καλλιτέχνη δεν αποτελούν κριτήρια για την εγγυώμενη από την ενωσιακή έννομη τάξη προστασία τους. Σημειώνοντας τον κίνδυνο δημιουργίας ανισοτήτων στη διεθνή αγορά ηχογραφημένης μουσικής, όπου επιφυλάσσεται διαφορετικός βαθμός προστασίας στους καλλιτέχνες, σημείωσε ότι ο ενωσιακός νομοθέτης οφείλει να εξασφαλίζει ομοιόμορφη προστασία των καλλιτεχνών των οποίων τα έργα μεταδίδονται εντός του ΕΟΧ, αποφαινόμενο πως, σε κάθε περίπτωση, αντιβαίνει στο ενωσιακό δίκαιο ο περιορισμός της προστασίας τους σε βαθμό αποκλεισμού τους από το εν λόγω δικαίωμα. Τέλος, το Δικαστήριο, συνυπολογίζοντας τον διεθνή χαρακτήρα της αγοράς της μουσικής βιομηχανίας και στοχεύοντας στη διασφάλιση ίσων όρων συμμετοχής σε αυτή τόσο για καλλιτέχνες κρατών μελών του ΕΟΧ όσο και για καλλιτέχνες τρίτων χωρών, των οποίων τα έργα μεταδίδονται εντός του ΕΟΧ, επισφραγίζει τον δικαιολογητικό λόγο προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων: την αναγνώριση του έργου των καλλιτεχνών μέσω της διασφάλισης λήψης επαρκούς ανταλλάγματος - αμοιβής και, περαιτέρω, την προώθηση της δημιουργικότητας και την ενθάρρυνση δίκαιων όρων αγοράς, η οποία θα συμβάλει σε οικονομική και κοινωνική εξέλιξη.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Μάιος – Ιούλιος 2020)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 1 – Υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Υπόθεση M.N. και λοιποί κατά Βελγίου (Προσφυγή Νο 3599/18), απόφαση της 5ης Μαΐου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

■ υποβολή αιτήματος ασύλου σε χώρα μη μέλος – άρνηση

Οι προσφεύγοντες, Σύριοι υπήκοοι, ταξίδεψαν από την πόλη τους, το Αλέππο, όπου διεξάγονταν καταστροφικές ένοπλες συγκρούσεις, στον Λίβανο, όπου υπέβαλαν στη βελγική πρεσβεία, τον Αύγουστο του 2016, αίτημα για χορήγηση προσωρινής άδειας εισόδου για «ανθρωπιστικούς λόγους» (άρθρο 25 του Κοινοτικού Κώδικα Θεωρήσεων), αναφέροντας ότι επρόκειτο να υποβάλουν αίτημα για χορήγηση ασύλου κατά την άφιξή τους στο Βέλγιο. Η αίτησή τους μεταβιβάστηκε στο Γραφείο Αλλοδαπών (στο εξής: ΓΑ), το οποίο έκρινε ότι η πρόθεσή τους αυτή έθετε την αίτησή τους εκτός του ρυθμιστικού πλαισίου της διάταξης στην οποία στηριζόταν.

Ακολούθησε μια σειρά εξαιρετικά επειγουσών διαδικασιών ενώπιον των βελγικών διοικητικών δικαστηρίων, όπου οι προσφεύγοντες διαμαρτυρήθηκαν ότι η άρνηση χορήγησης βίζας τους εξέθετε σε κινδύνους, κατά παράβαση του άρθρου 3 της Σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, το ΓΑ αρνήθηκε και σε δύο άλλες περιπτώσεις να εκδώσει θεωρήσεις εισόδου. Στις 20 Οκτωβρίου 2016, η Επιτροπή Προσφυγών Αλλοδαπών (στο εξής: η ΕΠΑ) έδωσε εντολή στις βελγικές αρχές να τους εκδώσουν, εντός 48 ωρών, τις αιτούμενες θεωρήσεις εισόδου.

Καθώς οι αρχές αρνήθηκαν να επανεξετάσουν την απόρριψη θεώρησης εισόδου, οι προσφεύγοντες απευθύνθηκαν επιτυχώς στα αστικά δικαστήρια. Το Εφετείο των Βρυξελλών, στις 7 Δεκεμβρίου 2016, έκρινε τη συνεχιζόμενη άρνηση θεώρησης βίζας παράνομη και διέταξε να εκτελεστεί άμεσα η απόφαση της ΕΠΑ, ορίζοντας σε διαφορετική περίπτωση την επιβολή προστίμου 1.000 ευρώ για κάθε ημέρα καθυστέρησης. Το κράτος άσκησε αναίρεση, η εκδίκαση της οποίας ακόμη εκκρεμεί.

Εν τω μεταξύ, η ΕΠΑ είχε αποστείλει για μια παρόμοια υπόθεση προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και το τελευταίο έκρινε ότι η επικαλούμενη διάταξη του ευρωπαϊκού δικαίου δεν εφαρμόζοταν στην εν λόγω υπόθεση. Συνεπώς, στην υπόθεση τύγχανε εφαρμογής μόνο η εθνική νομοθεσία (βλ. την απόφαση του ΔΕΕ επί της υπόθεσης C-638/16 PPU, X και X, 07.03.2017, ECLI:EU:C:2017:173).

Τον Ιούνιο του 2017, το Εφετείο των Βρυξελλών σημείωσε ότι οι προαναφερόμενες αποφάσεις της 20ής Οκτωβρίου και της 7ης Δεκεμβρίου 2016 δεν ήταν πλέον σε ισχύ, καθώς, ελλείψει αιτήματος δικαστικού ελέγχου, η αρχική απόφαση του ΓΑ άρνησης θεώρησης εισόδου είχε καταστεί οριστική προτού εκδοθεί η απόφαση επιβολής προστίμου στο βελγικό κράτος.

Διευκρινίζοντας ότι η απόφασή του δεν θίγει τις προσπάθειες των κρατών μελών να διευκολύνουν την πρόσβαση στις διαδικασίες ασύλου μέσω των πρεσβειών και προξενείων τους [βλ. υπόθεση N.D. και N.T κατά Ισπανίας (Προσφυγές Nos 8675/15 και 8697/15), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης], το Δικαστήριο έκρινε ότι, για τους κάτωθι λόγους, οι προσφεύγοντες δεν ενέπιπταν στη δικαιοδοσία του Βελγίου αναφορικά με τις συνθήκες για τις οποίες παραπονέθηκαν υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της Σύμβασης και, κατά συνέπεια, και υπό το πρίσμα του άρθρου 13.

Οι επίμαχες αποφάσεις ελήφθησαν από τις κεντρικές αρχές του Βελγίου ως απάντηση στις αιτήσεις θεώρησης εισόδου που υπέβαλαν οι προσφεύγοντες στις προξενικές αρχές της βελγικής πρεσβείας στον Λίβανο. Οι αποφάσεις αυτές άρνησης θεώρησης εισόδου στη συνέχεια εξετάστηκαν εκ νέου από τις προξενικές αρχές της πρεσβείας, οι οποίες ειδοποίησαν τους προσφεύγοντες. Κατά κοινή ομολογία, οι βελγικές αρχές, αποφαινόμενες ως προς τις αιτήσεις αυτές, έλαβαν αποφάσεις σχετικές με τις συνθήκες εισόδου σε βελγικό έδαφος ασκώντας έτσι δημόσια εξουσία. Αυτή καθεαυτή η απόφαση, όμως, δεν ήταν αρκετή ώστε να θέσει τους προσφεύγοντες υπό την «εδαφική» δικαιοδοσία του Βελγίου, κατά την έννοια του άρθρου 1 της Σύμβασης. Το γεγονός και μόνο ότι οι αποφάσεις αυτές που ελήφθησαν σε εθνικό επίπεδο επέφεραν συνέπειες στην κατάσταση προσώπων που διαμένουν στο εξωτερικό δεν ήταν επίσης επαρκές ώστε να καθιερώσει τη δικαιοδοσία του εν λόγω κράτους στα ευρισκόμενα εκτός του εδάφους του πρόσωπα [βλ. υπόθεση *Bankovic* και *λοιποί κατά Βελγίου* (Προσφυγή Νο 52207/99), απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 2001 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης].

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, εξέτασε την ύπαρξη εξαιρετικών συνθηκών, κατάλληλων να εγκαθιδρύσουν έναν «εξεωδαφικό» σύνδεσμο ανάμεσα στο Βέλγιο και τους προσφεύγοντες. Το ζήτημα αυτό ήταν, καταρχήν, ένα ζήτημα πραγματικό, για το οποίο το Δικαστήριο έπρεπε να εξετάσει τη φύση του συνδέσμου μεταξύ των προσφευγόντων και του εναγόμενου κράτους και να διαπιστώσει εάν η εξουσία που ασκήθηκε από το κράτος αυτό ήταν

αποτελεσματική. Υπό αυτήν την έννοια, δεν είχε σχέση το γεγονός ότι οι διπλωματικοί υπάλληλοι είχαν, όπως και στην παρούσα υπόθεση, απλώς ρόλο «γραμματοκιβωτίου» ή δεν υπήρχε λόγος να διασαφηνιστεί ποιος ήταν υπεύθυνος γι' αυτές τις αποφάσεις: οι βελγικές αρχές στο έδαφος του Βελγίου ή οι διπλωματικοί υπάλληλοι στο πόστο τους στο εξωτερικό.

Οι προσφεύγοντες δεν βασίστηκαν (α) σε οποιαδήποτε προηγούμενη παρουσία σε βελγικό έδαφος, (β) σε υφιστάμενους οικογενειακούς δεσμούς ή στη δημιουργία προσωπικών δεσμών με τη χώρα αυτή, (γ) σε οποιονδήποτε ασκούμενο έλεγχο από τις βελγικές αρχές στο έδαφος της Συρίας ή του Λιβάνου. Παράλληλα, δεν υπήρχε οποιαδήποτε προγενέστερη σχετική νομολογία στην οποία βασίστηκαν.

Πρώτον, η περίπτωση των προσφευγόντων δεν είχε καμία σχέση με τις υποθέσεις που είχαν εξεταστεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και αφορούσαν πράξεις και παραλείψεις διπλωματικών υπαλλήλων. Δεν ήταν Βέλγοι υπήκοοι που επεδίωκαν να επωφεληθούν από την προστασία της πρεσβείας τους. Επίσης, ουδέποτε οι διπλωματικοί υπάλληλοι άσκησαν εν τοις πράγμασι (*de facto*) έλεγχο πάνω τους: οι προσφεύγοντες επέλεξαν αυτοβούλως να εμφανιστούν ενώπιον της πρεσβείας του Βελγίου και να υποβάλουν εκεί αίτηση θεώρησης εισόδου, όπως θα μπορούσαν να επιλέξουν να προσεγγίσουν την πρεσβεία οποιουδήποτε άλλου κράτους. Ήταν ελεύθεροι να αποχωρήσουν από την πρεσβεία του Βελγίου χωρίς εμπόδια. Ο διοικητικός έλεγχος που άσκησε το κράτος στους χώρους της πρεσβείας δεν επαρκεί ως κριτήριο ώστε να θέσει υπό τη δικαιοδοσία του Βελγίου κάθε πρόσωπο που εισέρχεται στους χώρους της πρεσβείας.

Δεύτερον, η παρούσα υπόθεση είχε θεμελιώδεις διαφορές σε σχέση με τις πολυάριθμες υποθέσεις απέλασης ή απομάκρυνσης που έχουν εξεταστεί, στις οποίες τα εμπλεκόμενα πρόσωπα βρίσκονταν, θεωρητικά, στο έδαφος του εν λόγω κράτους ή στα σύνορά του και, άρα, ενέπιπταν αναμφίβολα στη δικαιοδοσία του.

Τρίτον, το επιχείρημα ότι η άσκηση προσφυγής σε εθνικό επίπεδο αποτελεί εξαιρετική περίπτωση που επαρκεί να ενεργοποιήσει, μονομερώς, έναν εξωεδαφικό σύνδεσμο δεν βρίσκει έρεισμα στη νομολογία του Δικαστηρίου. Στην υπόθεση *Markovic και λοιποί κατά Ιταλίας* [(Προσφυγή No 1398/03), απόφαση της 14ης Δεκεμβρίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης], που αφορούσε την άσκηση αγωγής αποζημίωσης ενώπιον των ιταλικών δικαστηρίων, με εφαρμογή της ιταλικής νομοθεσίας, σχετικά με τον θάνατο των συγγενών των προσφευγόντων εξαιτίας των αεροπορικών επιδρομών που εξαπέλυσε η συμμαχία του NATO κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υφίστατο «δικαιοδοσία» της Ιταλίας για όλες τις ουσιαστικές καταγγε-

λίες (δηλαδή για αυτές που υποβλήθηκαν υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της Σύμβασης). Στην υπόθεση *Güzelyurtlu και λοιποί κατά Κύπρου και Τουρκίας* [(Προσφυγή No 36925/07), απόφαση της 29ης Ιανουαρίου 2019 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης], οι διαδικασίες που δημιούργησαν τον σύνδεσμο με την Τουρκία και αφορούσαν τον θάνατο που έλαβε χώρα εκτός του εδάφους της ήταν η ποινική δίωξη που ασκήθηκε με πρωτοβουλία των τουρκικών αρχών (οι οποίες ασκούσαν έλεγχο στην «Τουρκική Δημοκρατία της Βόρειας Κύπρου»), η οποία (δίωξη) εξομώθηκε με ενέργεια κατά την έννοια των διαδικαστικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 2 της Σύμβασης. Αυτό διαφέρει σημαντικά από την περίπτωση της εκκίνησης διοικητικών διαδικασιών με πρωτοβουλία ιδιωτών οι οποίοι δεν παρουσιάζουν καμία σύνδεση με το εμπλεκόμενο κράτος, πέραν των διαδικασιών που κινήθηκαν με δική τους πρωτοβουλία, και χωρίς η επιλογή του κράτους αυτού να προκύπτει από κάποια απορρέουσα από διεθνή συνθήκη υποχρέωση.

Αντιθέτως, στην υπόθεση *Abdul Wahab Khan κατά Ηνωμένου Βασιλείου* [(Προσφυγή No 11987/11), απόφαση της 28ης Ιανουαρίου 2014], το Δικαστήριο ρητώς δήλωσε ότι το γεγονός και μόνο ότι κάποιος άσκησε προσφυγή σε ένα κράτος μέλος με το οποίο δεν παρουσίαζε κάποιον συνδετικό δεσμό δεν επαρκεί ώστε να εγκαθιδρυθεί δικαιοδοσία του κράτους αυτού ως προς το πρόσωπό του. Αντίθετο συμπέρασμα θα ισοδυναμούσε με καθιέρωση μιας οικουμενικής εφαρμογής της Σύμβασης στη βάση των μονομερών επιλογών ενός ατόμου, ανεξαρτήτως του πού βρίσκεται ανά τον κόσμο, και, κατά συνέπεια, θα δημιουργούσε μια συνεχή υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να επιτρέπουν την είσοδο σε κάθε πρόσωπο που ενδεχομένως να κινδυνεύει να υποστεί κακομεταχείριση εκτός του εδάφους τους και σε αντίθεση με όσα προστάζει η Σύμβαση.

Όμως, εάν ένα κράτος μέλος αποφάσιζε ότι μια αίτηση εισόδου ενός αλλοδαπού επαρκούσε ώστε να τεθεί το άτομο αυτό υπό τη δικαιοδοσία του, τότε θα δημιουργούνταν ακριβώς μια τέτοια υποχρέωση. Το εν λόγω άτομο που θα αιτούνταν την είσοδο στη χώρα θα δημιουργούσε σύνδεσμο δικαιοδοσίας και, συνεπώς, θα ενεργοποιούσε, σε ορισμένες περιπτώσεις, υποχρέωση του κράτους κατά το άρθρο 3, η οποία υπό άλλες συνθήκες δεν θα υφίστατο.

Μια τέτοια επέκταση του πλαισίου εφαρμογής της Σύμβασης θα είχε επίσης ως αποτέλεσμα την αναιρέση της καθιερωμένης αρχής του δημοσίου διεθνούς δικαίου, σύμφωνα με την οποία τα κράτη μέλη, με την επιφύλαξη των διεθνών τους υποχρεώσεων, έχουν το δικαίωμα να ελέγχουν την είσοδο, τη διαμονή και την απέλαση των αλλοδαπών.

Απαράδεκτη η προσφυγή λόγω κατά τόπον αναρμοδιότητας.

Η καταγγελία των προσφευγόντων αφορούσε το δικαί-

ωμα εφαρμογής μιας απόφασης και, ειδικότερα, της απόφασης του Εφετείου που διέταξε την εκτέλεση της απόφασης της ΕΠΑ. Η τελευταία επέβαλλε στις αρχές την έκδοση των αιτούμενων θεωρήσεων εισόδου και, σε περίπτωση μη συμμόρφωσης, όριζε την επιβολή προστίμων.

Δεν υπήρχε ανάγκη να αποφανθεί το Δικαστήριο επί του ζητήματος της «δικαιοδοσίας» του εναγόμενου κράτους, καθώς το άρθρο 6 σε κάθε περίπτωση δεν τύγχανε εφαρμογής στην παρούσα υπόθεση. Οι καταγγελλόμενες διαδικασίες δεν αφορούσαν «πολιτικά δικαιώματα και υποχρεώσεις» για τους κάτωθι λόγους. Σύμφωνα με τη βελγική νομοθεσία, οι αρχές είχαν, κατά το άρθρο 25 του Κοινοτικού Κώδικα Θεωρήσεων, στη διακριτική τους ευχέρεια την εξουσία να κρίνουν εάν θα εκδώσουν άδειες προσωρινής παραμονής. Όμως, οι προσφεύγοντες είχαν τη δυνατότητα να απευθυνθούν σε ένα δικαστήριο (την ΕΠΑ), το οποίο ανέστειλε την εκτέλεση των αποφάσεων των αρχών και είχε την εξουσία να τις ακυρώσει. Σε μια τέτοια περίπτωση, μολονότι το άρθρο 6 παρ. 1 μπορούσε να εφαρμοστεί, τελούσε υπό την αίρεση ότι, μόλις χορηγούνταν το πλεονέκτημα ή το προνόμιο, θα ενεργοποιούνταν ένα πολιτικό δικαίωμα [βλ. υπόθεση *Regner κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή Νο 35289/11), απόφαση της 19ης Δεκεμβρίου 2017 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης]. Όμως αυτό δεν μπορούσε να ισχύσει σε σχέση με την είσοδο στο έδαφος του Βελγίου, η οποία μπορούσε να επέλθει λόγω των θεωρήσεων εισόδου. Αποτελεί πάγια νομολογία ότι όλες οι αποφάσεις σχετικά με τη μετανάστευση και την είσοδο, την παραμονή και την απομάκρυνση των αλλοδαπών αποτελούν αντικείμενα που κείνται εκτός του ρυθμιστικού πλαισίου του άρθρου 6.

Ομολογουμένως, στις διαδικασίες που ακολούθησαν και αφορούσαν την άρνηση του κράτους να εκτελέσει μια απόφαση που εκδόθηκε από ένα διοικητικό δικαστήριο, το Εφετείο, ασκώντας τη δικαιοδοσία του κατά την εθνική νομοθεσία, έκρινε ότι η υπό εξέταση διαφορά αφορά ένα «πολιτικό δικαίωμα». Ωστόσο, αντικείμενο των εν λόγω διαδικασιών ήταν αποκλειστικά η συνέχιση των ενεργειών που αμφισβητούσαν το βάσιμο των αποφάσεων των αρχών που απέρριπταν τη θεώρηση εισόδου. Αυτό συνέβη και στην περίπτωση σχετικά με τις μετέπειτα διαδικασίες που αφορούσαν τη διασφάλιση της εκτέλεσης της απόφασης που εξέδωσε με τη σειρά του το πολιτικό δικαστήριο. Οι διαδικασίες αυτές δεν απέκτησαν «αστικό» μανδύα απλώς επειδή η εκτέλεσή τους ζητούνταν ενώπιον των δικαστηρίων και προκαλούσαν την έκδοση δικαστικής απόφασης [βλ. υπόθεση *Panjeheighalehei κατά Δανίας* (Προσφυγή Νο 11230/07), απόφαση της 13ης Οκτωβρίου 2009]. Δεν είχε σχέση ότι τα βελγικά δικαστήρια δεν αμφισβήτησαν την εφαρμογή του άρθρου 6, καθώς η Σύμβαση δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να παρέχουν ευρύτερη δικαστική προστασία σχετικά με δικαιώματα και ελευθερίες που αυτή προστατεύει (άρθρο 53).

Απαράδεκτη η προσφυγή λόγω καθ' ύλην αναρμοδιότητας.

► Γνωμοδότηση μετά από αίτημα του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Αρμενίας

Αίτημα Νο P16-2019-001, Γνωμοδότηση της 29ης Μαΐου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

μη επιβολή ποινής άνευ νόμου – ορισμός αδικήματος με «γενική αναφορά» ή «νομοθεσία με παραπομπή» – κριτήρια σύγκρισης μεταξύ ισχύοντος δικαίου κατά τον χρόνο διάπραξης του αδικήματος και τροποποιημένου δικαίου

Το 2018, ο πρώην Πρόεδρος της Αρμενίας, R. Kocharyan, κατηγορήθηκε για ανατροπή της συνταγματικής τάξης, κυρίως επειδή κήρυξε το κράτος σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και έκανε χρήση των ενόπλων δυνάμεων, προκειμένου να καταστείλει τις διαμαρτυρίες που έλαβαν χώρα με αφορμή τις εκλογές τον Φεβρουάριο - Μάρτιο 2008. Κατά τον χρόνο εκείνο, οι ενέργειες που αποσκοπούσαν στη βίαιη ανατροπή της συνταγματικής τάξης τιμωρούνταν, σύμφωνα με το άρθρο 300 της προγενέστερης έκδοσης του Ποινικού Κώδικα, ως μέρος του αδικήματος του «σφετερισμού της εξουσίας». Το 2009, ο Ποινικός Κώδικας τροποποιήθηκε και ο ορισμός του αδικήματος του «σφετερισμού της εξουσίας» (άρθρο 300) και της «ανατροπής της συνταγματικής τάξης» (άρθρο 300 παρ. 1) τροποποιήθηκε, ενώ η προβλεπόμενη ποινή παρέμεινε η ίδια. Κατά του Kocharyan ασκήθηκε ποινική δίωξη σύμφωνα με το άρθρο 300 παρ. 1, όπως ίσχυε στον Ποινικό Κώδικα κατά το έτος 2009, το οποίο όριζε το αδίκημα της «ανατροπής της συνταγματικής τάξης» ως «εν τοις πράγμασι εξάλειψη κάθε κανόνα που προβλέπεται στα άρθρα 1 έως 5 και στην παρ. 1 του άρθρου 6 του Συντάγματος, με τον τερματισμό της ισχύος του κανόνα αυτού στο νομικό σύστημα». Η προγενέστερη εκδοχή ήταν ευρύτερη υπό την έννοια ότι κάθε ενέργεια που αποσκοπεί στην ανατροπή της συνταγματικής τάξης τιμωρείται, ενώ στη μορφή της διάταξης του 2009 μόνο η εν τοις πράγμασι εξάλειψη καθιερωμένων θεμελιωδών αρχών του Συντάγματος τιμωρείται. Κατά τα λοιπά, το άρθρο 300 του προγενέστερου Ποινικού Κώδικα ήταν πιο περιορισμένο, καθώς περιελάμβανε ένα στοιχείο βίας που δεν περιλαμβανόταν στο άρθρο 300 παρ. 1 του Ποινικού Κώδικα του 2009.

Το Πρωτοδικείο και ο Kocharyan κατέθεσαν προσφυγές ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου, το οποίο, με τη σειρά του, ζήτησε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου να γνωμοδοτήσει για τα ζητήματα που αφορούν στις σχετικές προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 7 της Σύμβασης.

Γνωμοδότηση

(α) Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Πρώτον, τα υποβαλλόμενα ερωτήματα ήταν, τουλάχιστον εν μέρει, ευρεία και πολύ γενικά. Το Δικαστήριο, ωστόσο, είχε την εξουσία να τα αναδιατυπώσει και να τα συνδυάσει λαμβάνοντας υπόψη τα υπό εξέταση ειδικότερα πραγματικά περιστατικά και τις νομικές περιστάσεις που ίσχυαν στο πλαίσιο των εσωτερικών διαδικασιών. Επίσης, παρόλο που το Τμήμα του Δικαστηρίου δέχθηκε το αίτημα να γνωμοδοτήσει ως προς το σύνολο των ερωτημάτων, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης είχε τη δυνατότητα να ασκήσει πλήρως όλο το φάσμα των εξουσιών του, όπως και την εξουσία του σε σχέση με τη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου. Η απόφαση του Τμήματος δεν μπορούσε να εμποδίσει το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης να αξιολογήσει, σύμφωνα με το αρχικό αίτημα, τις παρατηρήσεις που έλαβε και όλο το υλικό που είχε στη διάθεσή του, εάν καθένα από τα υποβαλλόμενα ερωτήματα πληρούσε τις προϋποθέσεις του άρθρου 1 του 16ου Πρωτοκόλλου¹.

Δεύτερον, οι διαδικασίες ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου ήταν φύσει προκαταρκτικές. Ενώ αυτό δεν αποτελούσε εμπόδιο ώστε το Δικαστήριο να ασχοληθεί με το παρόν αίτημα, εντούτοις περιόριζε την προσέγγισή του, κυρίως επειδή, όπως και στην παρούσα υπόθεση, η κύρια διαδικασία της δίκης βρισκόταν σε πολύ πρώιμο στάδιο και τα πραγματικά περιστατικά δεν είχαν τύχει ακόμη κάποιας δικαστικής διερεύνησης. Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, η γνωμοδότηση του Δικαστηρίου θα βασιστεί στα στοιχεία που θα του παράσχει το Συνταγματικό Δικαστήριο και θα διαμορφώσει την ερμηνεία των εθνικών διατάξεων, υπό το πρίσμα των προϋποθέσεων του άρθρου 7 της Σύμβασης. Στη συνέχεια, το Πρωτοδικείο θα εφαρμόσει την απάντηση που θα δοθεί από το Συνταγματικό Δικαστήριο στα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης.

(β) Πρώτο και δεύτερο ερώτημα

«Έχει η έννοια του «νόμου» κατά το άρθρο 7 της Σύμβασης και όπως αναφέρεται και σε άλλα άρθρα της Σύμβασης, για παράδειγμα στα άρθρα 8-11, τον ίδιο βαθμό ποιοτικών απαιτήσεων (βεβαιότητας, προσβασιμότητας, προβλεψιμότητας και σταθερότητας); Εάν όχι, ποια είναι τα κριτήρια διαχωρισμού»;

Το Δικαστήριο δεν διέκρινε κάποιον άμεσο σύνδεσμο ανάμεσα στα δύο ερωτήματα και στις εκκρεμείς εσωτερικές διαδικασίες. Η απάντηση του Δικαστηρίου θα είναι αφηρημένη και γενική, με συνέπεια να εκφεύγει της έννοιας της γνωμοδότησης όπως προβλέπεται στο 16ο Πρωτό-

κολλο. Συνεπώς, τα ερωτήματα αυτά δεν πληρούν τα κριτήρια που θέτει το άρθρο 1 του 16ου Πρωτοκόλλου και δεν μπορούν να αναδιατυπωθούν ώστε να μπορέσει το Δικαστήριο να ασκήσει αποτελεσματικά τη γνωμοδοτική του αρμοδιότητα και σύμφωνα προς τον σκοπό αυτό. Για τον λόγο αυτό, δεν είναι σε θέση να απαντήσει στα ερωτήματα αυτά.

(γ) Τρίτο ερώτημα

«Η ποινική νομοθεσία που ορίζει ένα αδίκημα και περιλαμβάνει αναφορές σε συγκεκριμένες ποινικές διατάξεις μιας νομικής πράξης με αυξημένη νομική ισχύ και αυξημένο επίπεδο αφηρημένης θεώρησης, πληροί τις απαιτήσεις βεβαιότητας, προσβασιμότητας, προβλεψιμότητας και σταθερότητας»;

Το ερώτημα αυτό αναφέρεται στο γεγονός ότι ο Kocharyan κατηγορούνταν για ένα αδίκημα του οποίου ο ορισμός δινόταν με τη χρήση της τεχνικής της «γενικής αναφοράς» ή «νομοθεσίας με παραπομπή» (π.χ. ουσιαστικές διατάξεις ποινικής νομοθεσίας που καθορίζουν συστατικά στοιχεία αξιόποινων πράξεων, κάνουν αναφορά σε νομικές διατάξεις που δεν είναι ποινικές). Στην περίπτωση του άρθρου 300 παρ. 1 του Ποινικού Κώδικα του 2009, η νομοθετική αυτή τεχνική χρησιμοποιήθηκε για την παραπομπή στα άρθρα 1 έως 5 και 6 παρ. 1 του Αρμενικού Συντάγματος, το οποίο είχε αυξημένη νομική ισχύ και είχε διαμορφωθεί με αυξημένο επίπεδο αφηρημένης θεώρησης σε σχέση με τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα. Επί της ουσίας, το Συνταγματικό Δικαστήριο έθεσε το ερώτημα εάν αυτό ήταν συμβατό με το άρθρο 7 της Σύμβασης και, κυρίως, με τις απαιτήσεις σαφήνειας και προβλεψιμότητας.

Το Δικαστήριο δεν είχε ακόμη ρητά αποφανθεί επί του ερωτήματος εάν η χρήση της εν λόγω τεχνικής ως τέτοιας ήταν συμβατή με το άρθρο 7 της Σύμβασης. Όμως, όπως προέκυπτε από παραδείγματα της νομολογίας [υποθέσεις *Kuolelis* και *λοιποί κατά Λιθουανίας* (Προσφυγές Νος 74357/01, 26764/02, 27434/02), απόφαση της 19ης Φεβρουαρίου 2008· *Haarde κατά Ισλανδίας* (Προσφυγή Νο 77847/12), απόφαση της 23ης Νοεμβρίου 2017], στα οποία το εφαρμοστέο ποινικό δίκαιο έκανε αναφορά σε άλλους τομείς δικαίου, συμπεριλαμβανομένου του Συντάγματος, το Δικαστήριο έκανε εμμέσως δεκτή τη χρήση της τεχνικής αυτής και έκρινε εάν η ποινική νομοθεσία που παρέπεμπε σε συνταγματική διάταξη και η παραπεμφθείσα συνταγματική διάταξη σε συνδυασμό με την ποινική νομοθεσία ήταν επαρκώς σαφείς και προβλέψιμες στην εφαρμογή τους. Εξαιτίας του υψηλού βαθμού αφηρημένης θεώρησης, οι συνταγματικές διατάξεις συχνά αναπτύσσονταν περαιτέρω μέσω χαμηλότερου ιεραρχικού επιπέδου πράξεων, μέσω μη κωδικοποιημένων συνταγματικών εθίμων και μέσω της νομολογίας. Το Δικαστήριο δεν είχε λόγο να μετακινηθεί από τις διαπιστώσεις στις οποίες κατέληξε στην υπόθεση *Haarde κατά Ισλανδίας*, υπό την έννοια ότι το άρθρο 7 της Σύμβασης δεν απέκλειε ότι αποδείξεις ύπαρξης υφιστάμενης συνταγματικής πρα-

1. Το 16ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ προβλέπει τη δυνατότητα των Ανωτάτων Δικαστηρίων των κρατών μερών της ΕΣΔΑ να υποβάλλουν αίτημα γνωμοδότησης στο ΕΔΔΑ επί ζητημάτων αρχής που σχετίζονται με την ερμηνεία ή την εφαρμογή των δικαιωμάτων και ελευθεριών που ορίζονται στην ΕΣΔΑ ή στα Πρωτόκολλα της. Η Ελλάδα κύρωσε το 16ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ με τον Ν. 4596/2019 (ΦΕΚ Α' 32).

κτικής μπορεί να αποτελέσουν μέρος γενικής ανάλυσης της προβλεψιμότητας ενός αδικήματος από ένα εθνικό δικαστήριο που στηρίζεται σε διάταξη συνταγματικής φύσης. Επίσης, αμφότερες οι ανωτέρω υποθέσεις στις οποίες το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 7 καταδείκνυαν ότι ενδεχομένως οι επαγγελματίες πολιτικοί ή οι ανώτεροι αξιωματούχοι θα πρέπει να επιδεικνύουν ιδιαίτερη προσοχή όταν εξετάζουν εάν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά υπέχει ποινικής ευθύνης.

Το Δικαστήριο, συνεπώς, ήταν της άποψης ότι η χρήση της τεχνικής της «γενικής αναφοράς» και της «νομοθεσίας με παραπομπή» για την ποινικοποίηση πράξεων και παραλείψεων δεν ήταν αυτή καθαυτή ασύμβατη με τις προϋποθέσεις του άρθρου 7. Όμως, προκειμένου να υπάρξει συμμόρφωση με τη διάταξη αυτή, θα πρέπει η ποινική νομοθεσία που κάνει χρήση της εν λόγω τεχνικής να είναι επαρκώς ακριβής, προσβάσιμη και προβλέψιμη στην εφαρμογή της. Δεδομένου ότι η παραπεμφθείσα διάταξη αποτελεί μέρος του ορισμού του αδικήματος, οι δύο διατάξεις από κοινού (αυτή που παραπέμπει και η παραπεμφθείσα) θα πρέπει να δίνουν στο πρόσωπο τη δυνατότητα να προβλέπει, εάν χρειάζεται με τη βοήθεια της κατάλληλης νομικής συμβουλής, ποια συμπεριφορά μπορεί να τον/την καταστήσει ποινικά υπεύθυνο/η. Η προϋπόθεση αυτή εφαρμόζεται εξίσου σε περιπτώσεις όπου η παραπεμφθείσα διάταξη είναι ιεραρχικά ανώτερη στην εν λόγω νομική τάξη ή έχει μεγαλύτερο βαθμό αφηρημένης θεώρησης από την διάταξη που παραπέμπει.

Ο πιο αποτελεσματικός τρόπος διασφάλισης της σαφούς και της προβλεψιμότητας είναι η παραπεμφθείσα διάταξη να είναι ακριβής και η διάταξη που παραπέμπει να ορίζει τα συστατικά στοιχεία του αδικήματος. Επίσης, οι παραπεμφθείσες διατάξεις δεν θα πρέπει να υπερβαίνουν το πεδίο ποινικοποίησης που θέτει η διάταξη που παραπέμπει. Σε κάθε περίπτωση, είναι στην ευχέρεια του δικαστηρίου να εφαρμόσει τόσο τη διάταξη που παραπέμπει όσο και την παραπεμφθείσα διάταξη, προκειμένου να κρίνει εάν η ποινική ευθύνη ήταν προβλέψιμη κατά τις συνθήκες της κάθε υπόθεσης.

(δ) Τέταρτο ερώτημα

«Ενόψει της αρχής της μη αναδρομικότητας του ποινικού νόμου (άρθρο 7 παρ. 1 της Σύμβασης), ποια είναι τα κριτήρια για να συγκριθεί η ποινική νομοθεσία που ισχύει κατά τον χρόνο διάπραξης του αδικήματος με την τροποποιημένη νομοθεσία, προκειμένου να διαπιστωθούν οι ουσιαστικές εννοιολογικές ομοιότητες ή διαφορές τους»;

Λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο εντός του οποίου το Συνταγματικό Δικαστήριο έθεσε το ερώτημά του (π.χ. την τροποποίηση του ορισμού του αδικήματος της «ανατροπής της συνταγματικής τάξης» το 2009), η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την επαναταξινόμηση της κατηγορίας σε περίπτωση διαδοχής των ποινικών νόμων

στη διάρκεια του χρόνου ήταν ιδιαίτερης σημασίας [υποθέσεις *G. κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 15312/89), απόφαση της 27ης Σεπτεμβρίου 1995· *Ould Dah κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 13113/03), απόφαση της 17ης Μαρτίου 2009· *Berardi και Mularoni κατά Σαν Μαρίνο* (Προσφυγές Nos 24705/16, 24818/16), απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 2019· *Rohlena κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή No 59552/08), απόφαση της 27ης Ιανουαρίου 2015 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης]. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το Δικαστήριο πρωτίστως επιδιώκει να αποφαινεται, κατ' ουσίαν, εάν οι εν λόγω πράξεις ήταν ήδη ποινικά κολάσιμες σύμφωνα με τη νομοθεσία που ίσχυε κατά τον χρόνο διάπραξης τους. Επίσης, είχε ήδη κρίνει ότι η επιβαλλόμενη ποινή δεν θα πρέπει να υπερβαίνει τα όρια που έθετε η διάταξη που ίσχυε κατά τον χρόνο διάπραξης του αδικήματος.

Η νομολογία του Δικαστηρίου δεν προσφέρει ένα ολοκληρωμένο σύνολο κριτηρίων για σύγκριση της ποινικής νομοθεσίας που ίσχυε κατά τον χρόνο διάπραξης του αδικήματος και του μεταγενέστερα τροποποιημένου ποινικού νόμου. Ωστόσο, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το αρμόδιο δικαστήριο οφείλει να προχωρήσει σε μια τέτοια σύγκριση, όχι των ορισμών ή των επισήμων ταξινομήσεων του αδικήματος αορίστως (*in abstracto*), αλλά συγκεκριμένα (*in concreto*), έχοντας υπόψη τις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπόθεσης. Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης που εκδίκασε την υπόθεση *Maktouf και Damjanović κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* [(Προσφυγές Nos 2312/18, 34179/08), απόφαση της 18ης Ιουλίου 2013] ήταν ιδιαίτε- ρως διαφωτιστικό σχετικά με την εφαρμογή της συγκριτικής μεθόδου *in concreto* στις ποινές. Παρόλο που η αρχή της συγκεκριμενοποίησης είχε εφαρμοστεί σε υποθέσεις σχετικά με την τροποποίηση των σχετικών ποινών, το Δικαστήριο έκρινε ότι θα έπρεπε επίσης να εφαρμοστεί και σε υποθέσεις που αφορούν μια σύγκριση ανάμεσα στον ορισμό του αδικήματος κατά τον χρόνο διάπραξης και σε μια μεταγενέστερη τροποποίηση.

Όπως επισημάνθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο, ο ορισμός που δινόταν στο άρθρο 300 παρ. 1 του Ποινικού Κώδικα του 2009 σχετικά με το αδίκημα της «ανατροπής της συνταγματικής τάξης» ήταν ευρύτερος κατά μια έννοια, ενώ, συγκρινόμενος με τη διάταξη που ίσχυε κατά τον χρόνο διάπραξης του αδικήματος, ήταν στενότερος. Έχοντας υπόψη τους ανωτέρω συλλογισμούς, το Δικαστήριο ήταν της άποψης ότι το ερώτημα του εάν η εφαρμογή της διάταξης του 2009 θα παραβίαζε την αρχή της μη αναδρομικότητας που περιλαμβάνει το άρθρο 7 της Σύμβασης δεν θα πρέπει να απαντηθεί αορίστως (*in abstracto*), αλλά συγκεκριμένα (*in concreto*), με βάση τις ειδικές περιστάσεις της υπόθεσης. Τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να συγκρίνουν τις έννομες συνέπειες της πιθανής εφαρμογής αμφότερων των εν λόγω διατάξεων. Εάν διαπιστωνόταν είτε ότι δεν πληρούνταν όλες οι

προϋποθέσεις της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος κατά τη διάταξη που ίσχυε κατά τον χρόνο που έλαβαν χώρα τα επίμαχα γεγονότα είτε ότι η εφαρμογή της διάταξης του 2009 θα επέφερε βαρύτερες συνέπειες για τον κατηγορούμενο απ' ό,τι η προγενέστερη διάταξη, η μεταγενέστερη διάταξη του 2009 δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως πιο επιεικής και, κατά συνέπεια, δεν θα έπρεπε να εφαρμοστεί στην υπόθεση.

Εν ολίγοις, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν, για τους σκοπούς του άρθρου 7, ένας νόμος που θεσπίστηκε μετά από τη φερόμενη διάπραξη ενός εγκλήματος ήταν περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκός για τον κατηγορούμενο απ' ό,τι ο νόμος που ίσχυε κατά τον χρόνο της φερόμενης διάπραξης του αδικήματος, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ειδικές περιστάσεις της υπόθεσης (αρχή της συγκεκριμενοποίησης). Εάν ο μεταγενέστερος νόμος ήταν περισσότερο αυστηρός από τον νόμο που ίσχυε κατά τον χρόνο της φερόμενης διάπραξης του αδικήματος, δεν θα πρέπει τότε να εφαρμοστεί.

► Άρθρο 4 – Απαγόρευση δουλείας και καταναγκαστικών έργων

Υπόθεση S.M. κατά Κροατίας (Προσφυγή No 60561/14), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

σωματεμπορία – καταναγκαστική πορνεία – πλημμέλειες της αρμόδιας εθνικής διαδικασίας

Η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι ο T.M., πρώην αστυνομικός, την υποχρέωσε με φυσικό και ψυχολογικό εξαναγκασμό να επιδοθεί σε πορνεία. Κατά του αστυνομικού ασκήθηκε ποινική δίωξη για το έγκλημα της εξώθησης σε πορνεία, ως επιβαρυντική περίπτωση του εγκλήματος της οργάνωσης δικτύου πορνείας. Το 2013, το δικαστήριο τον αθώωσε δεχόμενο ότι, παρόλο που αποδείχθηκε ότι οργάνωσε το δίκτυο της πορνείας στο οποίο ενέταξε την προσφεύγουσα, εντούτοις δεν αποδείχθηκε ότι την εξανάγκασε να επιδοθεί σε πορνεία. Ο T.M. είχε παραπεμφθεί να δικαστεί για την επιβαρυντική περίπτωση του εν λόγω εγκλήματος και, συνεπώς, δεν μπορούσε να καταδικαστεί για το βασικό έγκλημα της οργάνωσης δικτύου πορνείας. Η έφεση που άσκησε ο εισαγγελέας απορρίφθηκε και η προβαλλόμενη από την προσφεύγουσα ένσταση περί αντισυνταγματικότητας κρίθηκε απαράδεκτη.

Με απόφασή του, στις 19 Ιουλίου 2018, Τμήμα του Δικαστηρίου έκρινε ότι οι εθνικές αρχές δεν εκπλήρωσαν τις διαδικαστικές υποχρεώσεις που απέρρεαν από το άρθρο 4. Ειδικότερα, δεν ερεύνησαν εις βάθος την υπόθεση, ούτε εξέτασαν τις πιθανές συνέπειες του ψυχολογικού τραύματος που υπέστη η προσφεύγουσα, το οποίο επηρέασε την ικανότητά της να αντιλαμβάνεται με συνέπεια και σαφήνεια τις συνθήκες της εκμετάλλευσής της.

Την 3η Δεκεμβρίου 2018, μετά από αίτημα της εναγόμενης κυβέρνησης, η υπόθεση παραπέμφθηκε στο Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης.

Το Δικαστήριο διευκρίνισε ορισμένες πτυχές της νομολογίας του σχετικά με τη σωματεμπορία με σκοπό την εκμετάλλευση μέσω της πορνείας.

Η σωματεμπορία εμπίπτει στο ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 3. Όμως δεν αποκλείεται, υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες μιας υπόθεσης, μια συγκεκριμένη συμπεριφορά που σχετίζεται με σωματεμπορία να εγείρει ζήτημα εξέτασης της υπόθεσης σύμφωνα με άλλη διάταξη της Σύμβασης.

Μια συμπεριφορά ή μια κατάσταση είναι πιθανό να χαρακτηριστεί ως σωματεμπορία, που εμπίπτει στο ρυθμιστικό πλαίσιο του άρθρου 4, εάν πληρούνται τα συστατικά στοιχεία του διεθνώς αποδεκτού ορισμού της σωματεμπορίας που περιλαμβάνει η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων και το Πρωτόκολλο του Παλέρμο.

Τα τρία συστατικά στοιχεία του εγκλήματος αυτού είναι: (1) η πράξη (τι γίνεται: στρατολόγηση, μεταφορά, υπόθαλψη ή υποδοχή προσώπων), (2) τα μέσα (πώς γίνεται: με απειλή ή άσκηση βίας ή άλλες μορφές εξαναγκασμού, απαγωγή, απάτη, κατάχρηση εξουσίας ή εκμετάλλευση ιδιαίτερα ευάλωτης θέσης ή προσφορά ή πρόσληψη χρημάτων ή προνομίων με σκοπό την επίτευξη συναίνεσης των προσώπων αυτών στον έλεγχό τους από άλλο πρόσωπο), (3) ο σκοπός της εκμετάλλευσης (γιατί γίνεται: περιλαμβάνει τουλάχιστον την εκμετάλλευση άλλων σε πορνεία ή σε άλλες μορφές σεξουαλικής εκμετάλλευσης, καταναγκαστική εργασία ή παροχή υπηρεσιών, δουλεία ή παρεμφερείς πρακτικές, αφαίρεση οργάνων). Προκειμένου να στοιχειοθετηθεί το έγκλημα της σωματεμπορίας με θύματα ενηλίκους, θα πρέπει να συντρέχουν και τα τρία αυτά στοιχεία σωρευτικά.

Ως προς το σημείο αυτό, από τη σκοπιά του άρθρου 4, η έννοια της «σωματεμπορίας» περιλαμβάνει τη σωματεμπορία τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, ανεξαρτήτως εάν σχετίζεται με το οργανωμένο έγκλημα.

Η έννοια της «καταναγκαστικής εργασίας», κατά το άρθρο 4, σκοπό έχει την προστασία από περιπτώσεις σοβαρής εκμετάλλευσης, όπως ο εξαναγκασμός σε πορνεία, ανεξαρτήτως εάν στις ειδικότερες συνθήκες μιας υπόθεσης οι περιπτώσεις σοβαρής εκμετάλλευσης εντάσσονταν σε συγκεκριμένο πλαίσιο σωματεμπορίας. Οποιαδήποτε τέτοια συμπεριφορά μπορεί να ενέχει στοιχεία που να τη χαρακτηρίζουν ως «δουλεία», σύμφωνα με το άρθρο 4, ή να εγείρουν ζητήματα υπό το πρίσμα κάποιας άλλης διάταξης της Σύμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, ο «καταναγκασμός» μπορεί να περιλαμβάνει συγκαλυμμένες μορφές εξαναγκασμού, όπως αυτές εντοπίζονται στη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 4 της Σύμβασης ή

προκύπτουν από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας και από άλλα διεθνή κείμενα.

Το ερώτημα, εάν σε μια συγκεκριμένη υπόθεση στοιχειοθετείται το αδίκημα της σωματεμπορίας και/ή εγείρεται επιπλέον ζήτημα εξαναγκασμού σε πορνεία, θα πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα όλων των σχετικών περιστάσεων μιας υπόθεσης.

Η φύση και ο σκοπός των θετικών υποχρεώσεων, κατά το άρθρο 4, ενός κράτους σχετικά με την αντιμετώπιση της σωματεμπορίας και του εξαναγκασμού σε πορνεία παρατίθενται αναλυτικά στην υπόθεση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας* [(Προσφυγή Νο 25965/04), απόφαση της 7ης Ιανουαρίου 2010]: (1) υποχρέωση θεσμοθέτησης νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου για την απαγόρευση και την καταστολή της σωματεμπορίας, (2) υποχρέωση, σε ορισμένες περιστάσεις, υιοθέτησης λειτουργικών μέτρων για την προστασία των θυμάτων ή των πιθανών θυμάτων σωματεμπορίας και (3) διαδικαστική υποχρέωση διερεύνησης πιθανών περιπτώσεων σωματεμπορίας. Γενικότερα, δεδομένης της εννοιολογικής εγγύτητας της σωματεμπορίας και του εγκλήματος του εξαναγκασμού σε πορνεία κατά το άρθρο 4, οι γενικές αρχές που αφορούν το έγκλημα της σωματεμπορίας εφαρμόζονται και στις υποθέσεις που αφορούν εξαναγκασμό σε πορνεία.

Παραδοσιακά, από την υπόθεση *Siliadin κατά Γαλλίας* [(Προσφυγή Νο 73316/01), απόφαση της 26ης Ιουλίου 2005] προκύπτει ότι οι συγκλίνουσες αρχές των διαδικαστικών υποχρεώσεων που απορρέουν από τα άρθρα 2 και 3 της Σύμβασης διαμορφώνουν το ειδικότερο περιεχόμενο της διαδικαστικής υποχρέωσης που απορρέει από το άρθρο 4. Δεν υπήρχε λόγος επανεξέτασης αυτής της παγίως εδραιωμένης προσέγγισης. Επίσης, οι αρχές αυτές ήταν ακολούθως εφαρμόσιμες σε υποθέσεις εξαναγκασμού σε πορνεία. Όπως το Δικαστήριο είχε τονίσει στην υπόθεση *Siliadin κατά Γαλλίας*, προκειμένου να εγερθεί ζήτημα παραβίασης του άρθρου 4 θα πρέπει πιθανές αστοχίες στις σχετικές διαδικασίες και στη διαδικασία λήψης αποφάσεων να οδηγούν σε σημαντικές ατέλειες. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο δεν επιλαμβάνεται καταγγελιών για λάθη ή μεμονωμένες παραλείψεις παρά μόνο για σημαντικές ελλείψεις, κυρίως για αυτές που δύνανται να υπονομήσουν τη δυνατότητα της έρευνας να καθορίσει τις περιστάσεις της υπόθεσης ή τον υπεύθυνο.

Η απόδοση από τις αρχές στην προσφεύγουσα της ιδιότητας του πιθανού θύματος σωματεμπορίας δεν θα μπορούσε να εκληφθεί ως αναγνώριση ότι στοιχειοθετήθηκε το έγκλημα της σωματεμπορίας. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό θα δινόταν στις επακόλουθες διαδικασίες στα ποινικά δικαστήρια. Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο θα ήθελε επίσης να τονίσει την ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων των υπόπτων ή των κατηγορουμένων και, ειδικότερα, του δικαιώματος στο τεκμήριο αθωότητας και άλλων εγγυήσεων περί δίκαιης δίκης, κατά την έννοια του

άρθρου 6 της Σύμβασης.

Όταν η καταγγελία ενός προσφεύγοντα είναι κυρίως διαδικαστικής φύσης, όπως στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο οφείλει να εξετάσει εάν, κατά περίπτωση, ο προσφεύγων υπέβαλε μια βάσιμη καταγγελία ή εάν υπήρχαν εκ πρώτης όψεως αποδείξεις ότι υπέστη τέτοια κολάσιμη συμπεριφορά. Στο πλαίσιο αυτό, το συμπέρασμα περί του εάν εγειρόταν διαδικαστική υποχρέωση των εθνικών αρχών θα έπρεπε να συναχθεί με γνώμονα τις συνθήκες που ίσχυαν κατά την περίοδο που υποβλήθηκαν οι σχετικές καταγγελίες ή κατά τον χρόνο που οι εκ πρώτης όψεως αποδείξεις για μεταχείριση που απαγορεύεται από το άρθρο 4 προσκομίστηκαν ενώπιον των αρχών και όχι με βάση το συμπέρασμα που συνάγεται μετά την ολοκλήρωση της έρευνας ή των σχετικών διαδικασιών. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα όταν τέτοια συμπεράσματα και οι σχετικές εσωτερικές διαδικασίες έχουν αλλοιωθεί εξαιτίας σημαντικών παραλείψεων.

Κατά την προκαταρκτική εξέταση που διεξήγαγε η αστυνομία σχετικά με τις καταγγελίες της προσφεύγουσας για εξώθηση σε πορνεία διενεργήθηκε έρευνα στην οικία του Τ.Μ. και στο αυτοκίνητό του, όπου και ευρέθησαν προφυλακτικά, δύο αυτόματα όπλα και πυρομαχικά, μία μεγάλη χειροβομβίδα και διάφορα κινητά τηλέφωνα. Επιπλέον, είχε αποδειχθεί ότι ο Τ.Μ., πρώην αστυνομικός, είχε προγενέστερα καταδικαστεί για προαγωγή σε πορνεία διά της βίας και για βιασμό.

Σχετικά με τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος της σωματεμπορίας, ο Τ.Μ. φέρεται να ήλθε σε επικοινωνία με την προσφεύγουσα μέσω Facebook όπου και της υποσχέθηκε εργασία. Πρόκειται για έναν από τους γνωστούς τρόπους των διακινητών να στρατολογούν τα θύματά τους. Οι κατηγορίες της προσφεύγουσας ότι ο Τ.Μ. προέβη σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες, εξασφαλίζοντάς της διαμονή και άλλες παροχές ώστε αυτή να παρέχει τις σεξουαλικές της υπηρεσίες, υποδεικνυαν την ύπαρξη της υπόθαλψης, μια από τις πιθανές «πράξεις» του εγκλήματος της σωματεμπορίας. Επιπλέον, σχετικά με τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν, ο Τ.Μ. είχε παραδεχθεί ότι είχε χρησιμοποιήσει βία εναντίον της σε μία περίπτωση και ότι της είχε δανείσει χρήματα, γεγονός που ήγειρε ζήτημα πιθανής δουλείας μέσω δεσμού χρέους. Η προσωπική κατάσταση της προσφεύγουσας αδιαμφισβήτητα υπονοεί ότι ανήκε σε ευπαθή ομάδα, ενώ η θέση και το παρελθόν του Τ.Μ. υπονοούν ότι ήταν σε θέση να ασκήσει έλεγχο στην προσφεύγουσα και να εκμεταλλευτεί την ευαλωτότητά της με σκοπό την εξώθησή της σε πορνεία.

Συνοψίζοντας, η προσφεύγουσα υπέβαλε μια βάσιμη καταγγελία και υπήρχαν εκ πρώτης όψεως αποδείξεις ότι είχε υποστεί μεταχείριση αντίθετη προς το άρθρο 4 και είχε υπάρξει θύμα σωματεμπορίας και/ή εξαναγκασμού σε πορνεία.

Ενώ οι διωκτικές αρχές αντέδρασαν άμεσα στις καταγγελίες της προσφεύγουσας, δεν ακολούθησαν κάποια προφανή πορεία έρευνας, ικανή να διευκρινίσει τις συνθήκες της υπόθεσης και να αναδείξει την αληθινή φύση της σχέσης μεταξύ τους. Παρόλο που τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία υποδείκνυαν ότι ο Τ.Μ. έκανε χρήση του Facebook για να στρατολογήσει την προσφεύγουσα και να την απειλήσει όταν τον εγκατέλειψε, οι αρχές δεν ερεύνησαν τους σχετικούς λογαριασμούς ώστε να κρίνουν επί της πραγματικής φύσης των αρχικών επαφών τους και της σχέσης τους, ειδικότερα εάν οι απειλές αυτές υποδείκνυαν τη χρήση μέσω εξαναγκασμού από τον Τ.Μ. Επίσης, δεν προνόησαν να αντλήσουν αποδεικτικό υλικό από τους γονείς της προσφεύγουσας, παρόλο που η μητέρα της είχε προηγουμένως επαφές και προβλήματα με τον Τ.Μ., τα οποία ο τελευταίος χρησιμοποίησε ως μέσο πίεσης και απειλής εναντίον της προσφεύγουσας. Οι διωκτικές αρχές δεν εντόπισαν και δεν έλαβαν καταθέσεις από τους γείτονες και τον ιδιοκτήτη του διαμερίσματος όπου διέμενε η προσφεύγουσα μαζί με τον Τ.Μ., οι οποίοι θα μπορούσαν να παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη σχέση ανάμεσα στην προσφεύγουσα και τον Τ.Μ. και να ξεδιαλύνουν εάν βρισκόταν υπό τον έλεγχό του κατά την επίδικη περίοδο. Ο ιδιοκτήτης, επίσης, μπορούσε να ρίξει φως στις συνθήκες κάτω από τις οποίες νοικιάστηκε το διαμέρισμα και έτσι να ξεκαθαρίσει ποιος ήταν υπεύθυνος για την όλη διαδικασία της ενοικίασης, η οποία ήταν σχετική ώστε να αποδειχθεί η πιθανή πράξη της «υπόθαλψης» (ένα από τα συστατικά στοιχεία του εγκλήματος της σωματεμπορίας). Δεν εξετάστηκαν επίσης τα άτομα που θα μπορούσαν να δώσουν πληροφορίες σχετικά με την υποτιθέμενη διαφυγή της προσφεύγουσας από τον Τ.Μ.

Οι διωκτικές αρχές βασίστηκαν σε μεγάλο βαθμό στη δήλωση της προσφεύγουσας και, κατά συνέπεια, επί της ουσίας δημιούργησαν μια κατάσταση στις διαδικασίες ενώπιον των δικαστηρίων που ακολούθησαν, όπου οι καταγγελίες της προσφεύγουσας βρέθηκαν αντιμέτωπες με την άρνηση του Τ.Μ., χωρίς να παρουσιαστούν περαιτέρω αποδεικτικά στοιχεία. Σχετικώς, όπως σημειώθηκε και από τα διεθνή όργανα εμπειρογνομόνων, ενδέχεται να υπάρχουν διαφορετικοί λόγοι για τους οποίους τα θύματα σωματεμπορίας και διάφορων μορφών σεξουαλικής κακοποίησης μπορεί να είναι απρόθυμα να συνεργαστούν με τις αρχές και να αποκαλύψουν όλες τις λεπτομέρειες της υπόθεσης. Επίσης, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι πιθανές επιπτώσεις ενός ψυχολογικού τραύματος. Υφίστατο, συνεπώς, ένας κίνδυνος υπέρμετρης εξάρτησης αποκλειστικά από την κατάσταση του θύματος που οδηγούσε στην ανάγκη να διαφωτιστεί και, εάν είναι απαραίτητο, να στηριχθεί η κατάσταση του θύματος με άλλα αποδεικτικά στοιχεία.

Οι πολλαπλές ελλείψεις στον τρόπο χειρισμού της υπόθεσης από τις διωκτικές αρχές είχαν θεμελιωδώς υπονομεύ-

σει την ικανότητα των αρχών αλλά και των δικαστηρίων να αποφανθούν επί της πραγματικής φύσης τη σχέσης της προσφεύγουσας με τον Τ.Μ. και ως προς το εάν η προσφεύγουσα είχε πέσει θύμα εκμετάλλευσης, όπως είχε καταγγείλει. Συνοψίζοντας, υπήρξαν σημαντικές ελλείψεις στη διαδικαστική απόκριση των εθνικών αρχών στη βάσιμη καταγγελία και στα εκ πρώτης όψεως αποδεικτικά στοιχεία ότι η προσφεύγουσα είχε υποστεί μεταχείριση αντίθετη με το άρθρο 4 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρου 4.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 5.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

► Άρθρο 9 – Ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

Υπόθεση Σταυρόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδα (Προσφυγή Νο 52484/18), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2020

■ πιστοποιητικό γέννησης – βάφτιση – αποκάλυψη επιλογής

Οι τρεις προσφεύγοντες είναι γονείς και κόρη. Το όνομα της κόρης καταχωρίστηκε στα αρχεία γεννήσεων του ληξιαρχείου με τη χειρόγραφη προσθήκη εντός παρένθεσης μιας συντομογραφίας της λέξης «ονοματοδοσία». Επίσης, το τμήμα του πιστοποιητικού γέννησης που αφορά στη βάφτιση αφέθηκε κενό. Το ΣτΕ απέρριψε την αίτηση ακύρωσης της καταχώρισης της πράξης γέννησης ως απαράδεκτη.

Η σημείωση «ονοματοδοσία» δίπλα στο όνομα της κόρης και το γεγονός ότι το τμήμα που αφορά στη βάφτιση αφέθηκε κενό αφήνει να εννοηθεί ότι οι γονείς επέλεξαν να μην βαπτίσουν την κόρη τους. Η εμφάνιση μιας τέτοιας πληροφορίας σε δημόσιο έγγραφο που εκδίδεται από το κράτος αποτελεί παρέμβαση στο δικαίωμα των προσφευγόντων να μην υποχρεούνται να εκδηλώνουν τις πεποιθήσεις τους. Δεδομένης της συχνής χρήσης του πιστοποιητικού γέννησης, η υπονόηση σε αυτό των θρησκευτικών πεποιθήσεων κάποιου εκθέτει τους κομιστές αυτού στον κίνδυνο να υποστούν διακρίσεις κατά τις συναλλαγές τους με τις διοικητικές αρχές.

Η εν λόγω παρέμβαση δεν προβλεπόταν με νόμο. Αντιθέτως, η σχετική διάταξη της εθνικής νομοθεσίας προέβλεπε ότι ένα άτομο αποκτά το όνομά του με ονοματοδοσία. Συνεπώς, δεν προέκυπτε ούτε από τον νόμο ούτε από οποιοδήποτε άλλο στοιχείο της εθνικής νομοθεσίας που προσκομίστηκε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι οι ληξιαρχοί χρειάζεται να θέτουν τη λέξη «ονοματοδοσία» δίπλα από τα ονόματα όσων αποκτούν το όνομά τους με την πράξη της ονοματοδοσίας σε αντίθεση με όσους αποκτούν το όνομά τους με βάφτιση. Η εν λόγω παρέμβαση ήταν

συνέπεια της διαδεδομένης πρακτικής των ληξιαρχείων.

Παραβίαση άρθρου 9.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε από κοινού σε όλους τους προσφεύγοντες το ποσό των 10.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστησαν.

► Άρθρο 41 – Δίκαιη ικανοποίηση

Υπόθεση *Molla Sali κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 20452/14), απόφαση της 18ης Ιουνίου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

Εγγύηση προστασίας κληρονομιάς – αποζημίωση – περιουσία εκτός Ελλάδας

Η υπόθεση αποτελεί απόρροια της προσφυγής που άσκησε η προσφεύγουσα και η οποία εξετάστηκε αρχικά από το Τμήμα Ευρείας Σύμβασης του Δικαστηρίου, που με απόφασή του (“κύρια απόφαση”), στις 19 Δεκεμβρίου 2018, διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση που υπέστη η προσφεύγουσα ως τιμώμενη διαθήκης που είχε συνταχθεί από μουσουλμάνο διαθέτη σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα, σε σύγκριση με τιμώμενη διαθήκης που συντάσσεται σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα από μη μουσουλμάνο διαθέτη, στερείται αντικειμενικής και εύλογης αιτιολόγησης.

Ο ελληνικός Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας δεν προβλέπει τη δυνατότητα επανεξέτασης της υπόθεσης σε περίπτωση διαπίστωσης παραβίασης της Σύμβασης και η προσφεύγουσα ζήτησε, βάσει του άρθρου 41 της Σύμβασης, δίκαιη ικανοποίηση για την υλική και ηθική βλάβη που υπέστη.

Μετά από απόφαση του Αρείου Πάγου, στις 6 Απριλίου 2017, η προσφεύγουσα απώλεσε τα 3/4 της κληρονομιάς της, καθώς οι αδελφές του αποβιώσαντα συζύγου της αναγνωρίστηκαν ως συγκυρίες στην κληρονομιά περιουσία.

Όσον αφορά στην περιουσία του διαθέτη στην Τουρκία, η προσφεύγουσα κατέθεσε προσφυγή ενώπιον του Πολιτικού Πρωτοδικείου του Βακιρκόυ και αιτήθηκε την εφαρμογή της διαθήκης στα περιουσιακά στοιχεία που βρίσκονται στην Τουρκία. Παράλληλα, οι αδελφές του διαθέτη κατέθεσαν αίτηση ακύρωσης της επίμαχης διαθήκης με το επιχείρημα ότι αντίκειται στην τουρκική νομοθεσία. Το τουρκικό δικαστήριο έκρινε ότι δεν χρειάζεται να επανεξετάσει την υπόθεση, καθώς η απόφαση του Αρείου Πάγου είναι οριστική και, σύμφωνα με το τουρκικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, δεσμευτική για το δικαστήριο.

Η προσφεύγουσα, ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης πλέον, ισχυρίζεται ότι δεν διαθέτει ένδικο μέσο στην

Τουρκία ώστε να προσβάλει την απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2018 με την οποία το Πολιτικό Πρωτοδικείο του Βακιρκόυ έκρινε την απόφαση του Αρείου Πάγου οριστική και δεσμευτική για τα τουρκικά δικαστήρια. Συνεπώς, η απόφαση του Αρείου Πάγου παρέχει τη μόνη νομική βάση για τη στέρηση της περιουσίας της στην Τουρκία. Υπό τις περιστάσεις αυτές, η προσφεύγουσα υποστηρίζει ότι ο μόνος τρόπος θεραπείας της παραβίασης της Σύμβασης είναι η απόδοση της επίμαχης περιουσίας.

Η προσφεύγουσα ζητά αποζημίωση για τη μη απόδοση των κληρονομιών ακινήτων στην Ελλάδα και στην Τουρκία, επιδίκαση αποζημίωσης για την ηθική βλάβη που υπέστη, καθώς και τις δικαστικές δαπάνες και τα δικαστικά έξοδα.

Η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξε ότι οποιαδήποτε απαίτηση της προσφεύγουσας σχετικά με τα περιουσιακά στοιχεία στην Τουρκία είναι απαράδεκτη, αβάσιμη, αόριστη και ανεπίδεκτη εκτίμησης, τονίζοντας παράλληλα ότι η περιουσία αυτή βρίσκεται εκτός της δικαιοδοσίας των ελληνικών δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει τη νομολογία του σύμφωνα με την οποία κάθε απόφασή του που διαπιστώνει παραβίαση της Σύμβασης επιβάλλει στο εναγόμενο κράτος υποχρέωση να θέσει τέρμα στην παραβίαση αυτή και να επανορθώσει τις επιπτώσεις της με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκαταστήσει κατά το δυνατόν την κατάσταση που υφίστατο πριν από την παραβίαση [βλ. υπόθεση *Kuric κατά Σλοβενίας* (Προσφυγή No 26828/06), απόφαση της 12ης Μαρτίου 2014 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης]. Τα συμβαλλόμενα κράτη είναι, καταρχήν, ελεύθερα να επιλέγουν τα μέσα με τα οποία θα συμμορφωθούν προς μια απόφαση του Δικαστηρίου που διαπιστώνει παραβίαση. Εφόσον η φύση της παραβίασης καθιστά δυνατή την επαναφορά των πραγμάτων στην πρότερη κατάσταση (*restitutio in integrum*), εναπόκειται στο εναγόμενο κράτος να την πραγματοποιήσει, καθώς το Δικαστήριο δεν έχει ούτε την εξουσία ούτε την πρακτική δυνατότητα να το πράξει το ίδιο. Εάν, αντιθέτως, το εσωτερικό δίκαιο δεν επιτρέπει – ή επιτρέπει μόνον εν μέρει – επανόρθωση των συνεπειών της παραβίασης, το άρθρο 41 εξουσιοδοτεί το Δικαστήριο να επιδικάζει στον προσφεύγοντα τη δίκαιη ικανοποίηση που θα κρίνει ενδεδειγμένη [βλ. υπόθεση *Brumărescu κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 28342/95), απόφαση της 28ης Οκτωβρίου 1999 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης και υπόθεση *Guiso-Gallisay κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 58858/00), απόφαση της 22ης Δεκεμβρίου 2009 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης].

Το Δικαστήριο αποφαίνεται ότι, εάν το εναγόμενο κράτος δεν λάβει μέτρα που θα εξασφαλίζουν ότι η προσφεύγουσα θα διατηρήσει την κυριότητα των περιουσιακών στοιχείων που της κληροδότησε ο σύζυγός στην Ελλάδα, οφείλει να καταβάλει στην προσφεύγουσα ποσό αποζημίωσης που θα λαμβάνει υπόψη την αξία της περιουσίας

που της κληροδοτήθηκε σε αναλογία προς το ποσοστό που στερήθηκε σύμφωνα με τους κανόνες του Ιερού Μουσουλμανικού Νόμου.

Παράλληλα, το Δικαστήριο δεν μπορεί να διακρίνει κάποιες συγκεκριμένες περιστάσεις που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συνιστούν άσκηση εκ μέρους της Ελλάδας της δικαιοδοσίας της αναφορικά με τις διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στην Τουρκία. Συνεπώς, τα ευρισκόμενα στην Τουρκία περιουσιακά στοιχεία δεν είναι δυνατόν να αποτελέσουν τη βάση αξίωσης για δίκαιη ικανοποίηση κατά του εναγόμενου κράτους στην παρούσα διαδικασία βάσει του άρθρου 41.

Συνοψίζοντας, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η λήψη μέτρων από το εναγόμενο κράτος που θα εξασφαλίζουν ότι η προσφεύγουσα θα διατηρήσει την κυριότητα των περιουσιακών στοιχείων που κληρονόμησε στην Ελλάδα ή, σε περίπτωση τροποποίησης των κτηματολογικών εγγραφών που αφορούν στα κληρονομιαία ακίνητα, η αποκατάσταση των περιουσιακών δικαιωμάτων της συνιστούν κατάλληλη επανόρθωση για την παραβίαση των δικαιωμάτων της. Επιπλέον, σε περίπτωση που δεν ληφθούν τα μέτρα αυτά εντός ενός έτους, το εναγόμενο κράτος οφείλει να καταβάλει στην προσφεύγουσα το ποσό των 41.103,36 ευρώ, ως αποζημίωση για υλική ζημία. Τέλος, επιδίκασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 10.000 ευρώ, ως αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης και το ποσό των 5.828,33 ευρώ, για δικαστικά έξοδα.

► Άρθρο 4 Τετάρτου Πρωτοκόλλου – Απαγόρευση ομαδικής απέλασης αλλοδαπών

Υπόθεση *Moustahi* κατά Γαλλίας (Προσφυγή Νο 9347/14), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2020

■ ομαδική απέλαση – ασυνόδευτα ανήλικα

Η Μαγιότ είναι μια υπερπόντια γαλλική περιοχή στο αρχιπέλαγος των Νήσων Κομόρες. Τα γεγονότα χρονολογούνται από το έτος 2013 και αφορούν τους τρεις προσφεύγοντες, υπηκόους των Νήσων Κομόρες: έναν πατέρα (ο πρώτος προσφεύγων) και τα δύο του παιδιά (τότε τριών και πέντε ετών).

Τα δύο παιδιά έφυγαν μαζί με άλλα 15 άτομα με αυτοσχέδια βάρκα με προορισμό τη Μαγιότ, όπου ζούσε νομίμως ο πατέρας τους. Αναχαιτίστηκαν και συνελήφθησαν στη θάλασσα στις 9 το πρωί και τα ονόματά τους συμπεριλήφθηκαν στην εντολή απέλασης που εκδόθηκε κατά ενός ενηλίκου της ομάδας (τον Μ.Α.). Στις 2 το μεσημέρι κρατήθηκαν σε ένα αστυνομικό τμήμα. Δεν επιτράπηκε στον πατέρα τους να τα δει. Στις 4:30, τα παιδιά τοποθετήθηκαν σε ένα πλοίο μαζί με τον Μ.Α. με προορισμό τις Νήσους Κομόρες.

Μία ώρα αργότερα, ο πατέρας αιτήθηκε τη λήψη ασφα-

λιστικών μέτρων ενώπιον του Διοικητικού Δικαστηρίου. Ο δικαστής απέρριψε την αίτηση ασφαλιστικών μέτρων λόγω έλλειψης κατεπείγοντος, αλλά σημείωσε πως η εν λόγω απόφαση των αρχών ήταν «προδήλως παράνομη». Ο αρμόδιος δικαστής για ασφαλιστικά μέτρα του Conseil d'État απέρριψε την έφεση, κρίνοντας ότι ο πατέρας έπρεπε να ακολουθήσει την κατάλληλη διαδικασία προκειμένου να υποβάλει αίτημα για οικογενειακή επανένωση. Το 2014, δόθηκε στα παιδιά άδεια μακροχρόνιας παραμονής για λόγους επανένωσης.

Η ανάθεση νεαρών παιδιών σε ενηλίκους στο πλαίσιο μετανάστευσης ήταν ιδιαίτερης σημασίας αναφορικά με τα συμφέροντά τους (ακόμη περισσότερο στη γαλλική νομοθεσία, όπου μια τέτοια σχέση με ενήλικο επέτρεπε να τεθούν σε κράτηση ως διοικητικό μέτρο και να επιστραφούν σε άλλο κράτος).

Συνεπώς, οι εθνικές αρχές όφειλαν να προσδιορίσουν, στο μέτρο του δυνατού, τη φύση των δεσμών ανάμεσα στα παιδιά και τους ενηλίκους, με τους οποίους ενδεχομένως να συνδέονται από διοικητικής άποψης. Στην εν λόγω υπόθεση, όπου η έλλειψη εγγράφων ταυτοποίησης δεν επέτρεπε την απόδειξη αυτών των δεσμών με βεβαιότητα, οι αρχές όφειλαν να είναι ιδιαίτερος σε εγρήγορση προκειμένου να αποφύγουν, κατά το δυνατόν, τον κίνδυνο να αναθέσουν παιδιά σε άτομο που δεν είχε καμία μέριμνα γι' αυτά.

Η γαλλική νομοθεσία προέβλεπε τον διορισμό ενός *ad hoc* επιτρόπου, προκειμένου να συνδράμει ανήλικους αλλοδαπούς των οποίων η είσοδος δεν είχε γίνει δεκτή σε γαλλικό έδαφος. Όμως, σύμφωνα με τους παρεμβαίνοντες (τρίτα μέρη, όπως οι Υπερασπιστές των Δικαιωμάτων), στη Μαγιότ ακολουθούνταν ως πρακτική ο αυθαίρετος συσχετισμός ανηλίκων με άγνωστους σ' αυτούς ενήλικες, προκειμένου να καθίσταται δυνατό να κρατούνται και να επιστρέφονται στις Νήσους Κομόρες. Στην πραγματικότητα, με μία μόνο εξαίρεση, κανένα από τα σαράντα τρία παιδιά που επεστράφησαν την ίδια ημέρα, με το ίδιο πλοίο, δεν είχε το ίδιο επίθετο με τον ενήλικα με τον οποίο τα συνέδεσαν.

Δεν υπήρχε κάποιο στοιχείο που να υποδείκνυε ότι τα προσφεύγοντα παιδιά είχαν κάποιον προηγούμενο δεσμό με τον Μ.Α. Ακόμη και εάν γίνει δεκτό ότι ο Μ.Α. είχε δηλώσει ότι συνόδευε τα παιδιά, παρέμενε το γεγονός ότι οι γαλλικές αρχές δεν έλαβαν κανένα μέτρο για να εξακριβώσουν την αλήθεια αυτής της δήλωσης προτού συνδέσουν τα παιδιά με αυτόν ώστε να κρατηθούν, παρόλο που δεν είχαν το ίδιο επίθετο. Οι εκθέσεις δεν έκαναν αναφορά στη φύση αυτών των δεσμών ή σε ερωτήσεις που ενδεχομένως τέθηκαν στον Μ.Α. σχετικά με το ζήτημα αυτό. Επίσης, ο συσχετισμός αυτός δεν επανεξετάστηκε όταν ο πατέρας επισκέφτηκε το αστυνομικό τμήμα και προσκόμισε τα πιστοποιητικά γέννησης των παιδιών. Δεν μπορούσε να γίνει δεκτό ως επιχείρημα ότι ήταν ευθύνη του τρίτου, στον οποίο είχαν ανατεθεί τα παιδιά, να αρνη-

θεί επισήμως στις αρχές την ύπαρξη αυτού του δεσμού.

Το Δικαστήριο κατέληξε όχι μόνο ότι τα δύο παιδιά ήταν όντως «ασυνόδευτοι» ανήλικοι, αλλά και ότι ο συσχετισμός τους με τον Μ.Α. ήταν αυθαίρετος με σκοπό, όχι την προστασία των συμφερόντων τους, αλλά προκειμένου να επιτραπεί η ταχεία απέλασή τους στις Νήσους Κομόρες. Η διαπίστωση αυτή, χωρίς να είναι από μόνη της αποφασιστικής σημασίας, ήταν σχετική για την εξέταση των λοιπών καταγγελιών.

Οι συνθήκες κράτησης των δύο παιδιών δεν διέφεραν με εκείνες των ενηλίκων που συνελήφθησαν μαζί τους. Κρατήθηκαν σε ένα κέντρο προσωρινής κράτησης, σ' ένα αστυνομικό τμήμα, όπου τα παιδιά κρατούνταν ξεχωριστά από τα όποια μέλη της οικογένειάς τους. Πέραν του αυθαίρετου συσχετισμού τους με τον Μ.Α., κανείς ενήλικας δεν ορίστηκε για να τα προσέχει.

Εν όψει της ιδιαίτερης ευαλωτότητας που πήγαζε από το νεαρό της ηλικίας τους και του γεγονότος ότι αφέθηκαν να «τα βγάλουν πέρα» μόνα τους, οι ανωτέρω διαπιστώσεις ήταν επαρκείς, ασχέτως της διάρκειας κράτησής τους, ώστε να συμπεράνει το Δικαστήριο ότι η κράτηση θα μπορούσε να δημιουργήσει μια κατάσταση στρεσογόνα γι' αυτά, με σημαντικά τραυματικές συνέπειες για την ψυχική τους υγεία.

Παραβίαση άρθρου 4 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου.

Υπήρξαν ξεκάθαρα πλημμέλειες στις διαδικασίες επιστροφής τους, χωρίς εποπτικά μέτρα και εγγυήσεις. Τα δύο παιδιά επέστρεψαν στις Νήσους Κομόρες μόνα τους, χωρίς τη συνοδεία ενηλίκου στον οποίο οι γαλλικές αρχές θα μπορούσαν να εμπιστευτούν τη φροντίδα τους, πέραν του Μ.Α., ο οποίος ήταν ένας άσχετος ενήλικας με τον οποίο αυθαίρετως τα συνέδεσαν. Επίσης, οι γαλλικές αρχές δεν έκαναν το παραμικρό για να επικοινωνήσουν με την οικογένειά τους στις Νήσους Κομόρες ή με τις αρχές του κράτους αυτού προκειμένου να διασφαλίσουν ότι κάποιος τα παρέλαβε κατά την άφιξή τους. Τα δύο παιδιά έφτασαν στον προορισμό τους βράδυ χωρίς κάποιος να τους περιμένει και ήταν σε θέση μόνο να βασίζονται σε έναν άσχετο ενήλικα προκειμένου να μην αφεθούν στην τύχη τους.

Συνεπώς, οι γαλλικές αρχές δεν διασφάλισαν αποτελεσματικά τη φροντίδα των παιδιών και δεν έλαβαν υπόψη τους την αληθινή κατάσταση που αντιμετώπισαν κατά την επιστροφή τους. Η επιστροφή τους υπό τέτοιες συνθήκες τους προκάλεσε απίστευτο άγχος, το οποίο συνιστά απάνθρωπη μεταχείριση. Παράλληλα, το εναγόμενο κράτος απέτυχε να ανταποκριθεί στις θετικές υποχρεώσεις του.

Παραβίαση άρθρου 4 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου αναφορικά με τις συνθήκες επιστροφής των παιδιών στις Νήσους Κομόρες.

Το άγχος του πρώτου προσφεύγοντα, ως πατέρα ασυνό-

δευτων μικρών παιδιών – ιδίως επειδή όταν επισκέφθηκε το αστυνομικό τμήμα και δεν τον αναγνώρισαν ως πατέρα τους, παρόλα τα έγγραφα που προσκόμισε, είχε ως επακόλουθο να παρακολουθήσει αβοήθητος την κράτηση και την απέλασή τους παρά τις ενστάσεις και τις προσφυγές του – δεν επιτάθηκε από αγωνία ότι η ζωή τους βρισκόταν σε κίνδυνο. Ειδικότερα, για τους παρακάτω λόγους το Δικαστήριο δεν ήταν της άποψης ότι η κατάσταση είχε προσεγγίσει το απαιτούμενο όριο σοβαρότητας.

Πρώτον, η κράτηση των παιδιών ήταν μικρής διάρκειας. Δεύτερον, σε αντίθεση με το ταξίδι προς τη Μαγιότ, ένα παράνομο και επικίνδυνο πέρασμα με αυτοσχέδια βάρκα που οργάνωσε ο ίδιος ο πατέρας χωρίς να διασφαλίσει ότι τα παιδιά του συνοδεύονταν από έναν ενήλικα υπεύθυνο γι' αυτά, το ταξίδι της επιστροφής πληρούσε όλες τις συνθήκες ασφαλούς μεταφοράς, καθώς τα παιδιά ταξίδεψαν με πλοίο εταιρείας που εκτελούσε τα δρομολόγια προς τις Νήσους Κομόρες. Τρίτον, ο πρώτος προσφεύγων μπορούσε να βασιστεί στη μητέρα του για τη φροντίδα των παιδιών κατά την επιστροφή τους.

Μη παραβίαση άρθρου 4 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου αναφορικά με τον πατέρα.

Το Δικαστήριο εξέτασε στη συνέχεια την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 5 παρ. 1 της Σύμβασης. Η κράτηση των δύο παιδιών αποτέλεσε στέρηση της ελευθερίας τους και το Δικαστήριο δεν διέκρινε κάποια νομική βάση για τη στέρηση αυτή.

Σύμφωνα με την εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία, δεν μπορούσε να εκδοθεί εντολή απέλασης κατά αλλοδαπού κάτω των δεκαοκτώ ετών ή εντολή κράτησης μέχρι την απέλαση. Αυτό εξηγεί γιατί οι εντολές αυτές είχαν εκδοθεί μόνο κατά του ενηλίκου Μ.Α.

Σε αντίθεση με άλλες υποθέσεις, η εκ των πραγμάτων τοποθέτηση των παιδιών σε κέντρο κράτησης δεν βασίστηκε στην ανησυχία να αποφευχθεί ο χωρισμός από την οικογένειά τους, αλλά μόνο στην εξασφάλιση της εφαρμογής του μέτρου απέλασης, η οποία δεν επιτρεπόταν κατά την εθνική νομοθεσία.

Παραβίαση άρθρου 5 παρ. 1.

Στη συνέχεια, η υπόθεση εξετάστηκε υπό το πρίσμα του άρθρου 5 παρ. 4. Παρόλο που η κράτησή τους ήταν σύντομη, δεν κρίθηκε περιττό για το Δικαστήριο να αποφανθεί επί της ουσίας αυτής της καταγγελίας, καθώς τα δύο παιδιά στερήθηκαν εξ αρχής και εν τέλει κάθε ένδικο μέσο με το οποίο θα εξεταζόταν η νομιμότητα της κράτησής τους.

Παραβίαση άρθρου 5 παρ. 4.

Ακολούθως, το Δικαστήριο εξέτασε την υπόθεση, αναφορικά και με τους τρεις προσφεύγοντες, υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της Σύμβασης. Ο καταγγελλόμενος χαλαρός δεσμός ανάμεσα στα παιδιά και τον πατέρα τους την επίμαχη περίοδο δεν εμπόδιζε την εφαρμογή του άρθρου 8 για

την προστασία της οικογενειακής ζωής, καθώς υπό αυτή τη βάση τους δόθηκε άδεια μακρόχρονης παραμονής.

Το γεγονός ότι ορισμένα μέλη της ίδιας οικογένειας κρατήθηκαν ενώ άλλα μέλη αυτής της οικογένειας ήταν ελεύθερα μπορούσε να θεωρηθεί ως παρέμβαση στο δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή, ανεξαρτήτως της διάρκειας του μέτρου κράτησης. Έχοντας υπόψη τις ανωτέρω διαπιστώσεις περί παραβίασης του άρθρου 5 παρ. 1, η παρέμβαση αυτή δεν ήταν «σύμφωνη με τον νόμο». Η επακόλουθη παραβίαση του άρθρου 8 επιτάχθηκε περαιτέρω εξαιτίας του παρακάτω παράγοντα.

Εάν υπήρχε νομική βάση για τον υποχρεωτικό διαχωρισμό των προσφευγόντων, ήταν κατανοητό ότι ένα κράτος ενδεχομένως να αρνηθεί να εμπιστευτεί τα παιδιά σε ένα άτομο που ισχυρίζεται ότι είναι μέλος της οικογένειάς τους ή να κανονίσει συνάντηση μεταξύ τους για λόγους που σχετίζονται με την προστασία των συμφερόντων των παιδιών (όπως το να εξακριβώσει προληπτικά, πέραν πάσης αμφιβολίας, την αλήθεια των επικαλούμενων δεσμών).

Όμως, η άρνηση επανασύνδεσης των προσφευγόντων δεν είχε ως σκοπό τη διασφάλιση του σεβασμού των συμφερόντων των παιδιών, παρά μόνο την όσο το δυνατό πιο γρήγορη απέλασή τους, με τρόπο αντίθετο προς την εθνική νομοθεσία. Αυτό δεν μπορούσε να εκληφθεί ως θεμιτός επιδιωκόμενος σκοπός.

Παραβίαση άρθρου 8.

Εξετάζοντας την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 4 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, σύμφωνα με την εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία, οι αποφάσεις απέλασης δεν μπορούσαν να εκδοθούν για ανηλικούς ατομικά και προσωπικά: η κατάσταση τους αναγκαστικά ακολουθεί αυτήν των γονέων τους ή, εάν δεν υπάρχουν γονείς, του ατόμου που τους συνοδεύει.

Όταν ένα παιδί συνοδεύεται από γονέα ή από συγγενή, οι απαιτήσεις του άρθρου 4 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου πληρούνται εάν ο ενήλικας αυτός είναι ικανός να προβάλει με τρόπο ουσιαστικό και αποτελεσματικό επιχειρήματα κατά της κοινής απέλασής τους.

Όμως, στην παρούσα υπόθεση, δεν υπήρχε κανένα στοιχείο που να υποδείκνυε ότι ο Μ.Α. γνώριζε επαρκώς τους λόγους που ενδεχομένως μπορούσαν να προβληθούν κατά της απόφασης απέλασης των παιδιών. Σε κάθε περίπτωση, δεν υπήρξε απόδειξη ότι είχε ερωτηθεί οτιδήποτε σχετικά με τα παιδιά που συσχετίστηκαν μαζί του ή ότι είχε εγείρει το ζήτημα με δική του πρωτοβουλία.

Συνεπώς, η απέλαση των δύο αυτών μικρών παιδιών, ηλικίας πέντε και τριών ετών, τα οποία δεν γνώριζαν ή δεν είχαν βοήθεια από κάποιον ενήλικα που τα συνόδευε, αποφασίστηκε και εφαρμόστηκε χωρίς κάποια εγγύηση ότι θα εξεταστούν αντικειμενικά οι ατομικές τους κατα-

στάσεις. Για τον λόγο αυτό, η απέλασή τους θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως ομαδική στη φύση της.

Παραβίαση άρθρου 4 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου.

Η υπόθεση εξετάστηκε και υπό το πρίσμα του άρθρου 13 σε συνδυασμό με τα άρθρα 8 της Σύμβασης και 4 του Τετάρτου Πρωτοκόλλου. Ενώ κατά τη διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων ο δικαστής θα μπορούσε να εξετάσει τα επιχειρήματα υπέρ των προσφευγόντων και να διατάξει, εάν ήταν αναγκαίο, αναστολή της απόφασης απέλασης, αυτό δεν συνέβη στην πράξη.

Τα δύο παιδιά απελάθηκαν από τη Μαγιότ σε λιγότερο από οχτώ ώρες από τη στιγμή της σύλληψής τους. Παρά την ταχεία αντίδρασή του (λιγότερο από τέσσερις ώρες μετά την έκδοση της απόφασης απέλασης κατά του Μ.Α. και την αναφορά των επιθέτων των παιδιών), η υλοποίηση του μέτρου είχε ήδη ξεκινήσει μία ώρα πριν όταν ο πατέρας προσέφυγε για λογαριασμό τους στο δικαστήριο.

Το γεγονός ότι παρήλθε τόσος λίγο χρόνος μεταξύ της έκδοσης της απόφασης απέλασης και της εφαρμογής της απέκλεισε κάθε δυνατότητα προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, πολλώ δε μάλλον κάθε δυνατότητα του δικαστηρίου να εξετάσει τις περιστάσεις και τα νομικά επιχειρήματα υπό το πρίσμα της Σύμβασης στην περίπτωση που η απόφαση απέλασης εκτελούνταν. Η μεταγενέστερη έκδοση άδειας παραμονής δεν θεράπευσε αυτήν την ατέλεια.

Παραβίαση άρθρου 13.

Από τότε που έλαβαν χώρα τα γεγονότα της υπόθεσης επήλθαν θετικές εξελίξεις στη νομοθεσία και στη νομολογία. Ο αρμόδιος για την εκδίκαση υποθέσεων ασφαλιστικών μέτρων στο Conseil d'État έκρινε ότι οι διοικητικές αρχές είχαν την υποχρέωση να επιβεβαιώνουν την ταυτότητα των ανήλικων αλλοδαπών που κρατούνταν και να εξετάζουν εάν υπήρχε σύνδεση ανάμεσα σ' αυτούς και τους ενήλικους με τους οποίους ενδεχομένως να τους συσχετίζουν για τους σκοπούς της απέλασης, καθώς και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες θα παραλαμβάνονταν οι ανήλικοι κατά την άφιξη στον προορισμό τους. Η συμμόρφωση των αρχών με τα εν λόγω κριτήρια που έθεσε ο δικαστής σκοπό είχε να αποτρέψει την επανάληψη, αναφορικά με άλλους ανήλικους, των περισσότερων παραβιάσεων που διαπίστωσε το Δικαστήριο στην παρούσα υπόθεση. Ως προς τις νέες νομοθετικές διατάξεις που θεσμοθετήθηκαν στη Μαγιότ (οι οποίες επίσης δεν επέτρεπαν σε έναν αλλοδαπό να αρνηθεί την απέλαση πριν από την παρέλευση μίας ολόκληρης μέρας), εναπόκειται στις αρχές να διασφαλίσουν ότι η εφαρμογή τους δεν θα συνεπάγεται κάποια περαιτέρω παρόμοια παραβίαση του άρθρου 13.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίκασε το ποσό των 22.500 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης, εκ των οποίων το ποσό των 2.500 ευρώ προορίζεται για τον πατέρα και το ποσό των 10.000 ευρώ για καθένα από τα τέκνα.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές και κράτος δικαίου

Εξέταση καταγγελίας για παραβάσεις της εκλογικής νομοθεσίας από όργανο που δεν παρέχει τις απαραίτητες εγγυήσεις ανεξαρτησίας και του οποίου η διακριτική ευχέρεια δεν οριοθετείται επαρκώς από το εσωτερικό δίκαιο

άρθρο 3 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ – δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές – υποψήφιος στις κοινοβουλευτικές εκλογές – εκλογική διαφορά – αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος – αίτημα επανακαταμέτρησης ψήφων – εξέταση καταγγελίας από όργανο που δεν παρέχει τις απαραίτητες εγγυήσεις ανεξαρτησίας – δημοκρατία – κράτος δικαίου – άρθρο 13 ΕΣΔΑ – δικαίωμα πραγματικής προσφυγής

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 310/15, Υπόθεση Mugemangango κατά Βελγίου, απόφαση της 10ης Ιουλίου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

Ο Germain Mugemangango (στο εξής: προσφεύγων) είναι Βέλγος υπήκοος και ζει στην πόλη του Charleroi στο Βέλγιο. Στις 25 Μαΐου 2014, ο προσφεύγων συμμετείχε στις εκλογές του περιφερειακού Κοινοβουλίου της Βαλλονίας ως ο κορυφαίος υποψήφιος στο ψηφοδέλτιο του PTB-GO! για την εκλογική περιφέρεια Charleroi της επαρχίας Hainaut. Βάσει του ισχύοντος εκλογικού συστήματος του Βελγίου, το ψηφοδέλτιο του PTB-GO! συγκέντρωσε 14 ψήφους λιγότερες από το σύνολο που απαιτείται για να κερδίσει μια θέση στο Κοινοβούλιο της Βαλλονίας. Ως εκ τούτου, ο προσφεύγων δεν εξελέγη.

Την αμέσως επόμενη ημέρα, ο προσφεύγων απευθύνθηκε στην κύρια εκλογική επιτροπή της εκλογικής περιφέρειας Charleroi και στην κεντρική εκλογική επιτροπή της επαρχίας Hainaut αιτούμενος την εκ νέου εξέταση των 21.385 ψηφοδελτίων που κηρύχθηκαν άκυρα, αλλοιωμένα ή αμφισβητούμενα στην εκλογική περιφέρεια Charleroi. Αμφότερες οι επιτροπές απέρριψαν το αίτημά του με το αιτιολογικό ότι οι ίδιες στερούνταν δικαιοδοσίας και τον παρέπεμψαν στο Κοινοβούλιο της Βαλλονίας. Στις 6 Ιουνίου 2014, ο προσφεύγων υπέβαλε καταγγελία στο Κοινοβούλιο της Βαλλονίας ζητώντας την επανεξέταση των ψηφοδελτίων που χαρακτηρίστηκαν άκυρα, αλλοιωμένα ή αμφισβητούμενα στην εκλογική περιφέρεια Charleroi. Προς στήριξη του αιτήματός του, ανέφερε ότι η διαδικασία καταμέτρησης των ψήφων στην επίμαχη εκλογική περιφέρεια ενείχε σφάλματα. Πιο συγκεκριμένα, εξήγησε ότι τα σφάλματα ή οι παρατυπίες της διαδικασίας καταμέτρησης που ήλθαν στο φως θα μπορούσαν να έχουν επηρεάσει την κατανομή των εδρών μεταξύ των διαφορετικών κομματικών συνδυασμών. Συνεπώς, μια επανεξέταση των μη έγκυρων ψηφοδελτίων θα ήταν

ικανή να οδηγήσει στην κατανομή τουλάχιστον μίας επιπλέον έδρας στον συνδυασμό PTB-GO! ενόψει του πολύ μικρού αριθμού των ψήφων οι οποίες στερήσαν από το κόμμα αυτό μια θέση στο Κοινοβούλιο της Βαλλονίας. Η καταγγελία του προσφεύγοντα εξετάστηκε αρχικώς από την Επιτροπή Διαπιστευτηρίων του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας (στο εξής: Επιτροπή), η οποία κλήθηκε να διατυπώσει μη δεσμευτική γνώμη. Καθώς η καταγγελία κρίθηκε παραδεκτή και βάσιμη, η Επιτροπή πρότεινε στο Κοινοβούλιο της Βαλλονίας να μην εγκρίνει την εκλογή των υποψηφίων που επικράτησαν στην επαρχία Hainaut και να επανεξετάσει τις άκυρες και αμφισβητούμενες ψήφους στην εκλογική περιφέρεια Charleroi.

Στις 13 Ιουνίου 2014, τα μέλη του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας, συμπεριλαμβανομένων των νεοεκλεγέντων στην εκλογική περιφέρεια του προσφεύγοντα, συμμετείχαν σε ψηφοφορία επί της πρότασης της Επιτροπής. Με 43 ψήφους έναντι 28 και με 4 αποχές, το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας έκρινε ότι η καταγγελία του προσφεύγοντα ήταν μεν παραδεκτή, αλλά αβάσιμη. Συναφώς, κατά την εκτίμηση του Κοινοβουλίου, οι περισσότερες παρατυπίες επί της διαδικασίας καταμέτρησης των ψήφων που επικαλέστηκε ο προσφεύγων αφορούσαν σε γενικά χαρακτηριστικά του εκλογικού συστήματος του Βελγίου επί των οποίων το ίδιο δεν ήταν αρμόδιο να αποφανθεί. Για τον λόγο αυτό, το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας ενέκρινε την εκλογή των νέων μελών του χωρίς να δώσει εντολή για επανάληψη της διαδικασίας καταμέτρησης των ψήφων. Ο προσφεύγων ενημερώθηκε για την απόφαση αυτή στις 24 Ιουνίου 2014.

Επικαλούμενος το δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (στο εξής: ΠΠΠ) της ΕΣΔΑ, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι η άρνηση του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας να ανακαταμετρήσει τα ψηφοδέλτια που κηρύχθηκαν άκυρα, αλλοιωμένα ή αμφισβητούμενα στην εκλογική περιφέρεια Charleroi παραβίασε το δικαίωμά του να συμμετάσχει ως υποψήφιος σε ελεύθερες εκλογές. Τούτο διότι, το όργανο που επιλήφθηκε της καταγγελίας του, ήτοι το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας, δεν πληρούσε τις απαραίτητες εγγυήσεις ανεξαρτησίας, αφού κατά την εξέταση της σχετικής εκλογικής διαφοράς είχε ενεργήσει τόσο ως δικαστής όσο και ως διάδικος. Συγκεκριμένα, ο προσφεύγων επεσήμανε τη θετική υποχρέωση που αναλαμβάνουν τα συμβαλλόμενα στην ΕΣΔΑ κράτη να διενεργούν ελεύθερες και τακτικές εκλογές που εγγυώνται την έκφραση της λαϊκής βούλησης ως προς την εκλογή των μελών του κοινοβουλευτικού σώματος. Σε ό,τι αφορά το ειδικότερο δικαίωμα του εκλέγεσθαι, υποστήριξε ότι αυτό ασκείται αποτελεσματικά μόνο εφόσον τηρείται καθ' όλη τη διάρκεια της εκλογικής διαδικασίας και, μά-

λιστα, υπό τον όρο ότι τυχόν καταγγελίες για παράβαση της εκλογικής νομοθεσίας ή για σφάλματα κατά τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας εξετάζονται από αρμόδιο όργανο, ικανό να διεξάγει αποτελεσματικό έλεγχο. Ωστόσο, στην υπό κρίση περίπτωση, σύμφωνα πάντα με τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντα, το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας τήρησε μεροληπτική στάση κατά την εξέταση της καταγγελίας του για παρατυπίες επί της διαδικασίας διαλογής και καταμέτρησης των ψήφων για τους κάτωθι λόγους. Αφενός, το γεγονός ότι 21.385 ψηφοδέλτια κηρύχθηκαν άκυρα, αλλοιωμένα ή αμφισβητούμενα στην εκλογική περιφέρεια Charleroi οφειλόταν, στην πραγματικότητα, σε ελλείψεις της εκλογικής διαδικασίας και είχε προκαλέσει αβεβαιότητα ως προς τη βούληση του εκλογικού σώματος. Αφετέρου, η ίδια η Επιτροπή, η οποία κλήθηκε να γνωμοδοτήσει, είχε αναγνωρίσει ότι οι παρατυπίες που επικαλέστηκε ο προσφεύγων ήταν ιδιαίτερος σοβαρές και ικανές να δικαιολογήσουν επαναξιολόγηση των μη έγκυρων ψηφοδελτίων. Σε μια τέτοια περίπτωση, μια επανάληψη της διαδικασίας καταμέτρησης θα μπορούσε να είχε επηρεάσει το εκλογικό αποτέλεσμα, αφού με 14 ακόμη ψήφους το κόμμα του προσφεύγοντα θα είχε κερδίσει τουλάχιστον μία επιπλέον έδρα και ο ίδιος θα είχε εκλεγεί. Ωστόσο, το σχετικό αίτημα επανάληψης της διαδικασίας καταμέτρησης εξετάστηκε αποκλειστικά από το νεοουσταθέν Κοινοβούλιο της Βαλλονίας, δηλαδή, μεταξύ άλλων, από μέλη του κοινοβουλευτικού σώματος των οποίων η εκλογή θα μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση εάν η επίμαχη καταγγελία κηρυσσόταν βάσιμη και των οποίων τα προσωπικά συμφέροντα έρχονταν σε προφανή και άμεση αντίθεση με το συμφέρον του προσφεύγοντα, αν λάβει κανείς υπόψη ότι επρόκειτο για συνυποψηφίους του που ανήκαν σε διαφορετικά πολιτικά κόμματα. Με άλλες λέξεις, σύμφωνα με τον προσφεύγοντα, το μοναδικό ένδικο βοήθημα που διέθετε ως παρανόμως αποκλεισθείς υποψήφιος εξετάστηκε από όργανο που ενήργησε τόσο ως δικαστής όσο και ως διάδικος και, συνεπώς, δεν παρείχε εγγυήσεις αμερόληπτης και ανεξάρτητης κρίσης. Ενόψει τούτων, ο προσφεύγων καταλήγει ότι η εκλογική νομοθεσία του Βελγίου, σύμφωνα με την οποία το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας είναι το μοναδικό αρμόδιο όργανο λήψης αποφάσεων – ενώ δεν προβλέπεται η δυνατότητα άσκησης δικαστικής προσφυγής για την αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος – έρχεται σε πρόδηλη αντίθεση με τις επιταγές του άρθρου 3 ΠΠΠ.

Επιπλέον, ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι η εκλογική νομοθεσία του Βελγίου δεν του παρέσχε τις απαραίτητες διαδικαστικές εγγυήσεις ενώπιον του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας, κυρίως ως προς τη δημοσιότητα και την κατ' αντιμωλία συζήτηση. Ειδικότερα, η διακριτική ευχέρεια του Κοινοβουλίου να αποφαίνεται επί καταγγελιών για παρατυπίες της εκλογικής διαδικασίας δεν οριοθετούνταν με επαρκή ακρίβεια από τις διατάξεις του εσωτερι-

κού δικαίου. Παράλληλα, ο ίδιος ο προσφεύγων είχε στερηθεί τόσο του δικαιώματός του σε έφεση και σε δημόσια ακρόαση όσο και του δικαιώματός του σε μια δίκαιη και αμερόληπτη κρίση επί της έφεσης από ανεξάρτητο δικαστήριο. Πράγματι, το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας εξέδωσε την απόφασή του δίχως προηγουμένως να τηρηθεί το δικαίωμα ακρόασης και να παρασχεθεί στον προσφεύγοντα η δυνατότητα να υπερασπισθεί τα συμφέροντά του σε δημόσια συζήτηση κατ' αντιμωλία. Τούτων δοθέντων, ο προσφεύγων έκανε ειδική μνεία στη μακρά δημοκρατική παράδοση του Βελγίου, η οποία θα έπρεπε να θεωρηθεί ότι απαιτεί τον σχηματισμό ενός πραγματικά δημοκρατικού και πλουραλιστικού Κοινοβουλίου. Συνεπώς, το βελγικό σύστημα εξέτασης καταγγελιών για παραβάσεις της εκλογικής νομοθεσίας θα έπρεπε να επιτρέπει τον δικαστικό έλεγχο εκλογικών διαφορών και να εγγυάται αποτελεσματική δικαστική προστασία σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ. Προς επίρρωση των ισχυρισμών του, ο προσφεύγων αναφέρθηκε σε απόψεις που έχουν διατυπωθεί στη νομική θεωρία από εγκεκριμένους συγγραφείς, ότι το υφιστάμενο σύστημα εξέτασης καταγγελιών του Βελγίου δεν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απαιτήσεις και είναι ασυμβίβαστο με την ανάγκη διατήρησης της ανεξαρτησίας του Κοινοβουλίου και διαφύλαξης της δημοκρατίας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Υπό αυτό το πρίσμα, κατά την εκτίμησή του, το μοναδικό διαθέσιμο μέσο για την προσβολή της νομιμότητας του εκλογικού αποτελέσματος, ήτοι η δυνατότητα υποβολής καταγγελίας ενώπιον του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας, δεν μπορούσε να θεωρηθεί ότι ικανοποιεί το δικαίωμα πραγματικής (αποτελεσματικής) προσφυγής λόγω ακριβώς έλλειψης αμεροληψίας του αποφασίζοντος οργάνου. Επομένως, σύμφωνα με τον προσφεύγοντα, η απουσία εναλλακτικού ενδίκου βοηθήματος ενώπιον δικαστικής ή άλλης αρχής, ικανού να εγγυάται την αποτελεσματική και αμερόληπτη διευθέτηση εκλογικών διαφορών, συνιστά παραβίαση του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 3 ΠΠΠ.

Παρατηρήσεις

Μαρία Σαπαρδάνη*

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις ως προς τον θεσμικό χαρακτήρα του άρθρου 3 ΠΠΠ

Το άρθρο 3 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ αποτελεί μία από τις ελάχιστες διατάξεις της Σύμβασης που εγγυώνται δικαιώματα στενά συνυφασμένα με την άσκηση δημόσιας εξουσίας και την εύρυθμη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Παρά τη διαφορά στη διατύπωση, ιδίως σε σχέση με τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στα άρθρα 8-11 της ΕΣΔΑ, το άρθρο 3 ΠΠΠ δεν αναφέρεται μόνον σε θετική

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να εγγυώνται την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής βούλησης μέσω τακτικών και μυστικών εκλογών¹. Αν και αρχικώς η Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είχε διατυπώσει επιφυλάξεις ως προς τη δυνατότητα άντλησης από το άρθρο 3 ΠΠΠ υποκειμενικών εκλογικών δικαιωμάτων που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ατομικής προσφυγής κατά το άρθρο 34 της ΕΣΔΑ², σύντομα νομολογήθηκε ότι το άρθρο 3 ΠΠΠ κατοχυρώνει υποκειμενικά δικαιώματα συμμετοχής, ιδίως τα κλασσικά δικαιώματα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι³. Συναφώς, ήδη από πολύ νωρίς, το ΕΔΔΑ κατέστησε σαφές ότι ο διακρατικός χρωματισμός στη γραμματική διατύπωση του άρθρου 3 ΠΠΠ δεν υπονοεί κάποια ουσιαστική διαφορά σε σχέση με τις λοιπές κανονιστικές διατάξεις της Σύμβασης. Η διαφορετική διατύπωση αντανάκλα απλώς και μόνο την πρόθεση των συντακτών του άρθρου να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην υποχρέωση που αναλαμβάνουν τα συμβαλλόμενα κράτη να υιοθετούν θετικά μέτρα για τη διεξαγωγή δημοκρατικών εκλογών (σε αντίθεση προς ό,τι ισχύει για τα περισσότερα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση, τα οποία αξιώνουν από τις κρατικές αρχές την αποχή από οποιαδήποτε παρέμβαση στη σφαίρα ελευθερίας του φορέα τους)⁴. Επομένως, το άρθρο 3 ΠΠΠ αποτελεί πηγή τόσο διακρατικών θετικών υποχρεώσεων όσο και των κλασσικών ατομικών δικαιωμάτων του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, τα οποία «είναι κρίσιμα για τη δημιουργία και την εμπέδωση των θεμελίων μιας αποτελεσματικής και ουσιαστικής δημοκρατίας υπό το κράτος δικαίου»⁵.

Η διαπίστωση αυτή αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα για τον σταδιακό εμπλουτισμό – μέσω του προσανατολισμού της νομολογίας στην αρχή της αποτελεσματικότητας⁶ – του καταλόγου των υποκειμενικών εκλογικών δικαιωμάτων που απορρέουν από το άρθρο 3 ΠΠΠ και των διαδικαστικών εγγυήσεων που προϋποτίθενται για τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών. Με μια απλή ανάγνωση του άρθρου 3 ΠΠΠ γίνεται σαφές ότι τα δικαιώματα που εγγυάται οριοθετούνται σκοπίμως ανοικτά και αφηρημέ-

να, ώστε να επιδέχονται προσαρμογής στις τρέχουσες, κάθε φορά, πολιτικές εξελίξεις και θεσμικές προκλήσεις ή να επιτρέπουν την επέκταση της παρεχόμενης προστασίας μέσω της δημιουργίας νέων δικαιωμάτων. Έτσι, παρά την απουσία επαρκούς γλωσσικού ερείσματος στο κείμενο του άρθρου, το ΕΔΔΑ υιοθέτησε σταθερά την εξελικτική ερμηνεία⁷ και αναγνώρισε ότι, για την πραγματική υλοποίηση της απαίτησης για ελεύθερες εκλογές, στο κανονιστικό περιεχόμενο του εν λόγω δικαιώματος πρέπει να εμπίπτουν κι άλλα, ειδικότερα δικαιώματα, διαδικαστικές εγγυήσεις και έννοιες, όπως το δικαίωμα κάθε υποψηφίου να ασκήσει τη θητεία του μετά την εκλογή του⁸, η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης⁹ και η υποχρέωση των κρατών να διαθέτουν αποτελεσματικούς και ανεξάρτητους μηχανισμούς ελέγχου καταγγελιών για παραβάσεις της εκλογικής νομοθεσίας ή για παρατυπίες κατά τη διαδικασία διαλογής και καταμέτρησης των ψήφων¹⁰. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσω της δυναμικής ερμηνείας, το ΕΔΔΑ εξασφαλίζει την πληρέστερη και πραγματική απόλαυση του δικαιώματος σε ελεύθερες εκλογές και επιτυγχάνει μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ, αφενός, του σεβασμού της πολιτικής παράδοσης και των εθνικών ιδιαιτεροτήτων των κρατών σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση του εκλογικού συστήματος¹¹, αφετέρου, της διασφάλισης ενός ελάχιστου κοινού παρονομαστή ως προς τις θεσμικές εγγυήσεις της εκλογικής διαδικασίας.

Η απουσία ρητών περιορισμών στο λεκτικό του άρθρου 3 ΠΠΠ δεν σημαίνει ότι τα προστατευόμενα δικαιώματα είναι απόλυτα· αντιθέτως, είναι δυνατόν να επιβάλλονται σε αυτά «σιωπηροί περιορισμοί» για λόγους που δεν εξαντλούνται σε έναν συγκεκριμένο κατάλογο «νόμιμων

1. Α. ΜΑΝΤΖΟΥΤΣΟΣ, Πολιτικά δικαιώματα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σ. 129 επ.

2. Χ. ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Εκλογικά συστήματα και συνταγματικές δεσμεύσεις, εκδ. Σάκκουλα, 2016, σ. 103.

3. ΕΔΔΑ *Mathieu-Mohin και Clerfayt κατά Βελγίου* (Προσφυγή No 9267/81), απόφαση της 2ας Μαρτίου 1987, παρ. 51.

4. *Ibid*, παρ. 50.

5. Η. ΚΑΣΤΑΝΑΣ, Άρθρο 3 Πρώτου Πρωτοκόλλου, σε: Λ.-Α. Σισιλιάνο (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Ερμηνεία κατ' άρθρο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 834.

6. Χ. ΣΑΤΛΑΝΗΣ, Μέθοδοι και κριτήρια ερμηνείας και περαιτέρω διάπλασης των διεθνών συνθηκών, ΕλλΔνη, 2010, σσ. 1308-1309.

7. Βλ. σχετικά Χ. ΡΟΖΑΚΗΣ, Το ΕΔΔΑ στη Δίνη της Ευρωπαϊκής Κρίσης Ταυτότητας, διαθέσιμο σε: <https://www.constitutionalism.gr/2215-to-edda-sti-dini-tis-eyrwpaikis-krisis-taytotitas/> (προσπελάστηκε 30.09.2020).

8. ΕΔΔΑ *Sadak και λοιποί κατά Τουρκίας* (Προσφυγές Nos 25144/94, 26149/95 - 26154/95, 27100/95, 27101/95), απόφαση της 11ης Ιουνίου 2002, παρ. 33· ΕΔΔΑ *Yumak και Sadak κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 10226/03), απόφαση της 8ης Ιουλίου 2008 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, παρ. 109.

9. ΕΔΔΑ *Lykourazos κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 33554/03), απόφαση της 15ης Ιουνίου 2006, παρ. 54-57· ΕΔΔΑ *Paschalidis, Koutmeridis και Zaharakis κατά Ελλάδας* (Προσφυγές Nos 27863/05, 28422/05, 28028/05), απόφαση της 10ης Απριλίου 2008, παρ. 30-33.

10. Μεταξύ άλλων, ΕΔΔΑ *Grosaru κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 78039/01), απόφαση της 2ας Μαρτίου 2010, παρ. 54-57· ΕΔΔΑ *Davydov και λοιποί κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 75947/11), απόφαση της 30ής Μαΐου 2017, παρ. 274-275. Βλ. και Η. ΚΑΣΤΑΝΑΣ, ό.π., σ. 849.

11. Βλ. σχετικός ΕΔΔΑ *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (No 2) (Προσφυγή No 74025/01), απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2005 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, παρ. 61.

σκοπών», όπως εκείνοι που απαριθμούνται στα άρθρα 8-11 της Σύμβασης (π.χ. δημόσια ασφάλεια, δημόσια τάξη)¹². Οι όποιοι περιορισμοί στην άσκηση των εκλογικών δικαιωμάτων που πηγάζουν από το άρθρο 3 ΠΠΠ καθορίζονται, καταρχήν, αποκλειστικά από τα ίδια τα συμβαλλόμενα κράτη, εφόσον τα ζητήματα εκλογικού δικαίου, ως αμιγώς πολιτικής φύσης, ανήκουν στην καρδιά της κρατικής κυριαρχίας. Το περιθώριο εκτίμησης που αναγνωρίζεται, εν προκειμένω, στα κράτη είναι ευρύτατο με την προϋπόθεση ότι η συμβατότητα του σκοπού που επιδιώκει ένας περιορισμός με την αρχή του κράτους δικαίου και τους γενικούς σκοπούς της Σύμβασης αποδεικνύεται στις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπόθεσης¹³. Παράλληλα, ακριβώς λόγω του θεσμικού χαρακτήρα του άρθρου 3 ΠΠΠ, τα κριτήρια που εφαρμόζονται για τη διαπίστωση συμμόρφωσης με τις απορρέουσες από αυτό απαιτήσεις πρέπει να θεωρούνται λιγότερο αυστηρά από εκείνα που εφαρμόζονται στο πλαίσιο των άρθρων 8-11 της Σύμβασης¹⁴. Κατά τη σχετική εκτίμηση, το Δικαστήριο επιστρατεύει κυρίως δύο κριτήρια: α) εάν οι σιωπηρώς επιβαλλόμενοι περιορισμοί επηρεάζουν την ουσία (τον πυρήνα) των εκλογικών δικαιωμάτων¹⁵ ή στερούν από αυτά την αποτελεσματικότητά τους και β) εάν τα μέσα που χρησιμοποιούνται είναι δυσανάλογα¹⁶. Σε κάθε περίπτωση, ζητούμενο είναι η διασφάλιση της ανόθευτης έκφρασης της λαϊκής βούλησης μέσω μιας ακέραιης και αποτελεσματικής εκλογικής διαδικασίας.

II. Η εκτίμηση του Δικαστηρίου

Με την απόφασή του, της 10ης Ιουλίου 2020, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ αναγνώρισε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι η καταγγελία του προσφεύγοντα εξετάστηκε από όργανο που δεν πληρούσε τις απαραίτητες εγγυήσεις ανεξαρτησίας και του οποίου η διακριτική ευχέρεια δεν οριοθετούνταν με επαρκή ακρίβεια από τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου. Συνεπώς, το βελγικό σύστημα ελέγχου καταγγελιών για παρατυπίες της εκλογικής διαδικασίας δεν παρείχε τις απαιτούμενες από το άρθρο 3 ΠΠΠ διαδικαστικές εγγυήσεις για την εξασφάλιση αποτελεσματικής εξέτασης των προβαλλόμενων αιτιάσεων. Ακολούθως, το Δικαστήριο έκρινε ότι είχε παραβιαστεί και το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 3 ΠΠΠ. Εν προκειμένω, εξετάστηκε εάν το μοναδικό μέσο που αναγνώριζε στον προσφεύγοντα το

εσωτερικό δίκαιο για την αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος παρείχε «αποτελεσματική» προστασία. Κρίσιμο στάθηκε το γεγονός ότι, σύμφωνα με τη βελγική νομοθεσία, το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας ήταν αποκλειστικά αρμόδιο να αποφαίνεται επί καταγγελιών ως προς την ακεραιότητα της εκλογικής διαδικασίας και την εγκυρότητα του εκλογικού αποτελέσματος. Εφόσον το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η διαδικασία ενώπιον του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας δεν περιβάλλεται από κατάλληλες εγγυήσεις που να διασφαλίζουν τον αποτελεσματικό έλεγχο της καταγγελίας του προσφεύγοντα σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 3 ΠΠΠ, το μοναδικό διαθέσιμο μέσο για την προβολή αιτιάσεων δεν μπορούσε επίσης να θεωρηθεί «αποτελεσματικό» κατά την έννοια του άρθρου 13 της Σύμβασης.

A. Άρθρο 3 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ

Αρχικώς, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το λεκτικό του άρθρου 3 ΠΠΠ δεν απαιτεί τίποτα περισσότερο από τη διενέργεια «ελεύθερων» εκλογών ανά «εύλογα χρονικά διαστήματα», «με μυστική ψηφοφορία» και «υπό συνθήκες που επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής βούλησης ως προς την εκλογή του νομοθετικού σώματος». Συνεπώς, τα κράτη δεν υποχρεούνται στην υιοθέτηση συγκεκριμένου εκλογικού συστήματος. Αντιθέτως, αναλαμβάνουν τη θετική υποχρέωση να διαθέτουν ένα αποτελεσματικό σύστημα για την εξέταση καταγγελιών και προσφυγών σε θέματα που αφορούν εκλογικά δικαιώματα, ώστε να παρέχεται ουσιαστική προστασία απέναντι σε αυθαιρεσίες κατά την εκλογική διαδικασία. Πράγματι, σύμφωνα με το Δικαστήριο, η απαίτηση για δίκαιες και ελεύθερες εκλογές θα καθίστατο γράμμα κενό εάν περιπτώσεις καταστρατήγησης της εκλογικής νομοθεσίας ή παραβάσεων κατά τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας δεν μπορούσαν να προβληθούν από τους φορείς των εκλογικών δικαιωμάτων ενώπιον αρμόδιας δικαστικής ή άλλης αρχής. Η ακεραιότητα και η εγκυρότητα του εκλογικού αποτελέσματος θεωρείται ότι διασφαλίζονται αποτελεσματικά εφόσον το αποφασίζον επί εκλογικής διαφοράς όργανο παρέχει συγκεκριμένες εγγυήσεις αμεροληψίας, το περιθώριο εκτίμησης που του αναγνωρίζεται οριοθετείται με επαρκή ακρίβεια από το εσωτερικό δίκαιο και η διαδικασία ενώπιόν του καταλήγει σε μια δίκαιη, αντικειμενική και αρκούντως αιτιολογημένη απόφαση.

Ρόλος του Δικαστηρίου, εν προκειμένω, δεν είναι να κρίνει εάν οι προβαλλόμενες παρατυπίες στην εκλογική διαδικασία συνεπάγονται καταστρατήγηση της εσωτερικής εκλογικής νομοθεσίας ή στάθηκαν ικανές να επηρεάσουν το εκλογικό αποτέλεσμα. Στο Δικαστήριο επαπόκειται μόνον να εξακριβώσει εάν το καθ' ου κράτος τήρησε την υποχρέωσή του να διενεργήσει δίκαιες και ελεύθερες εκλογές σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 3 ΠΠΠ και διασφάλισε ότι τα ατομικά εκλογικά δικαιώματα ασκήθηκαν αποτελεσματικά. Συναφώς, υπεν-

12. ΕΔΔΑ *Mathieu-Mohin και Clerfayt κατά Βελγίου*, ό.π., παρ. 52.

13. ΕΔΔΑ *Ždanoka κατά Λεττονίας* (Προσφυγή No 58278/00), απόφαση της 16ης Μαρτίου 2006 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 115.

14. *Ibid.*

15. ΕΔΔΑ *Mathieu-Mohin και Clerfayt κατά Βελγίου*, ό.π., παρ. 52.

16. ΕΔΔΑ *Hirst κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (No 2), ό.π., παρ. 62.

θυμίζεται ότι για να καταφθεθεί παράβαση του άρθρου 3 ΠΠΠ απαιτείται ορισμένος βαθμός σοβαρότητας της διαπιστούμενης μη συμμόρφωσης. Μεμονωμένα σφάλματα στην εκλογική διαδικασία δεν ισοδυναμούν αφ' εαυτών με αλλοίωση του αποτελέσματος της ψηφοφορίας ή με αναίρεση του δίκαιου και ελεύθερου χαρακτήρα των εκλογών, εφόσον τηρήθηκαν οι γενικές αρχές της ισότητας, της διαφάνειας και της ανεξαρτησίας. Αντιθέτως, η ίδια η έννοια των ελεύθερων εκλογών διακυβεύεται όταν υπάρχουν υπόνοιες για διαδικαστικές παραβάσεις που θα μπορούσαν να νοθεύσουν ή να εμποδίσουν την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής βούλησης και όταν οι σχετικές καταγγελίες δεν εξετάστηκαν αποτελεσματικά σε εθνικό επίπεδο. Στο σημείο αυτό, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει προηγούμενη νομολογία του με την οποία έγινε δεκτό ότι τα συμβαλλόμενα κράτη απολαμβάνουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης όχι μόνο ως προς την επιλογή του εκλογικού συστήματος (π.χ. αναλογικό ή πλειοψηφικό ή μεικτό) αλλά και ως προς τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του εν λόγω συστήματος. Ιδιαίτερως σοβαρά υπόψη λαμβάνονται παράγοντες που συνδιαμορφώνουν, μέσα στον χρόνο, την πολιτική κουλτούρα του κάθε κράτους, όπως η ιστορική εξέλιξη, η πολιτιστική πολυμορφία και η πολιτική σκέψη εντός της Ευρώπης. Έτσι, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι κάθε εκλογική νομοθεσία πρέπει να αξιολογείται υπό το φως της πολιτικής εξέλιξης του εκάστοτε κράτους κατά τρόπον ώστε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να θεωρηθούν μη αποδεκτά στο πλαίσιο ενός συστήματος να δικαιολογούνται στο πλαίσιο ενός άλλου¹⁷. Σε κάθε περίπτωση, το περιθώριο εκτίμησης που αναγνωρίζεται στα κράτη οφείλει να περιορίζεται από την υποχρέωση διασφάλισης της «ελεύθερης έκφρασης της λαϊκής βούλησης ως προς την εκλογή του νομοθετικού σώματος».

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο διατυπώνει ορισμένες σκέψεις ως προς το περιεχόμενο της αρχής της κοινοβουλευτικής αυτονομίας. Συναφώς, επισημαίνει ότι το Κοινοβούλιο είναι αποκλειστικά αρμόδιο να ρυθμίζει, εντός των ορίων του συνταγματικού πλαισίου, τα *interna corporis* του, μεταξύ αυτών και τη σύνθεση των οργάνων του. Έτσι, οι κανόνες που διέπουν την εσωτερική λειτουργία

για των εθνικών Κοινοβουλίων εμπίπτουν, καταρχήν, στο περιθώριο εκτίμησης που απολαμβάνουν τα συμβαλλόμενα κράτη. Ωστόσο, το εύρος του εν λόγω περιθωρίου εκτίμησης δεν είναι αμετάβλητο, αλλά πρέπει κάθε φορά να προσαρμόζεται στις έννοιες του «δημοκρατικού πολιτικού καθεστώτος» και του «κράτους δικαίου», οι οποίες αναφέρονται στο Προοίμιο της Σύμβασης.

Στην υπό κρίση υπόθεση, ο προσφεύγων επικαλέστηκε αυθαιρεσίες στη διαδικασία καταμέτρησης των ψήφων και αιτήθηκε, όχι την ακύρωση των εκλογών και τη διεξαγωγή νέων, αλλά την επαναξιολόγηση των ψηφοδελτίων που χαρακτηρίστηκαν άκυρα, αλλοιωμένα ή αμφισβητούμενα στην εκλογική περιφέρεια Charleroi. Καταρχάς, το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι, όταν οι όποιες παρατυπίες στην καταμέτρηση των ψήφων ενδέχεται να έχουν επηρεάσει την αξιοπιστία του εκλογικού αποτελέσματος, μια επανάληψη της διαδικασίας καταμέτρησης αποτελεί σημαντική διασφάλιση ως προς τη δίκαιη και επιτυχή ολοκλήρωση των εκλογών¹⁸. Επαναλαμβάνει, ωστόσο, ότι απαιτείται ορισμένος βαθμός σοβαρότητας των προβαλλόμενων αιτιάσεων. Εν προκειμένω, η κρίση της Επιτροπής, η οποία γνωμοδότησε υπέρ της επανεξέτασης των άκυρων και αμφισβητούμενων ψήφων στην εκλογική περιφέρεια Charleroi, αποτελεί σημαντική ένδειξη περί της βασιμότητας και της σοβαρότητας των καταγγελλόμενων αυθαιρεσιών. Πράγματι, μια επανακαταμέτρηση των μη έγκυρων ψηφοδελτίων θα μπορούσε να οδηγήσει σε μεταβολές στην κατανομή των εδρών με μόλις 14 ακόμη ψήφους το κόμμα PTB-GO! Θα είχε κερδίσει τουλάχιστον μία επιπλέον έδρα και ο προσφεύγων θα είχε εκλεγεί¹⁹. Σε δεύτερο στάδιο, το Δικαστήριο εξετάζει εάν η διαδικασία που προβλέπεται από την εσωτερική νομοθεσία για την εξέταση εκλογικών διαφορών παρέχει επαρκείς εγγυήσεις για την τήρηση του κράτους δικαίου και την ακεραιότητα του εκλογικού αποτελέσματος. Τέτοιες εγγυήσεις διασφαλίζουν τη νομιμότητα της κοινοβουλευτικής σύνθεσης και διατηρούν την εμπιστοσύνη του εκλογικού σώματος απέναντι στο Κοινοβούλιο. Από αυτήν την άποψη, επιτυγχάνουν την ορθή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος και επιτρέπουν την υλοποίηση της κοινοβουλευτικής αυτονομίας, η οποία μπορεί να ασκείται έγκυρα μόνον υπό το κράτος δικαίου. Στην παρούσα υπόθεση, το ζήτημα που τίθεται αφορά τη νομιμότητα της σύνθεσης του νεοεκλεγέντος Κοινοβουλίου και το διακύβευμα είναι να διασφαλιστεί η «ελεύθερη έκφραση της λαϊκής βούλησης ως προς την εκλογή του νομοθετικού σώματος». Ωστόσο, κατά τον χρόνο εξέτασης της καταγγελίας του προσφεύγοντα, στη σύνθεση τόσο της Επιτροπής όσο και του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας συμμετείχαν, μεταξύ των άλλων, και βουλευτές που ανα-

17. Για παράδειγμα, στην υπόθεση ΕΔΔΑ *Gitonas και λοιποί κατά Ελλάδας* (Προσφυγές Νος 18747/91, 19376/92, 19379/92), απόφαση της 1ης Ιουλίου 1997, παρ. 40 επ., έγινε δεκτό ότι η απαγόρευση υποβολής υποψηφιότητας για το αξίωμα του βουλευτή, που επέβαλλε το ελληνικό Σύνταγμα σε όσους κατείχαν δημόσια αξιώματα για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του τριμήνου κατά την τελευταία τριετία πριν από τις εθνικές εκλογές, δεν παραβιάζει το άρθρο 3 ΠΠΠ· στην υπόθεση ΕΔΔΑ *Yumak και Sadak κατά Τουρκίας*, ό.π., κρίθηκε ότι το όριο του 10% για κοινοβουλευτική εκπροσώπηση δεν θίγει τον πυρήνα της ελεύθερης έκφρασης της λαϊκής βούλησης υπό την προϋπόθεση ότι εφαρμόζεται αδικριώς στους υποψηφίους όλων των κομμάτων, βλ. ιδίως παρ. 116 επ.

18. Παρ. 77 της σχολιαζόμενης απόφασης.

19. Ibid, παρ. 82-85.

δείχθηκαν στις εκλογές εκείνες των οποίων η εγκυρότητα αμφισβητήθηκε από τον προσφεύγοντα. Μάλιστα, οι εν λόγω βουλευτές δεν είχαν καταστεί ακόμη πλήρη μέλη του Κοινοβουλίου, αφού η εκλογή τους δεν είχε εγκριθεί σύμφωνα με τη διαδικασία που ισχύει στο οικείο εθνικό σύστημα²⁰. Επομένως, το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας έλαβε την απόφασή του επί της καταγγελίας του προσφεύγοντα ενόσω δεν είχε ακόμη συσταθεί νομίμως. Η διαπίστωση αυτή, σύμφωνα με το Δικαστήριο, οφείλει να ληφθεί ιδιαίτερος σοβαρά υπόψη σε σχέση με το εύρος της κοινοβουλευτικής αυτονομίας κατά τον έλεγχο της τήρησης των δικαιωμάτων που διαλαμβάνονται στο άρθρο 3 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.

Τούτων δοθέντων, το Δικαστήριο εξετάζει, πρώτον, εάν το αρμόδιο για την εξέταση της καταγγελίας όργανο παρείχε επαρκείς εγγυήσεις για την αμεροληψία του. Στο πλαίσιο των εκλογικών δικαιωμάτων που πηγάζουν από το άρθρο 3 ΠΠΠ, οι απαιτούμενες εγγυήσεις αμεροληψίας του αποφασίζοντος οργάνου κατατείνονται στη διασφάλιση ότι η ληφθείσα απόφαση θεμελιώνεται σε πραγματικά και νομικά στοιχεία και όχι σε πολιτικά²¹. Συναφώς, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει ότι το κριτήριο της «πολιτικής ουδετερότητας» δεν μπορεί να εφαρμοστεί στα μέλη των Κοινοβουλίων με τον ίδιο τρόπο που εφαρμόζεται σε άλλους κρατικούς αξιωματούχους, δεδομένου ότι τα πρώτα δεν μπορούν εξ ορισμού να είναι πολιτικά ουδέτερα²². Επομένως, σε ένα σύστημα, όπως αυτό του Βελγίου, όπου το Κοινοβούλιο είναι το μοναδικό αρμόδιο όργανο να αποφαινεται επί καταγγελιών που αφορούν την εκλογή των μελών του, ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στις εγγυήσεις αμεροληψίας που προβλέπονται στο εσωτερικό δίκαιο αναφορικά με τη διαδικασία εξέτασης καταγγελιών ως προς την εγκυρότητα των εκλογικών αποτελεσμάτων. Κατά τη σχετική εκτίμηση, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τις συστάσεις και τα πορίσματα ευρωπαϊκών και διεθνών οργάνων, όπως τον Κώδικα Ορθής Πρακτικής σε Εκλογικά Θέματα της Επιτροπής της Βενετίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι για συστήματα, όπως το βελγικό, όπου η εξέταση καταγγελιών για την αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος ενάποκειται στο Κοινοβούλιο, η Επιτροπή της Βενετίας έχει επισημάνει την ανάγκη να υφίστανται επαρκείς θεσμικές και διαδικαστικές εγγυήσεις έναντι πολιτικά και κομματικά χρωματισμένων αποφάσεων. Αντίστοιχες ανησυχίες ως προς τη συμβατότητα του βελγικού συστήματος με την απαίτηση για διεξαγωγή δίκαιων και ελεύθερων εκλογών έχουν εκφράσει επανειλημμένα στις εκθέσεις

τους το Γραφείο Δημοκρατικών Θεσμών και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη και η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών. Το ερώτημα, λοιπόν, που τίθεται είναι εάν το βελγικό σύστημα, όπως εφαρμόστηκε στην υπό κρίση υπόθεση, παρείχε επαρκείς εγγυήσεις για ανεξάρτητο έλεγχο της εγκυρότητας των εκλογικών αποτελεσμάτων.

Κρίσιμο είναι το γεγονός ότι, βάσει της βελγικής νομοθεσίας, το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας ήταν το μόνο αρμόδιο όργανο για την εξέταση καταγγελιών. Στην ψηφοφορία για τη λήψη απόφασης επί των αιτιάσεων του προσφεύγοντα συμμετείχαν όλα τα νεοεκλεγέντα μέλη του Κοινοβουλίου, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που εκλέχθηκαν στην εκλογική περιφέρεια Charleroi και μολονότι η εκλογή τους δεν είχε ακόμη εγκριθεί τυπικά. Επομένως, αντίθετα προς τις συστάσεις της Επιτροπής της Βενετίας²³, τα μέλη που εκλέχθηκαν στην εκλογική περιφέρεια του προσφεύγοντα, τα οποία ήταν άμεσοι πολιτικοί αντίπαλοί του, δεν αποκλείστηκαν από την ψηφοφορία της Ολομέλειας του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας. Με άλλες λέξεις, η απόφαση σχετικά με την εγκυρότητα του εκλογικού αποτελέσματος λήφθηκε, μεταξύ άλλων, από μέλη του Κοινοβουλίου των οποίων η εκλογή θα μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση εάν η καταγγελία του προσφεύγοντα κηρυσσόταν βάσιμη. Παράλληλα, προβληματική θεωρήθηκε και η λήψη της απόφασης με απλή πλειοψηφία. Ο κανόνας της ψηφοφορίας με απλή πλειοψηφία που εφαρμόστηκε άφησε τον προσφεύγοντα, έναν υποψήφιο πολιτικού κόμματος που δεν εκπροσωπούσαν προηγουμένως στο Κοινοβούλιο της Βαλλονίας, εκτεθειμένο απέναντι σε κομματικές αποφάσεις²⁴. Κατόπιν τούτων, συμπεραίνεται ότι η καταγγελία του εξετάστηκε από όργανο που δεν παρείχε επαρκείς εγγυήσεις αμεροληψίας.

Δεύτερον, το Δικαστήριο εξετάζει κατά πόσον η διακριτική ευχέρεια που απολαμβάνει το Κοινοβούλιο όταν αποφαινεται επί εκλογικών διαφορών οριοθετείται με επαρκή σαφήνεια από τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου. Μολονότι το άρθρο 3 ΠΠΠ δεν περιέχει σχετική ρητή αναφορά, η αρχή του κράτος δικαίου συνεπάγεται υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να θεσπίσουν ένα κανονιστικό πλαίσιο για την υλοποίηση των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση. Εν προκειμένω, ούτε ο νόμος ούτε ο Κανονισμός του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας προέβλεπαν την τήρηση συγκεκριμένης διαδικασίας για τον έλεγχο καταγγελιών που αμφισβητούν το εκλογικό αποτέλεσμα ή καθόριζαν τις περιστάσεις υπό τις οποίες θα μπορούσε να επαναληφθεί η καταμέτρηση των ψήφων²⁵.

20. Ibid, παρ. 91.

21. «Η εξέταση καταγγελίας που αμφισβητεί το εκλογικό αποτέλεσμα δεν πρέπει να αποτελεί φόρουμ πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ των διαφορετικών κομμάτων», *ibid*, παρ. 97.

22. ΕΔΔΑ *Ždanoka κατά Λεττονίας*, ό.π., παρ. 117.

23. Παρ. 32-33 της σχολιαζόμενης απόφασης.

24. *Ibid*, παρ. 107.

25. *Ibid*, παρ. 110-113.

Συνεπώς, η διακριτική ευχέρεια του Κοινοβουλίου δεν είχε προσδιοριστεί επαρκώς από τον εθνικό νομοθέτη.

Τρίτον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η διαδικασία διευθέτησης εκλογικών διαφορών πρέπει να εγγυάται μια δίκαιη, αντικειμενική και επαρκώς αιτιολογημένη απόφαση. Συγκεκριμένα, οι καταγγέλλοντες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα – γραπτώς ή, κατά περίπτωση, σε δημόσια ακρόαση – να εκφράσουν τις απόψεις τους και να προβάλουν τυχόν επιχειρήματα προς υπεράσπιση των συμφερόντων τους. Στην υπό κρίση υπόθεση, ωστόσο, τηρήθηκαν ορισμένες ελάχιστες διαδικαστικές εγγυήσεις και μόνον ενώπιον της Επιτροπής, η οποία, ούτως ή άλλως, δεν είχε καμία εξουσία λήψης απόφασης και της οποίας η γνωμοδότηση δεν λήφθηκε τελικώς υπόψη από το Κοινοβούλιο της Βαλλονίας. Μάλιστα, οι εν λόγω εγγυήσεις παρασχέθηκαν *ad hoc* στον προσφεύγοντα, κατά διακριτική ευχέρεια από την Επιτροπή, δίχως να υπάρχει ρητή πρόβλεψη στον νόμο. Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι, υπό το πρίσμα του κράτους δικαίου, οι απαιτήσεις του άρθρου 3 ΠΠΠ, όπως και των λοιπών διατάξεων της Σύμβασης, ισοδυναμούν με εγγύηση και όχι με απλή δήλωση προθέσεων²⁶. Επομένως, οι διαδικαστικές εγγυήσεις που εφαρμόστηκαν υπέρ του προσφεύγοντα ήταν επίσης ανεπαρκείς, αφού παρασχέθηκαν βάσει διακριτικής ευχέρειας.

Ενόψει τούτων, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν εξασφαλίστηκε αποτελεσματική εξέταση της καταγγελίας του προσφεύγοντα κατά παράβαση του άρθρου 3 ΠΠΠ.

Β. Άρθρο 13 ΕΣΔΑ

Ακολούθως, το Δικαστήριο προχώρησε σε ξεχωριστή εξέταση της προσφυγής βάσει του άρθρου 13 ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι, σε εσωτερικό επίπεδο, ο έλεγχος της καταγγελίας του προσφεύγοντα ανατέθηκε σε ένα μη δικαιοδοτικό όργανο. Συναφώς, επισημαίνεται ότι το εύρος της υποχρέωσης που απορρέει από το άρθρο 13 ΕΣΔΑ ποικίλει ανάλογα με τη φύση της διαφοράς, σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, πρέπει να εξασφαλίζεται το δικαίωμα «αποτελεσματικής» προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής. Η εν λόγω αρχή δεν απαιτείται οπωσδήποτε να είναι δικαστική· εάν δεν είναι, όμως, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις εγγυήσεις που παρέχει προκειμένου να διαπιστωθεί εάν εγγυάται πράγματι «αποτελεσματική» προστασία.

Εφόσον το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 ΠΠΠ, μπορεί να συναχθεί το βάσιμο των προβαλλόμενων αιτιάσεων του προσφεύγοντα. Επομένως, το ερώτημα που τίθεται είναι εάν το μοναδικό, βάσει εθνικού δικαίου, διαθέσιμο μέσο για την προσβολή της νομιμότητας της κατανομής των εδρών, δηλαδή η δυνατότητα υποβολής καταγγελίας

ενώπιον του Κοινοβουλίου της Βαλλονίας, ήταν «αποτελεσματικό». Υπό το φως των όσων έγιναν δεκτά προηγουμένως στο πλαίσιο του άρθρου 3 ΠΠΠ, ότι η διαδικασία καταγγελίας ενώπιον του Κοινοβουλίου δεν εξοπλίζεται με επαρκείς εγγυήσεις που να διασφαλίζουν την αποτελεσματική εξέταση των αιτιάσεων του προσφεύγοντα, το εν λόγω διαθέσιμο μέσο δεν μπορεί επίσης να θεωρηθεί «αποτελεσματικό» κατά την έννοια του άρθρου 13 ΕΣΔΑ. Η διαπίστωση αυτή αρκεί για το Δικαστήριο ώστε να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 3 ΠΠΠ.

III. Κριτικές επισημάνσεις

Η συμβατότητα ή μη των συστημάτων επίλυσης εκλογικών διαφορών που ισχύουν στα συμβαλλόμενα κράτη με την απαίτηση για δικαιοσύνη και ελεύθερες εκλογές είναι ένα ζήτημα που δεν απασχολεί για πρώτη φορά το Δικαστήριο. Ήδη το 2010, στην υπόθεση *Grosaru*, έγινε δεκτό ότι το δικαίωμα του εκλέγεσθαι, ως ειδικότερο δικαίωμα που πηγάζει από το άρθρο 3 ΠΠΠ, μπορεί να πραγματοποιηθεί πλήρως μόνον όταν το ισχύον εθνικό σύστημα αναθέτει την εξέταση εκλογικών διαφορών σε όργανο που παρέχει ορισμένες ελάχιστες εγγυήσεις αμεροληψίας²⁷. Τούτο συμβαίνει, μεταξύ άλλων, όταν η διακριτική ευχέρεια που απολαμβάνει το αρμόδιο όργανο οριοθετείται επαρκώς από το εσωτερικό δίκαιο και όταν η διαδικασία που ακολουθείται ενώπιόν του διασφαλίζει μια δίκαιη και αντικειμενική απόφαση και αποτρέπει οποιαδήποτε αυθαιρεσία ή κατάχρηση εξουσίας²⁸. Το ερώτημα που τίθεται, λοιπόν, είναι υπό ποιες συνθήκες ένα εθνικό Κοινοβούλιο θα μπορούσε να θεωρηθεί αρκετά αμερόληπτο ώστε να αποφαινεται επί καταγγελιών που αμφισβητούν την εγκυρότητα του εκλογικού αποτελέσματος τη στιγμή που πιθανή κρίση περί της βασιμότητας μιας τέτοιας καταγγελίας θα μπορούσε να επηρεάσει την υφιστάμενη σύνθεση των μελών του; Με την υπό εξέταση υπόθεση ουσιαστικά τίθενται στο μικροσκόπιο ορισμένες από τις «παλαιές ευρωπαϊκές δημοκρατίες» του Συμβουλίου της Ευρώπης που διατηρούν το σύστημα διευθέτησης εκλογικών διαφορών αποκλειστικά από το Κοινοβούλιο.

Από τα συγκριτικά στοιχεία που παρατίθενται στο σώμα της σχολιαζόμενης απόφασης προκύπτει ότι συγκεκριμένα ευρωπαϊκά κράτη με μακρά συνταγματική παράδοση, όπως το Βέλγιο, η Δανία, η Ολλανδία, η Νορβηγία, η Ισλανδία και το Λουξεμβούργο, αναθέτουν την εξέταση εκλογικών διαφορών, σε πρώτο και τελευταίο βαθμό, στα ίδια τα εθνικά Κοινοβούλια χωρίς να προβλέπεται η δυνατότητα προσφυγής σε ανεξάρτητο δικαιοδοτικό

27. ΕΔΔΑ *Grosaru κατά Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 47.

28. Κατά την Επιτροπή της Βενετίας, πρόκειται για έναν από τους πυλώνες του κράτους δικαίου, βλ. Rule of Law Checklist, CDL-AD(2016)007, σ. 17.

26. Ibid, παρ. 119.

όργανο. Αντιθέτως, τα περισσότερα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης – συμπεριλαμβανομένων εκείνων με τα νεότερα Συντάγματα – αναθέτουν τη σχετική εξουσία, τουλάχιστον σε τελευταίο βαθμό, σε δικαστήριο, ώστε να διασφαλίζεται η αμεροληψία των αποφάσεων²⁹. Μια συγκριτική έρευνα της εκλογικής νομοθεσίας των συμβαλλομένων κρατών καταδεικνύει ότι συστήματα βάσει των οποίων τα Κοινοβούλια είναι αποκλειστικά αρμόδια για τον έλεγχο της εγκυρότητας του εκλογικού αποτελέσματος έχουν τις ρίζες τους στην πολιτική και συνταγματική ιστορία των κρατών. Όπως υπογραμμίζει η Επιτροπή της Βενετίας ως *amicus curiae*, το σύστημα εξέτασης εκλογικών διαφορών από τα εθνικά Κοινοβούλια «αντανακλά τη θεωρία της παντοδυναμίας του νομοθετικού σώματος (ή τουλάχιστον της υπεροχής του Κοινοβουλίου), ως κυρίαρχου σώματος στο κοινοβουλευτικό σύστημα, στο οποίο αναγνωρίζονται ειδικά δικαιώματα που δεν δύναται να περιορίσει καμιά δικαστική αρχή»³⁰. Ωστόσο, συνεχίζει η Επιτροπή, «ενώ τον 19ο αιώνα η εποπτεία των εκλογών από τα ίδια τα Κοινοβούλια λειτουργούσε ως μέσο επιβεβαίωσης της υπεροχής τους έναντι της εκτελεστικής εξουσίας, από τον 20ό αιώνα στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη την αρμοδιότητα αυτή ασκεί δικαιοδοτικό όργανο, τουλάχιστον στον τελευταίο βαθμό, προκειμένου να εγγυάται την αμεροληψία των σχετικών αποφάσεων»³¹.

Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να επισημανθεί ότι τα συμβαλλόμενα κράτη διαθέτουν, πράγματι, ευρύτατη διακριτική ευχέρεια ως προς την επιλογή του συστήματος επικύρωσης των εκλογικών αποτελεσμάτων (αμιγώς/ εν μέρει δικαιοδοτικό ή αμιγώς κοινοβουλευτικό) υπό τον όρο ότι η σχετική διαδικασία περιβάλλεται συγκεκριμένων εγγυήσεων. Με τη σχολιαζόμενη απόφαση το Δικαστήριο, δυστυχώς, απέφυγε να αποκλείσει ρητά την προοπτική διατήρησης του βελγικού συστήματος εάν παρασχεθούν επαρκείς εγγυήσεις για την αμεροληψία του Κοινοβουλίου και τα διαδικαστικά δικαιώματα των καταγγελλόντων. Συγκεκριμένα, έκανε δεκτό ότι ένα εθνικό Κοινοβούλιο μπορεί να είναι αρμόδιο για την επίλυση εκλογικών διαφορών υπό την προϋπόθεση ότι α) πληροί ικανοποιητικά την απαίτηση περί ανεξαρτησίας, β) η διακριτική του ευχέρεια οριοθετείται επαρκώς από

το εσωτερικό δίκαιο και γ) παρέχει συγκεκριμένες διαδικαστικές εγγυήσεις. Έτσι, η υπό κρίση απόφαση δεν γεννά άμεσα υποχρέωση του Βελγίου (και κατ' επέκταση της Δανίας, της Ολλανδίας, της Νορβηγίας, της Ισλανδίας, του Λουξεμβούργου και, ενδεχομένως, και της Ιταλίας και της Σουηδίας) να προχωρήσει στον εκμοντερνισμό του συστήματός του επίλυσης εκλογικών διαφορών και να προβλέψει τη δυνατότητα προσφυγής, τουλάχιστον σε τελευταίο βαθμό, σε ανεξάρτητο δικαιοδοτικό (ή οιονεί δικαιοδοτικό, αλλά πάντως εξωκοινοβουλευτικό) όργανο. Ωστόσο, το σενάριο τα μέλη των εθνικών Κοινοβουλίων να μπορούν να θεωρηθούν – υπό οποιεσδήποτε συνθήκες – πολιτικά και κομματικά ουδέτερα ώστε να αποφαίνονται αμερόληπτα επί καταγγελιών σχετικών με το εκλογικό αποτέλεσμα και την κατανομή των εδρών φαντάζει εξαιρετικά δύσκολο³². Τούτο διότι, ενδεικτικοί των εγγυήσεων που πληροί οποιοδήποτε αποφασίζουν όργανο είναι οι κανόνες σύνθεσής του. Συναφώς, όταν οι καταγγελίες αποκλεισθέντα υποψηφίου εξετάζονται από όργανο που ενεργεί τόσο ως δικαστής όσο και ως διάδικος, με την έννοια ότι στη σύνθεσή του μετέχουν νεοεκλεγέντες πολιτικοί αντίπαλοι του καταγγέλλοντα των οποίων η εκλογή θα μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση εάν η επίμαχη καταγγελία κηρυσσόταν βάσιμη, εγείρονται έντονες ανησυχίες ως προς την ανεξάρτητη και αντικειμενική κρίση του οργάνου αυτού³³. Στο ίδιο πνεύμα, ο Κώδικας Ορθής Πρακτικής σε Εκλογικά Θέματα της Επιτροπής της Βενετίας δεν αποκλείει άνευ ετέρου την υποβολή καταγγελιών στα Κοινοβούλια σχετικά με την εκλογή των μελών τους υπό την επιφύλαξη, όμως, ότι προβλέπεται η δυνατότητα προσφυγής, τουλάχιστον σε τελευταίο βαθμό, σε δικαστήριο (τακτικό, ειδικό ή συνταγματικό) το οποίο αποφάινεται οριστικά. Αυτό που έχει σημασία είναι το εν λόγω δικαστήριο να είναι ανεξάρτητο από τα όργανα που ασκούν τη νομοθετική και την εκτελεστική λειτουργία και, επομένως, να παρέχει επαρκείς θεσμικές και διαδικαστικές εγγυήσεις έναντι αυθαίρετων ή πολιτικών αποφάσεων³⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι, στη Νορβηγία και το Λουξεμβούργο ήδη έχουν προταθεί συνταγματικές τροποποιήσεις για την εγκαθίδρυση

29. Παρ. 40 επ. της σχολιαζόμενης απόφασης. Ήδη το 2010, το Δικαστήριο είχε παρατηρήσει ότι τα περισσότερα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν υιοθετήσει τον δικαστικό έλεγχο και μόνον ορισμένα (“only a few”) εξακολουθούν να διατηρούν αμιγώς πολιτικό έλεγχο των εκλογών, βλ. σχετικά ΕΔΔΑ *Grosaru κατά Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 56.

30. *Amicus curiae* Brief for the European Court of Human Rights in the case of *Mugemangango v. Belgium* on the procedural safeguards which a State must ensure in procedures challenging the result of an election or the distribution of seats, CDL-AD(2019)021, παρ. 12.

31. *Ibid*, παρ. 20.

32. M. LELOUP, *Mugemangango v. Belgium: finally a Grand Chamber judgment on post-election disputes*, 06.08.2020, διαθέσιμο σε: <https://strasbourgobservers.com/2020/08/06/mugemangango-v-belgium-finally-a-grand-chamber-judgment-on-post-election-disputes/> (προσπελάστηκε 30.09.2020). E. HOLMØYVIK, *Strasbourg slams old democracies on elections*, *VerfBlog*, 01.08.2020, διαθέσιμο σε: <https://verfassungsblog.de/strasbourg-slams-old-democracies-on-elections/> (προσπελάστηκε 30.09.2020). Βλ. και τον σχετικό προβληματισμό των δικαστών Turković και Lemmens στην παρ. 5 της σύμφωνης γνώμης τους που επισυνάπτεται στο σώμα της σχολιαζόμενης απόφασης.

33. ΕΔΔΑ *Grosaru κατά Ρουμανίας*, ό.π., παρ. 54.

34. Παρ. 99 της σχολιαζόμενης απόφασης.

ενός νέου συστήματος εξέτασης εκλογικών διαφορών, όπου σε πρώτο στάδιο η επικύρωση των εκλογικών αποτελεσμάτων θα γίνεται από το Κοινοβούλιο και σε δεύτερο στάδιο θα μπορεί να επαληθεύεται με προσφυγή σε ανεξάρτητο δικαιοδοτικό όργανο³⁵. Ενόψει, λοιπόν, των εξελίξεων που παρατηρούνται στα συνταγματικά συστήματα των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, θα ήταν προτιμότερο το Δικαστήριο να λάβει σαφή θέση και να συνάγει από το άρθρο 13 ΕΣΔΑ την υποχρέωση να προβλέπεται η δυνατότητα άσκησης δικαστικής ή οιοσδήποτε δικαστικής προσφυγής για τις αποφάσεις που λαμβάνονται από τα εθνικά Κοινοβούλια σε εκλογικές διαφορές³⁶.

Ίσως, όμως, το πιο εντυπωσιακό στη σχολιαζόμενη απόφαση είναι ότι οριοθετείται η υποχρέωση του Δικαστηρίου να σέβεται τις επιλογές του εθνικού νομοθέτη στο πεδίο της εκλογικής νομοθεσίας, επιλογές οι οποίες αντανάκλουν εν πολλοίς τη συνταγματική παράδοση και το πολιτικό παρελθόν κάθε συμβαλλόμενου κράτους. Εν προκειμένω, η βελγική κυβέρνηση, υποστηριζόμενη από την κυβέρνηση της Δανίας, ζήτησε από το Δικαστήριο να ερμηνεύσει τις απορρέουσες από το άρθρο 3 ΠΠΠ απαιτήσεις λαμβάνοντας υπόψη ότι το σύστημα εξέτασης εκλογικών διαφορών από το Κοινοβούλιο αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της συνταγματικής δομής του Βελγίου και της διάκρισης των εξουσιών³⁷. Ουσιαστικά, η εναγόμενη κυβέρνηση ζήτησε την τήρηση ενός χαμηλότερου επιπέδου διαδικαστικών εγγυήσεων επικαλούμενη τη μακρά συνταγματική ιστορία του Βελγίου, η οποία εγγυάται τη νομιμότητα τέτοιων πρακτικών. Ενόψει της τρέχουσας θεσμικής κρίσης της ΕΕ, το επιχείρημα αυτό θυμίζει μοιραία περιπτώσεις επίκλησης της συνταγματικής ταυτότητας σχετικά «νέων δημοκρατιών» προκειμένου να δικαιολογηθούν συστηματικές αποκλίσεις από τις αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου³⁸. Με την

υπό σχολιασμό απόφαση το Δικαστήριο του Στρασβούργου επαναλαμβάνει προηγούμενη νομολογία του απέναντι σε τέτοιου είδους επιχειρήματα: η αρχή του κράτους δικαίου δεν μπορεί να εφαρμόζεται με διαφορετικές ταχύτητες μεταξύ των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης ανάλογα με τη διάρκεια της συνταγματικής/δημοκρατικής τους παράδοσης³⁹. Σε ό,τι αφορά θεμελιώδεις πτυχές του δικαιώματος για δίκαιες και ελεύθερες εκλογές, όπως η εγκυρότητα του εκλογικού αποτελέσματος και η κατανομή των εδρών, άτυποι κανόνες της συνταγματικής παράδοσης των κρατών για την τήρηση του κράτους δικαίου δεν αρκούν⁴⁰. Χαρακτηριστική στο σημείο αυτό είναι η άποψη του δικαστή Wojtyczek: «*Η εξουσία του Κοινοβουλίου να αποφαινεται επί εκλογικών διαφορών είναι ένα συνταγματικό κατάλοιπο του πρώιμου σταδίου του συνταγματισμού. Δεν αντανάκλα καμία θεμελιώδη αξιολογική ή πολιτική επιλογή. (...) Δεν υπάρχουν ούτε ισχυροί αξιολογικοί ούτε πολιτικοί λόγοι για τη διατήρηση ενός τέτοιου συστήματος. Η εγκατάλειψή του θα εξυπηρετούσε πολύ καλύτερα τις θεμελιώδεις αρχές του κράτους δικαίου και την αποτελεσματική πολιτική δημοκρατία*»⁴¹. Συνεπώς, συνεχίζει, παρά την αξιοσημείωτη προσπάθεια της σχολιαζόμενης απόφασης να προσαρμόσει τις νομικές παραδόσεις ορισμένων κρατών με την αρχή του κράτους δικαίου, το Δικαστήριο μπορεί να επικριθεί, μεταξύ άλλων, «*λόγω της απροθυμίας του να καταλήξει σαφώς στο – μόνο δυνατό – συμπέρασμα ότι η εξουσία του Κοινοβουλίου να κρίνει σε τελευταίο βαθμό επί εκλογικών διαφορών δεν μπορεί να συμφιλιωθεί με τα πρότυπα που καθορίζονται στη συλλογιστική του*»⁴².

προσωρινών μέτρων στον τομέα της διεθνούς προστασίας υπέρ της Ιταλίας και της Ελλάδας στη συνταγματική ταυτότητα της χώρας, βλ. Constitutional Court of Hungary, Decision No 22/2016 (XII. 5), 30.11.2016, σκ. 54 επ.· βλ. και A. ŚLEDZIŃSKA-SIMON / M. ZIÓŁKOWSKI, Constitutional Identity in Poland: Is the Emperor Putting On the Old Clothes of Sovereignty?, σε: C. Callies / G. van der Schyff (επιμ.), Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism, Cambridge University Press, 2019, σσ. 243-267.

35. Amicus curiae Brief for the European Court of Human Rights in the case of Mugemangango v. Belgium on the procedural safeguards which a State must ensure in procedures challenging the result of an election or the distribution of seats, ό.π., παρ. 37 επ.

36. Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε από τους δικαστές Turković και Lemmens στην παρ. 3 της σύμφωνης γνώμης τους, ό.π.

37. Βλ. παρ. 58, 65 της σχολιαζόμενης απόφασης.

38. Ενδεικτικά, το Ουγγρικό Συνταγματικό Δικαστήριο απέδωσε τη μη συμμόρφωση της Ουγγαρίας με την Απόφαση (ΕΕ) 2015/1601 του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2015, για τη θέσπιση

39. Βλ. ΕΔΔΑ *G.K. κατά Βελγίου* (Προσφυγή No 58302/10), απόφαση της 21ης Μαΐου 2019.

40. E. HOLMØYVIK, ό.π.

41. Βλ. παρ. 4 της σύμφωνης γνώμης του που επισυνάπτεται στο σώμα της σχολιαζόμενης απόφασης.

42. Ibid, παρ. 10.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Περικοπές κυρίων συντάξεων

Η εφεξής συνταγματικότητα των διατάξεων του Ν. 4387/2016 σχετικά με τις ήδη κριθείσες ως αντισυνταγματικές περικοπές των Ν. 4051/2012 και 4093/2012

πilotική δίκη – περικοπές συντάξεων των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 – επανυπολογισμός Ν. 4387/2016 – απουσία αιτιώδους συνδέσμου με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη – χρονικός περιορισμός των αποτελεσμάτων των αποφάσεων ΣτΕ (Ολ.) 2287-2288/2015

ΣτΕ (Ολ.), αποφάσεις αριθμ. 1439-1443/2020, 14.07.2020

Η με αριθμό 1439/2020 απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου Επικρατείας (ΣτΕ) εκδόθηκε σε pilotική δίκη¹ κατόπιν αίτησης του Ενιαίου Φορέα Κοινωνικής Ασφάλισης (ΕΦΚΑ). Οι ενάγοντες στην κρινόμενη αγωγή, η οποία είχε ασκηθεί στις 11.09.2019 ενώπιον του Μονομελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών και εισήχθη στην Ολομέλεια λόγω εξαιρετικής σπουδαιότητας, συνταξιούχοι του ΕΦΚΑ και του Ενιαίου Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης και Εφάπαξ Παροχών (ΕΤΕΑΕΠ) ζήτησαν, επί τη βάσει αποζημίωσης των άρθρων 105-106 ΕισΝΑΚ και επικουρικής του αδικαιολόγητου πλουτισμού του άρθρου 904 ΑΚ, να υποχρεωθούν οι εν λόγω οργανισμοί σε καταβολή ποσών από 01.01.2013 έως 31.08.2019 κύριας και επικουρικής, δώρων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και επιδόματος αδειάς, ποσά που καταργήθηκαν με τα άρθρα 6 παρ. 1 και 2 του Ν. 4051/2012, 1 παρ. ΙΑ υποπαρ. ΙΑ. 5 περ. 1 του Ν. 4093/2012 και, αντιστοίχως, 1 παρ. ΙΑ υποπαρ. ΙΑ 6 περ. 3 του Ν. 4093/2012.

Έγινε δεκτό ότι η θεσπισθείσα με το άρθρο 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016 ρύθμιση της συνέχισης καταβολής των συντάξεων, όπως είχαν διαμορφωθεί την 31.12.2014, δηλαδή με τις μειώσεις που επήλθαν με τους Ν. 4051/2012 και 4093/2012 για το χρονικό διάστημα από την έναρξη ισχύος του Ν. 4387/2016 και εφεξής, δηλαδή από 12.05.2016, είναι σύμφωνες με το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), διότι οι εν λόγω περικοπές έχουν ως νόμιμο έρεισμα όχι τις ως άνω διατάξεις των Ν. 4051/2012 και 4093/2012, αλλά την ανωτέρω διάταξη του άρθρου 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016, όπως κρίθηκε με την 1891/2019 απόφαση της Ολομέλειας. Η ανωτέρω διάταξη, όμως, δεν καταλαμβάνει ρυθμιστικά και το χρονικό διάστημα από 01.01.2013 έως 11.05.2016, για το οποίο ισχύουν τα κριθέντα με τις ΣτΕ (Ολ.) 2287-2288/2015. Οι συνέπειες των ως άνω αποφάσεων ισχύουν μόνο για όσους είχαν ήδη

ασκήσει σχετικές αγωγές πριν την 10.06.2015. Ο δε χρονικός περιορισμός της ισχύος των αποτελεσμάτων που έθεσαν οι αποφάσεις ΣτΕ (Ολ.) 2287-2288/2015 καλύπτει και τη διαπιστωθείσα αντίθεση των διατάξεων αυτών προς την ΕΣΔΑ.

Ύστερα από την έκδοση της υπ' αριθμ. 1439/2020 απόφασης και βάσει των κριθέντων με αυτή, με την ΣτΕ (Ολ.) 1443/2020 έγινε δεκτό ότι η επίλυση του προδικαστικού ερωτήματος καθίσταται αλυσιτελής². Το ΣτΕ, για λόγους οικονομίας της δίκης, κράτησε την υπόθεση και απέρριψε την ασκηθείσα αγωγή με την οποία οι ενάγοντες ζητούσαν να αναγνωρισθεί η υποχρέωση του ΕΦΚΑ να καταβάλει σε καθέναν από αυτούς αποζημίωση για την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν από τις περικοπές των κύριων συντάξεών τους κατά το χρονικό διάστημα από 01.06.2016 έως 31.05.2018 κατ' εφαρμογή των διατάξεων των Ν. 4051/2012 και 4093/2012. Τούτο δε, διότι, ύστερα από τη δημοσίευση του Ν. 4387/2016, σύμφωνα με τα κριθέντα με την 1439/2020 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ, οι ενάγοντες δεν δικαιούνται να διεκδικήσουν αποζημίωση ισόποση με τις εν λόγω περικοπές, αφού οι περικοπές αυτές έχουν ως νόμιμο έρεισμα τη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 2 περ. α' του νόμου αυτού. Οι αποφάσεις ΣτΕ (Ολ.) 1439-1443/2020 αφορούν τους συνταξιούχους του ιδιωτικού τομέα, και όχι του δημοσίου τομέα, για τους οποίους αναμένεται σχετική απόφαση από την Ολομέλεια του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Παρατηρήσεις

Χιόνα Αθανασιάδη*

Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η απόφαση κατ' ουσίαν που θα μας απασχολήσει είναι η ΣτΕ (Ολ.) 1439/2020 (στο εξής: σχολιαζόμενη απόφαση). Το πρόβλημα στο οποίο κλήθηκε εν τέλει να απαντήσει το ΣτΕ ήταν κατά πόσο η διάταξη του άρθρου 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016³ «θεραπεύει» τις διατάξεις των, κατ'

2. Το ζήτημα που ετέθη ως προδικαστικό ερώτημα στο ΣτΕ και απαντήθηκε με τη σχολιαζόμενη απόφαση ήταν εάν, κατά το χρονικό διάστημα από 12.05.2016 έως 31.12.2018, ενόψει του περιεχομένου της ΣτΕ (Ολ.) 1891/2019, οι διατάξεις του Ν. 4387/2016 εφαρμόζονται και στις εκκρεμείς υποθέσεις αγωγών συνταξιούχων που κατατέθηκαν από 12.05.2016 και εάν οι ανωτέρω περικοπές των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 νομίμως εξακολουθούν να διενεργούνται με βάση τις διατάξεις του Ν. 4387/2016, ή παρανόμως σε σχέση με τα οριζόμενα στις ΣτΕ (Ολ.) 2287 και 2288/2015.

3. Άρθρο 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016: «Μέχρι τις 31.12.2018, οι συντάξεις της προηγούμενης παραγράφου συνεχίζουν να καταβάλλονται στο ύψος που είχαν διαμορφωθεί κατά την

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠ/ΑΔΙΣ

1. Διαδικασία που εισήχθη με το άρθρο 1 του Ν. 3900/2010.

εφαρμογή των μνημονίων, Ν. 4051/2012 και 4093/2012 που κρίθηκαν ως αντισυνταγματικές από το ίδιο το ΣτΕ και, ακολούθως, αν εξακολουθεί να ισχύει και σε ποιον βαθμό ο χρονικός περιορισμός των αποτελεσμάτων της προηγούμενης απόφασής του. Εν ολίγοις, οι ανώτατοι δικαστές κλήθηκαν να επανατοποθετηθούν υπό το φως των νέων διατάξεων για την ισχύ και τον βαθμό ισχύος προηγούμενης τους απόφασης.

Ειδικότερα, το ΣτΕ, αφού έκρινε ότι το άρθρο 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016 «θεραπεύει» για το μέλλον τις διατάξεις των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 επικυρώνοντας την προηγούμενη απόφαση ΣτΕ (Ολ.) 1891/2019 (II), δεν αναγνώρισε κανέναν σύνδεσμο των μνημονιακών διατάξεων των Ν. 4051/2012, 4093/2012 και 4387/2016 με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη (III), και ακολούθως, επικύρωσε τα περιοριστικά αποτελέσματα των προηγούμενων αποφάσεων του ΣτΕ (Ολ.) 2287 και 2288/2015 (IV).

II. Ο σεβασμός των νομολογιακών κριτηρίων από το άρθρο 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016: η θεραπεία για το μέλλον των διατάξεων των Ν. 4051/2012 και 4093/2012

Η απόφαση υπό σχολιασμό εντάσσεται σε ένα ιστορικό πλαίσιο το οποίο ανάγεται στο έτος 2015. Με τις αποφάσεις 2287 και 2288/2015, το ΣτΕ αναγνώρισε το δικαίωμα στον νομοθέτη, σύμφωνα με το άρθρο 22 παρ. 5 του Συντάγματος, να παρεμβαίνει εφεξής και στις απονεμηθείσες συντάξεις «σε περιπτώσεις εξαιρετικά δυσμενών δημοσιονομικών συνθηκών» υπό την προϋπόθεση της τήρησης του «συνταγματικού πυρήνα του κοινωνικοασφαλιστικού δικαιώματος, τη χορήγηση, δηλαδή, στον συνταξιούχο τέτοιων παροχών που να του επιτρέπουν να διαβιώνει με αξιοπρέπεια»⁴. Η σύνταξη ειδικής, εμπειριστωμένης και επιστημονικά τεκμηριωμένης μελέτης από την οποία να προκύπτουν οι λόγοι που οδήγησαν στο πρόβλημα της βιωσιμότητας του ασφαλιστικού συστήματος και η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, δηλαδή το πρόσφορο και αναγκαίο των μέτρων, είναι προϋπόθεση για τη διενέργεια του δικαστικού ελέγχου και την τήρηση του άρθρου 106 παρ. 1 του Συντάγματος. Η απουσία της μελέτης αυτής οδήγησε το ΣτΕ με τις εν λόγω αποφάσεις να αποφανθεί, εν τέλει, για την αντισυνταγματικότητα των διατάξεων των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 δυνάμει των οποίων επήλθαν οι μειώσεις των συντάξεων.

Αξίζει αναφοράς ότι το δικαστήριο στις εν λόγω αποφάσεις άσκησε βαθύ και εκτεταμένο έλεγχο, σε αντίθεση με τον περιφερειακό έλεγχο των αποφάσεων 668 και 1285/2012⁵. Η διαφορά στην ένταση και έκταση του ελέγ-

χου αυτού έγκειται στο γεγονός ότι, στις αποφάσεις του 2012, δεν γινόταν λόγος για βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος, αλλά για περιορισμό του δημοσιονομικού ελλείμματος και αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης, λόγοι δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογούσαν τον περιορισμό του ελέγχου και την έλλειψη ειδικής και εμπειριστωμένης μελέτης.

Εν προκειμένω, στην υπό σχολιασμό απόφαση, γίνεται κατανοητό ότι η αιτιολογική βάση των περικοπών είναι η βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος. Συνεπώς, το ΣτΕ ακολουθεί με συνέπεια την κανονικότητα του ελέγχου που άσκησε στην απόφαση 2287/2015 και την αναγκαιότητα που έθεσε τότε, να υπάρξει ειδική και εμπειριστωμένη επιστημονική μελέτη και να πληροῦται το τεστ αναλογικότητας στο σύνολό του.

Είναι αλήθεια ότι, εκ πρώτης όψεως, αποτελεί παράδοξο το γεγονός ότι, ενώ οι περικοπές των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 είχαν κριθεί αντισυνταγματικές και αντίθετες στην ΕΣΔΑ, διά μέσου του άρθρου 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016 οι ως άνω περικοπές διασώζονται για το μέλλον. Αυτό, όμως, πρέπει να αναγνωσθεί ως το τίμημα του διάχυτου ελέγχου του συστήματος το οποίο στη σημερινή του εξέλιξη περιέχει και δόσεις συγκεντρωτισμού διαφυλάσσοντας, εν τέλει, την ασφάλεια δικαίου, αφού η συνταγματικότητα αφορά το μέλλον και το βάρος της ασφαλιστικής μεταρρύθμισης κατανέμεται ισότιμα σε όλες τις γενεές.

Ειδικότερα, κρίθηκε ότι η ρύθμιση του άρθρου 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016, σύμφωνα με την οποία οι κύριες συντάξεις που καταβάλλονταν κατά τη δημοσίευση του νόμου (παλαιές συντάξεις) θα ανέρχονται στο ύψος στο οποίο αυτές είχαν διαμορφωθεί στις 31.12.2014 (με τις περικοπές, δηλαδή, των Ν. 4051/2012 και 4093/2012), είναι συμβατή με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ και δικαιολογημένη στο πλαίσιο του νέου ασφαλιστικού συστήματος ως ρύθμιση εντασσόμενη σε ένα ευρύτατο πλέγμα μέτρων και ως τμήμα της νέας ασφαλιστικής μεταρρύθμισης και όχι ως μεμονωμένη, αυτοτελής ρύθμιση επιφύρουσα οριζόντιες περικοπές, επιβεβαιώνοντας τα κριθέντα στην ΣτΕ (Ολ.) 1891/2019⁶. Η απόφαση για τη συνταγματικότητα του άρθρου 14 παρ. 2 περ. α' του Ν. 4387/2016 συμπαρασύρει και τη συμβατότητα της εν λόγω διάταξης με την ΕΣΔΑ (άρθρο 1 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου) και, συνεπώς, από την 12.05.2016 και εφεξής οι περικοπές αυτές είναι νόμιμες⁷.

Η εν λόγω ρύθμιση όμως, μη έχουσα αναδρομική ισχύ, δεν θεραπεύει τη διαγνωσθείσα αντισυνταγματικότητα

31.12.2014, σύμφωνα με τις τότε ισχύουσες διατάξεις(...).

4. Βλ. ΣτΕ (Ολ.) 2287/2015, σκ. 7.

5. Βλ. Β. ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ, Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων, Διδικ, 2019, σσ. 727-751.

6. Ομοίως, με την ΣτΕ (Ολ.) 1890/2019, κρίθηκε, καταρχήν, συνταγματικώς θεμιτή η εκ νέου κατ' ουσίαν θέσπιση των ως άνω περικοπών στο πλαίσιο επανυπολογισμού των επικουρικών συντάξεων.

7. Βλ. σκ. 17 της σχολιαζόμενης απόφασης.

των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 (για το χρονικό διάστημα από 01.01.2013 έως 11.05.2016) για το οποίο ισχύουν τα κριθέντα με τις αποφάσεις ΣτΕ (Ολ.) 2287-2288/2015⁸. Επιπλέον, έγινε δεκτό ότι ούτε η αναλογιστική μελέτη που συνοδεύει τον Ν. 4387/2016 δεν μπορεί να θεραπεύσει αναδρομικά τη διαγνωσθείσα αντισυνταγματικότητα⁹.

III. Η αποσύνδεση των μνημονιακών διατάξεων των Ν. 4051/2012, 4093/2012 και 4387/2016 από την ευρωπαϊκή έννομη τάξη: επιβεβαίωση της ΣτΕ (Ολ.) 1891/2019

Οι Ν. 4051/2012 και 4093/2012 θεσπίστηκαν κατ' εφαρμογή του δεύτερου «μνημονίου συνεννόησης» (Ν. 4046/2012) που υπέγραψε η Ελληνική Δημοκρατία με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (όργανο ειδικού σκοπού)¹⁰, προκάτοχο του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΕΜΧΣ)¹¹ του μόνιμου Ευρωπαϊ-

κού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ)¹², και την Τράπεζα της Ελλάδος.

Ήδη, το ΣτΕ είχε αποφανθεί για τη φύση της πρώτης μνημονιακής σύμβασης από το 2012 με την απόφασή του (Ολ.) 668/2012. Αυτή δεν αποτελεί διεθνή συνθήκη και, ως εκ τούτου, το πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής αποτελεί εθνική ιδιοκτησία. Τούτο δε, επιβεβαιώθηκε με την απόφαση ΣτΕ (Ολ.) 1891/2019 και ειπώθηκε σαφώς και εν προκειμένω στην υπό σχολιασμό απόφαση, αφού το δικαστήριο δεν βρήκε το εξωγενές στοιχείο λόγω του οποίου θα τύγγανε εφαρμογής το πρωτογενές ευρωπαϊκό δίκαιο και, συγκεκριμένα, η Συνθήκη της Λισσαβόνας και ο Ευρωπαϊκός Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΕΧΘΔ)¹³.

Με την κατοχύρωση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος του προγράμματος οικονομικής σταθερότητας, το δικαστήριο θέλησε να «απαλαχθεί» και από την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Ειδικότερα, παρόλο που η επίμαχη διάταξη του άρθρου 14 του Ν. 4387/2016 θεσπίσθηκε κατ' εφαρμογή του τρίτου μνημονίου συνεννόησης που υπέγραψε η Ελληνική Δημοκρατία με τον μόνιμο ΕΜΣ, όπως και οι διατάξεις των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 που είχαν θεσπισθεί κατ' εφαρμογή του δεύτερου μνημονίου που υπέγραψε η Ελληνική Δημοκρατία με το ΕΤΧΣ και είχαν κριθεί ως αντισυνταγματικές, το δικαστήριο δεν βρήκε κανένα συνδεδετικό στοιχείο με οποιαδήποτε κατάσταση ρυθμιζόμενη από το ενωσιακό δίκαιο¹⁴.

8. Ibid, σκ. 18.

9. Ibid, σκ. 19, 24 και ΣτΕ (Ολ.) 1891/2019.

10. Το Συμβούλιο ECOFIN αποφάσισε, στις 9 και 10 Μαΐου 2010, τη δημιουργία ΕΤΧΣ υπό τη μορφή ανώνυμης εταιρείας δικαίου του Λουξεμβούργου (Special Purpose Vehicle-SPV) που προορίζεται μόνο για κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ. Για τον σκοπό αυτό, υπεγράφη διακυβερνητική συμφωνία μεταξύ του ΕΤΧΣ και των κρατών μελών της ευρωζώνης (άρθρο 3 του Καταστατικού του ΕΤΧΣ), υποκείμενη στο αγγλικό δίκαιο (άρθρο 16-1 της Συμφωνίας-πλαίσιο της 7ης Ιουνίου 2010), η οποία περιλαμβάνει ρήτρα δικαιοδοσίας. Η διάρκεια του ΕΤΧΣ είναι 3 έτη. Η απόφαση για τη χορήγηση ενίσχυσης περνά μέσα από την έγκριση του Eurogroup όπου απαιτείται ομοφωνία. Με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, της 21ης Ιουλίου 2011, δόθηκε η δυνατότητα στο Ταμείο να επεμβαίνει στις δευτερογενείς αγορές. Στη Συμφωνία-πλαίσιο της 7ης Ιουνίου 2010 προβλέπεται ότι, σε αντάλλαγμα της παρεχόμενης βοήθειας, η Επιτροπή διαπραγματεύεται με το εν λόγω κράτος μέλος ένα «μνημόνιο συνεννόησης» σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που καθορίστηκαν από το Συμβούλιο βάσει του άρθρου 136 ΣΛΕΕ. Κατά συνέπεια, βρισκόμαστε μεταξύ διακυβερνητικής μεθόδου και ευρωπαϊκής ενοποίησης, πράγμα που αποκαλύπτει την υβριδική φύση του μηχανισμού.

11. Υπό την εξάπλωση της ελληνικής κρίσης και έχοντας ως κατευθυντήρια γραμμή τον μηχανισμό χρηματοοικονομικής στήριξης ισοζυγίου πληρωμών του άρθρου 143 ΣΛΕΕ (Κανονισμός 332/2002 του Συμβουλίου της 18ης Φεβρουαρίου 2002, ΕΕ 2002 L 53, όπως τροποποιήθηκε από τον Κανονισμό 431/2009 του Συμβουλίου της 18ης Μαΐου 2009, ΕΕ 2009 L 128) που αφορά τα κράτη μέλη εκτός ευρωζώνης (βλ. χρηματοοικονομική στήριξη στην Ουγγαρία τον Νοέμβριο του 2008 και στήριξη στη Ρουμανία), το Συμβούλιο ECOFIN αποφάσισε, στις 9 και 10 Μαΐου 2010, τη θεσμοθέτηση ενός ΕΜΧΣ στη νομική βάση και μέσω διασταλτικής ερμηνείας του άρθρου 122 παρ. 2 ΣΛΕΕ (λόγοι ανωτέρας βίας). Ο Κανονισμός 407/2010 της 11ης Μαΐου 2010, ΕΕ 2010 L 118, δημιούργησε τον ΕΜΧΣ και εξουσιοδότησε την Επιτροπή να συνάψει δάνεια για λογαριασμό της Ένωσης. Η ικανότητα βοήθειας της τάξης των 60 δισ. ευρώ χρηματοδοτείται από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό. Πρόκειται για έναν εξαιρετικό μηχανισμό

για όλα τα κράτη της Ένωσης με περιορισμένη διάρκεια έως το καλοκαίρι του 2013. Το Συμβούλιο εγκρίνει με ειδική πλειοψηφία, μετά από πρόταση της Επιτροπής, το πρόγραμμα οικονομικής και χρηματοπιστωτικής ανάκαμψης ύστερα από διαπραγμάτευση μεταξύ του κράτους μέλους που αντιμετωπίζει δυσκολίες και της Επιτροπής.

12. Στις 16 και 17 Σεπτεμβρίου 2010, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κίνησε την απλοποιημένη διαδικασία αναθεώρησης που προβλέπεται στο άρθρο 48 παρ. 6 ΣΛΕΕ, προκειμένου να τροποποιήσει το άρθρο 136 ΣΛΕΕ και να επιτρέψει στα κράτη μέλη, των οποίων το νόμισμα είναι το ευρώ, να δημιουργήσουν έναν μόνιμο μηχανισμό σταθερότητας σε αδιαμφισβήτητη νομική βάση. Η τροποποίηση που τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2013 αφορά την προσθήκη τρίτης παραγράφου στο άρθρο 136 ΣΛΕΕ που ορίζει ότι: «Τα κράτη μέλη με νόμισμα το ευρώ μπορούν να θεσπίσουν έναν μηχανισμό σταθερότητας που θα ενεργοποιηθεί εάν αυτό κριθεί απαραίτητο για τη διατήρηση της σταθερότητας της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της. Η χορήγηση βάσει του Μηχανισμού οποιασδήποτε απαραίτητης οικονομικής βοήθειας υπόκειται σε αυστηρούς όρους». Η Συνθήκη για την ίδρυση και λειτουργία μόνιμου Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΜΣ) υπογράφηκε στις 12.02.2012. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο η παράκαμψη της ρήτρας μη διάσωσης (no bail out) του άρθρου 125 ΣΛΕΕ εισήχθη στη ΣΛΕΕ με αντάλλαγμα μια διεθνή πρακτική χρηματοοικονομικής εγγύησης.

13. Βλ. σκ. 17 της σχολιαζόμενης απόφασης.

14. Ibid: «Εξ άλλου, η ανωτέρω διάταξη του άρθρου 14 παρ. 2α του ν. 4387/2016 δεν παραβιάζει τις διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 1 της

Ο ΕΜΣ ιδρύθηκε με συνθήκη που συνήφθη μεταξύ των κρατών μελών της ζώνης του ευρώ με τη μορφή του «δικυβερνητικού οργανισμού δημοσίου διεθνούς δικαίου»¹⁵. Παραδόξως, η διεθνοποίησή του μπορεί να εξηγηθεί εν μέρει από την ανάγκη σεβασμού του θεσμικού συστήματος της Ένωσης¹⁶. Όπως επισημαίνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «εάν η αρχή της δημιουργίας του ΕΜΣ μπορεί να γίνει πλέον στο πλαίσιο της Ένωσης, οι λεπτομέρειες της λειτουργίας του απαιτούν ειδική συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών της ζώνης του ευρώ που υπερβαίνει το κοινοτικό πλαίσιο»¹⁷. Αυτή η τεχνητή πρακτική που συνίσταται στη καθιέρωση συγκεκριμένου συντονισμού μεταξύ, κυρίως, κρατών μελών και ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων και, κατά προτίμηση, μεταξύ αυτών και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) σε μια διεθνή συνθήκη, απορροφά την οικονομική πρακτική του ΔΝΤ σχετικά με τις πολιτικές προϋποθέσεις. Η μορφή αυτή ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δημιουργεί αναμφισβήτητα τριβές σε ένα αυτόνομο θεσμικό σύστημα μοναδικό στον κόσμο, το οποίο έχει τη δική του αντίληψη παραγωγής κανόνων δικαίου, υπακούει στο δικό του συνταγματικό πρωτογενές δίκαιο, προσφέρει θεμελιώδεις οικονομικές ελευθερίες στον χώρο του και εγγυάται ανθρώπινα δικαιώματα

μέσω ενός ολοκληρωμένου συστήματος προστασίας. Εν ολίγοις, μία Ένωση *sui generis*, μία Ένωση δικαίου¹⁸.

Με σειρά αποφάσεών του, που εκδόθηκαν στις 20 Σεπτεμβρίου 2016, το ΔΕΕ προέβη στον νομικό χαρακτηρισμό του ΕΜΣ και των οργάνων του¹⁹. Πράγματι, ο ΕΜΣ δεν είναι ευρωπαϊκό θεσμικό όργανο και οι αρμοδιότητες που ανατίθενται στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) σύμφωνα με τη Συνθήκη του ΕΜΣ δεν συνεπάγονται την άσκηση εξουσίας λήψης αποφάσεων, ιδίως επειδή οι δραστηριότητες από αυτά τα δύο θεσμικά όργανα στο πλαίσιο αυτής της Συνθήκης δεσμεύουν μόνο τον ΕΜΣ. Ωστόσο, αυτό δεν αποκλείει την αξίωση αποζημίωσης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την ΕΚΤ για ενδεχόμενη παρανομία σε σχέση με την έγκριση συμφωνίας εξ ονόματος του ΕΜΣ. Όμως, δεν υπάρχει παραβίαση του άρθρου 17 παρ. 1 του ΕΧΘΔ, καθώς η συμφωνία πληροί έναν στόχο δημοσίου συμφέροντος της Ένωσης.

Ο Κανονισμός 472/2013 για την ενίσχυση της οικονομικής και δημοσιονομικής εποπτείας των κρατών μελών στη ζώνη του ευρώ τα οποία αντιμετωπίζουν ή απειλούνται με σοβαρές δυσκολίες αναφορικά με τη χρηματοοικονομική τους σταθερότητα, μέρος του πακέτου two pack, υιοθετήθηκε στη βάση των άρθρων 136 και 121 παρ. 6 ΣΛΕΕ. Το τελευταίο εξουσιοδοτεί το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο να θεσπίσουν, μέσω Κανονισμού, κανόνες σχετικά με τη διαδικασία πολυμερούς εποπτείας των εθνικών οικονομικών πολιτικών που προβλέπονται στις παρ. 3 και 4. Ωστόσο, η διαδικασία που προβλέπεται στις εν λόγω παραγράφους οδηγεί σε μη δεσμευτικές συστάσεις του Συμβουλίου και περιορίζεται στη διασφάλιση του συντονισμού μεταξύ των εθνικών οικονομικών πολιτικών και των Γενικών Προσανατολισμών Οικονομικής Πολιτικής (ΓΠΟΠ)²⁰. Ενώ, λοιπόν, η εποπτεία του προγράμματος μακροοικονομικής προσαρμογής οδηγεί σε δεσμευτικές αποφάσεις που εκδίδει το Συμβούλιο, αυτές υπερβαίνουν τους ΓΠΟΠ. Ο Κανονισμός

Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και 1, 4, 7, 17, 20, 21, 22, 25, 34 και 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τούτο δε, διότι η ως άνω διάταξη της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως και το άρθρο 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Τούτο δε, διότι η ως άνω διάταξη της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως και το άρθρο 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, που επικαλούνται οι παρεμβαίνοντες, δεν έχουν εν προκειμένω εφαρμογή, δεδομένου ότι η κρινόμενη υπόθεση δεν έχει κανένα συνδετικό στοιχείο με οποιαδήποτε από τις καταστάσεις που ρυθμίζει το ενωσιακό δίκαιο. Ομοίως, δεν έχουν εν προκειμένω εφαρμογή οι διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που επικαλούνται οι παρεμβαίνοντες, δεδομένου ότι οι διατάξεις του εν λόγω Χάρτη, ο οποίος μετά την έναρξη ισχύος της κυρωθείσας με το ν. 3671/2008 (Α' 129) Συνθήκης της Λισαβόνας έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες της ΕΕ, διέπουν τις δράσεις των κρατών μελών μόνο όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης και δεν αφορούν, συνεπώς, τη λήψη, όπως εν προκειμένω, από το κράτος μέλος μέτρων αμιγώς εσωτερικής πολιτικής (...) δεν συντρέχει δε, ως εκ τούτου, νόμιμος λόγος να υποβληθεί προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (...), όπως ζητείται από τους παρεμβαίνοντες».

15. Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου 24ης και 25ης Μαρτίου 2011.

16. Η εισαγωγή της τρίτης παραγράφου στο άρθρο 136 ΣΛΕΕ κρίθηκε απαραίτητη για τη συμμόρφωση του ΕΜΣ με το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, ιδίως το άρθρο 125 ΣΛΕΕ. Εκλήφθηκε, όμως, αρχικά ως μια οπισθοχώρηση σε σχέση με το ιδανικό της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης, αφού υποβάλει τη στήριξη σε ισχυρά ανταλλάγματα. Βλ. F. MARTUCCI, La solidarité intéressée dans la zone euro: les mécanismes de stabilité, *Revue Etudes européennes*, 30 juin 2012, σ. 10.

17. Γνώμη Ευρωπαϊκή Επιτροπή, COM (2011) 70/3, σ. 11.

18. ΔΕΚC-294/83, *Les Verts/Κοινοβούλιο*, 23.04.1986, ECLI:EU:C:1986:166.

19. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-8/15 P έως C-10/15 P, *Ledra Advertising/Ευρωπαϊκή Επιτροπή και ΕΚΤ*, 20.09.2016, ECLI:EU:C:2016:701· ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-105/15 P έως C-109/15 P, *Mallis και Malli/Επιτροπή και ΕΚΤ*, 20.09.2016, ECLI:EU:C:2016:702.

20. Έτσι, πολλά από τα αναφερόμενα μέτρα στα μνημόνια προβλέπονται και στους γενικούς προσανατολισμούς των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών (άρθρο 121 παρ. 2 και 3 ΣΛΕΕ). Δεν δεσμεύουν τα κράτη μέλη (άρθρο 288 παρ. 4 ΣΛΕΕ), αλλά αποτελούν *soft law*, το οποίο δεν υπόκειται σε απευθείας έλεγχο από το ΔΕΕ. Ενώ όμως η παραγωγή δικαίου μέσω αυτού του μορφώματος πολλαπλασιάζεται, τέθηκε πρόσφατα το ερώτημα των ορίων του δικαστικού ελέγχου (βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Μ. Bobek στην υπόθεση C-16/16 P, *Βέλγιο/Επιτροπή*, 20.02.2018, ECLI:EU:C:2018:79).

καθορίζει σαφείς και απλουστευμένους κανόνες που καθιστούν δυνατή την αυστηρότερη εποπτεία των κρατών μελών των οποίων η χρηματοπιστωτική σταθερότητα υπονομεύεται σοβαρά, αλλά και εκείνων που επωφελούνται από χρηματοδοτική συνδρομή και εκείνων των οποίων το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας μόλις έληξε. Αυτός ο Κανονισμός κωδικοποιεί τη διαδικασία διαμόρφωσης και παρακολούθησης μέτρων στήριξης για τα κράτη μέλη της ευρωζώνης και εφαρμόζεται για οποιαδήποτε μορφή οικονομικής βοήθειας από δημόσιες πηγές, είτε από κράτη μέλη είτε από διεθνείς οργανισμούς.

Τα κράτη που λαμβάνουν ήδη συνδρομή από τον ΕΜΣ διέπονται από τις διατάξεις του εν λόγω Κανονισμού²¹. Δηλαδή, γίνονται αυτομάτως αντικείμενο ενισχυμένης εποπτείας από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ως εκ τούτου, γίνεται αντιληπτό ότι ο Κανονισμός εφαρμόζεται παράλληλα με τις διατάξεις της Συνθήκης για τον ΕΜΣ. Μπορεί, όμως, ένα κράτος μέλος της ευρωζώνης να αντιμετωπίζει δυσκολίες αναφορικά με τη χρηματοοικονομική του σταθερότητα με ενδεχόμενες δυσμενείς δευτερογενείς επιπτώσεις και σε άλλα κράτη μέλη της ζώνης του ευρώ, χωρίς, παρ' όλα αυτά, να φτάσει στο σημείο να υποβάλει αίτημα στον ΕΜΣ.

Εν προκειμένω, το Συμβούλιο έλαβε στις 15.02.2016 εκτελεστική Απόφαση 2016/544 για την έγκριση του προγράμματος μακροοικονομικής προσαρμογής της Ελλάδας σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπεται στο άρθρο 7 παρ. 2 του εν λόγω Κανονισμού.

Ως εκ τούτου, γίνεται κατανοητό ότι μέρος του δεύτερου μνημονίου και το τρίτο μνημόνιο στο σύνολό του υπόκεινται στην εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου μέσω της ενισχυμένης εποπτείας, δίνοντας χώρο για διάλογο μεταξύ δικαστών. Και ναι μεν η αναφορά του Κανονισμού μόνο στο άρθρο 28 του ΕΧΘΔ δημιουργεί αμφιβολίες σχετικά με την εφαρμογή του (του Χάρτη) στο σύνολό του, εναπόκειται όμως στο μονοπώλιο του ΔΕΕ να ερμηνεύσει τον εν λόγω Κανονισμό. Σε κάθε δε περίπτωση, τα καθήκοντα που ανατίθενται στην Επιτροπή από τη Συνθήκη για τον ΕΜΣ της επιτρέπουν, όπως προβλέπει το άρθρο 13 παρ. 3 και 4 της Συνθήκης αυτής, να μεριμνά για τη συμβατότητα με το δίκαιο της Ένωσης των μνημονίων κατανόησης που συνάπτονται από τον ΕΜΣ και, βάσει του άρθρου 13 παρ. 3 της ως άνω Συνθήκης, το μνημόνιο κατανόησης, το οποίο αποτελεί αντικείμενο διαπραγματεύσεως με το κράτος μέλος που ζητεί τη χορήγηση στήριξης σταθερότητας, πρέπει να συνάδει πλήρως με το δίκαιο της Ένωσης²².

21. Άρθρο 16: «Στα κράτη μέλη που λαμβάνουν χρηματοδοτική συνδρομή στις 30 Μαΐου 2013 εφαρμόζεται ο παρών κανονισμός από την εν λόγω ημερομηνία».

22. ΔΕΕ C-370/12, Pringle, 27.11.2012, ECLI:EU:C:2012:756, σκ. 164 και 174.

Γεννάται, άρα, το ερώτημα γιατί το ΣΤΕ δεν έκανε ουδεμία αναφορά στον εν λόγω Κανονισμό, αλλά αντίθετα έκρινε ότι δεν υπάρχει κανένας νόμιμος λόγος, εν τη απουσία συνδέσμου με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη, να θέσει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, παρ' όλες τις πρόσφατες συστάσεις του Δικαστηρίου προς τα εθνικά δικαστήρια σχετικά με την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων²³.

Αξίζει δε αναφοράς ότι εφετείο της Ρουμανίας έθεσε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, μεταξύ άλλων, για τη νομική φύση του μνημονίου που συνήψε η Ρουμανία στις 23.06.2009 με την Ευρωπαϊκή Ένωση στη βάση της διαδικασίας του άρθρου 143 ΣΛΕΕ²⁴ καθώς και για το εάν ο ΕΧΘΔ πρέπει να ερμηνευθεί ως ερχόμενος σε αντίθεση με τις εθνικές διατάξεις που προβλέπουν σε περίπτωση παραβίασης της αρχής της υπεροχής του δικαίου της ΕΕ τη δυνατότητα επανεξέτασης των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων που εκδίδονται αποκλειστικά στον τομέα των διοικητικών διαφορών και δεν επιτρέπουν τη δυνατότητα επανεξέτασης των αποφάσεων άλλων εθνικών δικαστηρίων. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το μνημόνιο αποτελεί την υλοποίηση μιας δέσμευσης μεταξύ της Ένωσης και ενός κράτους μέλους σε ένα οικονομικό πρόγραμμα²⁵. Σύμφωνα με πάγια νομολογία, το άρθρο 267 ΣΛΕΕ παρέχει στο Δικαστήριο την εξουσία να αποφαινεται, για προδικαστική απόφαση, σχετικά με το κύρος και την ερμηνεία των πράξεων που εκδίδονται από τα θεσμικά όργανα της Ένωσης, χωρίς καμία εξαίρεση²⁶. Το μνημόνιο της Ρουμανίας αποτελεί, λοιπόν, σύμφωνα με το Δικαστήριο, πράξη θεσμικού οργάνου της Ένωσης κατά την έννοια του άρθρου 267 ΣΛΕΕ και δύναται να υποβληθεί για ερμηνεία στο Δικαστήριο²⁷. Ως προς την εφαρμογή της Χάρτας, το Δικαστήριο υπενθύμισε τη νομολογία του σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 51 παρ. 1²⁸.

Έκρινε ότι από τη στιγμή που ο νόμος έρχεται να εφαρμόσει τα αναλυτικά μέτρα που προβλέπονται στο μνημόνιο, το άρθρο 17 παρ. 1 της Χάρτας τυγχάνει εφαρμογής και πρέπει να εξεταστεί από το Δικαστήριο. Εν προκειμένω, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν παραβιάζεται²⁹.

23. ΔΕΕ, Συστάσεις προς τα εθνικά δικαστήρια σχετικά με την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων, 20.07.2018, 2018/C 257.

24. Αφορά τον μηχανισμό για τα κράτη μέλη που δεν έχουν νόμισμα το ευρώ.

25. ΔΕΕ C-258/14, Florescu κ.λπ., 13.06.2017, ECLI:EU:C:2017:448, σκ. 34.

26. ΔΕΚ C-322/88, Grimaldi, 13.12.1989, ECLI:EU:C:1989:646, σκ. 8

27. ΔΕΕ C-258/14, ό.π., σκ. 36.

28. Ibid, σκ. 44 και ΔΕΕ C-617/10, Åkerberg Fransson, 27.02.2013, ECLI:EU:C:2013:105, σκ. 17.

29. ΔΕΕ C-258/14, ό.π., σκ. 48-60.

Πράγματι, στην προκειμένη περίπτωση, ο μηχανισμός προβλέπεται στη ΣΛΕΕ και στον Κανονισμό 332/2002 του Συμβουλίου, δεν παύει όμως να οδηγεί, καθώς φαίνεται, στο παράδοξο οι προσφεύγοντες χώρες εκτός ευρωζώνης να τυγχάνουν πληρέστερης δικαστικής προστασίας.

Εξάλλου, το ίδιο το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί, στις 27 Φεβρουαρίου 2018³⁰, για την εφαρμογή της Χάρτας επί προδικαστικού ερωτήματος που υπέβαλε το Supremo Tribunal Administrativo (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο Πορτογαλίας, χώρα μέλους της Ευρωζώνης).

Το πορτογαλικό δικαστήριο έθεσε το ζήτημα συμβατότητας των εθνικών μέτρων (μείωσης των αποδοχών των δημοσίων λειτουργών) που ελήφθησαν κατόπιν της με αριθμό 2011/344 εκτελεστικής Απόφασης του Συμβουλίου στο πλαίσιο χρηματοδοτικής ενίσχυσης από τον ΕΜΧΣ προς την Πορτογαλία³¹. «Κατά το αιτούν δικαστήριο, τα μέτρα προσωρινής μείωσης των αποδοχών στον δημόσιο τομέα υπαγορεύονται από επιταγές περί μείωσης του υπερβολικού ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού της Πορτογαλίας κατά τη διάρκεια του έτους 2011. Το δικαστήριο αυτό φρονεί ότι τα μέτρα αυτά έχουν ληφθεί στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης ή, τουλάχιστον, έλκουν την προέλευσή τους από το δίκαιο αυτό, δεδομένου ότι οι σχετικές υποχρεώσεις επιβλήθηκαν στην Πορτογαλική Κυβέρνηση με τις αποφάσεις εκείνες της Ένωσης με τις οποίες, μεταξύ άλλων, χορηγήθηκε χρηματοοικονομική συνδρομή στο κράτος μέλος αυτό»³², υπογραμμίζοντας άρα το συνδυαστικό στοιχείο με το ευρωπαϊκό δίκαιο. Το ΔΕΕ, αποδεχόμενο την αρμοδιότητά του επί του προδικαστικού ερωτήματος, έκρινε ότι η εφαρμογή των μέτρων της πορτογαλικής κυβέρνησης συνιστά εφαρμογή των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου, λόγω της ρητής αναφοράς στην πορτογαλική νομοθεσία της πρόθεσης συμμόρφωσης με τους όρους του μνημονίου που συμφωνήθηκε στο πλαίσιο του ΕΜΧΣ, και εξέτασε το προδικαστικό ερώτημα στην ουσία του. Εντούτοις, έκρινε ότι οι μειώσεις αποδοχών των δικαστικών λειτουργών δεν αντίκεινται στον ΧΘΔΕΕ.

Πράγματι, στην προκειμένη περίπτωση, το μνημόνιο της Πορτογαλίας συμφωνήθηκε στο πλαίσιο του ΕΜΧΣ ο οποίος έλκει τη νομική του βάση στο άρθρο 122 παρ. 2 ΣΛΕΕ και τον Κανονισμό 407/2010 του Συμβουλίου για τη θέσπισή του, σε αντίθεση με την περίπτωση του ελληνικού τρίτου μνημονίου που συμφωνήθηκε στο πλαίσιο του ΕΜΣ, ο οποίος έλκει τη νομική του βάση στη διεθνή Συνθήκη του ΕΜΣ. Παράλληλα όμως, και υποχρεωτικά, εφαρμόζεται ο Κανονισμός 472/2013.

30. ΔΕΕ C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117.

31. *Ibid*, σκ. 46 και Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Η. Saugmandsgaard Øe στην ίδια υπόθεση, 18.05.2017, ECLI:EU:C:2017:395, σημ. 4.

32. *Ibid*, σημ. 4.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η απουσία συνδέσμου με το ευρωπαϊκό δίκαιο δεν είναι πρόδηλη. Το ΣτΕ θα μπορούσε, ενδεχομένως, να αξιοποιήσει την ευκαιρία που του έδωσε ο ενωσιακός νομοθέτης μέσω του Κανονισμού και να εκκινήσει τον διάλογο μεταξύ δικαστών ή να εξηγήσει περαιτέρω τους λόγους που το οδήγησαν στην παντελή απουσία ευρωπαϊκού συνδέσμου.

Η δημιουργία Ευρωπαϊκού Νομισματικού Ταμείου ενδεχομένως να επιλύσει αυτές τις επικαλύψεις διεθνούς, ευρωπαϊκού και εθνικού δικαίου και να ομογενοποιήσει όλες τις οικονομικές βοήθειες υπό μία ενιαία ευρωπαϊκή διαδικασία.

IV. Η επικύρωση των περιοριστικών αποτελεσμάτων των αποφάσεων ΣτΕ (Ολ.) 2287 και 2288/2015 – ο χρονικός περιορισμός των συνεπειών της αντισυνταγματικότητας καταλαμβάνει και τις συνέπειες της αντίθεσης με την ΕΣΔΑ

Το ΣτΕ στις αποφάσεις του 2287 και 2288/2015 που εκδόθηκαν στο πλαίσιο της πιλοτικής δίκης επί αγωγών έκρινε ότι οι διατάξεις των περικοπών των συντάξεων που επήλθαν με τους Ν. 4051/2012 και 4093/2012 (από 01.01.2012 και από 01.01.2013) είναι αντισυνταγματικές ως προς τα άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ. 1 και 5, 22 παρ. 5, 25 παρ. 1 και 4, 106 παρ. 1 του Συντάγματος και αντίθετες ως προς το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (ΠΠΠ) της ΕΣΔΑ. Περίορισε, όμως, την αναδρομική ισχύ της αντισυνταγματικότητας των εφαρμοστέων νομοθετικών διατάξεων από τη δημοσίευση των αποφάσεών του (10.06.2015) και για το μέλλον, εξαιρουμένων των εναγόντων και όσων άλλων έχουν ασκήσει ένδικο βοηθήματα ή ένδικο μέσα μέχρι τον χρόνο δημοσίευσής των, για τους οποίους η διαγνωσθείσα αντισυνταγματικότητα θα έχει αναδρομικό χαρακτήρα³³. Τούτο δε, κατ'εφαρμογή της παρ. 3β της διάταξης του άρθρου 50 του π.δ. 18/1989, όπως η παράγραφος αυτή προστέθηκε με το άρθρο 22 παρ. 1 του Ν. 4274/2014³⁴, εφαρμοζόμενης αναλογικά επί αγωγών και άλλων διαφορών ουσίας που άγονται προς εκδίκαση στο ΣτΕ μέσω του δικονομικού θεσμού της πρότυπης δίκης³⁵.

33. Βλ. σκ. 15 της σχολιαζόμενης απόφασης.

34. Άρθρο 22 παρ. 1 του Ν. 4274/2014: «Σε περίπτωση αιτήσεως ακυρώσεως που στρέφεται κατά διοικητικής πράξεως, το δικαστήριο, σταθμίζοντας τις πραγματικές καταστάσεις που έχουν δημιουργηθεί κατά το χρόνο εφαρμογής της, ιδίως δε υπέρ των καλόπιστων διοικουμένων, καθώς και το δημόσιο συμφέρον, μπορεί να ορίσει ότι τα αποτελέσματα της ακυρώσεως ανατρέχουν σε χρονικό σημείο μεταγενέστερο του χρόνου έναρξης της ισχύος της και σε κάθε περίπτωση προγενέστερο του χρόνου δημοσίευσής της απόφασης...».

35. Το δικαστήριο περιορίσει την αναδρομική ισχύ της αντισυνταγματικότητας διατάξεων επί διαφορών ουσίας διά μέσου του δικονομικού θεσμού της πρότυπης δίκης και στις ΣτΕ

Το ΣτΕ έχει ήδη επισημάνει³⁶ ότι με τη νέα διάταξη του άρθρου 50 παρ. 3β του π.δ. 18/1989 δίδεται η δυνατότητα στο Συμβούλιο της Επικρατείας, υπό προϋποθέσεις τις οποίες το ίδιο σταθμίζει, να αποκλίνει, σε εξαιρετικές πάντως περιπτώσεις, από τον κανόνα της αναδρομικής ακύρωσης και να καθορίσει μεταγενέστερο χρόνο επέλευσης των συνεπειών της ακύρωσης. Τούτο δε, κατ'εξάντληση του απώτατου χρονικού ορίου περιορισμού του ακυρωτικού αποτελέσματος που επιτρέπει ο νόμος (χρόνος προγενέστερος εκείνου της δημοσίευσης της δικαστικής απόφασης).

Στο σημείο αυτό, δέον να μνημονευθεί ότι, όπως έχει ήδη κριθεί³⁷, η εν λόγω ρύθμιση του άρθρου 50 του π.δ. 18/1989 αποδίδει, σε επίπεδο νόμου, δυνατότητες που έχει το δικαστήριο, κατ'ορθή ερμηνεία, απευθείας από τις διατάξεις του άρθρου 95 παρ. 1 του Συντάγματος. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με την ίδια νομολογία, το δικαστήριο έχει τη συνταγματική ευχέρεια κατόπιν στάθμισης να καθορίσει, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, χρόνο επέλευσης των συνεπειών της ακύρωσης μεταγενέστερο και από την ημερομηνία δημοσίευσης της ακυρωτικής απόφασης, κατ'απόκλιση των οριζόμενων στην παρ. 3β του άρθρου 50 του π.δ. 18/1989.

Αξίζει να παρατηρηθεί ότι το ΣτΕ αντιλαμβάνεται περιοριστικά την εξουσία χρονικού περιορισμού των αναδρομικών αποτελεσμάτων των αποφάσεών του, σε περιπτώσεις επιτακτικού σκοπού δημοσίου συμφέροντος που συνίσταντο στη δημοσιονομική εκτροπή της χώρας, σε αντίθεση με τον Γάλλο ομόλογό του³⁸, ο οποίος διαφαίνεται να διευρύνει την εξουσία του αυτή πιο συστηματικά εφόσον μεταθέτει το αποτέλεσμα της ακύρωσης σε ημερομηνία κατά την οποία η προσβαλλόμενη πράξη είτε πρέπει οπωσδήποτε να παύσει να εφαρμόζεται³⁹ είτε θα μπορεί να αντικατασταθεί από νέα, νόμιμη πράξη⁴⁰.

Το ΣτΕ, λοιπόν, με προφανή συνείδηση των δημοσιονομικών επιπτώσεων των αποφάσεών του, αποφασίζει ως προς τον χρόνο επέλευσης των συνεπειών της αντισυνταγματικότητας⁴¹.

(Ολ.) 4741/2014 (αποδοχές των μελών ΔΕΠ των ΑΕΙ), ΣτΕ (Ολ.) 431/2018 (αποδοχές νοσοκομειακών γιατρών), ΣτΕ (Ολ.) 479, 480, 481/2018 (αποδοχές Ε.Π. ΤΕΙ).

36. Ibid.

37. Βλ. ΣτΕ (Ολ.) 4003/2014, σκ. 14.

38. CE, ass., 11 mai 2004, Association ACI, n° 255886, AJDA 2004, σ. 1183, chron. C. LANDAIS / F. LENICA, σ. 1049.

39. CE 28 déc. 2016, n° 390060, Fédération de l'hospitalisation privée.

40. TA Lille, 20 déc. 2017, n° 1508571, Société clinique de Saint-Omer.

41. Βλ. για το ζήτημα των δημοσιονομικών επιπτώσεων των αποφάσεων την ανάλυση του Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, Η Οικονομική Κρίση ως Δικανική Πρόκληση, σ. 73 επ., ιδίως σσ. 113-124, κεφ.: Επίμετρο: η δέσμη των αποφάσεων ΣτΕ για τη συνταγματικότητα

Επιπλέον, στην υπό σχολιασμό απόφαση, το ζήτημα που απασχόλησε την Ολομέλεια του ΣτΕ είναι εάν ο χρονικός περιορισμός των συνεπειών της διαγνωσθείσας αντισυνταγματικότητας καταλαμβάνει και τη διαπιστωθείσα αντίθεση αυτών προς το άρθρο 1 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, εν όψει του γεγονότος ότι στις αποφάσεις ΣτΕ (Ολ.) 2287-2288/2015 γινόταν ρητή αναφορά μόνο για περιορισμό των συνεπειών της αντισυνταγματικότητας και όχι της διαπιστωθείσας αντισυμβατότητας των διατάξεων αυτών με την ΕΣΔΑ.

Είναι αυτονόητο ότι αρνητική απάντηση στο ερώτημα αυτό θα αναιρούσε τα κριθέντα με την απόφαση του ΣτΕ εφόσον οι ενάγοντες θα μπορούσαν να αποζημιωθούν επί τη βάση της παραβίασης της ΕΣΔΑ. Το εύρος του χρονικού περιορισμού της ισχύος των αποτελεσμάτων της αντισυνταγματικότητας των διατάξεων των Ν. 4051/2012 και 4093/2012 συμπαρασύρει «εμμέσως πλην σαφώς»⁴² και τις συνέπειες της διαπιστωθείσας αντισυμβατότητας αυτών προς το άρθρο 1 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ⁴³. Ο συλλογισμός αυτός έρχεται σε αρμονία με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ⁴⁴, εφόσον παγίως αναγνωρίζει τη δυνατότη-

του ν. 4387/2016 – επιβεβαίωση μελέτης.

42. Βλ. σκ. 20 της σχολιαζόμενης απόφασης.

43. Αντίθετη κρίση διατυπώθηκε στην απόφαση 3037/2018 του Διοικητικού Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, Τμήμα ΙΔ (Μονομελής Σύνοψη), με την οποία το δικαστήριο έκανε εν μέρει δεκτή αγωγή αποζημίωσης συναξιούχου και καταδίκασε τον ΕΦΚΑ και τον ΕΤΕΑΕΠ να του καταβάλουν τα ποσά κύριας και επικουρικής σύνταξης, δώρα Χριστουγέννων και Πάσχα που περικόπηκαν με τους Ν. 4051/2012 και 4093/2012. Το δικαστήριο, στις σκ. 23-24, δέχθηκε ότι η ΣτΕ (Ολ.) 2287/2015 περιόρισε χρονικά μόνο τις συνέπειες της αντισυνταγματικότητας και όχι τις συνέπειες της αντισυμβατότητας με την ΕΣΔΑ. Κατά το Διοικητικό Πρωτοδικείο, οι δύο έλεγχοι – αντισυνταγματικότητα και αντισυμβατότητα – είναι διάχυτοι και ασκούνται διακριτά στο πλαίσιο της ίδιας δικαιοδοσίας, καθώς έχουν διαφορετικό κανόνα ελέγχου και διαφορετικές νομικές βάσεις θεμελίωσης. Η εν λόγω πρωτόδικη απόφαση εξαφανίστηκε με τις αποφάσεις 2233 και 2234/2019 του Διοικητικού Εφετείου Θεσσαλονίκης λόγω αντίθεσης στην ήδη δημοσιευθείσα ΣτΕ (Ολ.) 2287/2015. Στη σκ. 20 της υπ' αριθμ. 2234/2019 εφετειακής απόφασης έγινε δεκτό ότι, για την ταυτότητα του νομικού λόγου και εν όψει της διαπιστωθείσας στην ΣτΕ (Ολ.) 2287/2015 αντίθεσης των διατάξεων στο άρθρο 1 ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, παρέπεται ότι η μετάθεση του χρόνου έναρξης των συνεπειών αφορά όχι μόνο την αντισυνταγματικότητα αλλά και την αντίθεσή της στην ΕΣΔΑ.

44. Βλ. ΕΔΔΑ Κ. Φραντζεσκάκη κατά Ελλάδα (Προσφυγές Νος 57275/17, 58549/17, 58631/17 et al.), απόφαση επί του παραδεκτού της 12ης Φεβρουαρίου 2019, παρ. 38-44· πρβλ. ΕΔΔΑ J.R. κατά Γερμανίας (Προσφυγή Νο 22651/93), απόφαση επί του παραδεκτού της 18ης Οκτωβρίου 1995, ΕΔΔΑ Mika κατά Αυστρίας (Προσφυγή Νο 26560/95), απόφαση επί του παραδεκτού της 26ης Ιουνίου 1996· πρβλ. ΕΔΔΑ Marckx κατά Βελγίου (Προσφυγή Νο 6833/74), απόφαση επί του παραδεκτού της 13ης Ιουνίου 1979, παρ. 58· ΕΔΔΑ Legrand κατά Γαλλίας

τα που έχουν τα εθνικά δικαστήρια να περιορίζουν το αναδρομικό αποτέλεσμα των αποφάσεών τους με βάση επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, ιδίως σε υποθέσεις με τις οποίες άγονται ενώπιόν τους ζητήματα συνταγματικότητας διατάξεων του εθνικού δικαίου.

(Προσφυγή No 23228/08), απόφαση επί του παραδεκτού της 26ης Μαΐου 2011, παρ. 35, 38· πρβλ. σχετικώς και ΔΕΚ C-43/75, *Defrenne/Sabena*, 08.04.1976, ECLI:EU:C:1976:56, σκ. 69-75, ΔΕΚ C-24/86, *Blaizot/Université de Liège κ.λπ.*, 02.02.1988, σκ. 28-35, ΔΕΚ C-262/88, *Barber/Guardian Royal Exchange Assurance Group*, 17.05.1990, ECLI:EU:C:1990:209, σκ. 40-45· πρβλ. ακόμη Conseil d'Etat, n. 291545, 16.07.2007, *Société Tropic*, Conseil Constitutionnel, 20.06.2014, 2014-404 QPC, σκ. 13 και 14.06.2013, 2013-323 QPC, σκ. 10-12.

Εν κατακλείδι, με τις αποφάσεις (Ολ.) 1439-1443/2020, το ΣτΕ, αποδεχόμενο τα κριθέντα με τις αποφάσεις του (Ολ.) 2287-2288/2015 και 1891/2019, αναγνώρισε τις αγώγιμες αξιώσεις για τους ενάγοντες και όσους άσκησαν τις αγωγές πριν τη δημοσίευση των αποφάσεων ΣτΕ (Ολ.) 2287-2288/2015, οι οποίοι και δικαιούνται – αναδρομικά – τα ποσά από τη στιγμή που προσέφυγαν. Περίορισε τις αγώγιμες αξιώσεις για όσους άσκησαν αγωγές μετά τη δημοσίευση των αποφάσεων, οι οποίοι δικαιούνται τα ποσά από τον Ιούνιο του 2015 μέχρι τον Μάιο του 2016. Με τη θέση σε ισχύ του Ν. 4387/2016 και εφεξής, δεν υπάρχει αγώγιμη αξίωση συνταξιούχων, διότι οι περικοπές των συντάξεων είναι νόμιμες, ως εντασσόμενες στην ασφαλιστική μεταρρύθμιση.

► **Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με το Αζερμπαϊτζάν «Ενίσχυση του Υπουργείου Φορολογίας της Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν σε θέματα ενδοομιλικών συναλλαγών και στην ανάπτυξη μέτρων κατά της φοροαποφυγής» – Δραστηριότητες Μαρτίου - Απριλίου**

Από τις αρχές του 2018, το ΚΔΕΟΔ, σε συνεργασία με την Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ), υλοποιεί ένα μεγάλο ευρωπαϊκό πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Δημοκρατία του Αζερμπαϊτζάν στον τομέα των ενδοομιλικών συναλλαγών και της καταπολέμησης της φοροαποφυγής, ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον αντικείμενο που πρόσφατα απασχόλησε τη νομική επικαιρότητα με αφορμή τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες, όπως η Apple, η Starbucks, η Amazon και η Fiat.

Λίγους μήνες πριν την ολοκλήρωση του προγράμματος, οι έκτακτες υγειονομικές συνθήκες της πανδημίας του κορωνοϊού οδήγησαν στην πραγματοποίηση των προγραμματισμένων δραστηριοτήτων Μαρτίου και Απριλίου 2020 μέσω τηλεδιάσκεψης.

Οι Έλληνες εμπειρογνώμονες του προγράμματος συμμετείχαν στις τηλεδιασκέψεις που αφορούσαν τα εξής αντικείμενα:

- ανάπτυξη ικανοτήτων για την εφαρμογή ελέγχου ενδοομιλικών συναλλαγών
- εξειδικευμένη εκπαίδευση στη διεθνή φορολογία
- ζητήματα διεθνούς φορολογίας με έμφαση στη βιομηχανία πετρελαίου και φυσικού αερίου
- ανάπτυξη στρατηγικής διαχείρισης κινδύνου στον τομέα των ενδοομιλικών συναλλαγών

Νικόλαος Γαϊτενίδης

► **Πρόγραμμα Διδυμοποίησης με το Αζερμπαϊτζάν «Ενδυνάμωση της Θεσμικής Ικανότητας της Διεύθυνσης Πνευματικής Ιδιοκτησίας σχετικά με τη Διαχείριση και την Προστασία των Δικαιωμάτων Πνευματικής Ιδιοκτησίας στα Ψηφιακά Δίκτυα» – Δραστηριότητες Μαρτίου - Απριλίου**

Από τον Σεπτέμβριο του 2019, το ΚΔΕΟΔ, σε συνεργασία με τον ιταλικό φορέα *Autorità per le Garanzie nelle Comunicazioni* (AGCOM), τον ελληνικό Οργανισμό Πνευματικής Ιδιοκτησίας (ΟΠΙ) καθώς και με εξέχοντα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας, υλοποιεί στο Αζερμπαϊτζάν πρόγραμμα διδυμοποίησης στον τομέα της πνευματικής ιδιοκτησίας και, ειδικότερα, της προστασίας και διαχείρισης των σχετικών δικαιωμάτων στον χώρο των ψηφιακών δικτύων.

Κατά το χρονικό διάστημα Μαρτίου - Απριλίου 2020, λόγω των έκτακτων υγειονομικών συνθηκών της πανδημίας του κορωνοϊού, όλες οι αποστολές του προγράμματος πραγματοποιήθηκαν μέσω της διαδικτυακής πλατφόρμας Webex.

Ειδικότερα, οι εμπειρογνώμονες του προγράμματος, κ.κ. Δημήτριος Τσώλης, επίκ. καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών, Dimiter Gantchev, αξιωματούχος του WIPO, και Sophie Valais, στέλεχος του European Audiovisual Observatory, συμμετείχαν στη διαδικτυακή διεξαγωγή των εξής αποστολών:

- 2.2.1.8.: Development of technical specifications for high-level software architecture, incorporating data storage, data management and user interface layers with specific requirements identified for each of the elements
- 2.2.1.9.: Development of technical specifications to design the software to support data management, data protection and preservation across the repository infrastructure
- 4.1.20.1.: Identification of training needs in the Beneficiary Country

Λευκοθέα Σταύρου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ, ΜΙΧΑΗΛ ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), Δίκαιο Κρατικών Ενισχύσεων, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2020, xxiii + 605 σελ.

Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί η δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς μεταξύ των κρατών μελών όπου όλες οι επιχειρήσεις μπορούν να ανταγωνίζονται με ίσους όρους. Η διασφάλιση αυτών των συνθηκών επέβαλε εξαρχής στα κράτη μέλη την υποχρέωση να απέχουν από οποιαδήποτε παρέμβαση στην αγορά που μπορεί να νοθεύσει τον ανταγωνισμό. Τα άρθρα 107 και 108 ΣΛΕΕ (πρώην 87 και 88 ΣυνΘΕΚ), που κατοχυρώνουν την εν λόγω απαγόρευση και τις σχετικές εξαιρέσεις, έθεσαν τη βάση για τη δημιουργία ενός συστήματος κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις. Σήμερα, το δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων αποτελεί έναν δυναμικό κλάδο του δικαίου του ανταγωνισμού που αλληλεπιδρά αναγκαστικά με πολλούς άλλους τομείς του δικαίου και λειτουργεί άλλοτε ως φραγμός και άλλοτε ως έναυσμα για τη χορήγηση εθνικής χρηματοδότησης υπέρ μίας ή περισσοτέρων επιχειρήσεων ή κλάδων επιχειρήσεων, πάντοτε υπό την τήρηση αυστηρών προϋποθέσεων.

Το παρόν συλλογικό έργο, υπό την επιμέλεια του Ομότιμου Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, κ. Βασιλείου Χριστιανού, και του δικηγόρου Αθηνών, ΜΔΕ, κ. Μιχαήλ Ροδόπουλου, που αμφότεροι δραστηριοποιούνται πολλά χρόνια στον συγκεκριμένο τομέα, έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία. Πρόκειται για το πρώτο ελληνικό εγχειρίδιο που προσεγγίζει σφαιρικά τους κανόνες του ευρωπαϊκού δικαίου κρατικών ενισχύσεων και προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για την εφαρμογή τους στην ελληνική επικράτεια. Στο έργο ενσωματώνονται όλες οι τελευταίες νομοθετικές και νομολογιακές εξελίξεις τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, ενώ, παράλληλα, αναδεικνύονται οι διάφορες προκλήσεις που προκύπτουν κατά την ερμηνεία των σχετικών κανόνων. Στο σημείο αυτό, αποδεικνύεται εύστοχη η επιλογή των επιμελητών να αναθέσουν τη συγγραφή των επιμέρους κεφαλαίων σε δικαστές, ανώτατα στελέχη της Δημόσιας Διοίκησης, δικηγόρους και στελέχη της ΕΕ, καθώς οι συγγραφείς, χάρη στην επαγγελματική τους εμπειρία, δεν περιορίζονται απλώς σε μια ακαδημαϊκή ανάλυση των κανόνων, αλλά «ρίχνουν φως» και σε πιο πρακτικά ζητήματα που κινητοποιούν την προσοχή του αναγνώστη και τον προβληματίζουν. Το έργο καθίσταται ιδιαίτερος επίκαιρο κατά τη χρονική στιγμή της έκδοσής του, καθώς συνέπεσε με το ξέσπασμα της πανδημίας του COVID-19, για την αντιμετώπιση των οικονομικών συνεπειών της οποίας η Ελλάδα, όπως και τα υπόλοιπα κράτη μέλη της Ένωσης, καλούνται να λάβουν μέτρα στήριξης των πληττόμενων επιχειρήσεων.

Το βιβλίο χωρίζεται σε τέσσερα θεματικά κεφάλαια, κα-

θένα εκ των οποίων διαρθρώνεται σε επιμέρους παραγράφους-υποκεφάλαια. Πρόκειται, ουσιαστικά, για ένα σύνολο ανεξάρτητων μελετών, οι οποίες άλλοτε αλληλοσυμπληρώνονται και άλλοτε συμπίπτουν, με αποτέλεσμα να επαναλαμβάνονται ενίοτε οι ίδιες πληροφορίες. Παρόλα αυτά, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε την καλά οργανωμένη δομή του συγγράμματος που εισάγει σταδιακά και προσεκτικά τον μη μυημένο αναγνώστη σε ένα περίπλοκο θέμα, ενώ καταφέρνει να διατηρήσει το ενδιαφέρον και των ειδικών επί του συγκεκριμένου δικαίου. Το έργο ολοκληρώνεται με έναν συγκεντρωτικό κατάλογο ελληνικής και ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας, καθώς και με ένα εύχρηστο αλφαβητικό ευρετήριο όρων.

Πιο αναλυτικά, στο πρώτο κεφάλαιο (υπό I) και στις επτά συνολικά παραγράφους-υποκεφάλαια που περιέχει αναλύονται οι γενικοί κανόνες που πλαισιώνουν το δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων. Αρχικά, επεξηγείται η έννοια της κρατικής ενίσχυσης μέσω της διεξοδικής ανάλυσης των κριτηρίων του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ που πρέπει να πληρούνται σωρευτικά, προκειμένου ένα εθνικό μέτρο να χαρακτηριστεί ως κρατική ενίσχυση. Στη συνέχεια, πολύ εύστοχα σκιαγραφείται η περιπλοκότητα και ο μεγάλος αριθμός των πράξεων του παραγωγού δικαίου της Ένωσης και των πράξεων του ήπιου δικαίου της Επιτροπής. Όπως επισημαίνεται, οι Ανακοινώσεις και οι Κατευθυντήριες Γραμμές που εκδίδει η Επιτροπή λειτουργούν συμπληρωματικά προς τις γενικές διατάξεις της ΣΛΕΕ, τους Κανονισμούς και τις Οδηγίες, εξειδικεύοντας την εφαρμογή των σχετικών κανόνων με βάση τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει κάθε τομέας της οικονομίας και, συνεπώς, παρέχουν σημαντικές ερμηνευτικές οδηγίες προς τις εθνικές αρχές και τον εθνικό δικαστή.

Το δεύτερο κεφάλαιο (υπό II) διαρθρώνεται σε τρεις παραγράφους-υποκεφάλαια και αφορά το κρίσιμο ζήτημα της συμβατότητας των κρατικών ενισχύσεων με την εσωτερική αγορά. Ο προληπτικός έλεγχος της συμβατότητας των ενισχύσεων που ανατίθεται κατ' αποκλειστικότητα στην Επιτροπή επιβάλλει τη γενική υποχρέωση κοινοποίησης των μέτρων χρηματοδότησης από τα κράτη μέλη σε αυτή, βάσει του άρθρου 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ, πλην ορισμένων εξαιρέσεων. Η παράλειψη αυτής της κοινοποίησης υποχρεώνει το κράτος μέλος να αναζητήσει έντοκα το ποσό που χορήγησε παράνομα, ακόμη και εάν αποδειχθεί εκ των υστέρων ότι η ενίσχυση είναι τελικά συμβατή. Ενόψει του μεγάλου αριθμού των μέτρων που κοινοποιούνται στην Επιτροπή, επικράτησε τα τελευταία χρόνια η τακτική του εκ των υστέρων ελέγχου της Επιτροπής, ιδίως μέσω της επέκτασης του πεδίου εφαρμογής του Γενικού Απαλλακτικού Κανονισμού ανά Κατηγορία 651/2014 και του Κανονισμού για τις ενισχύσεις ήσσονος σημασίας 1407/2013, όπως αυτοί αναλύονται ενδελεχώς στις σχετικές μελέτες του κεφαλαίου.

Το επόμενο κεφάλαιο (υπό III) επικεντρώνεται στους ειδικούς κανόνες που εφαρμόζονται στις ενισχύσεις για συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας, οι οποίοι αφορούν άμεσα την ελληνική πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, αναλύονται οι κανόνες που ισχύουν στον τομέα της ενέργειας, του περιβάλλοντος, του πολιτισμού, των προβληματικών επιχειρήσεων, των τραπεζών, της έρευνας, της ανάπτυξης και της καινοτομίας και στον τομέα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ). Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατίθενται στη σχετική παράγραφο-υποκεφάλαιο, οι ΜΜΕ αποτελούν το 99% των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων και προσφέρουν τα δύο τρίτα των θέσεων εργασίας στον ιδιωτικό τομέα. Ο ρόλος τους στην ελληνική αγορά είναι αδιαμφισβήτητος και, ως εκ τούτου, η σχετική μελέτη καθίσταται εξαιρετικά χρήσιμη και κατατοπιστική, παρόλο που οι κανόνες εν προκειμένω δεν αναλύονται εις βάθος.

Τέλος, το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του τόμου (υπό IV) διαιρείται σε τρία μέρη, τα δύο πρώτα εκ των οποίων πραγματεύονται την εφαρμογή των κανόνων των κρατικών ενισχύσεων από τον ενωσιακό και τον εθνικό δικαστή (υπό Α) και από τις ελληνικές διοικητικές αρχές που είναι αρμόδιες για τον έλεγχο ή τη χορήγηση των ενισχύσεων (υπό Β). Η σχέση μεταξύ των διοικητικών αρχών και του εθνικού δικαστή με την ενωσιακή νομοθεσία και νομολογία διατρέχει όλο το ανά χείρας έργο, αλλά αναπτύσσεται ειδικά στο συγκεκριμένο κεφάλαιο. Ο αριθμός των ελέγχων που αναλαμβάνει η Επιτροπή αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν καταγγελιών έχει πλέον κλιμακωθεί και τα ενωσιακά δικαστήρια καλούνται όλο και συχνότερα είτε να αποφασίσουν επί της εγκυρότητας αποφάσεων της Επιτροπής είτε να απαντήσουν σε προδικαστικά ερωτήματα που τίθενται από τους εθνικούς δικαστές. Όπως εξηγείται στο οικείο υποκεφάλαιο του παρόντος έργου, οι επιχειρήσεις επικαλούνται συστηματικά την παράβαση των κανόνων των κρατικών ενισχύσεων εκ μέρους της διοίκησης, στο πλαίσιο προσφυγών κατά ανταγωνιστών τους. Τα εθνικά δικαστήρια έχουν διαμορφώσει τη δική τους νομολογία ως προς τα δικονομικά ζητήματα που αφορούν τις κρατικές ενισχύσεις, ενώ βρίσκονται σε συνεχή συνεργασία με τα θεσμικά όργανα της ΕΕ. Αντικείμενο του τρίτου μέρους (υπό Γ) του κεφαλαίου αποτελούν δύο από τα πλέον περίπλοκα ζητήματα που απασχολούν τις χορηγούσες ελληνικές αρχές: πρώτον, ο κίνδυνος στρέβλωσης του ανταγωνισμού στην περίπτωση που οι κανόνες κρατικών ενισχύσεων συμπίπτουν με εκείνους του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων και, δεύτερον, η συγχρηματοδότηση ενός εθνικού μέτρου από τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά Ταμεία. Στην πρώτη περίπτωση, κατά γενική αρχή, ο κίνδυνος στρέβλωσης του ανταγωνισμού αποφεύγεται ικανοποιητικώς όταν ακολουθείται διαγωνιστική διαδικασία για την ανάθεση μιας δημόσιας σύμβασης. Στη δεύτερη περίπτωση, αμφισβητείται το εάν πληρούται η προϋπόθεση του άρθρου 107 παρ. 1 ΣΛΕΕ περί καταλογισμού των κρατικών πόρων στο κράτος δεδομένου ότι, αφενός μεν,

δεν είναι σαφές πότε θεωρείται ότι το κράτος μέλος ασκεί «συνεχή έλεγχο» επί των σχετικών ευρωπαϊκών κονδυλίων, αφετέρου δε, η χρήση εθνικών ταμείων επιβάλλεται από την ίδια την ΕΕ για την εκταμίευση των πόρων της. Από τις έως τώρα Αποφάσεις της Επιτροπής φαίνεται ότι ως επικρατέστερο κριτήριο θεωρείται ο βαθμός διακριτικής ευχέρειας που διαθέτει το κράτος μέλος ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα δαπανήσει τα χρήματα που του δίνονται από τα Ταμεία.

Εν κατακλείδι, οι ατομικές συμβολές των είκοσι συμμετεχόντων συγγραφέων συνθέτουν ένα έργο που καλύπτει τις κυριότερες ουσιαστικές και διαδικαστικές πτυχές όλου του φάσματος του δικαίου των κρατικών ενισχύσεων και το οποίο καθίσταται εξαιρετικά χρήσιμο για ερευνητές, δικαστές, δικηγόρους, συμβούλους εταιρειών, επιχειρήσεις και τις αρμόδιες διοικητικές αρχές. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι, λόγω του εξ ορισμού τεράστιου όγκου ύλης που καλύπτεται, οι αναλύσεις δεν υπεισέρχονται σε τεχνικές ή νομικές λεπτομέρειες. Προς τον σκοπό περαιτέρω έρευνας, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να αξιοποιήσουν την πλούσια βιβλιογραφία και νομολογία που παρατίθεται σχολαστικά στις οικείες υποσημειώσεις.

Γεωργία Βασιλειάδου

ANDRÁS JAKAB / DIMITRY KOCHENOV (επιμ.), The Enforcement of EU Law and Values – Ensuring Member States' Compliance, Oxford University Press, New York, 2017, xxxviii + 540 σελ.

Το παρόν έργο υπό τον τίτλο “The Enforcement of EU Law and Values – Ensuring Member States' Compliance” αποτελεί μια συλλογική προσπάθεια 32 καταξιωμένων νομικών επιστημόνων, ακαδημαϊκών και ερευνητών, προερχόμενων από κορυφαία πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα της Ευρώπης και των ΗΠΑ. Την αρχική έμπνευση έδωσε το συνέδριο που διοργάνωσε στη Βουδαπέστη, το 2013, η Ουγγρική Ακαδημία υπό την αιγίδα των πρεσβειών της Σουηδίας, της Ολλανδίας, της Γαλλίας και των ΗΠΑ με θέμα την επιβολή του ενωσιακού δικαίου στα κράτη μέλη. Το έργο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του Γερμανού Καθηγητή Norbert Reich, ο οποίος απεβίωσε λίγο πριν το πόνημα λάβει την τελική του μορφή. Ο ίδιος συνεισέφερε στο δεύτερο μέρος μια κατατοπιστικότερη ανάλυση της νομολογίας *Francovich*, υπό μορφή case study, από τη σκοπιά του γερμανικού και του αγγλικού δικαίου.

Το έργο είναι διαρθρωμένο σε τέσσερα μέρη, αποτελούμενο από εισαγωγή και 28 κεφάλαια συνολικά. Στο πρώτο και στο δεύτερο μέρος καλύπτονται όλα τα νομικά ζητήματα που ανακύπτουν από τις διαδικασίες ελέγχου της συμμόρφωσης των κρατών μελών προς το δίκαιο της Ένωσης βάσει των Συνθηκών. Εν συνεχεία, στο τρίτο μέρος, οι συγγραφείς, με σκοπό να επικουρήσουν τον ερμη-

νευτή και τον εφαρμοστή του δικαίου, προσφέρουν μια συγκριτική ανάλυση άλλων πολυεπίπεδων συστημάτων διακυβέρνησης. Αναδεικνύεται, με τον τρόπο αυτό, σε άκρως επίκαιρο χρόνο, το ιστορικό και πολιτικό υπόβαθρο της απόκλισης από τις θεμελιώδεις αρχές του ενωσιακού δικαίου και της προβληματικής συμμόρφωσης, με το ενωσιακό δίκαιο, των νεότερων κρατών μελών. Τέλος, προτείνεται μια σειρά «εναλλακτικών» νομικών εργαλείων για τον έλεγχο της συμμόρφωσης των κρατών μελών με το ενωσιακό κεκτημένο, πέραν της διαδικασίας του άρθρου 7 ΣΕΕ.

Στο πρώτο μέρος, οριοθετούνται ορισμένα θεωρητικά ζητήματα. Εν πρώτοις, ένας εκ των επιμελητών, ο Kochenov, διακρίνει μεταξύ αξιών κατά την έννοια του άρθρου 2 ΣΕΕ και δικαιοκίνων κανόνων. Υπογραμμίζεται το γεγονός πως, παρά την ατυχή διατύπωσή του, το άρθρο 2 ΣΕΕ αναφέρεται σε δεσμευτικές γενικές αρχές του δικαίου. Αναδεικνύεται η, ως έναν βαθμό, ανοιχτή ακόμη συζήτηση για το κατά πόσον οι αρχές αυτές εντάσσονται στο ενωσιακό κεκτημένο και, κατ' επέκταση, για το πώς πρέπει να ελέγχεται η σχετική συμμόρφωση των κρατών μελών. Στη συνέχεια, αναδεικνύεται ο «νεοσυνταγματισμός» ("neo-constitutionalism") ως ερμηνευτική προσέγγιση, με την έννοια της αξιοποίησης ηθικών και πολιτικών αξιολογήσεων ώστε να λαμβάνεται υπόψη, κατά την ερμηνεία του δικαίου, η παγκοσμιοποίηση και η ευρωπαϊκή ενοποίηση, αλλά και η σημασία που δίνεται σήμερα στα ανθρώπινα δικαιώματα. Εν τέλει, σε αντίστοιχο κλίμα, εισφέρεται πώς ο πολιτικός πλουραλισμός στο εσωτερικό των κρατών μελών όχι μόνο δεν συνιστά τροχοπέδη, αλλά αντιθέτως μπορεί να λειτουργήσει ως ανάχωμα στη συστημική αμφισβήτηση των ενωσιακών αξιών.

Στο δεύτερο μέρος, παρουσιάζονται διεξοδικά τα εργαλεία και οι μέθοδοι ελέγχου της συμμόρφωσης των κρατών μελών με το ενωσιακό δίκαιο που προβλέπουν οι Συνθήκες. Καταρχάς, αναπτύσσεται με παιδαγωγικό τρόπο το σύστημα ελέγχου και διαπίστωσης της κοινής παράβασης υποχρέωσης που απορρέει από τις Συνθήκες, με άλλα λόγια αυτό των άρθρων 258-260 ΣΛΕΕ. Αναδεικνύεται, ειδικότερα, το ζήτημα εάν η συμμόρφωση με το άρθρο 2 ΣΕΕ μπορεί να ελεγχθεί με τα μέσα αυτά, μια προς το παρόν μακρινή πιθανότητα. Έμφαση δίνεται στον σχεδιασμό του συστήματος επιβολής χρηματικών κυρώσεων σε κράτος μέλος κατά το άρθρο 260 ΣΛΕΕ και στην έως σήμερα εφαρμογή του από την Επιτροπή και από το Δικαστήριο. Η ανάπτυξη καταλήγει σε ορισμένες ερμηνευτικές βελτιώσεις του συστήματος, ιδίως του τρόπου υπολογισμού του κατ' αποκοπήν ποσού. Εν συνέχεια, παρουσιάζεται το σύστημα της προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ ως εργαλείο «έμμεσης επιβολής» του ενωσιακού δικαίου στο κράτος μέλος, ενόψει μιας διαφοράς μεταξύ ιδιωτών ή μεταξύ κράτους μέλους και ιδιώτη. Η ανάλυση επανέρχεται κατόπιν στο σύστημα

διαπίστωσης και επιβολής κυρώσεων του άρθρου 7 ΣΕΕ εξαιτίας διαρκούς παραβίασης από κράτος μέλος των θεμελιωδών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Προς επίρρωση της άποψης πως στο πλαίσιο αυτής της πολιτικά φορτισμένης διαδικασίας τα θεσμικά όργανα αναλαμβάνουν εποπτικά μόνο καθήκοντα, περιλαμβάνεται μια παρουσίαση της Ανακοίνωσης της Επιτροπής Barroso του 2014 «Ένα νέο πλαίσιο της ΕΕ για την ενίσχυση του κράτους δικαίου». Προτείνεται, στο σημείο αυτό, η εφαρμογή από το Δικαστήριο του περίφημου δόγματος Solange που είχε διατυπώσει το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο – στην αντεστραμμένη του, ωστόσο, εκδοχή – ώστε τα κράτη μέλη που περιφρονούν τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών τους, όπως αυτά κατοχυρώνονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (εφεξής: Χάρτης ή ΧΘΔ), να δεσμευθούν να τα σεβαστούν ενόψει μιας σχέσης αμοιβαιότητας με την Ένωση. Ακολουθούν ειδικές θεματικές αναλύσεις των μηχανισμών συμμόρφωσης των κρατών μελών με επιμέρους κατηγορίες ενωσιακών κανόνων, όπως του δικαίου του ανταγωνισμού, των κανόνων ηπίου δικαίου και των κανόνων δευτερογενούς δικαίου που εγγυώνται τη δημοσιονομική πειθαρχία εντός της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (εφεξής: ΟΝΕ). Το δεύτερο μέρος ολοκληρώνεται με δύο ριζοσπαστικές προτάσεις: πρώτον, την ίδρυση «Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δημοκρατίας» ή «Επιτροπής της Κοπεγχάγης» κατά τα ομνύμα κριτήρια, η οποία θα είναι ειδικά επιφορτισμένη με την προληπτική και κατασταλτική εφαρμογή του άρθρου 2 ΣΕΕ· δεύτερον, την επέκταση της εφαρμογής του Χάρτη σε αμιγώς εσωτερικές υποθέσεις των κρατών μελών, αντίθετα από το γράμμα του άρθρου 51 παρ. 1 του Χάρτη, σε περιπτώσεις συστηματικής περιφρόνησης των διατάξεων του, ωστόσο χωρίς ιδιαίτερα πειστικά επιχειρήματα.

Το τρίτο μέρος είναι αφιερωμένο σε μια συγκριτική ανάλυση των συστημάτων επιβολής του ομοσπονδιακού νόμου έναντι των ομόσπονδων κρατιδίων, προκειμένου να αντληθούν χρήσιμες αξιολογήσεις που μπορούν να εφαρμοστούν κατ' αναλογία στην οργάνωση της Ένωσης. Γίνεται, συγκεκριμένα, λόγος για τους μηχανισμούς που προβλέπουν τα Συντάγματα της Γερμανίας, του Βελγίου, της Ισπανίας και των ΗΠΑ για τις περιπτώσεις όπου κάποιο κρατίδιο, πολιτεία ή αυτόνομη κοινότητα δεν συμμορφώνεται με τις επιταγές του ομοσπονδιακού νόμου. Επί τη ευκαιρία της προσέγγισης του ισπανικού δικαίου, συζητούνται ιδιαίτερος ορισμένα ζητήματα που ανακύπτουν από τη διεκδίκηση της ανεξαρτησίας της Χώρας των Βάσκων και της Καταλονίας και τη συναφή αμφισβήτηση της κεντρικής εξουσίας. Η συγκριτική μελέτη συνεχίζεται με την προσέγγιση των νομικών εργαλείων και των θεσμών που προβλέπονται στο δίκαιο των σημαντικότερων διεθνών και περιφερειακών διακρατικών οργανισμών για την επαναφορά των μελών τους στη νομιμότητα. Γίνεται, ειδικότερα, αναφορά στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και στο Ευρωπαϊκό Δικαστή-

ριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, αντιστοίχως, στο δίκαιο του Παγκοσμίου Οργανισμού Εμπορίου, αλλά και στο δίκαιο των Ηνωμένων Εθνών και στο Διεθνές Δικαστήριο της Δικαιοσύνης.

Το τέταρτο μέρος περιλαμβάνει case study 6 κρατών μελών στα οποία έχουν ιστορικά σημειωθεί κρίσεις απειθείας ή ανεπαρκούς συμμόρφωσης με το ενωσιακό δίκαιο, περιλαμβανομένων των θεμελιωδών αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ. Συζητούνται κατά σειρά: η αμφίδρομη στάση του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου απέναντι στην ευρωπαϊκή ενοποίηση από το 1949· η «κρίση των κενών εδράνων» της 30ής Ιουνίου 1965, κατά την οποία η Γαλλία επεδίωξε να διασώσει το κύρος της σε βάρος μιας Κοινής Γεωργικής Πολιτικής με ολοένα και πιο υπερεθνικά χαρακτηριστικά· οι δημοσίου διεθνούς δικαίου κυρώσεις σε βάρος της Αυστρίας το διάστημα 1999-2000 ενόψει πιθανής συνταγματικής εκτροπής, κρίση που συνέβαλε στην αναθεώρηση του άρθρου 7 με τη Συνθήκη της Νίκαιας ώστε να περιλάβει στάδιο προειδοποίησης της ενδιαφερόμενης χώρας· η κρίση του κράτους δικαίου στην Ουγγαρία από το 2014· η δομική και επίμονη αδυναμία των ελληνικών αρχών να εφαρμόσουν τις αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας, περιλαμβανομένων των διεθνών και ευρωπαϊκών δεσμεύσεων της χώρας· η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου.

Οι συνεισφορές των συγγραφέων συμπυκνώνουν με μεθοδικό και εύληπτο τρόπο είτε σύνθετα συμπλέγματα κανόνων, όπως το ογκώδες και σύνθετο σύνολο κανόνων που αφορούν την ΟΝΕ, είτε ζητήματα τα οποία δεν έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα τη βιβλιογραφία, εισφέροντας συνάμα μια πρωτότυπη ματιά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κεφάλαιο του Besselink για την εφαρμογή του άρθρου 7 ΣΕΕ, στο οποίο συζητούνται άγνωστες πτυχές της διάταξης και διασκεδάζονται προβληματικά νομικά επιχειρήματα. Ξεχωρίζουν τα κεφάλαια των Müller και Iwanνίδη, οι οποίοι εισάγουν νέες έννοιες, όπως αυτή του «αδύναμου κράτους» (“weak state”) για το παράδειγμα της Ελλάδας, και εισηγούνται ρηξικέλευθες προτάσεις,

βασιζόμενοι σε νομική και όχι μόνο έρευνα, εισφέροντας έτσι ισάξια τόσο στη νομική επιστήμη όσο και στην πολιτική θεωρία. Στον βαθμό αυτό, το έργο συνιστά ιδανική βάση για περαιτέρω έρευνα.

Μεγάλο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται, όπως είδαμε, στη συγκριτική παρουσίαση του συστήματος επιβολής κανόνων στα ομοσπονδιακά κράτη και σε υπερεθνικά συστήματα διακυβέρνησης. Ωστόσο, η περιγραφή τους δεν εστιάζει σε συγκεκριμένα σημεία τα οποία μπορούν να αντιπαραβληθούν με αντίστοιχους μηχανισμούς της ΕΕ, ούτε στηρίζεται σε μεθόδους του συγκριτικού δικαίου, αλλά η σύγκριση είναι στην ευχέρεια του αναγνώστη. Θα μπορούσε κανείς να σχολιάσει ακόμη την έλλειψη γενικότερης συνοχής, με την έννοια ότι απουσιάζει ένας πλατύτερος ερευνητικός στόχος που να διατρέχει ολόκληρο το έργο. Για παράδειγμα, παρόλο που ο Kochenon διακηρύσσει εξαρχής πως οι αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ αποτελούν αδιαμφισβήτητα γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου και πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τέτοιες, αρκετοί συγγραφείς (Gormley, Wennerås, Broberg, Reich) διακρίνουν μεταξύ αξιών και γενικών αρχών. Εξάιρεση αποτελεί το γεγονός πως οι συγγραφείς ομόφωνα εκκινούν από την παραδοχή πως η ΕΕ αποτυγχάνει στο να απαιτήσει από τα κράτη μέλη να συμμορφωθούν με τις θεμελιώδεις αρχές της. Συναφώς, πολλά από τα κεφάλαια παραπέμπουν στην πρόταση της Scheppele να ενεργοποιείται και σε αυτές τις περιπτώσεις η κοινή διαδικασία ελέγχου της παράβασης. Σε κάθε περίπτωση, οι όποιες αδυναμίες του έργου δεν μπορούν να αμφισβητήσουν το γεγονός πως ο τόμος των Jakab και Kochenon συνεισφέρει τα μέγιστα, την πιο κατάλληλη στιγμή, στη συζήτηση σχετικά με την αδυναμία της ΕΕ να θέσει σε λειτουργία αποτελεσματικούς μηχανισμούς για τη συμμόρφωση των κρατών μελών με τις αξίες της. Εξερευνώντας προϋπάρχοντα μέσα αλλά και προτείνοντας νέα, καταδεικνύει την επείγουσα ανάγκη να εξευρεθεί λύση για την κρίση αξιών που αντιμετωπίζουν τα κράτη μέλη.

Ζωή Καρφή

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΔΕΟΔ 2020

Επιμ.: Λαμπρινή Γκουσιδένη

ΔΙΠΛΩΜΑ ΕΥΡΕΣΙΤΕΧΝΙΑΣ

MÜLLER MARCUS O., MULDER CEES A.M.: Proceedings before the European Patent Office: a practical guide to success in opposition and appeal. 2nd ed. Cheltenham: Elgar, 2020. xxiv, 200 σσ.

ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

CALLIESS CHRISTIAN, VAN DER SCHYFF GERHARD: Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. xiii, 377 σσ.

SAIZ ARNAIZ ALEJANDRO, ALCOBERRO LLIVINA CARINA (eds): National Constitutional Identity and European Integration. Cambridge: Intersentia, 2013. xi, 326 σσ.

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

OTTO MARTA: The Right to Privacy in Employment: A Comparative Analysis. Oxford: Hart, 2019. 256 σσ.

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΞΙΕΣ

HATJE ARMIN, TICHÝ LUBOS: Liability of Member States for the Violation of Fundamental Values of the European Union (EuR Europarecht – Beihefte 1/2018). Baden-Baden: Nomos, 2018. 242 σσ.

JAKAB ANDRÁS, KOCHENOV DIMITRY: The Enforcement of EU Law and Values: Ensuring Member States' Compliance. Oxford: Oxford University Press, 2017. xxxviii, 540 σσ.

SCHROEDER WERNER (ed.): Strengthening the Rule of Law in Europe: from a common concept to mechanisms of implementation. Oxford: Hart, 2019. xiv, 299 σσ.

ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

XANTHOPOULOU ERMIONI: Fundamental Rights and Mutual Trust in the Area of Freedom, Security and Justice: a role for proportionality? Oxford: Hart, 2020. xviii, 227 σσ.

ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ Π., ΤΑΓΑΡΑΣ ΧΑΡΗΣ Ν.: Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2020. xxviii, 721 σσ.

ΘΕΣΜΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

PAPANDREOU MARIOS: Lobbying the EU: Finding a balance between participatory and protected decision-making. Athens: Stamoulis, 2020. 170 σσ.

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ (επ.): Δίκαιο κρατικών ενισχύσεων. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2020. xxxiii, 605 σσ.

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

WETH STEPHAN ... [et al.] (Hrsg.): Daten- und Persönlichkeitsschutz im Arbeitsverhältnis. 2., überarb. Aufl. München: Beck, 2019. xxx, 769 σσ.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

KISCHEL UWE: Comparative Law. Oxford: Oxford University Press, 2019. xxviii, 928 σσ.

ΣΥΝΘΗΚΕΣ

ΣΚΟΥΡΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ: Συνθήκη της Λισσαβώνας: ερμηνεία κατ' άρθρον. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2020. xxxiii, 2410 σσ.

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

HJIPANAYI CHRISTIANA, HASLEHNER WERNER, TRAVERSA EDOARDO (eds): Research Union Taxation Law. Cheltenham: Elgar, 2020. xvi, 645 σσ.